История на ДОБРУДЖА

Том 1

Фабер

ЕВРОПА
АФРИКА
Средиземно море
40°
0°
20°

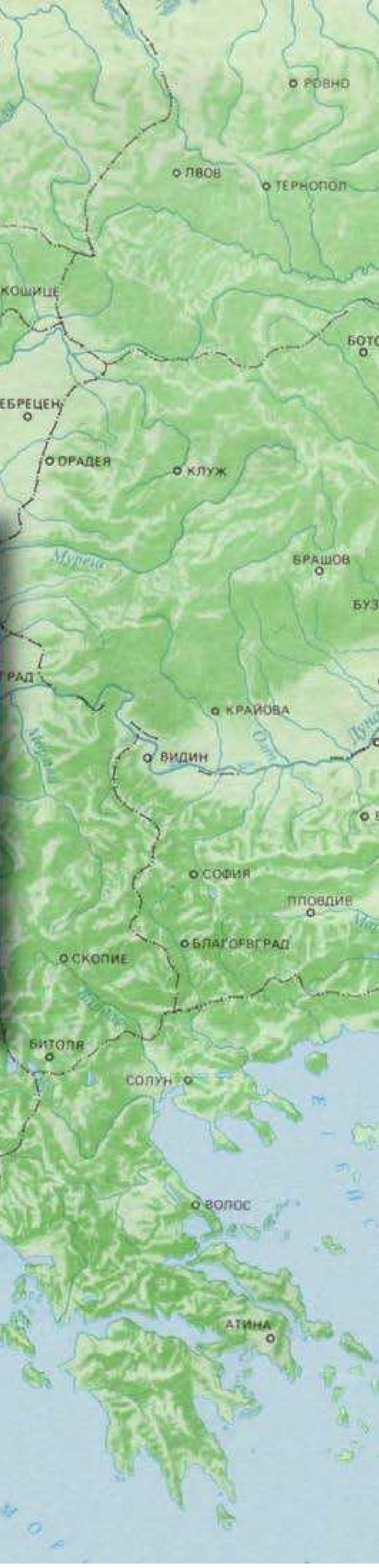
РАДОМ
ВРОЦЛАВ
РОВНО
Висла
КРАКОВ
ЛВОВ
ТЕРНОПОЛ
КОШИЦЕ
БРАТИСЛАВА
ДЕБРЕЦЕН
БУДАПЕЩА
Тиса
ОРАДЕЯ
КЛУЖ
Муреш
БРАШОВ
КРАЙОВА
Морава
Олт
ВИДИН
СОФИЯ
ПЛОВДИВ
БЛАГОЕВГРАД
СКОПИЕ
БИТОЛЯ
СОЛУН
БАРИ
ВОЛОС
АТИНА

История на ДОБРУДЖА

Хенриета Тодорова
Кирил Йорданов
Велизар Велков
Сергей Торбатов

История на ДОБРУДЖА

Том 1

Фабер
Велико Търново, 2011

© Хенриета Тодорова, автор, 2011
© Кирил Йорданов, автор, 2011
© Велизар Велков, автор, 1984
© Сергей Торбатов, автор на добавките
към текста на Велизар Велков, 2011

ISBN 978-619-00-0089-1

Издателство „ФАБЕР“
Велико Търново
2011

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана под никаква форма или начин, електронен или механичен, включително фотокопиране, записване или чрез каквито и да е системи за съхраняване на информацията, без изричното писмено съгласие на авторите и издателя.

All rights reserved. No part of this book may by reproduced or transmited in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any means, information storage retrieval system, without premission from the authors and the publisher.

Фотография на корицата:
Аерофотография на „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро. © Тодор Димов.

Фотографии на форзац 1:
Златен антропоморфен амулет с огърлица от гроб № 694, от некропола в Дуранкулак. – © Калин Димитров;
Керамични съдове от елинистическата епоха от Дуранкурак – некропола. – © Красимир Георгиев;
Детайл от енеолитно погребение от Дуранкурак – некропола. – © Тодор Димов.

Фотографии на форзац 2:
Вход на елинистическото светилище на богинята Кибела на „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро (края на 4–1 в. пр. Хр). – © Хенриета Тодорова;
Площадката за жертвоприношения от елинистическото светилище на богинята Кибела на „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро. – © Тодор Димов;
Катарос от Дуранкулак – некропола. – © Красимир Георгиев.

Формат: 600 × 840/8
Тираж: 1000
Печ. коли: 51,5
Излязла от печат: 2013

ИСТОРИЯ НА ДОБРУДЖА, ТОМ 1
второ, преработено и допълнено издание

Редактор и организатор на поредицата
„История на Добруджа“: *Борис Спасов*

Художник, графично оформление и
предпечатна подготовка: © *Иван Вайсов*

Худ. редактор: *Георги Иванов*

Технически редактор: *Георги Гошев*

Коректори: *Маргарита Ненова-Димова, Милена Йовчева, Калин Димитров*

Фотографи:
© Красимир Георгиев: Обр.: 37, 40 (a–b), 42, 44 (a–c), 45–46, 69–70, 74–76, 82, 86 (a–c), 96, 98, 100, 161, 171–172, 175 (a–b), 177 (a–b), 211 (a–b), 213 (a–b), 214 (a–b), 244, 246, 248 (a–b), стр. 32, стр. 138, 281;
© Тодор Димов: Обр.: 33–35, 39, 73, 80–81, 83–85, 87, 93, 99, 130, 147, 152, 156–157, 160, 162, 169–170, 174, 202, 208, 224, 245, 247, 270a, стр. 132;
© Айля Исмаил: Обр.: 56, 60–61, 77–79, 106 (a–c), 118, 121a, 121c, 127, 136, 138–142, 145, 149, 159, 163–164, 165 (a), 166–168, 176 (a–b), 178–179 (a–b), 180 (a–b), 181–183 (a–b), 186 (a–b), 191–192, 194–195, 200, 206, 212, 225–232, 234, 237, 239–241, 243;
© Хенриета Тодорова: Обр.: 31, 43, 58–59, 67, 72, 88a, 91–92, 94–95, 117, 120, 122–123, 134–135;
© Петя Георгиева: Обр.: 53, 54 (a–b);
© Калин Димитров: Обр.: 2, 22, 47–48, 62–63, 71, 97b, 108–109, 112 (a–b), 114, 116, 118, 128–129, 131;
© Иван Вайсов: Обр.: 1, 5–6, 9–10 (a–b), 25–26b, 137, 155, 165 (b), 187 (a–b), 210, 282, на стр. 10 и стр. 22;
© Сергей Торбатов: Обр.: 216, 252, 278a;
© Радостина Енчева: Обр.: 173, 188–190, 193, 207, 221;
© Жечко Жеков: Обр.: 32, 115, 143–144, 146, 148, 151, 196 (a–b), 197–199, 219–220, 238, 254 (a–b), 255, 256 (a–b), 257 (a–b);
© Радостин Димитров: 257 (a–b)–258, 259 (a–b), 260 (a–b), стр. 304;
© Иван Иванов (✞): Обр.: 83b;
© Румяна Костадинова: Обр.: 64, 102–104, 110–111, 113, 124–126;
© Богдан Атанасов: Обр.: 121b, 133;
© Филип Петрунов: Обр.: 158;
© Светлана Ганчева: Обр.: 215, 217–218, 222–223, 233, 235–236, 242, 269, 279;
© Венцислав Юскеселиев: Обр.: 51, 54, 280.

Карти, скици и таблици:
© Иван Вайсов, Атанас Каменаров, Петър Вълев.

Рисунки и планове:
© Георги Кацаров: Обр.: 97a, 101, Сергей Торбатов: Обр.: 250, 252–253, 256 (a–b), 266c, 273b, 274b, 278b и Богдан Атанасов: Обр.: 119

Превод на английски език: © Брендан МакГонегал

Печат: *Издателство ФАБЕР*

В. Търново, тел. 062/600 650
e-mail: faber@abv.bg

ПРЕДГОВОР

Издаването на този том от „История на Добруджа“ нямаше да бъде възможно без инициативата през далечната 1981 год. на покойните вече проф. Александър Фол и проф. Страшимир Димитров. Преминала успешно през изминалите десетилетия, идеята за издаването на четиритомната поредица „История на Добруджа“ потвърди предвижданията на авторите си за своята актуалност и обществена необходимост.

Второто издание на том 1 от „Историята на Добруджа“ представя на вниманието на читателите една основна преработка на публикуваните през 1984 година текстове. В предговора на първото издание проф. Страшимир Димитров предложи едно регионално проучване. Днес авторите имат амбицията да излязат от тези тесни рамки и в настоящето издание историческите явления са представени в светлината на надрегионалните процеси, намерили място в древността на цяла Югоизточна Европа.

Днешният 21-ви век е време на глобализация, при която регионалните особености на културите занапред все по-интензивно ще се преплитат, взаимно ще си влияят и допълват. Точно в такава насока са се развивали и културните процеси в древността, когато днешните политически граници и национални бариери не са съществували. Нашите изследвания върху древната история на Добруджа показаха, че именно надрегионалните културни контакти и взаимодействия са били движещият фактор на общественото развитие в древността, когато Добруджа е била неразделна част от огромни обществено-икономически комплекси през медната и бронзовата епохи, класическата, елинистическата и римската древност.

Първият дял, касаещ географията на региона, **с автор Радка Давидова**, е съкратен значително. От текста е отстранена остарялата информация, отговаряща на духа и стила на тогавашното време.

Вторият дял, посветен на Пп в първото издание, но с оглед на голямата роля на глобалните климатични промени за историята на Добруджа в настоящия том „Палиоклиматът“ е обособен като нов раздел, разработен **от чл.-кор. на БАН, проф. дин Хенриета Тодорова**. Уточненията относно специфичните изменения в екологичната обстановка и промените на бреговата линия по Черно море и руслото на р.

Дунав през вековете са отбелязани при необходимост на съответните места и в останалите текстове в тома.

Що се отнася до **третия дял** на настоящото второ издание (**автор чл.-кор. на БАН, проф. дин. Хенриета Тодорова**), следва да се има предвид, че от излизането през 1984 год. на първото издание до днес са изминали повече от 25 год., което е време на интензивни праисторически изследвания не само в Добруджа, но и в цяла Европа и Предна Азия. Тези проучвания извадиха на бял свят голям брой нови праисторически селища, некрополи и други обекти с богата информация, които хвърлиха обилна, често неочаквана, светлина върху найдревната история на Добруджа и промениха някои от тогава застъпваните виждания.

През изтеклите години отбелязваме и бурно развитие на изследванията, свързани по един или друг начин с проблематиката на региона. Новите разкопки на праисторическото селище „Големия остров“ при с. Дуранкулак са един ярък пример в това направление.

Геологическите сондажи в гренландските ледници ни предоставиха сигурни данни за развитието на палеоклимата на Северното полукълбо през хилядолетията. Получените резултати дадоха обяснения на редица праисторически явления и културни колапси, които нямаше как да бъдат вярно разбрани без палеоклиматичната информация и биваха интерпретирани недостатъчно прецизно.

Четвъртият дял (**автор проф. дин. Кирил Йорданов**) също бе преработен основно, което за съжаление стана в отсъствието на един от съавторите му – покойния **проф. Велизар Велков**, написал частта за гръцката колонизация. Тук новите данни в тази обширна проблематика са представени като (ADDENDUM 1) допълнение към текста на Велизар Велков, който е запазен в първоначалния си вид. Последователно са изследвани културно-историческите и етнополитическите взаимодействия на Североизточна Тракия с център Добруджа с източносредиземноморския свят от и след средата на II-рото хил. пр.Хр. В частност в детайли са проследени социалната структура на гетската етнокултурна общност, прочутият култ към богочовека Залмоксис и центровете на държавнополитическия живот от средата на 6-ти до средата на 4-ти век пр.Хр. Същото се отнася и до изследванията върху политическата история на региона през елинистическата епоха, с апогей управленията на големите владетели *Дромихайт* (края на 4-ти – началото на 3-ти век пр.Хр.) и *Буребиста* – средата на 1-ви век пр.Хр. Обзорът завършва с борбите на гетските династии, контролирали днешна Добруджа, с могъщия Рим до влизането на района в границите на провинция Мизия през 15-та год. сл.Хр.

В **петия дял** (**автор проф. Велизар Велков**) е разгледана историята на Добруджа през римската епоха и Късната античност. И тук текстът на проф. Велизар Велков от първото издание на тома е напълно запазен. Новите данни са намерили място в четири допълнения (ADDENDUM 2–5) с **автор доц. д-р Сергей Торбатов**, фокусирани върху положението на Добруджа в рамките на административната и военната структура на Римската империя и върху развитието на селищната система в района от началото на 1-ви век пр.Хр. до създаването на средновековната българска държава.

Големите археологически открития на последните десетилетия и огромната научна информация, с която разполагаме днес, дадоха обилна допълнителна светлина върху старата история на Добруджа и откроиха по-ясно важната роля, която тя е играла в древността. Натрупаните днес богати археологически и исторически познания наложиха да бъде написана наново най-древната история на този регион, което е и задачата на настоящото второ преработено и допълнено издание на книгата.

Разбира се, науката се развива постоянно и трупа все нова и нова информация. Бъдещите изследвания сигурно ще осветлят оставащите днес все още неизяснени проблеми. В това издание сме се постарали да представим на вниманието на читателя единствено днешното състояние на познанието върху най-древната история на Добруджа, която е неразделна част от огромния културен ареал на Югоизточна Европа. Стремежът на авторите е да се обобщи и представи на читателите една от най-дългите епохи в развитието на човешкото общество на един достъпен език, изчистен от много специални термини и понятия.

В своите разработки проф. Велизар Велков е използвал материали и информация за строителството на крепостите в Добруджа от Марин Димитров, за което авторът и редакторите му изказват своите благодарности.

Тук бихме искали да благодарим на музейните специалисти от Силистра, Балчик, Добрич, Каварна, Варна, Шабла, Констанца, Мангалия и Националния музей в Букурещ, които предоставиха материали от фондовете на музеите, илюстрации и богата информация, без които реализирането на тома нямаше да бъде възможно.

Специално трябва да отбележим нашите най-сърдечни благодарности на:

ТОДОР ДИМОВ, научен сътрудник по праистория в РИМ – Добрич, и АЙЛЯ ИСМАИЛ от същия музей,
РАДОСТИНА ЕНЧЕВА от музея в гр. Балчик,
ИВАН ВАЙСОВ, КРАСИМИР ГЕОРГИЕВ И КАЛИН ДИМИТРОВ от НАИМ–БАН,
БАГДАН АТАНАСОВ от НБУ – гр. София,
ЖЕЧКО ЖЕКОВ, СВЕТЛАНА ГАНЧЕВА и РАДОСТИН ДИМИТРОВ от РИМ – Силистра,
ВЛАДИМИР СЛАВЧЕВ от РИМ – Варна,
РУЖА ПОПОВА от Център по тракология „Проф. Александър Фол“ при БАН“ (днес „Институт за балканистика с Център по тракология „Проф. Александър Фол“ при БАН“) и

на всички колеги, които безкористно ни помагаха през цялото време, предоставяйки необходимата ни информация и илюстративен материал за новооткритите обекти в района. НА ВСИЧКИ ТЯХ ОЩЕ ВЕДНЪЖ НАЙ-СЪРДЕЧНИ БЛАГОДАРНОСТИ.

Не на последно място бихме искали да отбележим, че без специалното отношение на Община Добрич и настойчивото съдействие на БОРИС СПАСОВ, редактор и организатор на поредицата „История на Добруджа“, едва ли биха била възможни подготовката и издаването на този труд. Община Добрич, не само поде инициативата по издаването на преработения и допълнен том 1 от поредицата „История на Добруджа“, но вложи и немалко средства и усилия, за да доведе начинанието до успешен край, за което авторите изказват най-искрената си признателност.

член–кор. на БАН,
проф. дин. Хенриета Тодорова,
проф. дин. Кирил Йорданов,
доц. д-р. Сергей Торбатов

редактори на първото издание
проф. Александър Фол и
проф. Страшимир Димитров

Отпечатването на второто преработено и допълнено издание на първия том на „История на Добруджа“ бе осъществено благодарение на любезното съдействие на:

Община град Добрич с кмет ДЕТЕЛИНА НИКОЛОВА
Община Добричка с кмет ПЕТКО ПЕТКОВ
Община Генерал Тошево с кмет ДИМИТЪР МИХАЙЛОВ
Община Балчик с кмет НИКОЛАЙ АНГЕЛОВ
Община Каварна с кмет ЦОНКО ЦОНЕВ
Община Тервел с кмет инж. ЖИВКО ГЕОРГИЕВ
Община Шабла с кмет проф. РАЙНА БЪРДАРЕВА
Община Крушари с кмет ДОБРИ СТЕФАНОВ
Община Силистра с кмет д-р ЮЛИЯН НАЙДЕНОВ
Община Кайнарджа с кмет ЛЮБЕН СИВЕВ
Община Ситово с кмет НИКОЛАЙ НЕДЕЛЧЕВ и председател на
Общинския съвет на Община Ситово МОАЗЕС ДЖЕВДЕТ
Община Тутракан с кмет д-р ДИМИТЪР СТЕФАНОВ

НА КОИТО АВТОРИТЕ ИЗКАЗВАТ СВОЯТА НАЙ-СЪРДЕЧНА БЛАГОДАРНОСТ

В тома са включени и части от резултатите от работата по проект ДИД 02-26/17.12.2009 год. „Екологичните кризи през холоцена – VII–III хил. пр.Хр.“ Проектът е финансиран от фонд „Научни изследвания“ към МОНС на Р. България.

Дял I

ПРИРОДО-ГЕОГРАФСКИ УСЛОВИЯ В ДОБРУДЖА

Радка Давидова

Добруджа е типичен степен район, отворен на север и североизток. Тя заема най-североизточната част на Балканския полуостров и е част от Южноруския степен масив. Разнообразният ѝ релеф лежи върху южните части на Източноевропейската платформа, южните части на Алпийската младонагънатата система и разломната област на Източно Средиземно море.

На север и северозапад Добруджа граничи с р. Дунав, на изток с Черно море, на запад постепенно преминава в Лудогорието, приблизително по линията от Силистра до устието на р. Батова. Нейната южна граница върви меридиално от езерото Гърлище до с. Цани Гинчево, после завива на изток до с. Ябълково, откъдето поема отново в южна посока до с. Баново, над Девненското езеро и оттам на изток – до Евксиноград. Така очертаната граница почти съвпада с граница между Лудогорието и Добруджа[1].

Наименованието Добруджа се споменава за пръв път писмено в латинския превод на Л. Халкондоиловото съчинение върху Турция (от 15 в.), където изразът „земята на Добротича“ в гръцкия текст е преведен с името Добруджа в латинския.

От Доброта–Добротича–Добрина са се образували имената Добрич, Доброча и Добруджа.

Добруджа представлява високо плато. По-голяма част от повърхността му е с височина от 200 до 400 м над морското равнище и с наклон към р. Дунав 5‰, а към Черно море 3‰. За най-висока част на Южна Добруджа се счита възвишението при с. Капитан Петрово.

По-голяма част от повърхността ѝ е по-висока от 150–200 м. Това именно представлява високото Добруджанско плато, което на югоизток постепенно преминава в разградските и самуиловските височини и Стана баир. Във физикогеографско отношение Добруджа представлява обширно нарязано плато, найвисоко в югодападната си част, а най-ниско на изток и североизток, където при Дуранкулашкото, Шабленското и Блатнишкото езеро почти слиза до морското равнище.

Сравнително най-равна е източната част на Добруджа. Нейната повърхнина има не-

---

[1] **А. Иширков**. Физическа география на Доблуджа. – Сб. Добруджа, София, 1918.

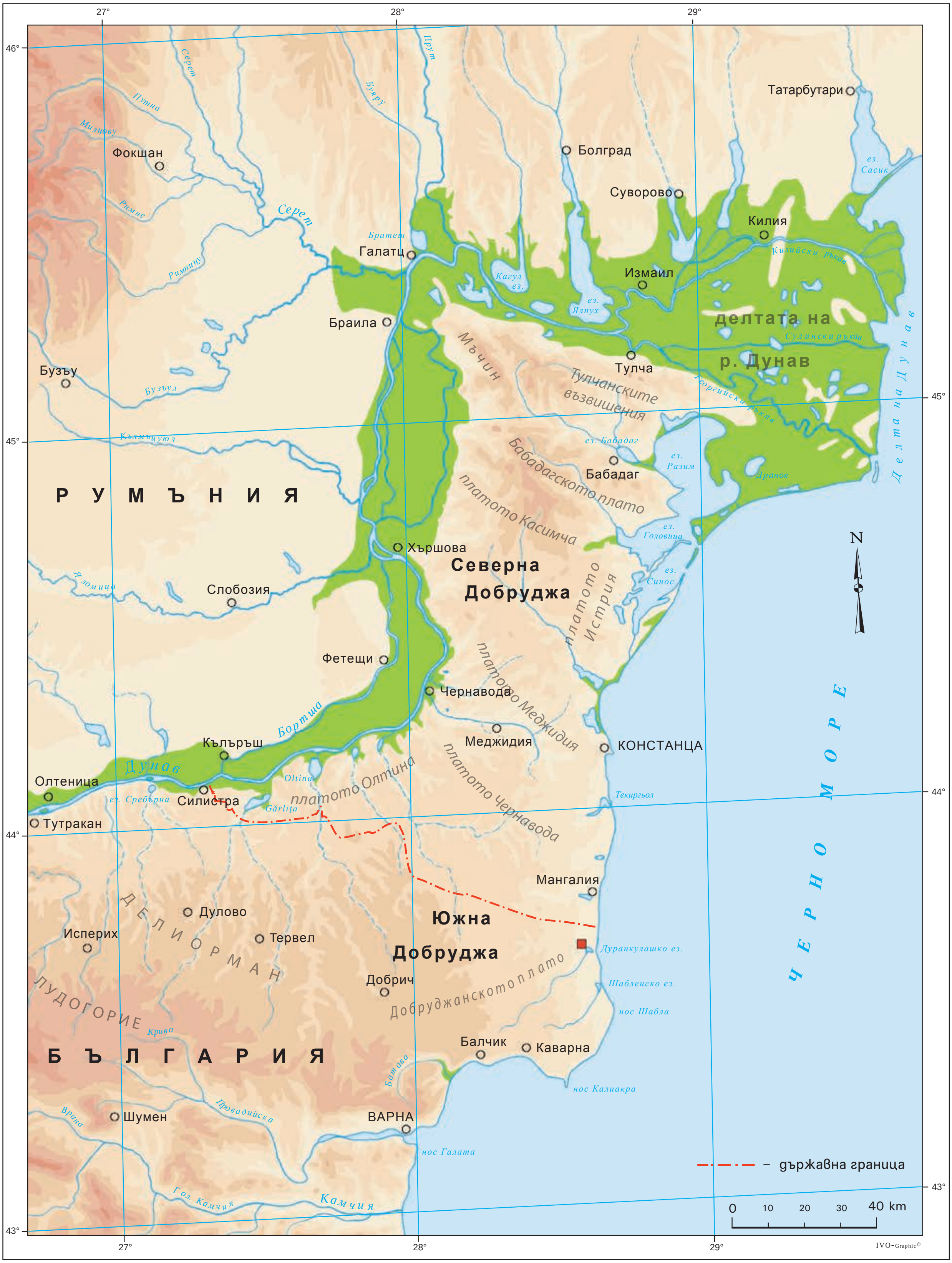
27°
28°
29°
46°
45°
44°
43°
Серет
Прут
Буярку
Путна
Милцову
Фокшан
Римне
Серет
Римнику
Братеш
Галатц
Браила
Бузъу
Бузъул
Къламцуюл
Р У М Ъ Н И Я
Яломица
Слобозия
Фетещи
Борча
Кълъръш
Дунав
Олтеница
Тутракан
Oltina
Gârlița
ез. Сребърна
Силистра
Болград
Татарбутари
ез. Сасик
Суворово
Килия
Измаил
Кагул ез.
ез. Ялпух
Килийски ръкав
делтата на р. Дунав
Сулински ръкав
Георгиевски ръкав
Тулча
Мъчин
Тулчанските възвишения
ез. Бабадаг
Бабадаг
ез. Разим
Дранов
Делта на Дунав
Бабадагското плато
платото Касимча
ез. Головица
ез. Синое
Хършова
Северна Добруджа
платото Истрия
платото Меджидия
Чернавода
Меджидия
КОНСТАНЦА
Текиргьол
платото Олтина
платото Чернавода
Мангалия
Южна Добруджа
Дураnкулашко ез.
Шабленско ез.
нос Шабла
Добруджанското плато
Добрич
Дулово
Тервел
Исперих
ДЕЛИОРМАН
ЛУДОГОРИЕ
Крива
Б Ъ Л Г А Р И Я
Балчик
Каварна
нос Калиакра
Батова
Шумен
Врана
Провадийска
ВАРНА
нос Галата
Гол. Камчия
Камчия
Ч Е Р Н О   М О Р Е
N
– държавна граница
0
10
20
30
40 km
IVO-Graphic©

Карта 1. Физикогеографска карта на Добруджа.

значителен наклон на изток и североизток. С него е свързана посоката на суходолията, които я прорязват. Останалата част на Добруджа е наклонена на северозапад и север, какъвто наклон имат и реките, протичащи там.

Добруджанското дунавско крайбрежие следва посоката на р. Дунав. Десният бряг е сравнително по-висок от левия – румънски бряг, което се дължи на разсед, по който е станало потъването на левите и относителното издигане на десните брегове на реката. До Галац Дунав тече на север и левите и десните брегове са ниски и силно заблатени. Оттук реката тече на изток и на 80 км от морето започва делтата ѝ, която днес има площ 3500 км^2. Реката там се разделя на три ръкава: Килийски, през който протича 67 % от общия отток на водата, Сулински – 9 %, и Георгийски – 24 %. Между главните ръкави има цял лабиринт малки канали и езера, разделени от продълговати ивици суша, наричани „гриндури“.

Релефът на Добруджа е свързан с геоложкия и тектоничния строеж на мизийската плоча. Почти хоризонтално лежащите пластове покриват, образуваната през палеозойската ера и отдавна изчезнала, херцинска планинска система.

В края на живота на Сарматското море, което е покривало северната и източната част на Добруджа, теренът става суша. При топенето на ледовете по време на междуледниковите периоди през нея са протичали буйни потоци, които са я нарязали и на места засипали с чакълести маси. Тогава е навят и льосът, покриващ днес по-голямата част на Добруджа.

Превръщането на Добруджа в суша е свързано с епейрогенните движения в тази част на Мизийската платформа. В резултат от тях централната и югозападната част на Добруджа са се издигали бавно, а източната ѝ част е потъвала, увлечена от потъването на черноморското дъно. Потъването се потвърждава от източния и североизточния наклон на сарматските пластове, от липсата на морски тераси по крайбрежието и наличието на льос на някои места под морското равнище.

Най-разпространени скални формации по повърхността на Добруджа са долнокредните варовици и мергели, сарматските варовици, мергели и пясъчници. Общото им оцветяване е сиво-жълто, гълъбово до ръждивожълто.

В придунавската част на Добруджа се разкриват миоценски пластове, изградени от слабо споени пясъци и глини, върху които лежат мергели и варовици. В естествения профил на Черноморието Сарматът се разкрива с трите си хоризонта – долен, среден и горен Сармат. Най-отдолу лежат фини глинесто-песъчливи прослойки с пепелив цвят, нагоре пясъкът намалява, а се увеличават варовитите вещества. Отгоре следват варовици, обагрени в жълто и червено от намиращите се в тях железни окиси. Всички формации са покрити от антропогенни наслаги.

Палеогеографските отношения, физикогеографският и особено климатичният фактор имат пряко отражение върху структурата на антропогенните наслаги. По своя произход те са еологични (льосът), речни, пещерни, алувиални и др.

Льосът в Добруджа покрива горните заравнени части на междудолинните ридове. В западната част на Добруджа той лежи върху долнокредни варовици, а в средната и източната – върху сарматски варовици. Дебелината на льосовата покривка в Добруджа е от 10 до 30 м. На юг и изток глинестата фракция се увеличава и постепенно той преминава в глинест льос, който е по-влажен и по-тежък.

В разкритите профили на льоса по суходолията и по дунавския и черноморския бряг личат няколко глинесто-песъчливи кафяви прослойки. Така например в профила на брега северно от нос Шабла се наблюдават четири мощни льосови слоя, разделени от три глинесто-песъчливи прослойки, представляващи излужени погребани почви, възникнали през междуледниковите периоди. На други места в льоса се срещат прослойки от речен чакъл. Последните факти говорят, че льосонавяването не е било непрекъснат процес. Анализът на погребаните почви, разделящи долния от средния и горния льос, дава възможност да се определят климатичните условия, при които те са се образували. Намерените остатъци от сухоземна и водна фауна дават възможност да се определят долните льосовидни хоризонти като риски, а горните – като вюрмски.

Морфология

Върху съвременния релеф на Добруджа съществено влияние оказва литоструктурната основа. Устойчивите на абразия и денудация

Обр. 1. Черноморското крайбрежие при с. Тюленово, община Шабла.

сарматски варовици способстват за образуването на клифов бряг и каньоновидно изсечени речни долини и суходолия. С тях са свързани и характерните за Добруджа карстови явления. Близкият ерозионен базис и много активната антропогенна дейност (в един дълъг исторически период), отразила се до известна степен неблагоприятно върху естествената растителна покривка, създават подходящи условия за развитие на активни ерозионни процеси върху значителни площи.

Наклонът на долнокредните и сарматските пластове определя посоката на суходолията и речните долини. Близо до езерата на изток, където ерозията стихва, долините са широки, до 160 м и са заравнени от акумулационните процеси. Характерните земни форми за долините на реките Суха, Казанлък, Кулак и др., протичащи през средната и западната част на Добруджа, са: заливните тераси, бреговите склонове и свързаните с тях стари долинни дъна – речни тераси и надбрегови земи – кайряци.

Заливните тераси са част от стари речни легла и се заливат само от поройни води. Ширината им е различна, от няколко метра до 180 м, колкото е на Суха река. Най-често те имат акумулационен произход. На места са се образували наносни конуси. Левите притоци на реките имат по-голям наклон и следователно имат по-голяма ерозионна и акумулативна способност, вследствие на което при устията им са се образували незначителни наносни конуси. Тези конуси образуват прагове и създават условия за задържане на поройни води и заблатявания на речното легло.

Добруджанският дунавски бряг в морфографско отношение може да се раздели на крайбрежни алувиални низини и стръмни чела на междудолинните плоски ридове. Алувиалните низини представляват стари легла на р. Дунав, където реката е криволичела и наслагвала чакъл, пясък и тинести материали. Повечето от тях са преградени откъм реката с диги и гъста мрежа от отводнителни канали и са превърнати в обработваеми земи. Тяхната големина и броят им са значително по-големи в Северна Добруджа. Останалата по-малка част от бреговата ивица е заета от челата на плоските междудолинни ридове. Добруджанското плато тук е дълбоко нарязано от къси сухи долове, които местното население нарича „кулаци“. Те имат фуниевидна форма с върхове забити, в разлатото гърбище на платото.

Там, където челата на ридовете се подмиват от дунавските води, бреговият склон е терасиран от свлачища. Причината за тяхното образуване е, от една страна, наличието на водозадържащи глинесто-мергелни пластове в сармата със слаб наклон на североизток и, от друга, силната подмивна дейност на дунавските води. Пренасищани с вода, глинесто-мергелните хоризонти силно набъбват, като създават благоприятни условия за хлъзгане. Свлачищата по добруджанския дунавски бряг са млади образувания, ту затихващи, ту активизиращи се.

От речните тераси край брега най-добре е изразена заливната тераса (поймата), която има височина 3–5 м над средното ниво на дунавските води. Част от нея представляват дунавските острови. Ширината ѝ е различна, като се разширява в устието на суходолията и образува временни блата. Младо образувание е и делтата на р. Дунав. Намиращият се тук голям морски залив е бил използван от реката за оформянето на делтата, което продължава и сега. От Херодот научаваме, че днешна Тулча е била морско пристанище, така че цялата област на изток от града – около 70 км, е била създадена от реката за 2500 години. Реката носи ежегодно над 210 км^3 наноси, а в Черно море няма силни течения, които да ги отнасят далеч в морето.

Обширни площи от българското черноморско крайбрежие са обхванати от свлачищни процеси. Добруджанският свлачищен район е характерен с голяма сеизмичност, която в участъка на Шабла – Калиакра – Каварна се проявява с интензивност IX, X степен. В миналото са ставали, отбелязани от историята, силни и дори катастрофални земетресения. С тях вероятно са свързани големите линейни блокови свлачища при Яйлата, Тауклиман, при Балчик, в местността Калиакра и др.

Карстът на Добруджа е свързан с разпространението на неогенни седименти, най-вече със сарматските варовици и варовити пясъчници в платформената структура. Повърхностният карст е разпространен в средно- и особено в горносарматските пластове, а неговата еволюция е неразривно свързана с неогенно-кватернерното развитие на тази част на Дунавската равнина. Горносарматските варовици, които са най-силно окарстени, имат голямо карбонатно съдържание (до 95 %).

Проучени са **пещерите** в района на селата Капитан Димитрово, Габер, Оногур, Балик,

Обр. 2. Аерофотография на Дуранкулашкото езеро. Снимка от 2004 год., поглед от изток.

Обр. 3. Ортофотография на Дуранкулашкото езеро.

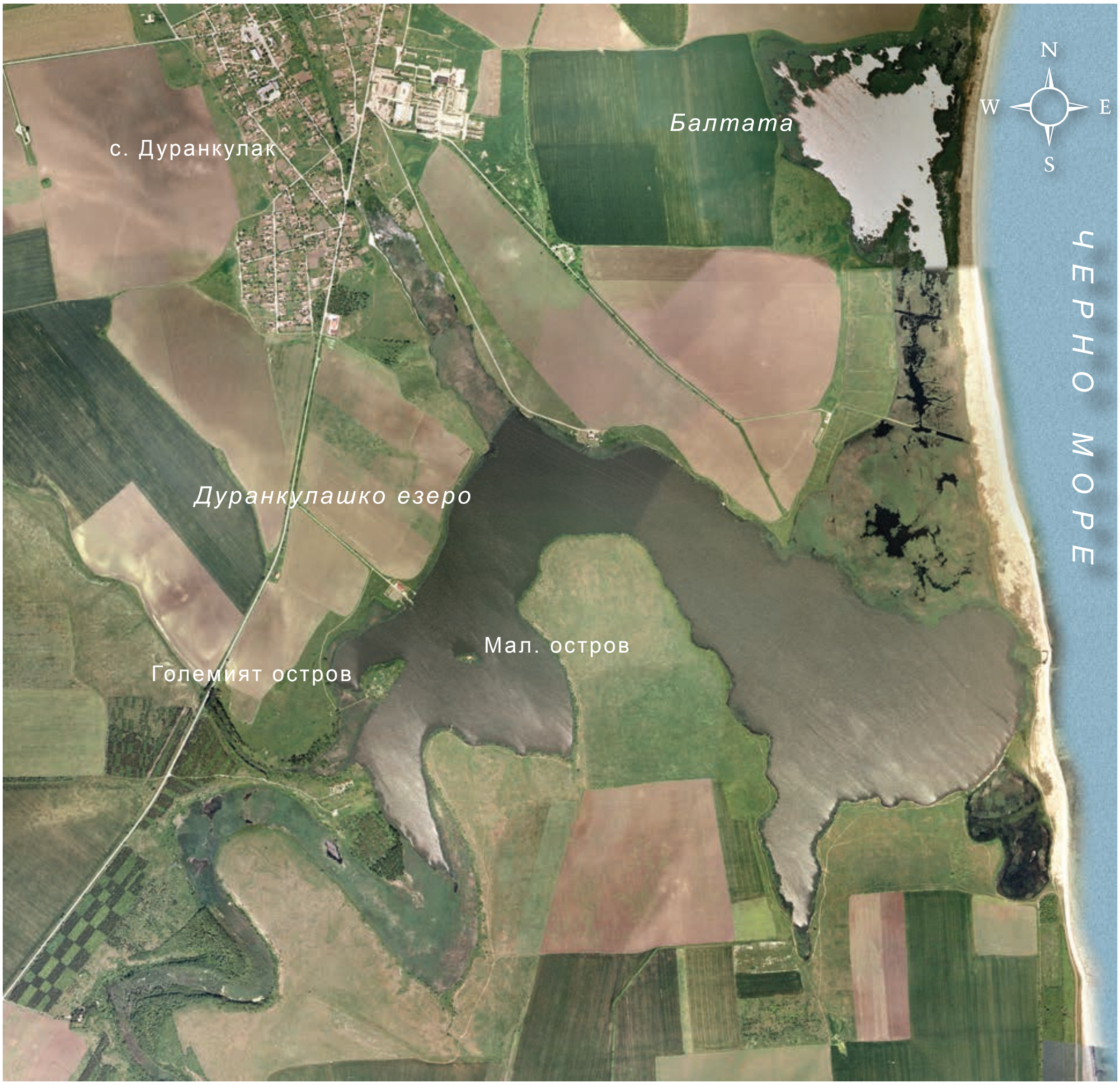

Обр. 4. Аерофотография на Шабленското езеро.

Обр. 5. Пещерна колония при с. Тюленово, Шабленско.

Обр. 6. Вход към една от пещерите при с. Камен бряг.

Алцек, Воднянци, Горско и всички около с. Хитово. Изследваните пещери се намират в Сухото дере, което пресича Добричка община. Повечето от тях са брахиклазни, разклонени, хоризонтални и едноетажни и са образувани от бял сарматски варовик. Най-голяма от пещерната група в Сухото дере е пещерата на север от с. Алцек, дълга 63 м и висока 5,5 м. В нея са открити зачатъци на сталактити. До с. Вранино по крайбрежието се намират пещери, най-голяма от които е пещерата „Твърдица“, дълга 21 м. Пещерата има форма на няколко правоъгълника и е описана от Шкорпил като „*...пещера от Калайджидеренската група...*“. На юг от Шабла са разположени няколко пещерни колонии. Най-големите пещери от Калъчкьойската колония са „Овчата пещера“ и „Пробитата пещера“ (Деликли маара). На юг се намира „Стълбената пещера“. В нея се влиза по изсечени в стената стълби. Тя е леснодостъпна, но част от нея е срутена. Картирана е под № 020. Южно от с. Тюленово се намират множество пещери, разположени в скалите, повечето високо над брега, достъпни чрез хлъзгави пътеки или по вода. В пещерата „Халкана“ са намерени 16 „казана“, вкопани в пода. Стените ѝ са опушени, като тук са открити и керамични съдове. Пещерата „Мечата маара“ е разположена на самото море. Висока е 4 м и е дълга 126 м. Морето навлиза в нея и в дъното ѝ се образува пясъчен плаж. Кубето ѝ е правоъгълно, достига се с лодка откъм морето. Особено интересни са пещерите при с. Камен бряг. Разположени са на две тераси в местността „Яйлата“. Пещерите са обширни, повечето от които са дооформени от хората. Входовете им са зидани и укрепени, а в стените са вкопани легла и има остатъци от огън. Тези пещери образуват пещерния град „Яйлата“. Големи пещери се намират също до с. Българево под „Русалка“. Интересни са „Каранък маара“ № 157, Черната пещера, „Лабиринта“ № 159, „Църквата“ № 102, „Св. Константин и Елена“ № 103 с надписи и прабългарски руни.

Важен момент в морфологията на Добруджанското черноморско крайбрежие е алувиално-лиманната акумулация и формирането на **пясъчно-плажовите ивици и дюни**. Активизацията на акумулационните процеси е свързана с повишаването на морското равнище и потъванията в обсега на някои лимани, главно през горния плейстоцен и холоцена.

Колебанието на морското ниво е продължило и през кънснохолоценското и историческото време, което се е отразило в развитието на крайбрежните форми. Понижението на морското ниво с 4 м по севернодобруджанското черноморско крайбрежие и р. Дунав, започнало през първото столетие пр.Хр., завършило през I-ви и II-ри век сл.Хр. Последвалата трансгресия повишила нивото на морската вода с 4 м и предизвикала натрупване на морски седименти в редица крепости. Развитието на лиманите през средните векове е вървяло към тяхното по-нататъшно преграждане с пясъчни ивици и постепенното им запълване. През 1921 год. К. Шкорпил определя, че нарастването на пясъчната коса става приблизително с 5 м на година. За отбелязване е, че конфигурацията на лиманите почти повтаря контурите на удавените речни долини.

В Северна Добруджа се образуват по-големи по размери **лиманни езера** поради по-малката надморска височина на брега. Големи езера са Текиргьол, Сютгьол, Ташаул, Синое и др. Очертанието на лагуните е тясносвързано с формата на някогашните неголеми заливи, отделени впоследствие от морето чрез пясъчните валове. Изолирани от морето, лагуните представляват блатисти водни басейни.

Морската крайбрежна акумулация се изразява предимно във формирането на различна по местоположение, мащаб и ширина пясъчно-плажова ивица. Пясъкът на добруджанските плажове е съставен главно от черупки на разрушени миди, поради което карбонатното му съдържание е голямо.

Климат

Сведения за климата на Добруджа ни дава още римският поет Овидий (43–17 год. сл.Хр.), който в своето изгнание в гр. Томи (сегашна Констанца) преживял големи студове, видял ледове по Черно море и е представил в многочислени стихове ужасните мразове и силните бури край морето. Особено студена била зи-

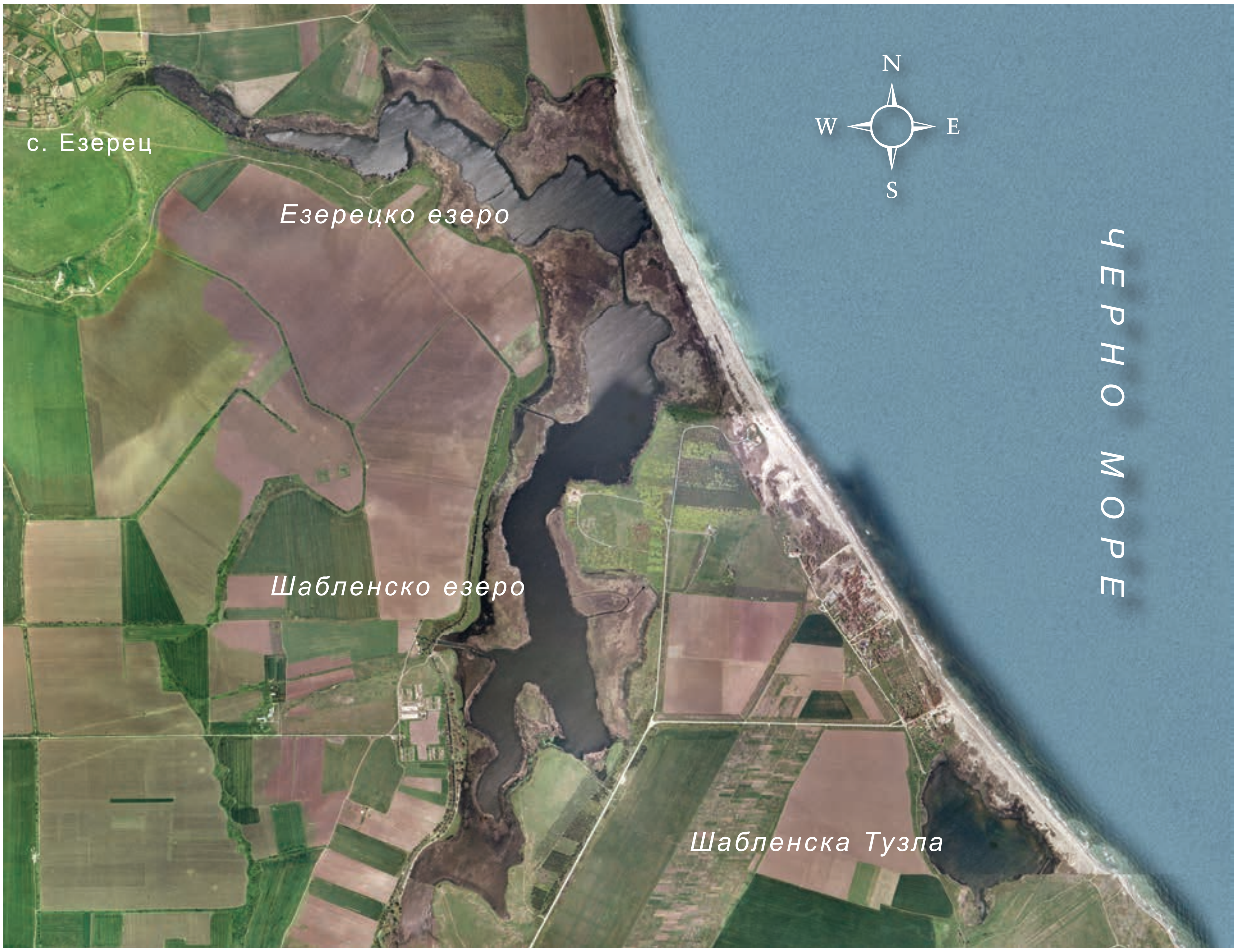

Обр. 7. Ортофотография на Шабленското езеро.

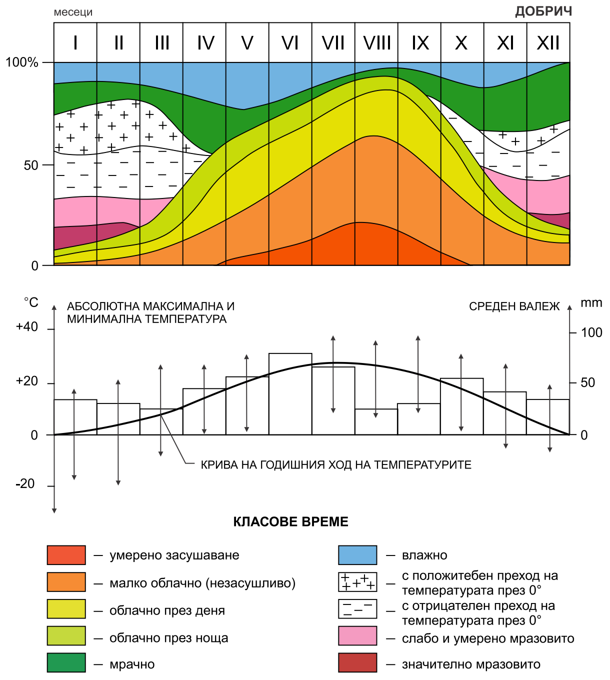

Обр. 8. Климатична графика.

мата на 763–764 год., когато още от октомври морето замръзнало и ледовете се стопили след февруари следната година. По заледената морска повърхност се натрупало толкова много сняг, че не личало къде завършва сушата и започва водата.

Добруджа попада в умереноконтиненталната климатична област. Климатът се формира както под влияние на океанските въздушни маси, нахлуващи предимно от северозапад и по-рядко от североизток, така и от континенталните въздушни маси, които се формират главно над Източноевропейската равнина и безпрепятствено нахлуват в равнината. Равният релеф и откритостта на Добруджа улесняват през пролетта, лятото и есента достъпа на влажни и топли въздушни маси от северозапад и студени полярни маси през зимата от север и североизток.

Непосредственото климатично влияние на Черно море навътре в сушата достига до 40–60 км, тъй като е в зависимост от особеностите на крайбрежния релеф и на обстоятелството, че водният басейн е разположен по посока на преобладаващия западен атмосферен пренос.

Слънчевото греене по Черноморското крайбрежие е с действителна продължителност от 2080 до 2250 часа годишно. От май до септември се получава 60 % от годишната стойност на слънчевата радиация. Минимумът на сумираната радиация е през декември до 3 ккал/см^2, като за крайбрежието достига до 3,5 ккал/см^2, а максимумът е през юли – 19,5 ккал/см^2 (за Черноморието до 20,8 ккал/см^2).

Средните годишни температури са 11° за по-голямата част от Добруджа, **по черноморското крайбрежие – до 11,8°**, а по високите части на платото – около 10° и по-малко. Над 11° са стойностите на годишната температура и край р. Дунав. **Годишната температурна амплитуда в Добруджа е 22°**, Тези високи стойности са белег на по-континенталния характер на климата, но тези стойности са далеч по-малки, отколкото в степните области на Югоизточна Европа. По крайбрежието амплитудата е още по-малка (Калиакра 21°). Средните температури на въздуха през месец януари край долината на р. Дунав са –3°, –4°, а в по-голямата част на Добруджа –2°, като на изток край морето достигат до +2°. В приморската област липсват отрицателни средни месечни зимни температури, макар че в отделни години те не са изключени. За най-дълго време р. Дунав замръзнала през 1878–1879 год., средно за 96 дена. През 1876 год. при Сулина средната януарска температура достигнала –24°С, а в Констанца през 1888 г. до –20,7°С. По Черноморското крайбрежие пролетта настъпва по-късно поради честото нахлуване от морето на приземен охлаждащ въздух. Средната пролетна температура е 9°С, край р. Дунав 13°С, а в останалите части около 11–12°С. Лятото се отличава с по-малка променливост на температурите. Обикновено средните летни температури край морето са 22–23°С, около гр. Добрич 21°, а край р. Дунав до 24°С. Абсолютните максимални температури достигат до 35–40°С. Есента край морето е топла. Температурите през септември са само с 3–4°С по-ниски от летните, но също с толкова и по-високи от температурите през май. Средните есенни температури са с 3°С по-високи от средните пролетни температури. Например за нос Калиакра средната месечна температура за октомври е 14,5°С, а за април 9°С.

Режимът и количеството на валежите се определят от атмосферната циркулация и влиянието на съседните водни площи. Причерноморска **Добруджа е най-сухото място в България**. Средният годишен валеж е около 450 мм, докато на юг той е почти двойно по-голям от измереното количество в Дуранкулак и

Калиакра. Валежната сума се увеличава и с отдалечаване от брега на запад. Сумата на зимните валежи в Централна Добруджа се движи около 110–130 мм. През пролетта тя нараства средно на 120–160 мм, а през лятото валежната сума е максимална, като достига 180–210 мм. При разпределяне на сумата на валежите по месеци в Добруджа личат два засушливи периода: юли–август и март–април. Край морето броят на засушаванията с продължителност 10 и над 10 дена е най-голям – повече от 5, а в останалата част между 4–5.

Добруджа е ветровита област. Някога вятърните мелници са ѝ придавали характерен вид. Случаите с вятър по Черноморието и Добруджа са много по-чести, отколкото в съседните ѝ области. Преобладаващите посоки са северни и североизточни, а средната скорост на вятъра е около два пъти по-висока от средната за България – Каварна 8,2 м/сек, Силистра 2,2 м/сек. Скоростта на северните и североизточните ветрове някога достига до 25 м/сек. проявяват се като сухи и студени ветрове. Местното население различава следните ветрове: есенец – западен вятър, морян – морски, поряз – северен, белия вятър – от юг от „пуста плана“. Североизточният сух и топъл вятър се нарича „черен вятър“. Ветровито е и в Северна Добруджа. Средно при Сулина 13,6 % от дните в годината вятърът е продължително силен и морето е бурно.

Води

Развитието на хидрогеографската мрежа в Добруджа се определя до голяма степен от структурногеоложките особености на крайбрежната ивица, свързани с еволюцията на Черноморския басейн, долината на р. Дунав и съседните територии. Вододелната линия се намира близо до морето, поради което реките, вливащи се в него, са сравнително къси. Поради равнинния характер на повърхнината на северното крайбрежие речните долини са със слаби наклони. На юг долините са дълбоко вкопани в Добруджанското плато и имат стръмни склонове. В централната и западната част на Добруджа суходолията водят началото си от високите южни части на Лудогорието, откъдето ветрилообразно се насочват към р. Дунав. Техните устия представляват алувиални разширения, някои заети от мочурища.

Обр. 9. Шабленската Тузла.

Оттокът на реките в Добруджа се формира върху една хълмиста област, поради което котите на изворите на повечето реки се колебаят между 300 и 310 м. На много места реките са с непостоянен отток. Поради равнинния характер и почти пълната селскостопанска усвоеност на земите в Добруджа валежните води се губят почти напълно в подводните льосови отложения и лежащите отдолу окарстени варовици. Изключително слабата отточност на областта се дължи до известна степен и на ограничените валежи. В суходолията оттокът в повечето случаи е само епизодичен – в периоди на интензивни валежи и пролетно снеготопене. Оттокът на реките се формира от повърхностни и подземни води, които имат предимно дъждовен произход. Снежните валежи заемат по-малко участие в сумарния речен отток.

Разнообразният геоложки строеж на Черноморието и Дунавското крайбрежие създава диференцирани условия за акумулиране и дрениране на пресни подземни води. С най-голяма водоносност се характеризират сарматските отложения в Добруджа, в които се формира мощен пукнатиннокарстов и поров водоносен хоризонт с напорен характер. Нивото на подпочвените води следва североизточния наклон на пластовете и се движи в същата посока. За това говорят изследванията на изворите около Балчик, Каварна и Шабла. От геоложките проучвания и наблюдението на нивата на кладенците и чешмите се установяват няколко водоносни хоризонта, свързани с глинесто-мергелните пластове. По Южното черноморско крайбрежие те са три, а в средните части на Добруджа – един, разположен

Обр. 10. Аерофотографии на лимана Болата при нос Калиакра:
a) поглед към морето на изток; и b) към брега на запад.

на границата между кредата и сармата. Там, където суходолията пресичат тези хоризонти, са разположени изворите и свързаните с тях изворни чешми.

Подпочвените води край р. Дунав са акумулирани в речните тераси. Те са част от старото речно легло, по което тя е криволичела. Ниските тераси, някога заливани от водите им, сега са включени в зоната на дигите. Нивото на подпочвените води на заливните тераси е с дълбочина от 0,5 до 5 м. Освен ниските тераси има запазени само части от втората надзаливна тераса по източния склон край Попинската низина и по десния склон на Розовския дол. Нивото на подпочвените води е с дълбочина от 5–7 до 15–20 м. На места водоносните пластове се разкриват по долинните склонове в извори с дебит 0,2 до 0,5 л/сек.

Едни от най-ценните водни ресурси на самата крайбрежна ивица са езерните води. Те се намират в пряка или косвена връзка с морските. В зависимост от своя генезис те се делят на лиманни, лагунни и свлачищни. Лиманните езера са отделени от морето чрез диги и широки плажови ивици и представляват естествени водохранилища на карстови води. Всички езера са плитки. Максималната дълбочина на Дуранкулашкото езеро е 4.00 м, измерена в южния му участък, а на Езерецкото и Шабленското – до 9 м. Езерната вода е почти сладка. През пролетта нивото на езерата се покачва и значителна част от водата се оттича в морето или се просмуква през пясъчната коса. По време на поройни дъждове по суходолията, насочени към езерата, се оттичат мътни води, които причиняват щети на рибната популация. При силно вълнение морската вода нахлува в езерата и ги осолява, което също се отразява пагубно върху флората и фауната.

Лагунните езера имат постоянна връзка с морето и получават значителни количества просмукани през пясъчните коси морски води, поради което солеността им е твърде висока.

Ценно водно богатство за Добруджа е дунавската и черноморската вода. Според концентрацията на соли (до 18 г на литър) водите на Черно море са по-слабо солени в сравнение с водите на Егея и Световния океан.

Голямото разнообразие в природните условия на Добруджа е обусловило разнообразието и пъстротата на почвената покривка. В разпространението на почвите се наблюдава строга закономерност и ясно проличава връзката им с останалите компоненти, главно с литогенната основа и с климата. Най-голямо разпространение в Добруджа имат излужените черноземи. Те заемат по-високите, заравнени терени в Приморска Добруджа, разлетите плоски и обширни междудолинни ридове на Средна Добруджа. Те са разпространени и покрай р. Дунав, където образуват ивици, широки до 20–30 км, и са с хумусен хоризонт, дебел до 45–50 см. Освен излужените черноземи, които преобладават в Добруджа, се намират и типични карбонатни черноземи. Край Дунава и по речните долини се намират алувиални и ливадни почви. По посока на морския бряг, вследствие на ветровата ерозия, почвите изтъняват и преминават в пустеещи каменисти пространства, които местното население нарича „кайряци“.

Дял II

ПАЛЕОКЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ В СЛЕДЛЕДНИКОВИЯ ПЕРИОД*

Хенриета Тодорова

Краят на 20-и и началото на 21-и век са белязани от драматично покачване на глобалните температури, което вече причини редица тежки екологически катастрофи – суши и глад в Африка, колосални горски пожари, наводнения, свлачища, урагани, торнада, топене на ледниците, покачване нивото на Световния океан, ерозия и т.н. Причините за затоплянето на климата са предмет на интензивни изследвания, които показаха изненадващи резултати. Стана ясно, че макар от астрономическа гледна точка да се намираме във време, когато температурите и концентрацията на **въглероден диоксид** и **метан** в атмосферата би следвало да се понижават, както е било винаги след кулминацията на температурите в междуледниковите периоди[1] (Обр. 11.), днес те се повишават.[2] Това се дължи не само на емисиите от индустрията и автомобилния транспорт, но също така и на днешната огромна численост на населението на Земята. Над 7 милиарда малки „човешки печки“ я подгряват, готвят храни, отопляват се, отглеждат милиони глави добитък, обработват и наторяват земята, създават оризища, изсичат горските масиви и пр. и пр.

Геологическите сондажи на ледниците позволиха да бъде реконструирана праисторията на климата на Земята. Днес знаем, че глобални климатични промени е имало и в древността и те са оставили осезаеми следи върху развитието на древните цивилизации. Време е да престанем да си затваряме очите пред палеоклиматичните явления и да ги включим като важен, реален исторически фактор в археологическите изследвания. На дневен ред стои въпросът – получените палеоклиматични данни за следледниковия период да бъдат корелирани с археологически установените явления и да бъде отчетено отражението на палеоклиматичните промени върху конкретната околна среда, в която е живял човекът в древността.

Получените напоследък данни от сондажите Camp Century–Dye-e, GRIP, GISP2, RENLAND

---

[*] Представените резултати са част от изследване, направено във връзка с изпълнението на проект ДИД 02-26/17.12.2009 год. „Екологичните кризи през холоцена – VII–III хил. пр.Хр.“ Проектът се финансира от фонд „Научни изследвания“ към МОНС на Р. България.

[1] **J. R. Petit et al.** Climate and atmospheric history of the past 420,00 years from Vostok ice core by an inverse method „Antarcitca“. – Nature 399, 1999, 429–436.

[2] **J. E. Hansen**. A sloppery Slope: Haw much global Warming Constitutes „dangerous anthropogenic Interferences?“. – Climatic Change 68, 2005, 269–279, Fig. 1.

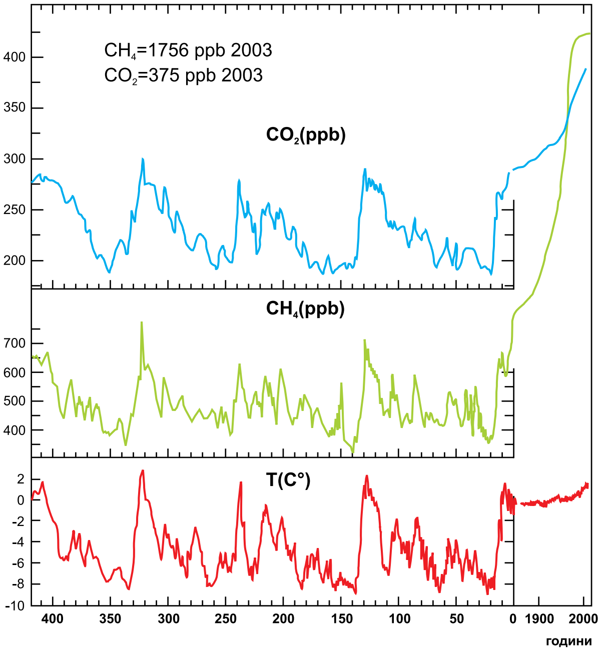

Обр. 11. Измененията на глобалните температури, въглеродния диокисид (CO$_2$) и метана (CH$_4$) в атмосферата през хилядолетията по данни от Антарктическия ледник. По: J. E. Hansen ... цит. съч.([4]*), Fig. 1.*

и NorthGRIP на Гренландските ледници[3] (Обр. 13.) са от особено значение за реконструкцията на екологическата обстановка, в която са живели праисторическите общества. Те са най-точният климатичен календар, с който днес разполагаме. Получените резултати хвърлят светлина върху развитието на глобалния климат през хилядолетията. Към тези данни се присъединиха и данните от сондажите VOSTOK (Обр. 12.) и EPICA на антарктическите ледници[4], както и тези от сондажите на дъното на океана и от морското дъно при Северния полюс, които разкриват една ясна и отлично датирана картина за развитието на климата на стотици хиляди години назад.

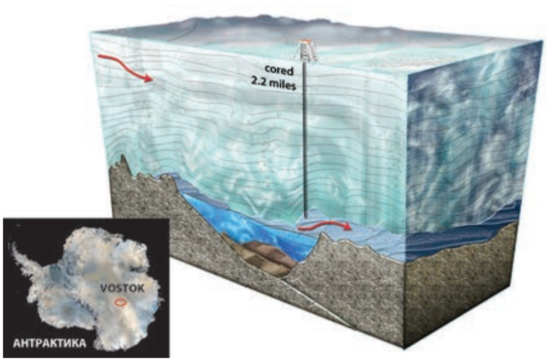

Обр. 12. Антарктическата сонда VOSTOK.

Що се отнася до съществените колебания на нивото на Световния океан, то те също зависят от температурите и нарастването или топенето на ледниците. Тези колебания са се движили от –130 м под днешното ниво (фази на регресия) до +3.5 м над него (фази на трансгресия и ингресия), което съществено е променяло очертанията на бреговете. Публикуваната през 1961 год. от Фейрбридж[5] крива на нивото на Световния океан (с по-късно уточнените от нас калибрирани датировки[6]) има пряко отношение към Добруджа, чиито източни брегове се мият от Черно море.

След като нивото на Черно море е спадало под –30/–35 м, то е изгубвало връзката си със Световния океан и се е превръщало в затворено солено вътрешно езеро. Тогава днешният шелф е бил обширна суша, върху която са се натрупали дебели пластове навят льос, прорязани от коритата на прареките, а техните тогавашни блатисти делти са се намирали далеч на юг. Със затоплянето на климата нивото на морето се е покачвало (фази на трансгресия). Към 10 000 год. пр. Хр. настъпва краят на последния ледников период и нивото на Черно море започва бавно да се покачва, като около 7500 год. пр.Хр. е била възстановена връзката му с Мраморно море, а с това и със Световния океан. Проникващите от юг по-солени води са отивали, като по тежки, към дъното на морето, където днес има мощен анаеробен метанов

---

[3] **S. A. Johnsen**, **D. Gundestrup**, **N. Dahl-Jensen**, **J. P. Steffensen**, **H. B. Clausen**, **H. Miller**, **V. Mason-Delmotte**, **A. E. Sveinbjörndottir**, **J. White**. Oxigen isitope and paleotemperature records from six Greenland isecore stations: Camp Century, Dye-e, GRIP, GISP2, Renland and NorthGRIP. – Journ. Quatern. Scien. 16, 2001, 299–307. **W. Dangsgaard**, **S.A. Johnsen**, **H. B. Clausen**, **N. Dahl-Jensen**, **D. Gundestrup**, **C.U. Hammer**, **C.S. Hvidberg**, **J.P. Steffensen**, **A.E. Sveinbjörndottir**, **J. Jousel**, **G. Bond**. Evidence for general instability in past climate from a 250 kyr. ice-core record. – Narture 364, 1993, 218–220.

[4] **Wolff et al.** Southern Ocean sea-ice extent, productivity and iron over the past eight glacial cykles. – Nature 440, 491–496, Fig.2.; **J. E. Hansen**. A sloppery Slope: Haw much global Warming Constitutes „dangerous anthropogenic Interferences?“. – Climatic Change 68, 2005, 269–279.

[5] **R. W. Fairbridge**. Worldwild Eustatic Sea-Level. – Physics and Chemistry of the Earth 4, 1961, 156, Abb.14.

[6] **H. Todorova** (ред.). Durankulak II, Teile 1 und 2. Die prähistorischen Gräberfelder, DAI Berlin, Sofia 2002, 20, Abb. 9. (Дуранкулак II. Праисторически некрополи). Понататък – Durankulak II/1... Цит. съч.

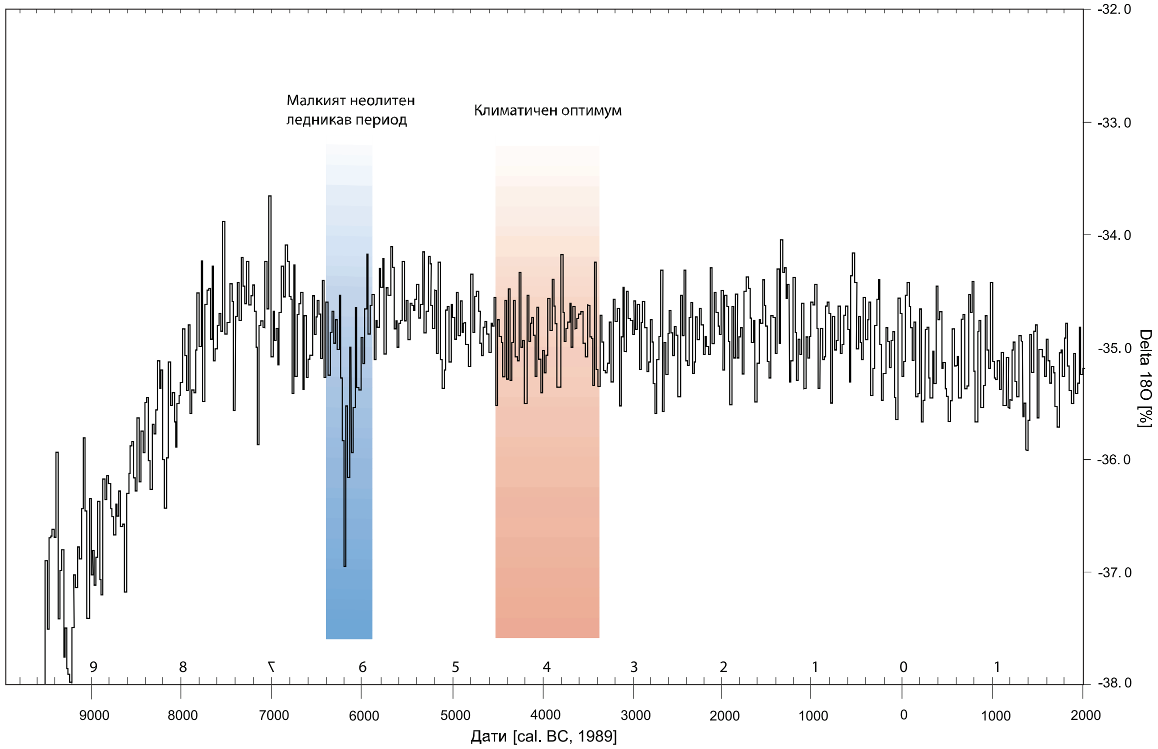

Обр. 13. Промяна на климата по ^{18}O -данни от Гренландския ледник. Отчитане на 20 -годишен интервал по: Dangsgaard et al. 1993 и H. Todorova (ред.) Durankulak II/1... Цит. съч., Обр. 10.

слой. Днес Черно море е най-големият и най-дълбок анаеробен резервоар в света.

Нашумялата напоследък „сензационна“ теория за някакво катастрофално нахлуване на егейски води в Черно море, откъдето уж бил тръгнал дори „Ноевият ковчег“[7], не получи научно потвърждение, така че от нея се отказа дори създателят ѝ.

Богата светлина върху локалните колебания на климата хвърлят анализите на хомогенността на пръстените на древните дървета.[8] Тяхната плътност маркира точно сухите и влажните климатични фази в съответните райони. За съжаление от Балканския полуостров не разполагаме с такива данни, но данните от Средна Европа (Обр. 14.) донякъде съвпадат в екстремните си фази с археологически установените балкански катаклизми, което ги прави достоверен източник на информация и за палеоклимата на Балканския полуостров. Така например на екологическия културен колапс в южните части на Балканския полуостров около 4700–4500 год. пр.Хр. на север отговаря една екстремно суха фаза[9], а неолитизацията на Средна Европа (и тази на Добруджа) попада в един топъл период с обилни валежи и пр.

Отделните географски региони обаче реагират по различен начин на глобалните климатични промени.

Карпато-Алпийската планинска верига е основната климатична бариера, определяща климата на Балканския полуостров.[10] На север и на юг от нея климатът най-често е диаметрално противоположен: на горещия и сух юг отговаря топъл и влажен климат на север и обратно. Това ясно личи от поленовите диаграми от двата региона и от споменатите анализи на хомогенността на пръстените на дърветата[11]. Това направление в дендрохронологията[12] изнесе данни за противоположните климатични ефекти в различните климатични зони в Евро-

---

[7] **W. B. F. Ryan, W. C. Pitman III, C. Major, K. Shimkus, V. Moskalenko, G. A. Jones, P. Dimitrov, N. Görür, M. Sakinc, H. Yüce**. An sbrupt drowning of the Blach Sea shelf. – Mar. Geol. 138, 1997, 119–129.

[8] **B. Schmidt**, **W. Gruhe**. Niedrschkagsschwankungen in Westeuropa während der letzen 8000 Jahre. – Arch. Korresp. 33, 2003, 281–300.

[9] **B. Schmidt**, **W. Gruhe**. Niedrschkagsschwankungen... Цит. съч., 291.

[10] **H. Todorova**, Die paleoklimatische Entwicklung im VII–I Jh. vor Chr. – B: The Struma/Strymon River Valley in Prehistory, In the Steps of James harwey Gaul, vol. 2, Sofia, 2007, 1–7.

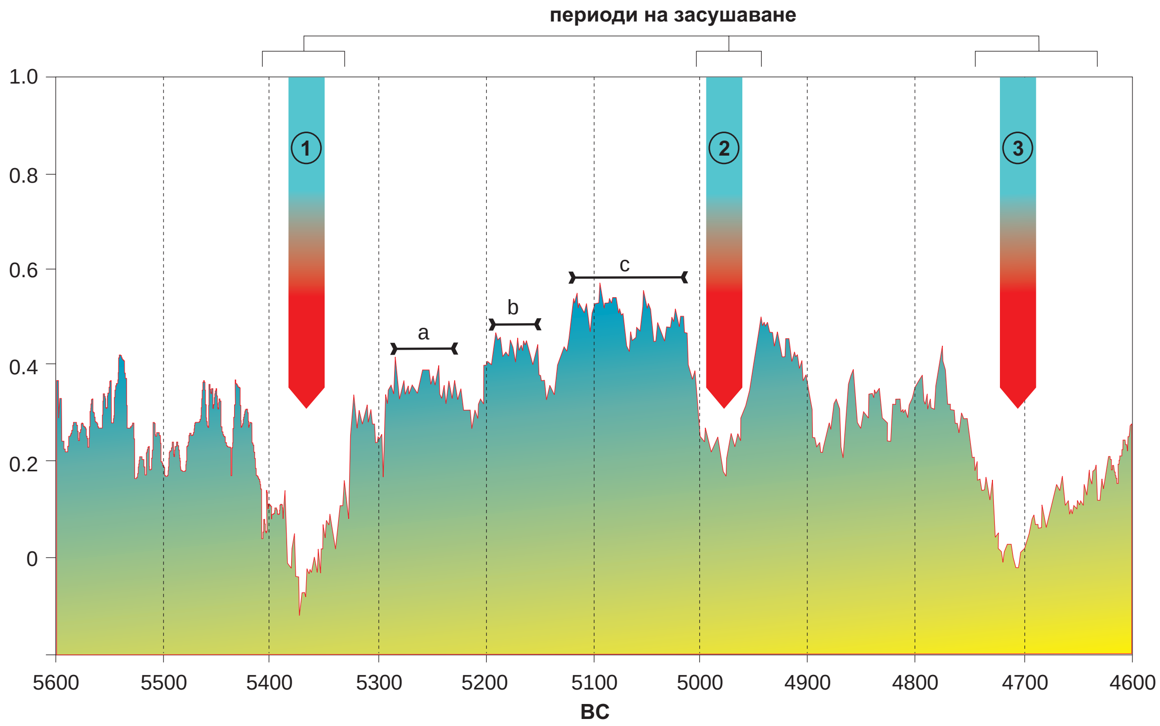

Обр. 14. Хомогенна дендрографика от пръстените на средноевропейски дървета. По B. Schmidt, W. Gruhe. Niederschlag-schwankungen…Цит. съч. ([12]*). 1 – сух период (5360 BC); 2 – сух период; 3 – сух период; a, b, c – влажни периоди.*

па. Добруджа в това отношение се отнася към климатичната зона на Северозападното Черноморие.

Отворената на север и североизток, безводна Добруджа винаги е била особено чувствителна по отношение на колебанията на климата. Тук съществени застудявания, горещини и продължителни суши лесно са водили до екологични катастрофи, което е намерило пряко отражение върху археологическите извори.

Глобалното повишаване на температурите през следледниковия период първоначално е имало благоприятно отражение върху екологическите системи. С постоянното покачване на температурите този положителен ефект се е придвижвал от юг на север, следван от пояси с все по-високи температурни стойности, водещи до суши и в крайна сметка – до екологически кризи.[13]

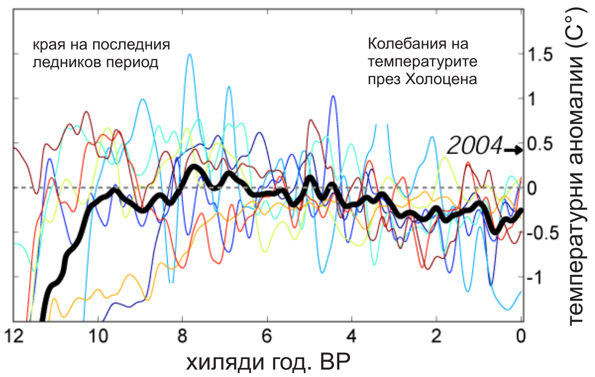

Обр. 15. Тенденции при температурните амплитуди на Земята през холоцена.

За съжаление доскоро на този съществен фактор не бе обръщано нужното внимание, за-

---

[11] **M. B. A. Davis**, **S. Brewer**, **A. C. Stevenson**, **J. Guiot**. The temperature of Europe during the Holocene reconstructed from pollen data. – Quatern. Scien. Rev. 22, 2003, 1701–1716, fig. 4, SE/CE.

[12] **B. Schmid,t W. Gruhe**. Globale Auftreten ähnlicher Wuchsmuster von Bäumen – Homogemtätsanalyse als neues Verfahren für die Dendrochronologie und Klimaforschung. – Germania 84/2, 2006, 431–453. – Niederschlagsschwankungen in Westeuropa während der letzten 8 000 Jahre. Versuch einer Rekonstruktion mit Hilfe eines neuen dendrochronologischen Verfahrens (Grad der Wachstumshomogenität). – Arch.Korresp. 33, 2003, 281–300. **Th. Fischer**. Archäologisch-histotischer Kommentar zu den aktuellen klimahistorischen Erkenntnissen von Burghart Schmidt und Wolfgang Gruhe. – Germania 84/2, 2006, 453–456.

[13] **H. Todorova**. Zwei gravierende ökologische Krisen in der Postgatialzeit. – B: Hayat Erkanal’a Amağan. Kültürlerin Yansimasi (Studies in Honor of Hayat Erkanal) Istanbul 2006, 731–737.

това резултиращите от екологичните катастрофи археологически колапси и културни цезури често биваха или тотално игнорирани, или погрешно интерпретирани като резултат от „инвазии“. Разбира се, и инвазиите си имат причини, а те най-често, в дълбочина, се оказват също палеоклиматични.

Игнорирането на палеоклиматичния фактор в археологическото изследване се дължи освен на идеологически предразсъдъци, останали от ерата на сталинизма, когато се заклеймяваше т.нар. „климатичен детерминизъм“, главно на обективния факт, че палеоклиматичните ефекти са надрегионални и е необходим **надрегионален поглед** върху археологическите явления, както и наличието на добри синхронизации и датировки, за да бъде разкрит палеоклиматичният фон на археологически регистрираните катаклизми.

Някои примери за екологични катастрофи от новата история хвърлят светлина върху мащабите на подобни явления, валидни за древността. За Добруджа от значение са две такива изследвания, касаещи извъневропейски степни райони, в екологично отношение сходни с Добруджа. Става дума за изследване на монголските степи, обхващащо последните 700 години[14], от което личи взаимовръзката между високите температури, сушите, прашните бури и миграциите на населението. Другото интересно изследване черпи данни от османските архиви относно сушите, засегнали степите на Анатолия през последните столетия[15]. Така например по време на сушата от 1873 до 1874 год. в района на Анкара само за две години са загинали 97 % от овцете и 81 % от козите. От 52 000 население 7000 са напуснали района, а 20 000 са загинали от глад. Общо в Турция през тези години от глад са загинали над 100 000 души. Тази информация подсказва, че и запасите от храни на праисторическото население едва ли са могли да стигнат за повече от една година!

Дори през 20-и век сушата от 1993–1994 год. довежда България на ръба на кризата и се налага внос на жито.[16] Що се отнася до споменатата суша от 1873 до 1874 год., то тя е засегнала в различна степен дори Европа, както сочат анализите на хомогенността на пръстените на дърветата от Испания и Скандинавия за същия период.[17]

От следледниковия период разполагаме с убедителни данни поне за три тежки екологични кризи.[18] Първата, наречена „**Събитието 8.2**“[19], се отнася към „**Малкия неолитен ледников период**“ (6500–5900 cal. BC[20]), когато изчезва Голфстиймът, Европа изстива, а на юг температурите се покачват толкова, че в Анатолия настъпват дълготрайни суши. Тамошните цветущи неолитни култури загиват[21], а оцелялото население очевидно се е изтеглило към морските брегове, където е имало влага, питейна вода, риба и паша за животните.

В тази връзка е особено интересен установеният от мен факт, че тогава на Балканския полуостров, на границата между горещия Юг и студения Север, се е оформил **втори „Плодороден полумесец“**. Тук възниква една специфична, твърде благоприятна в екологическо отношение климатична ниша, защитена от студения север от Карпатите, южно от които са падали обилни дъждове. Единствено тук климатът е бил умерен и главното – достатъчно влажен, т.е. подходящ за земеделие и животновъдство. Става дума за Тесалия, Македония, Централнобалканската зона до Железни врата, Трансилвания, предпланините на Северна България и др. Това е и причината прииждащото от

---

[14] **J. Fang**, **G. Lin**. Relationship between climatic Changes and nomadic soutward Migrations in Eastern Asia during historical Times. – Climatic Changes 22, 1992, 151–169, Abb. 4.

[15] **Ü. Akkemik**. Tree-ring data in last 300 yers of Turkey: Signatures of drought-record over yers. – Science Echoes 3, 2006, 37, 34–40.

[16] **И. Радев**, **М. Станева**, **Ц. Г. Книд**. Хронология на засушаването. – В: Засушаването в България, София, 2003, 21–22.

[17] **B. Schmidt W. Gruhe**, Globale Auftreten… Цит. съч., 440, Abb 4b.

[18] **B. Weninger**, **E. Alram-Stern**, **E. Bauer**, **L. Clare. U. Danzeglocke O. Jöris**, **C. Kubatzki**, **G. Rollefson**, **H. Todorova**, **T. v Andel**. Climate forcing due to the 8200 cal. yr. BP event observed at Early Neolothic sites in the Eastern Mediterranean. – Quaternary Reserch XX, 2006, 1–20.

[19] **E. J. Rohling**, **H. Pälike**. Centennial-scale climate cooling with a sudden cold event around 8,200 years ago. – Nature Vol. 434, 2005 , 975–979, Table S1–S2, Fig. S1.

[20] cal. BC означава калибрирана ^{14}C (радиовъглеродна) дата преди Христа.

[21] **H. Todorova**. Probleme der Umwelt der prähistorischen Kulturen zwischen 7000 und 100 v. Cr. – В: B. Hänsel, J. Machnik (ред.), Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturtausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000–500 v. Chr.), SOE Schr. 20, PAS 12, München-Rahden/Westf. 1998, 66. 65–70; – Die teifgreifenede ökologische Krise des 4 Jahrtausends. – В: Von Domica bis Drama. Gedenkschrift für Jan Lichardus, V. Nikolov, K. Băčvarov (ред.), SofIa, 2004, 107–116; – Zwei gravierende ökologische Krisen... Цит. съч.

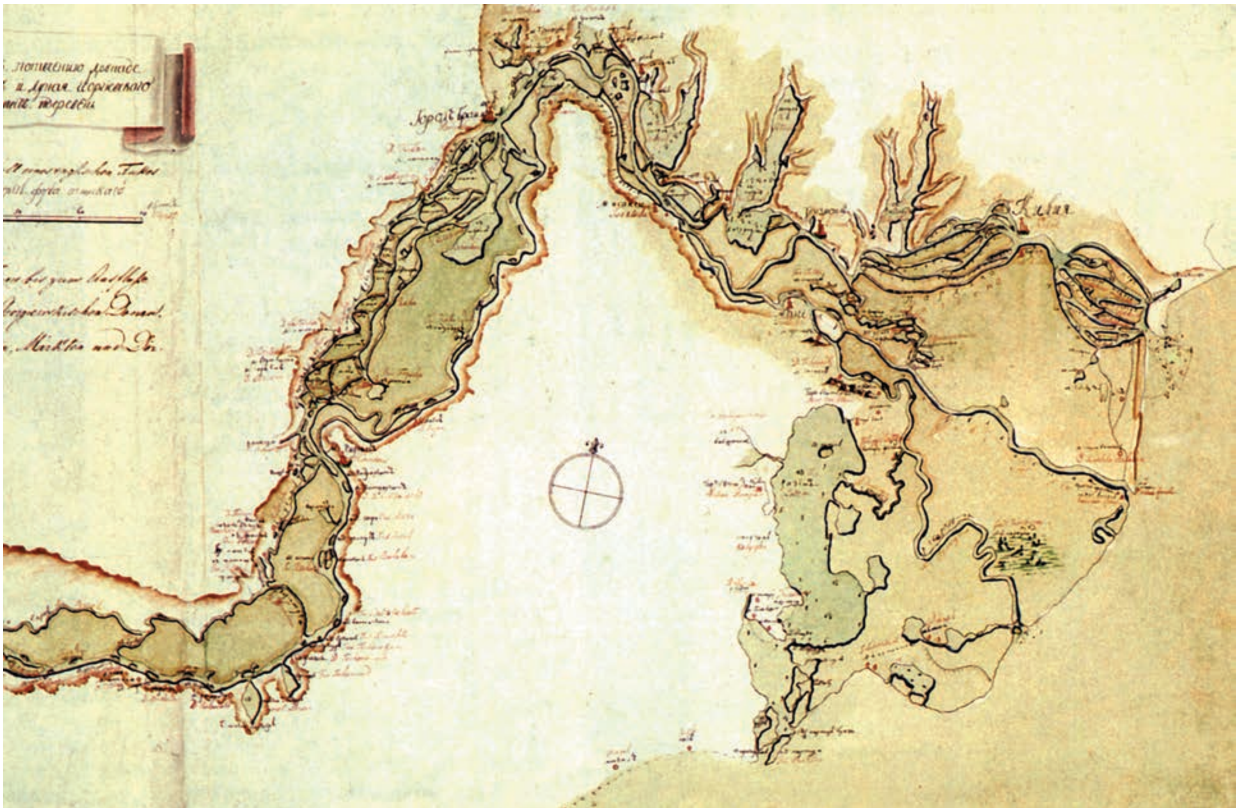

Карта. 2. Делтата на р. Дунав, част от картирането на Дунавския регион от 1779. (Österreichisches Staatsarchiv, Kartensammlung B/IIIb 30).

Анатолия раннонеолитно население да отседне най-напред именно на тези територии, с което е сложено началото на **неолитизацията на Европа**. За усядане, еднозначно са били предпочитани по-високите терени, тъй като вследствие обилните валежи низините са били постоянно наводнявани, а на места като Долна Тракия например и трайно заблатени.

На този етап хладните, отворени на север, Добруджа и Мунтения, както и Тракия не се отнасят към климатично облагодетелстваните територии на полуострова, та неолитизацията им закъснява с няколко столетия.

След възстановяването на Голфстийм, около 6000/5800 cal. BC, климатът в Европа бавно се затопля. В глобален план развитието на температурите е било следното: 6000 до 5400–5300 cal. BC те се покачват стремително и около 5300 cal. BC загива аквалитът на Сахара. Между 5300 и 5200 cal. BC те леко падат, но между 5200 и 4700/4600 cal. BC те отново се покачват съществено, което води до екологични катастрофи и културен колапс в южните, медитерански и субмедитерански части на Европа. На Балканския полуостров към 4600 cal. BC загиват ранноенеолитните култури в Северна Егея, Тесалия, Албания, Македония и по теченията на реките Струма, Места и Вардар. Температурите продължават да се покачват, което около 4200 cal. BC води до колосална екологична катастрофа и пълен културен колапс в североизточната, степна и полустепна половина на Балканския полуостров в т.ч. и Добруджа. Става дума за кулминацията на следледниковия „климатичен максимум“, която трае до 3500/3400 cal. BC, когато е отчетено и най-високото ниво на Световния океан (+3 m), но моретата са във фаза на ингресия. След 3400 cal. BC започва бавно спадане на глобалните температури и на нивото на океана, което трае до около 2600/2500 cal. BC. Следва нов температурен скок до около 2200/2000 cal. BC, който води до нови кризисни явления на Балканите. Високите температури се задържат (с колебания) до 1650 cal. BC (с един кратковременен спад около 1800 cal. BC). След 1650 cal. BC се наблюдава колебливо покачване на температурите с кулминация около 1250 cal. BC и рязко спадане до към 1150 cal. BC. Следва ново бавно покачване, което завършва с температурен скок около 200 cal. BC (Обр. 13.).

На фона на описаното глобално развитие на температурите всяка една от локалните екосистеми реагира по свой специфичен начин. Балканите и Средна Европа често демонстрират диаметрално противоположни климатични картини.

Що се отнася до Добруджа, то едва след 5200 cal. BC тук климатичните условия стават благоприятни, благодарение на което тя бива постепенно неолитизирана и тук се развиват блестящите къснонеолитни и енеолитни култури, за които ще стане дума в следващия дял. Обаче 1000 години по-късно, около 4200 cal. BC, и тук става твърде горещо и преди всичко много сухо, което се отразява катастрофално на цялата екосистема. Праисторическите култури в Североизточна България, Югоизточна Румъния и Тракия загиват едновременно и настъпва тотален демогрофски колапс.

Най-горещо е между 4200 и 3500 cal. BC, когато Добруджа е необитаема. Само на брега на морето[22], в полите на Медни рид, единични селища доживяват до около 4000 cal. BC.

Между 4200 и 3500 cal. BC нивото на Световния океан се е покачвало над днешното и достига до +3 м, което онагледяват днешните коралови атоли в океана.

На сушата ингресията на Черно море личи от първата, днес незаливна, сухоземна тераса – тогавашен морски бряг. Черно море е навлизало в устията на реките, образувайки лимани и затлачвайки крайбрежните карстови извори. С това загиват и последните крайбрежни енеолитни селища, чиито останки днес се намират под вода. И днешната делта на Дунава е била под вода, така че Добруджа е приличала по-скоро на полуостров. Дунавската делта е добила днешния си вид едва през 17–18 век сл. Хр. (Карта 2.).

На Балканския полуостров екологичната криза е била най-тежка по време на кулминацията на климатичния максимум (4600–3500 cal. BC). Тогава температурите са достигали до +3°C над днешните, а дълготрайните суши са довели до загиването на високоразвитите енеолитни култури на полуострова. Така южно от Родопите, около 4600 cal. BC, първи са били пометени от екологичната криза енеолитните селищни системи в Тесалия (класическата фаза на култура Димини), Северна Егея и по поречията на реките Струма, Места и Вардар (култура Дикилиташ–Слатино–Галепсос), в Южна Албания (култура Камник–Малич Ia). В Северозападна България загива и култура Градешница.

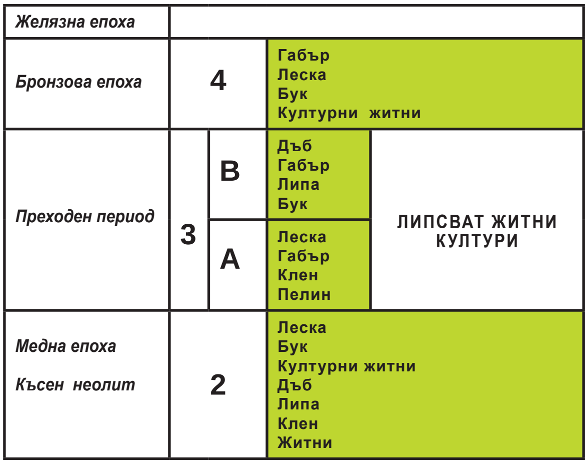

Желязна епоха				
Бронзова епоха	4		Габър Леска Бук Културни житни	
Преходен период	3	B	Дъб Габър Липа Бук	ЛИПСВАТ ЖИТНИ КУЛТУРИ
		A	Леска Габър Клен Пелин	
Медна епоха *Късен неолит*	2		Леска Бук Културни житни Дъб Липа Клен Житни	

Обр. 16. Хронологическо развитие на растителната покривка в районите на ез. Дуранкулак, ез. Езерец, Болата и Созопол – пристанището. Данни от поленовите анализи на на М. Филипова-Маринова, Е. Божилова, С. Тонков и др.

По същото време на север от Родопите и в Добруджа климатът става особено благоприятен и се наблюдава демографски бум и бурен разцвет на културния комплекс Коджадермен–Гумелница–Караново VI. Тогава възниква **първата протоцивилизация Варна**.

Около 4200 cal. BC идва ред и на тази част от Балканския полуостров. И тук под ударите на екологичната криза енеолитните култури колабират и земите им тотално се обезлюдяват.[23]

Поленовите анализи от крайморските езера и от шелфа нагледно документират екологическата катастрофа с прекъсването на земеделието[24] (отсъстват културни житни растения), което говори за дълбок демографски колапс (Обр. 17.).

---

[22] **K. Dimitrov**. Stoune scepter type Zoomorphic figure from Sozopol. – B: PRAE. In Homorem Henrieta Todorova, Sofia, 2007, 159–173; **Черно море**. Сборник, Варна, 1978, 50.

[23] **H. Todorova**. Probleme der Umwelt... Цит. съч. ([21]), 66; **H. Todorova**. Zur Frage der Kontinuität und Diskontinuität in der Entwicklung des Neolithikums, Äneolithikums und der Frühen Bronzezeit auf der Balkanhalbinsel. – Thracia Praehistorica, Suppl. Pulpudeva 3,1978, a8, 5–9.

[24] **M. Filipova-Marinova**, **L. Giosan**, **H. Angelova**, **A. Preisinger**, **D. Pavlov**, **S. Vergiev**. Paleoecology of Submerged prehistoric Settlements in Sozopol Halbour, Bulgaria. – B : Submered Prehistory, Oxford Books, 2011, 230–244, Fig/19,9; **S. Tonkov**, **H-J Beug**, **E. Bozilova**, **M. Filipova-Marinova**, **H. Jungner**. Paleocological studies at the Kaliakra area, norteastern Bulgarian Black Sea coast: 6000 years of natural and anthropogenic change. – Vaget. Hist. Archaeobot. 20, 2011, 29–40.

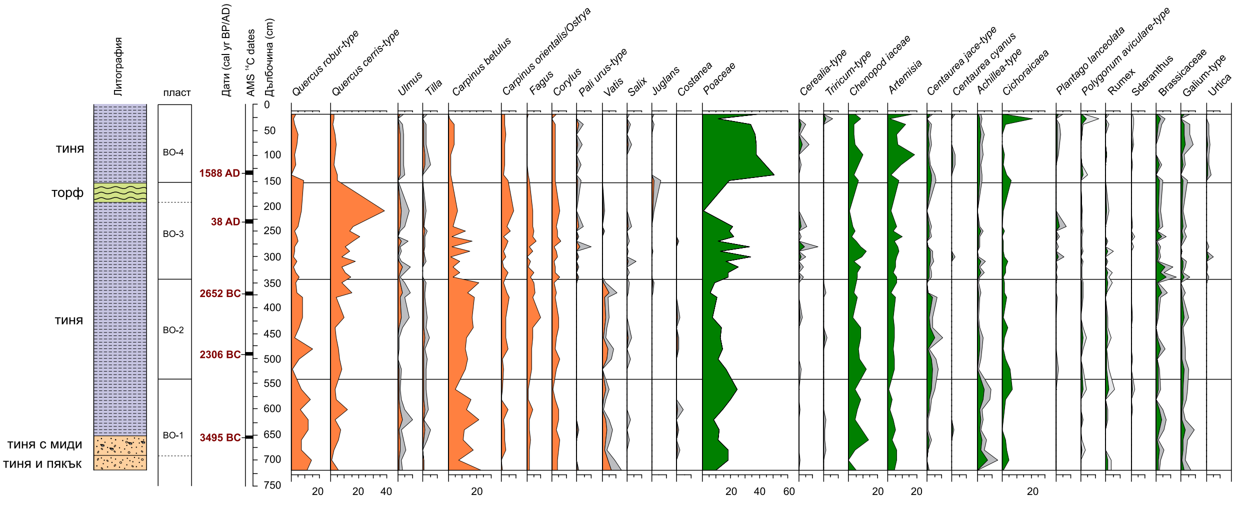

Анализ: S. Tonkov, H-J. Beug, E. Bozilova, M. Filipova-Marinova and H. Jungner

Обр. 17. Поленова диаграма от долината „Болата“ северно от нос Калиакра. По: S. Tonkov, H-J Beug, E. Bozilova, M. Filipova-Marinova, H. Jungner... Цит. съч. ([24]*)*

В началото на IV-ото хил. пр.Хр. благоприятният климатичен ефект се пренася към Средна Европа, където климатът става топъл и влажен, и на свой ред настъпва голям демографски бум и бурен културен разцвет.[25]

Около 3700 cal. BC кризата обхваща и тези територии, но вече отслабнала. Едва към 3500 cal. BC екологическата обстановка в Югоизточна Европа започва бавно да се нормализира.

Другата тежка екологична криза, която засяга Балканския полуостров към края на третото – началото на II-рото хил. пр.Хр., е причинена от едно ново покачване на температурите между 2600–2200/2000 и 1800–1500 cal. BC. В степните и полустепни райони жегите, липсата на валежи и горските пожари през 2400 и 2200 cal. BC са имали същите катастрофални последици, както по време на екологичната катастрофа в края на медната епоха.

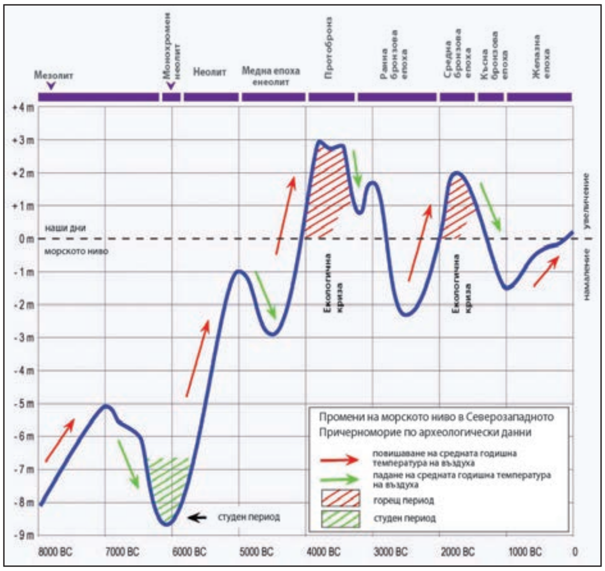

Обр. 18. Промяната на климата и нивото на Черно море, фактор на климатичните промени в района на Северозападното Причерноморие.

Интересно е да се отбележи, че към 2450 cal. BC загива и селищната система на „наколните“ крайбрежни селища в Алпийските езера[26], причина за което е един особено сух климат, което добре личи от малката широчина на пръстените в средноевропейските дънери. Животът в алпийските крайбрежни селища се възстановява едва към 1500 год. пр.Хр.

Големите надрегионални екологични катастрофи оставят след себе си осезаеми културни цезури, траещи често над 1000 години, което говори за разрушителния характер на изброените палеоклиматични явления. Става дума за съществени праисторически факти, които не могат да бъдат игнорирани и с които следва да се съобразяваме. Наред с тях по археологически път, се установяват и по-малки по мащаб и времетраене културни сривове, които имат по-скоро локален обхват и зависят от спецификите на местния климат.

---

[25] **N. Kalicz**. Die Balaton-Lasinja Kultur und ihre südliche Beziehungen. – Stud. Praeh. 11–12, 1992, 313–333.

[26] **E. Gross**. Entwicklung der neolithischen Kulturen im west- und ostschweizerischen Mittelland, – In: Die ersten Bauern 1, Schweizerisches Landesmuseum, Zürich, 1990, 72, Abb. 1, 61–72.

Дял III

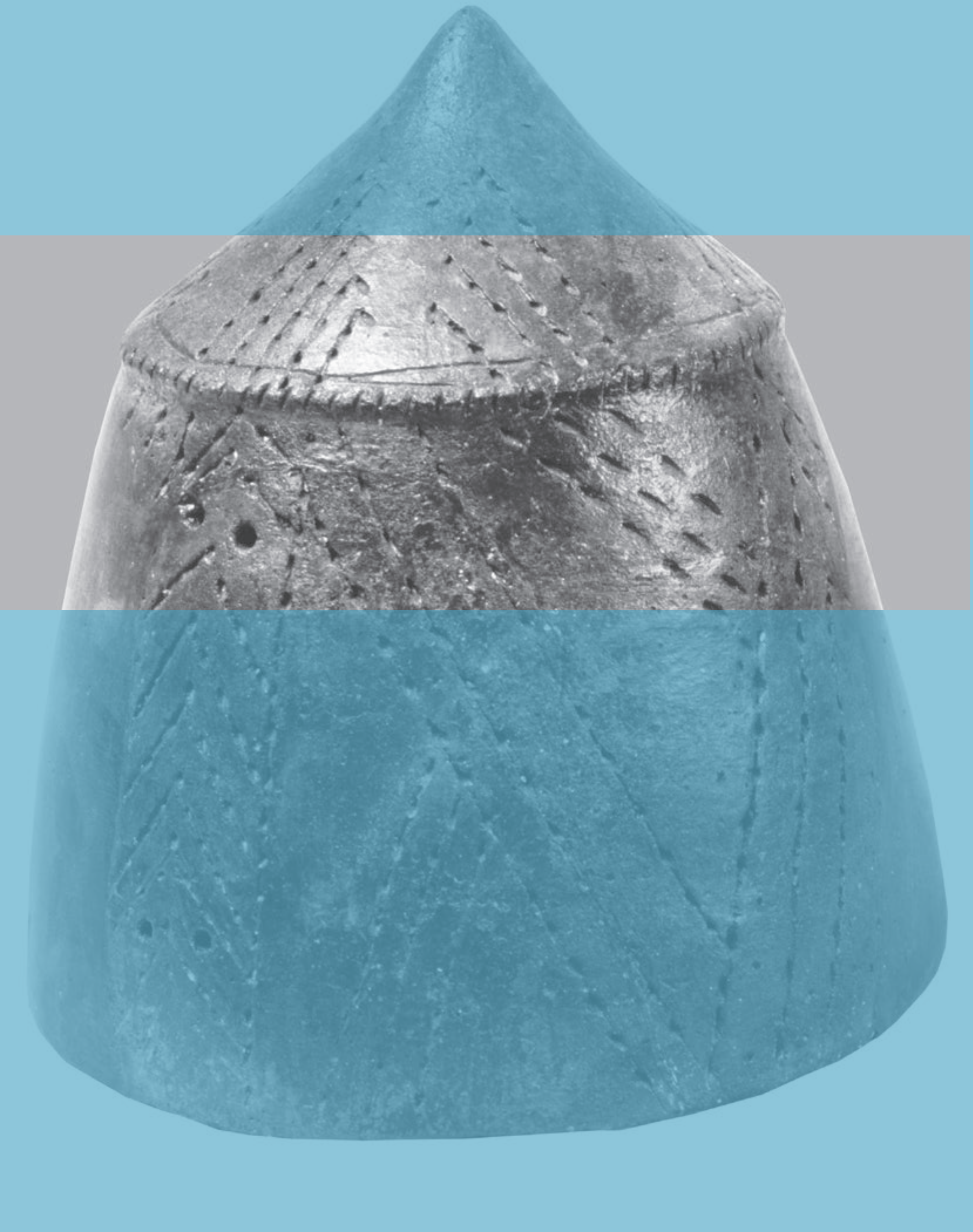

ДОБРУДЖА ПРЕЗ ПРАИСТОРИЧЕСКАТА ЕПОХА

Хенриета Тодорова

Първа глава

КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОТО МЯСТО НА ДОБРУДЖА

Палеогеография[*], относителна и абсолютна хронология на нейната праистория, методи на проучване

Степите на Добруджа, разположени между долното течение и делтата на р. Дунав на север, бреговете на Черно море на изток, р. Батова на юг и Лудогорието на югозапад, са един от най-интересните в културно-историческо отношение райони на Европа. Неповторимата специфика на този ареал се определя от действието на няколко природно-географски фактора. Степният характер на отворената на север Добруджа и ограничеността на водните ѝ ресурси я правят особено чувствителна по отношение на палеоклиматичните промени. От друга страна, тя е облагодетелствана, както от непосредствения си контакт с река Дунав, така и от пряката си връзка с Черно море – и двата водни пътя са с огромни комуникационни възможности. През различни периоди от праисторията тези фактори и свързаните с тях явления са играли различна, често решаваща роля, за формирането на етнокултурния ѝ облик.

Добруджа е тясносвързана по суша с територията на Североизточна България, където горните фактори, с изключение на морето, играят аналогична роля. От района на Разград праисторическа Добруджа се е снабдявяла с висококачествен жълт кремък, основна суровина на раннната праистория на човечеството. Двете територии имат сходен климат и обща историческа съдба.

Голямо значение в развитието на Добруджа има Черно море. Крайбрежната ивица и свързаните с нея суходолия и лимани са били винаги облагодетелствани както от обилието на вода, бликаща от карстовите извори, така и от неограничените възможности за добив на сол

---

[*] Представените резултати са част от изследване, направено във връзка с изпълнението на проект ДИД 02-26/17.12.2009 год. „Екологичните кризи през холоцена – VII–III хил. пр.Хр.“ Проектът се финансира от фонд „Научни изследвания“ към МОНС на Р. България.

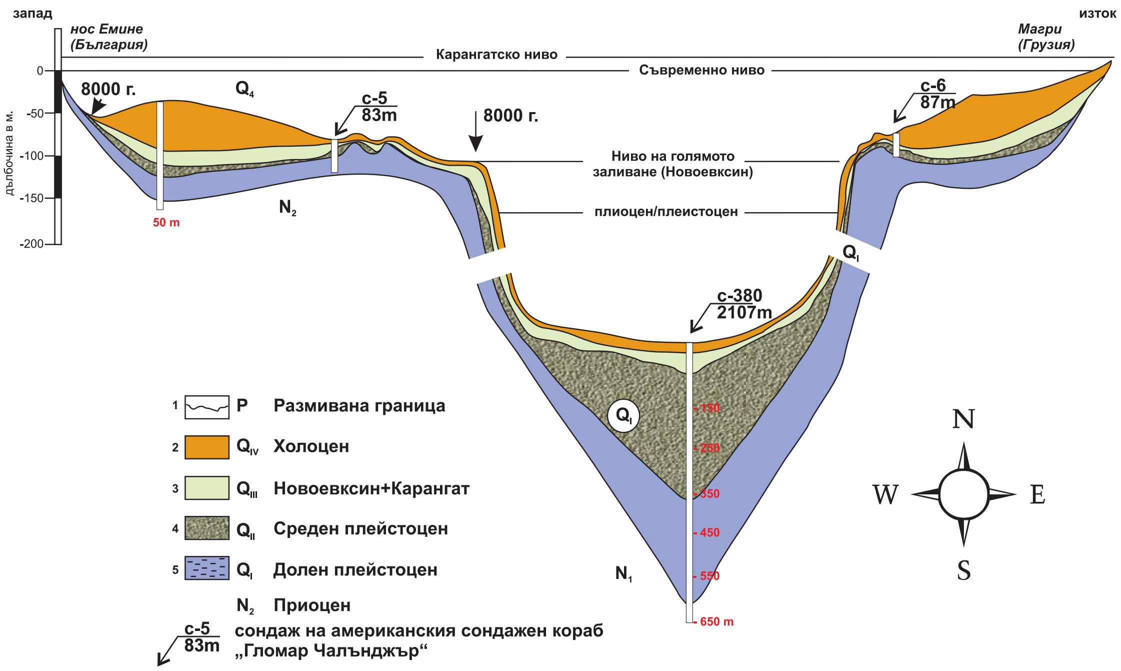
запад
нос Емине
(България)
изток
Магри
(Грузия)
Карангатско ниво
Съвременно ниво
дълбочина в м.
0
-50
-100
-150
-200
8000 г.
Q_4
с-5
83m
8000 г.
с-6
87m
Ниво на голямото
заливане (Новоевксин)
плиоцен/плеистоцен
50 m
N_2
Q_I
с-380
2107m
150
250
350
450
550
650 m
N_1
N
W
E
S
1 P Размивана граница
2 Q_{IV} Холоцен
3 Q_{III} Новоевксин+Карангат
4 Q_{II} Среден плейстоцен
5 Q_I Долен плейстоцен
N_2 Приоцен
с-5 83m сондаж на американския сондажен кораб „Гломар Чалънджър“

Обр. 19. Схематичен геоложки разрез на древните брегови линии на Черно море. (по П. Ст. Димитров, Е. С. Михова, В. Д. Пейчев. Палеоеколожки реконструкции на западната част на Черно море през кватернера. – Труд. Инст. Океан. 2, 1998, 127–139, Фиг. 2; P. Dimitrov, D. Dimitrov. The Black Sea the Flood and the Ancient Myths. Varna, 2004, Fig. 7).

и риба и от изключителните комуникационни възможности, които морето предлагало по времето, когато конят, колелото и каруцата още не били познати. Връзките по море със Северното Причерноморие, югозападните черноморски брегове и Северна Егея са слагали своя отпечатък върху културния облик на този район от най-дълбока древност. Съвкупността от тези фактори оформя черноморския ареал на север от Балкана като една относително самостоятелна, особено облагодетелствана в климатично и комуникационно отношение зона с ярко изразена културна специфика.[27] Този ареал наричаме **Черноморска Добруджа**. Праисторическите култури по протежение на западния черноморски бряг бележат изключителен просперитет именно по време на климатичния максимум.

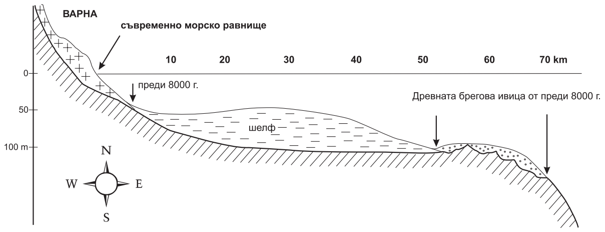
ВАРНА
съвременно морско равнище
10
20
30
40
50
60
70 km
0
50
100 m
преди 8000 г.
Древната брегова ивица от преди 8000 г.
шелф
N
W
E
S

Обр. 20. Схематичен профил на шелфа и ход на катастрофалните геоложки събития през последните 8 000 год. (по P. Dimitrov. The Blck See – a Clue to the Secrete of World Flood. – Труд. Инст. Океан. 4, 2003, 52–57, Fig. 2).

Трябва да се има предвид, че дебелият льосов масив, който покрива Добруджанското плато, чиито многометрови профили добре личат на брега на морето при Дуранкулак и Шабла, в древността се е простирал далеч на изток върху днешния шелф. През хилядолетията льосът е бил отмиван от морето, та да добие брегът днешната си конфигурация, която продължава да се променя. Днешният черноморски бряг на много места не отговаря на този от древността, защото нивото на Черно море е спадало през ледниковите периоди до –100 м под днешното и многократно се е покачвало дори над днешното ниво. В зависимост от това черноморските брегове са се измествали[28], а с това и разположението на делтите на вливащите се в морето реки.

Река Дунав, от своя страна, е играла през разглеждания период ролята на важно свързващо звено между племената, населявали Долнодунавския ареал и най-вече тези от Добруджа и Мунтения. Тя е била посредник и в двупосочните връзки със Средна Европа, особено интензивни през втората половина на IV-ото хил. пр.Хр., когато Крайдунавска Добруджа става дори част от средноевропейския комплекс Баден–Болераз–Чернавода III. Тогава от Средна Европа в Добруджа са дошли и новите начини за придвижване, при които се използва колелото и колата.

---

[27] **H. Todorova**. Die westliche Schwarzmeerküste in der Urgeschichte (Stand der Forschung 1988). – Stud. Praeh. 11–12, 1992, 5–9.

[28] **N. Panin**. Black Sea cost line changer in the last 10 000 y. – Dacia NS 27, 1983, 175–184.

В древността руслото на река Дунав се е измествало, оставайки след себе си огромни сладководни езера. Разположените по бреговете им праисторически селища имат специфичен, смесен културен облик поради присъствието в тях на добруджански и мунтенски елементи. Този район е бил важна контактна зона през праисторията. Наричаме го **Крайдунавска Добруджа**.

Днешното деление на Добруджа на Северна и Южна е политическо явление от 20-ти век и няма отношение към нейното културно развитие в древността, поради което няма да фигурира в нашето изложение по-нататък.

Безводните степи от вътрешността на Добруджа делят през праисторията този район на две зони – източна и западна, – попадащи под разнопосочни влияния. През неолита и медната епоха, поради липсата на вода, обширните степни пространства във вътрешността изобщо не са били населени, а от бронзовата епоха насам там се е развивала номадска икономика. Не бива също така да се забравя, че горският масив на Лудогорието е заемал в древността значително по-голяма площ от днес, което е оказвало благоприятно влияние върху климата и водния режим на Добруджа.

Добруджанските степи са близки в природогеографско и екологическо отношение с южноруските степи и представляват всъщност техен югозападен форпост. От IV-ото хилядолетие насам в Добруджа наблюдаваме периодични инфилтрации на номадско, степно население, идващо от североизток. Оттам са били внесени в Добруджа арсеновият бронз, а също конят и голямата безрога овца. Придвижвания на население от и на североизток вероятно е имало и през по-ранните периоди (късен палеолит?, епипалеолит?), но засега не разполагаме с конкретни данни за това. По-късните инвазии от североизток са засвидетелствани в историческите извори.

Добруджа не е била чужда и на влияния, идващи от Егея. Със сигурни археологически данни за връзки с егейския свят (в частност с Троя) разполагаме обаче едва от късната бронзова и ранножелязната епохи.

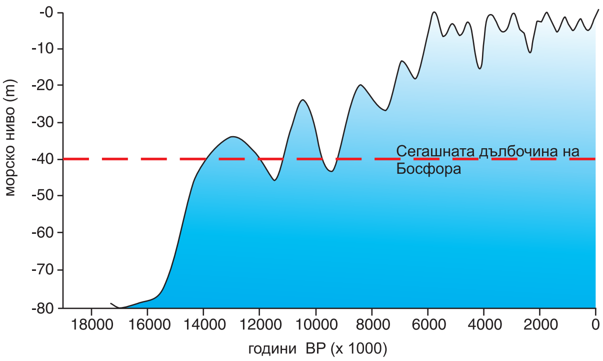

Обр. 21. Промяна на нивото на Черно море по информация, събрана от радиовъглеродените дати на молюски (черупки), събрани в акваторията на Черно море и вътрешия шелф (по Chepalyga 2003).*

Във връзка с това не бива да се забравя, че Черно море се свързва със Средиземно море едва след отварянето на Босфора около 7500 год. пр.Хр. в калибрирани ^{14}C дати (всички използвани в тома ^{14}C дати са калибрирани – cal. BC).

Корабоплаване по протежение на бреговете на Черно море със сигурност е имало още през медната епоха (втората половина на V-ото хил. пр.Хр.), когато конят и колата още не са били познати, та основните пътища са били по вода. Тогава покрай западните черноморски брегове е минавал „**Пътят на медта**“, добивана в рудниците на Медни рид и Странджа и транспортирана на север чак до Южна Украйна и Молдавия. По този път са били пренасяни и ценните вулканични скални отломъци, служили през праисторията за изготвяне на остриета на брадви, тесли и др., както и други ценни суровини като мидите Спондилус (Обр. 22.) и Глицимерис, служили през V-ото хилядолетие за изработване на украшения, търсени в цяла Европа (Карта 3.). Тези миди вероятно са играли и ролята на най-древната европейска разменна единица.

---

[*] **A. L. Chepalyga**. The Black Sea Flood: when and from where? The geology of a catastrophe. – XVI Congress INQUA, Reno, USA; **A. L. Chepalyga**. Late glacial great flood in the Black Sea and Caspian Sea. Conference: The Geological Society of America 2003 Seattle Annual Meeting, Seattle, Washington, – Abstracts with Programs, v. 35–6, p. 460; **A. L. Chepalyga**. The Black Sea Flood: archaeological and geological evidence. – In: Columbia University Seminar on the Ancient Near East, October 18, 2003.

Обр. 22. Мида Спондилус.

Добивани са били в крайбрежните води на Добруджа.[29]

От своя страна Добруджа винаги е оказвала различно по своята интензивност културно въздействие върху съседните райони. В светлината на казаното тя се явява територия, на която са се кръстосвали много разнопосочни влияния, което определя неповторимия облик на нейното етнокултурно развитие.

***

Праисторията Балканския полуостров обхваща времето от 700 000 год. от днес до 7-и/6-и век пр.Хр. и следните епохи:

АРХЕОЛИТ или **АРХАИЧЕН ПАЛЕОЛИТ**
(700 000/600 000 от днес),

ПАЛЕОЛИТ
(600 000/500 000–10500 от днес),

МЕЗОЛИТ/КЪСЕН ЕПИПАЛЕОЛИТ/СУБНЕОЛИТ
(10 500–6500/6000 (cal. BC),

НЕОЛИТ (6500–4750 cal. BC),

ЕНЕОЛИТ (4800/4750–4200/4000 cal. BC),

ПРЕХОДЕН ПЕРИОД КЪМ БРОНЗОВАТА ЕПОХА
(финален енеолит – постенеолит и
протобронзова епоха 4000–3200/3100 cal. BC),

БРОНЗОВА ЕПОХА
(3200/3100–1100/1050 cal. BC) и

РАННОЖЕЛЯЗНА И **СРЕДНОЖЕЛЯЗНА ЕПОХИ**
(1100/1050–680/670–500 cal. BC)

До средата на 20-и век праисторията на Добруджа не бе предмет на целенасочени археологически проучвания, така че тогавашните публикации са малко на брой[30]. Едва интензивните археологически разкопки, от втората половина на 20-и век както в Добруджа (на обектите Хаманджия, Меджидия, Чернавода, Бабадаг, Дуранкулак, Варна, Шабла, Плачидол и др.), така и в прилежащите и области – Бесарабия, Югоизточна Мунтения (на обектите Браилица, Алдени, Боян, Спанцов, Стойкань, Кослоджени, Бабадаг и др.) и в Североизточна България (на обектите Сава, Усое, Голямо Делчево, Овчарово, Поляница, Радинград, Варна, Девня, Провадия солниците, Суворово и др.) дадоха достатъчно археологическа информация, за да бъде проследена активната роля, която този район е играл в праисторията на североизточната половина на Балканския полуостров. От особено значение са над тридесетгодишните разкопки на автора на комплексния археологически обект **Дуранкулак**[31], инициирани именно във връзка с необходимостта да бъде проучена праисторията на Добруджа. Получените през последните десетилетия данни показаха, че през втората половина на V-ото хилядолетие Добруджа е принадлежала към най-развитата част на ойкумената и е била неразделна част от ареала на **най-ранната протоцивилизация Варна**.

Освен това, през ранната бронзова епоха, Добруджа е била и свързващо звено между южноруските степи и Източна Тракия, а през късната бронзова и ранножелязната епохи проследяваме връзки на юг чак до Дарданелите, следи от които се откриват в самата Троя, пласт VII$_b$.

---

[29] **H. Todorva** (ред.). Durankulak II/1... Цит. съч., 177–186.

[30] **I. Andrieşescu**. Dobrugea, – В: Patru conferinţe ale Universităţii Libere, Bucureşt, 1928, 99; **R. Vulpe**. Histoire ancienne de la Dobroudja, Cernăuţi 1938, 44–47; **D. Berciu**, Arheologic Cernavoda. – Materiale VII, 1961, 49–54; **D.M. Pippidi**, **D. Berciu**. Din istoria Dobrogei I. Getii şi grecii la Dunărea de Jos, Bucureşti, 1965; **C. Schuchhardt**. Ausgrabungen in der Dobrudscha (Vortag). – Zeitschr. Ethnol. 50, 1918, 78; **C. Schuchhardt**, **P. Träger**. Ausgarabung zweier Tumuli bei Constanza. – Prähist. Zeitschr. 10, 1918 (1919), 150–155; **C. Schuchhardt**. Cernavoda, eine Steinzeitsiedlung in Thrakien. – Prähist. Zeitschr. 15, 1924, 9–27; **I. Nestor**, Cercetări preistotice la Cernavoda. – Anale Dobrugei 18,1937, 1–21.

[31] **Х. Тодорова** (ред.). Дуранкулак I. Средновековните обект, БАН, София 1986; **H. Todorva** (ред.). Durankulak II/1,2... Цит. съч.; **H. Todorva** (ред.) – Durankulak III, Die hellenistischen Befunde, DAI Berlin, под печат. (Дуранкулак III. Елинистическите обекти).

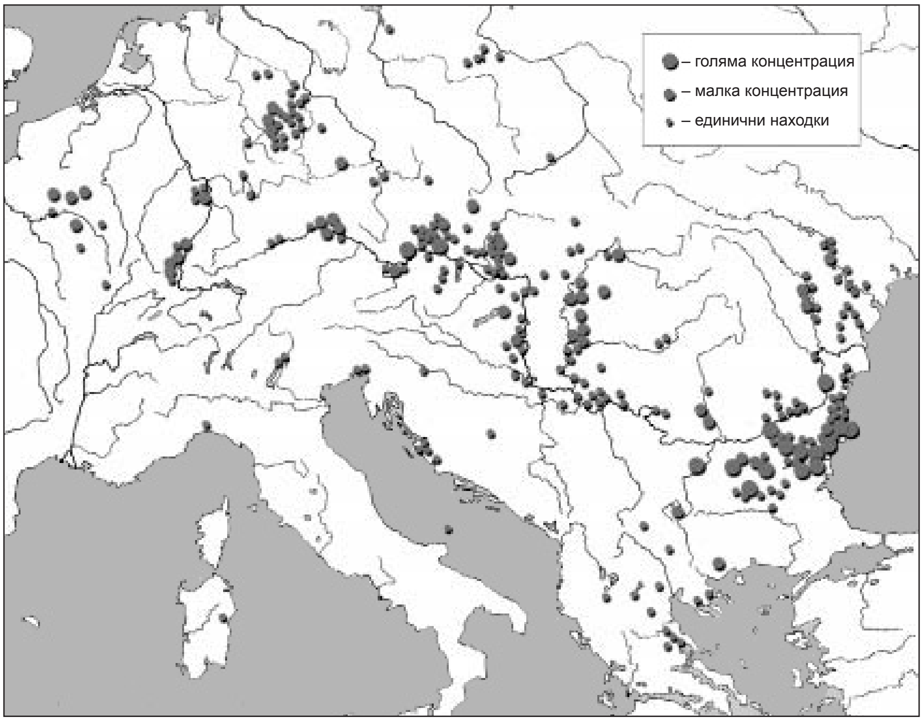

Карта 3. Карта на спондилусовите находки в Европа от V-ото хил. пр.Хр.

Изброените специфични природо-географски и културни особености на тази степна територия в значителна степен определят пътищата на формиране на историята и културата на племената, населявали я през праисторическата епоха.

Както е известно, поради липсата на писмени извори, праисторията на дадена територия се реконструира въз основа на археологическите данни, които единствени хвърлят светлина върху възникването, развитието и загиването на различни по мащаби и историческо значение културни явления, които обозначаваме като културни групи или археологически култури. Реалните взаимоотношения между тях, както и по-крупните исторически трансформации от предписмения период в историята намират пряко или косвено отражение в данните за взаимодействието и историческата съдба на археологическите култури. Наименованията на последните се извеждат от името на първия обект, където дадена археологическа култура е била най-напред открита и проучена. Същото важи и за наименованията на отделните фази, през които минава развитието на всяка археологическа култура.

Няколко синхронни, типологически близки археологически култури образуват **етнокултурни комплекси или блокове**. Тези надрегионални културни обединения бяха установени от мен неотдавна.[32] Предполага се, че обхващат етнически сродни групи население (племена, родово-племенни обединения и пр.) с еднаква култура и историческа съдба. За предписменния период на историята те са важни, често единствени индикатори, от които съдим за синхронните и диахронните исторически процеси, протичали на широки територии.

Археологическите култури и коплекси от своя страна са части от големи надрегионални **комплексни общества**[33] (Обр. 23.), които обединяват синхронни културни явления с еднаква икономическа и социална структура, еднакво технологично ниво и въоръжение, сходни типологии,

---

[32] **Х. Тодорова**. Праисторически културни блокове и етнокултурни комплекси на Балканския полуостров. – Бълг. етнограф. 5, 1990, 3–15; **H. Todorova**. The Bulgarian Praehistory, – B: Recent reserch in the Praehistory of the Balkans, D. Grammenos (ред.), Public. Arch. Inst. North. Greece 3, Thessaloniki 2003, 257–328; – Der Balkano-Anatolische Bereich vom Neolithikum bis zur Frühbronzezeit (Stand der Forschung). – B: M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann (ред.). James Harvey Gaul in Memoriam, In the Steps of James Harvy Gaul I, Sofia 1998, 399–410; – Kulturblöcke und Kulturkomplexe im Neolithikum und in der Kupferzeit auf der Balkanhalbinsel. – B: I Sympos. Ilyro–Trace: Tribus paléobalkaniques entre la Mer Adriatique et la Mer Noire de l’Enéolithique jusqu’ á l’époque héllenistique, Sarajevo–Beograd, 1991, 153–162.

[33] **H. Todorova**. Die überregionalen komplexen Gemeinschaften, Kulturblöcke und ökologischen Kriesen in der Urgeschichte im Raum der unteren Donau (VII–I Jahrtausend v. Chr) Festschrift for Marion Lichardus–Ittten, – Stud. Praeh. 14, 2011, 143–154.

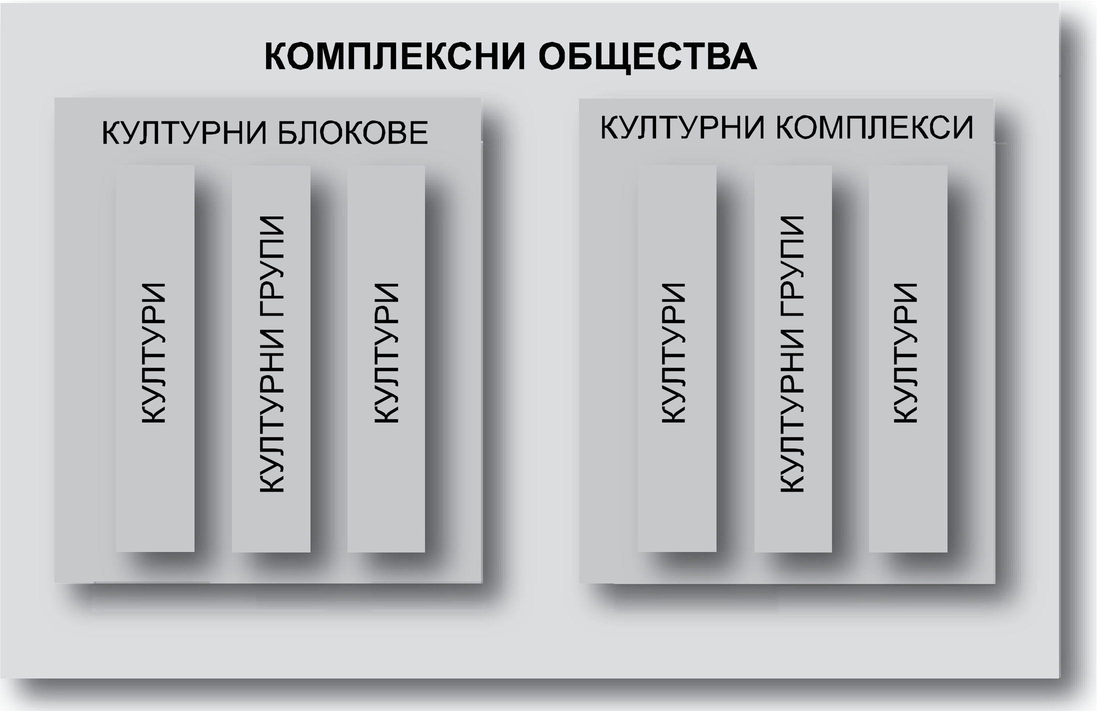

Обр. 23. Структура на праисторическите общности – комплексни общества.

погребални обичаи и култови системи. Такива в Югоизточна Европа са например раннонеолитното, къснонеолитното, енеолитното, къснобронзовото, раножелязното, микенското, римското и много други комплексни общества.

От Добруджа са известни няколко местни праисторически култури, различаващи се от културите от вътрешността на Балканския полуостров. Това са праисторическите култури:

ХАМАНДЖИЯ (късен неолит, ранен и среден енеолит – средна медна епаха),
ВАРНА (късна медна епоха – късен енеолит),
ЧЕРНАВОДА I, **III** и **II** (протобронзова и раннобронзова епохи),
ЯМНА (раннобронзова епоха),
КОСЛОДЖЕНИ (късна бронзова епоха),
БАБАДАГ (ранножелязна епоха) и
РАВНА (средножелязна епоха).

Те се вписват в съответните големи югоизточноевропейски комплексни общества като техен източен форпост.

Не бива да се забравя, че изворите за предписменния период от историята на човечеството се състоят единствено от откъслечните, запазили се до днес, археологически останки от живота на древното население, които са само една малка част от праисторическото културно богатство. Някои негови елементи могат да се реконструират поне отчасти въз основа на етноложки данни, но повечето са безвъзвратно загубени като легендите, преданията, вярванията, обичаите, песните, носиите, тъканите, музикалните инструменти и пр.

Археологическите проучвания осветляват доста неравномерно отделните етапи от праисторията на Добруджа и на съседните територии. Богата информация бе събрана едва през последните десетилетия на 20-и век, когато археологическите разкопки започнаха да се провеждат на широки площи с приложението на модерни интердисциплинарни методи. Последните хвърлят допълнителна светлина върху недостъпните за пряко археологическо наблюдение страни на културата и свързаните с нея природни дадености и предоставиха важни опорни точки за абсолютно датиране на праисторическите явления. От своя страна археологията предоставя на другите науки ценни и добре датирани изходни данни за техните собствени изследвания (Обр. 24.).

Днес разполагаме с резултати от **палеоботанически изследвания** на останки от древни растения и анализи на поленови проби, взети чрез сондажи от дънните наслаги на Шабленското, Болата при Калиакра (Обр. 10b.), Дуранкулашкото[34], Варненското[35] и др. езера[36] и шелфа.

<table>
<tr><td>^{14}C (радиовъглеродно) и аргоново датиране</td><td>Електромагнетика
Археомагнетизъм</td><td>Седиментология</td><td>Палеометалургия</td><td>Климатология
Палеоклимат</td></tr>
<tr><td>Химия
Оловно-изотопни и ^{18}O -анализи</td><td colspan="3">**АРХЕОЛОГИЯ**</td><td>Палинология и Палеоботаника
Педология</td></tr>
<tr><td>Термолуминисцентно датиране</td><td rowspan="2">Дендрология – дендродатиране
Дендро-хомогенни анализи</td><td>Петрография</td><td rowspan="2">Океанология
Сапропели
Спелеология</td><td>Палеозоология</td></tr>
<tr><td>Етнология, етнография</td><td>Геодезия
Аерофотография</td><td>Антропология
Генетика ДНК (DNA)</td></tr>
</table>

Обр. 24. Структута на интердисциплинарните изследвания в археологията и размяната на информация между науките.

Изследвани са животински кости от разкопките[37], и бе установено кои животни са били отглеждани и какви диви животни са обитавали добруджанските степи в древността и са били обект на лова през праисторията.

Антропологическите изследвания, макар и доста ограничени[38], дадоха данни за физическия облик и възрастта на хората, погребани в некрополите. От тях добиваме представа и за средната продължителност на живота на праисторическия човек.

От **геологическите**, **океаноложките** и **седиментоложките данни**[39] съдим за промените в нивото на Черно море и на бреговата линия, за утаените в езерата седименти (Обр. 25.), за льосообразувателните процеси и др.

---

[34] **E. Božilova**, **S. Tonkov**. Paleoecological evidence on the vegetation history and human occupation in the coastal area of Lake Durankulak, Northeastern Bulgaria. – В: H. Todorova (ред.), Durankulak II/1… Цит. съч., 309–312; **M. Filipova**. Palaeoecological investigation of Lake Shabla-Ezeretz in North-eastern Bulgaria. – Ecol. Medit. 11, 1985, 147–158.

[35] **Е. Божилова, М. Филипова**. Поленов анализ на културните пластове на Варненското езеро. – Изв. Нар. Муз. Варна XI (XXVI), 1975, 19–26; – The anthropogenic influence on the environment along the bulgarian Black Sea coast from the Neolithic till the Middle Ages, – В: Proc. III^{-rd} Intern. Conf. „Ecology, economics and environment of the Black Sea region", P. Stanev (ред.). Varna, 1993, 149–157; **E. Božilova, M. Filipova-Marinova**. Palaeoecological conditions in the area of the prehistoric settlement of Urdoviza near Kiten. – В: Proceed. Intern. Symp. Thracia Pontica V, M. Lazarov, Chr. Angelova (ред.), Sozopol, 1994, 39–50; **M. Filipova-Marinova, E. Božilova**. Palaeoecological conditions in the area of the praehistorical settlement in the bay of Sozopol during the Eneolithic. – Phytol. Balcan. 8 (2), 2002,133–143; **E. Božilova, M. Filipova-Marinova, S. Tonkov**. Palaeoecological reconstruction of the environmental and climatic conditions in Eastern Bulgaria during the Pleistocene and Holocen, – В: Proceed. Intern.Scient.Confer. «In memory of Prof. Dimitar Jaramov», Varna 2002, 48–53; **J. Atanassova, S. Tonkov, E. Božilova, M. Filipova**. Palynological investigation of Holocene sediments from Lake Burgass. – Ann. Sof. Univ. Fac. Biol. 92/2, 2002, 127–138; **E. Božilova**. H.-J. Beug, Studies on the vegetation history of the Lake Varna region, northern Black Sea coastal area of Bulgaria. – Veget. Hist. Archaeobot. 1, 1992, 143–154; – On the Holocene history of vegetation in SE Bulgaria (Lake Arkutino, Ropotamo region). – Veget. Hist. Archaeobot. 1, 1992, 19–33; – Studies on the vegetation history of Lake Varna region, northern Black Sea coastal area of Bulgaria. –Veget. Hist. Archaeobot. 3, 1994, 143–154; **E. Bozilova, M. Filipova**. Palaeoecological Environment in Northeastern Black Sea Area during Neolithic, Eneolithic and Bronze Periods. – Stud. Praeh. 8, 1986, 160–165; **E. Božilova, S. Tonkov**. Palaeoecological studies in Lake Durankulak. – Ann. Sof. Univ. Fac. Biol. 76/2,1985, 25–30; – Towards the vegetation and settlement history of the southern Dobrudza coastal region, north-eastern Bulgaria: a pollen diagram from Lake Durankulak, – Veget. Hist. Archeobot. 7, 1998, 141–148; **E. Marinova**. The new polen core Lake Durankulak-3: a contribution to the Vegetation history and human impact in Northeastern Bulgaria. – В: Aspects in Palynology and Paleoecology. Festschrift in honour of Prof. Elissaveta Božilova, S. Tonkov (ed.). Sofia-Moskau 2005, 42–51.

[36] **M. Filipova**, **E. Božilova**, **S. Tonkov**. Palynology of submerged archaeological sites along the Bulgarian Black Sea coast. – PACT, Belgium 47, 1994, 43–51.

[37] **H. Manhart**. Die vorgeschichtliche Tierwelt von Koprivec und Durankulak und anderen prähistorischen Fundplätzen in Bulgarien aufgrund von Knochenfunden aus archäologischen Ausgrabungen. – Documenta Naturae 116, München 1998; **G. Nobis**. «Wildesel» aus der kupferzeitlichen Siedlung Durankulak, Kr. Tolbuchin, Nordostbulgarien. – Bonn.Zool.Beitr. 37, 1986, 196–208; **G. Nobis**, **L. Ninov**. Vulpes vulpes L. 1798 aus der kupferzeitlichen Siedlung Durankulak, Kr. Tolbuchin, Nordostbulgarien. – В: Festschrift für H.R. Stunyrtli, Basel 1990, 136–171; **Л. Нинов**. Останки от лъв по българските земи. – Археология, 1989/2, 55–62; **N. Spasov**, **N. Iliev**. The Wild Horses of the Late Pleistocene and Holocene in Eastern Europe and the Polyphylethic Origin of the Domestic Horse. – В: James Harvey Gaul in Memoriam, In the Steps of James Harvey Gaul 1, M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann (ред.), Sofia 1998, 371–390; – The animal bones from the prehistotic necropolis near Durankulak (NE Bulgaria) and the lest record of the Equus hydruntinus Regalia. – В: H. Todorova (ред.), Durankulak II/1… Цит. съч., 313–324; **S. Bököny**. Von kupferzeitlichen Schafe und Pferden. – В:

Изследването на **сапропелите**[40] (черни дънни наслаги, образувани в анаеробни условия на дъното на водните резервоари) позволява да разпознаем периодите с топъл климат и много валежи.

С помощта на **радиовъглеродния**[41] и **дендрохронологическия**[42] методи бяха получени калибрираните абсолютни дати за разглежданите тук праисторически явления.

Анализите на хомогенността на годишните пръстени на дърветата[43] позволяват да се установят с голяма точност периодите на сух и влажен климат в географската зона, от която произхожда дървото. По този начин бяха установени противоположните климатични ефекти на север и на юг от Карпато-Алпийската климатична бариера.

Археомагнитният метод[44] установява, въз основа на опалени глини, изместването на магнитния полюс на планетата през вековете. Тези данни са незаменим помощник при решаването на проблемите със синхронизацията на праисторическите обекти, тъй като находища с равнозначни археомагнитни данни са едновременни, при положение че имат една и съща географска позиция.

Оловно-изотопните анализи[45] установяват съотношенията на изотопите на оловото ($208_{Pb}/206_{Pb}$, $207_{Pb}/206_{Pb}$, $204_{Pb}/206_{Pb}$,) както в древните метални находки, така и в медорудните находища, което позволява установяването на произхода на метала и структурата на търговията с метали в древността.

Геомагнитното сондиране позволява установяването без разкопки на разположението на намиращите се под земната повърхност археологически останки (Обр. 26.).

Палеоклиматът се реконструира въз основа на комплекс от данни, за които стана дума по-

---

Macht, Herrschaft, Gold, Saarbrücken 1988, 131–136; **N. V. Honch**, **T. F. G.Hidham**, **J. Chapman**, **B. Gaydarka**, **R. E. M. Hedges**. A paleodietary investigation of carbon ($^{13}C/^{12}C$) and nitrogen ($^{15}N/^{14}N$) in human and faunal bones from the Copper Age cementeries of Varna I and Durankulak, Bulgaria. – Journ. Archaeol. Scienc. 33, 2006, 1493–1504.

[38] **O. Necrasov et al**. Studii antropologice ale scheletelor neolitice descoperite în cimitirul preistoric de la Cernavoda, Probleme de antropologie 4, 1959, 21–45; **O. Necrasov, M. Christescu**. Étude anthropologique des squelettes de Dridu (culture Gumelniţa) Anale Ştiinţ. Iaşi, sec. II, Ştiinţe natur. VIII/1, 1961, 53–62; **Y. Yordanov**, **B. Dimitrova**. Results of an anthropological study of human skeletal remains of the prehistoric nekropolis in the vicinty of the village of Durankulak. – В: H. Todorova (ред.), Durankulak II/1... Цит. съч., 325–348.

[39] **А. Орачев**. Приноси към палеогеографията на Добруджанското крайбрежие. – Сб. Добруджа 7, 1990, 32–52; **B. Govedarica**. On the Oscillation of the Black Sea Level in the Holocene from Archaeological Viewpoint. – В: A. Wagner, E. Pernicka, H.-J. Uerpmann (ред.) Troia and the Troad, Berlin-Heidelberg- New York 2003, 95–104.

[40] **K. C. Emeis**, **T. Sakamoto**, **R. Wehausen**, **H. J. Brunsack**. The sapropel record of the Eastern Mediterranean Sea : Rezults of Ocean Drillig Programm Leg 160. Paleogeography, Paleoclimatology, Paleoecology 158, 2000, 259–280.

[41] **Х. Квита**. Радовъглеродни дати и три хронологически системи. – Интердисц. изсл. I, София, 1978, 12–24; **Я. Бояджиев**. Хронология на праисторическите култури на територията на Добруджа. – Сб. Добруджа 9, 1992, 10–19; – Абсолютна хронология и периодизация на българската праистория. Проблеми. – Год. Депт. Арх. – НБУ I, 1994, 249–254; **B. Weninger**. Stratified 14C dates and ceramic chronologies: Case studies for the Early bronze age at Troy (Turkey) and Ezero (Bulgaria). – Radiocarbon 37/ 2, 1995, 443–456.

[42] **B. Becker**. An 11,000-year German oak and pine dendrochronology for radiocarbon calibration. Radiocarbon 35, 1993, 2101–1213; **M. Stuiver, B. Kromer, B. Becker, C. W. Ferguson**. Radiogarbon age calibration back to 13,000 years BP and the ^{14}C age matching of the German oak and US bristlecone pine chronrologies. – Radiocarbon 28, 1986, 969–979. **Ch. Orcel, A. Orcel**. Analyses dendrochronologique de bois provenent du site lacustre d'Arsenala à Varna (Bulgarie), Thrcia Pontica IV, 1991, 87–96 (NB: за съжаление получените от тях данни са погрешно закачени за дендрокривата на Средна Европа) и в този си вид са невалидни; **Kuniholm, B. Kromer, S. Tarter, C. Griggs**. An Early Bronze Age Settlement at Kiten, Near Burgas, Bulgaria, – В: M, Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann (ред.). James Harvey Gaul in Memoriam, In the Steps of James Harvy Gaul I, Sofia, 1998, 399–410. (Дендродати BC: 2778, 2777, 2751, 2737, 2715–2861, 2856, 2846, 2840 преди Хр. (NB! Това са датите от момента на отсичането на съответните дървета. Те ни дават само *terminus ante quem* по отношение на живота на едно селище. (Животът на една сграда с колове следва след момента на отсичането на дърветата); **U. Zerbst**. Die Datierung archäologischer Proben mittels Radiocarbon (^{14}C) Teile I–III. – Studium Integrale Journal 6/1 1999, 19–31; **B. Schmidt W. Gruhe**. Globale Auftreten... Цит. съч.; **B. Schmidt, W. Gruhe**. Niederschlagsschwankungen... Цит. съч..

[43] **B. Schmidt**, **W. Gruhe**. Globales Auftreten ähnlicher Wachstumsmuster von Bäumen – Homogenitätsanlyse als neues Verfahren für die Dendrochronologie und Klimaforschung. – Germania 84/2, 2006,431–465.

[44] **М. Ковачева**. Резултати от археомагнитните изследвания в НРБ. – Интердис. изсл. I, София, 1978, 25–29; **M. Kovacheva**. Bulgarian arcaeomagnetic Study. – В: Prehistoric Bulgaria, Monogr. World Archae. 22, D. Bailey, I. Panajotov, S. Alexandrov (ред.), Madison Wiskonsin, 1995, 209–224; **N. Iordanova**, **M. Kovacheva**. Dating the Fire ín Kajmenska Chuka by the Archeomagnetic Metod. – В: M, Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann (ред.). James Harvey Gaul in Memoriam, In the Steps of James Harvy Gaul I, Sofia 1998, 339–348.

[45] **E. Pernicka**, **F. Begemann**, **S. Scmitt-Strecker**, **H. Todorova**, **I. Kuleff**. Prehistoric copper in Bulgaria. Its Composition and Provenence. – Eurasia Antuqua 3, 1997, 41–180.

горе, и най-вече въз основа на тези от сондажите на Гренландския (Обр. 13.) и Антарктическия ледникови масиви, които хвърлиха светлина върху развитието на глобалния палеоклимат в протежение от почти 1 000 000 години[46]. От получените резултати съдим за отражението на глобалния палеоклимат върху праисторическите процеси и явления. В тази връзка следва обаче да се подчертае, че климатичните промени имат свое специфично отражение върху отделните географски райони. Както вече се каза, за Европа от особено значение е разликата в климата на юг и на север от основната континентална климатична бариера – Алпийско-Карпатската планинска верига. Отворената на север и североизток Добруджа не е защитена от тази планинска верига и се нарежда сред най-чувствителните спрямо климатичните промени зони на континента.

Етнологията ни дава косвени данни и някои опорни точки за реконструкция на недостигнали до нас компоненти на културата[47], както и за интерпретацията им.

***

Сред водещите праисторически находища в Добруджа най-важни са проучените неолитни обекти: Чернавода, Бая-Хаманджия[48], Чамурлия де Жос[49], Мангалия-Лиману[50], Текиргьол[51],

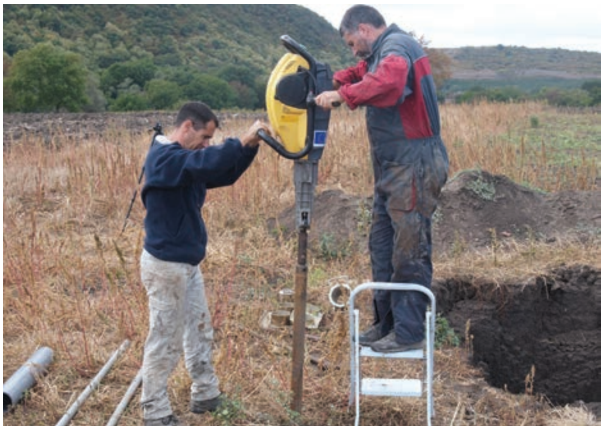

*Обр. 25. Геоложко сондиране на неолитно селище Курт Орман, при с. Бата, Поморийско – Западното Причерноморие.***

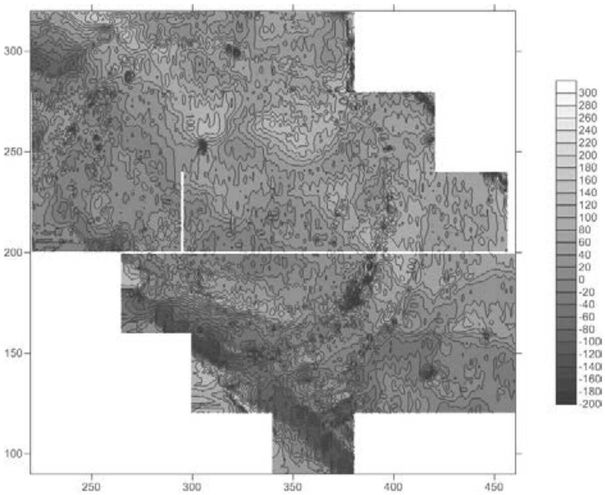

*Обр. 26. Геомагнитно проучване на неолитно селище Курт Орман, при с. Бата, Поморийско – Западното Причерноморие.***

** Изследвания направени във връзка с изпълнението на проект ДИД 02-26/17.12.2009 год. „Екологичните кризи през холоцена – VII–III хил. пр.Хр.“ Проектът се финансира от фонд „Научни изследвания“ към МОНС на Р. България.

[46] **S. A. Johnsen**, **D. Gundestrup**... Цит. съч.; **Wolff et al**, Southern Ocean... Цит. съч.

[47] **G. Schwarz-Makensen**. Leben und Tod – ethnologische Beispiele zu Vorstellungen moderner Naturvölker. – В: H. Todorova (ред.), Durankulak II/1... Цит. съч., 283–292.; **M. Bloch**, **J. Parry** (ред.). Death and the regeneration of live, Cambrdge 1999; **B. Malinovski**. Argonauten des Pazifiks, Frankfurt/M 1979; **A. Malinowsky**. Antrorologia, Warszawa, 1985 и др.

[48] **D. Berciu**. Cultura Hamangia. Noi contribuţii, Bucureşti 1966,17–20; **E. Lãzurca**. Raport asupra noilor cercetãri arheologice de la Baia, Hamangia, Jud. Tulcea. – Peuse Tulcea 8, 1977/1978, 7–10.

[49] **D. Berciu**. Cultura Hamangia… Цит. съч., 115–119.; **P. Haşotti**, Epoca neolitică în Dobrogea. –Biblioteca Tomitiana I, Constanţa 1997, 15–62; – The Chronology of the Neolithic Cultures in Dobrudja. – В: M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann (ред.). James Harvey Gaul in memoriam. In The Steps of James Harvey Gaul 1, Sofia, 1998, 97–105.

[50] **D. Galbenu**. Aşesarea si cimitirul de la Limanu. – Materiale 9, 1970, 77–86.

Дуранкулак-нивата[52], Меджидия-Сату ноу[53], Головица[54], Бабадаг[55] и селищните могили от медната епоха: Хършова[56], Чернавода[57], Дуранкулак – „Големия остров“ и др.[58]

Особено богата информация за праисторията на Добруджа предостави комплексният археологически обект край с. **Дуранкулак**, Добричко, проучван под мое ръководство повече от тридесет години (от 1974 до 2007 год.). На **„Големия остров“** в Дуранкулашкото езеро бяха изследвани: енеолитна селищна могила[59], следи от протобронзовата епоха[60], къснобронзово укрепено селище[61], ранноелинистическо пещерно светилище на богинята Кибела[62] и ранносредновековно селище с некропол; на западния бряг на езерото – некрополи и жертвени съоръжения, отнасящи се към тези периоди.[63]

За съжаление данните, с които днес науката разполага за Добруджа, се разпределят неравномерно между различните праисторически периоди и културни ареали. Все още остават отрязъци от време и места, за които не знаем нищо или почти нищо, а находищата от епохите на палеолита и мезолита са много малко – явление, характерно за целия Балкански полуостров.

В Добруджа изследваните епохи са:

КЪСЕН НЕОЛИТ (5200/5100–4750 cal. BC)

МЕДНА ЕПОХА – енеолит (4750–4200 cal. BC)

ПРЕХОДЕН ПЕРИОД от медната към Бронзовата епоха (4200–3200 cal. BC) (слабо проучен). С подфази: финална медна епоха – постенеолит и протобронзова епоха.

РАННА БРОНЗОВА ЕПОХА (3200–2200/2000 cal. BC) (слабо проучена)

СРЕДНА БРОНЗОВА ЕПОХА (2200/2000–1600 cal. BC). Почти не разполагаме с данни за нея, което важи и за целия Североизток на Балканския полуостров.

КЪСНА БРОНЗОВА ЕПОХА (1600–1100 cal. BC)

РАННА И **СРЕДНА ЖЕЛЯЗНА ЕПОХИ**
(1100–500 cal. BC).

Последните периоди са относително добре познати, макар малкият брой на проучените селища и некрополи все още да оставя празнини в нашите познания за този последен етап от праисторията на Добруджа.

Тя може да се счита за приключена с появата на гръцките колонии по Западното Черноморие и по-точно с основаването на Истрия

---

[51] **D. Berciu**. Cultura Hamangia… Цит. съч., Abb. 33, 34, 36; **E. Comşa**, **D. Galbenu**, **A. Aricescu**. Săpături arheologice la Thechirghio. – Materiale VIII, 1962, 162–171; **P. Haşotti**. Epoca neolitică… Цит. съч., 15, Fig. 46, 1–11; – The Chronology… Цит. съч., 97–106.

[52] **Т. Димов**. Землянка от неолитното селище при Дуранкулак. – Археология 1,1982, 33–48; **H. Todorova** (ред.). Durankulak II/1... Цит. съч., 29–31.

[53] **P. Haşotti**. Aşezarea aparţinănd culturii Hamangia de la Medgidia–Satu Nou. – Pontica XIII, 1980, 199–215; – The Chronologie…Цит. съч., 97–98.

[54] **D. Berciu**. Hamangia… Цит. съч., 232–288; P**. Haşotti**. Epoca neolitică… Цит. съч., 15–62, Fig.37, 38; – The Chronology… Цит. съч., 98–105.

[55] **G. Jugănaru**. Cultura Babadag, Biblioteca Istro-Pontica. – Ser. Arch. 7. Tulcea-Constanţa, 2005.

[56] **D. Galbenu**. Săpăturile in Tellul de la Hîrşova, jud. Constanţa. Cerc.Arh. 3, 1979, 3ff ; – Arezarea neolothica de le Hîrşova, jud. Constanţa. – Stud. Cerc. Ist. Veche 13, 1962, 285 ff ; – Неолитическая мастерская для обработки украшении в Хършова. – Dacia NS 7, 1963, 501–509.

[57] **C. Schuchhardt**, **P. Träger**… Цит.съч.; **C. Schuchhardt**. Cernavoda…. Цит. съч.; **D. Berciu**, **S. Morintz**. Săpăturile de la Cernavoda. – Materiale 6, 1959, 96–103; **D. Berciu**, **S. Morintz**, **M. Jonescu**, **P. Romam**. Arheologic Cernavoda. – Materiale VII, 1961, 49–54; **P. Haşotti**. The Chronologie… Цит. съч., Fig. 12–14, 44–46.

[58] **Т. Димов**. Приноси към проучванията на новокаменната епоха в Южна Добруджа. – Terra Antiqua Balcanica III, 1988, 20–25; – Културата Хаманджия в Добруджа. – Сб.Добруджа 9, 1992, 20–34; – Культура Хаманджия в Южной Добрудже. – Stud. Praeh. 11–12, 1992, 121–130.

[59] **H. Todorova**, **T. Dimov**. Ausgrabungen in Durankulak 1974–1987. – В: S. Bököny (ред.), Neolithic of Southeastern Europa and its Near Eastern Connections. – Var. Arch. Hung. 2, Budapest 1989, 291–300.

[60] **I. Vajsov**. Das Grab 982 und die Protobronzezeit in Bulgarien. – В: H. Todorova (ред.), Durankulak II/1...Цит.съч. 159–176; – Die frühesten Metalldolche Südost- und Mitteleuropas. – Prähist. Zeitschr. 68, 1993/1, 103–145; **В. Драганов**. Културата Чернавода III на територията на България и по Западното черноморско крайбрежие. – Сб. Добруджа 7, 1990, 156–179.

[61] **H.Todorova**. Zur spätbronzezeitlichen Siedlung auf der “Großen Insel” bei Durankulak (Bulgarien). – В: Beiträge zum bronzezeitlichen Bergenbau in Mitteleuropa: Kulturgeschichtliche und sozialökonomische Grundlagen, Dresden – Nitra 1982, Berlin 1982, 417–425.

[62] **Х. Тодорова**. Елинистически пещерен храм на богинята Кибела на Големия остров в Дуранкулашкото езеро. Bulgaria pontica medii aevi VI–VII, 2007.... (под печат); **H. Todorova** (ред.), Durankulak III... Цит. съч. (под печат).

[63] **Х. Тодорова** (ред.). Дуранкулак I… Цит. съч..

и Оргаме към средата на 7-и век пр.Хр., който момент може да бъде отнесен към средната желязна епоха.

Що се отнася до относителната хронология на праисторията на Добруджа, то бих искала да обърна внимание на факта, че в периодизационните схеми, възприети в румънската и българската наука, има разминавания. Те произтичат от различните ъгли на зрение, от които бива разглеждана праисторията на този междинен в географско и етнокултурно отношение район.

Както е известно, периодизацията на късната българска праистория се опира в общи черти на Карановската стратиграфия[64], която е обвързвана с егейската периодизация и по-точно с Троя I. Това произтича от обстоятелството, че археологическите материали от ранната бронзова епоха от Северна Тракия, отнасящи се към културата Езеро, и тези от късната Троя I имат редица общи черти[65], което дава рядката възможност да се проследи на базата на сравнителния анализ на керамиката една стабилна синхронна линия на развитие поне през III-ото хил. пр.Хр. Тази линия служи за *terminus post quem* и *terminus ante quem* (след и преди) на общата хронологическа схема, валидна за България.

В различните географски райони (Добруджа, Черноморието, Тракия, Североизточна и Северозападна България, Струмско, Родопите и др.) отделните периоди от нея често имат различно културно съдържание.

От друга страна, в румънската археология е възприета средноевропейската хронологическа схема.[66] Това се дължи на обстоятелството, че Трансилвания принадлежи към Средна Европа и обвързването с хронологията на тамошните археологически явления предлага същите възможности за сравнителни построения, както обвързването на Тракия с Троя. Хронологическите схеми, възприети в България и Румъния, се различават главно по отношение на обхвата и хронологическото място на бронзовата епоха[67], но са напълно съвместими.

В настоящия труд се опираме на българската периодизационна схема, защото тя е по-подходяща за културната специфика на Добруджа, чиято територия не е пряко свързана със Средна Европа.

Съществен принос за преодоляването на споменатите териорално-хронологически различия ими обобщаващият труд на Х. Парцингер[68], който формулира 14 синхронни надрегионални културни хоризонта, в които влизат разглежданите явления от началото на неолита до края на Ранната бронзова епоха. Днешното ниво на изследванията позволява следното приблизително съотнасяне на неговите хоризонти с разглежданите периоди и съответните им явления в Добруджа (Обр. 27.).

---

[64] **G.I. Georgiev**. Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Südbulgarien). – В: L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Praga, 1961, 45–100; **Г. Георгиев**. Стратиграфия и периодизация на неолита и халколита в днешните български земи. – Археология 1, 1974, 6–7; **Х. Тодорова**, Энеолит Болгарии, София, 1979, табл. 21; – Каменно-медната епоха в България: Пето хилядолетие преди новата ера, София, 1986; **Х. Тодорова**, **И. Вайсов**. Новокаменната епоха в България. Краят на седмо-шесто хилядолетие преди новата ера, София, 1993; **H. Todorova**. Das Chronologiesystem von Karanovo im Lichte der neuen Forschungsergebnisse in Bulgarien. – Slovenská archeologia 29, 1982, 203–256; – Der Balkano-Anatolische Kulturbereich vom Neolithikum bis zur Frühbronzezeit (Stand der Forschung). – В: M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann (ред.). James Harvey Gaul in Memoriam, In The Steps of James Harvey Gaul 1, Sofia 1998, 28–34; – Zur Chronologie der bulgarischen Urgeschichte. – В: Il passaggio dal neolithico all'ela del bronzo nell'Europa centrale e nella regione alpina, Verona 1992, 45–52; – The Neolithic, Eneolithic and Transitional Period in Bulgarian Prehistory. – В: Prehistoric Bulgaria. D. Bailey, I. Panayotov (ред.). Monogr. – World Archaeology 22, Madison, Wisconsin 1995, 79–98; – The Bulgarian Praehistory, – В: Recent reserch in the Praehistory of the Balkans, D. Grammenos (ред.). – Public. Arch. Inst. North. Greece 3, Thessaloniki 2003, 257–328.

[65] **B. Weninger**. Stratified ^{14}C dates and ceramic chronologies: Case studies fort the early Bronze age at Troy (Turkey) and Ezero (Bulgaria). – Radiocarbon 37/2, 1995 443–456.

[66] **E. Comşa**. Entwicklung, Periodisierung und relative Chronologie der jungsteinzeitlichen Kulturen Rumänien. – В: Zeitschr.Archäol. 8/1, 1974, 1–9, 12–14; **Е Комша**. К вопросу об относительной хронологии и развитии неолитических культур на юговостоке РНР и северовостоке НРБ. – Dacia NS VI, 1962, 53–85; **P. Roman**. Strukturenderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpaten-Raum. – Dacia N.S. 15, 1971, 31–169; **S. Morintz**, **P. Roman**. Über die Chronologie der Übergangszeit vom Äneolithikum zur Bronzezeit, Dacia N.S. 13, 1969, 61–72; – Asupra perioadei de trecere de la eneoltic la epoca bronzului la Dunarea de Jos. – Stud. Cerc. Ist. Veche 19, 1968, 553–573.

[67] Istoria Romănilor I, Bucureşti 2001, Cap. III: **A. Vulpe**, **M. Petrescu-Dîmboviţa**, **A. Lásló**. Epocha Metalelor, 211–378, 224, Fig.30.

[68] **S. Morintz**. Probleme ale epocii bronzuluj în Dobrugea, Pontica 5, 1972, 53–57; **P. Roman**, Période de transition entre l'énéolithique et l'époque du bronze dans les regions extrakarpatiques de la Roumanie. – В: VII^{e} Congrès International UISPP I, Praga, 1970, 468–471.

[69] **H. Parzinger**. Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer – und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und mittlerem Taurus, Mainz, 1993.

ПЕРИОДИЗАЦИЯ	**Абсолютни ^{14}C BC дати**	**хоризонти по Х. Парцингер**	**По-важни култури и обекти**	**Добруджа и Западното Черноморие**
Монохромен неолит	6400–5800	**1**	Монохром, фази 1–3 (*липсва в Тракия*)	(*липсва в Добруджа*)
РАНЕН НЕОЛИТ	5800–5700/5600	**2**	Караново I	(*липсва в Добруджа*)
СРЕДЕН НЕОЛИТ	5600–5400/5300	**3 и 4**	Караново II и III култура Овчарово	**култура Цонево** (*липсва в Добруджа*)
КЪСЕН НЕОЛИТ	5300/5200–4750	**5a** **5b**	Караново IVa и IVb култура Хонтица култура Усое	**Хаманджия** (**фази I, IIa** и **IIb**) **култура Усое** (**фази 1–3**)
РАННА МЕДНА ЕПОХА (Раннен енеолит)	4750–4600	**6**	култура Марица (фази 1–3) култура Сава (фази 1–3)	**Хаманджия IIIa** и **IIIb** **култура Сава** (**фази 1–3**) **група Каблешково**
СРЕДНА МЕДНА ЕПОХА (Среден енеолит)	4600–4450	**7**	Караново V култура Марица (фаза 4) култура Сава (Фаза 4)	**Хаманджия** (**фази IVa** и **IVb**) (фаза „Дуранкулак VII“) **Прото Варна**
КЪСНА МЕДНА ЕПОХА (Късен енеолит)	4450–4200	**8a** **8b**	Коджадермен–Гумелница–Караново VI (фази 1–3)	**култура Варна** (**фази 1–3**)
ФИНАЛНА МЕДНА ЕПОХА (Постенеолит)	4200–3750	**9**	Телиш, Галатин чуката Бодрокерестур Късен Криводол	**Созопол пристанището** **Хоризонт на каменните скиптри** *Хоризонт на най-ранните метални ками по И. Вайсов*
ПРОТОБРОНЗОВА ЕПОХА	3750–3200	**10a** **10b**	Шайбенхенкел хор. Баден–Болераз (*липсва в Тракия*)	**Чернавода I** **Протоямна** **Чернавода III**
РАННА БРОНЗОВА ЕПОХА	3200–2200/2000	**11–14**	култура Езеро Ямна култура	**култура Езерово** **Ямна култура** **Чернавода II–Фолтещи**

Обр. 27. Хоризонтите на Х. Парцингер, съотнесени към периодизацията, относителната и абсолютната хронология на неолитната епоха, медната епоха, преходния период и ранната бронзова епоха в Добруджа.

Втора глава

ПЪРВИТЕ ХОРА. ЛЕДНИЦИ, ЛЬОС И ЛОВЦИ НА ПЕЩЕРНИ МЕЧКИ

Добруджа през епохите на палеолита и мезолита

В историята на човечеството тези епохи са най-продължителни. Те обхващат над два милиона години. Това е времето на антропогенезата на човека, започваща с отделянето му от животинското царство преди около 2,6 милиона години и стигаща до оформянето на съвременния му облик. Едновременно с това се развиват неговите познания за заобикалящата го среда, която постоянно се мени. Древният човек се е приспособявал успешно към тези промени, което му позволява постепенно да завладее цялата планета.

Прачовекът се появява на историческата сцена в Западна Африка едва през последния геологически период, наречен кватернер (*Quarterner*), който започва преди 2,6 милиона години. За този период е характерно едно общо охлаждане на климата, съпроводено от съществени колебания в температурите и валежите. Тогава тропическите гори на Екваториална Африка се свиват значително и около тях се образува широк пояс от тревисти савани с отделни дървета, който именно е мястото, където човекоподобните същества започват да ходят изправени, което е първата стъпка към очовечаването им. Еволюцията им е много дълъг процес, та едва около 1,75 милиона години от днес можем да говорим за най-древните хора, които вече са владеели огъня и са си служели с примитивни каменни оръдия. Благодарение на огъня човекът е могъл да преживее ледниковите периоди.

Вследствие особеностите на земната орбита около Слънцето на всеки 100 000–120 000 години на Земята настъпват дълготрайни ледникови периоди, които се редуват с по-кратки, топли, междуледникови периоди (циклите на Миланкович). Ние живеем в последния следледников период, който започва преди около 10 000 години.

Най-ранното присъствие на архаичен човек по българските земи бе установено през 2004 година в пещерата „Козарника", Белоградчишко.[69] Тази находка включи България към сферата на разпространение на най-ранния човек в Европа. Това е периодът на **археолита**.

Следващият период на **ранния палеолит** (600 000–137 000 год. от днес) се нарича **ашелски** и не е добре документиран в България. Той обхваща няколко ледникови и междуледникови периода. Това е времето на т.нар. **преднеандерталци**.

В Западните Родопи, в находището „Широка поляна", са открити преотложени бифациални кремъчни артефакти, характерни за източния вариант на късния ашелски период[70].

Средeният палеолит (мустерски период) е през времето 117 000–37 000 год. BP, като времето между 77 000 и 37 000 год. от днес **принадлежи на неандерталците**. Те образуват, заедно с преднеандерталците (300 000–75 000 от днес) една отделна човешка раса, която измряла и биологически не е свързана със съвременния човек[71]. **Неандерталците** (*Homo Heandertalensis*) са обитавали пещерите на цяла Евразия стотици хиляди години. Те са били отлично приспособен и към суровия живот в условията на ледниковите периоди. Служили си с кремъчни, костни и дървени оръдия и оръжия, препитавали са се с лов и събирателство, изобретили са първата изкуствена материя – катрановото лепило, обличали са се в дрехи от кожи. Неандерталци вероятно са обитавали някои от пещерите на Северна Добруджа. Тези същества изчезват от лицето на земята около 40 000–35 000 год. пр.Хр., изместени от съвременния човек **хомо сапиенс сапиенс**. Той е възникнал в Африка в резултат от местно развитие на **хомо еректус**, който оттам се разпространява из целия свят.

---

[69] **Н. Сираков**, **Ж-Л. Гуадили**. Разкопки на палеолитното находище Козарника, Белоградчишко. – Арх. Откр. Разк. през 2004 год. София 2005, 18–20.

[70] **S. Ivanova**, **S. Sirakova**. Chronology and Cultures of the Bulgarian Palaeolithic, – В: Prehistoric Bulgaria, Monogr. World Arch. 22, D. Bailey, I. Panayotov (ред.). Madison, Wisconsin, 1995, 38–44.

[71] **R. Dalton**. Neanderthal genome sees first light. A million DNA base pairs sequenced. – Nature 16, Nov. 2006, 254, и цитираната там литература.

[72] Пак там, 24–28.

[73] **S. Sirakova**, **S. Ivanova**. Le site paléolithique près de village Mussélievo, dept. Pleven. – Stud. Praeh. 9, 1988, 5–15. S Sirakova, The Leafpoint of Muselievo, – В: Actes du Collque de Cracovie 1989, Liege, 1990, 63–78.

В България средният палеолит е изследван в долните пластове на редица находища, сред които реперна е пещерата „Темната дупка“ в Искърското дефиле. Горните нива на средния палеолит в тази пещера са датирани: 67 000 ± 11 000 год. от днес (G2-2257).[72] Друго интересно находище от този период се намира при село Муселиево[73], Плевенско, разположено в льоса върху древна тераса на р. Осъм. То се отнася към междуледниковия период Рис–Вюрм. Там са открити над 500 листовидни късномустерски остриета (върхове), датиращи между 50 000 и 45 000 год. от днес. Други български среднопалеолитни находища са: „Деветашката пещера“ (атипичен шарентиен), пещерата „Самуилица II“, пещерата „Бачо Киро“ (пластове 12–14) и находищата край Девня, Белослав, Разград и Дикилиташ край Варна и др.[74]

През **късния палеолит** (50 000–10 000 год. от днес) на балканската историческа сцена, преди около 40 000 год. от днес, излиза съвременният човек хомо сапиенс сапиенс, наричан още „**кроманьонски човек**“. Той създава редица високоразвити европейски къснопалеолитни култури, добре документирани и на Балканския полуостров. Прехранвал се е със специализиран лов на диви животни и събирателство. Той вече е притежавал абстрактно мислене, погребвал е своите мъртви и е създател на първите произведения на изкуството. Прочути са великолепните му пещерни рисунки от Северна Испания и Южна Франция и натуралистичните женски фигурки от камък и глина от Средна Европа. Негови обиталища се откриват в почти всички достъпни пещери на Балканския полуостров.

Преходът от средния към късния палеолит в България е изследван в пещерата „Бачо Киро“ (пласт 11, 43 000 год. от днес.) и в пещерата „Темната дупка“. Установено е, че между двата периода липсва приемственост. Носителите на ориняшката къснопалеолитна култура са дошли на Балканския полуостров от Анатолия. От пещерата „Темната дупка“ датите за този период са 46 000 ± 8000 год. от днес (Gr 1024) и 45 000 ± 7000 год. от днес (Gr 2256). Между 29 000 и 20 000 год. от днес в българските къснопалеолитни находища се среща граветската къснопалеолитна култура. Тя е добре представена от три серии с по три стратиграфски пакета в пещерата „Темната дупка“. Долната серия датира около 29 000 ± 2100 год. от днес (Gd. 2580), средната датира между 23 000 и 21 000 год. от днес, а горната между 21 000 и 20 000 год. от днес.

Граветският период е представен още в пещерите „Топля“ и „Пещ“, както и в находището „Широка поляна“ в Западните Родопи, на височина 1400–1500 м. За кремъчната индустрия на тази култура са характерни оръдия от стандартни серии кремъчни пластини.

Между 19 000 и 11 000 г. от днес в България са разпространени **къснограветски културни групи**. В пещерата „Темната дупка“ те също образуват три стратиграфски серии, като най-ранната датира между 19 000 и 16 000 год. от днес, средната – между 16 000 и 15 000 год. от днес, а късната – между 15 000 и 13 000 год. от днес. Този период е представен също в пласт 5 от пещерата „Бачо Киро“ и в Средните Родопи, сред находките от обект „Чучура“ при хижа „Орфей“ др.

През късния палеолит техниката на обработка на кремъка достигнала съвършенство. Откритите кости на животни говорят за високоефективен, специализиран лов с прилагането на разнообразни ловни техники, включващи лъка, стрелата, копието, копиеметалката и др. Към края на късния палеолит, около 14 000 год. от днес, е било опитомено първото домашно животно – кучето.

Кулминацията на последното голямо заледяване датира около 20 000 години пр.Хр. (Вюрм III). После започва затопляне на климата, като след 9600 cal. BC. температурите скачат бързо. Рязкото затопляне засяга дълбоко не само студенолюбивия растителен и животински свят, но и палеолитния човек, чийто начин на живот стотици хиляди години е бил приспособен към студения климат и е бил тясно свързан със студенолюбивия животински свят. С покачването на температурите тези животни се оттеглят на север, следвани от хората, за които те са били основната храна. Югът, в това число и българските земи, се обезлюдява, докато Средна Европа остава сравнително по-гъсто населена. Настъпва **мезолитният/епипалеолитен/субнеолитен период** (9 600–6 500 год. ВС).

---

[74] **С. Сиранова**, **С. Иванова**. Хронология на палеолитните култури на България. – Год. Депт. Арх. – НБУ, София, 1994, 234–248; **S. Ivanova**, **S. Sirakova**. Chronology... Цит. съч., 44.

[75] **S. Ivanova**, **N. Sirakov**, **H. Laville**, **V. Popov**, **E. Atanasova**, **Ts. Tsanova**. New Dates for Middle and Upper Paleolithic in the Karst Area of Karlukovo–Skandalna Cave. – Год. Депт. Арх. – НБУ IV–V, 2000, 7–29.

Мезолитното/епипалеолитно/субнеолитно население на Балканския полуостров било малобройно. Живяло в малки мобилни групи, препитаващи се с риболов, лов на дребни животни и птици и със събирателство на всичко, което може да се яде.

От България мезолитни/епипалеолитни нестратифицирани находки познаваме от местността „Побитите камъни“ край Варна и пещерата „Скандална“ при Карлуково[75]. Тези находки се отнасят към епиграветския културен комплекс, разпространен от река Тиса на запад и по Долния Дунав и на Балканския полуостров на изток.[76]

Основа на палеолитното стопанство е **присвояващата икономика**. През целия период на палеолита производството се ограничава само с изработването на каменни, кремъчни, костени и дървени оръдия на труда и с обработката на добитите в готов вид от природата продукти, кожи и други суровини. Прехраната е била осигурявана единствено чрез лов, риболов и събирателство. Присвояващата икономика поставя човека изцяло в зависимост от обема на биомасата на обитавания от него район. Няма трайна уседналост, защото с изчерпването на природните ресурси всяка човешка група се премествала другаде. Палеолитното население било малочислено, а средната продължителност на живота много ниска.

Балканският полуостров не влиза в района на разпространение на северния ледников масив. Обаче ледници са покривали високопланинските масиви, което е имало пряко отражение върху климата и върху почвообразувателните процеси, флората и фауната. Льосът, покриващ днес Добруджа, не е нищо друго освен прах от челото на северните ледници, носен далеч на юг хилядолетия наред от прашните ветрове. Той се е отлагал върху мизийската платформа на север от Балкана. На места дебелината на льосовите масиви в Добруджа достига 30–40 м.[77]

Климатът през ледниковите периоди е бил не само студен, но и твърде сух, та Добруджа е представлявала обширна пустиня, в която льосът е създал дюни, образувани от вятъра. Това са днешните леки възвишения, личащи на места из иначе равните добруджански степи.

През топлите междуледникови периоди льосът се е покривал с богата степна растителност. Така се образували т.нар. „погребани почви“. Това развитие може да се проследи много ясно в откритите профили на добруджанските льосови масиви, където ледниковите периоди са оставили дебели жълти напластявания – льос, а междуледниковите – по-тънки червеникави пластове от излужен чернозем.[78] В тези профили са фиксирани фазите на дълготрайни остри застудявания и по-късите фази с умерен климат, моделирали през хилядолетията добруджанския ландшафт.

В Добруджа най-ранните следи от човека засега се отнасят към средния палеолит (125 000–37 000 год. от днес).[79] В началото на този период антропогенезата далеч не е била завършена. В Добруджа е живял неандерталският човек. Преди 40 000 год. тук се появява значително по-интелигентният кроманьонски човек.

Обиталище на неандерталски човек е открито в пещерата „Извор“ край с. Бая в Северна Добруджа.[80] Изцяло проучена[81], тя показва най-ранното присъствие на палеолитни хора в Добруджа. Находището се отнася към средния палеолит – мустерската епоха.[82] Подобно находище е открито и в пещерата „Ла Адам“ край с. Търгушор.[83] Сред откритите оръдия на труда има двустранен клин, кремъчна стъргалка и редица двустранно ретуширани кремъчни изделия. Тези типично среднопалеолитни оръдия били използвани за лов на

---

[76] **J. Kozłovski**. Remarks on the Mesolithic in the northern part of the Carpatian Basin, – В. Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary, E. Gál, I. Juhász, P. Sümegi (ред.). Var. Arch. Hung. XIX, 2005, 175–187.

[77] **М. Минков**. Льосът в Северна България, София 1968.

[78] Пак там, 12–20.

[79] **V. Chirica**, **D. Monah** (ред.). Le paléolitique et le néolitique de la Roumanie en contexte européen, Iași, 1990; **C.S. Nicolăescu-Plopşor**, **A. Paunescu**, **N. Hartuche**. Raport prelminar asupra Cercetări paleolitice în Dobrogea. – Materiale VI, 1959, 41–47.

[80] **D. Pippidi**, **D. Berciu**. Dîn istoria Dobrogei I. Getii şi grecii la Dunărea de Jos, Bucureşti, 1965, 19.

[81] **C.S. Nicolăescu-Plopşor**, **A. Paunescu**, **A. Bolomey-Paul**. Raport prelminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956 în Dobrogea. – Materiale V, 1959, 15–17.

[82] Пак там, 20–22.

[83] Пак там, 17–20.

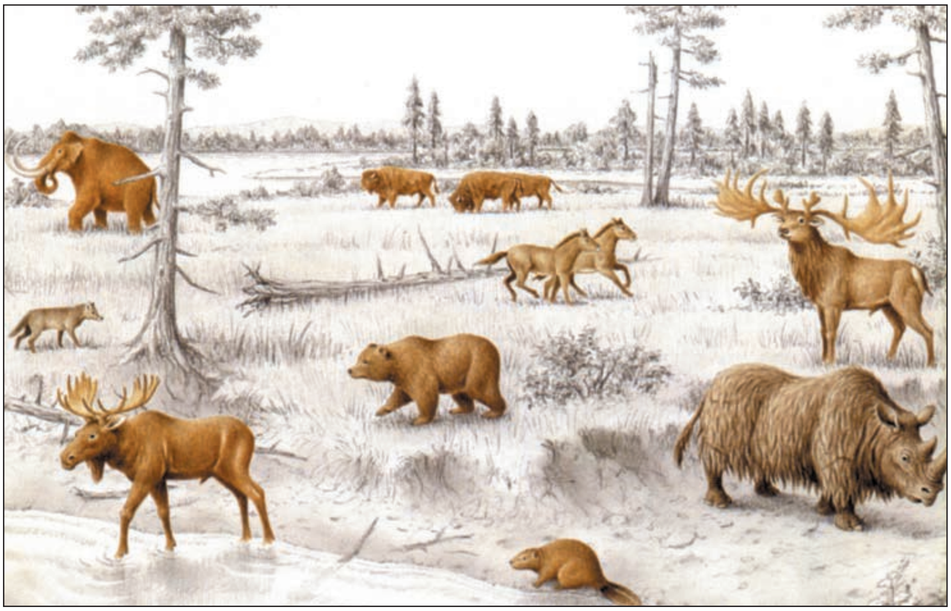

Обр. 28. Животинският свят в степните райони преди 50 000–25 000 год.

животни, характерни за студения степен климат на Добруджа през ледниковия период: северен елен, див кон, вълк, елен, дива котка, бизон, диво прасе и др. (Обр. 28–29.).[84]

От южната периферия на Добруджа са известни още и някои палаеолитни находища на кремъчни оръдия като преотложеното находище в чакълите на река Девня, открито от мен през 1967 година в изкопите, свързани със строежа на днешния завод „Соди Девня“.[85] Към този период се отнася и колекцията от околностите на Белослав край Варна, състояща се главно от мустерски върхове и стъргала, изработени чрез прилагане на левалуазка техника.[86] Най-голямото количество кремъчни артефакти от този период произхожда от западната периферия на Добруджа. Става дума за голямата колекция от двустранно ретуширани кремъчни върхове, открити в льосовите напластявания при село Мусалиево, Никополско.[87] Тези находища са указание за това, че през средния палеолит североизтокът на Балканския полуостров е бил обитаван от групи население и откриването на нови находища е въпрос само на време и късмет.

Към късния палеолит (37 000–10 000 год. пр.Хр.) се отнасят горните пластове от споменатите пещерни находища. Откритите там археологически находки говорят за присъствието в Добруджа на съвременния човек хомо сапиенс сапиенс. В „Ла Адам“ дори е открита зъбна пъпка на шестгодишно дете.[88]

Кремъчните сечива от късния палеолит са разнообразни. В повечето случаи те се отнасят към т. нар. ориняшка и граветска култури. За този хронологически етап е характерно значително затопляне на климата в Добруджа, отговарящо на междуледниковия период Вюрм II/III. Малобройното къснопалеолитното население на Добруджа е заемало най-удобните за заселване места. Негови обиталища обаче засега са открити само в северната, хълмиста част на областта, където има и пещери.[89] Откриването на стоянки извън пещерите се затруднява от обстоятелството, че ако ги е имало, то те са покрити от дебели пластове от льос, така че на тях може да се попадне само случайно.

Интересно е да се отбележи, че както в Добруджа, така и във вътрешността на България (пещерите „Бачо Киро“, „Самуилица II“ и др.)

---

[84] **D. M. Pippidi**, **D. Berciu**... Цит. съч., 18–20.

[85] **J.-K. Kozłowski**, **N. Sirakov**. Stanowisko srodkowego paleolitu w Dewni pod Varna (Bulgaria). – Sprawit Arch. XXVI, 1974, 11–29.

[86] **С. Иванова**, **Ц. Цанова**. Анализ на късноплейстоценски кремъчни материали от района на Дикилиташ във фонда на АИМ. – Год. Арх. Инст. Муз. I, София, 2001, 42–59; **S. Ivanova**, **S. Sirakova**. Chronolog... Цит. съч., 28–34; **S. Sirakova**, **S. Ivanova**. La site paleolitique pré du village Muselievo, dept de Pleven. – Stud. Praeh. 9, 1988, 5–15.

[87] **S. Sirakova**. The Leafpointe of Muselievo, –B: Actes du Colloque de Cracovie 1989, Liege, 1990, 63-78; **S. Sirakova**, **S. Ivanova**, La site paléolitique... Цит. съч., 10–13. **S. Ivanova**, **S. Sirakova**. Chronologia... Цит. съч., 28–34.

[88] **D.M. Pippidi**, **D. Berciu**... Цит. съч., 19.

[89] Пак там, 22–24.

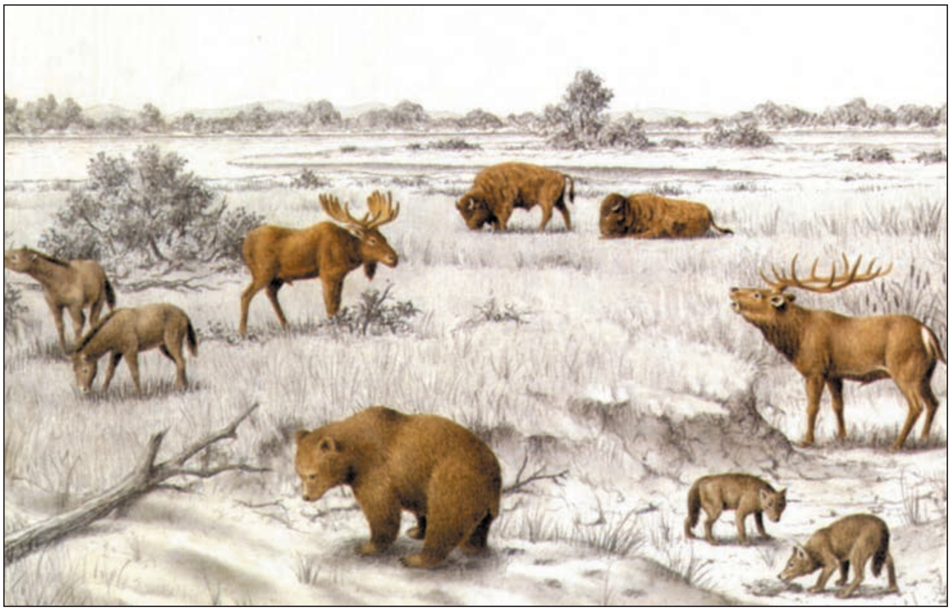

Обр. 29. Животинският свят в степните райони преди 13 000 год.

в кремъчния инвентар на късния палеолит се наблюдават определени среднопалеолитни, мустерски традиции, запазили се в продължение на хилядолетия. Във връзка с това преди време се говореше за евентуална приемственост между средния и късния палеолит[90]. По наше мнение продължителността на периодите, разделящи кратковременните палеолитни обиталища в добруджанските пещери едно от друго, не позволява да се говори за приемственост. Въпросните археологически факти по-скоро могат да се интерпретират като най-общ, дислокален континуитет в развитието на технологията на оръдията на труда, без който човешкият прогрес е немислим. С подобни случаи на „прогресивен консерватизъм“ в производствените традиции се срещаме и в редица по-късни периоди.

Къснопалеолитният човек в Добруджа достига върховете в развитието на технологията на кремъчната индустрия, снабдява се със висококачествен кремък от далечни места, опитомява кучето, занимава се със специализиран лов и др.

---

[90] **Н. Джамбазов**. Палеолитната култура в България. – Археология 4, 1974, 6–8.

Трета глава

КРАЯТ НА ЛЕДНИЦИТЕ

Времето, следващо непосредствено след края на последния ледников период, е прието да се нарича епипалеолит/мезолит или субнеолит. За Добруджа той обхваща времето от **IX-ото до края на VI-ото хил. пр.Хр**.

След края на последния ледников период бързото покачване на температурите води до топене на ледниковите масиви, натрупвани с хилядолетия в Северното полукълбо. От голямо значение за палеоклимата е топенето на Северноамериканския ледник, през който се е образувало огромното сладководно Хъдсоново море, отделено от Атлантическия океан и от Гълфстрийма[91] от ледникова преграда. През VII-ото хилядолетие тази бариера рухва и в Атлантическия океан се изливат огромни количества студена сладка вода, което потиска Гълфстрийма, лишавайки Европа от нейната „печка". Там настъпва т.нар. „**Малък неолитен ледников период**", а в екваториалната зона на Атлантика се трупат топли води, което пък се е отразило пагубно на южните територии, където температурите се покачват съществено. Балканският полуостров се намира на границата между тези два екстрема, което е предпоставка тук да се оформи зона с особено благоприятен топъл и влажен климат, която наричам ВТОРИ ПЛОДОРОДЕН ПОЛУМЕСЕЦ.

По това време населението на Средна Европа е водило тежка борба за съществуване, тъй като възможностите на присвояващата икономика са били вече на изчерпване, студенолюбивите животни са се оттеглили на север или въобще са изчезнали, а в Европа липсват обективните природни ресурси, позволяващи да се извърши на място и със собствени сили преходът към **производяща икономика**. Тук няма нито съответните диворастящи растителни видове, нито подходящите за доместикация стадни животни, познати ни от Ориента. Липсвал е и необходимият демографски потенциал, който в Анатолия, Месопотамия и Леванта е бил основният движещ фактор на революционния преход от присвояваща към произвеждаща икономика, наречен **неолитна революция**.

За Добруджа затоплянето на климата в следледниковия период имало за последица покриването ѝ със степна растителност. Добруджанките степи (които тогава при ниско ниво на Черно море, са се простирали и върху днешния шелф) стават естествен рефугиум за последните стада на студенолюбивото диво степно магаре *Equus hydruntinus* (Обр. 30–31.), което в останалата част от Европа било вече изтребено. В хладната Добруджа то очевидно се е размножавало безпрепятствено, защото тук по това време е отсъствал основният му враг – човекът. От Добруджа, както и от останалия Североизток на Балканския полуостров, не е известно нито едно сигурно човешко обиталище от началото на неолита. Около т.нар. „епипалеолитни" микролити, открити в най-горните пластове на пещерата „Ла Адам", се водят спорове[92], които хвърлят сянка на съмнение относно точното им хронологическо място, тъй като там се намира и обиталище, датиращо от времето на къснонеолитната култура Хаманджия, която също ползва микролитни кремъчни оръдия. Този факт поставя под съмнение по-старите интерпретации на тези находки като „мезолитни", защото откритите в пещерата микролитни кремъчни артефакти биха могли да се отнасят и към споменатата къснонеолитна култура. При отсъствието на ^{14}C дати този въпрос си остава неразрешен.

Върху проблема мезолит/епипалеолит известна светлина хвърля микролитното находище в района на „Побитите камъни" край Варна[93] (където обаче сред подемния материал се срещат и артефакти от по-ранни етапи на палеолита). Очевидно през IX–VII хил. пр.Хр. (?) в района на пясъчните дюни около Побитите камъни е живяло население, което се е прехранвало с риболов и лов на дребни жи-

---

[91] **B. Weninger**, **E. Alram-Stern**, **E. Bauer**, **L. Clare.**, **U. Danzeglocke O. Jöris**, **C. Kubatzki**, **G. Rollefson**, **H. Todorova**. T.v Andel... Цит. съч.

[92] **V. Dumitrescu**. Le début du néolithique au nord du Danube en Roumanie, – В: VIII Congrès international de UISPP I, Beograd, 1971, 85–96.

[93] **I. Gatsov**. Technologiy and Typologiy of Cores from the Collection „Pobiti Kamani", Dikilitash (Bulgaria). – Arch. Interreg. Krakov, 1984, 135–150.

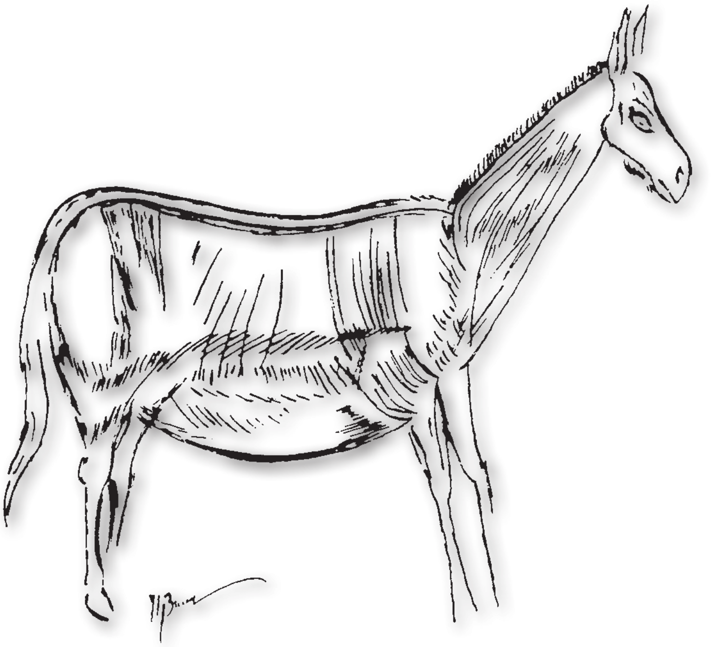

Обр. 30. Студенолюбивото диво магаре Equus hydruntinus.

вотни, практикуван с помощта на съставни микролитни кремъчни оръдия. Може да се предположи, че в старите крайморски дюни в Добруджа при Крапец, Шабла и Дуранкулак биха могли също да се очакват подобни находища. Тази хипотеза се подхранва от направените напоследък открития в старите причерноморски дюни край Босфора – Агачли, Гюмюшдере и Домалъ[94], където също бяха открити епипалеолитни/мезолитни кремъчни и обсидианови оръдия на труда.

Значителните празнини в проучването на палеолита и мезолита на Добруджа и особено пълното отсъствие на системни изследвания на този период в нейната южна част, оставят отворен въпроса за съществуването на евентуални връзки между епипалеолитното население в този район и племената – носители на произвеждаща икономика. Сравнителното изследване на И. Гацов върху кремъчните находки от VII-ото до VI-ото хил. в Североизточна България и в Северозападна Анатолия дадоха категоричен отрицателен отговор на този въпрос.[95] Типологията на кремъчния материал свидетелства за сигурно прекъсване в технологичните традиции между двата периода, което говори за обезлюдяване на Добруджа през IX–VI хил. пр.Хр.

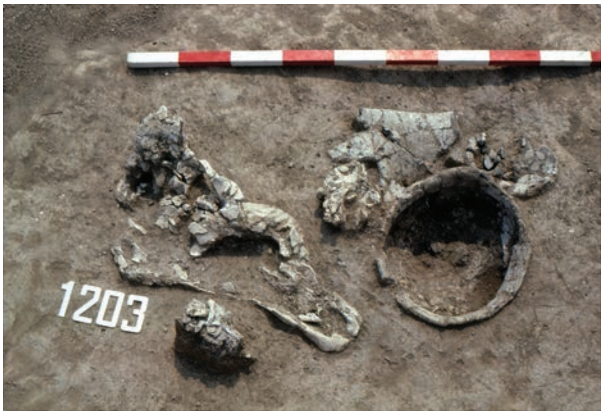

Обр. 31. Гроб № 1203 – тризна с череп от Equus hydruntinus от некропола при с. Дуранкулак. Култура Хаманджия III.

---

[94] **I. Gatsov**. Prehistorical chipped stone assemblages from Northern and Eastern Thrace and South Marmara region – VII–VI mill. B.C. (под печат); **I. Gatsov**, **M. Özdoğan**. Some Epipalaeolithic sites from NW Turkey. Ağaçli, Domali, Gűműşder. – Anatolica 20, 1994, 97–120.

[95] **I. Gatsov**... Цит. съч.

Четвърта глава

ПЪРВИТЕ ЗЕМЕДЕЛЦИ, ЖИВОТНОВЪДИ И СТРОИТЕЛИ

НОВОКАМЕННА ЕПОХА (НЕОЛИТ)

4.1. Обща характеристика на новокаменната епоха.

Следващият етап от праисторическото развитие на Добруджа обхваща **новокаменната епоха**. За нея е характерно разпространението на най-ранната производяща земеделско-животновъдна икономика в тази част на Балканския полуостров. Наблюдаваме дълготрайна уседналост на населението, която вече оставя значителни археологически следи.

Преходът от присвояваща към производяща икономика, наречен „НЕОЛИТНА РЕВОЛЮЦИЯ“[96], е фундаментална трансформация в икономическата история на човечеството, която може да бъде сравнена само с промишлената и научно-техническата революции.

Неолитизацията е един всеобхватен процес и проблемите на неолита на Добруджа не могат да бъдат разбрани вън от общия контекст, касаещ неолитизацията на Югоизточна Европа, тъй като Добруджа е неразделна част от тази културноисторическа област.

Преходът от присвояваща към производяща икономика е дълъг процес, който обхваща повече от три хилядолетия. Той се извършва извън пределите на Европа – в Предна Азия, на територията на т.нар. „Плодороден полумесец“, който обхваща Палестина, Заргос, Таврос, Северна Месопотамия, Югоизточна Анатолия и Леванта (Карта 4.). В началото на следледниковия период там най-рано съзряват необходимите палеоклиматични и демографски условия за извършването на този революционен скок.[97]

След края на последния ледников период, през X–IX хил. пр.Хр., на юг от планинската верига Заргос – Таврос, се оформя зона с особено мек и влажен климат. Там са били налице както диворастящи житни сортове, подходящи за култивиране, така и многобройни стадни, тревопасни животни, поддаващи се на доместикация. Освен това благоприятните природни условия способствали да се появи и многочислено епипалеолитно население – движещата сила на неолитната революция.

През IX-ото хил. там живее уседнало епипалеолитно население, което вече е умеело да строи каменни сгради, укрепления и храмове, да изработва монументални каменни скулптури, познавало е медта, направило е първите керамични съдове и е експериментирало в култивирането на житни растения и в доместикацията на стадни тревопасни животни.[98] Към края на VIII-ото хил. пр. Хр. неолитизацията на този район може да се счита за приключена. В резултат от хилядолетна доместикация са се появили домашните животни. Това са новите, селекционирани от човека, животински видове: коза, овца[99], крава и свиня, които нямат инстинкт за самосъхранение, защото човекът е поел функцията на техен пазач. Те са напълно зависими от човека, но и той е зависим от тях. Така възниква фундаменталната симбиоза човек⇔домашно животно, която до днес лежи в основата на нашата прехрана и дава суровините за нашите дрехи, завивки и обувки.

Комплексът на първите култивирани растения включва еднозърнеста и двузърнеста пшеница, лимец, леща, уров, лен, многореден гол и многореден плевест ечемик – основни храни на човека и до днес. Още тогава човекът е произвеждал вино от диво грозде, бира и боза от ечемик. От вълна и лен са били тъкани нъй-ранните платове. От лико, слама, треви и камъш са правени кошници, торби, съдове, рогозки, наметала и постелки. Така формиралата се комплексна структура на производящата икономика осигурява независимостта на човека от природната биомаса на обитавания от него район и е предпоставка за трайна уседналост и ускорено икономическо, демографско и културно развитие. Развива се архитектурата, строят се монументални сгради и храмове с каменни скулптури (Гьобекли тепе, Невали чори и др.)[100] и възникват огромни, гъсто застроени по план селища (Ашъкли, Чайьоню, Хаджилар, Чатал Хююк и др.[101]). През VII-ото хил. пр.Хр. човекът открива металите и втората изкуствена материя[102] – керамиката. Благодарение на уседналия живот, отличните климатични условия и рязкото подобрение на прехраната броят на населението бързо нараства, а смъртността намалява. В крайна сметка това развитие води до колосален демографски бум и разселване, а с това и до неолитизацията на все нови и нови райони. Към края на VII-ото хил. пр.Хр. земеделско-животновъдната икономика и съпровождащото я високо ниво на културата (архитектура, дълготрайни укрепени поселения, образуващи селищни могили, керамика, култова система и изкуство, отразени в богата идолна пластика, стенопис, знакова система и др.) се разпространяват на юг, запад и северозапад от „Плодородния полумесец“. Очевидно моретата и реките са били важни посредници в разселването на племената, носители на производяща икономика, които навлизат в Месопотамия, усядат на егейските острови Родос, Кипър и Крит, по бреговете на Мраморно море[103] и Босфора[104], на северноегейските острови Хиос, Лесбос, Лемнос, разпростират се по бреговете на Средиземно море, прекосяват от остров на остров Егейско море и стъпват на Балканския полуостров. Най-напред усядат при устието на р. Марица, в Тесалия, по поречието на Струма и пр. С това е сложено началото на проникването на земеделско-животновъдната икономика на Балканския полуостров, а с това и на европейския континент (т. нар. „НЕОЛИТИЗАЦИЯ НА ЕВРОПА“). Тези събития се отнасят към времето на т.нар. „ПЪРВИ НЕОЛИТЕН ИМПУЛС“, който пренася земеделието от Анатолия в Европа. Той датира към средата на VII-ото хил. пр.Хр. (в калибрирани ^{14}C дати 6500 год. пр.Хр.).

---

[96] **H. Hauptmann**, **M. Özdoğan**. Die neolithische Revolution. – В: Die ältesten Monumente der Menschheit. Vor 12000 Jahren in Anatolien, Ausstellungskatalog, Karlsruhe, 2007, 26–36.

[97] **O. Aurenche**, **P. Galet**, **E. Régagon-Caroline**, **J. Évin**. Proto-neolithic and Neolithic Cultures in the Middle East–The Brith of Agriculture, Livestock Raising and Ceramics: a Calibred 14C Chronologie 12,500–5500 cal BC. – В: Near East Chronology: Archaeology and Environment, Radiocarbon 43/3, 2001, 1191–1202; **O. Aurenche**, **S. Kozlowski**. La Naissanse du Néolithique au Proche Oriente, Paris, 1999.

[98] **K. Schmidt**. Sie bauten die ersten Tempel, München 2006. A. von den Driesch, J. Peters, Früheste Haustiergaltung in der Südtürkei. – В: Lux Oriente. Archäologie zwischen Asien und Europa. Festschrift für Harald Hauptmann, Rhaden/Westf., 2001, 113–120.

[99] Както показват анализите на хромозомите -2n=54 прародител на домашната овца е анатолийският муфлон, разпространен в района на Заргос. **S. Bökönyy**... Цит. съч., 131; **O. Aurenche**. Das «Goldene Dreick». – В: Die ältesten Monumente der Menschheit. Vor 12000 Jahren in Anatolien, Ausstellungskatalog, Karlsruhe, 2007, 50–54.

Откриването на **малкия ледников период** (**Събитието 8.2**)[105] и неговите последици хвърли косвено светлина и върху причините за бързото

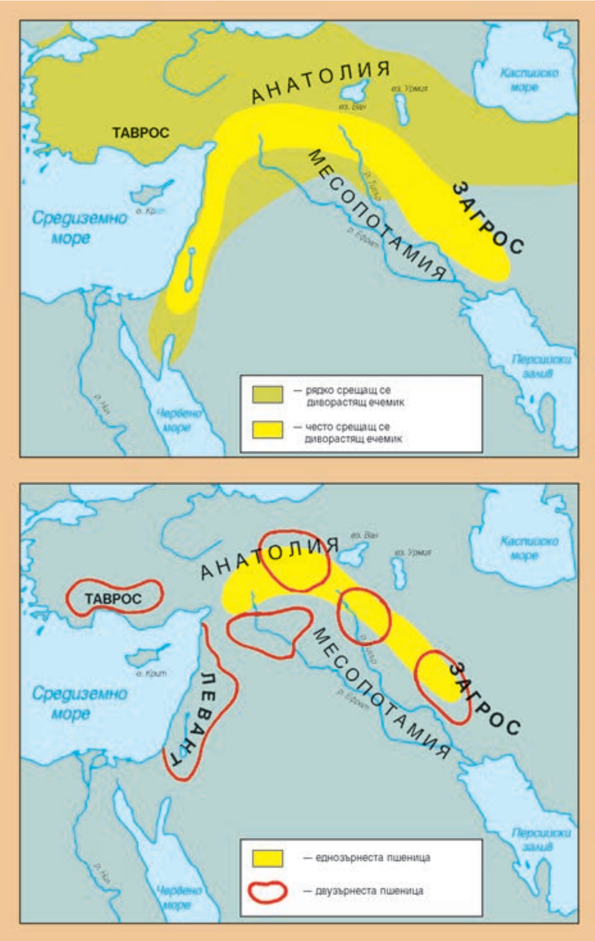

Карта 4. Плодородният полумесец.

---

[100] **K. Schmidt**. Göbekli Tepe. – В: Die ältesten Monumente der Menschheit. Vor 12000 Jahren in Anatolien, Ausstellungskatalog, Karlsruhe, 2007; **H. Hauptmann**. Nevali Cori. – В: Die ältesten Monumente der Menschheit. Vor 12000 Jahren in Anatolien, Ausstellungskatalog, Karlsruhe, 2007, 86–93.

[101] **U. Esin**. Aşăkli Höyük. – В: Die ältesten Monumente der Menschheit. Vor 12000 Jahren in Anatolien, Ausstellungskatalog, Karlsruhe, 2007, 114–116; **A. Özdoğan**. Çayönü. – В: Die ältesten Monumente der Menschheit. Vor 12000 Jahren in Anatolien, Ausstellungskatalog, Karlsruhe, 2007, 58–65.

[102] Първата изкуствена материя е катрановото лепило. Най-ранните находки от него датират от средния палеолит и са открити в района на Хале, Германия. Използвано е като лепило за закрепване на кремъчните оръдия към дръжките им.

[103] **M. Özdoğan**. Neolithic Cultures in Northwestern Türkey. – Var. Arch. Hung. XIX, 1989, 201–215; **J. Roodenberg**, Ilıpinar. An farming village in the Iznik Lake Basin. – В: M. Özdoğan, N. Başgelen (ред.). Neolithic in Türky, Istanbul, 2000, 194–201.

[104] **M. Özdoğan**. A Nolithic Site of Fikirtepe culture in the Marmara Region. – Beiträge zum Altertumskunde Kleinasiens, Festschrift K. Bittel, Berlin, 1983, 301–411.

[105] **B. Weninger**, **L. Clare**, **O. Jöris**, **G. Rollefson**, **H. Todorova**. Abrupt Climate Forcing observed at Early Neolithic sites in South-East Europe and the Near East. – В: The Struma/Strymon River Valley in Prehistory, Proceed.Intern.Symp. «Strymon Praehistoricus» 27.09–01.10. 2004, Kjustendil-Blago-

разселване от Анатолия. Тогава в южните територии температурите се покачват катастрофално и там настъпват дълги суши, довели до екологична катастрофа в Анатолия. Части от тамошното неолитно население се оттеглило към Мраморно и Егейско морета, където е имало вода и риба. Оттам то проникнало в климатичния рефугиум на Балканския полуостров, който в края на VII-ото хилядолетие единствен в Европа предлагал умерен климат, подходящ за земеделие и животновъдство.

На Балканския полуостров придошлото от Анатолия неолитно население заселва преди всичко най-подходящите за примитивно земеделие и животновъдство райони. В резултат между 6500–5900 год. пр.Хр. тук се развива т.нар. КУЛТУРЕН ХОРИЗОНТ НА „МОНОХРОМНИЯ НЕОЛИТ“.[106] В България той бе открит от мене още през 1970 год. на обекта Поляница–Платото до Търговище.[107] Днес към него се отнасят още редица проучени селища като Крайници (Кюстендилско)[108], Копривец (Русенско)[109], Оходен (Врачанско)[110], Помощица (Поповско)[111], Джулюница–Смърдеш, Беляковец–Плочите (Великотърновско)[112] и др. (Карта 5.).

Това придошло раннонеолитно население усяда обикновено върху високи незаливни тераси, защото вследствие на обилните валежи през малкия ледников период низините и заливните тераси са наводнени или трайно заблатени. Селищата са малки, краткотрайни и се състоят най-често от землянки или малки наземни къщи. Населението погребва своите мъртви в границите на селищата в свито положение (хокер), което е една характерна специфична особеност на неговата култура. Найранните селища от този период са установени при устието на Марица – Ходжа чешме[113], в Тесалия – Ахилеон[114], в Македония – Анзабегово I[115], по протежение на Централнобалканския регион до Железните врата и в Трансилвания – Протостарчево[116], в Северозападна България – Оходен, Врачанско, в Североизточна България – Поляница до Търговище и др.

---

evgrad-Seres-Amphipolis, In тhe Steps of James Harvey Gaul 2, Sofia, 2007, 1–7; **B. Weninger**, **E. Alram-Stern**, **E. Bauer**, **L. Clare**, **U. Danzeglocke**, **O. Jöris**, **K. Kubatzki**, **G. Rollefson**, **H. Todorova**. Die Neolithisierung von Südosteuropa als mögliche Folge des abrupten Klimawandels um 8220 cal. BP. – В: Klimaveränderungen und Kulturwabdel in neolithischen Gesellschaften Mitteleuropas 6700–2200 cal. BC. D. Gronenborn (ред.). Röm. Germ. Zentralmuseum, Mainz, 2005, 75–118; **B. Gehlen**, **W. Schön**. Klima und Kulturwandel – mögliche Folgen des „6200-Events“ in Europa. – В: Klimaveränderungen und Kulturwabdel in neolithischen Gesellschaften Mitteleuropas 6700–2200 cal. BC. – Röm. Germ. Zentralmuseum, Mainz, 2005, 53–74; **R. B Alley**, **P. A. Mayewski**, **T. Sowers**, **M. Stuiver**, **K. C. Tylor**, **P. U. Clark**. Holocene climate instability a prominent widespread event 8200 yr. ago. – Geology 25, 1997, 483–486.

[106] **H. Todorova**. Neue Angaben zur Neolithisierung der Balkanhalbinsel. – В: Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa, Festschrift Nándor Kalicz, Budapest, 2003, 83–88; **Х. Тодорова**, **И. Вайсов**. Новокаменната епоха… Цит. съч., 59–63, 73–75; **I. Vajsov.** The Typology of the Anthropomorphic Figurines from Northeastern Bulgaria. – In: M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hautmann (Edits.). In the Steps of James Harvey Gaul, Vol. 1 (James Harvey Gaul, in Memoriam) (Sofia, 1998), 107–142.

[107] **H. Todorova**. Das Frühneolithikum Nordostbulgariens im Kontext des ostbalkanischen Neolithikums, – В: Die ersten Bauern 1, Schweizerisches Landesmuseum, Zürich, 1990, 72, Abb. 2. 71–76.

[108] **Ст. Чохаджиев**, **А. Бакъмска**. Разкопки на раннонеолитното селище в м. Езерица, с. Крайници, Кюстендилско. – Арх. Откр. Разк. за 1990 год., Ловеч, 1991, 11–12; **Ст. Чохаджиев**. Бележки върху неолитизацията на българските земи. – Год. Арх. Муз. Пловдив IX/1, 2002, 15–21.

[109] **В. Попов**, **И. Вайсов**. Спасителни разкопки на праисторическото селище Копривец, община Бяла. – Арх. Откр. Разк. за 1991, София, 1992, 9–11; **В. Попов**, **И. Вайсов**. Проучване на неолитното селище Копривец, община Бяла. – Арх. Откр. Разк. за 1992–1993 г. София, 1994, 10–12; **В. Попов**, **Б. Матеева**. Неолитното селище при с. Копривец. – Год. Муз. Североизт. Бълг. 19, 1993, 21–27.

[110] **Г. Ганецовски**. Археологическо проучване на раннонеолитното селище в м. Валога край село Оходен. – Арх. Откр. Разк. за 2004 год. София, 2005, 23–24.

[111] **В. Николов**, **С. Станев**, Сондажни разкопки на раннонеолитното селище край Помощица, Поповско. – Арх. Откр. Разк. за 1995 год. София, 1996, 11.

[112] **Н. Еленски**. Сондажни проучвания на раннонеолитното селище Джулюница–Смърдеж, Великотърновско, Арх. Откр. Разк. за 2004 г. София 2005, 21–22; **Н. Еленски**, Сондажни проучвания на раннонеолитното селище Джулюница-Смърдеж, Великотърновско, – Арх. Откр. Разк. за 2003 год. София, 2004, 14.

[113] **M. Özdoğan**. Hoca Çeşme. An Early Neolithic Anatolian colony in the Balkans? –В: P. Anreiter, J, Bartosiewicz, E. Jerem, W. Meid (ред). Man and the Animal World, In Memoriam Sandor Bököny. – Archaeoligia 8, Budapest, 1998, 435–451.

[114] **V. Milojčić**, **J. Boessneck**, **M. Hopf**. Die deutschen Ausgrabungen auf der Argissa Magula in Thessalien. Das präkeraminsche Neolitikum, sowie die Tier- und Pflanzenreste, Bonn, 1962. (Днес е доказано, че в най-долния пласт на Аргиса магула в Тесалия не става дума за „докерамичен“ неолит, а за раннокерамичен, монохромен неолит, култура Ахилеон). **M. Gimbutas**, **S. Winn**, **D. Shimbuku**. Achilleon. – Monum. Archaeol. 17, Los Angelos, 1989.

[115] **M. Gimbutas**. Neolithic Macedonia I. – Monum.Archaeol. 1, Los Angelos, 1976, 20–35.

На този етап както Средна Европа, така и Добруджа, и Мунтения са все още твърде студени и остават извън обсега на неолитизационните процеси.

В района на Среден Дунав по това време живее субнеолитното население на комплекса Скела Кладовей–Падина, което още не е неолитизирано[117], но е в процес на неолитизация. Отворената на север Добруджа очевидно е усетила ледения дъх на „малкия ледников период“, поради което е и най-късно неолитизираният район на Балканския полуостров.

В резултат от разпространението в края на VII-ото хил. пр.Хр. на земеделието и животновъдството, на Балканския полуостров се оформя едно мощно вторично огнище на неолитизация, от което както Добруджа, така и останалата част от Европа възприемат земеделието и животновъдството. Това става в рамките на т.нар. **„втори неолитен импулс“**, който се разгръща през втората половина на VI-ото хил. пр.Хр., след 5500 год. cal BC.

И така, в края на VII-ото и през първата половина на VI-ото хил. пр.Хр. Европа е разделена на две сфери: от една страна, неолитизираният Балкански полуостров (без Добруджа и Югоизточна Румъния), и останалата част на континента, където все още битуват късномезолитните стопански структури на присвояващата икономика, представени от малобройни субнеолитни племена. Двете стопански и културни структури съществуват известно време паралелно, но дислокално една от друга. В една значителна част от хронологическия си диапазон ранният и среден неолит на Балканския полуостров протичат едновременно с късния мезолит/субнеолит в останалата част от Европа, факт, който често се пренебрегва.[118] С тази синхронност бихме могли да си обясним и присъствието на микролитни, къснотарденуазки форми в кремъчната индустрия на неолитните култури на Долнодунавския район и Добруджа (такива присъстват, наред с макролитните кремъчни артефакти, освен в находищата от времето на монохромния неолит, още и в късонеолитните култури Боян[119], Овчарово[120], Хаманджия, Дудещи[121], ранната Вадастра[122] и др.). Това твърде интересно явление очевидно се явява отражение на синхронността на двете археологически явления и съпътстващото ги ниво в развитието на техниките на кремъчната индустрия.

Носител на неолита в Добруджа е населението на **културата Хаманджия**. Тя бе открита от Д. Берчу към средата на 20-и век.[123] Тогава, поради

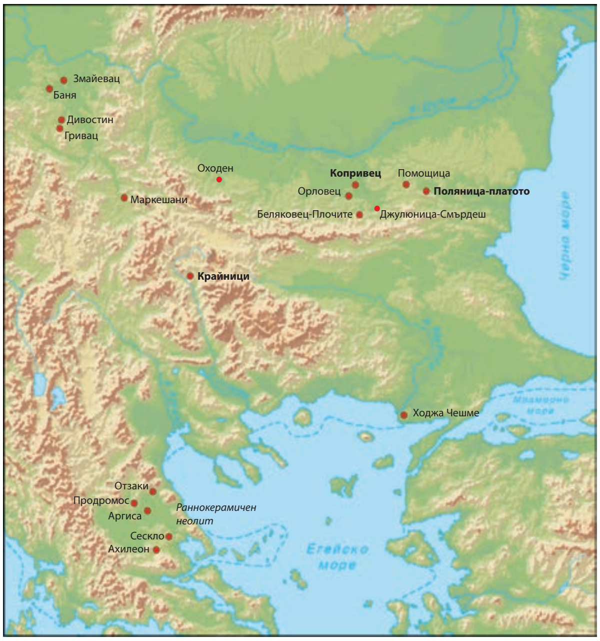

Карта. 5. Селища от най-ранния – Монохромен неолит. (по I. Vajsov [106], виж още: И. Вайсов, В. Арнаудов, Ц. Цветански. Атлас по история на Стария свят. София 2000).

---

[116] **D. Srejović**. Lepenski Vir, Beograd 1969; D. Srejović Die Anfänge des Neolithikums im Bereich des Mittleren Donauraumes, – В: VIII Congres International UISPP I, Beograd 1973, 252–262; **M. Bogdanović**. Proto-Starčevo Kultur and Early Neolithic in the Struma–Valley. – В: The Struma/Strymon River Valley in Prehistory, Proceed.Intern.Symp. «Strymon Praehistoricus» 27.09–01.10.2004, Sofia, 2007, 201–208.

[117] J. **Kozłovski**... Цит. съч., 76-78.

[118] **B. Gehlen**, **W. Schön**. Klima und Kulturwandel... Цит. съч.

[119] **E. Comşa**. Istoria comunităţilor culturii Boian, Bucureşti, 1974, 69–78.

[120] **H. Todorova**. Das Frühneolithikum Nordostbulgatiens im Kontext des Ostbalkanischen Neolithikums, – В: Karanovo und das Balkan-Neolithikum, Salzburg, 1989, 9–25; **Х. Тодорова**, **И. Вайсов**. Новокаменната... Цит. съч., 129–135.

[121] **E. Comşa**. Nouvelles données sur l'évolution de la culture Dudeşti (phase Cernica). – Dacia N.S. XVIII, 1974, 9–18; E. Comşa L'état actuel des recherches sur les outils néolithiques de silex, en térritoire roumain. – В: Conférence sur les industries de la pierre taillée, Paris, 1972, 100–114; **E. Comşa**. Donées sur la civilisation de Dudeşti. – Prähist. Zeitschr. 46/2, 1971, 195–149.

[122] **C. Mateescu**. La plus ancienne phase de la civilisation de Vădastra I, à la lumière des nouvelles fouilles de Vădastra. –В: Bericht auf dem V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte. Hamburg, 24–30 August 1958, Berlin, 1961; **M. Nica**. Asupra originii şi dezvolţării culturii Vădastra de la Fărcaşele (jud. Olt). – Historica 1, 1970, 31–51.

[123] **D. Berciu**. Une nouvelle civilisation néolitique récemment découverte en Roumanie: la civilisation de Hamangia. – В: Nouv. Ét. Historie I, 1955, 26–46.

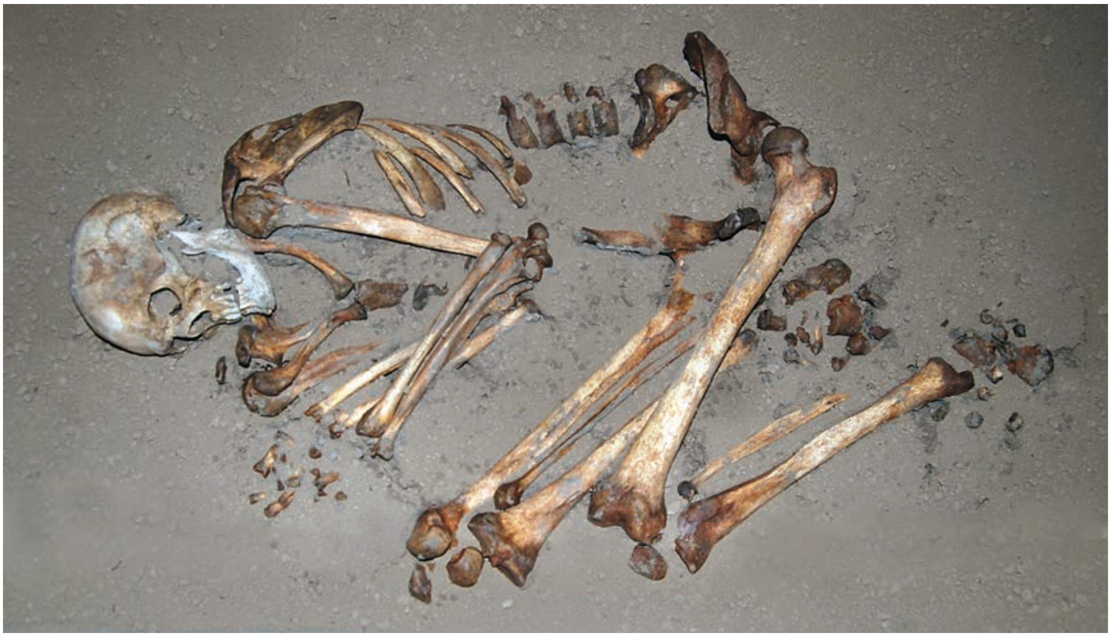

Обр. 32. Неолитен гроб от некропола „Помпена станция" при с. Малък Преславец. Регионален исторически музей – Силистра.

отсъствието на сравнителен материал и ^{14}C дати, той я отнася към ранния неолит и с оглед на специфичната типология на хаманджийските идоли я смята за произхождаща директно от Анатолия. По-късните археологически проучвания показаха, че неговата аргументация е несъстоятелна[124] и той се отказва от нея. Това бе потвърдено особено нагледно през последните десетилетия на 20-ти век от разкопките в Дуранкулак[125] и Кокоаше[126], както и от многобройните ^{14}C дати, с които днес разполагаме. От тях става ясно, че неолитизацията на Добруджа е един сравнително късен и твърде специфичен процес, различен по своята структура от процесите, характерни за неолитизацията на останалия Балкански полуостров.

4.2. Проблемът за произхода на културата Хаманджия

Данните, с които сега разполагаме, сочат, че най-ранното присъствие на земеделско население в Добруджа е локализирано единствено на брега на Дунава, в обект „Помпена станция" до с. Малък Преславец, Силистренско. Там И. Панайотов проучи малък некропол (Обр. 32.), оставен от носители на късната средненеолитна култура Криш–Лец II, чийто ареал на разпространение лежи на север от реката. Некрополът е с хокерни погребения и се отнася към времето след средата на VI-ото хил. пр.Хр. По същото време в Североизточна България, в близост до Стара планина, обитават средненеолитните племена, носители на откритата от мен култура Овчарово[127], която е близка в типологическо отношение до явлението Криш–Лец II и е едновременна с Караново II и ранното Караново III от Тракия. Тази култура, освен в селищата Овчарово–платото[128] и Овчарово–гората, Търговищко[129], е проучена и в долните пластове на селищната могила Самоводене, Великотърновско[130]. В района на Лонгоза от същия период познаваме културата Цонево, проучена в I хоризонт на селищната могила Голямо Делчево, Варненско.[131]

---

[124] **V. Dumitrescu**. În legătură cu vechimea culturii Hamangia, Peuce II, 1971, 3–8; – A propos de la plus ancienne culture néolithique de la Roumanie. – Stud. Balcanica V, 1971, 37–50; **E. Comşa**, Die Entwicklung, Periodisesierung und relative Chronologie der jungsteinzeitlichen Kulturen Rumäniens. – Zeitschr. Arch. 8/1, 1974, 1–9, 12–14.

[125] **Т. Димов**. Землянка... Цит. съч..

[126] **P. Haşotti**. Observaţii asupra ceramicii dintru un complex al culturii Hamangia de la Medgidia – „Cocoaşă", Stud. Cercet. Ist. Veche 37/2, 1986, 119–131; **P. Haşotti**. Consideraţii on the origin, spreading and chronologiy of the Hamangia Culture. – Pontica XVI, 1993, 27–42.

[127] Наречена така по епонимния обект «Овчарово-платото I», Търговищко. **Х. Тодорова**, **И. Вайсов**. Новокаменната… Цит. съч., 134–135.

[128] **Х. Тодорова**, **В. Василев**, **З. Янушевич**, **М. Ковачева**, **П. Вълев**. Овчарово. – Разкопки и проучвания IX, София, 1975, 24, обр. 10.

[129] **И. Ангелова**. Предварительные результаты разкопок неолитического поселения Овчарово-гората. – Stud. Praeh. 11–12, 41–50.

[130] **П. Станев**. Самоводене, В. Търново, 2002.

Обр. 33. Землянка № 2 от къснонеолитното селище „Дуранкулак–нивата“ на западния бряг на Дуранкулашкото езеро.

Обр. 34. Землянка № 1 от къснонеолитното селище „Дуранкулак–нивата“ на западния бряг на Дуранкулашкото езеро.

Вероятно в района на Долния Дунав, в съседство с уседнали среднонеолитни земеделски анклави, е живяло и малобройно субнеолитно население на ловци и събиратели, което се е прехранвало предимно със специализиран лов на диво магаре, живяло тогава в добруджанските степи. Заемайки различни територии и екологични ниши, двете противоположни стопански структури не са имали нито условия, нито поводи за сериозни сблъсквания. В крайна сметка е победила по-прогресивната стопанска структура на производящата икономика, като с течение на времето въпросните местни субнеолитни ловци и събиратели са се неолитизирали – т.е. възприели са земеделието и животновъдството, преминали са към уседнал начин на живот и са се научили да обработват земята и отглеждат добитък, да произвеждат керамика, да предат и тъкат, да строят къщи и т.нар. Те обаче са продължили да практикуват интензивно специализирания лов на диво магаре до окончателното изтребване на този животински вид, настъпило около 4600 год. пр.Хр. Така е възникнала специфичната смесена стопанска структура, характерна за първата фаза на къснонеолитната култура Хаманджия. Характерна особеност на това население е неговият погребален ритуал – то е по-

Обр. 35. Землянка № 3 от късноенеолитното селище „Дуранкулак–нивата“ на западния бряг на Дуранкулашкото езеро.

гребвало своите мъртви в обширни некрополи *extra murum*, предимно изпънати по гръб, което е погребална практика на субнеолитните ловци и събирателни на културата Скела Кладовей. За разлика от това в останалата част на Балканския полуостров и Средна Европа раннонеолитното население погребва своите мъртви *imtra muros* във свито положение хокер, което е характерно за Анатолия и свидетелства за анатолийския произход на съответното население, заселило заедно с добитъка и житото си безлюдните балкански територии. В Добруджа процесите на неолитизация са били не само по-късни, но и по-сложни, разгръщали са се в друга демографска и климатична обстановка, и стоят по-близо до синхронните им неолитизационни модели, характерни за Централна Европа.[132]

Днес знаем, че културата Хаманджия е късноенеолитна и е възникнала в Добруджа едновременно с възникването на късноенеолитната култура Боян–Болинтинеану в Мунтения, т.е. към края на VI-ото хил. пр.Хр. Тъй като и двете култури нямат на своята територия пряк средноенеолитен предшественик, очевидно е, че за произхода на културата Боян важи казаното по-горе за произхода на културата Хаманджия. Ранните фази на двете култури имат много общи типологически черти, погребват своите мъртви по един и същ начин и най-вероятно имат общ произход. Те са част от голямото **долнодунавско късноенеолитно комплексно общество** на културите от винчански тип. Културата Хаманджия е най-източното звено на това комплексно общество и се отнася най-общо към 4-и и 5-и хоризонти на Х. Парцингер.

В светлината на казаното въпросът за произхода на културата Хаманджия се оказва неразривно свързан с днес все още неизяснения произход на въпросния хоризонт, обединяващ късноенеолитните култури от винчански тип, в т.ч. и с дълго дискутирания проблем за произхода на самата култура Винча. В резултат от проучванията през последните десетилетия отпадна старата теза за анатолийския произход на тази култура, както и свързаните с тази проблематика постулати.[133] Всъщност днес е ясно, че в Добруджа става дума за едно специфично, локално развитие в рамките на дълбоката надре-

---

[131] **Х. Тодорова**, **Ст. Иванов**, **В. Василев**, **М. Хорф**, **Х. Квита**, **Г. Кол**. Селищната могила при Голямо Делчево. – Разкопки и проучвания V, София, 1975, 13–20.

[132] **H. Todorova**. Neue Angaben zur Neolithisierung der Balkanhalbinsel, – Morgenrot der Kulturen, Festschrift für Nándor Kalicz zur 75 Geburtstag, Edts. E. Jérem, P. Ráczky, Budapest, 2003, 83–89.

[133] В Анатолия не е документирана култура, която да е прототип и изходна база за такава нова вълна. Споменатата теза бе формулирана още по времето, когато се предполагаше, че Троя и Винча са синхронни, а Винча се извеждаше от Троя на базата на мнимото „типологическо сходство“ на черната полирана керамика и на някои сходни керамични форми. Карановската стратиграфска колонка и радиовъглеродните дати показаха, че такава синхронизация е немислима. Двете явления се делят от повече от 2500 години.

гионална трансформация между раннонеолитното и къснонеолитното комлексни общества на Балканския полуостров.[134] Това широкомащабно историческо явление все още очаква своето обяснение, свързано с разкриването на причините и механизмите за смяната като цяло на ранния с късния неолит в цяла Югоизточна Европа. На сегашния етап от изследванията изглежда твърде вероятно и зад тази фундаментална, надрегионална трансформация да се крият палеоклиматични причини с дълбоки социални и икономически последици, както ще видим това и в Добруджа. Става дума за температурния максимум 5300–5100 год. пр.Хр., когато загиват неолитните култури в Африка, а Европа преживява около 5400 год. пр.Хр. катастрофални суши.[135]

Развитието на неолита в западния причерноморски регион има пряко отношение към тази проблематика. По Долна Камчия Средният неолит е представен от културата Цонево, а късният – от културата Усое. Населението живее по платата в землянки, както това е характерно и за Добруджа и Тракия. Край Созопол, на височината Буджака, близо до днешния бряг на морето, е констатиран късноенеолитен обект[136], имащ директни контакти с култура Усое. Керамиката му обаче демонстрира влияния от страна на Хаманджия, което може да се свърже с една стара констатация в този смисъл на Д. Берчу.[137] Обаче при керамиката се наблюдават и някои елементи, характерни за късния неолит в Югоизточна Тракия (обект Ашъи Пинар[138]), което е указание за **обхвата на къснонеолитното комплексно общество** и за наличието през тази епоха и на надрегионални керамични форми и явления, на което досега не бе обръщано подобаващо внимание.

Но да се върнем към Добруджа. От момента на неолитизацията до края на средната медна епоха развитието тук върви плавно, като преминава през следните етапи на културата Хаманджия[138]:

I фаза „**Блатница–Кокоаше**“ – късен неолит А, с подфази Ia „Блатница“ и Ib „Головица“;

II фаза „**Чернавода А**“ – късен неолит Б, с подфаза IIa „Чернавода А“ и подфаза IIb „Крагулево“;

III фаза „**Чамурлия де Жос**“ – ранна медна епоха, с подфаза IIIa „Чамурлия де Жос“ и подфаза IIIb „Шабла“;

IV фаза „**Дуранкулак VII**“ – средна медна епоха, с подфаза IVa „Сава IV“ и подфаза IVb „Протоварна“.

Тази последна фаза на културата Хаманджия демонстрира твърде нагледно прерастването ѝ в културата Варна.

От момента на усядането на първите земеделци в Добруджа до края на Медната епоха се наблюдава непрекъснато възходящо развитие, което обхваща цялото V-о хилядолетие. В климатично отношение това е време, близко до кулминацията на глобалния следледников климатичен максимум. Тогава е било значително по-топло от днес, а в северната половина на Балканския полуостров са падали и достатъчно валежи, така че между 5000 и 4200 год. пр.Хр. в Добруджа са господствали оптимални климатични условия, които са базата за бурния просперитет на този регион през неолитната и медната епохи.

4.3. Началото на земеделието и животновъдството в Добруджа. Култура Хаманджия, фази I и II, късен неолит А и Б

(5300/5200–4750 год. пр.Хр.)
хоризонти 5а и 5в по Х. Парцингер

В самия край на VI-ото хил. пр.Хр. населението, носител на първата фаза на къснонеолитната култура Хаманджия, усяда в Добруджа на терени, богати откъм водни ресурси. Засега познаваме само три селища от този начален етап – на брега край Дуранкулашкото езеро в обект „Нивата“, Кослоджени и в обекта „Кокоаше“ при Меджидия.

---

[134] Изследванията на редица български и румънски учени показаха в определени райони наличие на локална приемственост между средноенеолитните култури Старчево, Криш, Караново III, Овчарво и пр. и къснонеолитните култури с канелирана и врязана керамика от винчанския комплекс – Винча, Курило, Калояновец, Дудещи, Хотница и пр. Двата хоризонта следват хронологически един след друг, но се характеризират от ясен селищен дисконтинуитет.

[135] **B. Schmidt**, **W. Gruhe**. Niederschlagsschwankungen in Westeuropa während der letzten 8000 Jahre. – Arch. Korresp. Blattl. 33, 2003, Abb.7, 281–300.

[136] През V-ото хил. пр.Хр. нивото на морето е било с 10-12 м по-ниско от днешното, а Созополския залив е бил суша подходяща за земеделие и животновъдство.

[137] **Д. Берчу**. Неолитната култура Хаманджия в България. – Археология 1, 1963, 5–7.

[138] **H. Parzinger, R. Schwarzberger**. Aşaği Pinar II, Die mittel– und späteolithische Keramik, Studien im Thrakisch – Marmara Raum 2, Mainz, 2005.

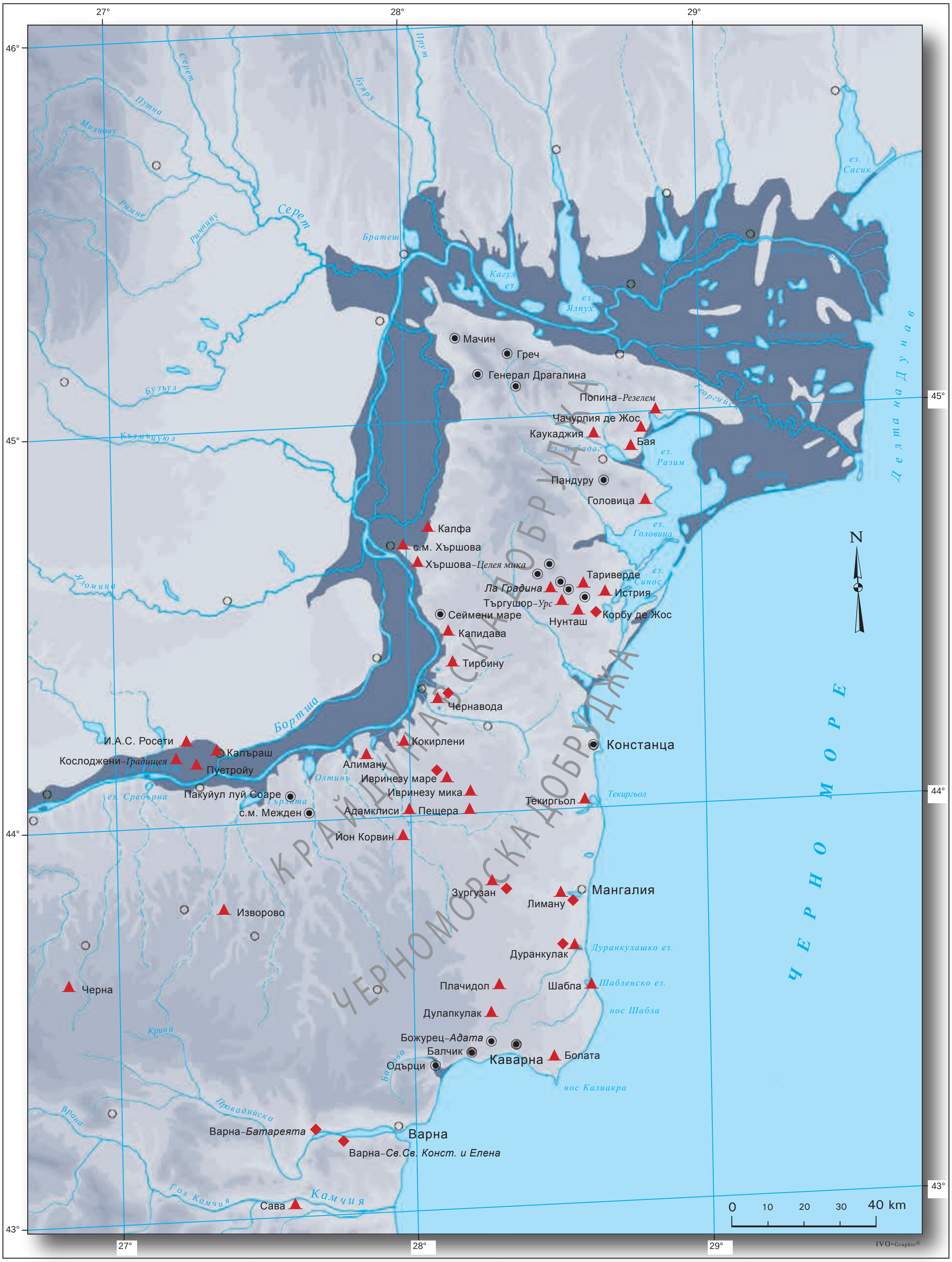
27°
28°
29°
46°
45°
44°
43°
Серет
Путна
Милцову
Римне
Римнicу
Серет
Бузъул
Кълмъцуюл
Яломица
Братеш
Прут
Бужру
Кагул ез.
ез. Ялпух
ез. Сасик
Килийски ръкав
Сулински ръкав
Георгийски ръкав
Дранов
Делта на Дунав
Мачин
Греч
Генерал Драгалина
Попина–Резелем
Чачурлия де Жос
Каукаджия
Бая
ез. Бабадаг
ез. Разим
Пандуру
Головица
ез. Головица
Калфа
с.м. Хършова
Хършова–Целея мика
Тариверде
ез. Синое
Ла Градина
Истрия
Търгушор–Урс
Нунташ
Корбу де Жос
Сеймени маре
Капидава
Тирбину
Чернавода
Борт ша
Дунав
И.А.С. Росети
Калъраш
Кослоджени–Градищея
Пуетройу
ез. Сребърна
Пакуйул луй Соаре
Гърлата
с.м. Междeн
Олтинъ
Кокирлени
Алиману
Ивринезу маре
Ивринезу мика
Адамклиси
Пещера
Йон Корвин
Констанца
Текиргьол
Текиргьол
КРАЙДУНАВСКА ДОБРУДЖА
ЧЕРНОМОРСКА ДОБРУДЖА
ЧЕРНО МОРЕ
N
Зургузан
Мангалия
Лиману
Изворово
Дуранкулак
Дуранкулашко ез.
Черна
Плачидол
Шабла
Шабленско ез.
нос Шабла
Дулапкулак
Крива
Божурец–Адата
Балчик
Каварна
Болата
Одърци
Батова
нос Калиакра
Врана
Провадийска
Варна–Батареята
Варна
Варна–Св.Св. Конст. и Елена
Гол. Камчия
Камчия
Сава
0 10 20 30 40 km
IVO-Graphic©

Карта 6. Добруджа по времето на култура Хаманджия. ▲ – селище; ◆ – некропол; ◉ – единични находки.

Групата, заселила се в Дуранкулак, е уседнала на западния бряг на Дуранкулашкото езеро поради изобилието на питейна вода, рибното богатство на района и близостта на морето. Нивото му тогава е било с около 10 м под днешното, така че днешните дуранкулашки острови са били свързани със сушата и са представлявали полуострови. Хаманджийското население е живеело в малки землянки (Обр. 33–36.), консумирало е много риба, занимавало се е с лов, предимно на диво магаре, но е практикувало и събирателство, земеделие и животновъдство. Също така то е изработвало изящни керамични съдове, добивало е от морското дъно високо ценените през неолита в цяла Европа миди Спондилус (*Spondylus gaederopus*) и Глицимерис (*Glycymeris glycymeris*), произвеждало е от тях различни украшения[139] (Обр. 37–38.) и е търгувало с тях (Карта 3.).

Мъртвите са били погребвани предимно изпънати по гръб с глави на север, но се срещат и хокери (предимно жени), положени също с глава на север. Като репрезентативни погребални дарове при мъжете са били предпочитани главите на ловните трофеи – на първо място тези на дивото магаре. Рядко в гробовете са поставяни и глави на говеда, овце и кози. В некропола край Дуранкулак преобладават мъжките погребения.[140] Там са извършвани и масови жертвоприношения и погребални угощения (т.нар. тризни), при които се откриват останки от диви и домашни животни. От тях в некропола са останали купчини животински черепи и съдове (Обр. 43.). Въпросните съдове са били произвеждани специално за погребалните ритуали. Отлично оформени и богато украсени, те са много слабо изпечени на открит огън и лесно се разпадат.

Уседналата в Дуранкулак група е имала патриархална социална структура, в която мъжете заемат водеща позиция. Затова съдим от богатите погребални дарове, сложени в мъжките гробове.

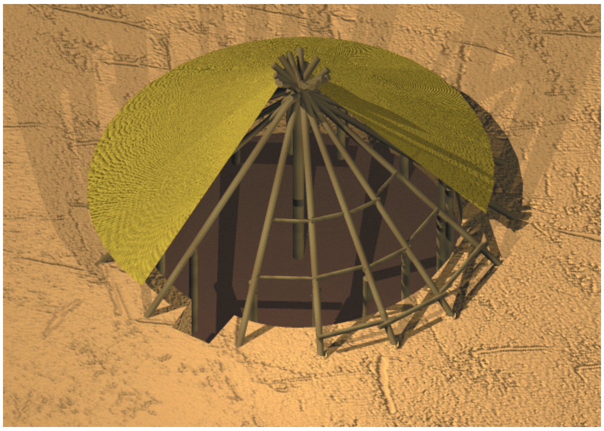

Обр. 36. Покривната конструкция на землянка, типична за култура Хаманджия жилищна форма.

Животът в района на Дуранкулашкото езеро трае почти цяло хилядолетие, а населението отбелязва динамичен просперитет и висока култура.

Настъпилите вследствие на неолитизацията фундаментални иновации в развитието на Добруджа са имали за последица демографски бум и бурен културен разцвет, който е създал предпос-

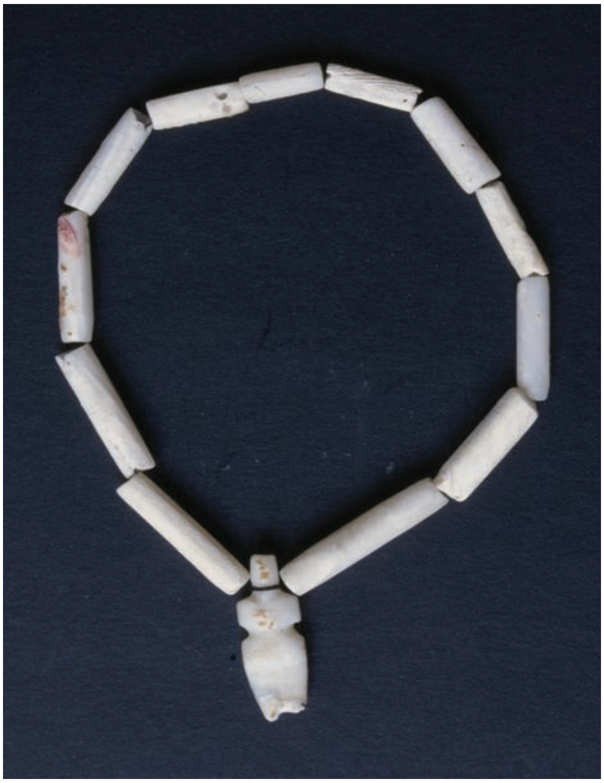

Обр. 37. Огърлица от мида Спондилус с мраморна антропоморфна висулка, гроб 644 от некропола при с. Дуранкулак, култура Хаманджия. Регионален исторически музей – Добрич.

---

[139] **I. Vajsov.** The Typology of the Anthropomorphic Figurines from Northeastern Bulgaria. – In: M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hautmann (Edits.). In the Steps of James Harvey Gaul, Volime 1 (James Harvey Gaul, in Memoriam) (Sofia, 1998), 108, Tabl. 1.

[140] **H. Todorova**. Die Socialstruktur im Lichte der Auswertungsergebinisse. – В: H. Todorva (ред.), Durankulak II/1... Цит. съч., 267–281, Abb. 265–278.

Обр. 38. Гривни от мида Спондилус, гроб 644 от некропола при с. Дуранкулак, култура Хаманджия III. Регионален исторически музей – Добрич.

тавките, материални и духовни, за по-късното възникване на протоцивилизацията Варна. За по-малко от едно хилядолетие Добруджа и Западното Черноморие излизат начело на синхронните европейски културни общности. През цялото пето хилядолетие Черноморието се развива в крак с големите постижения на епохата, а през втората половина на хилядолетието то дори заема водещо място в ойкумената.

Материалната и духовната култура на племената, населявали Добруджа през късния неолит, не се различава от тази на праисторическите племена от останалата част на Югоизточна Европа. За изоставане на този район и дума не може да става. Условия за по-дълготрайна уседналост в Добруджа обаче е имало само около реките, лиманите и езерата като Дуранкулак, Шабла, Текиргьол, Меджидия, Лиману, Головица, Констанца и др. В тези райони праисторическите селища се намират около езерата, а населението не е напускало заетите от него земи. Земеделието и събирателството, комбинирани с животновъдство, лов и риболов, осигурявали добра прехрана на населението. Отглеждани са били еднозърнест и двузърнест лимец, ечемик, уров и леща. Дълбочината на оранта не надвишавала 5 см и била извършвана с помощта на дървена или рогова соха, влачена от добитък. Като домашни животни са били отглеждани говеда, овце, кози, свине, кучета и котки. Конят и колата все още не са били познати. Степта е изобилствала с диви животни, сред които трябва да споменем и изчезналите днес лъв, тур, рис и диво магаре (*Equus hydruntinus*). Те всички са били обект на лов, но до нас не са достигнали оръжията, които са били използвани за това. Възможно е да се е ловувало с помощта на лък и стрела, боласи, мрежи, вълчи ями и капани. Археологическите данни показват, че дивото магаре (*Equus hydruntinus*) е било изтребено още в средата на хилядолетието. Много е вероятно последният представител на този животински вид да е бил убит около 4 600 год. пр.Хр. именно край Дуранкулак. От средната медна епоха нататък нито в Дуранкулак, нито другаде по света са известни следи от диво магаре (*Equus hydruntinus*). Рибата е била важен източник на протеини за населението, наред с млякото и млечните продукти. Солта е била добивана от морето.

Обр. 39. Погребение на жрица, гроб № 626 в суперпозиция с гроб 634 от некропола при с. Дуранкулак.

Основна жилищна форма през късния неолит в Добруджа е била землянката. Тези обекти са малки, вкопани в льоса на дълбочина 1,00–1,20 м от някогашната повърхност. Били са покрити с двускатен покрив от пръти и камъш, затрупан с льос. В средата на землянката е имало огнище.

Кремъчните, каменните и костните оръдия на труда не са особено диференцирани. Това говори за минимална специализация на различните производства, което е общ характерен белег за времето преди навлизането на метала и второто разделение на труда в живота на човека. Основна суровина през праисторията е било дървото, от което са правени оръдия и дръжките им, лъкове, стрели, копия, лодки и гребла, стълби, прибори, съдове, гребени, станове, столчета и масички, кобилици, вретена, кофи, влечки, произведения на изкуството, украшения и др. За съжаление тези изделия не са достигнали до нас. Сред домашните занятия трябва да споменем изработването на керамични съдове, преденето, тъкането, плетенето на рогозки, направата на кошници, обработката на кожи и дърво, изработването на кремъчни, каменни и дървени сечива, производството на катран, обработката на мидите Спондилус и Глицимерис, производството на украшения, завивки, дрехи и др. По дъната на някои керамични съдове са запазени отпечатъци от рогозки от камъш и от древни вълнени тъкани. Грънчарството било ръчно, без грънчарско колело, което още не е било открито. Ръчната грънчарска техника обаче била доведена до съвършенство, така че съдовете са оформени изключително симетрично. Стените им са тънки, повърхността – сива до черна, полирана, покрита с дискретен орнамент от фини канелюри, тънки резки и набождания. Мотивите на орнаментацията са геометрични, най-често ъглести. Спирали, кръгове и дъги се срещат рядко.

Кремъчните и каменните суровини били доставяни отдалече, защото такива липсват в Добруджа. Кремъкът например произхожда от кремъчните находища в Разградско, които са били интензивно експлоатирани от древността до XVII-и век. Твърдите вулканични скали за брадвите и теслите са били доставяни от Бабадаг в Северна Добруджа и от Медни рид южно от Бургас, които са с вулканичен произход.

Отражение на високата духовна култура на населението и неговите култове са глинените идоли (Обр. 40–42.) на културата Хаманджия. Типологията им е стандартна, но много интересна.[141] Те представляват изправени женски фигурки с широки хълбоци, разперени или скръстени на корема ръце и стълбовидна триръбеста глава без анатомични детайли. Очевидно е, че те олицетворяват най-общо идеята за плодородието, която е била водеща във вярванията на праисторическия човек. Та нали от плодородието на земята и животните пряко е зависел неговият живот. Тези пластики нямат индивидуални черти, но стандартните им форми хвърлят светлина върху неолитния идеал за женска красота – жени с твърде широки хълбоци и малки бюстове. Мъжки глинени фигурки почти не се срещат, но този факт не може да бъде интерпретиран като отсъствие на мъжки божества в пантеона. Мъжките идоли са могли да бъдат моделирани от дърво или от непечена глина, каквито слу-

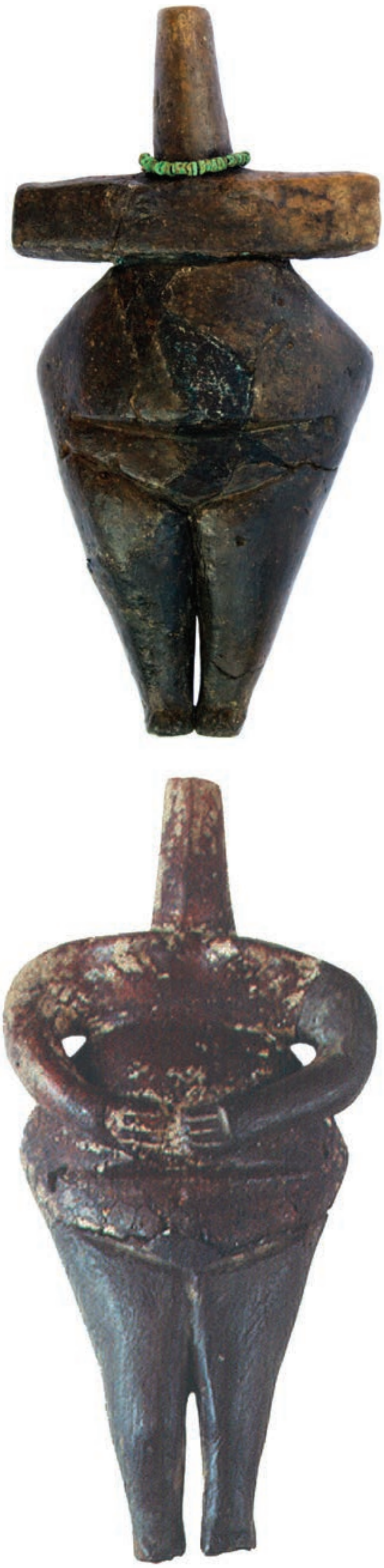

Обр. 40. Глинени антропоморфни фигурки, типични за културата Хаманджия. Гроб № 626, Дуранкулак–некропола, Регионален исторически музей – Добрич.

---

[141] **D. Berciu**. Hamangia... Цит.съч., 86–101; **P. Haşotti**, Chronologia... Цит. съч., 99–103; **I. Vajsov**. Anthropomorphe Plastik aus dem prähistorischen Gräberfeld bei Durankulak. – Stud. Praeh. 11–12, 1992, 95–113; **И. Вайсов**. Антропоморфната пластика на културата Хаманджия. – Сб. Добруджа 9, 1993, 35–70.

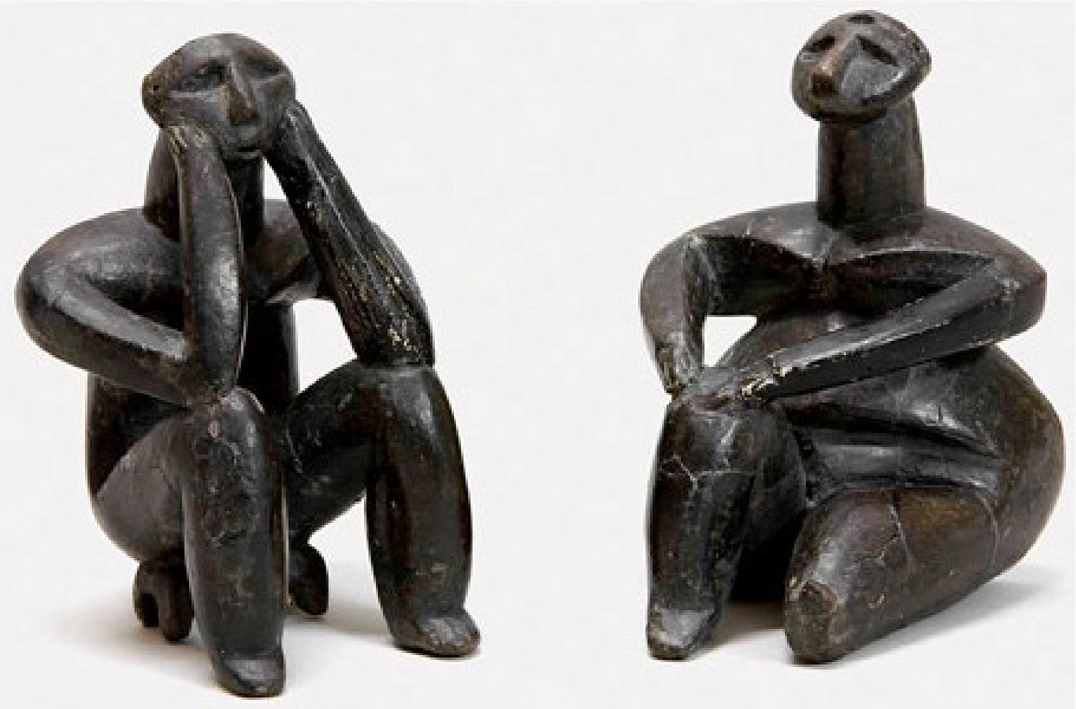

Обр. 41. Седящите фигурки от Чернавода, Крайдунавска Добруджа.

чаи познаваме от гробове № 1 и 2 от некропола Варна I и от гроб № 1036 от Дуранкулак.[142] Наред с това, вероятно е съществувал и култ към прародителите – основатели на родовата община. За него говорят двете интересни седящи фигурки от Чернавода[143] (Обр. 41.), както и статуетката, изобразяваща масивна седяща жена от с. Черна, Добричко (Обр. 42.).[144] На култа към прародителите са посветени най-представителните произведения на неолитното изкуство в цяла Югаизточна Европа.

Глинени идоли са поставяни и в кенотафи, където понякога са заmествали липсващия мъртвец. Твърде интересно е едно погребение на жрица от некропола в Дуранкулак, Добричко (Обр. 39.), в което под главата на погребаната жена бяха открити четири глинени идола – очевидно атрибути на нейните жречески функции.[145]

Особен интерес представляват погребалните практики на добруджанското неолитно население. Досега са проучени няколко некропола, в които наблюдаваме запазен древният Долнодунавски погребален обред на епипалеолитното/субнеолитно население от района на Железни врата[146], носител на културата Шела Кладовей. Обилна светлина върху тази страна от духовната култура на добруджанския неолит хвърля почти изцяло проученият некропол от Дуранкулак. Там бяха открити 196 погребения от I-ата и II-ата фази на културата Хаманджия.[147] Преобладаващият начин на погребване е трупополагане по гръб с глава на север. В най-ранните етапи на некропола, отнасящи се към фаза „Блатница–Кокоаше“ (Късен неолит А), погребалните дарове са рядкост. По-късно погребалните обичаи се разнообразяват. Наред с положените по гръб скелети на мъже, които преобладават, се срещат и женски в свито положение – хокер надясно, рядко наляво, всички с глави на север. По това време има и кенотафи (символични гробове) и тризни. Наблюдават се случаи на суперпозиция на скелети изпънати по гръб, какъвто е случаят на гроб 866 положен върху гроб 869. Често, като гробни дарове, се откриват великолепни украшения от мидите Спондилус, Глицимерис и Денталиум (Обр. 46.), каменни брадви (Обр. 45.), кремъчни ножове, керамични съдове (Обр. 44.). Последните са били произвеждани специално за погребението[148] и са лошо изпечени.

---

[142] **I. Vajsov**. Die Idole aus den Gräberfeldern von Durankulak. – В: H. Todorova (ред.), Durankulak II/1... Цит. съч., 257–266, Abb. 254.3.

[143] **D. Berciu**. Deux chef-dʼœuvres de lʼart néolithique en Roumanie, le «couple» de la civilistion de Hamangia. – Dacia N.S. 4, 1960, 423–441.

[144] **И. Вайсов**. Антропоморфната пластика... Цит. съч., 35–70; **I. Vajsov**. The Typology of the... Цит. съч., 107–142.

[145] **И. Вайсов**. Погребение с идоли от праисторическия некропол край село Дуранкулак. – Сб. Добруджа 4, 77–82, Обр. I–VI, Табл. I–IV; **I. Vajsov**. Die Idole aus den Gräberfeldern von Durankulak. – В: H. Todorova (ред.). Durankulak II/1... Цит. съч., 257–266, Grab 626 (Hamangia III), 260, Abb. 253.

[146] **D. Srejović**. Néolithisation de la Région des Portes de Fer. – Godišnjak XIV, 1978, 21–29; **B. Jovanović**, The Autochtonnes and the Mcgrational Componentes of the Early Neolithic in the Iron Gate, Balcanica 3, 1975, 45–68; **Z. Mikić**, Lepenski Vir und das Neolithisationsproblem in der Anthropologie, Masca, Neandertaler 9/1, 1990, 1–9.

[147] **T. Dimov**. Gräberfelder der frühen Hamangia-Kultur in der Dobrudscha und im Varnabareich. – В: H. Todorova (ред.) Durankulak II/1... Цит. съч., 41 и 293–297.

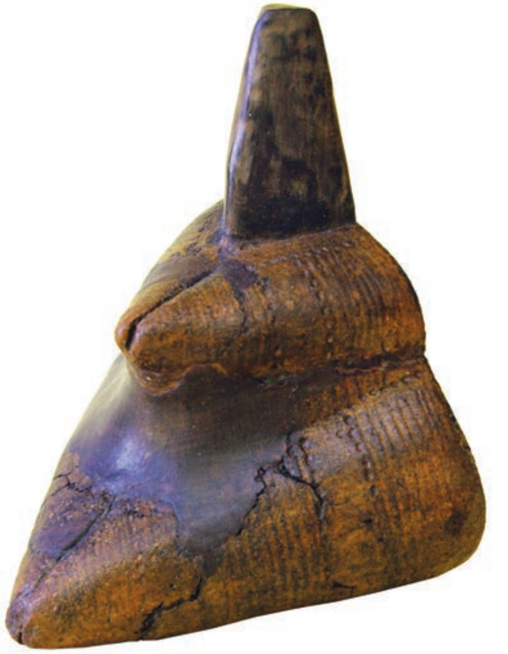

Обр. 42. Масивна седяща глинена фигурка на жена от с. Черна, Добричко. Регионален исторически музей – Добрич.

Приложеният в Дуранкулак метод на проучване, при който се разкрива цялата площ на некропола, позволи да се направят интересни наблюдения върху погребалния ритуал. Установи се, че непосредствено край изкопаната гробна яма, в която е бил положен покойникът, е било извършвано и прощално угощение (тризна), за което са били използвани големи питоси и по-малки съдчета. Месната ритуална храна се е състояла предимно от главите на едри тревопасни животни, чиито черепи в редица случаи са поставяни в гроба върху погребания. Съдовете, използвани за тризната, били счупвани на място след приключване на церемонията. Отделни фрагменти от големи питоси бяха открити и в гробовете. Пред устата на мъртвите са били поставяни малки съдчета с ритуална храна. След церемонията гробната яма и останките от церемонията били затрупвани с пръст. Следи от особено богати погребални угощения (т.нар. тризни) бяха констатирани и встрани от гробовете (Обр. 43.). Те вероятно са били практикувани периодично за омилостивяване на духовете на мъртвите.

Погребалните практики, установени в Дуранкулак, не се отличават от тези, открити в другите къснонеолитни некрополи в Добруджа. Подобни практики се наблюдават и в Мунтения (например в некропола от Черника,

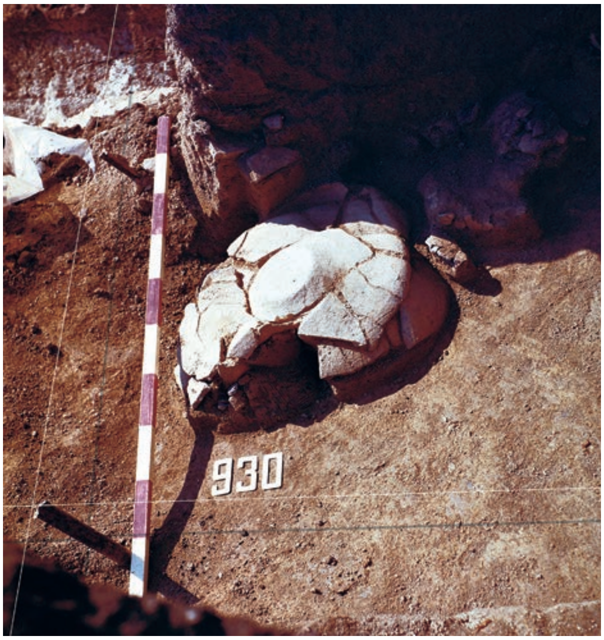

Обр. 43. Тризна от некропола при с. Дуранкулак.

---

[148] Става дума за т.нар. „погребална керемика“: съдовете са били перфектно оформени и богато украсени, но само слабо изпечени на открит огън, така че лесно се разпадат. Същинският погребален дар е било съдържанието на съдовете. Очевидно праисторическият човек е осъзнавал символичния характер на погребалните дарове, като само е маркирал онова, от което се е смятало, че ще има нужда духът на погребания в „отвъдното“: **H. Todorova**. Die Sepulkralkeramik aus den Gräbern von Durankulak (Погребалната керамика от гробовете в Дуранкулак). – В: H. Todorva (ред.). Durankulak II/1... Цит. съч., 81–116.

[149] **Gh. Cantacuzino**, **S. Morintz**. Die jungsteinzeitlichen Funde in Cernica (Bucureşt). – Dacia N.S. VII, 1963, 27; **Gh. Cantacuzino**, **S. Morintz**, La station et la nécropole néolithique de Cernica, – В: Acti VI Congr. Intern. Scien. Preist. Protoist. II, Roma, 1965, 239–241; **Gh. Cantacuzino**, **S. Morintz**. Observations concernantes les rites funéraires néolithiques de la nécropole de Cernica. – Dacia N.S. IX, 1965, 45–58.

култура Боян–Болинтинеану).[149] Интересно е, че описаният модел в погребалните обичаи се наблюдава без прекъсване чак до края на късната медна епоха – култура Варна т.е. до 4200 год. пр.Хр. Това е важно указание както за произхода, така и за етнокултурното единство на племената, населявали Добруджа и северозападния черноморски културен ареал през V-ото хил. пр.Хр. Прекъсването на тези погребални практики около 4200 год. BC е съществен маркер за загиването на населението в разглеждания район.

Връзките на първите две фази на културата Хаманджия със съседните територии хвърлят допълнителна светлина върху относителната хронология на тази култура. Това личи добре при съпоставянето на къснонеолитните материали, открити в Добруджа, с къснонеолитните фази на културите от съседните райони. От сравнението става ясно, че развитието е преминавало през синхронни етапи, което, от една страна, потвърждава правомерността на обособяването на гореспоменатите фази на културата Хаманджия, а от друга, убедително маркира широката надрегионалност на праисторическите явления и **принадлежността им към къснонеолитното комплексно общество**. Така например в Бая-Хаманджия, на брега на езерото Головица[150], в Кослоджени[151] и в нивата срещу „Големия остров“ в Дуранкулак[152] са открити материали от първата фаза „Блатница–Кокоаше“ на културата Хаманджия, чиято типология е сходна с типологията на културата Боян–Болинтинеану.[153] Този синхрон фиксира хронологическото място на I-ата фаза на Хаманджия като едновременно на Боян–Болинтинеану къснонеолитно явление от периода късен неолит А. От друга страна, не бива да се забравя, че украсената с фини канелюри „тип плисе“ керамика и в двете култури, е характерна и за целия долнодунавски къснонеолитен комплекс на културите от винчански тип и

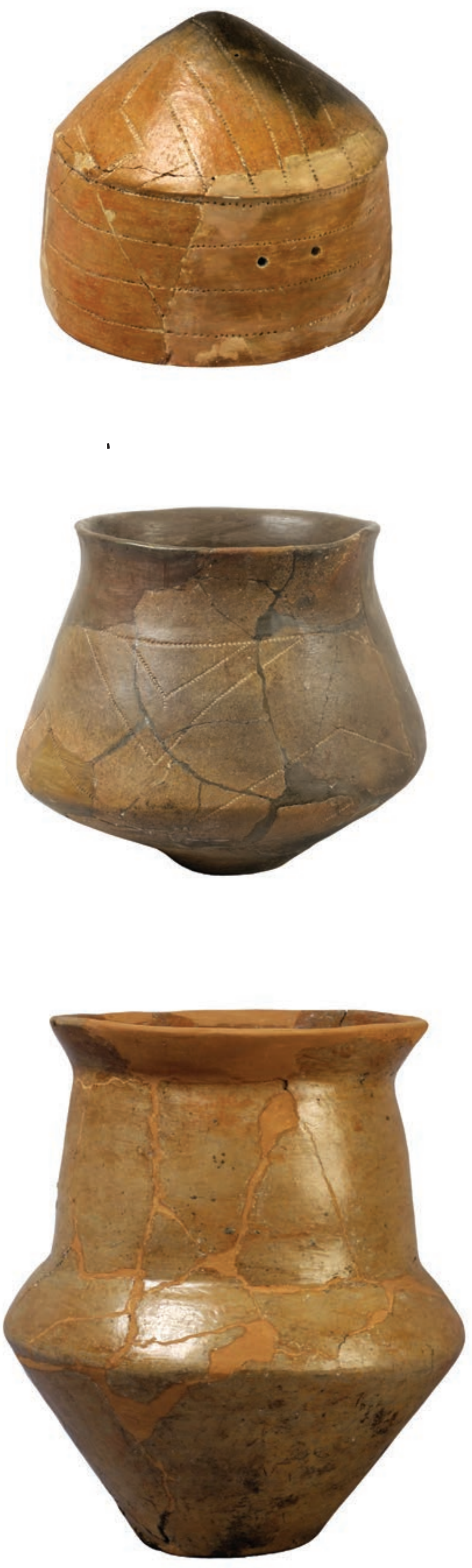

Обр. 44. Съдове от култура Хаманджия от некропола при с. Дуранкулак. Регионален исторически музей – Добрич.

---

[150] **D. Berciu**. Cultura Hamangia... Цит. съч., 232–278.

[151] **E. Comşa**. Die Entwicklung... Цит. съч., 12.

[152] **T. Dimov**. Die Gräberfelder... Цит. съч.

[153] **Gh. Cantacuzino**, **S. Morintz**. Die jungsteinzeitlichen Funde in Cernica (Bucureşti). – Dacia N.S. VII 1963, 27; – La station et la nécropole néolithique de Cernica. – В: Actti VI Congr.Intern.Scien.Preist.Protoist. II. Roma 1965, 239–241; **Gh. Cantacuzino.** Observations concernat les rites funéraires néolithiques de la nécropole de Cernica. – Dacia NS.IX, 1965, 45–58.

по-точно фазата А3 на култура Винча. Наред с набодената лента тя е един от основните признаци, сочещи единството на този комплекс.

По време на разкопките в Богата I[154], където е открит керамичен комплекс, характерен за началния етап на културата Боян–Джулещи (късен неолит Б), е намерен „*...типичен за културата Хаманджия фрагмент...*“. От своя страна, керамика тип Джулещи се среща в хаманджийска среда в обекта Чернавода А[155] в крайдунавска Добруджа, както и на „Големия остров“ при с. Дуранкулак. От казаното следва, че един хронологически етап, паралелен на ранната подфаза на къснонеолитната култура Боян–Джулещи, може да бъде проследен в цяла Добруджа. Обозначаваме го като подфаза IIа „Чернавода А“ на втората фаза на културата Хаманджия.

В двете селища Шабла I и Шабла II[156], разположени недалеч от южния бряг на Шабленското езеро – Шабленската тузла, сред размесените от оранта материали бяха открити и принадлежащи на културата Хаманджия. Заедно с тях се откриха и находки, типични за финалния етап на културата Усое[157] в Лонгоза (фаза Усое II–Протосава), както и такива, характерни за финалния етап на къснонеолитната култура Калояновец (Караново IV) в Тракия, които се отнасят към етапа късен неолит Б.

В некропола при Дуранкулак бе открито погребение, в което е поставено съдче, типично за развитите къснонеолитни етапи на културата Хаманджия, познати от Мангалия.[158]

От няколко ями, проучени от И. Василчин край с. Черна[158a], Дорбичко, произхождат подобни материали, намерени заедно със съд, характерен за късния етап на културата Боян–Джулещи. От тези наблюдения става ясно, че подфаза IIb „Черна“ на културата Хаманджия отговаря на финала на Късния неолит в България и Мунтения. Характерен белег за него е отсъствието на подчертано биконичната форма на съдовете и украсата им с врязани линии с набодени точки или тънки резки. Очевидно тази подфаза следва да бъде отнесена към 5-и хоризонт на Парцингер.

Обр. 45. Каменни оръдия от Дуранкулак, култура Хаманджия. Регионален исторически музей – Добрич.

Обр. 46. Огърлица, изработена от денталиум, култура Хаманджия, некропола при с. Дуранкулак. Регионален исторически музей – Добрич.

---

[154] **E. Comşa**, Die Entwicklun... Цит. съч., 17.

[155] **Д. Берчу**, Неолитната култура Хаманджия в България. – Археология 1, 1963, 5–7; D. Berciu, Cultura Hamangia... Цит. съч., 26, fig. 15.

[156] Разкопки под ръководството на автора, непубликувани материали в музея в гр. Добрич.

[157] **Х. Тодорова**, **И. Вайсов**... Цит. съч., 122–127, 141–143.

[158] **D. Berciu**, Cultura Hamangia... Цит. съч., 67, fig. 24, 1.

[158a] **Т. Димов**, Културата Хаманджия в Южна Добруджа. - Сб. Добруджа 9, 1992, 20–34; **И. Вайсов**, Антропоморфната пластика на културата Хаманджия... Цит. съч. и др.

Пета глава

МЕТАЛИТЕ НАВЛИЗАТ В ЖИВОТА НА ЧОВЕКА
РАННА МЕДНА ЕПОХА

(4750–4600 год. пр. Хр.)
хоризонт 6 по Х. Парцингер

Големият разцвет накултурата Хаманджия настъпва през III фаза „Чамурлия де Жос“[159], която следва да бъде отнесена към Ранната медна епоха. Особен интерес представляват откритията от този период, направени в Дуранкулак. Селището от началния етап на този период (подфаза IIIа „Чамурлия де Жос“) се намира на западния бряг срещу „Големия остров“. Населението вече е напуснало землянките и живее в наземни сгради от забити в земята колове, преплетени с клони и обмазани с глина, които на места образуват емплектонни, глинобитни стени. Сградите са ориентирани по посоките на света и се състоят от по няколко помещения. За съжаление, това селище е открито само в субструкция, така че не са се запазили вътрешните съоръжения, които биха дали указания за предназначението на отделните помещения.

По време на подфаза IIIb „Шабла“ на културата Хаманджия селището вече е преместено върху „Големия остров“, който при тогавашното по-ниско от днешното ниво на морето, е бил полуостров. Така там възниква VIII строителен хоризонт, който лежи в основата на образувалата се впоследствие селищна могила. Най-ранните сгради са строени направо върху скалата или върху тънък хумусен пласт. В тази връзка е интересно да се отбележи, че за целия Североизток на Балканския полуостров процесът на преместване на откритите, неукрепени къснонеолитни и ранноенеолитни селища от обширните плата към естествено укрепени възвишения е едно повсеместно надрегионално явление. С него се слага началото на развитието на укрепените, гъсто застроени селищни могили в този район. Очевидно тази повсеместна трансформация е била обусловена от настъпващата диференциация в социалните структури, характерни за епохата на най-ранния метал. Към средата на петото хилядолетие очевидно е възникнала необходимост от защита на селищата и акумулираните там хранителни запаси от външни посегателства. На Балканския полуостров всички селища от Медната епоха са по един или друг начин защитени от потенциални нападения.

„Големият остров“ в Дуранкулашкото езеро е естествено укрепен и твърде подходящ за заселване. Около 4500 год. пр. Хр. там възниква най-ранната за Европа (извън територията на Гърция) монументална каменна архитектура (Обр. 47). От най-долния, (VIII-ми) строителен хоризонт са проучени две жилищни сгради с мегаронен план и храмова постройка, всички с масивни каменни стени. В храма личи голям олтар с под тип „терацо“. През следващия строителен хоризонт (VII-ми) храмовата сграда запазва функцията си, но бива преустроена в двуетажна, като пода на втория етаж е бил обмазван 73 пъти преди

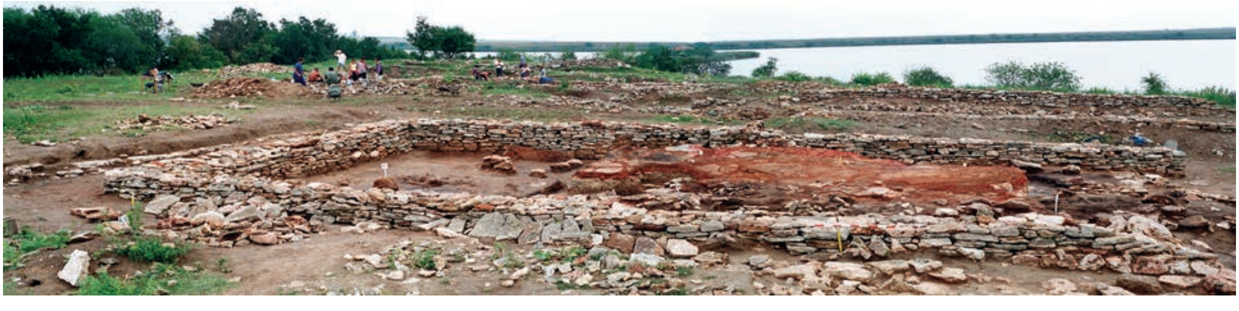

Обр. 47. Монументална каменна архитектура от с.м. „Големия остров” при с. Дуранкулак – двуетажно сграда №8 от VII хоризонт.

---

[159] **D. Berciu**, Cultura Hamangia... цит.съч. (^{46}), 119–231.

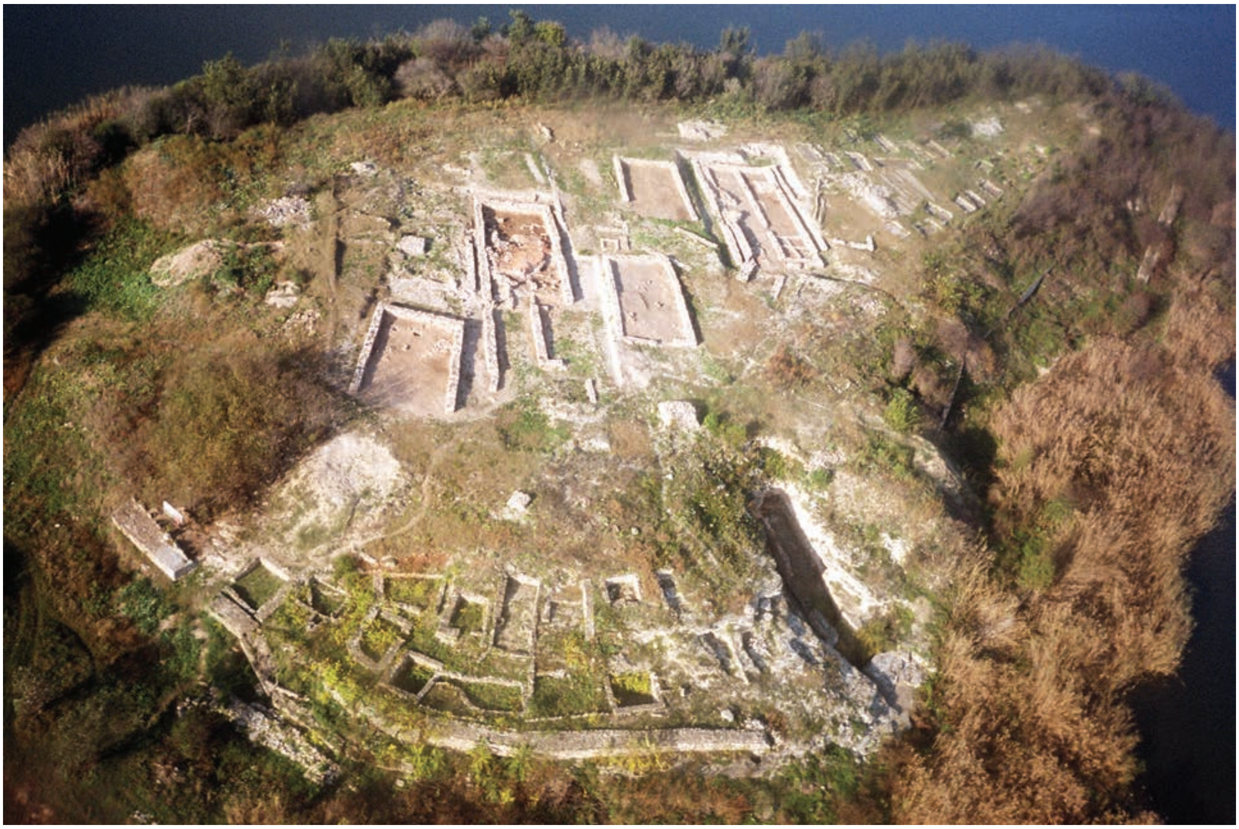

Обр. 48. Аерофотография на селищната могила „Големия остров“ при с. Дуранкулак (2004 год.).

тя да стане жертва на голям пожар. В предверието на храма бе открит глинен „трезор“ с останки от великолепно украсени съдове (Обр. 49).

Очевидно удобната, добре защитена позиция на „Големия остров“ (тогава полуостров) в Дуранкулашкото езеро е дала възможност на тукашното селище да се превърне във важен културен и религиозен център на древна Добруджа.

За третата фаза на културата Хаманджия е характерна керамика, богато украсена с набождания, канелюри и врязан орнамент, инкрустиран с бяла и червена паста (Обр. 49). Погребалните обичаи не се променят. Многобройните спондилусови украшения говорят за интензивен добив на тази мида от морето и за търговия с нея. Най-ранното златно манисто е открито също в тази фаза. За отбелязване е, че последното диво магаре е било убито тук именно през този период, с което ловът отстъпва на заден план в прехраната на населението. Консумирано е било голямо количество риба, което се отразява върху съдържанието на ^{14}C в костите на хората и предизвиква т. н. „**резервоарен ефект**“ върху резултатите от радиовъглеродните анализи. Този важен факт за съжаление често се пропуска при интерпретацията на ^{14}C датите и калибрацията им, където се очертават отклонения от над 400 години.

Възможности за синхронизации на отделните подфази на третата фаза на културата Хаманджия ни дават следните аналогии с

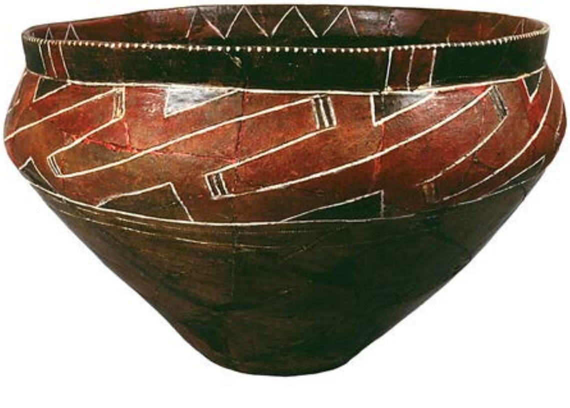

Обр. 49. Съд от открит глинен „трезор“ в предверието храма в с.м. „Големия остров“ при с. Дуранкулак. Национален исторически музей–София.

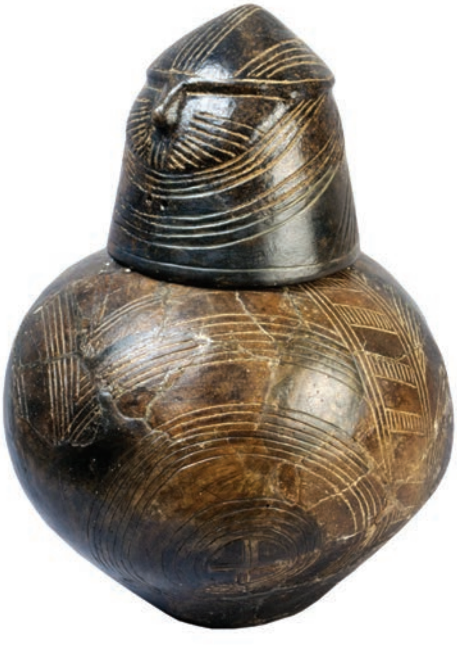

Обр. 50. Антропоморфен съд с капак, изобразяващ човешко лице. Гроб № 827 от праисторическия некропол на западния бряг на Дуранкулашкото езеро. Регионален исторически музей–Добрич.

Мунтения: в самата Чамурлия де Жос се среща вносна керамика, характерна за късните етапи на културата Боян–Видра.[160] Подобни материали са известни и от VIII-ми хоризонт на „Големия остров“ в Дуранкулак. От друга страна, в Чернавода, в пласта, съдържащ материали, типични за ранната подфаза „Чамурлия де Жос“ на III фаза на културата Хаманджия, е открита и керамика, отнасяща се към един ранен етап на културата Боян–Видра[161]. Горните констатации потвърждават заключението, че третата (по нашата периодизация) фаза на културата Хаманджия има две подфази: ранна – „Чамурлия де Жос“ и късна – „Шабла“.

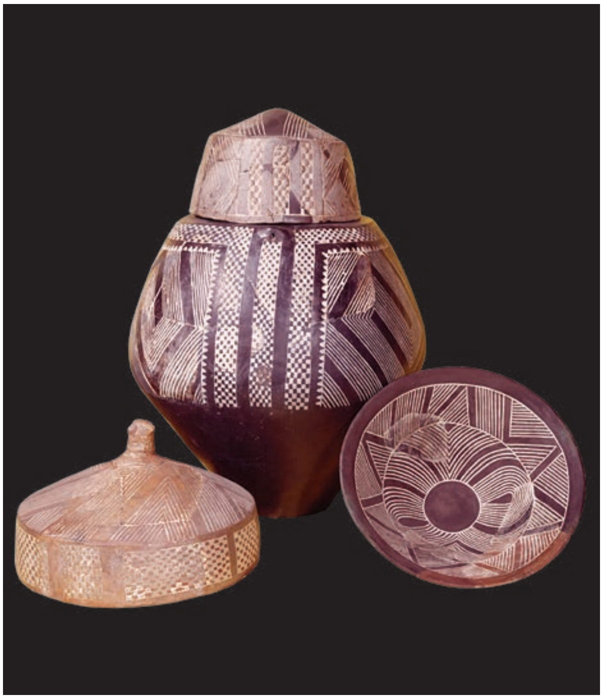

Обр. 51. Съдове от с.м. Сава. Музей–Дългопол.

Трябва да се подчертае обаче, че докато в процеса на усвояване на Добруджа наблюдаваме тесни връзки на носителите на културата Хаманджия с къснонеолитното население на Долнодунавския ареал, то през късните етапи от развитието на тази култура, когато се консолидират нейните специфични местни черти, населението на Добруджа ориентира своите контакти на юг, предимно по протежение на черноморския бряг. Това обстоятелство трябва да се свърже с началото на разработването на медно–рудните залежи на Медни рид, южно от Бургас, и експорта на добитите там руди по море в северна посока. Черноморската линия на контакти осигурява на Хаманджия постоянен допир с района на р. Долна Камчия, населен от носителите на **културата Сава**.[162] В типологията на керамиката на двата ареала на север и на юг от Балкана се наблюдават много общи черти, които са най-многобройни именно в южната част на Добруджа. Това показаха особено ясно разкопките в Дуранкулак, Добричко. Общи са преди всичко стилът и техниката на украса на големите питоси и делви, изцяло покрити с врязан, бяло инкрустиран орнамент и снабдени с антропоморфни капаци (Обр. 50). Тази орнамантация е типична за времето на Ранната медна епоха по черноморското крайбрежие, но е водеща не само за културата Сава в района на Лонгоза (Обр. 51, 54, 280 a–c), а и за културната група Каблешково[163] в района на Бургас[164] (Обр. 53, 55). Този период лежи в основата на селищните

---

[160] **E. Comşa**, Die Entwicklung... цит. съч. (122), 17.

[161] **E. Comşa**, Istoria comunităţilor... цит. съч. (117), 232.

[162] **М. Мирчев**, **Д. Златарски**, Селищната могила при с. Сава. – Изв.Варн.Арх.Друж. XI, 1960, 1–26.; **Х. Тодорова**, Каменно-медната епоха... цит. съч. (61)126

[163] **H. Vajsová**, Keramika typu Varna v severovýchodnom Bulharsku. – Arch.Rozhledy. 13, [Praha] 1967, 329–351; 381–382.

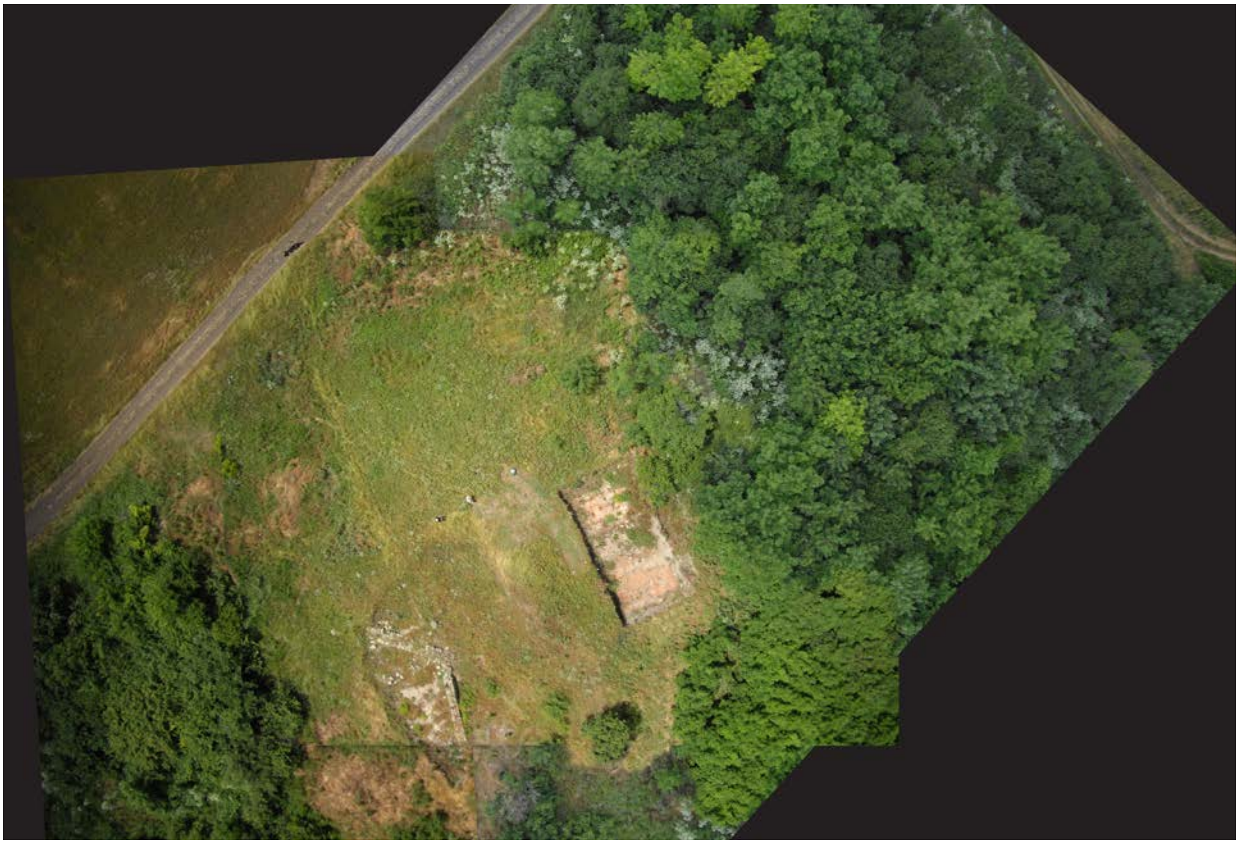

Обр. 52. Аерофотография на „Козарева могила“ при гр. Каблешково, Поморийско.

могили при селата Житарово, Каблешково, Козарева могила (Обр. 52) при Каблешково, могилата край Бургас др.

Във тази връзка трябва обаче да се отбележи, че въпросната врязана орнаментация не е характерна само за културите Сава и Хаманджия, но с **надрегионален белег**, присъщ в една или друга степен на много ранноенеолитни култури в рамките на Комплексното общество на Югоизточна Европа. Срещаме я в културите Винча–Раст, Градешница, късната Вадастра, Боян–Видра, Марица, Сава, тип Каблешково, Димини–класик и др. Въпросното явление е отражение на общите, надрегионални модни тенденции в развитието на художествения стил на Ранната медна епоха. Тя се отнася към 6-тия хоризонт на Х. Парцингер.

Преди години Д. Берчу[165] пръв прави опит за сравнение на откритите от него материали

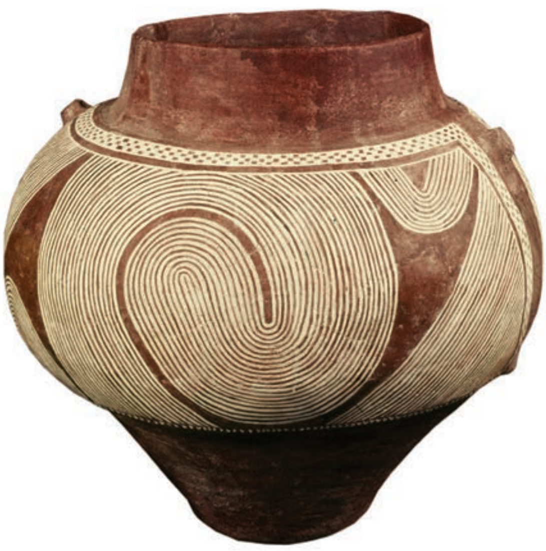

Обр. 53. Съд от „Козарева могила“ при гр. Каблешково, Поморийско. Археологически музей–Несебър.

---

[164] **P. Georgieva**, Early Eneolithic Pottery from a Burnt Dwelling from the Kozareva Mogila Tell near Kableshkovo. – В: M, Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann (ред.), James Harvey Gaul in Memoriam, In the Steps of James Harvy Gaul I, Sofia 1998, 153–160.

[165] **Д. Берчу**, Неолитната култура Хаманджия в България. – Археология 1, 1963, 5–7.

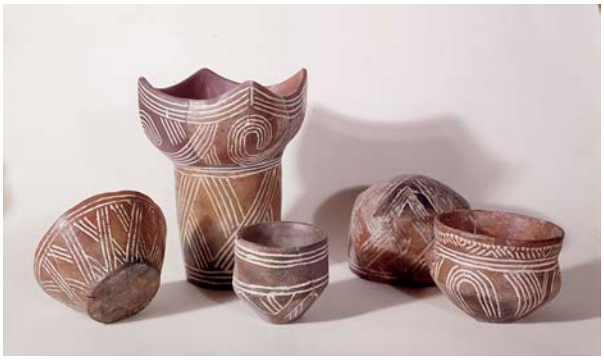

Обр. 54. Съдове от с.м. Сава. Музей–Дългопол.

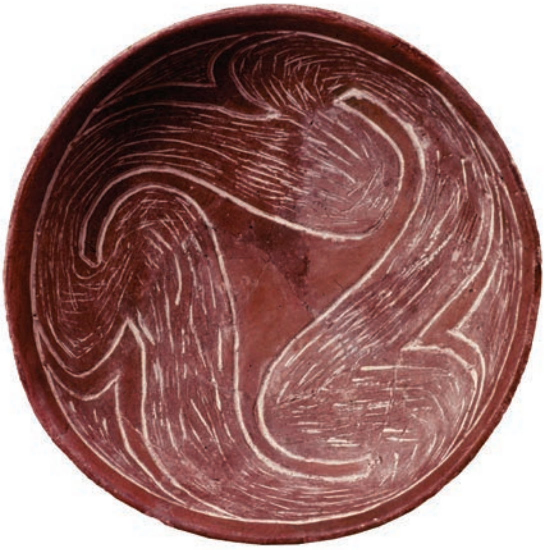

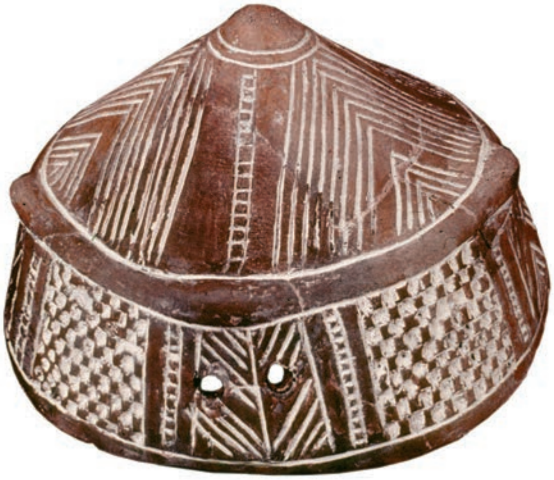

Обр. 55. Съдове от „Козарева могила" при гр. Каблешково, Поморийско. Археологически музей–Несебър.

от Добруджа с някои находки от селищната могила Сава край гр. Дългопол, Варненско, открити от М. Мирчев и Д. Златарски[166]. Оттогава насам се натрупаха много нови факти и наблюдения. Направеният през 1960 год. от мен и Д. Златарски стратиграфски контролен изкоп в селищната могила Сава показа, че най-ранното селище в основата на могилата и тук се отнася към времето на Ранния енеолит – първа фаза на културата Сава, синхронна с началото на културата Боян–Видра в Румъния и с третата фаза на културата Хаманджия. Аналогиите между културите Сава и Хаманджия, констатирани от Д. Берчу[167], бяха потвърдени от резултатите от разкопките в Дуранкулак. Те се отнасят обаче само към третата и четвърта фази на двете култури, които от своя страна се отнасят към Ранната и Средната фази на Медната епоха. В Дуранкулак, от гробове и тризни, отнасящи се към третата фаза на културата Хаманджия, произхождат многобройни съдове с врязана украса, типична именно за културата Сава. Това типологическо сходство се дължи на съседството в южна посока на двете култури. Освен това, от „Големия остров" в Дуранкулашкото езеро, от затворен култов комплекс от същия период, произхождат и великолепни съдове с характерната за културата Боян–Видра полихромна украса. Тези факти потвърждават становището на Е. Комша за синхронността на културата Боян–Видра с третата фаза на културата Хаманджия и с ранната Сава. Трите култури са ярки представители на Ранния енеолит в североизточната част на Балканския полуостров.

Интензификацията на контактите по протежение на черноморския бряг води до все по-голямо преплитане на елементите, характерни за късната култура Сава с тези на късната култура Хаманджия и до интеграцията на двете култури.[168]

---

[166] **М. Мирчев**, **Д. Златарски**, Селищната могила при с. Сава. – Изв.Варн.Арх.Друж. XI, 1960, 1–26.

[167] **D. Berciu**, Cultura Hamangia... цит. съч. (46) 28, Fig 17.5, 38, 42, 59.

[168] **Х. Тодорова**, Проучвания на неолита и енеолита в Лонгоза (началото на VI – края на V хил. пр. н. е.). – Изв. Нар.Муз.Варна XIV (XXIX) 1978, 1–10.; **Х. Тодорова**, Каменно-медната епоха... цит. съч. (61), 178.

Шеста глава

НАЧАЛО НА ПРОТОЦИВИЛИЗАЦИЯТА. СРЕДНА МЕДНА ЕПОХА

(4600–4450 год. пр.Хр.)
хоризонт 7 по Х. Парцингер

Последната (IV-а по нашата периодизация) фаза „Дуранкулак VII“ на културата Хаманджия отнасям към средната медна епоха. За нея е характерна украсата на керамиката с помощта на щампа с правоъгълни зъбчета (Обр. 56.). Орнаментът най-често е инкрустиран с бяла или червена паста. В рамките на тази фаза в Добруджа се извършва преходът към късния енеолит, което е дало основание на Е. Комша да я нарече още „преходна“. [169] Това наименование не е особено удачно, ако се има предвид употребата му и по отношение на някои по-късни периоди. За това по-удачно е обозначаването му като „среден енеолит“.

Сложни процеси на взаимодействие и интеграция през този етап се наблюдават не само между културите Сава, Хаманджия и Боян–Спанцов, но и в културата Прекукутени III[170] на североизток. Те водят до образуването на един хетерогенен етнокултурен облик, в който се проследяват поне две последователни подфази: ранна – „Сава IV“, и късна – „Протоварна“. Те биха могли евентуално да се покриват с т.нар. фази IV и V на културата Боян, формулирани от Д. Берчу, макар Е. Комша с право да отбелязва, че в публикациите последните са трудно разграничими една от друга.[171]

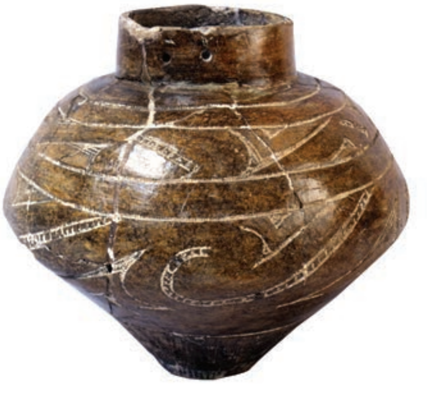

Обр. 56. Съд с щампована украса от с. м. „Големия остров” в Дуранкулашкото езеро. Култура Хаманджия IV.

Материали от този период произхождат от Текиргьол (край Мангалия)[172], от селищата Шабла I и II в Южна Добруджа[173], от селищната могила Сава, Варненско[174], от селището Долапкулак при с. Драганово, Дорбичко[175], от хоризонт VII на „Големия остров“ при с. Дуранкулак, Дорбичко, и принадлежащия му некропол.[176]

Фазата преди време бе идентифицирана от Е. Комша[177] въз основа на керамиката с щампо-

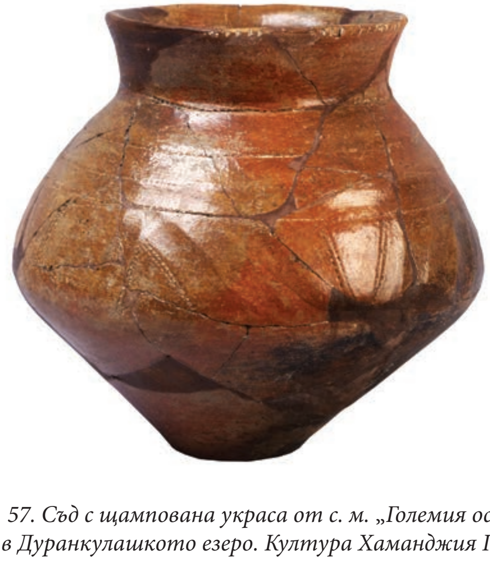

Обр. 57. Съд с щампована украса от с. м. „Големия остров” в Дуранкулашкото езеро. Култура Хаманджия IV.

---

[169] **Е. Комша**. К вопросу о переходной фазе от культуры Боян к культуре Гумельница, Предварительный очерк. – Dacia N.S. V, 1961, 39–6.

[170] **E. Comşa**. Istoria comunităţilor… Цит. съч., 67; **S. Marinescu-Bîlcu**. Cultura Precucuteni de teritoriul României. Bucureşti, 1974. – Bibl. Arheol. XXII, 218, fig. 95; **S. Marinescu-Bîlcu**. Cîteva observaţii asupra sculpturii în lut a culturii Hamangia şi influenţa ei asupra plastici culturii Precucuteni. – Peuce VI, 1976; **S. Marinescu-Bîlcu**. Asupra unor aspecte ale raportuliror dintre culturile Precucuteni şi Hamangia. – Pontica, 5, 1972, 29–36; **V. Slavčev**. Die Beziehungen wischen Durankulak, der Prăcucuteni-Tripolie Kultur und der Gruppe Bolgrad-Aldeni. – В: H. Todorova (ред.). Durankulak II/1... Цит. съч., 297–308.

[171] **E. Comşa**. Die Entwicklung... Цит. съч., 17.

[172] **E. Comşa**, **D. Galbenu**, **A. Aricescu**. Săpaturi arheologice la Techirghiol. – Materiale VIII, 1962, 162–171.

[173] Разкопки под ръководството на автора. Непубликувани материали в музея в гр. Добрич.

[174] **H. Vajsová**. Keramika typu Varna... Цит. съч., Pl.381–382. NB: Днес понятието „тип Варна“ не е в обръщение, заместено е с по-удачните обозначения „Сава IV“ и „Проварна“, за което ще стане дума по-долу.

[175] Разкопки под ръководството на А. Бонев материали в РИМ гр. Добрич.

[176] **H. Todorova** (ред.). Durankulak II/1,2... Цит. съч..

[177] **Е. Комша**. К вопросу об относительной хронологии и о развитии неолитических культур на Юго-Востоке РНР и на Востоке НР Болгарии. – Dacia N.S. VI, 1962, 53–85.

вана украса от селищната могила Сава (Обр. 57.). Той обаче я определя като „култура Варна“. През 1966 год., при новата публикация на въпросните материали от Сава[178], имах възможност да заема становище спрямо горното наименование. С оглед на краткия хронологически обхват и типологическите особености на комплекса материали, характеризиращ прехода от културата Сава към културата Варна, е нецелесъобразно на една отделна фаза, независимо от нейната ярка специфика и оригиналност, да бъде придадена тежест на самостоятелна култура. Трябва обаче да се подчертае, че независимо от избраното от Е. Комша не дотам удачно наименование, наблюдението му е вярно, защото въпросният комплекс наистина е преходен и представлява средноенеолитната база, от която израства късната медна епоха по черноморското крайбрежие – културата Варна.

В самата Добруджа средният енеолит доскоро изобщо не бе проучен в затворени комплекси, а единичните находки от този период, откривани тук и там, биваха отнасяни към IIIc фаза на културата Хаманджия.[179] Едва разкопките в Дуранкулак хвърлиха светлина върху тази проблематика. Въпросната IV-а фаза на културата Хаманджия е отлично представена в VII-и жилищен хоризонт на „Големия остров“ в Дуранкулак с великолепна каменна архитектура (Обр. 48.) и в погребения в принадлежащия му некропол (Обр. 58–59.), което позволи тя да бъде идентифицирана като едно високоразвито къснохаманджийско явление в причерноморския ареал на Добруджа. Това е основанието ми да я обознача като **IV-а фаза „Дуранкулак VII“** на културата Хаманджия.

Очевидно **наченките на най-ранната протоцивилизация на човечеството трябва да се търсят именно в тази последна хаманджийска фаза**.

Последната (IV-а) фаза на културата Хаманджия е синхронна с културата Боян–Спанцов в Мунтения и заема същата междинна, преходна позиция спрямо културата Варна, каквато е позицията на Спанцов спрямо културата Гумелница. Следва обаче да се има предвид, че в крайдунавска Добруджа, в основата на селищните могили, присъстват и спанцовски елементи, така че там археологическият контекст на тази фаза е смесен.

Проученото в VII-и хоризонт на „Големия остров“ в Дуранкулак селище е опожарено. То се състои от монументални каменни сгради с мегаронен план. Сред тях се откроява споменатата двуетажна дворцова постройка (Обр. 47.), която е имала полихромна украса отвън по стените. Подовите замазки от втория етаж са подновявани 73 пъти, което е едно указание за това, че сградата е функционирала над 70 години. Тези констатации навеждат на мисълта, че селището на „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро е било важен център на културата Хаманджия.

От изследванията в Дуранкулак стана ясно, че най-ранната протоцивилизация Варна на западния бряг на Черно море се е зародила още по време на средната медна епоха и е генетично свързана с предхождащата я култура Хаманджия. Това се потвърждава както от монументалната архитектура на „Големия остров“, така и от богатите погребения на вождове от некрополите Варна II[180] и Дуранкулак, които се отнасят към същия период.

Въпросната IV-а фаза „Дуранкулак VII“ на културата Хаманджия има две подфази – ранна – „**Сава IV**“, и късна – „**Протоварна**“. За подфазата „Сава IV“ е характерна керамика, богато украсена с орнамент, нанесен с помощта на зъбчата щампа, инкрустиран с бяла паста (Обр. 62.). Щампованите полета отчасти очертават позитивни мотиви, отчасти образуват фона на орнамента. Такъв преход от позитивна към негативна композиция на орнамента се проследява и в рамките на целия културен комплекс КГК VI, най-вече при графитната украса на съдовете, но и при бяло-инкрустираната украса. Щампованият орнамент често е в съчетание с широки канелюри. Освен това се срещат, макар и рядко, рисувана черна и графитна украса. Към този етап се отнасят: една великолепна находка от идол и съд от каменните кариери край Балчик[181] (Обр. 61–62.), три гроба, открити от М. Мирчев през 1956 год. край Девня[182], находките, украсени с щампован орнамент от Сава, Драганово (Обр. 73.), Текиргьол до Мангалия и тези от Дуранкулак (Обр. 56–57.).

„**Протоварна**“ е последната изява на културата Хаманджия. Тя убедително демонстрира края на постепенния и континуитивен преход към културата Варна. Най-добре тази подфаза е представена в некрополите Варна II и Дуранкулак. И за нея са характерни четвъртитите поставки, но сега щампованият им орнамент вече е заменен с обикновено издраскване на фона, върху което са нанесени дебели пластове бяла или червена пастозна боя. Орнаментацията се е превърнала от позитивна в негативна. Описаната техника е характерна и за културата Боян–Спанцов в Югоизточна Румъния. **Техниките на украса и особено поясите от кербшнит (отнемане на слой от повърхността на съда)** имат свое пряко по-нататъшно развитие в културата Варна. **Тази техника не се среща в културата Гумелница**, а е един от отличителните белези на културата Варна. В сигурна стратиграфска позиция IV-а фаза на културата Хаманджия е документирана в Дуранкулак VII и в селищната могила Сава, Варненско, както и по река Дунав, в селищната могила Хършова, където в долните пластове въпросната керамика се среща успоредно с материали от етапа Боян IV–Спанцов. Това е доказателство за синхронността на двете явления и сочи несъстоятелността на по-късното датиране на единичните севернодобруджански находки от този период[183]. Подобни се срещат като импорти и в селищните могили Голямо Делчево, Варненско, Овчарово[184] и Поляница, Търговищко, където се явяват инфилтрати в среда, характерна за IV-а фаза на културата Поляница[185], синхронна с Боян–Спанцов и също средноенеолитна.

---

[178] **H. Vajsova**. Stand der Jungsteinzeitforschung in Bulgarien. – Slovenska Arch. 1, 1966, 25.

[179] **P. Hasotti**. Epoca Neolitică... Цит. съч., 22–23, Fig. 93–95.

[180] **И. Иванов**. Раннохалколитни гробове до гр. Варна. – Изв. Нар. Муз. Варна XIV (XXIX), 1978, 81–94. (NB! Всъщност става дума за средноенеолитните гробове).

[181] **Х. Тодорова**. Колективна находка от идол и съд от Балчик. – Изв. Арх. Инст. XXXIII, 1972, 39–45.

[182] **М. Мирчев**. Три погребения от енеолитната епоха. – Изв. Варн. Арх. Друж. XII, 1961, 117–125.

В рамките на четвъртата фаза на културата Хаманджия наблюдаваме почти пълна нивелация между етнокултурните явления от Добруджа до Лонгоза. Типологията на керамиката се уеднаквява до такава степен, че е трудно да бъдат разграничени отделните културни ареали. Това явление е закономерно и е резултат от всеобщата интеграция, характерна за цялата северна част на Балканския полуостров в надвечерието на късната медна епоха.

Обр. 58. Гроб № 83 от некропола при с. Дуранкулак.

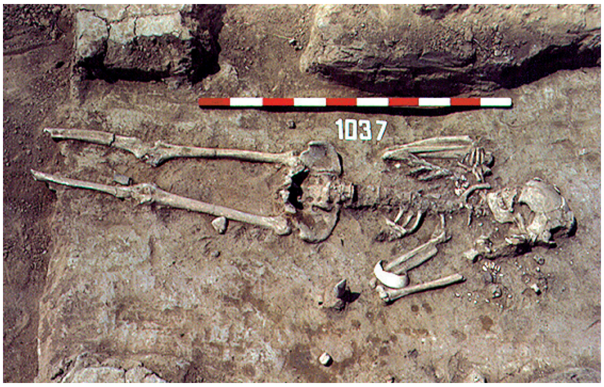

Обр. 59. Гроб № 1037 от некропола при с. Дуранкулак.

Твърде интересен е въпросът за контактите през средния енеолит на културата Прекукутени III с културата Хаманджия. С. Маринеску–Бълку смята, че в своето придвижване на юг носителите на Прекукутени III са достигнали до Балкана[186]. Подробните сравнителни изследвания на В. Славчев върху материали от Дуранкулак хвърлиха допълнителна светлина върху тази твърде интересна проблематика.[187] Той установи редица общи с района на север от Черно море (Болград, поречието на Прут и Серет) мотиви и начини на орнаментация (канелюри, щампован орнамент), което е едно указание за наличието на един двупосочен процес на влияния между племената, населявали Добруджа, и тези от района на север от устието на Дунава и Черно море. Той вероятно се дължи на търговските връзки по вода, свързани с търговията с мед и миди Спондилус. В тази връзка обаче не бива да се забравя, че при очевидните типологически заимствания между двете култури не се наблюдава общност в технологията на керамич-

---

[183] **S. Marinescu-Bîlcu**. A propos des influences de la culture Précucuteni sur la culture de Hamangia à la lumière de quelques découvertes inédites de Dobrugea. – Dacia N.S. XVI, 1972, 53–73.

[184] **Х. Тодорова**, **В. Василев**, **З. Янушевич**, **М. Ковачева**, **П. Вълев**. Овчарово. – Разкопки и проучвания IX, София, 1975, Tabl. 88,16, Tab. I.

[185] **Х. Тодорова**. Каменно-медната епоха... Цит.съч.; **H. Todorova**. Kupferzeitliche Siedlungen in Nordostbulgarien. – Mater. Allgem. Vergl. Arch. 13, H. Müller-Karpe (ред.). München, 1982.

[186] **S. Marinescu-Bîlcu**. A propos... Цит. съч..

[187] **V. Slavčev**. Die Beziehungen... Цит. съч., 297–308.

Обр. 60. Глинена антропоморфна фигурка от каменните кариери при гр. Балчик. Исторически музей – Балчик.

Обр. 61. Керамичен съд от каменните кариери при гр. Балчик. Исторически музей – Балчик.

ното производство – факт, който хвърля сянка на съмнение върху предполагаемото пряко физическо присъствие на прекукутенско население в Добруджа и по-скоро е указание за обратен процес.

Наблюдаваната многопосочна културна интеграция не е изолирано явление, характерно само за Добруджа. Тя е типична за цялата северна половина на Балканския полуостров, където през средният енеолит интеграционните процеси между археологическите култури са повсеместни и доминиращи. Те са констатирани както в Мунтения, така и в Североизточна България и Тракия, което навремето даде основание на Е. Комша да нарече периода „преходен“. В крайна сметка тези процеси довеждат до възникването в Североизтока на Балканския полуостров на големия комплекс от късната медна епоха Коджадермен–Гумелница–Караново VI (КГК VI), за който ще стане дума по-нататък.

Интеграционните процеси са обусловени от интензивното развитие на най-ранната металургия и свързаните с него далечни контакти, продиктувани от необходимостта за снабдяване с мед. С помощта на изотопни анализи на оловото в медта[188] бяха убедително доказани контактите на западното черноморско крайбрежие с двата основни медни рудодобивни центъра – севернотракийския (Ай-бунар) и западнопонтийския (Медни рид–Малко Търново). Напоследък бяха установени интересни сходства в ранните металургични технологии, използвани както в Дуранкулак[189], така и в ареала на север от устието на Дунава – в късното Прекукутени/ранното Кукутени[190].

---

[188] **Е. Н. Черных**. Горное дело и металлургия древнейшей Болгарии, София 1978, 37 и 224; **E. Pernicka**, **F. Begemann**, **S. Schmitt-Strecker**, **H. Todorova**, **I. Kuleff**. Prehistoric Copper in Bulgaria. – Eurasia Antqua 3, 1997, 41–180; **Z.A. Stos-Gale**, **N.H. Gale**, **N. Annetts**, **T. Todorov**, **P. Lilov**, **A. Raduncheva**, **I. Panayotov**. Lead Isotope Data from the Isotrace Laboratory, Oxford: Archaeometry Data Base 5, Ores from Bulgaria. – Archaeometry 40, 1998, 217–226; **H. Todorova**. Die Anfänge der Mettallurgie an der Westlichenschwarzmeerküste. – В: The Begining of Metallurgy, A. Hauptmann, E. Pernicka, T. Rhern, Ü. Xalçin (ред.). Der Anschnitt 9. Bohum, 1999, 237–246; **Х. Тодорова**. Основни етапи в развитието на най-ранната металургия, – В: Проблеми на най-ранната металургия, Труд. Минно-геол. Унив. 4, София, 1994, 5–13.

[189] **K. Dimitrov**. Die Metallfunde aus den Gräberfelder von Durankulak, –В: H. Todorova (ред.). Durankulak II/1... Цит. съч., 127–158.

[190] **Н. Н. Рындина** Дренейшее металообрабативающее производство Юговосточной Европы. Масква, 1998.

Седма глава

ДОБРУДЖА И НАЙ-РАННАТА ПРОТОЦИВИЛИЗАЦИЯ ВАРНА. КЪСНА МЕДНА ЕПОХА

(4450–4200 год. пр.Хр.)
хоризонт 8 по Х. Парцингер

По **западното черноморско крайбрежие късната медна епоха е представена от културата Варна**, която в генетично отношение е тясносвързана с Добруджа, където се намира и един от нейните центрове – Дуранкулак.

Що се отнася до самото понятие „култура Варна“, то българската праисторическа наука разбира под него **протоцивилизацията, възникнала по Западното Черноморие в резултат на интеграцията между IV-ата фаза на културата Сава и IV-ата фаза на културата Хаманджия**.

Културата Варна бе идентифицирана въз основа на материалите от потъналите крайбрежни „наколни“ селища от Варненските езера[191]. Тя е добре представена в некрополите Варна I[192] и Девня[193], в находките от селището Долапкулак до с. Драганово, Добричко[194], в III–VI хоризонти на селищната могила на „Големия остров“ край Дуранкулак, в потъналото селище от финала на медната епоха в Созопол[195], в „Козарева могила“ (Обр. 52.) край Коблешково[196], в още редица селищни могили и открити селища в района на Бургас, в селищната могила Чернавода на Дунава, в селището „La Ostrov“ до Констанца[197] и др.

Археомагнитните данни, получени от проби, взети от пещи на „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро, съпоставени с археомагнитните данни от други синхронни обекти в Североизточна България, потвърждават синхронността на добруджанските находища от късната медна епоха с културното развитие във вътрешността на България, където е разпространена културата Коджадермен–Гумелница–Караново IV. Така например IV-ти жилищен хоризонт от Дуранкулак, който се отнася към култура Варна, е синхронен с XIV–XVII хоризонт от селищната могила при Голямо Делчево, Варненско[198] и с XII–XIII хоризонт на селищната могила Овчарово, Търговищко[199] и др.

Късната медна епоха в Добруджа като цяло попада в хоризонт 8 на Х. Парцингер, време на огромни по своите мащаби етнокултурни обединения, обхващащи териториите на няколко предхождащи ги култури. Импулсът, довел до това явление, трябва да се търси във възникването и развитието през V-ото хил. пр.Хр. на най-ранния крупен металургичен комплекс в света, обозначен от Е. Н. Черних като **Балкано-Карпатска металургична провинция**.[200] В рамките на тази провинция се проследяват няколко металодобивни и няколко металопреработващи

---

[191] **H. Todorova**, **G. Tončeva**. Die äneolithische Pfahlbausiedlung bei Ezerovo, im Varnaseeл – Germania 53, 1975, 30–46; **I. Ivanov**. A la question de la location et des études des sites submergés dans les lacs de Varna. – Pontica XXVI, 1993, 19–26.

[192] **И. Иванов**. Съкровищата на Варненския некропол, София 1978; **Х. Тодорова**. Каменно-медната епоха, Цит. съч. ([61]); **H Todorova**, **I. Vajsov**. Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens. – Prähist. Bronzefunde XX, 6, Stuttgarrt, 2001, 22–31.

[193] **Х. Тодорова-Симеонова**. Късноенеолитният некропол край град Девня, Варненско. – Изв. Нар. Музей Варна VII (XXII), 1971, 3–40.

[194] Разкопки под ръководството на А. Бонев. Непубликувани материали в музея в гр. Добрич.

[195] **V. Draganov**. The present state of Eneolithic Research in Northeastern Bulgaria and Thrace. – В: M, Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann, (ред.). James Harvey Gaul in Memoriam, In the Steps of James Harvy Gaul I, Sofia, 1998, 209, 211.

[196] **П. Георгиева**. За края на енеолита по Западното Черноморие, Festschrift für Prof. Dr. habil. Henrieta Todorova. – Сб. Добруджа 21, 2003, 214–238.

[197] **S. Marinescu-Bîlcu**, **V. Voina**, **S. Dumitrescu**, **C. Haită**, **D. Moise**, **V. Radu**. Aşesarea eneolothică de peninsula «La Ostrov», lacul Taşaul, Jud. Constanţa. Raportul preliminar - campanile 1999–2000. – Pontica 33–34, 2000–2001, 123–133. Забележка: Авторите отнасят селището към културата Гумелница А2, обаче там сградите са с гленабитни стени, оградени с ортостати както в V хоризонт на „Големия остров“ в Дуранкулак. И още, в La Ostrov се среща типична варненска керамика наред със стандартните за целия комплекс КГК VI надрегионални форми.

[198] **Х. Тодорова**. Археологическо проучване на селищната могила и некропола при Голямо Делчево, Варненско. – В: Х. Тодорова, Ст. Иванов, В. Василев, М. Хорф, Х. Квита, Г. Кол. Селищната могила при Голямо Делчево. – Разкопки и проучвания V, София, 1975, 13–20 44–52.

[199] **Х. Тодорова**. Археологическо проучване на праисторически обекти в района на с. Овчарово, Търговищко, през 1971–1974 год. – В: Овчарово. – Разкопки и проучвания 8, София, 1983, 53–54.

[200] **Е.Н. Черных**. Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. София, 1978, 37, 224.

Обр. 62. Медни предмети от некропола при с. Дуранкулак. Регионален исторически музей – Добрич.

центъра, които произвеждат изделия от нелегирана чиста мед – клинове, брадви, тесли, брадви копачи, длета, шила, игли и украшения. Голяма част от тези предмети са най-ранните тежки метални оръдия на труда, използвани от човека (Обр. 62–63.). Те са произведени чрез изливане на разтопена чиста мед във форми от пясък. Тази най-ранна металургична технология маркира възникването на металургията въобще, което става към края на ранната медна епоха, а именно около 4650 год. пр.Хр. Металните оръдия повишават производителността на труда, а с това и благосъстоянието на енеолитното население в цяла Югоизточна Европа. Освен това те служат и за оръжия, и са символи на висок социален статус. Рудодобивът и металургията са най-ранните истински занаяти в историята на човечеството.[201] Тяхното развитие слага началото на второто обществено разделение на труда, когато от земеделието се отделят първите самостоятелни, тясноспециализирани занаяти – рударството, металургията и търговията.

Обр. 63. Медни предмети от Варненския некропол. Регионален исторически музей – Варна.

През медната епоха второто разделение на труда обхваща дейностите, свързани предимно с добиването, преработката и търговията с метали и метални изделия, както и тези с доставката на далечни суровини.

На този етап се наблюдава и тенденция към все по-детайлна специализация и в сферата на домашните занятия. Тази специализация може да бъде обозначена като протозанаятчийска. От селищата от късната медна епоха познаваме специализирани керамични, кремъчни, тъкачни и други работилници. Трасологическите изследвания показват детайлна специализация на оръдията на труда за извършването на точно определени операции. Ценни указания в тази насока напоследък дадоха трасологическите изследвания на български материали, извършени от Н. Н. Скакун (Петербург).[202]

През втората половина на V-ото хил. пр.Хр. се развива разменната търговия с висококачествени суровини и готови изделия, което има пряко отражение в социалната сфера, като районите, контролиращи ключовите търговски транспортни артерии по вода, значително изпреварват останалите в своето обществено развитие. Западният бряг на Черно море и Черноморска Добруджа се отнасят именно към тях. Към края на медната епоха там вече се наблюдава имуществена и социална диференциация на обществото и йерархична социална структура начело с племенни вождове. В некропола Варна I е открито и едно погребение на цар (гроб 43, Обр. 64.).

В една епоха, която все още не познава коня и колата, Западното Черноморие се превръща, благодарение транспортните възможности, които морето предлага, в най-напредналия район на Европа. Тук гореизброените прогресивни социално–икономически явления са особено ясно изразени в археологическия материал, сочещ формирането на най-ранната за ойкумената родова аристокрация.

---

[201] **H. Todorova**. Die zweite Arbeitsteilung im Äneolithikum Bulgariens. – B: Produktivkräfte und Gesellschaftsformationen in vorkapitalitischer Zeit, Veröff. Zentralinst. Alt. Gesch. Archäol. 12, Berlin, 1982, 93–98.

[202] **Н. Н. Скакун**. Орудия труда и хозяйство древнеземедеьческих племен Юговосточной Европы в эпоху энеолита. Санкт-Петербург, 2006. Тек е представено комплексно изследване на кремъчните оръдия на труда на културата Варна от Дуранкулак.

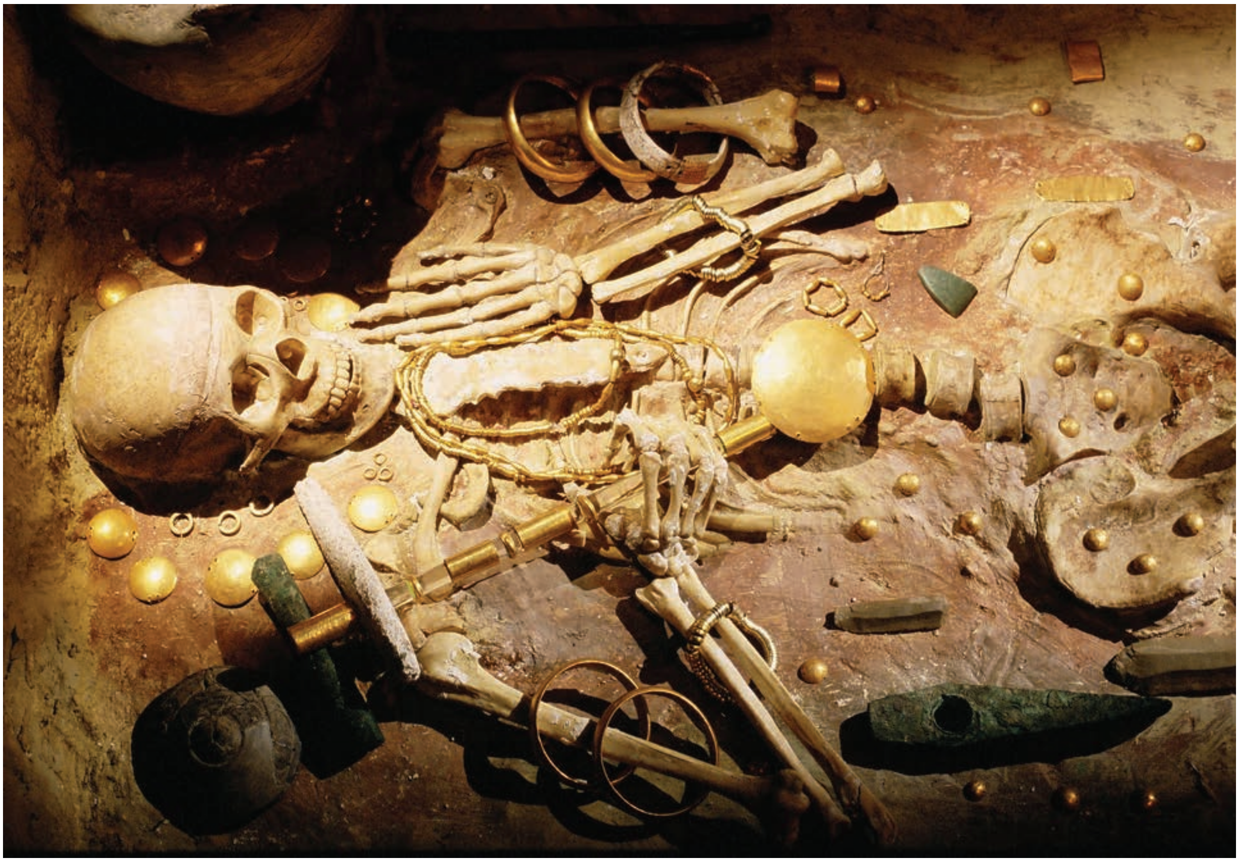

Обр. 64. Реконструкция на гроб № 43 от Варненския некропол. Регионален исторически музей – Варна.

Благодарение на река Дунав и Черно море през втората половина на V-ото хил. пр.Хр. Добруджа стои в центъра на Балкано-Карпатската металургична провинция.

Най-ранната металургия[203] е сравнително добре изследвана, тъй като в Дуранкулак и край Варна са проучени най-големите некрополи от късната медна епоха. От там са и най-богатите колекции от ранни метални находки в ойкумената (Обр. 63.). Освен това са изследвани химически и оловноизотопно.[204] Става дума за некрополите Варна I[205], Варна II[206], Девня[207], „Детски санаториум“ и други във Варна и за некропола от Дуранкулак.[208] Картината на металургията, такава, каквато днес я виждаме благодарение на анализите на стотици медни предмети[209], позволява да бъдат очертани два металургични центъра – Варненския и Дуранкулашкия. Те се характеризират с различна специализирана продукция, технологии и предпочитани източници на метал. Наред с това има данни и за тясно взаимодействие между тях – обмен на предмети, използване на метал от общи източници и пр. През втората

---

[203] **H. Todorova**. Die Anfänge der Metallurgie an der westlichen Schwarzmeerküste. – В: A. Hauptman, E. Pernicka, T. Rehren, Ü. Yalçın (Hrsg.). The Beginning of Metallurgy. Proceedings of the International Conference „The Beginnings of Metallurgy“(Bochum 1995), Der Anschnitt 9, 1999, 237–246; **B. Jovanović**. La métallugie énéolithique du cuivre dans les Balkans et ses sources en matèries premiéres. – В: Découverte du métal, Paris, 1991, 95–102.

[204] **E. Pernicka**, **F. Begemann**, **S. Scmitt-Strecker**, **H. Todorova**, **I. Kuleff**. Prehistoric copper in Bulgaria. Its Composition and Provenence. – Eurasia Antuqua 3, 1997, 41–180.

[205] **И. Иванов**. Енеолитният некропол при Варна. – Векове 1, 1975, 106–111; **И. Иванов**. Разкопки на Варненския енеолитен некропол през 1972 год. – Изв. Нар. Музей Варна XI (XXVI), 1975, 1–18; **И. Иванов**, Съкровищата на Варненския некропол, София, 1978; **H. Todorova**. Das Gräberfeld von Varna und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisazion. – В: Macht, Herrschaft und Gold, Ausstellungskat. Saarbrücken, 1988, 126–132.

[206] **И. Иванов**. Ранноха лколитни гробове... Цит. съч., 81–94. NB!: Авторът погрешно отнася тези гробове към ранната медна епоха, но те се отнасят към Хаманджия IV, т.е. към средната медна епоха.

[207] **Х. Тодорова-Симеонова**. Късноенеолитният некропол край град Девня, Варненско. – Изв. Нар. Муз. Варна VII (XXII), 1971, 3–40.

[208] **H. Todorova** (ред.). Durankulak II/1... Цит. съч.

[209] **E. Pernicka**, **F. Begemann**, **S. Schmitt-Strecker**, **H.**

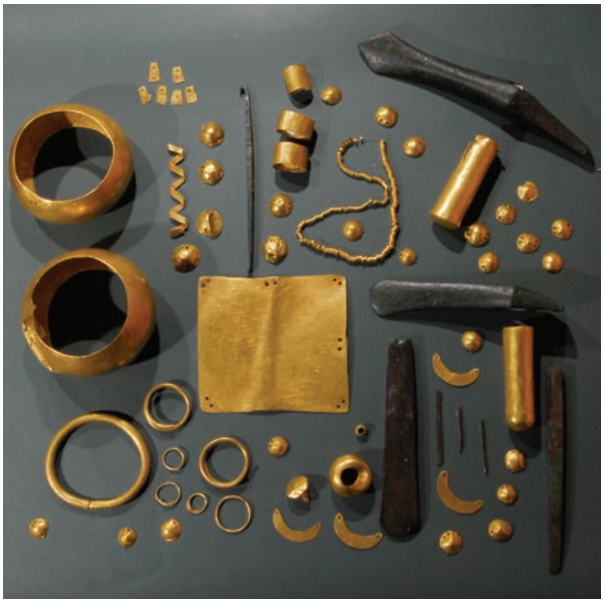

Обр. 65. Златни и др. находки от гроб № 1 от Варненския некропол. Регионален исторически музей – Варна.

половина на V-ото хил. пр.Хр. Варненският металургичен център е бил водещ за региона, а вероятно и за цяла Югоизточна Европа както по обем на продукцията, така и по отношение на леярските технологии, прилагани при работата с мед и злато. Масово са произвеждани масивни медни предмети, като общото количество на медта в откритите досега медни артефакти само от района на Варна е около 40 кг! За разлика от това в Дуранкулак са били произвеждани предимно медни украшения. Там е проучена и металургична пещ за топене на мед.

Около Варна се концентрира и най-голямото количество златни находки в ойкумената – общо 3130 броя с общо тегло над 5,68 кг. Обаче те произхождат само от ограничен брой гробни комплекси от некропола Варна I: в „гроб“ № 1 (Обр. 65., погребение на мъжки идол) златото е 1065 гр., в „гроб“ № 4 (мъжки идол) – 1507 гр., в „гроб“ №36 (депониране) – 798 гр. и в царското погребение № 43 – 1520 гр. По–малко златни находки са открити и в некрополите от Дуранкулак (Обр. 68–70.), Девня и Сава.

Обр. 66. Златни находки от гроб № 39 от Варненския некропол. Регионален исторически музей – Варна.

Златото от черноморския ареал е най-ранното злато, използвано от човечеството.

Може да се предположи, че в района на Варненските езера е имало златарски работилници, задоволявали нуждите на храмовете и тези на формиращата се висша социална прослойка.

В Добруджа най-ранните свидетелства за интереса на праисторическия човек към меднорудните минерали се отнасят към III-ата фаза на културата Хаманджия. В погребения от Дуранкулак (гробове 192, 611, 631, 643, 658) са открити многобройни малахитови мъниста. Първите истински метални предмети от Добруджа са дребните медни мъниста, от гробове № 626 и 648 в Дуранкулак[210], които се отнасят към III-ата фаза на културата Хаманджия. Те маркират началото на медната епоха в Добруджа и зараждането на металургията въобще. Изследванията за произхода на ранния малахит показват, че той най-вероятно е добиван в района на странджанската част на черноморския бряг. Пак оттам произхожда и металът на първите дребни медни находки. Интересно е да се отбележи, че през този предметалургичен и раннометалургичен етап източниците на меднорудна суровина са разположени в далечни и труднодостъпни райони. Това свидетелства, че още преди средата на V-ото хил. пр.Хр. праисторическият човек в Добруджа, за да задоволи нуждите си от малахит и други ценни за него суровини като висококачествен кремък и вулканични скали, е участвал в една мрежа за обмен и доставка на суровини, която е покривала големи територии. Нейното функциониране предпо-

---

Todorova, **I. Kuleff**. Prehistoric Copper in Bulgaria. – Eurasia Antqua 3, 1997, 41–180; **Z.A. Stos-Gale**, **N.H. Gale**, **N. Annetts**, **T. Todorov**, **P. Lilov**, **A. Raduncheva**, **I. Panayotov**. Lead Isotope Data from the Isotrace Laboratory, Oxford: Archaeometry Data Base 5, Ores from Bulgaria. – Archaeometry 40, 1998, 217–226.

[210] **K. Dimitrov**. Die Metallfunde aus den Gräberfelder von Durankulak... Цит. съч., 127–158.

лага високо ниво на обществена организация и наличие на сложни структури за обмен.

Началото на развитата металургия е маркирано от широкото навлизане на медта в живота на праисторическото население на Балканския полуостров, което започва в средата на медната епоха. За Добруджа това е IV-ата фаза „Дуранкулак VII“ на културата Хаманджия.

От средата на V-ото хилядолетие ясно се очертава тенденцията към ускорена метализация на обществото. Първоначално медта е била толкова малко и толкова скъпа, че е използвана предимно за изработка на украшения – гривни, пръстени, обеци, мъниста и дребни оръдия като шила и игли. Истински бум на металургичното производство настъпва едва през II-ата и III-ата фази на късната медна епоха, когато от мед вече се излива богат набор от тежки оръдия и оръжия като брадви чукове (тип Плочник, тип Видра, тип Варна, тип Девня, тип Девня–Варна и др.), плоски брадви, длета, бойни клюнести брадви, върхове на копия (Обр. 62–33.)[211] и др. Общото количество мед, което е било в употреба, нараства многократно и медните предмети стават широкодостъпни. Особенно голяма е концентрацията на тежки оръдия **в района на Варна** – едно указание за това, че там е **функционирал мощен металургичен център**.

От своя страна златните украшения са били винаги привилегия на върхушката на зараждащата се аристокрация или остават в сферата на култа.

Основните източници на мед през този период са разположени в източната част на Горнотракийската низина (с доминиращо находище рудника Ай-бунар край Стара Загора), по западното черноморско крайбрежие с цяла серия рудници в района на Медни рид южно от Бургас и в Странджа. Това са рудниците Зидарово, Росен, Вързи бряг, Медни рид, Малко Търново и др. Анализът на колекциите от праисторически метал от Добруджа показва, че находището Алтън тепе в Северна Добруджа не е било експлоатирано през този етап.[212]

Очевидно находищата по западния бряг на Черно море са били под прекия контрол на Варненския металургичен център, докато суровината от другите райони е била импортна[213]. Металургията на късната медна епоха в Добруджа дава картина на комплексна система, чието функциониране е било възможно

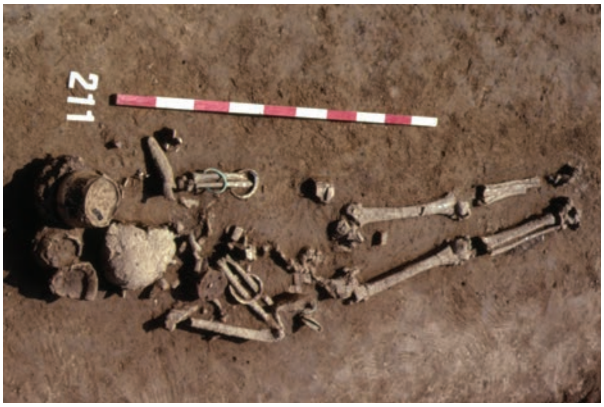

Обр. 67. Гроб № 211, изпънат по гръб мъж, от некропола в Дуранкулак.

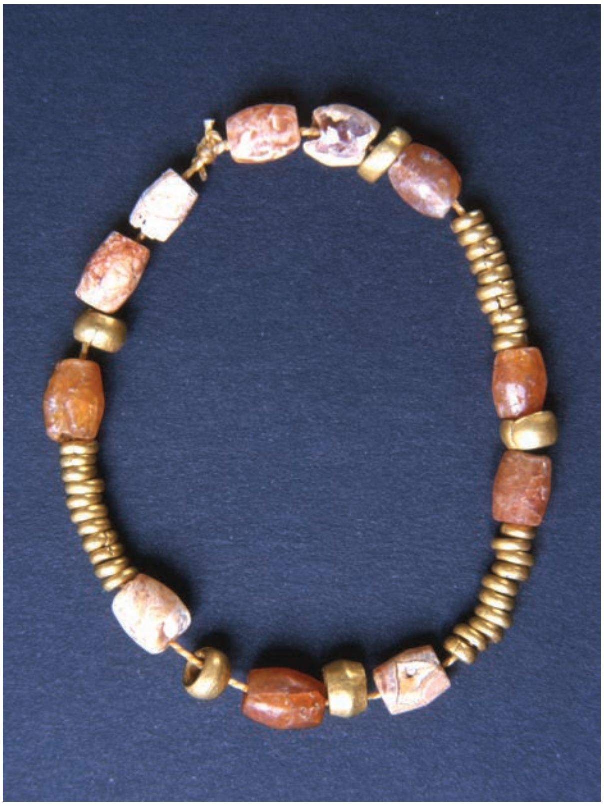

Обр. 68. Златна огърлица с халцедонови и кварцитни мъниста от гроб № 211 (Обр. 67.) от некропола в Дуранкулак. Регионален исторически музей – Добрич.

---

[211] **H. Todorova**. Die kupferzeitlichen Äxte und Beile in Bulgarien. – PBF IX, 14, München, 1981; **H. Todorova**, **I. Vajsov**. Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens... Цит. съч.

[212] **N. Boroffka**. Resursele minerale din România şi stadiul actual al cercetărilor privind mineritul preistoric. Apulum XLIII/1, 2006, 71–79. NB!: Оловноизотопните стойности от това находище са: 208/206 – 20901, 207/206 – 0,8581, 204/206 – 0,05457; **E. Pernicka et al**... Цит. съч. Не са известни енеолитни находки чиято оловна-изотопия да отговаря на стойностите от находището Алтън тепе. В геологческо отношение то е най-древното на Балканския полуостров и вероятно не е било достъпно за експлоатация през медната епоха.

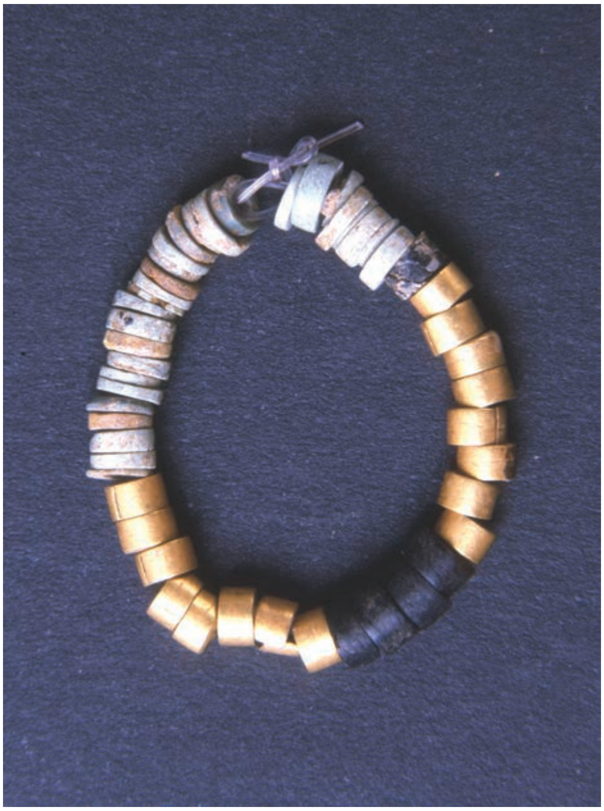

Обр. 69. Наниз от златни и малахитови мъниста от некропола в Дуранкулак. Регионален исторически музей – Добрич.

единствено при трайни надрегионални взаимодействия и контакти както и при наличието на стройна потестарна социална структура.

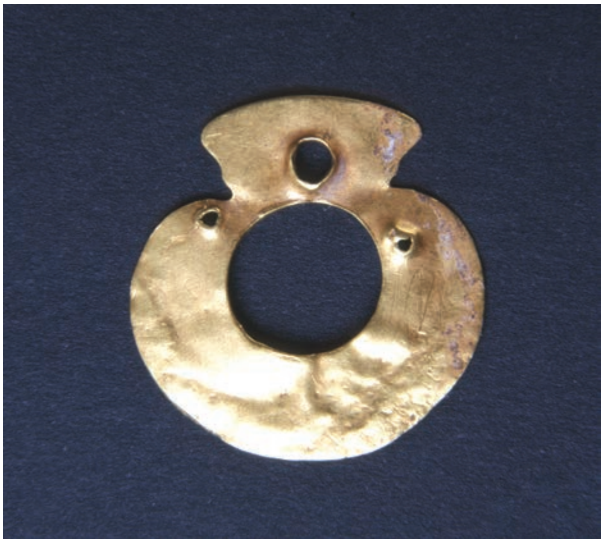

Обр. 70. Златен антропоморфен амулет от гроб № 694 от Дуранкулашкия некропол. Регионален исторически музей – Добрич.

През втората половина на V-ото хил. пр.Хр. металургията отбелязва освен количествен бум и сериозен прогрес в леярската техника. Налагат се сложни техники на леене в затворени калъпи, с използване на леярски сърца. Основната част от продукцията на Варненския металургичен център (брадвите–чукове, бойните клюнести брадви и др.), без съмнение е изработена именно с тези върхови за епохата технологични похвати.[214]

Металните предмети са били ценно лично имущество, говорещо за високо положение в обществото. В гробовете обаче са били поставяни главно зле излети или повредени изделия. Очевидно е, че медните оръдия са били полифункционални – служили са както за оръдия, така и за оръжия. За използването им за сеч на дървета говори установеният от Н. Н. Рындина факт, че те са били периодично изклепвани, за да бъде възстановена твърдостта на острието им[215], което би било безмислено, ако не са били реално използвани.

Най-ранните златни находки от територията на Добруджа са открити в хоризонт VII на селищната могила Дуранкулак и в некропола – гроб 496 на жена (Обр. 69–70.). В колието от гроб 211 от Дуранкулак златни мъниста участват в полихромен наниз, включващ още медни, малахитови, спондилусови, лигнитни и халцедонови мъниста (Обр. 68.).

Количествата на златото и медта в гробовете сочи убедително наличието на социална стратификация в праисторическото общество на културата Варна. Ясно се откроява малка група богати погребения, които вероятно придадлежат на местната протоаристокрация. Очевидно е, че общество е имало пирамидална социална структура, в която решително доминират мъжете, следвани на едно по-ниско ниво от малък брой привилегировани жени. Установената във Варна и Дуранкулак социална стратификация ни дава основание да определим социалнодиференцираното общество на късната медна епоха в Добруджа и по Западно-

---

[213] **К. Димитров**. Ранната медна металургия по западния бряг на Черно море. – Докторска дисертация, София, 2007.

[214] **K. Dimitrov**. Die Metallfunde aus den Gräberfelder von Durankulak. – В: H. Todorva (ред.). Durankulak II/1... Цит. съч. (6), 127–158; **К. Димитров.** Ранната медна металургия... Цит. съч.

[215] **Н. Н. Рындина**... Цит. съч.

Обр. 71. Керамични съдове от Дуранкулак. Регионален исторически музей – Добрич.

то Черноморие като **най-ранната протоцивилизация** на човечеството.

Що се отнася до патриархалната структура на обществото, то тя е факт, който констатираме още от самото начало на съществуването на културата Хаманджия, което навежда на мисълта, че тя е много по-древна, поне субнеолитна, и е донесена в Добруджа от първите носители на тази култура. Не разполагаме с никакви данни за съществуването на някакъв „матриархат“.

Развитието на ранната металургия на Балканския полуостров подкопава икономическата затвореност на местните праисторически общества, а това води до споменатата вече интеграция и унификация на археологическите култури. В резултат от това развитие в северната част на полуострова, през втората половина на V-ото хил. пр.Хр. се очертават два големи късноенеолитни етнокултурни комплекса: в североизточната част на Балканския полуостров, на базата на културите Марица IV, Поляница IV, Хаманджия IV, Сава IV и Боян–Спанцов се формира един мощен културен комплекс, обхващащ земите от югоизточните склонове на Карпатите до Средните и Източните Родопи. В научната литература той е известен под името етнокултурен комплекс Коджадермен–Гумелница–Караново VI (**КГК VI**).[217]

Мощен потестарен, металургичен и култов център очевидно се е намирал в района на Варненските езера – **културата Варна**.

На запад от линията Олт–Янтра–Росица–Ихтиманските възвишения – Западните Родопи през късната медна епоха се простира етнокултурният комплекс Криводол–Сълкуца–Бубани (**КСБ**).[218] Ролята на обединителен център на този комплекс играят меднорудните разработки в Източна Сърбия – меднорудните

---

[216] **K. Dimitrov**. Die Metallfunde... Цит. съч., 151, Abb. 171.

[217] **Х. Тодорова**. Проучвания на неолита и енеолита... Цит. съч., 6–7; **Х. Тодорова**. Каменно-медната епоха... Цит. съч.; **H. Todorova**. Kulturblöcke und Kulturkomplexe im Neolithikum und in der Kupferzeit auf der Balkanhalbinsel. – В: I Symposium Ilyro–Trace: Tribus paléobalkaniques entre la Mére Adriatique et la Mére Noire de l'Enéolithique jusqu a l'époque héllenistique. Sarajevo–Beograd, 1991, 153–162.

[218] **M. Garašanin**. Betrachtungen zum Sălcuţa-Krivodol-Bubani Komplex auf dem Mitleren Balkan. – Stud. Praeh. 1–2, 1979, 101–108; **Х. Тодорова**. Каменно-медната епоха... Цит. съч., 201.

Обр. 72. Металургична пещ от с. м. „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро.

Обр. 73. Зооморфен капак, изобразяващ глава на прасе от енеолитното селище „Драганово-Долапкулак“, Добричко. Регионален исторически музей – Добрич.

Обр. 74. Голям глинен съд-хранилище (питос) от с. м. „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро – енеолит, култура Варна III. Регионален исторически музей – Добрич.

райони на Рудна глава[219], Майданпек, Бор и др. които процъфтяват в края на медната епоха.

Богатият археологически материал, с който днес разполагаме, осветлява пътищата, довели до възникването в северната част на Балканския полуостров на въпросните етнокултурни комплекси, които имат недвусмислен местен произход. Това важи и за местния произход на цялата балканска металургия.

Трябва обаче да отбележим, че ранните рудодобивни центрове на Балканския полуостров се различават помежду си както по химическия състав на медта, така и по изотопията на оловото и по типологията на произвежданите медни оръдия. Обединява ги само обстоятелството, че като суровина използват единствено **чиста мед**. Формулираната от Е. Н. Черных Балкано-Карпатската металургична провинция[220] не познава други металургични технологии. Обработката на чистата мед е най-ранната металургична технология, позната на човечеството. Тя обхваща втората половина на V-ото и първата половина на IV-ото хил. пр.Хр.

В Южна Бесарабия и Източна Мунтения, в резултат от взаимодействието на културите Прекукутени III, Хаманджия IV и Боян–Спанцов, се формира културната група Болград–Алдени[221]. Тя е погранично явление между ареала на балканските култури от късната медна епоха и този на културата Кукутени А–Триполие Б1. Участието на добруджански елементи във формирането на културата Болград–Алдени днес не буди съмнение, тъй като само посредством Добруджа и Черно море биха могли да се появят в нейния инвентар редица специфични типологически особености, характерни само за Добруджа.[222] Сред тях трябва да споменем сходството в типологията на кремъчната индустрия, есовидната и етажовидната профилация на съдовете, специфичната иконография на идолната пластика и др. Могат да се проследят и обратни влияния върху културата Варна от страна на културите Болград–Алдени и Кукутени–Триполие. Те личат преди всичко в специфичните особености на сградостроителната техника, като и в двете територии, а и по Долния Дунав се използва лентеста глинобитна техника, на който аспект ще се спрем по-подробно по-нататък.

---

[219] **B. Jovanović**. Primary mining in the Central Balkans. – В: Сб. Докл. I Симп. Ист. Минн. Дело. Металур. Югоизт. Евр, София, 1975, 40–57; **B. Jovanović**. Metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije, Beograd, 1971; **B. Jovanović**. Early Gold an Eneolithic Copper Mining and Metallurgy of the Balkans and Danube Basin. – Stud. Praeh. 1/2, 1979, 192–197.

[220] **Е. Н. Черных**. Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии, София 1978, 37, 224; **Е. Н. Черных**. О юговосточной зоне Балкано-Карпатской металлургической провинции. – Stud. Praeh. 1/2, 1979, 170–181.

[221] **E. Comşa**. Aldeni II (aspektul). – Dict.Ist.Veche Rom. 1976, 27–28; **Л. В. Субботин**. Поселение гумелницкой и черняховской культур у с. Нагорного. – Арх. Откр. 1969 год. Москва, 1970; **S. Marinescu-Bîlcu**. Relaţii între culturile Precucuteni şi Boian–Gumelniţa. – Stud. Cerc. Ist. Veche 27/3, 1976, 347–353.

Обр. 75. Полихромен съд с графитна украса от VII-ми строителен хоризонт на с. м. „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро. Регионален исторически музей – Добрич.

По време на късната медна епоха, в различните части на Добруджа, се проследяват различни двупосочни контакти със съседните културни общности: докато черноморските ѝ райони влизат в ареала на културата Варна, то в крайдунавските ѝ части се чувства осезаемо влияние от страна на Мунтения, в резултат от което възниква т. нар. „Добруджански вариант на културата Гумелница“[223], който със същия успех може да бъде наречен и „крайдунавски вариант на културата Варна“. Културата Варна от своя страна също оказва влияние върху отвъддунавските енклави на културата Гумелница, което добре личи на първо място при металургията. Например разпространението в Мунтения на произвежданите във Варненския металургичен център брадви, тип Видра, или появата там на типичните за културата Варна богато украсени четирироги подставки.[224] Фактът, че споменатите райони не са живели откъснати един от друг, а са се намирали в постоянно взаимодействие, доскоро убягваше от полезрението на някои изследователи, които бяха склонни да виждат само еднопосочни линии на контакти и влияния. Данните, с които днес разполагаме, говорят недвусмислено за взаимовръзки.

Отличен пример за това е въпросният „Добруджански вариант на културата Гумелница“ от Крайдунавска Добруджа. Той е относително добре проучен в свързаните с река Дунав селищни могили Чернавода[225], Хършова[226] и Меджидия.[227] Особено ценна информация за

Обр. 76. Антропоморфен съд със символично вдигнати в жест на адорация „ръце“ от с. м. „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро. Регионален исторически музей – Добрич.

---

[222] **V. Slavčev**... Цит. съч., 294–295.

[223] **D. Galbenu**. Nouvelles données concernant le début de la civilisation de Gumelniţa de Dobrugea. – Dacia N.S. X, 1966, 321–328; – Nouvelles données sur le commencement de la civilisation Gumelniţa en Dobrudja, – B: VII^{-e} Congr.Intern. UISPP I, Praga, 1970, 457–460; **D. Galbenu**. Săpaturi in tellul de la Hîrşova. – Jud, Constanta, Cerc. Arch. 3, 1979, 3–8.

[224] **H. Todorova** (ред.). Durankulak II/... Цит. съч.

[225] **C. Schuchhardt**. Cernavoda... Цит. съч.; **H. Todorova**. Chronologie, horizontale Stratigraphie und Befunde. – B: H. Todorova (ред.). Durankulak II/... Цит. съч., 30, Abb. 27.

[226] **D. Galbenu**. Aşezarea neolitică de la Hîrşova. – Stud. Cerc. Ist. Veche XIII/2, 1962, 291, 258–305.

[227] **E. Comşa**. Cîteva descoperili arheologice dîn raiolnul Medgidia (reg. Constanţa). – Materiale IV, 1957, 320.

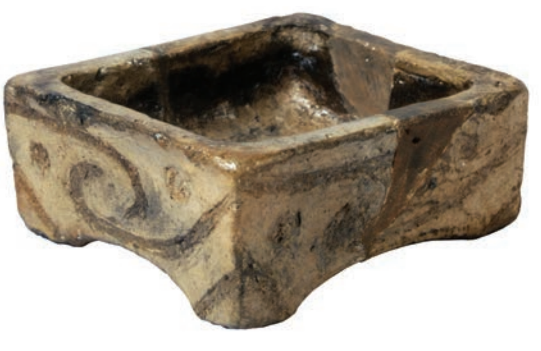

Обр. 77. Глинена култова масичка-олтар от V-и строителен хоризонт на с. м. „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро. Регионален исторически музей – Добрич.

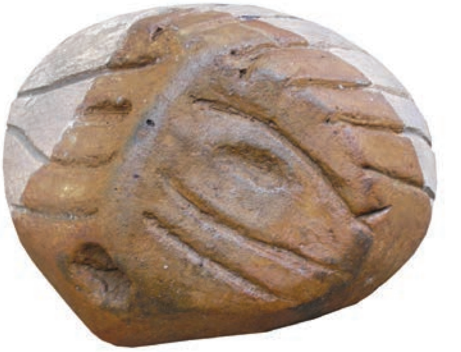

Обр. 78. Антропоморфно глинено капаче с врязана украса, от с. Божурец, Каварненско. Регионален исторически музей – Добрич.

Обр. 79. Фрагмент от голям антропоморфен съд от селищната могила „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро. Регионален исторически музей – Добрич.

формирането на късната медна епоха в този район ни дават разкопките на селищната могила Хършова. Тук въз основата на културата Хаманджия и при непосредственото участие на културата Боян IV–Спанцов се формират най-ранните етапи на въпросния „Добруджански вариант“. В своето по-нататъшно развитие селищната могила Хършова доживява до края на медната епоха, когато загива от голям пожар.

Крайдунавските добруджански селища се развиват в условията на тесни контакти между носителите на културата Гумелница и тези на културата Варна. В резултат на това там откриваме редица находки, характерни както за Мунтения, така и за черноморското крайбрежие. Става дума за пастозно инкрустираната, врязана украса на съдовете от Чернавода[228], която е характерен белег на керамиката от варненските наколни селища.[229] Също така огромните, етажовиднопрофилирани, богатоукрасени питоси от Меджидия имат точни паралели в Дуранкулак и в миниатюризираните си копия в късноенеолитните погребения от Девня, Дуранкулак[230] и Варна I. От друга страна обаче, в крайдунавските райони са налице и редица особености на културата, характерни за Мунтения. Сред тях трябва да споменем спецификата на архитектурата. Тук се строят типичните за културата Гумелница сгради от забити в земята колове, оплетени с пръти и обмазани с глина. Има данни за укрепителни съоръжения, оформени на базата на същата техника. Липсва каменната архитектура, характерна за културата Варна. За съжаление в Крайдунавска Добруджа не са проучени съответни некрополи, информацията от които би била много полезна при решаването на въпроса за етнокултурната принадлежност на населението – носител на този смесен културен облик.

Що се отнася до селищните могили в Силистренско, то те представляват по-скоро източните форпостове на гъстата късноенеолитна селищна система на Североизточна България и Лудогорието и само условно могат да бъдат отнесени към характерния за останалите части на Добруджа енеолит. По линията Силистра – Дулово всъщност свършва районът на разпространение на селищните могили от вътрешността на Североизточна България, принадлежащи на културата Коджадермен–Гумелница. Тази линия съвпада с природно-географската граница между Лудогорието – една обширна, хълмиста, добре залесена и водоснабдена част от Североизточна България – и степните, безводни райони на Добруджа на изток от тази линия. Разпространението на селищните могили само до тази граница говори за тясната зависимост на икономиката, породила този вид селищни агломерации, от изобилието на вода. За човека от медната епоха усвояването на степните пространства е било непосилна задача, с която той не се е и опитвал да се нагърби. В резултат от това обстоятелство в Югозападна Добруджа, между района на разпространение на културата Коджадермен–Гумелница и ареала на разпространение на културата Варна, се вклинява един широк триъгълник от неусвоени на този етап територии, които са били и значително по-залесени от днес. Това обстоятелство допълнително е затруднявало осъществяването на преки контакти между двата района. Поради това нито сред подемния материал от селищните могили в Силистренско, нито сред находките от проучената чрез сондаж селищна могила при с. Сокол (бившето Атмаджаа Татараска), Силистренско[231], могат да бъдат открити материали, отговарящи на културата Варна или на т. нар. „добруджански вариант“ на културата Гумелница. Тук е застъпен класическият вариант на културата Коджадермен–Гумелница.

---

[228] **C. Schuchhardt**. Cernavoda... Цит.съч. (29), Fig. 8– 9, 15–19; **H. Todorva** (ред.). Durankulak II/1... Цит. съч., 40, Abb. 27.

[229] **H. Todorova**, **G. Tončeva**. Die äneolithische Pfahlbausiedlung bei Ezerovo, im Varnasee. – Germania 53, 1975, 30–46.

[230] **H. Todorova** (ред.). Durankulak II/1... Цит. съч., Abb. 124.6–16.

Водеща роля в енеолитното развитие на Добруджа се пада на високоразвития Причерноморски ареал, заселен от носителите на културата Варна. Той обхваща една двадесеттридесеткилометрова ивица по протежение на крайбрежието на Черно море от устието на река Дунав до предпланинските райони на Странджа планина. Добруджа заема най-северната част на този ареал.

За първи път културата Варна бе идентифицирана от мен при проучването на находките от т.нар. „наколни селища“ от Варненските езера и некропола край Девня.[232] На територията на Добруджа тя бе идентифицирана през 1975 год., по време на сондажните проучвания на „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро, Добричко (Обр. 81.), и на височинното селище Долапкулак край с. Драганово, Добричко (Обр. 80.).[233]

Обр. 80. Височинно праисторическо селище в местността Долапкулак край с. Драганово, Добричко.

Обр. 81. Селищната могила „Големия остров“ при с. Дуранкулак, Добричко.

Археологическите данни говорят в полза на предположението, че културата Варна се е формирала в района между Варненските езера и Констанца като краен резултат от ин-

---

[231] **V. Dumitrescu**. La stratigraphie des stations appartenant à la civilisation énéolithique balkano-danubienne à la lumière des fouilles d'Atmageaua Tătărască, Istros I, 1934, 37–43.

[232] **H. Todorova**, **G. Tončeva**. Die äneolithische Pfahlbausiedlung... Цит. съч.; **H. Todorova**. Die Varna-Kultur an der westlichen Schwarzmeerküste. – B: Intern. Sympos. Lend. Kultur, Nitra–Wien, 1986, 281–288; **Х. Тодорова**. Културата Варна – етнокултурно съдържание, генезис и историческо място. – Сб. Добруджа 2, 1985, 42–47; **Х. Тодорова-Симеонова**. Късноенеолитен некропол край град Девня... Цит. съч.; **Х. Тодорова**, **В. Начева**. Псевдофирнисова керамика от енеолитното наколно селище край Варненско. – Археология 2, 1971, 66–75.

[233] **T. Dimov**. Prehistoric settlement in „Dolapkulak“ location near Draganovo village, Dobrich district, Bulgarie. – In: Culture and civilisation at Lower Danube XXIV, Călăraşi, 2008, 107–123.

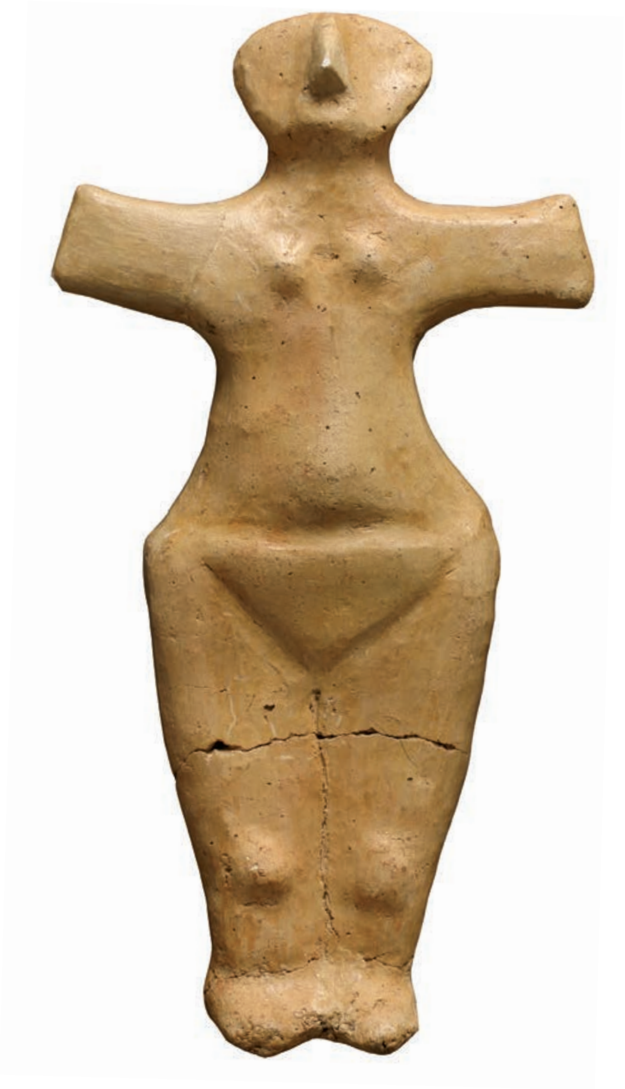

Обр. 82. Глинена антропоморфна фигурка от жилище № 7 от VI-и строителен хоризонт на с. м. „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро. Регионален исторически музей – Добрич.

теграционните процеси, за които стана дума по-горе. В сложното преплитане на взаимоотношенията между културите в този ареал определящи са били културите Хаманджия IV и Сава IV. Културата Варна се явява и най-източното звено на етнокултурния комплекс КГК VI (Коджадермен–Гумелница–Караново VI), с който тя има много общи (надрегионални) черти и фундаментални различия, що се отнася до керамиката, погребалните обичаи, архитектурата и социалната структура.

В рамките на своята първа фаза културата Варна се очертава като явление, ограничено в рамките на Добруджа. То не е могло да се състезава на този етап с по-силната култура Коджадермен–Гумелница от вътрешността. Едва размахът на металодобива в рудниците на Медни рид, южно от Бургас, и бумът на металургичното производство в района на Варненските езера и Дуранкулак дава решаващия импулс за разцвета на тази култура, който я извежда начело на праисторическите общности в Европа. Културата Варна е добре представена в горните строителни хоризонти на „Големия остров“ край Дуранкулак, Дорбичко, в инвентара на залетите крайбрежни селища от Варненските езера, в горния, енеолитен хоризонт на височинното селище Драганово, Дорбичко, както и в некрополите Варна I и Девня, Варненско.

Към културата Варна се отнасят и редица непроучени селищни могили в Бургаски окръг, съсредоточени по крайбрежието, като Каблешково, Бургас I и II, а така също и селищните могили при Българово, Бургаско, в горните хоризонти на Козарева могила северно от Коблешково, в потъналото селище в залива на Созопол и др. Трябва само да се съжалява, че в района на Бургас досега не са предприети системни проучвания, които биха могли да хвърлят светлина върху взаимодействието на културата Варна от черноморското крайбрежие на юг от Балкана с културата Караново VI от вътрешността на Тракия. От този район засега не са ни известни и некрополи.

От района на Лонгоза обаче разполагаме с достатъчно данни за контактите на културата Варна със вътрешността. На брега на река Луда Камчия изцяло е проучена селищната могила Голямо Делчево[234]. Горните ѝ хоризонти се отнасят към културата Коджадермен–Гумелница, но съдържат и известен процент керамика, типична за културата Варна. Изправени сме пред едно смесено гранично явление между два куртурни ареала. Моноритуалният некропол на Голямо Делчево, съдържащ типичните за културата Коджадермен–Гумелница хокери наляво с глава на изток, дава основание да съдим за културната принадлежност на населението от Голямо Делчево към последната култура.

Към културата Варна се отнасят още селищната могила при жп гарата на с. Комунаре, горните хоризонти на селищната могила Сава с некропола – и двете до гр. Дългопол, Варненскор и др.

---

[234] **Х. Тодорова**, **Ст. Иванов** и др... Цит. съч.; **H. Todorova**, Kupferzeitliche Siedlungen... Цит. съч., Abb. 88, 159–160; **Х. Тодорова**. Каменно-медната епоха... Цит.съч., 168–178.

Керамичният комплекс, характерен за културата Варна, обхваща серия есовидно профилирани съдове – паници и купи, чиято повърхност е покрита с черна, блестяща „псевдофирнисова“ политура. Нанесеният по повърхността на съдовете шлик от черна пирулозитна боя придобива, при различните режими на опалване, различни оттенъци, вариращи от охровожълто през оранжево до тъмночервено и черно. Типични са етажовидно профилираните питоси (Обр. 76.), чиято антропоморфна форма е наследена от средната медна епоха. Те се срещат в най-различни размери: от миниатюризираните, за целите на погребалния ритуал съдчета в гробовете, до високите до един метър питоси с обем над 50 литра, откривани в селищните могили. Интересно е да се отбележи, че такива изделия се срещат във вид на изключения и във вътрешността на Североизточна България и Мунтения. Познаваме едно подобно хранилище със средни размери от с. м. Овчарово, Търговищко[235], и две от с. м. Глина до Букурещ.

Украсата на керамиката на културата Варна е разнообразна. Водещ е негативният, изрязан с кербшнит орнамент, при който мотивът изпъква с полираната повърхност на съда на фона на бяло или червено инкрустирани площи. Канелюри, негативен графитен орнамент, както и редуващите се бели, червени и черни полета или триъгълници по устието на съдовете допълват картината. Прави впечатление ниският процент на грубата кухненска керамика в сравнение с масовото ѝ присъствие в комплексите на културата Коджадермен–Гумелница.

През медната епоха праисторическото изкуство е в разцвет. То е тясносвързано с древните култове и вярвания. Естетическите възгледи на древните хора са намерили отражение в глинената, мраморната и костената пластики, в богатата украса на съдовете, в стенописите, в многобройните лични украшения, изработени от кост, мида Спондилус, мед и злато. Някои особено репрезентативни постройки се интерпретират като храмове или дворцови сгради. С косвени указания за наличието на централни храмове разполагаме от некропола Варна I, където бяха открити споменатите погоре „погребения“ на големи глинени, очевидно храмови, мъжки и женски идоли с човешки ръст, снабдени с богати и разнообразни дарове от мед и злато. Към тях се отнасят „гробо-

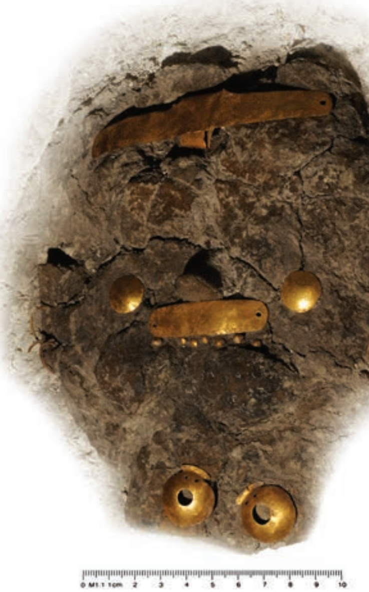

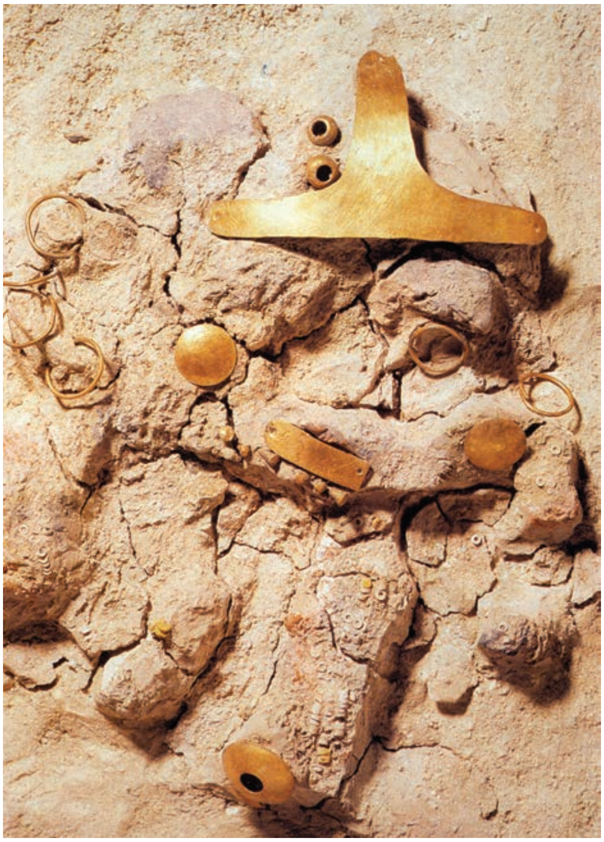

Обр. 83. „Глинени глави“ от некропола Варна I. Регионален исторически музей – Варна.

---

[235] **Х. Тодорова**, **В. Василев**, **З. Занушевич**, **М. Ковачева**, **П. Вълев**. Овчарово... Цит. съч., Таб. I, 88, 16.

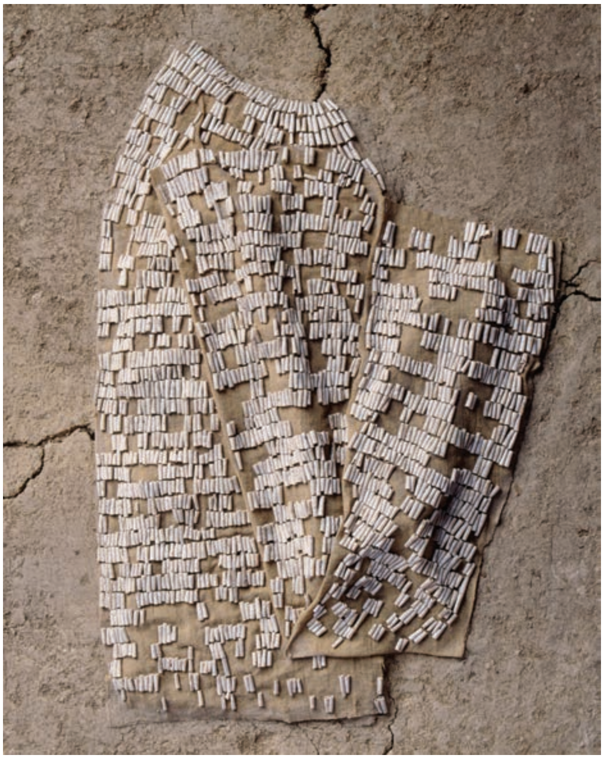

Обр. 84. Възстановка на горна част от дреха, обшита с мъниста от Dentalium, от женски гроб № 609, от некропола на западния бряг на Дуранкулашкото езеро. Регионален исторически музей – Добрич.

ве“ № 1 и № 2, както и т. нар. „глинени маски“ от некропола Варна I (Обр. 83.). Последните всъщност представляват главите на глинени, женски храмови идоли[236] с размери на тялото, близки до естествените, изработени от леко опалена глина. Детайлите на лицето – очи, уста и уши, са маркирани със златни пластини и обеци (Обр. 83.). От тези находки съдим, че в района на Варненските езера се е намирал не само общественият, но и култовият център на културата Варна. Там очевидно е имало представителни храмове с надрегионално значение, в които са стояли изправени „погребаните“ големи идоли, за които стана дума. Твърде е възможно някои от глинените идоли, откривани в селищата, да са умалени копия на споменатите големи храмови статуи и да са ги замествали в семейните култови практики.

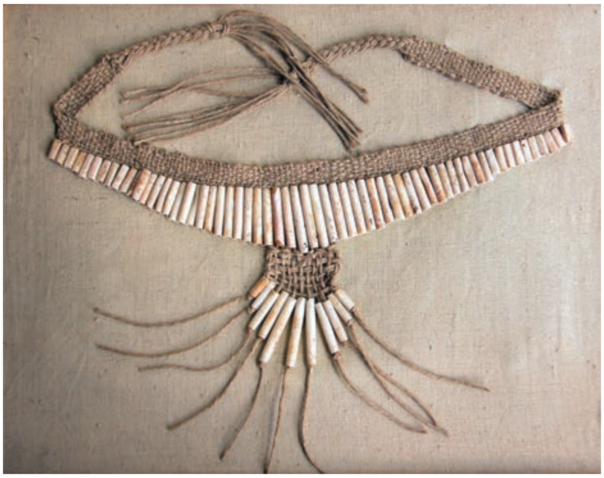

Обр. 85. Възстановка на поясна препаска, украсена с мъниста от Spondylus, от гроб № 49 на праисторическия некропол в Дуранкулак Регионален исторически музей – Добрич.

Носията на населението на културата Варна не се отличавала съществено от традиционното женско облекло, характерно за медната епоха в североизточната част на Балканския полуостров. То се е състояло от едноцветна риза, малко пъстро елече (Обр. 84.), изпъстрени с орнаменти „панталони“, стигащи до под колената, широк колан и някакъв вид ботушки. На главата е носена диадема от спондилусови мъниста, на ръцете – спондилусови или медни гривни и медни пръстени, на шията – гердани от малахитови и спондилусови мъниста, а под кръста – колани от същите мъниста. На ушите се откриват медни или златни халкички – обеци. Понякога на предните зъби има поставени медни халкички.[237] **Златните украшения са голяма рядкост в женските гробове**.

За парадното мъжко облекло съдим по косвените данни от гроб № 43 в некропола Варна I.[238] То вероятно се е състояло от дълга до под колената риза с нашити по нея кръгли златни апликации, ботуши със същите апликации, някакъв вид филцова шапка с хиперболизирани и удължени надолу „уши“, с прикрепени към тях златни апликации. На врата са носени гердани от златни мъниста, комбинирани с мъниста от халцедон и кварцит. На ушите – златни обеци, на ръцете – по няколко масивни златни и спондилусови гривни. Редичка от златни пирончета е украсявала долната устна на най-високопоставените личности. Златните украшения са били привилегия на мъжете. От идола от Балчик[239] (Обр. 60.) съдим за начина на носене на многоредни огърлици от денталиум. От Дуранкулак познаваме една обшита с денталиум дреха и колани от спондилусови мъниста (Обр. 85.).[240] Хилядите денталиуми, открити в някои гробове на некрополите Варна I и Варна II и в некрополите от Северна Добруджа, със сигурност произхождат от подобни обшивки, за съжаление не достатъчно внимателно разкрити по време на археологическите разкопки. От запазените отпечатъци на тъкани върху медни оръдия знаем, че населението е умеело да преде и тъче фини платове от вълна и лен, като тъканите са били изпълнявани с различни техники. Станът е бил вертикален, а основата била опъвана от масивни, отвесно висящи глинени тежести. В изцяло проучените селища от късната медна епоха на „Големия остров“ в Дуранкулак само в отделни сгради бяха установени следи от тъкачен стан, което говори за известна производствена специализация и в областта на текстила. Такива наблюдения има и от вътрешността на Североизточна България и Южна Румъния.

---

[236] **Х. Тодорова**. Към проблема за т.нар. „символични“…..Цит. съч.; **H. Todorova**. Zur Frage der s.g. «Symbolischen Gräber»… Цит. съч.

[237] **Y. Yordanov**, **B. Dimitrova**. Results of an anthropological study... Цит. съч., 347.

[238] **I. Ivanov**. Die Ausgrabungen des Gräberfeldes von Varna. – В: Macht, Herrschaft, Gold, Ausstellungskat., Saarbrücken, 1988, 67–79, Abb.24, 25; **I. Ivanov**. The Varna Chalcolitic Nakropolis. – В: The First Civilization Europe and the Oldest Gold in the World, Varna, Bulgaria (Katalog) Isetan Museum of Art (Japan) 1982, 21–24, Abb. 42.

До неотдавна се смяташе, че мидите Спондилус и Глицимерис, използвани за производството на украшения, произхождат от Средиземно море, където се срещат днес. Новите изследвания показаха, че тези миди са били добивани в Черно море.[241] Очевидно е, че при високите средногодишни температури по време на климатичния максимум, водите на Черно море са били значително по-топли от днешните, което е създавало добри условия за живот в Черно море и на тези атрактивни, но топлолюбиви миди. Те живеят в скалисти крайбрежни райони, прикрепени на малка дълбочина към скалите. Населението на Добруджа ги е добивало масово чрез гмуркане. Добруджа стои в началото на търговския „**Път на Спондилуса**“ водещ от Черно море към Средна Европа.

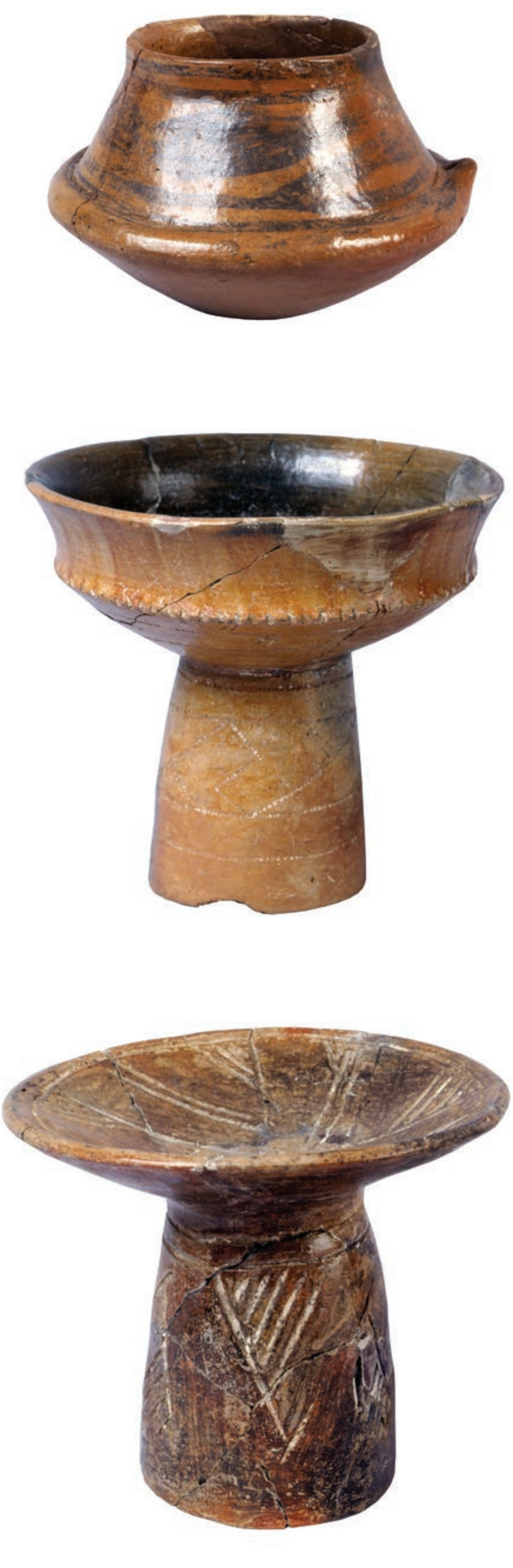

Обр. 86. Глинени съдове от с. м. „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро. Култури Хаманджия IV и Варна. Регионален исторически музей – Добрич.

---

[239] **Х. Тодорова**. Колективна находка от идол и съд от Балчик. – Изв. Арх. Инст. XXXIII, 1972, 39–45.

[240] **H. Todorova** (ред.). Durankulak II/1... Цит. съч., Gräber No 609, 49 и 313, Abb. 234–236.

[241] **H. Todorova**. Die Mollusken... Цит. съч.. – В: H. Todorova (ред.). Durankulak II/1... Цит. съч., 177–186.

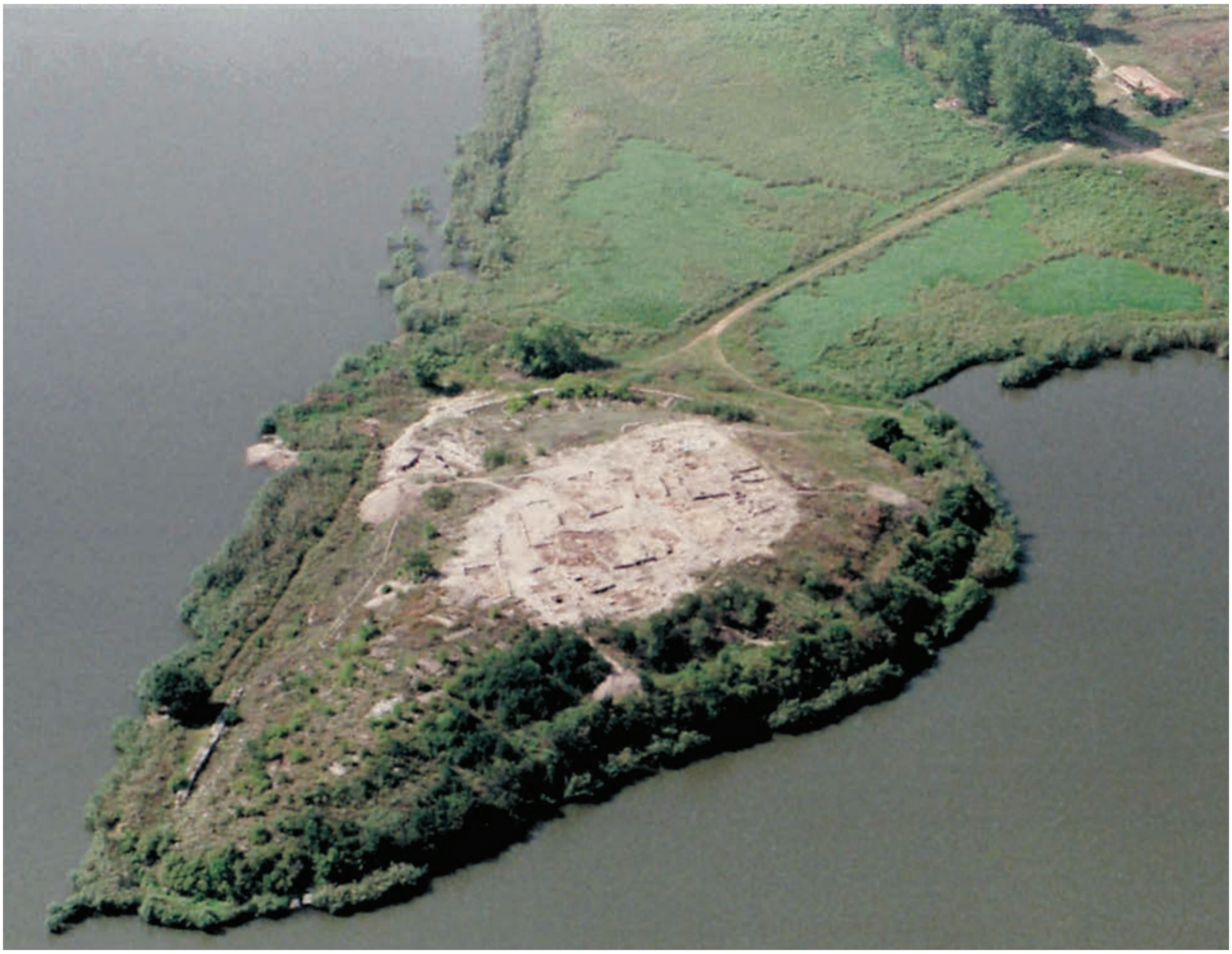

Обр. 87. Аерофотография на селищната могила „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро.

Добивът и търговията със Іпондилус лежи в основата на богатството на Черноморска Добруджа през V-ото хил. пр.Хр. Картата на разпространението на спондилусовите украшения в Европа (Карта 3) говори красноречиво в полза на произхода именно от Черно море на тази високоценена в цяла Европа през V-ото хил. пр.Хр. суровина. Изглежда, че мидите Спондилус и Глицимерис са били и най-древната, надрегионална разменна единица на континента – предшественикът на днешното евро.

Погребалните обичаи на културата Варна са биритуални. Практикуван е различен начин на погребване на мъжете и жените, което ги отличава коренно от монофритуалните погребални практики на културата Коджадермен–Гумелница. Тази биритуалност, наследена от културата Хаманджия, в отделни случаи прераства в полиритуалност. Некрополите от късната медна епоха от нивата край „Големия остров“ при Дуранкулак, Добричко, от Варна и от Девня, Варненско, показват, че мъжете винаги са били погребвани в изпънато положение по гръб (Обр. 95.), с глава на север, придружени според ранга и позицията им в обществото, от различно, често значително, количество погребални дарове – украшения, многобройни съдове с храни и напитки, оръдия от камък и кремък и бойни брадви от еленов рог.

Жените са били полагани в свито положение като хокери надясно, рядко наляво (Обр. 94.), също с глава на север. Те са съпроводени от по-скромни погребални дарове – съдове и украшения.

Керамиката е била правена специално за погребенията. Съдовете са отлично оформяни и украсявани, но са толкова слабо изпичани на открит огън, че лесно се разпадат и трудно се консервират. Изправени сме пред типичния случай на т.нар. „погребална керамика“[242], характерна не само за културите Хаманджия и Варна, но и за синхронните некрополи от целия Североизток на Балканския полуостров.

Характерният за културата Варна погребален ритуал, с малки изключения, не се разпространява вън от рамките на нейния черноморски ареал и не се среща в некрополите от пограничните зони. Така например той не е засвидетелстван в Голямо Делчево.[243]

Съществени различия между културите Варна и Коджадермен–Гумелница се наблюдават и в **архитектурата**. Селищата на културата Варна край самата Варна днес са залети от водите на Варненските езера и не могат да бъдат проучени, но разкопките, проведени върху цялата площ на „Големия остров“ край Дуранкулак, Добричко, през 1975–2007 год., дадоха възможност изцяло да бъде разкрита една селищна могила, чиито III–VI строителни хоризонти се отнасят към тази култура. Селищата са строени по определен план (Обр. 89.), с пресичащи се под прав ъгъл улици и продълговати правоъгълни сгради, ориентирани по посоките на света. Стените на постройките имат високи каменни цокли, запазени на места до 80 см височина (Обр. 88, 91–92.), надстроявани до покрива с глинобитна лентеста техника. В план те представляват трапецовидни или правоъгълни къщи с преддверие (мегарони) с отворена на юг фасада, поддържана от дървени колонади. Сградите имат стандартна вътрешна архитектура: в централното помещение, до източната му стена, върху висок каменен подиум се издига пещ. До нея е било разположено хромелното съоръжение, а по протежение на една от стените се проследява дълъг глинен подиум, върху който са били наредени съдове и друг инвентар. В центъра на някои сгради бе констатирано трапецовидно култово огнище. Някои сгради са били двуетажни, а покривите им – двускатни (Обр. 90.). В повечето случаи стените на преддверията, както и вътрешните преградни стени, имат лека глинена конструкция. В основата на някои сгради бяха открити следи от строителни жертвоприношения, състоящи се от спондилусови украшения, костени идоли и др.

Основната стопанска дейност на обитателите се е извършвала в преддверието на мегарона, където до всяка от външните му стени личи

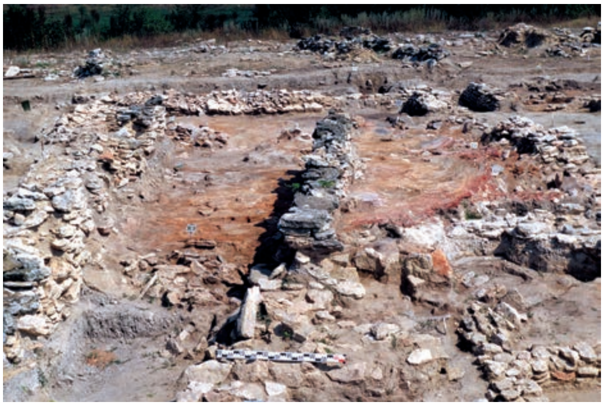

Обр. 88. Жилище № 8 от хоризонт VII-и на селищната могила „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро.

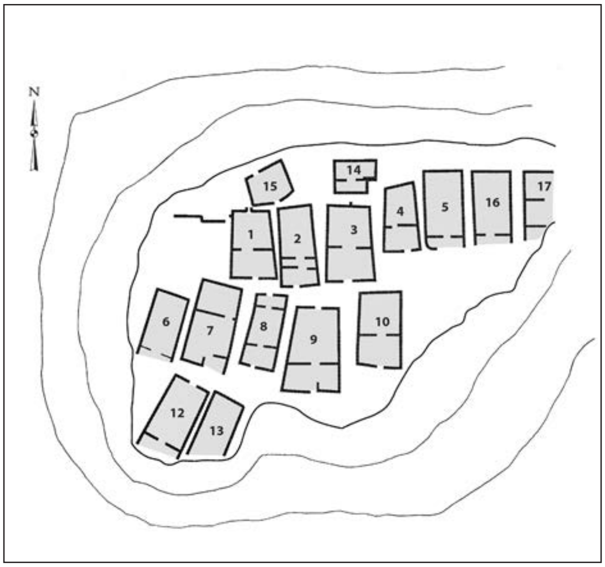

Обр. 89. Схеманичен план на праисторическо селище от културата Варна. Каменна архитектура – хоризонт IVb, от с. м. „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро.

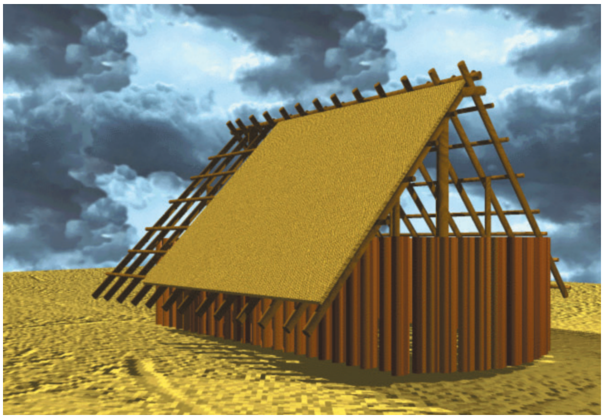

Обр. 90. Реконструкция на двускатен покрив на праисторическо жилище.

---

[242] **H. Todorova**. Sepulkralkeramik aus den Gräbern von Durankulak. – В: H. Todorva (ред.). Durankulak II/1... Цит. съч., 81–116.

[243] **Х. Тодорова**, **Ст. Иванов**... Цит. съч., 53–63.

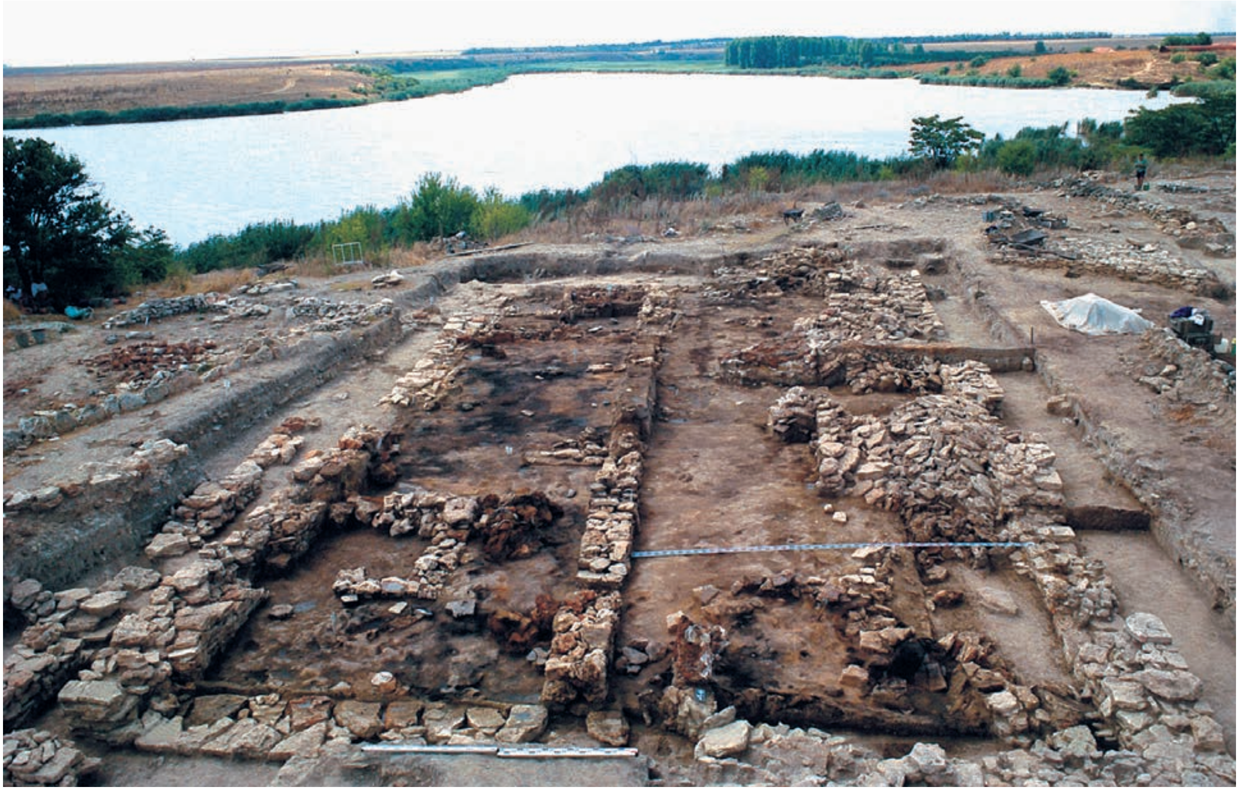

Обр. 91. Жилище № 5 от хоризонт VII на селищната могила „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро.

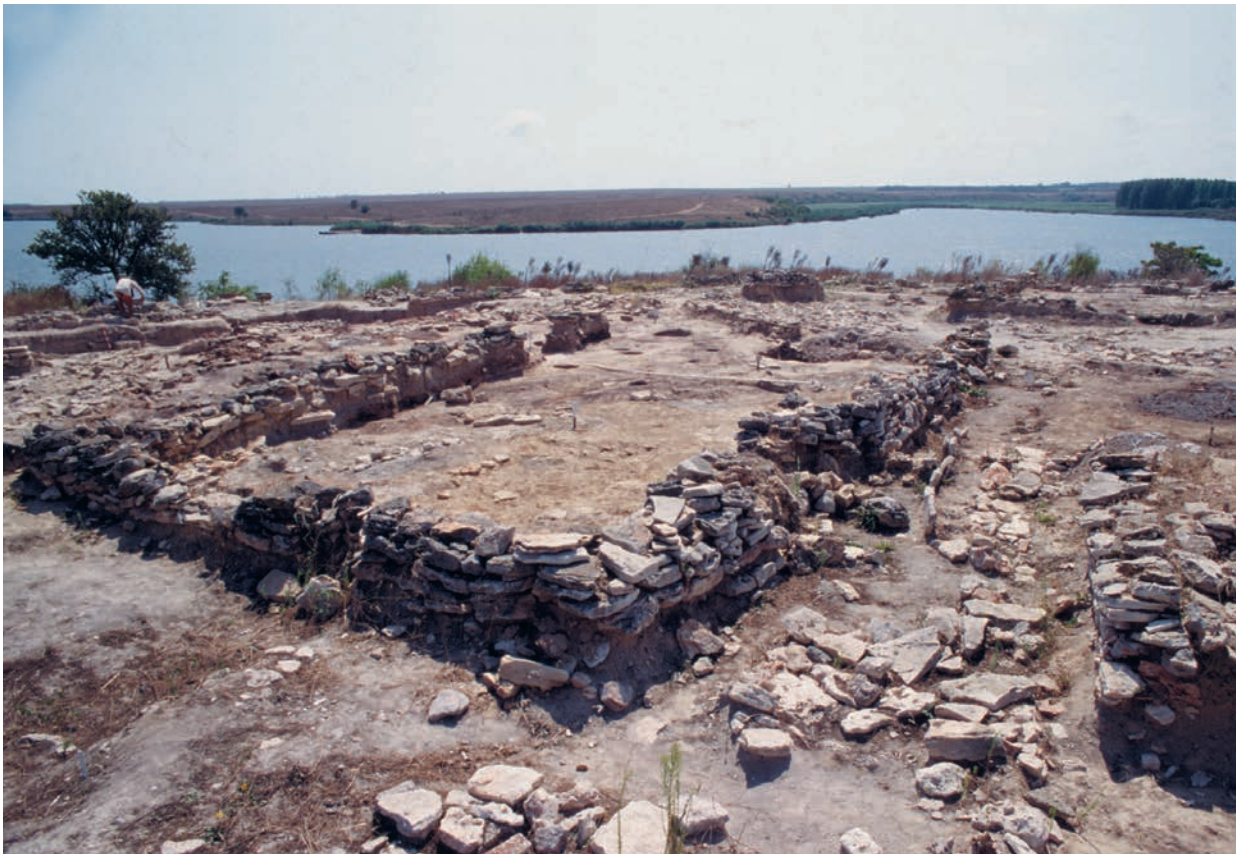

Обр. 92. Жилище № 6 от хоризонт V на селищната могила „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро. Култура Варна II.

огнище, изгравено върху каменен или глинен подиум. Подът на преддверията е покрит с пепел, каквато се намира и на улиците, където са били изхвърляни всички отпадъци. В резултат на това сградите постепенно са „потъвали“ в тях.

В центъра на селището на „Големия остров“ в Дуранкулак бе разкрит голям трапецовиден мегарон с обща площ 162 м^2, с масивен каменен цокъл (Обр. 93.). В сградата бяха открити много съдове, но отсъстваха оръдия на труда. Тук бяха проследени 51 разноцветни подови замазки. До западната стена бе открито отделно кухненско помещение с богат инвентар. Нашите наблюдения говорят в полза на предположението, че се касае за централната сграда – вероятно седалище на вожда на селището, което ни дава основание да тълкуваме постройката като дворец от късната медна епоха.

Дълбоката социална диференциация, констатирана както в гробовете от Дуранкулашкия некропол, така и в едновременния Варненски некропол № 1, и особено погребение № 43 от него, говорят за една дълбоко диференцирана социална структура[244]: потестарна власт начело с цар (Варна, гроб 43) и племенни вождове (Дуранкулак, гроб 512). Това предполага наличието на дворцови сгради. Такива познаваме в Дуранкулак още от времето на средната медна епоха (VII-и хоризонт, Хаманджия IV). Оттогава имаме и погребение на племенен вожд – гроб 512 от Дуранкулашкия некропол (Обр. 95.).[245]

Засвидетелстваната в Дуранкулак строителна активност добавя още един твърде важен щрих към нашите представи за изключително високото равнище на обществено-икономическото развитие, достигнато от Черноморска Добруджа към края на Медната епоха.

Забележителният просперитет във всички области на живота на човека през този период се дължи на няколко взаимносвързани фактора, които са намерили благоприятна почва в Западното Причерноморие. Единият фактор е благоприятният климат, другият – особено изгодното за дадения исторически момент географско положение на този ареал, което му позволява да държи в ръцете си ключовите позиции на „**пътя на медта**“. Медта е била основният артикул, циркулирал в междуплеменната търговия. От нея на първо място са били облагодетелствани черноморските селища като средища – вносители на мед и износители на готова метална продукция. Вече се каза, че конят и колата още не са били познати, и затова водният транспорт е бил основен.

Обр. 93. Проучване на жил. 5 от VII-и хоризонт на с. м. „Големия остров“ в Дуланкулашкото езеро.

През втората половина на V-ото хил. пр.Хр. рудодобивът и металургията намират благоприятно отражение във всички сфери на човешката дейност. Първите тежки метални оръдия са едновременно оръдия, оръжия и символи на социален статус. Те намират приложение в дърводобива, където чувствително повишават производителността на труда. Това води косвено до интензификация на дърводобива, а от там на строителството, рудодобива и металургията.

Ценна информация за структурата на стопанството на медната епоха в Добруджа ни дадоха трасологическите изследвания на Н. Н. Скакун (Санкт Петербург) върху находките от Дуранкулак.[246] Тя установи, че около 18% от кремъчния инвентар на IV-и жилищен хоризонт е свързан със земеделието, което е важно доказателство, че последното е лежало в основата на стопанството. За обработката на

---

[244] **H. Todorova**. Die Nekropole bei Varna und die sozialökonomischen Probleme am Ende des Äneolithikums Bulgariens. – Zeitschr. Archäol. 12, 1978, 94–95; **Х. Тодорова**. Социално-икономическите отношения в България в края на каменно-медната епоха. – Ист. Прегл. 2, 1978, 44–50; **H. Todorova**. Die Sozialstruktur im Licht der Auswertunsergebnisse. – В: H. Todorova (ред.). Durankulak II/... Цит. съч., 267–280.

[245] **H. Todorova** (ред.). Durankulak II/1... Цит. съч., Abb. 76.

[246] **Н. Н. Скакун**. Орудия труда... Цит. съч..

Обр. 94. Женски гроб № 271 от некропола при Дуранкулашкото езеро.

Обр. 95. Мъжки гроб № 512 от некропола при Дуранкулашкото езеро.

Обр. 96. Гроб № 514 от некропола при Дуранкулашкото езеро. Национален исторически музей–София.

почвата са били използвани предимно оръдия, изработени от кост и рог (сохи, копачки, мотики). Жътвата се е извършвала с дървени сърпове с назъбени остриета от кремъчни пластинки. Кожите и дървото са били обработвани с кремъчни стъргалки и ножове, полирани с каменни гладилки.

Специализацията, отделянето на рударите и металурзите от прякото производство на средства за препитание и преди всичко обстоятелството, че оксидна медна руда се е намирала само в отделни, достатъчно ограничени на брой райони в Югоизточна Европа, е довело до обособяването през средната и късната медна епоха на рудодобива, металургията и търговията като самостоятелни клонове на човешката дейност. Става дума за първите истински занаяти в историята на човечеството. Тяхното обособяване маркира началото на второто разделение на труда – основна структура и на съвременното общество.

Нарасналото благосъстояние на родовите общини и натрупването в рамките на поселенията на различни видове запаси очевидно са събуждали чужди апетити, което е наложило да се вземат мерки за укрепяване на селищата. За заселване са били избирани естествено укрепени места, като „Големия остров“ край Дуранкулак, скалистото плато Долапкулак край с. Драганово, Добричко, и др., а самите селища заемат малка, леснозащитима площ и са гъсто застроени и укрепени.

Основни оръжия са били лъкът и стрелата, копието и бойната клюновидна брадва от еленов рог. Познаваме и няколко клюновидни медни брадви, които очевидно са били притежание на аристокрацията.

През втората половина на V-ото хил. пр.Хр. Добруджа, като част от ареала на Западното Причерноморие, се нарежда начело на най-напредналите в обществено-икономическо отношение райони в Европа. Всестранният разцвет на материалната и духовната култура на този район показва, че през средната и късната медна епохи, по западното черноморско крайбрежие се е оформила **първата протоцивилизация на човечеството**, която предхожда хронологически с повече от хилядолетие първите стъпки на познатите най-древни цивилизации от Ориента. Така че, след това откритие, за петото хилядолетие вече не е валиден принципът „*Ex Oriente Lux*“.

Осма глава

ГОЛЯМАТА ЕКОКАТАСТРОФА НА IV-ОТО ХИЛ. ПР.ХР. ПРЕХОДЕН ПЕРИОД ОТ МЕДНАТА КЪМ БРОНЗОВАТА ЕПОХА

(4200–3200 год. пр.Хр.)
хоризонти 9 и 10 по Х. Парцингер

8.1. Екологичната катастрофа на четвъртото хилядолетие.

В самия край на V-ото хил. пр.Хр., а именно около **4200 год. пр.Хр.** цветущите късномедни цивилизации от североизточната част на Балканския полуостров почти едновременно прекъсват своето съществуване. Техните селища са поголовно опожарени, а гъстата поселищна мрежа, наброяваща над 1000 селищни могили, престава да съществува, което говори за дълбок културен и демографски колапс. Той настъпва най-напред в степните и полустепните райони на Добруджа, Мунтения, Североизточна България до река Осъм, но засяга и Тракия. Животът в Северозападна България, Олтения, Източна Сърбия и Валахия продължава малко по-дълго, до около 3800 год. пр.Хр., след което огнищата на късноенеолитните култури и тук колабират. Загиват рудодобивът и металургията. С техния залез сме изправени пред едно от най-големите прекъсвания в праисторията на Югоизточна Европа. До този момент развитието в Добруджа върви общо взето плавно, следвайки една континуитивна линия, начупвана само от незначителни вътрешни сътресения, но никога не е прекъсвана напълно. В тази светлина въпросното прекъсване се явява най-крупната цезура в праисторията на Балканския полуостров. Тя трае повече от 1000 години и има за резултат дълбоки промени в цялата етнокултурна структура на тази част от света.

Що се отнася до следващите етапи от праисторията на Добруджа, то новите изследвания показаха, че между края на медната и началото на бронзовата епоха лежи един продължителен период на тежка екологическа катастрофа, която обхваща времето между 4200 и 3200 год. пр.Хр.[247] За кратко време целият Североизток на Балканския полуостров се обезлюдява. Деградацията на културата е колосална. Този кризисен период обозначаваме като **преходен период от медната към бронзовата епоха**.[248] Следва обаче да се има предвид, че с понятието преходен период в румънската литература е обозначен един различен от нашия отрязък време, който обхваща и българската ранна бронзова епоха.

На днешното ниво на нашите знания развилите се в края на V-ото хил. пр.Хр., катастрофални събития вече не могат да бъдат обяснявани със старата и доста примитивна теза на Мария Гимбутас[249] за една ранна вълна от степни, номадски народи, залели и унищожили в момента на най-големия им разцвет късномедните култури в Добруджа, а след това и в цялата североизточна половина на Балканския полуостров. Тази идея дълго битуваше в нашата археологическа литература и дори фигурира в написаното от мен по този въпрос в първото издание на том I от Историята на Добруджа.

Широката надрегионалност на наблюдаваните кризисни явления, които се разгръщат постъпателно във времето и засягат територии, в които няма данни за присъствие на степни номади, каквито са Егея, поречието на р. Струма, Албания и др., наложи търсенето на истинските причини за културния колапс, които в крайна сметка се оказаха климатични.[250] В тази връзка не бива да се забравя, че в края на V-ото хил. пр.Хр. е кулминацията на следледниковия климатичен максимум, когато температурите са били значително по-високи от днешните и непрекъснато са се покачвали. Това добре личи в данните от сондирането на Гренландския ледник, които показват развитието на средногодишните температури на Северното полукълбо през този период[251] (Обр. 13.). Високите температури имат в кулминацията си катастрофални последици за екосистемата южно от Карпатите. В степните и полустепните райони около 4200 год. пр.Хр. настъпват дълготрайни суши и глад, огромни горски пожари унищожават горите, а поройни дъждове и разливите на реките заблатяват низините. Световният океан, в т.ч. и Черно море, надхвърлят днешното си ниво и заливат островите и делтите на реките. Става дума за споменатата следледникова ингресия на моретата (3800–3400 год. пр.Хр.).

---

[247] **H. Todorova**. Die teifgreifenede ökologische Krise des 4 Jahrtausends. – В: Von Domica bis Drama. Gedenkschr. für Jan Lichardus, V. Nikolov, K. Băčvarov (ред.). Sofia, 2004, 107–116; **H. Todorova**. Klima und Strandverschiebungen im Postglazial Bulgariens. – В: The fourth Mill. B.C. Proc. Intern. Symp. Nessebar 28–30 August, P. Georgieva (ред.). Sofia, 1993, 77–81; **H. Todorova**. Zur Frage von Kontinuität und Diskontinuiät in der Entwicklung des Neolithikums, Äneolithikums und der frühen Brozezeit auf der Balkanhalbinsel. – Thracia Praehst. Suppl. Pulpudeva 3, Sofia, 1982, 5–9; **P. Roman**. Forme de manifestare culturală din eneoliticuluj tărsiu şi periode transiţele la epoca bronzuluj. – Stud. Cerc. Ist. Veche 32/1,1981, 21–42.

[248] **И. Вайсов**. Състояние на проучванията на т.н. „Преходен период“ в България. – Археология XXXIV, 1992/2, 45–49; **H. Todorova**. La transition de l´énéolitique a l´âge de bronze en Bulgarie. – В: Archaeometry, Proc.25th Intern. Symp., Y. Maniatis (ред.). Amsterdam–Oxford–New York–Tokio, 1989, 697–703; **Х. Тодорова**. Каменно-медната епоха... Цит. съч., 221–226.

[249] **M. Gimbutas**. The Kurgan Cultur. – В: VII^{e} Congr.Internat.UISPP 1, Prag 1970, 483–487.

[250] **H. Todorova**. Die teifgreifenede... Цит. съч.; **H. Todorova**. Zur Frage von Kontinuität... Цит. съч..

Свързаната с покачването на температурите екологична катастрофа се движи от юг на север, засягайки, около 4600 год. пр.Хр., териториите на юг от Родопите, а около 4200–3200 год. пр.Хр. и пространствата между Карпатите и Родопите. Селищните системи там загиват заедно с населението си. На Балканския полуостров колапсът трае над 1000 години, а на юг и по-дълго.

В своя хронологически диапазон между 4200 и 3200 год. пр.Хр. нашият преходен период се покрива с ранните и средни етапи на „преходния период“ в румънската хронологическа система.

Около 3500 год. пр.Хр. обезлюдената Добруджа става арена на първото появяване на номади, идващи от Южноруските степи. Става дума за малки групи население, носители на късната фаза на културата Кукутени–Триполие, или на сродни племена, чието присъствие е документирано в Дуранкулак.[252] Тази инвазия слага началото на редица спорадични прониквания на Балканския полуостров на степни племена, очевидно изиграли някаква, за съжаление до днес все още неанализирана, роля в по-нататъшното етнокултурно развитие на региона през бронзовата епоха.

Посредством река Дунав степните племена са имали контакт с културни групи, носители на среднодунавския „Хоризонт на шайбовидните дръжки“. В резултат от взаимодействието на тези два етнокултурни компонента по Долния Дунав възниква културата Чернавода I (3500–3400 год. пр. Хр.), която заедно с последвалата я култура Чернавода III–Баден–Болераз (3400–3200 год. пр.Хр) обхваща почти цялата втора половина на IV-ото хил. пр.Хр. Краят на тези две култури маркира и края на преходния период в смисъла на българската хронологическа схема.

Нашият Преходен период има два ясно разграничаващи се подпериода с коренно различно съдържание. Това са: **финален енеолит** и **протобронзова епоха**.

8.2. Краят на ранната металургия. Финална медна епоха.

(4200–3750 год. пр.Хр.)
хоризонт 9 по Х. Парцингер

След 4000 год. пр.Хр. на Балканския полуостров вече функционират само малко от огнищата на металургията на чистата мед. Те се намират в централните части на полуострова. Добруджа, Североизточна България, Мунтения и Тракия са вече напълно обезлюдени. На западния бряг на Черно море познаваме само едно селище от това време – в залива на Созопол (днес залято от водите на морето) и едно на Козарева могила при Каблешково, Бургаско.

От този етап в Добруджа разполагаме единствено с някои следи, маркиращи може би, присъствие на някакво твърде ранно степно население. Става дума за т.нар. „каменни скиптри“, изобразяващи стилизирани конски глави.[253] Един такъв скиптър е открит в могила при р. Касимча, друг произхожда от некропола в Деча–Мурешулуй в Румъния.[254] На една костена лъжичка от Созопол има същото такова изображение.[255] От Югоизточна Европа са известни доста подобни находки[256]: най-източните от тях се намират в Приазовските степи, а най-южните – в Македония. От с. Кюлевча, Шуменско, познаваме такава находка от безмогилен гроб с охра, съдържащ и триполски съд.[257] Стратиграфските данни, доколкото ги има[258], датират тези скиптри към времето на културите Варна IV, Кукутени А4–Триполие Б1 (финал). Следователно те се появяват след 4200 год. пр.Хр., т.е. след колапса на цялата късноенеолитна селищна система в североизточната част на Балканския полуостров.

---

[251] **S. A. Johnsen**. D. Gundestrup... Цит. съч..

[252] **I. Vajsov**. Das Grab 982 und die Protobronzezeit in Bulgarien. – В: H. Todorova (ред.). Durankulak II/1... Цит. съч., 159–176.

[253] **B. Govedarica**, **E. Kaiser**. Die äneolithischen abstrakten und zoomoprphen Steinzeptern Südost- und Osteuropas. – Eurasia Antiqua 2, 1996, 59–103; **Х. Тодорова**. Каменно-медната епоха… Цит. съч., Рис. 118.

[254] **I. Kovacs**. Cimitirul eneolitic de la Deces Mureşului. AISC I, Cluj, 1928–1932, 89–101; **P. Roman**. Strukturänderungen des Endäneolithikums... Цит. съч., 113; **D. Berciu**, Contribuţii la problemele neoliticului... Цит. съч., 302, fig. 127, 1; 312, fig. 134, 317, fig. 139, 320, fig. 143 etc.

[255] **K. Dimitrov**. Stone sceptres type zoomorphic figure from Sozopol... Цит. съч.

[256] **B. Govedarica**, **E. Kaiser**. Die äneolithischen abstrakten... Цит. съч.

Погребение, отнасящо се към това време, бе открито преди години в Девня. В него, наред със кремъчен инвентар, изобилно посипан с червена охра, са намерени още медна тел, медна кама и златни халкички.[259]

Особен интерес представлява споменатото релефно изображение на конска глава върху дръжката на костена лъжица от потъналото селище в Созопол, разпознато от К. Димитров (Обр. 97.)[260]. Тази находка датира хоризонта на каменните скиптри около 4000 год. пр.Хр.

Опорните точки – Касимча, Кюлевча, Ръжево конаре, Пловдивско, Девня, Созопол, Сълкуца и др. – биха могли да маркират присъствието в началото на IV-ото хил. пр.Хр в определени обезлюдени райони на Югоизточна Европа на отделни мобилни групи номадско население и говорят за евентуални негови контакти с последните уседнали постенеолитни (финално енеолитни) анклави по Черно море (Созопол) и в Македония. Очевидно е, че при изображенията на глава на кон, най-вероятно див, става дума за широко разпространена надрегионална символика, която би могла да стои във връзка с първите опити за одомашняване на коня, който на този ранен етап (по всичко изглежда) е играел ролята на култово животно.

След 4200 год. пр.Хр. селища от финалния етап на късната медна епоха се запазват само в Централнобалканския регион и Западна България, където отбелязваме един последен бум на индустрията на чистата мед.[261] Около 3800/3700 год. пр.Хр. демографският колапс обхваща и

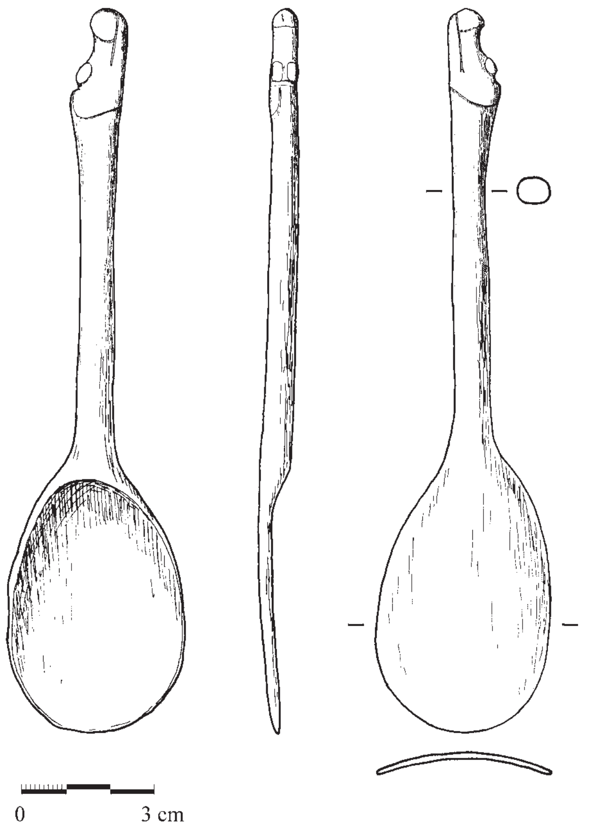

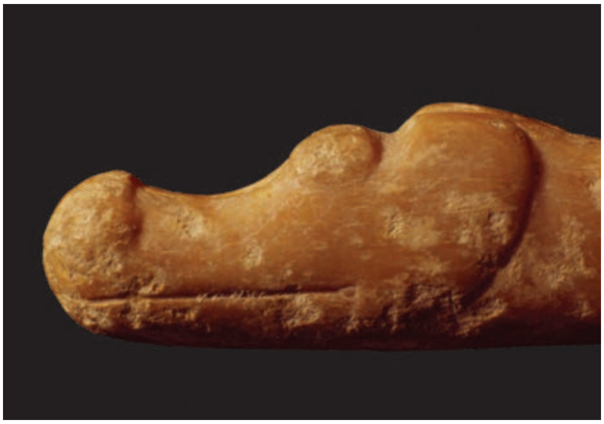

Обр. 97. Костена лъжичка от потъналото селище в Созопол. Център за подводна археология – Созопол.

---

[257] **Z. Vǎžarova**. Zoomorphes Zepter aus Kjulevča bei Šumen. – Stud. Praeh. 8, 1985.

[258] Скиптъра от Тереки Мектеб в: **H. Müller-Karpe**. Handbuch der Vorgeschichte III/3, München, 1974, Tabl. 683–A, 3; **Х. Тодорова**. Каменно-медната епоха... Цит. съч., Рис. 119.

[259] **М. Мирчев**. Три погребения от енеолитната епоха. – Изв. Варн. Арх. дружество XII, 1961, 117–125.

[260] **K. Dimitrov**. Stone sceptres type zoomorphic... Цит. съч.; **Хр. Ангелова**, **В. Драганов**, **К. Димитров**. Потънали селища от финала на халколита и ранната бронзова епоха в созополското пристанище. – АОР за 1992–1993 год., 17–20; **Хр. Ангелова**, **К. Димитров**, **В. Драганов**. Подводни археологически проучвания в акваторията на остров „Св. Кирик“ и пристанището на Созопол. – АОР за 1995 год., 113–114; **П. Георгиева**. За зоморфните скиптри и последните етапи на късноенеолитните култури Варна, Коджадермен-Гумелница-Караново VI и Криводол-Сълкуца. – В: Stephanos Archaeologicos in Honorem Professoris Lidmili Getov, Stud. Archaeol. Univ. Serdic. Supl. IV, Sofia, 2005, 144–167; **П. Георгиева**. За края на енеолита по Западното Черноморие, Festschrift für Prof. Dr. habil. Henrieta Todorova. – Сб. Добруджа 21, 2003, 214–238.

Обр. 98. Кремъчни върхове за стрели от с. м. „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро. Регионален исторически музей – Добрич.

тези територии, с което настъпва и краят на медната епоха.

Започва най-горещият отрязък от кулминацията на следледниковия климат.

Сушите, гладът, горските пожари и др. слагат край на най-ранната протоцивилизация на човечеството.

Заедно с енеолитното население загива и Балкано-Карпатската металургична провинция, което е и краят на най-ранните металургични технологии, боравещи с чиста мед. Така Югоизточна Европа губи завинаги своята водеща роля в тази област.

8.3. Нови технологии, ново население, ново начало. Протобронзова епоха[262]

(3750–3200 год. пр.Хр.)
хоризонт 10 по Х. Парцингер

След 3750 год. пр.Хр. настъпва време на **„глада за метал“**.[263] Последният е характерен за протобронзовата и ранната бронзова епохи. Тогава, към средата на IV-ото хил. пр.Хр., бива открита една **нова металургична технология – легирането на медта с арсен**, с което е бил намерен изход от задънената улица на металургията, боравеща с чистата мед. Легираната мед, т.нар. **арсенов бронз**, е по-твърда от чистата мед и дава възможност с много по-малко метал да се произведат здрави метални оръдия и главно оръжия. Балканският полуостров обаче няма никакво участие в това технологично откритие. До Добруджа достига само един далечен отзвук от това революционно технологично нововъведение, което е било донесено тук от Североизток.[264] Изделията от арсенов бронз са твърде рядко срещани находки на Балканския полуостров.

В средата на IV-ото хил. пр.Хр. в Причерноморските степни райони на североизток от Черно море живее номадско население, известно в литературата или като носител на **културата Среден Стог II**[265], или като носител на Протоямната култура[266], а около Одеса живее късноусатовско население, което познава технологията на легираната мед. Тъй като тя все още е изключително рядка и скъпа, от нея се произвеждат предимно остриетата на ками, удължени с костени дръжки. Северопонтийските номади са били добре приспособени към условията на живот в сухите степи. Безлюдната тогава Добруджа е била достатъчно примамливо пасище за техния добитък, за което си е струвало да се прекоси река Дунав и тези територии да бъдат завладени. Следи от присъствие на такова население бяха констатирани на западния бряг на Дуранкулашкото езеро, където са проучени няколко заравнени погребални могили и безмогилни гробове, датиращи към средата на IV-ото хил. пр.Хр. Тук бе открито и едно погребение (Обр. 99.) с усатовска кама (Обр. 100.) произведена именно от въпросната легирана с арсен мед.[267] Тази находка маркира началото на присъствието в Добруджа на изделия, произведени по новата металургична технология. Откритите в Дуранкулак материали се отнасят към втория етап на нашия преходен период, т.е. към **протобронзовата епоха**. Дали това население вече е отглеждало коне, засега остава отворен въпрос, но то очевидно е имало отношение към доместицирането му, тъй като

---

[261] **B. Jovanović**. Sălcuţa IV, Krivodol and Bubanj. – В: M, Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann, (ред.). James Harvey Gaul in Memoriam, In the Steps of James Harvy Gaul I, Sofia, 1998, 197–202.

[262] **H. Todorova**. Die Protobronzezeit auf der Balkanhalbinsel. – Anatolica 19, 1993, 307–309.

[263] **I. Kuna**. Zur neolthischen und äneolithischen Kupferverarbeitung im Gebiet Jugoslaviens. – Godišnjak XIX, 17, 1981, 77–78, 13–81.

[264] **I. Vajsov**. Die frühesten Metalldolche Südost- und Mitteleuropas. – Praehst. Zeitschr. 68, 1993/1, 103–145.

[265] **Т. Г. Мовша**, **Г.Ф. Чеботаренко**. Энеолитическое курганное погребение у ст. Кайнары в Молдавии. – Кр. Сообщ. 115, Москва, 1969, 45–49.

[266] **J. Rassamakin**. Die nordpontische Sreppe in der Kupferzeit. Gräber aus der Mitte des 5. Jts. bis Ende des 4 Jts. v. Chr. – Archäologie in Eurasien 17, Mainz, 2004.

[267] **I. Vajsov**. Die frühesten Dolche Bulgariens. – Anatolica XVIII, 1992, 61–69.

малко по-късно, през ранната бронзова епоха, вече откриваме кости на домашен кон, например в залетите крайбрежни селища при Урдовиза до Китен и във Варненските езера.

Придошлото от Северноруските степи номадско население несъмнено се е задържало в Добруджа, тъй като особеностите на неговата мобилна, животновъдна икономика са му позволили да усвои, останалите досега непокътнати пространства на добруджански степи.

По същото време западната част на Балканския полуостров влиза в допир с един друг, много важен протобронзов културен комплекс – този на средноевропейския Хоризонт на шайбовидните дръжки. Той обединява редица средно- и югоизточноевропейски културни групи, в които се срещат кани и чаши с дръжки, прилепени към съда посредством притискане с пръст, образуващо т. нар. „шайба“. Този типологически белег е важен индикатор при определянето на синхронността на редица праисторически явления, тъй като присъства в редица югоизточноевропейски култури, отнасящи се към протобронзовата епоха. Център на Хоризонта на шайбовидните дръжки е районът на Средния Дунав, където, за разлика от обезлюдения Североизток на Балканския полуостров, през IV-ото хил. пр. Хр., е налице мощен демографски потенциал. За това говори гъстата селищна мрежа на влизащите в този комплекс културни групи Хунядихалом, Ласиня[268], Тисалуц[269] и др. Става дума за 10 хоризонт на Х. Парцингер.

За разлика от Балканския полуостров, през IV-ото хил. пр.Хр. Средна Европа се радва на отлични климатични условия и на колосален демографският бум. Тази противоположност се дължи на климатичната бариера на Алпийско-Карпатската планинска верига – важна разделителна бариера за климата в Европа. Под демографския натиск население от „Хоризонта на шайбовидните дръжки“ очевидно се е придвижвало надолу по Дунава към Балканския полуостров, като постепенно завладяло неговия Запад чак до Албания, където неговите следи личат в културата Малич II B и в Македония (Шуплевац, Бакърно гумно и др.).

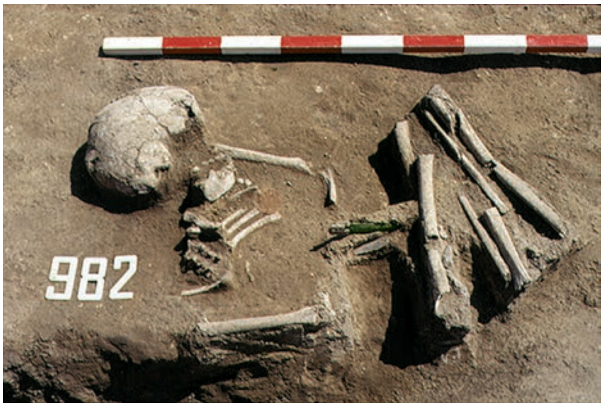

Обр. 99. Гроб № 982 от некропола при с. Дуранкулак.

В Крайдунавска Добруджа това население очевидно е влязло в контакт с гореспоменатото степно такова. Вероятно в резултат от взаимодействието на тези два етнокултурни компонента в Добруджа е възникнала **протобронзовата култура Чернавода I**.[270] Тя бе констатирана за пръв път през петдесетте години на 20-и век, без тогава да бъде разпозната като самостоятелно явление. Едва по-късните открития на европейската археология създадоха необходимата научна база, позволяваща една преоценка на напра-

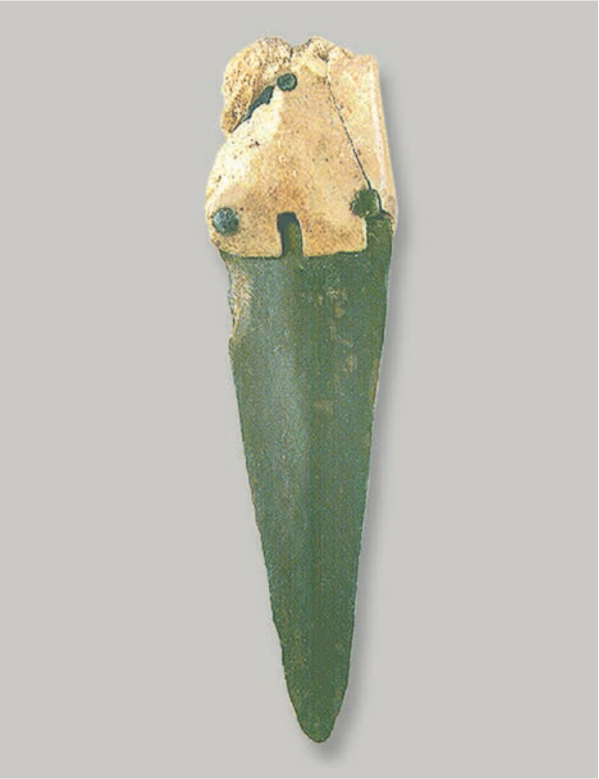

Обр. 100. Кама от гроб № 982 от некропола при с. Дуранкулак. Регионален исторически музей – Добрич.

---

[268] **N. Kalicz**. Die Balaton-Lasinja Kultur und ihre südliche Beziehungen. – Stud. Praeh. 11–12, 1992, 313–333, 326–328.

[269] **P. Patay**. Die kupferzeitliche Siedlung Tiszaluc–Sarkad. – В: PRAE. In honorem Henrieta Todorova, Sofia, 2007, 173–180.

вените открития, която намираме в образцовите изследвания на П. Роман и С. Моринц.[271] Проучванията в Крайдунавска Добруджа им позволяват да идентифицират като самостоятелни, последователни явления културите Чернавода I с две фази – ранна и късна, и раннобронзовата Чернавода III–Баден–Болераз.[272]

Участието на Южна Украйна (района на Одеса) в процесите, намерили място в началото на протобронзовата епоха в Добруджа, е безспорно. Материали, отнасящи се към Усатовския етап на културата Триполие, са констатирани не само по крайбрежието на Черно море, но и на р. Дунав, в керамичният инвентар на културата Чернавода I от селището Браилица, окръг Браила, където те достигат до 50% от целия керамичен комплекс.[273]

Културата Чернавода I е сравнително добре проучена в Крайдунавска Добруджа. Нейният класически късен етап Улмени (Обр. 101.)[274] е засвидетелстван в най-горните нива на триметровия културен слой на високото плато Дялул София – сектор А, край Чернавода.[275] Подобни материали са открити и в горните нива на селищната могила Хършова, окръг Констанца.[276] Редица находки сочат синхронността на тази култура с фазата С I на културата Триполие от Молдавия. В България с фазата „Улмени“[277] са синхронни находищата Хотница–водопада, Великотърновско[278], и Овчарово–Платото II край Търговище.[279] На последния обект за пръв път бе констатирано присъствие на културата Чернавода I в полите на Балкана. В Овчарово е представен един местен вариант на тази култура, който обозначих като „култура Певец“.[280] Днес късният етап Улмени на културата Чернавода I може да бъде проследен, макар и рехаво застъпен, в Добруджа и Североизточна България до района на В. Търново. Той представлява **преходът към протобронзовия комплекс Баден–Болераз–Чернавода III**.[281] Към този етап се отнася и медната кама тип „Усатово“, открита в разрушените през Средновековието най-горни нива на „Големия остров“ в Дуранкулак, Добричко.[282]

Носителите на културата Чернавода I са водили уседнал живот. Предпочитаната жилищна форма е била землянката.[283] Като влияние на триполската култура можем да обясним останките от опожарени наземни сгради във вид на т.нар. „глинени площадки“. В инвентара на тази култура диагностична роля играе керамиката, изработена от глина с примеси от счукани миди, охлюви и шамот. Тази нова керамична технология е типична както за културата Чернавода I, така и за синхронното ѝ население на Севернопонтийските степи. Срещат се обаче и съдове, изработени от пречистена глина, с добре загладена и полирана повърхност. Сред най-популярните форми следва да споменем паницата с фуниевиден перваз, чашите със скосен ръб на устието и високи лентести дръжки, купата на високо конусовидно краче, тумбестите вазо-

---

[270] **S. Morintz**, **P. Roman**. Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau. – Dacia N.S. XII, 1968, 45–128; **S. Morintz**, **P. Roman**. Über die Chronologie der Übergangszeit vom Äneolithikums zur Bronzezeit in Rumänien. – Dacia N.S. XIII, 1969, 61–71; **P. Roman**. Strukturenderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpaten-Raum. – Dacia N.S. 15, 1971, 31–169; **A. Dood-Oprițescu**. Cearamica ornamentată cu şnur din culturilor Cucuteni şi Cernavoda. – Ştud. Cerc. Ist. Veche Arch. 32/4, 1981, 511–528; **A. Dood-Oprițescu**. Die schnurverzierte Keramik der Cucuteni und Cernavoda Kulturen. – В: P. Roman, J. Pál u.a. Beiträge zur Problematik der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas. Mainz, 1992, 38–43.

[271] **S. Morintz**, **P. Roman**. Aspekte des Ausgangs... Цит. съч., 119.

[272] **V. Pavuková**. Sídlisko Bolerázkeho typu v Nitrjaskom Hrádku. – Slov. Arch. 12, 1964, 163–268; **A. Dood-Opricescu**, **P. Roman**, **J. Pál u.a**. Beiträge zur Problematik der schnurverzierten Keramik Südosteuropas. Mainz, 1992; **P. Roman**, Die Cernavova III–Boleráz–Kulturerscheinung an der Unteren Donau. – In: Cernavoda III–Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau, Studia Danubiana II. Bucureşti, 2001,13–59.

[273] **N.A. Harţuche**. F. Anastasiu, Brailiţa. Brăila, 1968, fig. 46.

[274] **S. Morintz**, **P. Roman**. Aspekte des Ausgangs... Цит. съч., 76.

[275] Пак там, 62–70.

[276] Пак там, 47.

[277] Пак там, 50–56.

[278] **V. Ilčeva**. Localité de periode de tranzition de l’enéolithique á l’âge de bronze dans la region de Veliko Tărnovo. – В: The Fourt. Mill. B.C. София, 1999, 82–98.

[279] **Х. Тодорова**, **В. Василев**, **З. Занушевич**, **М. Ковачева**, **П. Вълев**... Цит. съч., 12–13, Обр. 7В.

[280] **H. Todorova**. Die Pevec Kultur in Nordbulgarien. – В: Internationales Symposium über die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten, Budapest–Vélém, 1977, 22–30.

[281] **S. Morintz**, **P. Roman**. Aspekte des Ausgangs... Цит. съч., 77–80.

[282] **I. Vajsov**. Die frühesten Dolche... Цит. съч., 64.

[283] **H. Todorova**. Die Pevec Kultur... Цит. съч.; **V. Ilčeva**. Localité de periode... Цит. съч.

видни съдове с две дъговидни дръжки близо до дъното, тунелестните дръжки, украсени с канелюри и набождания, както и рядкосрещащите се отпечатъци от шнур тип „гъсеничка“. Сред находките се натъкваме и на характерни плоски идоли.[284] По всичко изглежда, че населението не е умеело да изработва кремъчни сечива, тъй като не е познавало източниците на съответните суровини, та ги е събирало по повърхността на напуснатите праисторически селища. Интересно е споменаването на открити кости на коне. Ако тези данни се потвърдят, това би било указание за най-ранното присъствие на това късно одомашнено животно в Добруджа.

Прави впечатление огромната разлика между гъстата селищна система от големи, репрезентативни селища на медната епоха и малобройните, жалки групички от землянки, с които ни посрещат селищата от протобронзовата епоха. Изправени сме пред огромна културна деградация, характерна за IV-ото хил. пр.Хр. Очевидно малобройното протобронзово население е живеело на ръба на екзистенцминимума.

През Протобронзовата епоха река Дунав започва да играе ролята на основна комуникационна артерия за Югоизточна Европа. Връзките по нейното протежение се интензифицират до такава степен, че около 3500–3400 год. пр.Хр. Добруджа влиза в състава на един нов протобронзов **културен комплекс**, наречен **Чернавода III–Баден–Болераз**.[285] Той се проследява по протежение на целия Среден и Долен Дунав[286]. В праисторията на Европа формирането на един толкова голям културен комплекс е без прецедент до този исторически момент. А това, само по себе си, повдига много въпроси. Територията му се простира от североизточните склонове на Алпите чак до делтата на река Дунав. Тук възниква въпросът кои са били движещите сили, довели до формирането на такава огромна, надрегионална етнокултурна структура? През медната епоха вече се срещахме с големи етнокултурни комплекси, но те са по-малки и са свързани с металургичния бум, който вече не съществува. През протобронзовата епоха сме изправени пред други фундаментални иновациионни открития. Става дума за появата на колелото и колата, изобретени в Средна Европа, за първите опитомени коне, както и за разпространението на арсеновия бронз. Тези революционни нововъведения са предвестниците на настъпващия бронзов век.

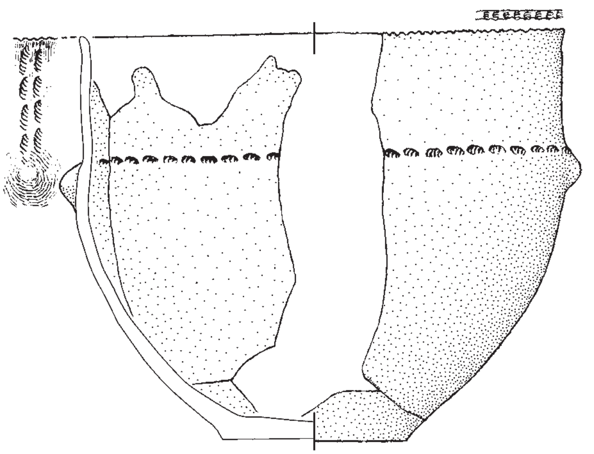

Обр. 101. Керамика от Улмени, култура Чернавода I.

Не бива да се забравя и ролята на огромния човешки потенциал на Централна Европа, където в началото на IV-ото хил. пр.Хр. има демографски взрив. Под неговия натиск населението е експандирало на изток по река Дунав[287] към обезлюдените вследствие на екологичната катастрофа земи на Долния Дунав, където то усяда, създавайки по този начин демографската база за по-нататъшното развитие през бронзовата епоха.

Формирането на комплекса Чернавода III–Баден–Болераз е крайният резултат от едно продължително, постепенно проникване на средноевропейско население на Балканския полуостров, където през Ранната бронзова епоха се срещат и наслагват различни етнокултурни компоненти.

---

[284] **S. Morintz**, **P. Roman**. Aspekte des Ausgangs... Цит. съч., 53, фиг. 5, 5.

[285] **V. Pavuková**. Zur Ursprung und Chronologie der Boleráz-Gruppe. –В: Symp. Entst. Chron. Baden-Kultur, Bratislava, 1973, 297–316; **V. Nemejcová-Pavuková**. Sídlisko Bolerázkeho typu v Nirtianskom hrádku. – Slov. Archeologia 12, 1964, 163-668; **Nemejcová-Pavuková**. Počiatky Bolerázkej skupiny na Slovensku. – Slov. Archeologia 27, 1979,17–55; **P. Roman**, Strukturenderunge... Цит. съч., 160–165; **P. Roman**. Das Endäneolithikum im Donau-Karpaten Raum. – Dacia N.S. 15, 1971, 31–169; **P. Roman**. Die Cernavova III–Boleráz–Kulturerscheinun... Цит. съч., 13–59.

[286] **B. Govedarica**. Cernavoda III-Boleráz im Westbaltan. XRONOS, Festschrift für B. Hänsel. Berlin, 1997, 148–156.

[287] **J. Maran**. Die Westausbreitung der Boleráz-Elementen in Mitteleuropa. - В: Cernavoda III- Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau. – Studia Danubiana II, Bucureşti, 2001, 733–750.

В този контекст археологическото находище Чернавода в Крайдунавска Добруджа е от голямо значение за разглежданата проблематика. Единствено там са проучени в хоризонтална стратиграфия протобронзовите култури от разглеждания регион.[288] Културата Чернавода III–Баден–Болераз е оставила в Крайдунавска Добруджа напластявания, говорещи за трайна уседналост, както и следи по бреговете на морето. Сред проучените обекти трябва да споменем Чернавода, сектори С и Д на платото Дялул София[289], Тузлата, окръг Констанца, „Големият остров“ при Дуранкулак, Добричко[290] и Каварна–нос Чиракман, Добричко. Материали от този етап са известни на юг чак до река Камчия, където са установени в местността Лозята, северно от гр. Дългопол[291], и на други места в България.[292] За съжаление в почти всички находища пластовете от тази епоха са силно нарушени от по-късни изкопни работи, какъвто например е случаят с „Големия остров“ край Дуранкулак (пластът е унищожен от прабългарското население). Затова за нас най-голям интерес представлява относително добре запазеният културен пласт в самата Чернавода, който има средна дебелина 1,50 м и съдържа пет строителни хоризонта. От наличните публикации не може да се съди за типологически различия между отделните хоризонти. Сред откритите материали личат големи съдове с шуплеста структура, както и такива, направени от глина с примеси от пясък и шамот. Среща се и фина черна керамика с блестящо полирана повърхност. Сред керамичните форми трябва да се споменат паниците с фуниевиден ръб на устието, украсен с канелюри; големите гърнета, украсени с релефни, косо насечени ленти под устието, разположени в няколко реда; високите лентести дръжки; канелираните тунелести дръжки и др. Срещат се и антропоморфни изображения, предимно мъжки глинени идоли. Тялото им е плоско, с триъгълно разширение в областта на раменете. Главата очевидно е била от друг материал, защото за прикрепването ѝ има отвесен отвор в тялото на идола. Такъв идол е открит и на „Големия остров“ при с. Дуранкулак.

Откритите в Чернавода погребения са хокери без погребални дарове, посипани с червена охра.[293]

Засега не е възможно изграждането на вътрешна периодизация на тези материали, а с това и фиксирането на отделните етапи в развитието на културата Чернавода III. От сравнителна гледна точка обаче прави впечатление, че в описаните комплекси липсват ранни материали, които биха отговаряли на най-ранния етап Фоньод на културата Баден–Болераз от района на Средния Дунав. Този факт може да се дължи на пропуски в изследванията, но по-скоро е отражение на обстоятелството, че самата култура Баден–Болераз е продукт на континуитивно местно развитие в Средна Европа[294], а разпространението ѝ на изток започва едва след приключването на процесите на нейното формиране.

В Добруджа културата Чернавода III–Баден–Болераз вероятно е била унищожена от една нова инвазионна вълна от номади, идващи от Северното Причерноморие. Нейният край маркира и края на протобронзовата епоха в североизточната част на Балканския полуостров.

Сложните трансформации, характерни за протобронзовата епоха в Добруджа, слагат началото на един продължителен период на бавно възстановяване на демографския и икономическия потенциал на този регион. Новото население обаче няма нищо общо с това от неолита и медната епоха, но лежи в основата на формирането на етнокултурните общности, характерни за бронзовата епоха. Във връзка с това искам да подчертая съществената роля на Добруджа в процесите на демографската и културната консолидация на Североизтока на Балканите в края на IV-ото хил. пр.Хр.

---

[288] **P. Haşotti**. Cultura Cernavoda I in contextul descoperirilor de la Hârşova. – Pontica XXV, 1992, 15–44; **P. Haşotti**, Epoca Neolitica... Цит. съч., 119–142.

[289] **S. Morintz**, **P. Roman**. Aspekte des Ausgangs... Цит. съч., 92–97.

[290] Разкопки под ръководството на Х. Тодорова. виж: **В. Драгнов**. Културата Чернавода III на територията на България и по западното черноморско крайбрежие. – Сб. Добруджа VII, 1990, 156–179.

[291] Проучвания на Д. Златарски. Непубликувани материали в музея на гр. Дългопол.

[292] **I. Zmeikova**. The Cernavoda III culture in North-eastern Bulgaria. – In: Cernavoda III–Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau, Studia Danubiana II, Bucureşti, 2001, 213–235.; **S. Alexandrov**, The Cernavoda III–Boleráz Phenomenon South of the Balkan (Summ.). – In: Cernavoda III–Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau. – Studia Danubiana II, Bucureşti, 2001, 261.

[293] **S. Morintz**, **P. Roman**. Aspekte des Ausgangs... Цит. съч., 98.

[294] **N. Kalicz**. Die Protoboleráz Phase an der Grenze von zwei Epochen. – В: Cernavoda III–Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau. – Studia Danubiana II, Bucureşti, 2001, 385–435.

Девета глава

ПОГРЕБАЛНИ МОГИЛИ И КРАЙБРЕЖНИ СЕЛИЩА ПРЕЗ РАННАТА БРОНЗОВА ЕПОХА

(3200–2400/2200/2000 год. пр.Хр.)
хоризонти 11–14 по Х. Парцингер

Извести са проблемите, свързани с абсолютната хронология на ранната бронзова епоха. Те произтичат от противоречащото на относителната хронология развитие на калибрационната крива на радиовъглеродните дати за този период, свързано с аномалии на слънчевата активност. При най-широка преценка на калибрираните стойности на всички известни ^{14}C дати, касаещи ранната бронзова епоха на Балканския полуостров като цяло, можем да кажем, че началото на тази епоха следва да бъде отнесено към времето около 3200/3100 год. пр.Хр., а краят на този период (който се явява и начало на средната бронзова епоха) може да бъде датиран към края на III-ото хил. пр.Хр. От казаното следва, че ранната бронзова епоха в Добруджа е един дълъг период, който обхваща цяло хилядолетие. За съжаление данните, с които днес разполагаме, не позволяват този обширен отрязък от време да бъде изцяло покрит с ^{14}C дати от добруджански археологически обекти. За щастие разполагаме и с няколко дендродати от наколните селища в Китен и Созопол, Бургаско.[295]

Българската хронологическа система поставя началото на Бронзовата епоха към 3200/3100 год. пр.Хр. Това е и началото на 11 хоризонт по Парцингер и средата на Троя I.[296]

В най-общи черти периодизацията на бронзовата епоха в България[297] днес има следния вид:

РАННА БРОНЗОВА ЕПОХА
(3200/3100–2200/2000 год. пр.Хр.) с три фази:
  Ранна бронзова епоха I
  (3200/3100 –2600 год. пр.Хр.)
  Ранна бронзова епоха II
  (2600–2400 год. пр.Хр.)
  Ранна бронзова епоха III
  (2400–2200/2000 год. пр.Хр.)

СРЕДНА БРОНЗОВА ЕПОХА
(2200/2000–1600 год. пр.Хр.) (теоретично)

КЪСНА БРОНЗОВА ЕПОХА
(1600 – до средата на 11-и век пр.Хр.)

Дендрохронологическите изследвания на дървесината от ранната бронзова епоха от Варна, Китен и Созопол дават косвено потвърждение за верността на горните датировки, поне що се отнася до втората фаза на ранната бронзова епоха. През ранната бронзова епоха Добруджанският ареал се разделя на три части: по бреговете на река Дунав са налице селища с уседнало земеделско-животновъдно население, носител на **културата Чернавода II–Фолтещи**; по протежение на бреговете на Черно море е разпространен нейният южен вариант – **културата Езерово**, от която са познати редица потънали крайбрежни наколни селища; степните райони са заети от мобилни номади, носители на **Ямната култура**.

9.1. Ямна култура

За тази култура разполагаме с ограничена археологическа информация. Тъй като нейните носители не водят уседнал начин на живот, не се откриват и следи от дълготраен селищен живот. В Добруджа обаче е налице гъста мрежа от могилни некрополи, за съжаление досега оставащи вън от обсега на системните археологически проучвания.

В самия край на IV-ото и началото на III-ото хилядолетие носителите на Ямната култура се настаняват трайно в Добруджа, Мунтения, Североизточна България и Североизточна Тракия.

Наименованието на културата идва от начина на погребване в яма, покрита с дървени греди, под или в могилен насип (Обр. 107.). Изправени сме пред едно интересно историческо явление, което е важно указание за това, че на определени етапи от балканската история Добруджанските степи стават обект на периодично повтарящи се нашествия на номади, прииждащи от Севернопонтийските степи.

---

[295] **P. Kuniholm**, **B. Kromer**, **S. Tarter**, **C. Griggs**... Цит. съч.

[296] **B. Weninger**. Stratified ^{14}C Dates and ceramic Chronologies: Case Studies for the early Bronze Age at Troy (Turkey) and Ezero (Bulgaria), Proceeding of the 15th International Conference. – Rdiocarbon 37/2, 1995, 443–456.

[297] **I. Panayotov**. The Bronze Age in Bulgaria. – В: D. Baily, I. Panayotov (edts), Prehistoric Bulgaria, Monogr. – World Archaeology 22, Madison Wiskonsin, 1995, 99–140.

С настаняването на носителите на Ямната култура в североизточната част на Балканския полуостров Добруджа за столетия става част от огромния степен ареал на **Ямната комплексна общност**.[298] Територията на последната обхваща земите от Урал до Приазовските степи и целия Североизток на Балканския полуостров.[299] В Добруджа носителите на тази култура донасят своята животновъдна, номадска икономика заедно с останалите особености на културата, които тук с течение на времето се консолидират в неин южен вариант.

Не познаваме селища, защото това население е било мобилно, т.е. номадско. Единствените археологически следи, оставени от него, са многобройните могилни некрополи, разположени по високите вододелни терени на цяла Добруджа и концентрирани особено гъсто по протежение на крайбрежието на Черно море на север от Варна. Могилите са ниски, разлати, често с елипсовидна форма и с подчертано изветряне откъм северната им страна. Те образуват групи, или са подредени в дълги редици, следвайки билата на вододелните зони. Някои от тях са използвани и дооформяни през елинистическата и римската епохи. За съжаление, в голямата си част по-малките могилки вече са унищожени от дълбоката оран. В конфигурацията на терена личат само по-високите могили, които днес се защитени от закона. От ниските са останали само по-светли кръгли петна, които личат след оран. Голям некропол от този период, състоящ се от 47 могилки, се намира северно от с. Ваклино, Добричко. Само 16 от могилите личат на повърхността. По-малък некропол от 8 могили има до с. Крапец, Добричко. Друг подобен личи на запад от стария стопански двор в Шабла, Добричко. Още един се е запазил непокътнат западно от село Граничар и друг – западно от село Дуранкулак. Група от 9 могили е разположена на запад от с. Топола, Добричко. Подобна група наблюдаваме и край град Каварна. Некропол от 7 могили личи на изток от микроязовира при с. Македонка, Добричко, и пр. От Северна Добруджа за подобни некрополи се съобщава край Хаджиен, Дервент и Констанца, окръг Констанца. Многобройни могили личат на запад от с. Вама веке, северно от държавната граница между Румъния и България и др.

Не е възможно тук да бъдат изброени всички обекти от този род в цяла Добруджа. По една груба преценка общият брой на могилите от бронзовата епоха, само в Южна Добруджа, би трябвало да се движи между 4000 и 5000, като само няколко от тях са изследвани.

През Първата световна война са проучени две могили в гр. Констанца. Двете разкрити погребения с охра били без погребални дарове.[300] През 1952–1961 год. са проучени две погребения в могила до Чамурлия де Жос в Северна Добруджа.[301] И двете съдържат погребения на деца до 15-годишна възраст. От същата могила произхожда и надгробна стела, която по мнението на изследователите се отнася към разрушен гроб на възрастен индивид, към който те отнасят и един каменен жезъл. През 1962 год. под ръководството на Л. Бобчева частично е била проучена една могила, отнасяща се към некропол от 6 или повече могили, разположени между селата Смолница и Ловчанци, Добричко. В основата на могилата било открито хокерно погребение с червена охра, без погребални дарове.

През 1979 год. бяха проучени някои могили от могилния некропол край с. Плачидол[302], южно от Добрич. От този некропол произхождат четири интересни каменни стели (т.нар. „баби“)[303], на които ще се спрем по-долу. В зависимост от своя размер погребалните могили съдържат от едно до няколко разновременни погребения в ями (оттук и названието на културата – „Ямна“). Обиктовено най-ранният гроб се открива вкопан в основния терен, а следващите са вкопани в могилния насип, който е бил донасипван при всяко следващо погребение. Изглежда, че могилите са били своеобразни семейни гробници, тъй като най-често съдържат разновременни погребения.

---

[298] **Н. Я. Мерперт**. Древнейшие скотоводы волжско-уральского междуречья. Москва 1974, 13–15, рис. 1; **В. Зирра**. Культура погребений с охрой в закарпатских областях РНР. – В: Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и РНР, Кишинев, 1960, 97–128; **A. Häusler**. Die Gräber der älteren Ockergräberkultur zwischen Dnepr und Karpaten, Berlin 1976; **A. Häusler**. Struktur und Evolution der Bestattungssitten zwischen Wolga und Karpatenbecken von Äneolithikum bis zur frühen Bronzezeit, – In: B. Hänsel, J. Machnik (ред.), Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000–500 v. Chr.), München, 1998, 317–324.

[299] **H. Parzinger**. Die frühe Völker Eurasiens. Vom Neolithikum bis zum Mittelalter. München, 2006, 239–243.

[300] **C. Schuchardt**, **P. Träger**. Ausgrabung zweier Tumuli... Цит. съч.; **В. Зирра**. Культура погребений с охрой... Цит. съч.

[301] **D. Berciu**. Neue Forschungsergebnisse zur orgeschichte... Цит. съч., 28.

[302] **I. Panajotov**, **V. Dergačov**. Die Ockergrabkultur in Bulgarien. Darstellung des Problems. – Stud. Praeh. 7, 1984, 99–116; **И. Панайотов**. Ямната култура в българските земи. – Разкопки и проучвания 21, София, 1989.

Погребалните дарове във всички случаи са повече от скромни, а най-често изобщо отсъстват. Това е характерен белег за носителите на Ямната култура, чиято основна собственост са били стадата. Погребаният е поставян в яма по гръб или леко на една страна, с крака, свити с колената нагоре. Гробната яма била покривана с гредоред, върху който е натрупана пръстта. След разлагането на тялото в свободното пространство на ямата краката са падали или в различни посоки, образувайки т.нар. „трапецовиден хокер“, или на една страна, образувайки „псевдохокер“. Мъртвите като правило са посипвани с червена охра, от която по-късно скелетът се е оцветил в червено. Като погребални дарове във вид на изключения се срещат грубо изработени съдчета в стила, характерен за втората половина на ранната бронзова епоха. Голяма рядкост са украшения от сребро, мрамор или миди.

Над едно от погребенията на възрастен индивид от Плачидол, Добричко, бяха открити останки от дървена каруца с 4 масивни колела, изработени като плътна дървена шайба с главница (Обр. 105.).[304] Това е един от стандартните погребални дарове за Ямната култура. Тази находка е най-ранното свидетелство за използуван колесен транспорт от праисторическите племена, населявали Добруджа. Както вече казахме, колелото и каруцата не са били познати на човека до средата на IV-ото хил. пр.Хр. и са били изобретени в Средна Европа.

Твърде честите детски погребения в могилите отразяват високата детска смъртност, типична за времената преди края на 19-и век.

На много места на територията на Ямната култура – в Добруджа, Южна Украйна и Молдавия – в насипа на погребалните могили се откриват каменни стели. В Дуранкулак такава

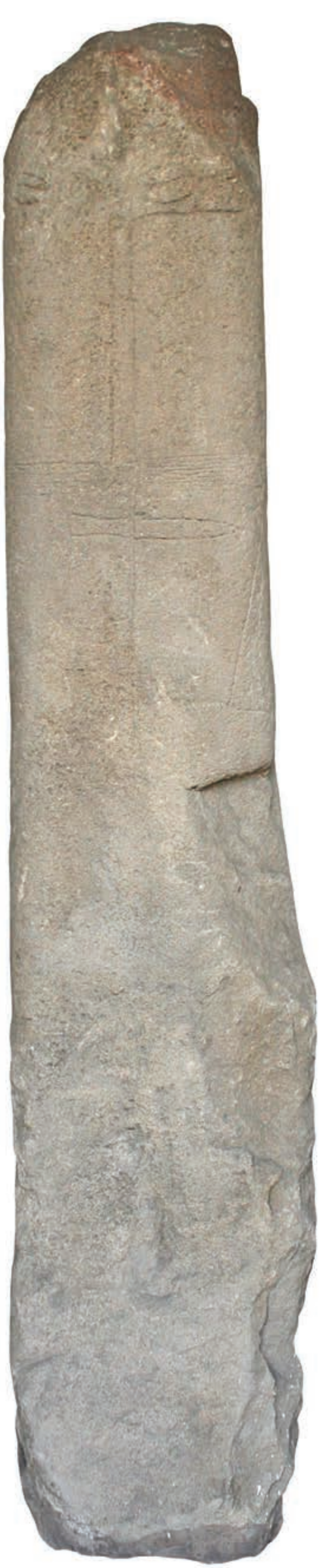

Обр. 102. Каменна стела т.нар. „баба“ от Белоградец. Регионален исторически музей – Варна.

---

[303] **Л. Бобчева**. Новооткрити антропоморфни паметници от толбухинско. – Изв. Нар. Муз. Варна III/XVIII, 1967, 213–217.

[304] **И. Панайотов**. Ямната култура... Цит. съч.

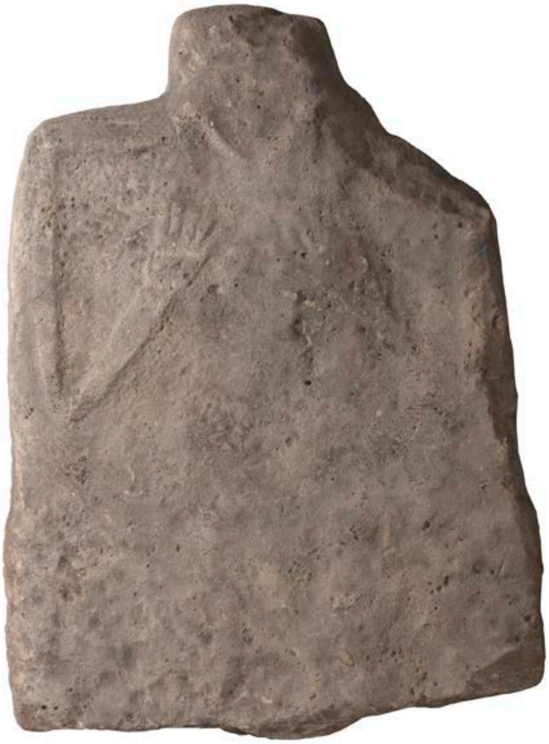

Обр. 103. Каменна стела т.нар. „баба“ от могилния некропол при с. Плачидол. Национален исторически музей – Сдфия.

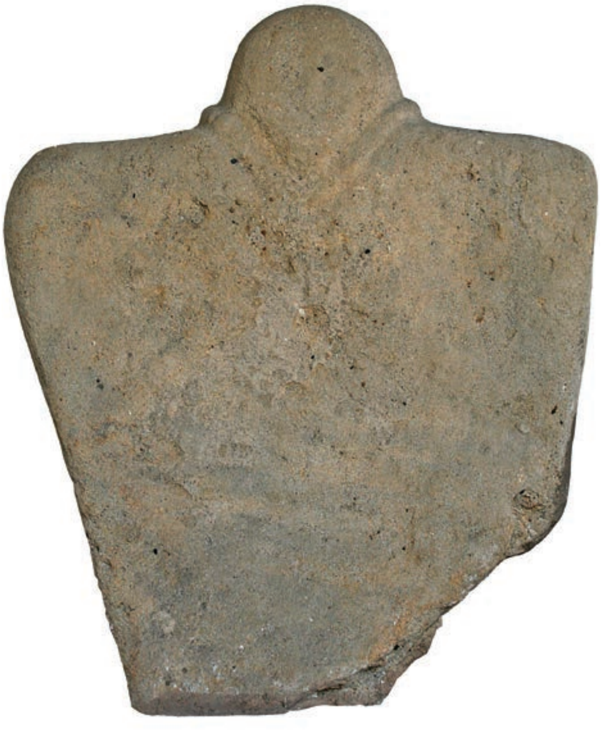

Обр. 104. Каменна стела „баба“ от могилния некропол при с. Плачидол. Регионален исторически музей – Варна.

стела бе намерена *in situ* (на място) над гроб № 1126. В основата си тя е била укрепена с големи камъни. В правоъгълната гробна яма бе открит добре запазен скелет с червенооцветени кости. Очевидно става дума за червена дреха или погребален саван. Каменната стела е грубо антропоморфнооформена.[305] Тя е била изправена над гробната яма. Открита бе леко наклонена с отчупена при оран горна част.

Върху по-късните стели личат детайли, нанесени с вдълбани линии. Вероятно стелите са стояли изправени върху могилите, като с течение на времето са се наклонили и свлекли в подножието им. Много от стелите носят в основата си белези от вертикалното поставяне и са оформени с лице и гръб – следователно те са били предназначени да бъдат наблюдавани и от двете страни (Обр. 102–104.). От Добруджа засега познаваме такива стели от Бая–Хаманджия, четири от Плачидол, една от с. Манастир, две от Дуранкулак. Няколко хубави стели произхождат и от района на Варненските езера.[306] В стилово отношение стелите си приличат извънредно много. Те представляват големи, сравнително равни плочи, дебели 15 до 20 см и високи 1,50–1,70 м, на които е придаден груб антропоморфен силует. Ранните плочи не носят никакви допълнителни детайли, но върху по-късните посредством плитки, врязани в камъка линии е изобразена схематично горната част на мъжка фигура. Загатнато е облеклото, лицето, прическата с плитка на гърба и въоръжението. Тези каменни стели са най-ранната изява на монументалната скулптура в Югоизточна Европа.

Проблемите, свързани с интерпретацията на стелите, са предмет на дискусии.[307] Под-

---

[305] **H. Todorova** (ред.). Durankulak II/2... Цит. съч., Tabl. 200.11.

[306] **Г. Тончева**. Новооткрити антропоморфни плочи край с. Езерово, Варненско. – Изв. Нар. Муз. Варна, III/XVIII, 1967, 3–19.

[307] **Л. Бобчева**... Цит. съч., 216–217; **Г. Тончева**. Новооткрити антропоморфни плоч... Цит. съч.; **V. Părvan**. La „statue-menhir“ de Hamangia. – Dacia II, 1925, 428–429, fig. 4; **A. Alevandrescu**. In legatura cu statuile-menhir de la Baia de Criş. – Stud.Cerc.Ist. Vece XIV/1 1963, 145–150; **A. Häusler**. Antropomorphe Stellen des Äneolithikums im nordpontischen Raum. Arbeiten des Instituts für Vor- und Frühgeschichte der Martin Luther Universität, Halle-Wittenberg XV, 1966, 41–45; **N. C. Rişcuţa**,.O nouă discoperiric arheologică la Baia de Criş (jud. Hunedoara). – Thraco-Dacia, XXII/1-2, 2001, 139–172.

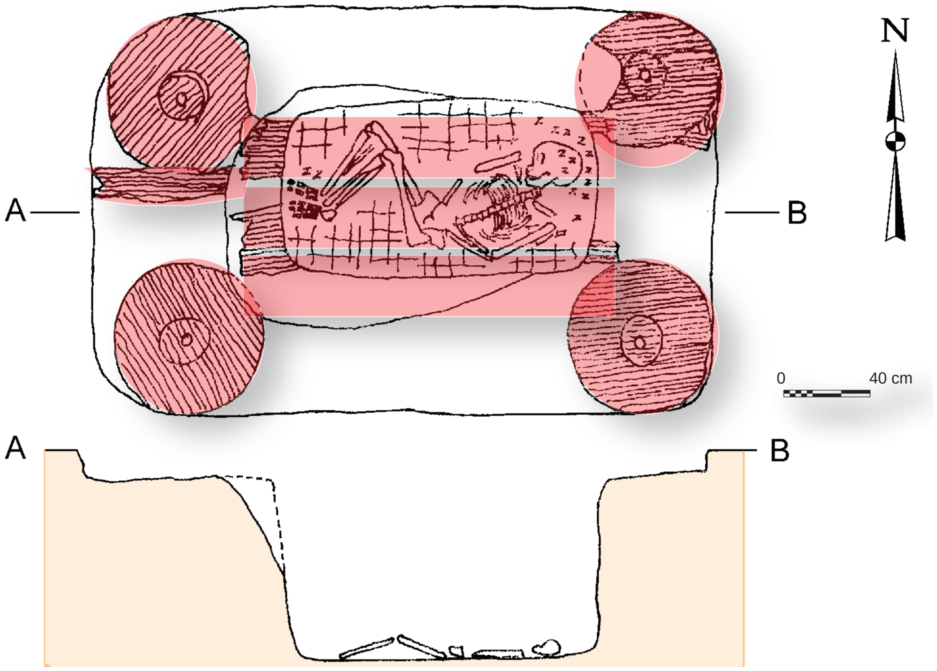

Обр. 105. Погребение с дървена каруца от могилния некропол при с. Плачидол, Плачидол I, гроб № 1, от могила I (по И. Панайотов).

чертаният стремеж на художника да изобрази въоръжението, върху което явно е сложен акцентът на произведението, намалява вероятността да се касае за образ на божество. По-скоро на стелите са били изобразявани погребаните видни воини, вождове или старейшини. Стелата очевидно е имала задача да ги увековечи, като същевременно маркира мястото на гроба им. Фактът, че от една и съща могила в Плачидол произхождат две стели, потвърждава нашето предположение, че се касае за изображение на конкретни видни мъже, последователно погребани тук. Познаваме и стели, изработени твърде схематично, на които е придадена само най-сумарна антропоморфност (Обр. 103–104.).[308]

Въпреки голямото типологическо единство, което **Ямната комплексна общност** демонстрира в рамките на целия си огромен ареал, едно по-подробно проучване на мястото на погребенията в могилите позволи да бъдат различени девет локални варианта, отразяващи някои особености на погребалния обичай.[309]

Добруджа, Североизточна България и Мунтения попадат в един нов десети вариант на тази култура. Особеностите в погребалните практики в него все още не са достатъчно изучени. Ако се съди по картировката на А. Хойзлер[310], който детайлно е изучил целия хоризонт на погребалните могили от бронзовата епоха в Европа, Добруджа се отнася към варианта на т.нар. „могилни погребения с периферен принцип на разполагане“, защото вторичните гробни ями не се намират в центъра, а в периферията на могилния насип.

Скромният керамичен инвентар, който познаваме от могилните погребения в Добруджа, няма нищо общо с керамиката на класическата Ямна култура. При него личат определени влияния, които могат да се припишат на връзките на носителите на тази култура със синхронното население от съседните територии.

За социалната структура на номадското население на Добруджа през III-ото хил.

---

[308] **A. Häusler**. Anthropomorphe Stellen des Äneolithicums... Цит. съч., 29–73; **Г. Тончева**. Новооткрити антропоморфни... Цит. съч., 5, Обр. 2, 6.

[309] **A. Häusler**. Die Gräber der älteren Ockergräberkultur... Цит. съч.; **A. Häusler**. Die Gräber der älteren Ockergräberkultur zwischen Dnepr und Karpaten. Berlin, 1976; **A. Häusler**. Zur Problem des Vordringens früher Steppenelemente im Neolithikum im Mittel- und Südeuropa. – Thracia Praehist. Suppl.Pulpudeva 3, Sofia, 1982, 98–118; **A. Häusler**. Struktur und Evolution... Цит. съч., 142.

[310] **A. Häusler**. Struktur und Evolution... Цит. съч..

пр.Хр. можем да съдим отново само по погребалните обичаи. Погребалните могили са групирани в по-големи или по-малки некрополи, достатъчно раздалечени един от друг. От това може да се заключи, че могилните некрополи са принадлежали на отделни родове или други социални структури, които са погребвали своите мъртви винаги на едно и също място независимо от това, къде са пасли стадата им.

Некрополите се групират по няколко в рамките на един по-голям район. Този факт може да бъде отражение на обстоятелството, че големи пасбищни територии са принадлежали на дадено племе, състоящо се от по няколко рода. Между тези групи некрополи във вътрешността на Добруджа наблюдаваме значителни пространства без погребални могили. Те очевидно делят различните племенни пасбищни територии една от друга. От размерите на отделните некрополи съдим за съществуването на значителна социална диференциация между отделните родове в рамките на племето. Обикновено на дадена територия се наблюдават един-два големи некропола, около които са пръснати по-малки. Очевидно големите струпвания от могили представляват некрополите на онези родове, които са стояли на върха на обществената йерархия. Такива са например могилните групи при Шабла, Граничар, Ваклино, Дуранкулак, Крапец, Плачидол и много други в Добричко. Малките групи погребални могили са значително по-многобройни. Те очевидно представляват некрополи на обикновените родови колективи. Именно те днес са застрашени от заличаване, защото могилните насипи или вече са заравнени, или не надвишават 20–30 см.

В рамките на самите некрополи също се наблюдава диференциация. Сред многобройните малки, днес заравнени или почти заравнени могилки се издигат няколко големи. От последните произхождат и каменните стели. В централното погребение на подобна могила от Плачидол са открити и споменатите останки от дървена каруца (Обр. 105.). Очевидно големите могили са били гробници на водещите семейства от даден род. Откриваните в могилния насип вторични ямни погребения са свидетелство, че могилите са били използвани многократно, като при всяко ново погребение те са били донасипвани с пръст, взета от околния терен.

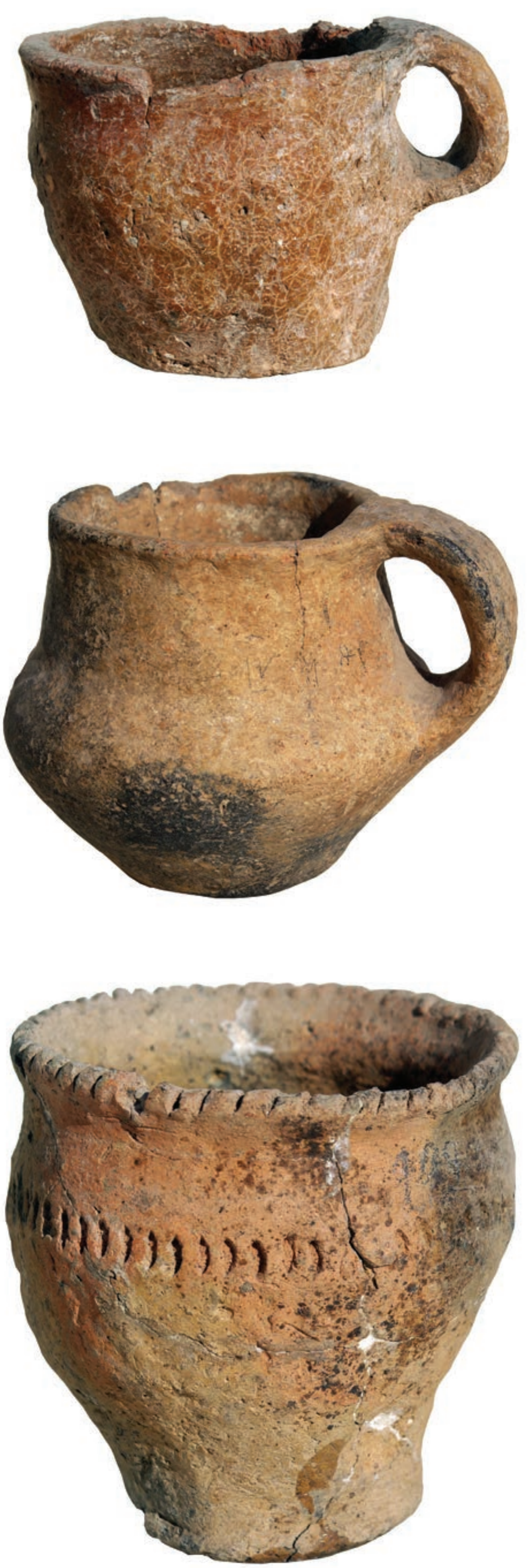

Обр. 106. Керамични съдове от ранната бронзова епоха. Регионален исторически музей – Балчик.

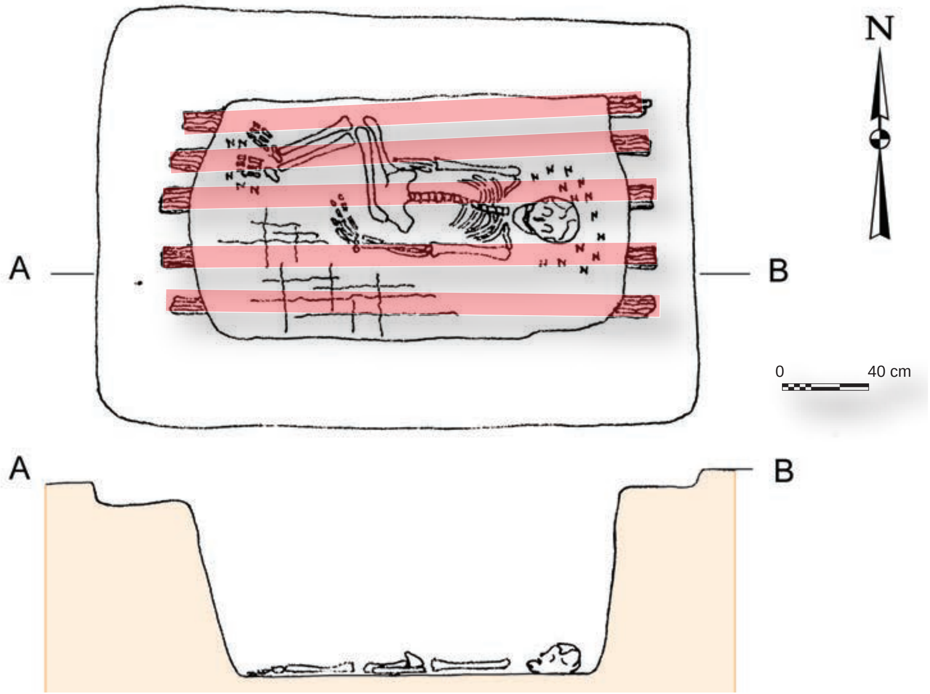

Обр. 107. Погребение, покрито с гредоред, от могилния некропол при с. Плачидол, Плачидол I, гроб № 5 от могила I (по И. Панайотов).

Обичаят да се издигат надгробни могили се появява на определен етап от историята на човечеството, който отговаря на времето на разложение на родовообщинните отношения и отделянето на родово-племенната върхушка в самостоятелна прослойка. Могилите отразяват облечения в сакрална форма стремеж да се увековечи мъртвият и да му се осигури и в задгробния живот, отговарящо на ранга му и обществено положение. Това виждане по същество не се отличава от идеята, довела до издигането и на първите египетските пирамиди.

Практиката да се издигат погребални могили е била широко разпространена не само през бронзовата и желязната епохи, но и през Античността чак до приемането на християнството. Дълготрайното присъствие на носителите на Ямната култура в Добруджа, Североизточна България и Мунтения оказва влияние върху етнокултурното развитие на целия Долнодунавски район. Значителните трансформации, които наблюдаваме в погребалния ритуал на редица синхронни европейски култури, не могат да бъдат обяснени без такова влияние. В тази светлина Добруджа заема мястото на югозападен форпост на цялата ямна общност. Контактите с Югоизточна Европа са се осъществявали предимно посредством Добруджа и Южна Мунтения.

Погребалните обичаи на носителите на Ямната култура са били възприети от някои нейни западни съседи, например от племената – носители на културите Коцофени и Костолац. Това особено ясно личи в могилния некропол в Търнава, Врачанско[311], където бе открит съд, типичен за местната раннобронзова култура Коцофени. Някои автори приписват разпространението на погребалните обичаи на Ямната култура чак до района на Средния Дунав на експанзия на ямните племена на запад. На юг една типична погребална могила е известна дори от Аргос в Гърция. Сигурни доказателства за разпространението на носители на Ямната култура южно от Балкана засега имаме от района на реките Сазлийка и Горна Тунджа в Тракия, където детайлно бяха проучени няколко погребални могили, оставени от носителите на Ямната култура.[312]

Що се отнася до споменатата погребална могила ог Аргос, тя безспорно принадлежи на носител на Ямната култура, но е единично яв-

---

[311] **Б. Николов**. Эпоха ранней бронзы в Северозападной Болгарии и некрополь у села Търнава. – Thracia Preahist. Suppl. Pulpudeva 3, 1982, 192–201.

[312] **K. Leshtakov**, **T. Kancheva-Russeva**, **S. Stojanov**. Prehistoric Studies. Selttlements Sites. – В: Maritsa-Iztok Archaeol. Res. 5, 2001, 20–22.

Обр. 108. Керамични съдове от ранната бронзова епоха от потъналите селища „Урдовиза“ гр. Китен, Бургаско, и „Езерово“ при гр. Варна. Център за подводна археология – Созопол и Регионален исторически музей – Варна.

ление в Средна Гърция и би могла да отразява само частен случай (брак, виден заложник и пр.). От нея не можем да съдим за някакво компактно присъствие на носители на Ямната култура в южната част на Балканския полуостров.

Западната посока на предполагаемата експанзия също е проблематична, тъй като става дума за гъстонаселени райони. Обаче археологическите факти от Северозападна България и Източна Сърбия сочат, че тамошната родова аристокрация вероятно е възприела репрезентативната практика на погребване под могилен насип, като в гробовете е била поставяна керамика, характерна само за културата на дадения етнокултурен ареал.

Някои учени се опитаха преди време да свържат разпространението на влиянието на Ямната култура върху Европа с т.нар. „индоевропеизация“ на тази територия.[313] Многобройни са хипотезите, изказани в тази чисто лингвистична проблематика. Повторени и потретени, те постепенно се превръщат в общоприети. Носителите на Ямната култура биват разглеждани като „първите индоевропейски племена, заселили Добруджа“.[314] При това от вниманието на тези учени убягва обстоятелството, че с методите на археологическата наука не може да бъде решен нито един лингвистичен проблем. Обратното също е вярно. Археологията оперира с веществени паметници и не разполага с никаква конкретна лингвистична информация от този безписмен период от праисторията на Югоизточна Европа. В екстремни случаи въпросната „индоевропеизация“ дори бива свързвана с такива чисто археологически категории като „разпространението на шнуровата керамика“ или с находките, свързани с появата и разпространението на коня в Европа. Като оставим настрана неяснотите, които съществуват от археологическа гледна точка около последните два проблема, то все пак остава открит въпросът, какво общо имат тези археологически категории с проблемите за формирането и разпространението на индоевропейските езици? В тази връзка човек се изкушава да запита: „*...Откога конете проговориха индоевропейски?...*“

Понеже т.нар. „индоевропейски проблем“ така или иначе се дискутира именно във връзка с Добруджа, то трябва да отбележим,

---

[313] **M. Gimbutas**. Proto-Indo-European Culture: the Kurgan Cultur during the Fifth-, Fourth- and Thrid Millenia BC. Philadelphia, 1970.

[314] **D.M. Pippidi**, **D. Berciu**. Dîn istoria Dobrugei... Цит. съч., 51–52.

Обр. 109. Керамични съдове от ранната бронзова епоха от потъналите селища „Урдовиза" гр. Китен, Бургаско, и „Езерово" при гр. Варна. Център за подводна археология – Созопол и Регионален исторически музей – Варна.

че проучванията на най-древната топонимия на Балканския полуостров и на Северозападна Мала Азия, провеждани интензивно през последните десетилетия, показаха, че в редица райони палеоевропейският пласт в тази топонимия е твърде древен. Той обхваща една обширна територия на Югоизточна Европа и бива отнасян към времето преди II-ото хил. пр.Хр. Към този пласт се отнася например името на река Дунав „*ИСТРОС*", което се среща на много места в Европа и означава просто течаща вода.[315]

Историческата съдба на Ямната култура върху цялата ѝ огромна територия не е еднаква, но в районите югозападно от Днепър и Днестър тя е твърде сходна. Най-късните дати за тази култура се отнасят към времето около 2400 год. пр.Хр., т.е. тя не доживява в Добруджа дори до края на ранната бронзова епоха. Нейното прекъсване вероятно се дължи на климатични фактори, тъй като именно от средата на III-ото хил. пр.Хр. започва едно ново глобално покачване на температурите (Обр. 13.), което за сухите степи на Добруджа е било катастрофално. Настъпилите суши очевидно са принудили номадското население да се оттегли поради липса на вода и паша за стадата. Този нов климатичен катаклизъм се забелязва дори в алпийските наколни селища, които са напуснати, както в Месопотамия и Египет. Новата екологична криза също е дълготрайна и приключва в Добруджа чак около 1300 год. пр.Хр.

9.2. Култури Чернавода II–Фолтещ и Езерово

Що се отнася до уседналите земеделски, раннобронзови култури в разглеждания регион, то от Крайдунавска Добруджа през Мунтения до Южна Молдавия се простира ареалът на раннобронзовата култура Чернавода II–Фолтещи[316], която обхваща втората и третата фази на ранната бронзова епоха. Населението е уседнало, а селищата са групирани около водните басейни. Дебел културен пласт на тази култура е констатиран

---

[315] **V. Georgiev**. L'ethnogenèse de la péninsule Balkanique d'après les données linguistiques, Studia balcanica V, 1971, 155–170; **I. Duridanov**. Linguistische Angaben über die Namen der Flüsse Axios, Strymon, Nestos. – В: M. Stefanovich, H. Todorova, G. Ivaniv (ред.). The Struma/Strymon River Valley in Prehistory. Proceedings International Symposium «Strymon Praehistoricus», 27.09–1.10.2004 Kjustendil-Blagoevgrad-Amphipolis, In The Steps of James Harvey Gaul 2, Sofia, 2007, 207.

[316] **M. Petrescu-Dîmbovița**, **N. Mateescu**, **L. Casan**. Săpăturile arheologice de la Floreşti (raionul Tg. Bujor, reg. Galaţi). Stud. Cerc. Ist. Vece 1951, 249–266; **S. Morintz**, **P. Roman**. Aspekte des Ausgangs... Цит. съч., 116–118.

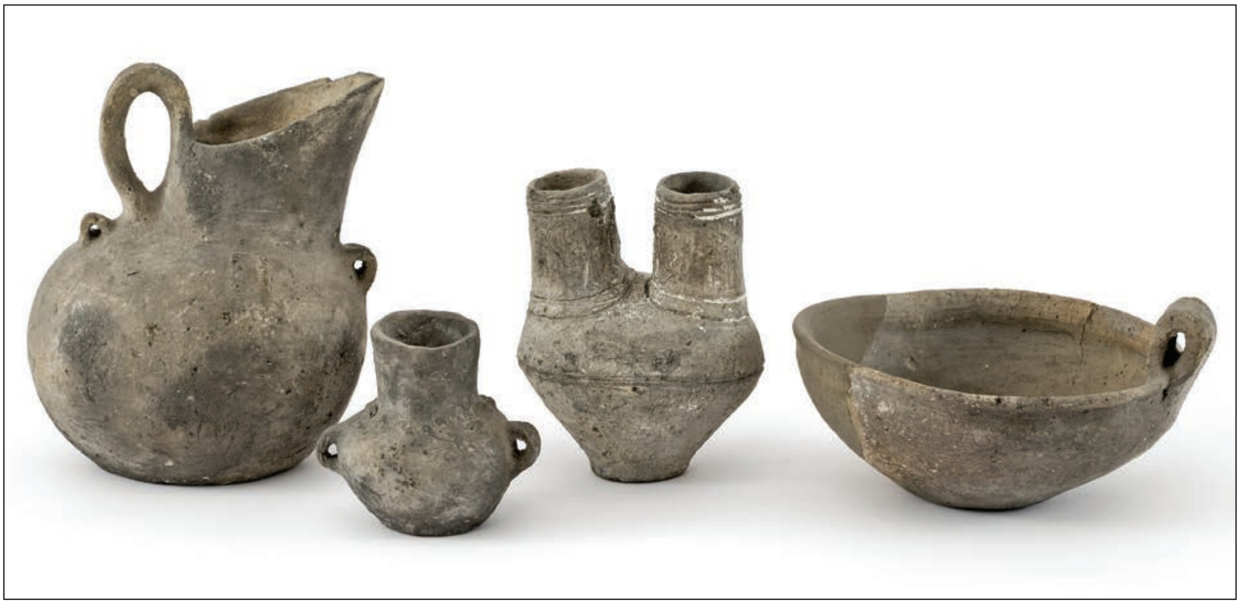

Обр. 110. Керамични съдове от ,анната бронзова епоха от потъналото селище „Езерово“ при гр. Варна. Регионален исторически музей – Варна.

на брега на река Дунав, в сектор В на Дялул София край Чернавода.[317] Находки, отнасящи се може би към тази култура, се срещат и във вътрешността на Добруджа, например при с. Черна, Добричко (за съжаление непубликувани). Срещаме ги и като единични находки в най-горния, нарушен от средновековни строителни работи, пласт на „Големия остров“ при Дуранкулак, Добричко. В района на Балчик при строеж е било разрушено погребение, съдържащо материали, характерни за тази култура. За съжаление споменатите находки никъде не са съпроводени със задоволителна стратиграфия, която би ни помогнала да решим въпроса дали те се отнасят към културата Чернавода II, или към нейния южен вариант – културата Езерово, регистрирана във Варненските езера (Обр. 110–111.)[318] и в Китен (Обр. 108–109.).

Раннобронзови поселения има и по черноморския бряг. Там днес са изследвани редица потънали селища, оставени от носителите на културата Езерово, която очевидно е южен пандант на културата Чернавода II, или обратно. Характерна черта на двете култури е керамиката с богата шнурова украса[319], очертаваща геометрични мотиви. Сред съдове-

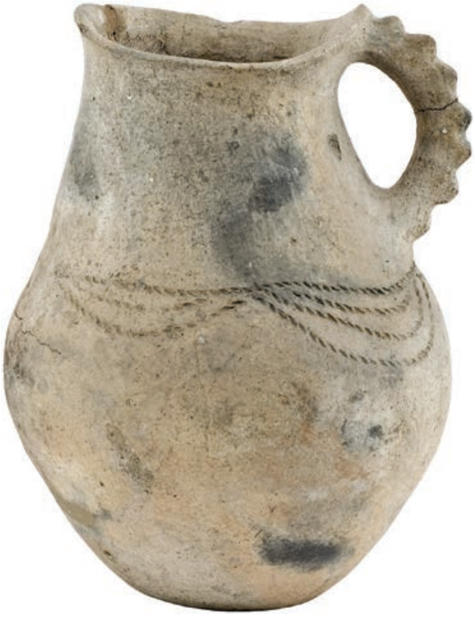

Обр. 111. Керамични съдове от ранната бронзова епоха от потъналото селище „Езерово“ при гр. Варна. Регионален исторически музей – Варна.

---

[317] Пак там, 75; **A. Dood-Opricescu, P. Roman et al**... Цит. съч.

[318] **G. Tončeva**. Les palafittes des environs de Varna, –В: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur, Nitra, 1973, 471–482; **G. Tončeva**. Un habitat de l’age du Bronze ancien dans les environs de la ville de Varna (Ezerovo II). – Dacia NS 25, 1981, 41–59.

[319] Става дума за украса, нанесена върху повърхността на още влажния съд чрез притискане на шнур. Това е пра-вено, за да се получи грапава основа за нанасяне на бялата постозна инкрустация на орнаментите. „Шнуровата“ основа не е позволявала на инкрустацията да опада.

те се срещат аскоси и кани, паници със завит навътре ръб на устието и тунелести дръжки, както и кухненска керамика с релефни ленти под устието (Обр. 108–111, 113).

Към този период във Варненските езера се отнасят залетите наколни селища при Страшимирово, Езерово I и II, Арсенала и др. (Обр. 110–111.), а в Бургаско – наколните селища в пристанището на Созопол, в залива до крепостта Урдовиза при гр. Китен (Обр. 108–109.) и др.[320] От Китен и Созопол разполагаме и с редица дендродати. Те сочат два етапа на строителство, отнасящи се към времето около 2800 и около 2600 год. пр.Хр. Във връзка с това трябва да се има предвид обстоятелството, че въпросните дендродати[321] маркират точно единствено момента на отсичането на откритите под водата дънери, а не края на наколното поселение, което, с оглед на най-късните находки, доживява поне до 2200 год. пр. Хр. Същото важи и за наколните селища във Варненските езера.

Развитието на изброените наколни селища приключва в края на ранната бронзова епоха, т.е. около три столетия след залеза на Ямната култура. В Добруджа III фаза на ранната бронзова епоха приключва едновременно с третата фаза „Михалич“ на ранната бронзова епоха в Тракия и синхронните им явления в Егея и в северозападната част на Балканския полуостров, т.е. около 2200/2000 год. пр.Хр.

По всичко изглежда, че в края на III-ото хил. пр.Хр. настъпва следващата голяма екологична криза, за която стана дума по-горе. Нейната продължителност обхваща значителна част от II-ото хил. пр.Хр. Тогава нивото на Черно море отново се е покачило значително и крайбрежните наколни селища са били залети и напуснати от населението им.

От Добруджа не разполагаме с археологически материали от времето от края на културата Чернавода II–Езерово чак до началото на късната бронзова епоха. Изправени сме пред нов хилядогодишен културен колапс

Обр. 112. Керамика от ранната бронзова епоха от „Малкото кале“ при гр. Созопол, Бургаско. Проучване на М. Домарадски и И. Карайотов. Археологически музей – Созопол.

Обр. 113. Керамични съдове от Ранната бронзова епоха от потъналото селище „Езерово“ при гр. Варна. Регионален исторически музей – Варна.

---

[320] **V. Draganov**. Submergd Coastal Settlement from the Final Eneolithic and the Early Bronze Age in the Sea around Sozopol and the Urdoviz Bay near Kiten. – В: Prehistoric Bulgaria. W. Bailey, I. Panayotov (ред.), Monog.World Arch. 22, Madson, Wiscomsin, 1995, 225–241.

[321] **P. Kuniholm**, **B. Kromer**, **S. Tarter**. C. Griggs... Цит. съч. (40): Дендродатите ВС са: 2778, 2777, 2751, 2737, 2715, 2861, 2856, 2846, 2840 год. пр.Хр.

(2400/2200–1300 cal. BC) и ново обезлюдяване на Добруджа.

От историческа гледна точка е важен фактът, че това твърде интересно явление не касае само Добруджа. В целия Североизток на Балканския полуостров Ямната култура приключва своето присъствие около 2400 год. пр.Хр. и там почти липсват археологически материали чак до 13-и век пр.Хр. Подобна е ситуацията и в други райони. Така например от Северна Тракия не разполагаме с надеждна археологическа информация за културата през средната рронзова епоха. Опитите да се замаже този фрапантен факт с помощта на „метода на ластика“, като се разтегля времетраенето на културите със столетия, за да бъдат те закачени една за друга, само влошава ситуацията, замазвайки празнините: било обективни (поради културни колапси), било в археологическите изследвания.

В тази връзка прави впечатление твърде малкият брой обекти от средната бронзова епоха в някои южни части на Балканския полуостров, особено в сравнение с Егейските острови и Централнобалканския регион. Това би могло да се обясни с факта, че последните два района по принцип са по-устойчиви на екологически катаклизми.

Палеоклиматичните причини за отсъствието на среднобронзови находища проличават добре, като хвърлим поглед върху средногодишните температури за II-ото хил. пр.Хр., отчетени от сондажите на ледниците. От тях става ясно, че почти през цялото II-о хил. пр.Хр. глобалните температури системно са се покачвали, за да достигат стойности, подобни на температурите от края на V-ото хил. пр.Хр. От това следва, че сме изправени пред екологична криза със сходни последици за екосистемата и населението на Добруджа, както кризата от края на V-ото хил. пр.Хр.

Отсъствието на археологически следи от средната бронзова епоха в Добруджа отразява едно ново драстично намаляване на броя на населението. Изсъхването на степите намира добро потвърждение и от страна на палеоботаническите данни, с които разполагаме и които сочат доминирането на сухоустойчиви степни съобщества.

Обр. 114. Керамичнен съд от ранната бронзова епоха от потъналото селище „Созопол–пристанището“, Бургаско. Център за подводна археология – Созопол.

Десета глава

РАЗМАХ НА МЕТАЛУРГИЯТА НА КАЛАЕНИЯ БРОНЗ. КЪСНА БРОНЗОВА ЕПОХА

От 13-и век пр.Хр. нататък в Добруджа отново констатираме присъствие на праисторическо население. То води уседнал живот и е носител на къснобронзовата **култура Кослоджени**. Тъй като не разполагаме с нито един проучен добруджански обект от края на средната бронзова епоха, не можем да съдим и за механизмите, довели до формирането на тази култура.

Интересно е, че на този етап върху една огромна територия, включваща Украйна, Молдавия и североизточната част на Балканския полуостров, възниква цяла система от къснобронзови култури със селищни мрежи, каквито през предходния етап там няма. Появата на тези култури като „от нищото“ повдига въпроса за техния генезис, който по наше мнение, може да бъде задоволително решен само ако проблематиката се разглежда в много по-широк исторически, надрегионален и палеоклиматичен план, отколкото това бе правено досега.

В Южна Украйна на този етап се формира културата Сабатиновка[322], смятана за пряк наследник на тамошната среднобронзова Срубна култура. Изхождайки от това, откривателят на културата Кослоджени С. Моринц[323] преди време изказа предположението, че Кослоджени е продукт на едно ново нашествие, този път на степни племена, носители на въпросната култура Сабатиновка. За Южна Добруджа тази идея не може да бъде възприета, тъй като тук липсват следи от присъствие на носители на културата Сабатиновка.

Въпросът добива още по-голяма тежест, ако излезем от тесните рамки на Добруджа и обърнем внимание на общите особености на праисторическото развитие между 13-и и 12-и век пр.Хр. на югоизток от Железните врата до Украйна и в Северозападна Мала Азия. В този огромен ареал наблюдаваме една всеобща промяна в характера на културите: приключва своя живот културата Монтеору (разпространена в Молдавия и Североизточна Мунтения), в културите Вербичоара и Тей (разпространени в северната половина на Балканския полуостров) се забелязва чувствителен прелом между техните фази III и IV, в Троя това е границата между нейния VI-и и VII-и пласт. На запад от споменатия ареал приключват своето съществуване културите Отомани, Печица и др. Нито една от споменатите култури обаче не изчезва безследно, а само постепенно губи своите характерни локални белези, които се стопяват в резултат от един широкообхватен и нивелиращ интеграционен процес. Тези трансформации съвпадат по време с **втория голям металургичен бум**[324] и несъмнено стоят в тясна връзка с него.

В северната половина на Балканския полуостров се формира голямото севернобалканско къснобронзово **комплексно общество Зимниче–Пловдив**, което е северният съсед на микенското комплексно общество, обхващащо егейския свят. Северобалканското комплексно общество включва в себе си културите Зимниче–Пловдив[325], Ноуа, Кослоджени[326], фазите IV и V на културите Тей и Вербичоара[327], синхронни с Троя VII b_1 и съответните явления на Егейските острови. Културата Сабатиновка е разположена в най-далечната североизточна периферия на този комплекс.

---

[322] **J. P. Gershkovich**. Studien zur spätbronzezeitlichen Sabatinovka-Kultur am unteren Dnepr und an der Westküste des Azov'schen Meere. – Archäologie in Eurasien 7, Verlag Marie Leidorf, 1999; **И. Н. Шарафутдинова**. К вопросу о Сабатиновской культуре. – Сов. Арх. 3, 1968, 33–34.

[323] **S. Morintz**, **N. Anghelescu**. O Noua cultura a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni. – Stud. Cerc. Ist. Veche 21, 1970, 373–415; **S. Morintz**. Contribuţii arheologice la Istoria Tracilor Timpurii I. Bucureşti, 1978, 151; **M. Irimia**. Observaţii privind epoca bronzului în Dobrugea în lumina unor cercetri recente. – Stud. Cerc. Ist. Veche 32/2, 347–369; **V. Cavruc**, **M. Neagu**. Date noi privind stratigrafia Gradiştei – Coslogeni. – Cult. civil. Dun. Jos 13,1979, 101–103.

[324] **Е. Н. Черных**. Горное дело и металлургия... Цит. съч., 274–275.

[325] **A. Alexandrescu**. La nécriopole du bronze récente de Zimnicea, Dept. Teleorman. – Dacia N.S. 17, 1973, 79-97; **П. Детев**, Колективна находка от глинени съдове от Пловдив.– Археология 4, 1964, 66–70.

[326] **M. Irimia**. Descoperiri din bronzul tậrziu pe teritoriul Dobrogei şi unele probleme privid cultura Coslogeni, Thraco-Dacia XXII/1, 2001, 183–187; **M. Irimia**. Die Bronzezeit in Dobrudscha im Lichte neuer Entdeckungen, – B: Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr., Prähist.Arch.Südosteur. 1, Berlin 1982, 326–352; **A. Vulpe**, Consideraţii privind începutul şi definirea perioadei timpurii a epocii bronzului în România 1. – B: Timpul Istoriei, In honorem Emeritae Ligiae Bărzu 1, M. Ciho, V. Nestor, D. Zaharia (eds), 1997, 37–49.

[327] **S. Morintz**. Problemele epocii bronzuluj în Dobrugea. – Pontica 5, 1972, 53–58.

Върху характера на южната периферия на комплекса Зимниче–Пловдив напоследък хвърли светлина много интересно откритие от района на Серес в Северна Гърция, което допринесе и за точното му датиране. Става дума за некропола **Феа Петра**[328], където в гробни комплекси – цисти с каменни кожуси върху тях – бяха открити съдове, типични за комплекса Зимниче–Пловдив, заедно с великолепно украсени съдове в стил Вербичоара и късномикенска рисувана керамика от фазата III C. Този некропол, заедно с находките от Кайменска чука (край Благоевград)[329], могилите при Потами и Екзохи и некрополите на остров Тасос[330], сочат наличието на границата между двете големи културни сфери – микенската и северобалканската – на една обширна контактна зона, разположена между Родопите и Егейско море, в която си дават среща и се преплитат компонентите на двете културни общности. Наличието на тази контактна зона е още едно потвърждение на отдавана известния, но често пренебрегван, факт за наличието на плавнопреливащи се една в друга граници между отделните археологически култури.

На описания исторически фон Добруджа се развива през късната бронзова епоха като част от северобалканското комплексно общество Зимниче–Пловдив. В района на североизток от устието на Дунав неговата територия би могла да има допирни точки с културата Сабатиновка, тъй като в керамиката на двете култури се срещат някои общи за целия ареал елементи – груби, кухненски гърнета и питоси с релефен ръб под устието. За обяснението на този факт не е необходимо да се прибягва до постулирането на „миграции“, защото по онова време тези форми са широкоразпространени из целия Балкански полуостров.

Консолидирането на северобалканското къснобронзово комплексно общество Зимниче–Пловдив може да се свърже с началното формиране на тракийското койне, с чиято територия, документирана през по-късните исторически етапи, той в общи черти се покрива. Може би сме изправени пред един твърде ранен етап от формирането на тракийския етнос, който може да бъде отнесен към 13-и век пр.Хр. и който в Добруджа намира отражение в присъствието на културата Кослоджени.

Интересна е ролята на споменатия втори металургичен бум и неговите социални последици. Колосалният количествен обем на нововъзникналата металургична индустрия е свързан с откриването и въвеждането в масова употреба на истинския калаен бронз. Сега се разгръща широкомащабна търговия с изделията от бронз и суровините за тях – мед и калай. Високоразвитата леярска техника използва сложни каменни калъпи. В обръщение са хиляди кухи брадви тип „келт“, сърпове, ками, рапири, мечове и украшения. За интензивна търговия с метал в Егейско море съобщават и египетските извори. Тя личи особено добре от товара на изследвания напоследък потънал при нос Улубурун егейски кораб от тази епоха[331], за който ще стане дума по-долу. Морската търговия с метали, бронзови изделия, стъкло, вина, зехтин, маслини, украшения и др. разкъсва затвореността на къснобронзовото общество. В резултат отново наблюдаваме интензивни интеграционни процеси, на каквито бяхме свидетели и по време на първия метален бум през средната и късната медна епохи. Изправени сме пред определена историческа закономерност, която днес разкрива своето съдържание благодарение на натрупаната през последните години богата археологическа информация и на данните, получени от интердисциплинарните изследвания.

Вторият металургичен бум, за който става дума тук, се отнася към 13–10 век пр.Хр. През този период особено често се откриват закопани в земята колективни находки, състоящи се от многобройни бронзови оръдия и оръжия.[332] Част от тях произхождат от тран-

---

[328] **M. Vala**. A Late Bronze Age Cementery in Faia Petra, East of the Middle Strymon Valley. – В: The Struma/Strymon River Valley in Prehistory, Proceed. Intern. Conf. «Strymon Praehistoricus» 27.09–01.10. 2004, In the Steps of James Harvey Gaul 2, Sofia, 2007, 359–372.

[329] **M. Stefanovich**, **H.A. Bankoff**. Kamenska Čuka 1993–1995. Late Bronze Age Site in Southwest Bulgaria, Preliminary Findings. – В: James Harvey Gaul in Memoriam, M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann (ред.), In the Sreps of James Harvey Gaul 1, Sofia, 1998, 255–338.

[330] **Ch. Koukouli-Chrysanthaki**. Late Bronze Age in Eastern Macedonia, Thracia Praehist. – Suppl. Pulpudeva 3, 1982, 231–258.

[331] **Ü. Yalçın et al.** (ред.). Das Schiff von Uluburun. Welthandel vor 3000 Jahren, Ausstellungskatalog. Bochum, 2005.

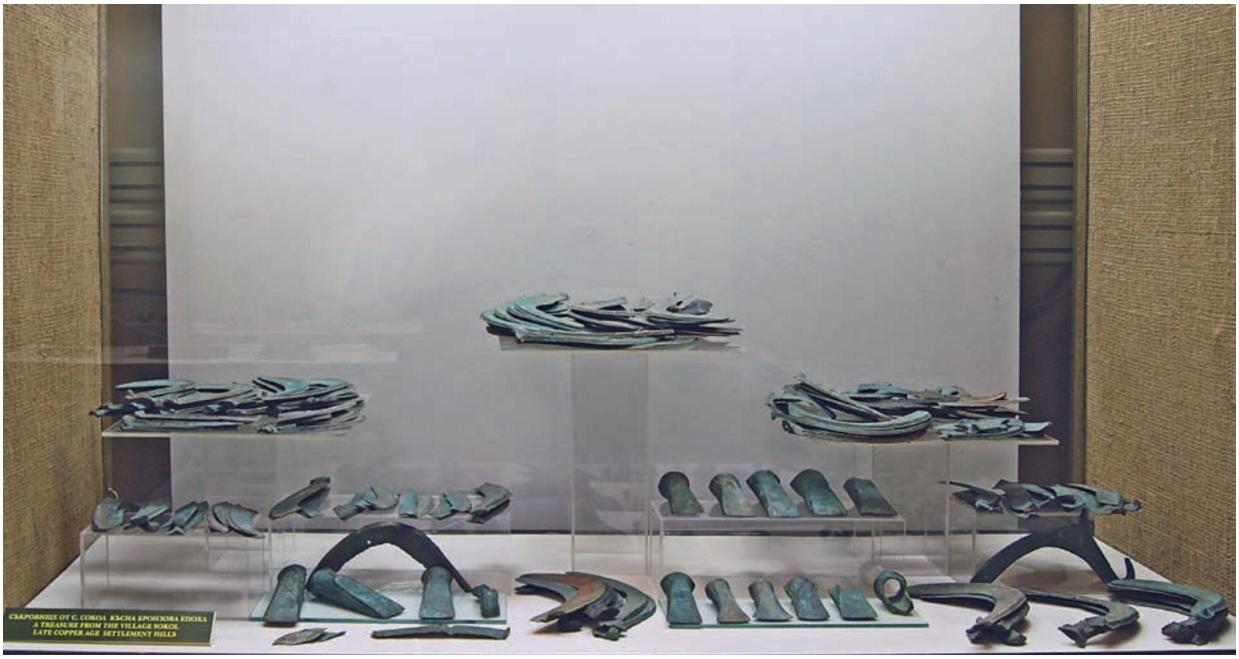
СЪКРОВИЩЕ ОТ С. СОКОЛ КЪСНА БРОНЗОВА ЕПОХА
A TREASURE FROM THE VILLAGE SOKOL
LATE COPPER AGE SETTLEMENT HILLS

Обр. 115. Съкровище от бронзови инструменти и оръжия от Сокол. Късна бронзова епоха. Регионален исторически музей – Силистра.

силванските металургични центрове и се разпространяват в източна посока главно по течението на река Дунав. По протежение на реката са открити големи колективни находки. В типологическо отношение съдържащите се в тях метални изделия не могат да бъдат свързани с определени култури. В особеностите на техните форми прозират характерните белези на големи металургични производствени центрове. Колективната находка от Побит камък, Разградско[333], на каменни калъпи за изливане на такива изделия говори за наличието на местен металургичен център. Калъпи за кухи брадви познаваме и от други места в Добруджа, като например от Балта Каларашилуй (Градище–Кослоджени) и многобройните находки от района на Тулча.[334]

От Добруджа са известни редица колективни находки на бронзови изделия например:

- **колективна находка на украшения от Меджидия;**
- **колективна находка от 38 предмета от Констанц**а;
- **колективна находка от 18 предмета от Николае Бълческу**;
- **колективна находка от 28 предмета от Текиргьол**;
- **две колективни находки от Съмбата Ноуа** с общо 52 предмета;
- **колективна находка от 24 предмета от Гура Доброджей**, всички от окръг Констанца[335];
- **колективна находка от 151 предмета от с. Сокол**, Силистренско[336] (Обр. 115.);
- **микенският меч** от **Меджидия**, окръг Констанца[337];
- редица **единични находки**, в т.ч. и тези **от Владимиров**о.[338]

---

[332] **B. Hänsel**. Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederungen der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau. Bonn, 1976, 120–134, 229–236.

[333] **А. Бонев**. Ранна Тракия... Цит. съч., 223; **B. Hänsel**. Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederungen... Цит. съч.; **И. Панайотов**, **П. Доневски**. Съкровище от късната бронзова епоха от с. Сокол, Силистренско. – Изв. Нар. Музей Варна XIII, 1977, 131–142.

[334] **S.C. Ailinacăi**. Epoca bronzului, Aspecte privid prelucrarea şi circulaţia metalelor în Dobrugea din Preistorie pănă în Evul mediu. – В: Bibl. Istro-Pontica 1, Tulcea, 2005, 17–24.

[335] **A. Aricescu**. Depozite de unelte, arme şi podoabe de bronz dîn Dobrogea. – Pontice 3, 1970, 26–46; **W. Volschi**, **M. Irimia**. Descoperiri arheologice la Mangalia şi Limanu, aparţinînd culturii Hamangia. – Pontice 1, 1968, 45–87.

[336] **И. Панайотов**, **П. Доневски**... Цит. съч.. 131–142.

[337] **M. Irimia**, **A. Dumitrescu**. Sabia de bronz Miceniana, descoperită la Medgidiaл – Pontice 2, 1969, 137–147.

[338] Непубликувани материали от с. Владимирово, Добричко. Окръжен музей – Добрич.

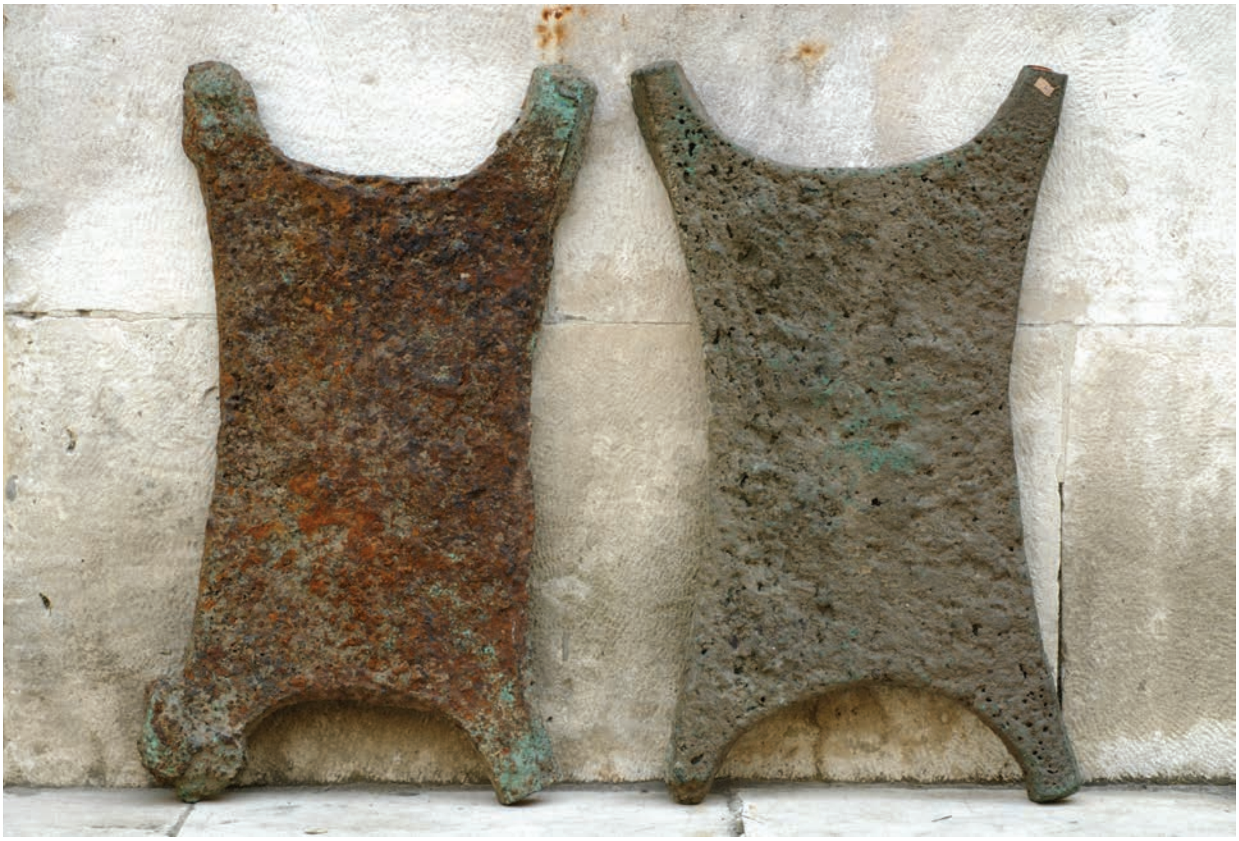

Обр. 116. Медни слитъци от Камен, Разградско. Регионален исторически музей – Варна.

От североизточната част на Балканския полуостров днес познаваме над 700 бронзови находки, които се концентрат в рамките на един век. От това голямо количество можем да съдим, че в Добруджа масово са циркулирали изделия от бронз, задоволяващи потребностите на населението от оръдия и оръжия и участващи в междуплеменния обмен.

Голяма част от находките са били заровени в земята, без изобщо да са били в употреба, или са повредени, което навежда на мисълта, че вероятно става дума за домонетни бронзови средства на обръщение, депонирани в земята като съкровища. Те очевидно са представлявали съществена ценност в ръцете на определени богати хора, които в момент на голяма опасност са ги заровили, като те самите са загинали и не са могли да ги извадят отново на бял свят. Едновременно депониране на бронзови съкровища наблюдаваме по протежение на целия Среден и Долен Дунав. Към същото време се отнася и златното съкровище от Вълчетрън.[339] Тези находки биха могли да се интерпретират като косвено указание за това, че става дума за времена на тежки междуособици, конфликти, войни и грабежи.

Наличието в колективните находки от Текиргьол и Сокол (Обр. 115.) на счупени или деформирани предмети и крици са указание за това, че местните металопреработващи центрове са рециклирали скъпата суровина за вторична преработка.

За къснобронзовото население на Добруджа бронзът е представлявал особено голяма ценност, тъй като металът очевидно е бил вносен. От Добруджа не са познати нито каситеритни залежи (източници на калай), нито залежи от медни руди. Последните се срещат само в планината Бабадаг[340], но резултатите от единствената оловноизотопна проба оттам: ($^{208}/_{206}$ – 20901, $^{207}/_{206}$ – 0,8581, $^{204}/_{206}$ – 0,05457) не дават указание тези руди да са били експлоатирани през медната епоха, което не изключва възможността там да е била добивана мед през бронзовата епоха.

Следи от малка металургична работилница от този период има и на „Големия остров“

---

[339] **В. Миков**. Вълчетрънското съкровище. София, 1958.

[340] **N. Boroffka**. Resursele minerale din... Цит. съч.

в Дуранкулак. Оттам произхождат шлаки, което говори за обработката на сулфидни медни руди[341] или за рециклиране.

Съдържанието на повечето от споменатите долнодунавски съкровища е стереотипно – те се състоят от кухи брадви, сърпове и някой и друг меч. Изключение правят украшенията от Меджидия и камата от Сокол, която обаче е много по-ранна и не се отнася към разглеждания период.

Мечът и рапирата са били основното оръжие на епохата. Те са стандартни за цяла Югоизточна Европа по простата причина, че ако не си въоръжен на нивото на неприятеля – си мъртъв. Мечовете от колективните находки от Сокол и Меджидия се отнасят към това стандартно въоръжение. Счита се, че рапирите имат „микенски“ произход, което е указание за интензивните връзки, поддържани през късната бронзова епоха с Егея.[342]

Към Егея ни насочват и медните слитъци във вид на опънатата бича кожа от Камен, Разградско, съхранявани във Варненския археологически музей (Обр. 116.) и слитъка от с. Черково, Бургаско (Обр. 130.). Слитъците са стандартна метална форма, циркулирала в търговията с метал през късната бронзова епоха. Слитъци с подобна форма се срещат в Кносос и Фестос на остров Крит. Изобразени са и върху стенописите на гробницата на Рекхмире в Египет от времето на XVIII династия. Със същите медни слитъци са били натоварени и потъналите в Егейско море кораби, открити край южните брегове на Турция при носовете Гелидония[343] и Улубурун[344], за което стана дума по-горе. Тези и други находки позволяват нашите слитъци да бъдат отнесени към 13-и век пр.Хр. По всяка вероятност те са попаднали в Черно море, натоварени на средиземноморски търговски кораб, който ще да е успял да проникне тук през Басфора – една нелесна задача за корабоплаването в древността, както знаем от мита за аргонавтите и редица съвременни експерименти.

Що се отнася до т.нар. „слитък“ от Калиакра, в публикацията обявен за „микенски“[345], то формата му и съставът на метала му не позволяват той да бъде отнесен към бронзовата епоха. Очевидно става дума за много по-късна находка. Последните изследвания на тази слитък показаха, че той е направен от месинг (сплав на мед с цинк) и въобще не може да се разглежда заедно с другите слитъци от бронзовата епоха.[346]

Обр. 117. Заснемане през 1988 год. на жилищата от култура Кослоджени, западния склон на с. м. „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро.

От своя страна два сърпа от колективната находка от Констанца са произведени от специфична „чиста“ мед, характерна за Прикубанския металургичен център. Те свидетелстват за това, че през 13-и век пр.Хр. населението на Добруджа е поддържало търговски контакти и с този важен металургичен производствен център.[347]

Изводите, които произтичат от наблюденията върху металните находки от Добруджа, отнасящи се към късната бронзова епоха, намират своето потвърждение и в другите сфери на материалната и духовната култура на населението, носител на културата Кослоджени.

---

[341] Устна информация от проф. А. Хауптман от Минния музей в Бохум, който изследва шлаките, за което му дължа благодарност.

[342] **B. Hänsel**. Eine datierte Rapierklinge mykenischen Typs von der Unteren Donau, – Prähist. Zeitsch. 48/2, 1973, 200–206; **B. Hänsel**. Beiträge... Цит. съч., 25–40.

[343] **G.F. Bass** (Hrsg.). Cape Gelidonia: A Bronze Age Shipwreck. – Transact. Americ. Philosoph. Soc., New Series 57/8, Philadelphia, 1967.

[344] **Ü. Yalçın et al**. (Hrsg.). Das Schiff von Uluburun. Welthandel vor 3000 Jahren, Ausstellungskatalog, Bochum 2005.

[345] **Г. Тончева**. Нови данни за търговията по черноморското крайбрежие през 16–14 в. пр.н.е. – Векове 3, 1973, 1–12; **Ал. Бонев**. Ранна Тракия. Формиране на тракийската култура – края на второто – началото на първото хилядолетие пр.Хр. – Разкопки и проучвания XXXI, София, 2003.

[346] **Todorov B.**, **I. Kuleff**. On the Chemical Composition of the Ingot from Cape Kaliakra (Bulgaria). – Archaeologia Bulgarica XV, 1 (2011), 77–81.). Химическият състав на слитъка от Калиакра е следният: Cu: 70,6 ± 0,7, Ni: 0,26 ± 0,02, Pb: 2,3 ± 0,2, Su: 8,2 ± 0,3, Zn: 18,6 ± 0,8 и други до 100%.

[347] **Е. Н. Черных**. Клад из Констанцы и вопрос о нижней даты прикубанскнх бронзов. – В: Крупновские чтения по археологии Северного Кавказа, Москва, 1980, 56–66.

Културата Кослоджени

Културата Кослоджени бе открита в Добруджа през 1970 год.[348] През изтеклите оттогава десетилетия бяха открити редица селища, отнасящи се към тази култура, така че днес нейният ареал на разпространение е сравнително добре очертан. Той обхваща Добруджа, Североизточна България до река Янтра, Мунтения и Западното Черноморие. В Добруджа тя е констатирана в Саринасуф и Енисала, окръг Галац, в Хършова, Гъндърещи, Стъпка, Лиману, Расова, Поарта Албъ, Градина и др. в окръг Констанца, на „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро, както и в западната периферия на село Дуранкулак, Добричко. Подобни материали се срещат и на обект „Резервата“ до с. Дриново, Търговищко, в резервата „Сборяново“, Разградско, в района на Варна, край с. Сава до Дългопол, на Малкото кале до Созопол, Бургаско, около Босфора и в Троя VIIb, на малоазийския бряг на Дарданелите, което е най-южната регистрирана точка със следи от тази къснобронзова култура.

В нея са проследени няколко фази на развитие. В ранната фаза вече са добре изразени всички характерни нейни особености. Засега не разполагаме с археологическа информация, която да хвърли светлина върху пътищата, довели до формирането ѝ. Тя се появява в североизточната част на Балканския полуостров[349] просто от „нищото“, характерно и за предшестващия я период на липсващата там средна бронзова епоха.

Високите средногодишни температури от предходния период (чиято кулминация е през 14-и век) спадат чувствително през 13-и век пр. Хр., в резултат на което в Добруджа отново възникват благоприятни условия за живот. Нивото на Черно море спада – „Големият остров“ в Дуранкулашкото езеро с превръща в удобен за живот полуостров.

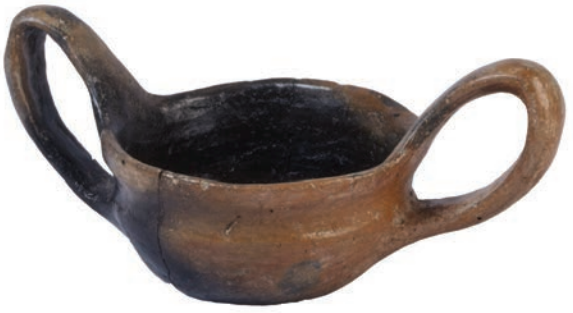

Обр. 118. Керамичен съд от късната бронзова епоха, култура Кослоджени, от с. м. „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро. Регионален исторически музей – Добрич.

В рамките на обширната територия, заета от носителите на културата Кослоджени, се наблюдават известни типологически различия, които говорят за наличието на локални варианти, оформили се вследствие на влияния, идващи от съседните територии. Така в северозападната периферия на културния ареал тези влияния са маркирани от присъствието на форми, типични за културата Ноуа[350], а в североизточната ѝ периферия е налице известен процент керамични форми, характерни и за културата Сабатиновка.[351] Тази хетерогенност провокира някои изследователи да говорят за наличието на културен комплекс „Ноуа–Кослоджени–Сабатиновка“[352], което не е приемливо, не само защото нито в Ноуа, нито в Сабатиновка са налице кослодженски компоненти, но и поради обстоятелството, че елементи на културите Ноуа и Сабатиновка напълно отсъстват в Южна Добруджа, Североизточна България и в Черноморския ареал.

Представеният там вариант на културата е напълно самостоятелно явление, което се вписва отлично в системата на късноборонзовото комплексно общество Зимниче–Пловдив.

Културата Кослоджени е добре проучена на „Големия остров“ край с. Дуранкулак, Добричко. Разкопките, проведени там през 1979–1981 год. под мое ръководство, позволиха на южния склон на острова да бъде проучено

---

[348] **S. Morintz**, **N. Anghelescu**. O Nouă cultură a epocii bronzului în România, Cultura de tip Coşlogeni. – Stud. Cerc. Ist. Vec. 21/ 3, 1970, 373–413; **S. Morintz**. Contribuţii... цит. съч., 121, 127, 137, 151, 160.

[349] **B. Hänsel**. Beiträge... цит. съч., 73–75.

[350] **A. Florescu**. Contribuţii la cunoaşterea culturii Noua, Arch.Moldovei 2–3, 1964, 143–216; **A. Florescu**. Sur les problémes du bronze tardif carpato-danubien et nord-ouest pontique. – Dacia N.S. 11, 1967, 75–87.

[351] **A. Florescu**. Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Aşezari si necropole. – In: Cult. Civil. Dunarea Jos IX, Călăraşi, 1991.

[352] **J. P. Gershkovich**. Westliche Impulse bei der Formierung des Kulturkomplexes „Noua-Sabatinovka-Coslogeni“. – В: B. Hänsel, J. Machnik (ред.), Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000–500 v. Chr.), München, 1998, 317–324.

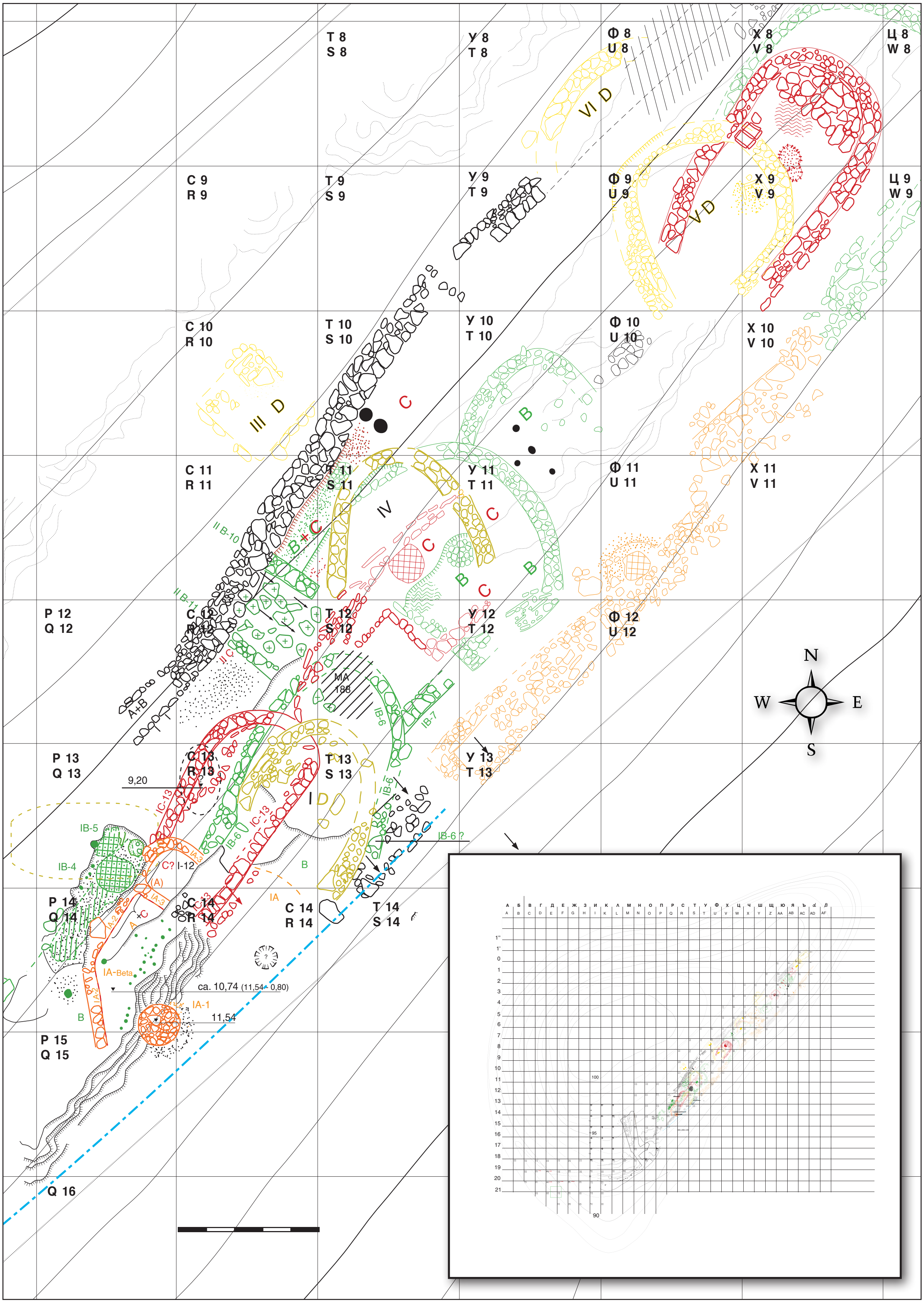
Т 8
S 8
У 8
T 8
Ф 8
U 8
Х 8
V 8
Ц 8
W 8
VI D
C 9
R 9
T 9
S 9
У 9
T 9
Ф 9
U 9
Х 9
V 9
Ц 9
W 9
V D
C 10
R 10
T 10
S 10
У 10
T 10
Ф 10
U 10
Х 10
V 10
III D
C
B
C 11
R 11
T 11
S 11
У 11
T 11
Ф 11
U 11
Х 11
V 11
IV
C
C
B
B + C
II B-10
II B-11
B
C
B
P 12
Q 12
C 12
R 12
T 12
S 12
У 12
T 12
Ф 12
U 12
II C
MA
188
IB-6
IB-7
A+B
N
W
E
S
P 13
Q 13
C 13
R 13
T 13
S 13
У 13
T 13
9,20
IC-13
IC-13
IB-6
IB-6
I D
IB-6 ?
IB-5
IB-4
C? I-12
IA-3
(A)
IA-3
B
IA
P 14
Q 14
C 14
R 14
C 14
R 14
T 14
S 14
IA-Beta
ca. 10,74 (11,54 - 0,80)
IA-1
11,54
B
P 15
Q 15
Q 16
100
95
90

Обр. 119. План на част от селището от късната бронзова епоха, разположено на южния склон на с. м. „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро. 🟩 – фаза А; 🟥 – фаза В; 🟧 – фаза С. © Богдан Атанасов 2011.

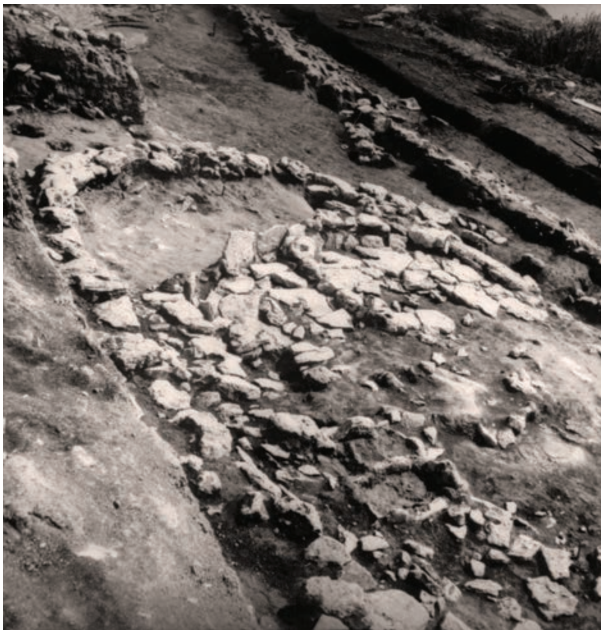

Обр. 120. Абсидно жилище от култура Кослоджени, южен склон на с. м. „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро.

едно укрепено селище, разположено върху две тераси[353] (Обр. 119.). То е имало мощна укрепителна система, която представлява каменно обзиждане на склона на острова към водата, образуващо форт, увенчан със стена. В Дуранкулак очевидно се е намирал един от важните центрове на културата Кослоджени.

От къснобронзовото селище в Дуранкулак разполагаме със седем ^{14}C-дати от две жилища[354]. Възможно е долната граница на селището да се изтегли до около 1220 год. пр.Хр., така че началото му може да бъде отнесено към края на 13-и век пр.Хр. Животът на селището е продължил до края на културата Кослоджени, представен от фазата „Сихляну“.

Очевидно на „Големия остров“ е имало живот и в началото на ранната желязна епоха, но този културен пласт е ерозиран и разрушен през Средновековието. Късни материали бяха открити само в няколко жертвени ями на западния бряг на езерото и във водата на брега на острова.

Животът на „Големия остров“ в Дуранкулак прекъсва окончателно не по-късно от средата на 10-и век пр.Хр.

През късната бронзова епоха нивото на Черно море е било поне с 4 м по-ниско от днешното, та днешният остров е представлявал полуостров, свързан с брега посредством тясна скална шийка. Фортът е започвал непосредствено от нивото на водите на езерото, които днес почти го заливат, като са покрили и скалната шийка. Само стърчащата днес над водата част от фортификацията можеше да бъде проучена.

Селищего има четири последователни строителни етапа. То е разположено на първата тераса на югоизточния склон на „Големия остров“ и е основано в началото на културата Кослоджени, а завършва с прехода към ранножелязната епоха (фаза Сихляну). Останките от сградите са сравнително добре запазени на височина до 50 см, покрити от дебел ерозионен пласт. Те са разположени във верижен план и са престроявани една над друга (Обр. 119. и 120.). Началният етап на това селище обаче остава под нивото на подпочвените води. Интересен е фактът, че в склона на острова, пак на първата тераса, се намира по-късен, ранноелинистически храм на богинята Кибела (Обр. 160)[355], който е бил изсечен в скалния масив на острова на мястото на **пещера**, която е зеела тук и през късната бронзова епоха. Планът на селището от този период очевидно респектира мястото на пещерата, което навежда на мисълта, че тя вероятно още тогава е била считана за свещена. Този аспект се потвърждава и от жертвените ями от същото време, открити на западния бряг на езерото, където има и по-късни, елинистически жертвени ями.

Постройките от Късната бронзова епоха са продълговати, с абсида на изток (Обр. 120., 122–123.), а стените им са с високи каменни цокли и глинобитна надстройка като глината е примесена с много пепел. Селището било защитено с масивна стена от големи необработени камъни – т.нар. „примитивен циклопски градеж“. Този начин на строеж не е познат от останалата територия на културата Кослоджени и е характерен белег само за Черноморския ареал. Очевидно Черноморска Добруджа е поддържала през 13–11 век пр.Хр. интензивни връзки с микенския свят, където въпросният примитивен циклопски градеж е широко разпространен в постройките от частен характер. Що се отнася до абсидния план на жилищата, то той е характерен за северната половина на Балканския полуостров и се среща в микенския свят само спорадично, по всяка вероятност като обратно влияние, идващо от север. В Дуранкулак някои от глинобитните стени на сградите са били облицовани с масивни, вертикално поставени плочи – т.нар. ортостати.

---

[353] **H. Todorova**. Zur spätbronzezeitlichen Siedlung auf der „Großen Insel“ bei Durankulak (Bulgarien). – В: Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa: Kulturgeschichtliche und sozialökonomische Grundlagen, Dresden–Nitra, 1982. Berlin, 1982, 417–425; **Х.Тодорова**, **Т. Димов**. Селище от късната бронзова епоха на Големия остров при Дуранкулак, Толбухински окръг. – В: Североизточна България – древност и съвремие: Първи национален симпозиум, София, 1985, 21–26.

[354] **Я. Бояджиев**... Цит. съч., 10–19.

[355] **Х. Тодорова** (ред.). Durankulak III, Die hellenistischen... Цит. съч.

Анализът на откритите в Дуранкулак кости сочи следните домашни животни, отглеждани през късната бронзова епоха: говедо 38%, свине 19,9%, кози/овце19,5%, коне 5,7% и кучета 0,6%[356]. Сред костите на дивите животни правят впечатление черепите на лъвове, които очевидно все още са се срещали в добруджанските степи и са били предмет на лова. Тъй като месото им не е годно за консумация, то в селището са били донасяни като ловни трофеи, само главите и кожите на лъвовете.

Фактът, че досега от Добруджа не е открито друго укрепено къснобронзово селище с описаната структура, се дължи вероятно на празнина в изследванията. Най-близки паралели на описаната строителна техника познаваме от „Резервата“ при с. Дриново[357], Търговищко, където на две тераси са открити близки по размери апсидни сгради с каменни цокли, разположени във верижен план. Керамичният комплекс на „Резервата“ е типичен за културата Кослоджени, факт, който маркира обширния ареал на разпространение на тази култура, включващ както Североизточна България, така и Северното Причерноморие, за което пък съдим от селищата Водоноска и Змеева.[358] Що се отнася до Мунтения, то най-добри паралели на Дуранкулак дава къснобронзовата

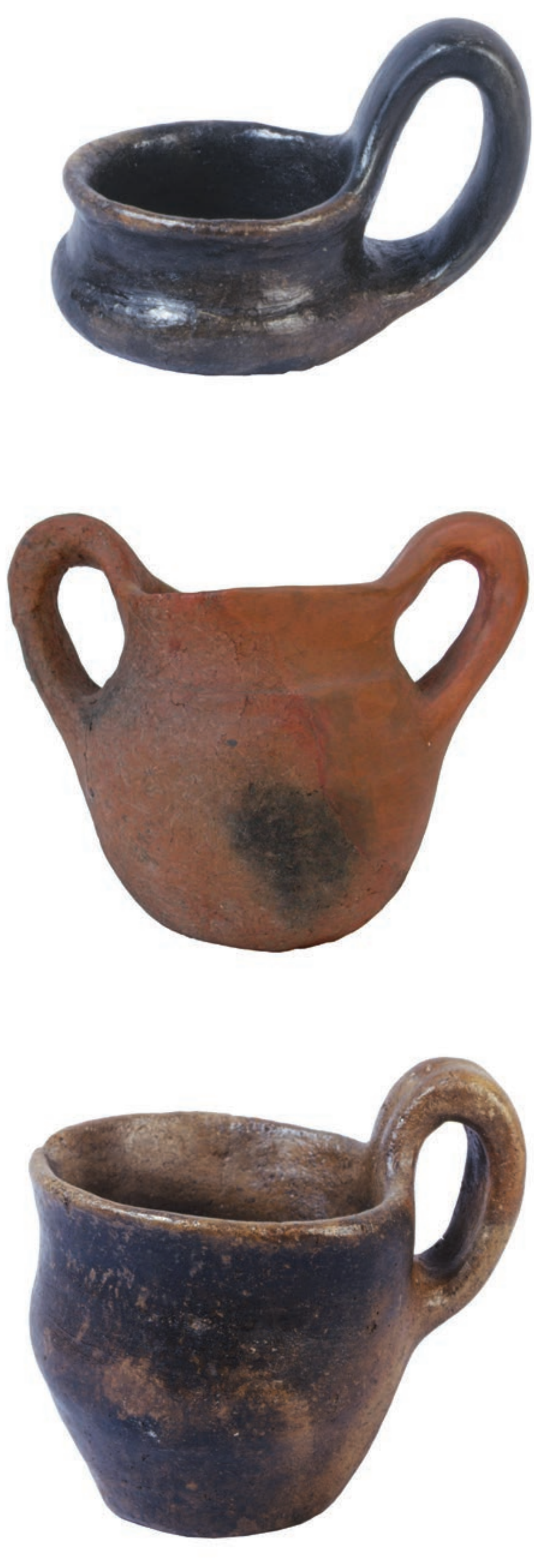

Обр. 121. Съдове от късната бронзова епоха, култура Кослоджени, от с. м. „Големият остров“ в Дуранкулашкото езеро. Регионален исторически музей – Добрич.

---

[356] **H. Manhart**. Die vorgeschichtliche Tierwelt von Koprivec und Durankulak und anderen prähistorischen Fundplätzen in Bulgarien aufgrund von Knochenfunden aus archäologischen Ausgrabungen. Doc. – Naturae 116, München, 1998, 40–48.

[357] Разкопки под ръководството на И. Ангелова и И. Вайсов през 1986 година.

[358] **В. П. Ванчугов**, **А. Г. Заганайло**, **В. Г. Кушнир**, **В. Т. Петренко**. Вороновка II. Поселение познего бронзово века в Северозападном Причерноморье, Киев, 1991.

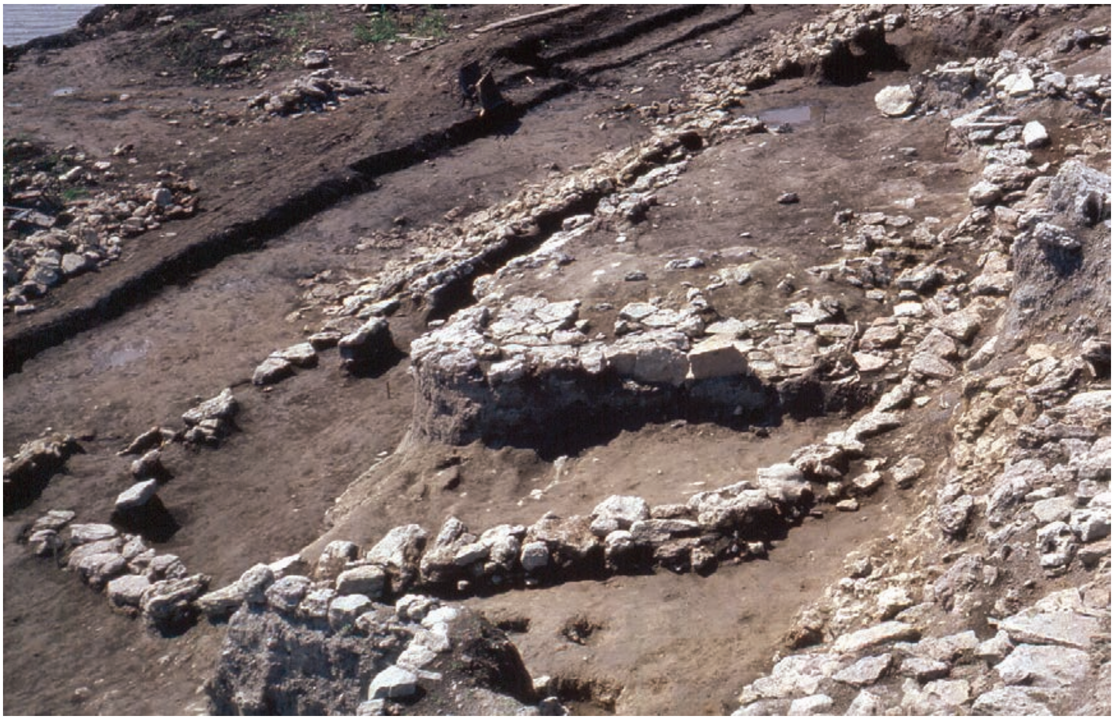

Обр. 122. Сграда с „примитивен киклопкки градеж“ от късната бронзова епоха, южен склон на с. м. „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро.

керамика от Радовану[359] в Югоизточна Румъния.

Стени с вертикално поставени ортостати в основата си, подобни на тези от Дуранкулак, са открити в Троя VII b_1 и VII b_2.[360] Те се интерпретират като „влияние“, идващо от Западното Черноморие, от района на културата Кослоджени. Някои автори не без основание наричат Троя VII „балканска“.[361] В Троя VII b_1 се среща не само керамика, работена на ръка, „сходна“ с кослодженската[362], но и някои керамични форми, които едно към едно повтарят къснокослодженските! Този факт говори за съществуването през късната бронзова епоха на тесни връзки между Западно Черно море и Троада. Присъствието на кослодженска керамика в Троя (в късната фаза VII b_1, начало на 11-и век пр.Хр.) поставя въпроса какво всъщност става след края на Троянската война и опожаряването на Троя VI? По мое мнение там вероятно се е настанило мореходно кослодженско население, което се е развивало във взаимодействие с останките от местното троянско население, без да прекъсва връзките си с изходната си черноморска прародина. То очевидно се е задържало в Троя и през ранната желязна епоха, за което говори присъствието на произвеждана на място букелкерамика, чиито форми са характерни за южния вариант Сава на културата Бабадаг (Обр. 124.). Това виждане се потвърждава от континуитивната линия на развитие, водеща от края на късната бронзова към ранната желязна епоха, която се наблюдава както в Добруджа, така и между Троя VII b_1– b_2 и VII b_3. Този континуитет бе отбелязан още през 1976 година от Б. Хензел.[363]

---

[359] **S. Morinz**, **D. Serbanescu**. Rezultatele cercetarilor de la Radovanu, punctul „Gorgana a doua“ (jud. Călăraşi). – Thraco-Dacica VI, 1985, 5–30.

[360] **P. Hnila**, **M. Pienążzek-Sikora**. Troia in the Early Iron Age. – В: D. Çalis-Sazc, A. Tunç, M. Gülbiz (ред.) Troy. Journey to a City between Legend and Reality. Catalogue of the Exhibition October 2002–January 2003 at Yapi Kredi Vedat Nedim Tör Museum, Istanbul 2002, 94–103; **R. Becks**, **P. Hnila**, **M. Pieniążek-Sikora**. Troja in der frühen Eisenzeit – Troia VIIb_1-VIIb_2. – В: M. Korfmann (ред.) Troia, Archäologie eines Siedlungshügels und seien Landschaft, Mainz, 2006,181–188, Abb. 5 und Abb. 7.

[361] **M. Pienążek-Sikora**. Neue Anrägungen zur Diskussion über die Beziehungen zwischen Troia und dem norwestpontischen Gebiet. – В: R. Aslan, St. Blum, G. Kastl, Fr. Schweizer, D. Thumm (ред.), Mauerschau, Festschrift für Manfred Korfmann, 2002, 705–715.

[362] **B. Atanassov**. Die spätbronzezeitliche Siedlung in Durankulak an der Westschwarzmeerküste. Dissertationsarbeit am Seminar für Ur- und Frühgeschichte an der Universität Heidelberg. под печат.

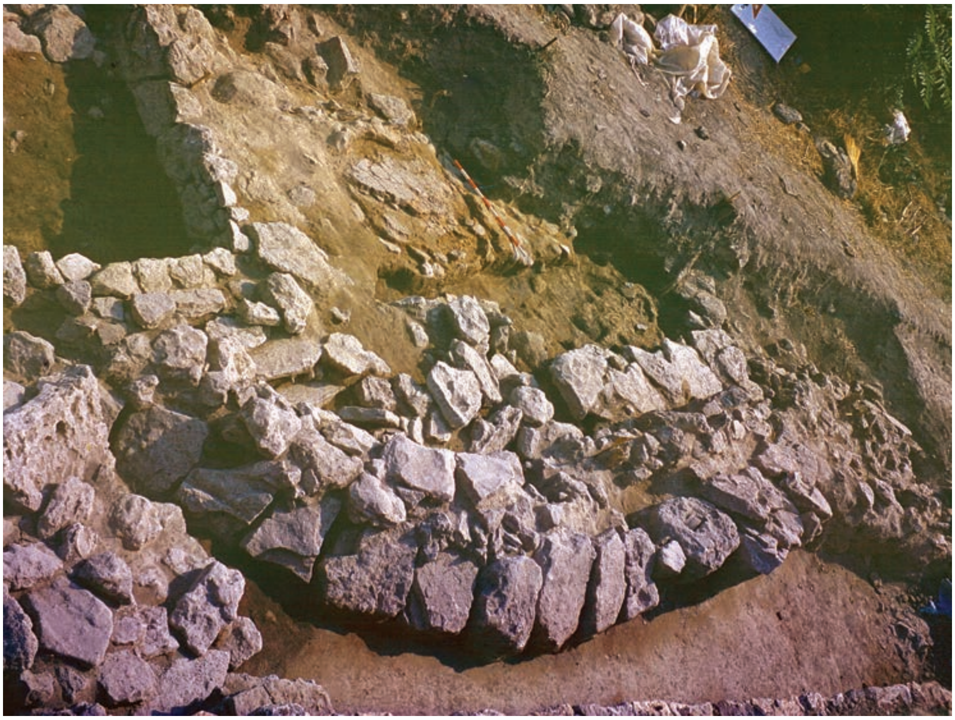

Обр. 123. Сграда с ортостати от късната бронзова епоха, западен склон на с. м. „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро.

За керамиката на културата Кослоджени са характерни разлати паници с леко скосен, надебелен отвън ръб на устието (т.нар. *Lippenrand*) и заоблено дъно с умбо в средата, разлати чаши със същото устие и високи дръжки, разлати кантароси с високи дръжки, дебелостенни гърнета с релефен ръб на устието и др. (Обр. 121.). Съдовете са предимно сиви или черни с матова или полирана повърхност. Украса се среща рядко, и то само в късните етапи. Тя се състои от плитки канелюри или врязани триъгълници.

В Дуранкулак се проследява добре късната фаза „Радовану“[364] на културата Кослоджени, в чиято керамика присъстват и някои елементи с по-нататъшно развитие през ранната желязна епоха, например най-ранните букели. Те маркират континуитивното прерастване на културата от късната бронзова епоха в тази на раннoжелязната епоха. Това прерастване е документирано както в Дуранкулак, така и повсеместно в цяла Добруджа, но също така и в Малкото кале до Созопол (Обр. 112.). То очевидно е характерна особеност на прехода между двете епохи в източната половина на Балканския полуостров. М. Иримия отбелязва многобройни факти, маркиращи прерастването на кснобронзовата култура Кослоджени в раннножелязната култура Бабадаг.[365]

Що се отнася до т.нар. етап „Пребабадаг“, формулиран преди години от Н. Харцуке въз основа на неговите проучвания в **Сихляну**[366], то това явление днес се обозначава като фаза „Сихляну“ и се отнася към самия финал на късната бронзова епоха. Именно то маркира най-ярко въпросния преход от късната бронзова към ранната желязна епоха в Добруджа.

---

[363] **B. Hänsel**. Beiträge... Цит. съч., 238.

[364] **S. Morinz, D. Serbanescu**... Цит. съч.

[365] **M. Irimia**. Descoperiri din bronzul tậrziu... Цит. съч., 184–186.

[366] **N. Harţiche**. Un nou aspect cultural de la sfîrşiţul epocii bronzului la Dunăres de Jos. – Pontice 5, 1972, 59–77; **N. Harţiche**. Complexul archeologic Brăiliţa. – Ber. Thrac. 35, Bucureşti, 2002; **A. Láslo**. On the Origin, Development and Chronology of the First Iron Age at the Lover Danube. – Act. Coll. Internat. «Premier âge du fer aux bouches du Danube et dans les régions autour de la Mer Noir», Tulcea, 1993, 67–84.

Единадесета глава

ТРАКО-ГЕТСКИТЕ ПЛЕМЕНА ИЗЛИЗАТ НА ИСТОРИЧЕСКАТА СЦЕНА

Ранножелязна и средножелязна епохи

Ранната желязна епоха е представена в Добруджа от **културата Бабадаг**.[366] Тя възниква около средата на 11-и век пр.Хр. (1050–1040 cal. BC), към който етап Б. Хензел отнася и Троя VII b_2.[367] Културата като цяло отговаря на фазите Ha A2–Ha B3/C на европейския Халщат и обхваща времето между втората половина на 11-и век и края на 8-и – началото на 7-и век пр.Хр. В тази връзка искам да обърна внимание върху сложната картина на хода на ^{14}C кривата от този период, която не позволява прецизно датиране[368].

По черноморското крайбрежие, южно от нос Емине, културата Бабадаг е представена от нейния южен вариант културната група Сава[369]. Тя присъства в Лонгоза (Обр. 124–125.), както и в Малкото кале (Обр. 112.) до Созопол. Тази културна група в значителна степен е повлияна от северотракийската Ранножелязна култура Пшеничево или обратното.

Твърде вероятно е укрепени височинни селища от този период да има и на юг, например при устието на река Ропотамо, в основата на крепостта Урдовиза до гр. Китен и др.

Констатираното прерастване на културата от късната бронзова епоха в културата на ранното желязо в Добруджа налага предположението, че и носителите на къснобронзовата култура Кослоджени са били ранни трако-гетски племена, които излизат на историческата сцена през следващия период от историческото развитие на този регион.

Културата Бабадаг е особено добре изследвана в северната половина на Добруджа, където вероятно се е намирал и нейният обществен и култов център.[370] Там са проучени многобройни селища, голяма част от които укрепени, като това на нос Оргаме. Познати са и сезонни поселения, състоящи се от землянки.[371] В Капидава, Извоареле, Оргаме и др. са проучени и некрополи. Установени са многобройни жертвени ями с материали от този период, както и ями с разкомплектовани скелети[372], свидетелство за човешки жертвоприношения. Жертвените ями са широкоразпространена практика сред тракийските племена на Балканския полуостров.

Керамиката на културата Бабадаг е много интересна. Украсена е с канелюри, които преобладават в първата ѝ фаза, наред с врязана орнаментация. През втората и третата фази се прибавя щампована украса, която образува геометрични мотиви. Особено разнообразни са орнаменталните композиции през втората фаза, които заглъхват през третата ѝ фаза. В културната група Сава украса се среща значително по-рядко, затова пък доминират големите

Обр. 124. Керамика от ранножелязната епоха, разрушена тракийска гробница, с. м. Голямо Делчево, Варненско. Регионален исторически музей – Варна.

---

[366] **B. Hänsel**. Beiträge... Цит. съч., 120–134, 229–236; **S. Morintz**. Săpăturile arheologice din Babadag, 1971–1973, 1977–1981. – Mater. Cerc. Arheol. 16, 1982, 60–67.

[367] **P. Mountjoy**. Troia VII Reconsidered. – Strudia Troica 9, 1999, 333.

[368] **I. Finkelstein**, **E. Piasetzky**. ^{14}C and the Iron Age Chronology Debate: Rehov, Khirbet en-Nahas and Megiddo. – Radiocarbon 48/3, 2006, 373–389 and Fig. 1.

[369] До селищната могила Сава край гр. Дългопол, както и в рамките на некропола от Голямо Делчево през 70-те години на 20 век бяха открити интересни материали от варианта Сава на културата Бабадаг, в т.ч. големи урни с високи букели. Днес те се намират в музея в гр. Дългопол, Варненско. **Х. Тодорова**. Раннохалщатски селища по поречието на р. Камчия и **H. Todorova**. Über einige Probleme der Süd-Osteuropäischen Früheisenzeit. – Thracia 1, 1972, 67–77.

[370] **G. Jugănaru**... Цит. съч., 19–26.

[371] Пак там, 28–29.

[372] Пак там, 38–39.

рогообразни израстъци на плещите на урноподобните съдове (Обр. 124.). Каните са ниски, широки и са снабдени с високи дръжки със специфични езичести израстъци при прелома и са разширени към захващането с устието (Обр. 126.).

Сред бронзовите украшения изпъкват арковидните възлести фибули. Колективни находки от метални изделия са открити в Текиргьол, окр. Констанца, Съмбата Ноуъ I и II, в Касимча, в района на Тулча и др.

Наличие на връзки между Троя и Тракия през желязната епоха бе установено още от Блеген. Както видяхме, това не е най-ранното указание за връзки между Добруджа и Троя.

Що се отнася до **средната желязна епоха**[373], то за съжаление, не разпологаме с достатъчна информация за живота и културата на местното трако-гетското население, заварено от гръцката колонизация по западния черноморски бряг и в Добруджа. То е носител на **културната група Равна**, която се отнася към средната желязна епоха (7–5 век пр.Хр.).[374] Този група е част от културния комплекс Фериджиле[375], разположен в Дунавската равнина между 7-и и 5-и век пр.Хр. Познаваме културната група Равна само от некрополи. Селища липсват, от което следва, че трако-гетското и скитското население на Добруджа е било предимно номадско с основен поминък отглеждане на коне и добитък. По-ранните погребения в некрополите тип Равна са с трупополагане, а по-късните са с трупоизгаряне. Гробните комплекси представляват каменни цисти, покрити с каменни кожуси, образуващи малки могилки. Пепелта от трупоизгарянето е била поставяна в урна, покрита с паница или друг съд, оградени от камъни. В урната и наоколо се намират други по-малки съдове като чаши паници и груби гърнета, както и малобройни дребни погребални дарове като юзди, железни ножчета, два вида фибули, върхове на копия и стрели. Каменните цисти обаче не са задължителен компонент на погребалния ритуал, нито каменните кожуси, които в отделни случаи липсват.

В североизточната част на Балканския полуостров са проучени многобройни некрополи от този период, които са доста еднотипни както що се отнася до гробните съоръжения, така и до комплекса от погребални дарове. Интересни са некрополите Черна[376] и Крагулево[377], Добричко, Равна[378], Добрина I[379] и II до Провадия[380], Проф.

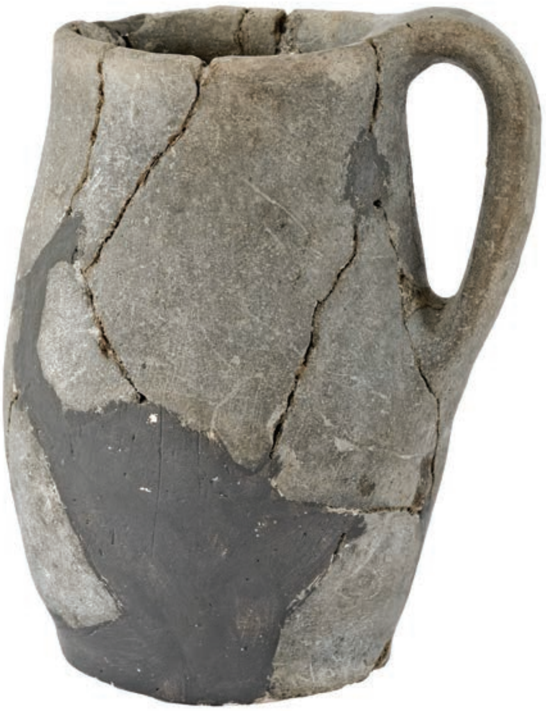

Обр. 125. Керамика от раножелязната епоха, разрушена тракийска гробница, с. м. Голямо Делчево, Варненско. Регионален исторически музей – Варна.

---

[373] **A. Vulpe**. Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien. – Dacia NS XXX/1-2, 1986,105–132.; **S. Morintz**. Noi date şi probleme privind perioadele hallstatiană timpure şi si mijlocie în zona Istro-Pontică (Cercetările de la Babadag). – Thraco-Dacica 8, 1987, 39–71.

[374] **H. Todorva** (ред.). Durankulak II/2… Цит. съч., 79–83; **B. Hänsel**, Zur Chronologie des 7. bis 5. Jahrtausends v. Chr. im Hinterland von Odessos an der westlichen Schwarzmeerküste. – Praeh. Zeitsch. 49, 1974, 193–217.

[375] **A. Vulpe**. Necropola hallstattiana de la Feridgele, Bucureşti 1967.

[376] **И. Василчин**. Двуобряден тракийски некропол при с. Черна, Добричко. – Изв. Нар. Муз. Варна 34–35 (49–50),1998–1999, 5–103.

[377] **И. Василчин**. Тракийски некропол до с. Крагулево, Добричко. – Изв. Нар. Муз. Варна 38–39 (53–54) 2002–2003, 135–248.

[378] **М. Мирчев**. Раннотракийскиият могилен некропол при с. Равна. – ИАИ 25, 1962, 97–130.

[379] **М. Мирчев**. Тракийски могилен некропол при с. Добрина. – Изв. Нар. Муз. Варна 1 (16), 1965, 33–70.

[380] **И. Василчин**. Втори тракийски некропол нрай с. Добрина, Провадийско. – Изв. Варн. Арх. Друж. XL (LV), 2004, 91–123.

[381] **М. Мирчев**. Тракийски некропол при с. Проф. Златарски. – Изв. Варн. Арх. Друж. XIV, 1963, 1–15.

[382] **M. Irimia**. Descoperiti noi în cimitirul getic de la Bugeac, Jud. Ostrov. – Pontica XII, 1979, 56–66; – Date noi privind necropole getice de ls Bugeac, Jud. Constanţa. – Thraco-Dacia VI/1–2, 1985, 75–84.

Златарски[381], Варненско, Бугяк при Островул[382], Истрия[383], Браилица[384], Челик дере[385], Мургьол I[386], Тулча[387], Ла Исакча[388] , Енисала[389] и др.

Водеща керамична форма са високите урни с езически дръжки под търбуха и конусовидните чаши с една дръжка (Обр. 126.), със или без израстък, наред с грубите, ръчноизработени гърнета с релефни ленти под устието (Обр. 125.). В по-късните погребения има и вносни гръцки съдове. Сред погребалните дарове се срещат различни метални изделия – железни ножчета, триръбести стрели, бронзови фибули, птичеобразни, клюновидни „скитски“ жезли (Обр. 152.), къси „скитски“ мечове (Обр. 151.), железни юзди и др.[390]

Като цяло тези некрополи демонстрират една унифицирана структура на културата, почти на „праисторическо“ ниво, без съществена социална диференциация и контакти с гръцките колонии.

Интересен е фактът, че най-ранните погребения в някои от некрополите, са от края на ранната желязна епоха. В тях се срещат елементи от късната фаза на културата Бабадаг наред с такива от културата Басараби (западна съседка на Бабадаг).[391] В по-късните некрополи наблюдаваме едно постепенно континуитивно развитие в посока елинизация, сходно с развитието на подобни по своята структура некрополи на остров Тасос[392], които са ранно-тракийски.

Очевидно най-ранните гръцки колонисти на черноморско крайбрежие на Добруджа, уседнали в Истрия и Оргаме, са заварили там именно трако-гетското население, носител на културата Равна.

А. Вулпе[393], Б. Хензел[394] и М. Иримия са изследвали подробно явлението Равна и го датират към 6-ти век пр. Хр. Б. Хензел е на мнение, че въпросните некрополи са принадлежали на местното трако–гетско население на кробизите. Г. Симион[395] предполага и присъствие на скити.

Какъвто и да е бил съставът на местното добруджанско население през 7–5 векове пр.Хр., факт е, че след основаването на гръцките колонии то не е променило нито погребалните си обичаи и местоположението на некрополите си, нито своята културна и стопанска структура, което говори за коекзистенция между колониите и хинтерланда в условията на взаимно толериране и взаимна полза.[396]

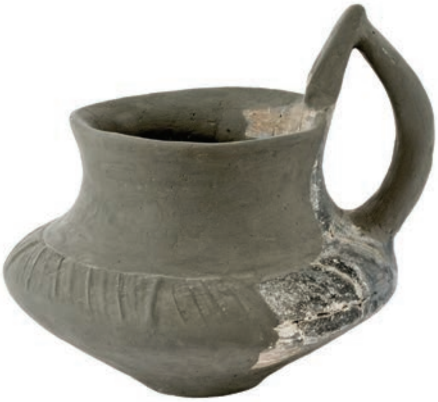

Обр. 126. Керамика от ранножелязната епоха, разрушена тракийска гробница, с. м. Голямо Делчево, Варненско. Регионален исторически музей – Варна.

---

[383] **E. Teleaga**, **V. Zirra**. Die Nekropole der 6–1 Jhs. v. Chr. von Histria-Bent bei Histria, Archäologische Untersuchungen zur Bevölkerung in der westlichen Schwarzmeerregion. Rhaden/Westf., 2003.

[384] **N.A. Harţuche**, **F. Anastasiu**. Brăiliţa. Brăila, 1968, Taf. 61–62, 68.

[385] **D. Simion**. Tombes tumulaires dans la nécropole de Celik Déré. – В: Tombes tumulaires de l'âge du Fer dans le Sud-Est de l'Europe, Tulcea, 2000, 69–82.

[386] **D. Simion**. O nouă necropolă getica la Murighiol, jud, Tulcea, Peuse 11, 1995, 265–302.

[387] **D. Simion**. Metalurgia la geţii de pe teritoriul Dobrogei, Aspecte privid prelucrarea şi circulaţia metalelor în Dobrugea din Preistorie pănă în Evul mediu. – В: Bibl. Istro-Pontica 1, Tulcea, 2005, 33–40.

[388] **D. Simion**, O necropolă din secolele VI–V a Chr. la Isaccea. – Peuce 14, 2003, 129–154.

[389] **D. Simion**. La culture Géto-Dacica de la Dobrudja dans la lumière des découverts d'Enisala. – Thracia III, 1974, 290–299.

[390] **G. Jugănaru**, **S.C. Ailinacăi**. Prima epocă a fierului, Aspecte privid prelucrarea şi circulaţia metalelor în Dobrugea din Preistorie pănă în Evul mediu. – В: Bibl. Istro-Pontica 1, Tulcea 2005, 25–32, Abb. P.32.

[391] **И. Василчин**. Двуобряден некропол... Цит. съч., Бабадаг–Сава III: гроб 17, Таб. XIV; Басараби: гроб 15, Таб. XIII, гроб 19, Таб. XIV.

[392] **Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη**. Πρωτοϊστορική Θάσος. Τα νεκροταφεία του οικισμού Καστρί. Μέρος Α-Γ. Αθήνα, 1992.

[393] **A. Vulpe**. Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7. bis 5. Jahrhundert in Donau-Karpaten Raum. – Memor. Antiquitas 2, 1970, 115 ff.

[394] **B. Hänsel**. Zur Chronologie... Цит. съч.

[395] **G. Simion**. Cultures et groupes culturels dans la région du Bas Danude á la fin du Bronze récent. – В: Spaţiul nord-carpstic în epoca bronzului, Baia Mare 2002, 315–333; – Geţii şi sciţii dinspre Gurile Dunării, Carpatica 23/1, 1992, 95–105.

[396] **B. Hänsel**. Zur Chronologie... Цит. съч., 217.

Дял IV

ДОБРУДЖА ПРЕЗ I-ОТО ХИЛ. ПР.ХР. ГЕТИ

Кирил Йорданов

Първа глава

ЕТНОНИМИЧЕСКА И ЕТНИЧЕСКА КАРТИНА

В научната книжнина[1] за тракийските племена, населявали Карпато-Дунавския басейн и Добруджа, традиционно се употребяват двусъставните названия „***гето-даки***“, „***трако-даки***“, „***трако-гети***“ и „***дако-мизи***“. Интердисциплинарните проучвания на изворите, топонимичните и епиграфските данни потвърждават неточната и неясна от културно-историческа гледна точка употреба на подобни изкуствени конструкции. Със сигурност към края на 6-и и началото на 5-и век пр.Хр. земите в Североизточна Тракия окончателно излизат от анонимност, стабилно управлявани от местни династически родове/домове, сред които най-добре известен от йонийската писмена традиция е гетският. Прочее, в съвременната историография тази методическа неточност може да се смята за преодоляна.

Сборното име гети е познато на йонийската етногеографска школа. В периегезата на Хекатей[2] са изредени племената кробизи, теризи, матукети и миргети, които без съмнение принадлежат към тракийската (гетска) общност. Херодот[3] окончателно налага сборното племенно име и потвърждава, че гетите са били известни на йонийците преди средата на 6-и век пр.Хр. В елинската историческа традиция Тукидид, Платон, Теопомп и Диодор[4] многократно пресъздават интересни подробности от културния и политико-религиозния живот на севернотракийските племена. Живелият през втората половина на 1-и и първите десетилетия на 2-и век писател, оратор и философ Дион Хризостом систематизира своите наблюдения в съчинението *Гетика*, чиито преписи, за съжаление, не са достигнали до филолози и историци от Ренесанса насетне. Във връзка с трайните икономически и политически интереси на римляните на Балканите Дион Касий[5] събрал богата информация за гетите – силен политически противник в североизточната част на полуострова. Готският историк Йордан[6] завършва списъка на античните автори с трайни интереси към историята на гетските племена.

---

[1] **Russu, I. I.** Die Sprache der Thrako–Daker. Bucureşti, 1968; **Preda, C.** Modele geto–dacilor. Bucureşti, 1973; **Berciu, D.** Contribution à l'étude de l'art Thraco–Gète. Bucureşti, 1974; Thraco–Dacica. Bucureşti, 1976; **Фол, А.** История на българските земи в древността до края на III в. пр.Хр. София, 1997, 165–166; **Никулицэ, И. Т.** Северные фракийцы в VI–I вв. до н. э. Кишинев, 1987, 13; **Niculita I**. Фракийцы и скифы в Северозападном Причерноморье. In: Thraco–Getica. – Studii si materialle, 2004, 56–61; **Димитрова, Ст.** Държавата на Буребиста – етно-културни и политически взаимоотношения (ок. 60 – ок. 42 г. пр.Хр.). Автореферат, София, 2004, 4.

[2] **Hec**. Fr. 170, 171, 189, 190 (Jacoby).

[3] **Hdt**. 4, 93–97; 4, 118, 5; 5, 3, 2; 5, 4, 1 (**Stein–Hude**; **Feix**)

[4] **Thuc**. 2, 96, 1; 2, 98, 4 (**Boehme–Widmann**); **Plato**. **Charm**. 156d; 158b (**Croiset**); **Athen.** 12, 536d; 13, 557d; 16, 627e (**Kaibel**); **Diod**. 1. 94, 2; 21, 11; 21, 12 (**Dindorf–Melber**; **Vogel**).

От гледище на историческата интерпретация няма спор, че за елинската писмена традиция всички племена, населявали североизточните предели на Балканите след средата на II-ото хил. пр.Хр. носят сборното име гети.

Даките за първи път се споменават в историческата проза при едно кратко уточняване на Цезар[7], но особена стойност имат сведенията на Страбон, очевидно добре информиран за племената, населявали басейна на Истър (Дунав). Достатъчно е да се споменат два много известни текста:

> *„...Има и друго деление на гетската земя, останало от старо време: една част от племето според това наричат даки, другата – гети. Гети наричат тия, които се простират към Понта и към изток, а даки – тия, които живеят в противоположната страна, а именно към Германия и изворите на Истър...“*

И следващият:

> *„...През областта на гетите тече река Марис и се влива в Дунав... Горното течение на тази река и особено това от изворите чак до праговете ѝ се наричало Дунав; тая част от реката тече главно през Дакия; долното ѝ течение чак до Понта, по което живеят гетите, се нарича Истър. Даките говорят същия език*[8]*, както гетите. Гетите са по-познати на гърците, понеже често се преселват по двата бряга на Истър и са се смесвали с траки и мизи...“*

Помпей Трог (Юстин) и Плиний изрично отбелязват, че даките са потомци на гетите или че римляните наричат гетите даки.[9]

В краткото си изложение за етносите по р. Истър Дион Касий подчертава, че тези, които живеят отвъд, са наречени даки, било че някои от тях са гети или пък са траки. На друго място същият отбелязва, че даките сами се наричат така и римляните възприели името, въпреки че някои елини ги смятат за гети.

> *„...Аз също познавам гети, които живеят отвъд Хем при р. Истър...“*[10],

потвърждава историкът. Склонен съм да допусна, че изкуствено създаденият термин „гето-даки“ е по-скоро продукт на модерната историография през последните стотина години!?

Според анализа на изворовите данни даките населявали крайните северозападни области на тракийската племенна общност. Изглежда, това е основната причина римската икономическа и военнополитическа експанзия да влезе в досег с тях едва около 1-и век пр.Хр. Земите отвъд Карпатската верига и средното течение на Истър били слабо познати на елинските историци и затова те нищо не съобщават за даките.

Племенното наименование *„дако-мизи“* и твърдението за съществуването на самостоятелен дако-мизийски език[11] са трудно защитими. Сведенията на Страбон и Дион Касий[12] ги опровергават. Езиковедите, привърженици на теорията за дако-мизийски език, родствен, но различен от същинския тракийски, заявиха, че Страбон греши. Обвинението към античния историк и географ няма реално покритие, тъй като наличните топонимични и археологически данни доказват относителното историческо единство на тракийския племенен състав в северните и североизточните му предели. Два от основните езиковедски аргумента също не отговарят на културно-историческата действителност. Първият има за основа наличието или отсъствието на *Lautverschiebung* в езика, а другият се опира върху употребата на глосите *dava*,

---

[5] **Dio Chrysost**. Or. 36, 4 (**v. Arnim**); **Dio Cass**. 51, 24, 7; 51, 26, 1–6; 51, 27, 1–2 (Dindorf–Melber; Boissevaine).

[6] Jord. Getica, 39–40, 58, 63–67 (Mommsen).

[7] **Caesar**. Bell. Gall., 6. 25, 2 (Kraner–Hoffman).

[8] **Strabo**. 7, 3, 12; 7, 3, 13 (Meineke).

[9] **Pomp**. Trog. Prol., 32; 32, 3, 16 Rhuel); **Plin**. Nat. hist., 4, 80 (Mayhoff).

[10] **Dio Cass**. 51, 22, 7–8; 67, 6, 2; **Sîrbu, V**. Man and Gods in the Geto–Dacian World – archaeological testimony. Braşov, 2006, 11–12.

[11] **Георгиев, В**. Траките и техният език. С., 1977, 184–189.

[12] **Strabo**. 1, 1, 10; 7, 3, 2; 7, 3, 3; **Dio Cass**. 51, 27, 2.

deva, *bria* от двете страни на Хем.[13] Подобни изводи са несигурни и прибързани, още повече, че глосата *dava*/ *deva* се среща на юг, и най-вече, защото терминът *bria* е значително по-ранен. Той се среща в Омировия епос и продължава до елинистическата епоха, докато *dava*, *deva*, *deba* са от времето на елинизма и римското военно-политическо и административно управление на Балканите. Може би по-прави са тези езиковеди и историци, които говорят за определени диалекти в тракийския език, един от които е този на северните траки.

От споменатото е очевидно, че съчетанията *„гето-даки“* и *„дако-гети“*, *„трако-гети“*, *„дако-траки“* и *„дако-мизи“* с техния език, култура, изкуство или политико–религиозен живот са не само изкуствени построения, но и погрешни методологически, по простата причина, че не трябва да се слива сборният етноним с този на дадена област. Просто единият е съставна част на другия. От методическа и хронологическа точка също се греши, тъй като се съпоставят етноними от различни области и епохи. В случая гетите се явяват на историческата сцена поне няколко столетия по-рано. Исторически погледнато, едва ли е необходимо да се приеме наличието на едно етнически строго обособено население в огромното пространство между Карпатите, Долния Дунав и Стара планина.[14]

Интердисциплинарният подход при решаването на проблеми като етногенезис, културно развитие, поселищен живот и политико-религиозни представи позволява да се възстановят сложните исторически процеси в Югоизточна Европа около и след средата на II-ото хил. пр.Хр. Вече в епохата на късния бронз може да се говори за оформянето и взаимодействието на отделните етнокултурни общности в Източносредиземноморския басейн. Подобно твърдение се подкрепя от значителния археологически материал и внимателния анализ на оскъдните и често смътни споменавания в епоса, информацията на йонийските логографи, разказите на Херодот и по-късните елински автори. Тогава започва постепенният преход от двусъставната и същевременно антагонистична родова община към по-усложнените и усъвършенстваните форми на експлоатация, каквито дава съседско-териториалната.

Около и след средата на II-ото хил. пр.Хр. отделните археологически култури имат своето етническо покритие. За териториите на Североизточна Тракия с център Добруджа това е гетската етническа общност. Тук, ако се вярва на Херодот и по-късните историци, проповядва своята политико-религиозна доктрина **богочовекът** Залмоксис, живял много преди прочутия философ Питагор.

Обр. 127. Тракийска погребална урна от некропола край с. Крагулево, Добричка област. Регионален исторически музей – Добрич.

Изследванията върху общотракийската социална структура и политическа история позволяват, макар и в хипотетичен план, да се отстоява тезата за налагането на племенното название гети в епохата на късния бронз. Сравнителният анализ на археологическия материал и стратиграфското проучване на писмените сведения позволи да се извърши по-точно райониране и предатиране на гетската политическа история.

---

[13] **Detschew, D**. Die Thrakischen Sprachreste. Wien, 1976, 86, 121–122, 377; **Tomaschek, W.** Die Alten Thraker. Wien, 1980, II, 6, 9; II, 2, 63, 70, 72; **Георгиев, В**... Цит. съч., 13–14, 71, 90, 188–189.

[14] **Фол, А**. История... Цит.съч., 179–181; **Михайлов Г.** Проблеми на културната история на предримска Тракия. – В: Seminarium Thracicum 1, 1985, 61.

През последните години в научната литература все по-често се употребява терминът **Микенска Тракия**.[15] Чрез него се дава историко-типологическа характеристика на политико-религиозния живот в древна Тракия през къснобронзовата епоха, но тракийските земи не се приобщават географски или механически към археологическото „микенско койне“. Това е формулировка, която подсказва близостта и сходството, но не и пълната тъждественост на етнокултурните и политико-религиозните процеси в Тракия и отделните области на източно-средиземноморския свят. В случая става дума за историко-типологически паралел с Ахейска/Микенска Елада, за да се сравнят двата типа култури, които в началния си етап, т. е. след средата на II-ото хил. пр.Хр., изглеждат относително синхронни. Вече към средата на I-ото хил. пр.Хр., особено в Тракия, със сигурност те са асинхронни. От културно–историческо гледище терминът Микенска Тракия има своя равностоен паралел – **Орфическа Тракия**.[16]

В подобен план са изложени съжденията и аргументите на археолози и историци, които приемат за удобна работна терминология названието **Тракия Понтика**.[17] Данните в елинската поезия и проза и резултатите от подводните археологически проучвания потвърждават интензивните културно-исторически взаимодействия по море няколко столетия преди Троянската война.

За изложението особена стойност имат данните на топонимията в Добруджа и съседните райони, известни чрез сведенията у Хекатей, Хеланик и някои ранноелинистически историци най-вече в лицето на Теопомп.

На езиковеди и историци отдавна е направило впечатление, че в пространството между Хем и р. Истрос, както и отвъд голямата река в „скитските“ предели фигурират местни имена, които окончават на *–ssos*. Това са поселенията Кабасос (Кабесос, Кабаса, Кабеса), Кардесос, Агесос, Ангисос и Лариса. Някои от тях са безследно изчезнали в писмената традиция, и това е косвено доказателство, че тези топоними вече в по-късна епоха са били почти изцяло подменени. Представителите на тази група като Одесос и Салмидесос могат да се съпоставят с други, образувани със суфикса *–nthos*, като Еримантос, Коринтос и Перинтос. Според езиковедите групите от типа на Perinthos, Korinthos и Kabassos, Larissa принадлежат към най-старите топонимични пластове на Балканите. Едва ли е необходимо да се посочва цялата дискусия в езиковедската литература, но може би трябва да се напомни, че според някои учени, които защитават тезите на немската езиковедска школа от началото на 20-и век, този топонимичен пласт[18] е дори прединдоевропейски?! През последните години надделява мнението, че същият този топонимичен материал принадлежи на тракийската[19] древност, като този на *–nthos* е по-нов, вероятно микенски. За историческата интерпретация е важен изводът, че посочените имена се отнасят към топонимията на къснобронзовата епоха в Тракия и Елада.

В следващите редове ще се спрем на опитите за локализация на гореспоменатите селища, известни на йонийската етногеорафска школа като *„полиси отвъд Хем“* или *„след като се премине Хем“*. От всички най-комплицирани изглеждат сведенията за „полиса“ Кабасос (Кабесос, Кабаса, Кабеса), който е познат на писмената традиция от Омировия епос до Стефан Византийски и има различни локализации. Според „Илиада“ Кабесос е град в Кападокия и родно място на хероя Отрионей, дошъл под стените на Троя и убит от Идоменей. В схолия към същото място между другото се съобщава и за полис с това име в земите на агатирсите. В текста се разкрива, че Отрионей с голяма невъздържаност пожелал за съпруга Касандра, дъщерята на Приам. Чрез фрагмент на Хекатей, запазен у Стефан Византийски, научаваме, че има град Кабесос, като се премине тракийския Хем, т. е. в гетските предели. Хеланик пък твърди, че Кабесос е град в Ликия[20] или Киликия, според конектурата на Щурц в текста на логографа има и Кабаса (Капасис), град при Хелеспонта.[21]

---

[15] **Фол, А.** Политическа история на траките. Края на второто хилядолетие до края на пети век пр.н.е. С., 1972, 38–68.

[16] **Фол, А.** История... Цит. съч., 233–235; 241–243; Същият. Orphica Magica I. С., 2004, 10–11.

[17] **Porozhanov, K.** La culture maritime des thraces. – In: Thracia Pontica, ser. VI, 2. In honorem Mihaili Lazarov. S., 2003, 153–164.

[18] **Бешевлиев, В.** Към въпроса за името Одесос. – ИНМВ, 10 (25), 1874, 3–6; Zur Chronologie der thrakischen Siendlugsnamen, II. – CIESEE, II, Histoire, 1972, 277–286.

[19] **Georgiev, V.** L'ethnogenèse de la péninsule Balcanique d'après les données linguistiques. – Studia Balcanica 5, 1971, 158–159; **Георгиев, В**. Траките и техният език... Цит. съч., 190.

Следващият „полис“ е Кардесос[22], обявен за „скитски“, но без съмнение принадлежащ към севернотракийската и по-точно гетската топонимична система. Името изчезва от изворите и като хапакс доказва своята древност. Дечев по неизвестни причини не се занимава с фрагмента, но цитира сведението за р. Ордесос, най-вероятно от същия топонимичен пласт, която се идентифицира със съвременната р. Арджеш.

Третият топоним е Агесос[23], познат чрез фрагмент у Теопомп от 47 (XLVII) книга на „Историята“ на Филип, цитиран от Стефан Византийски. Мястото на този „полис в Тракия“ не е указано. Някои специалисти смятат извора за сигурен и според изказаните съображения селището трябва да се търси по маршрута на Филиповия поход срещу скита Атей в 339 год. пр.Хр. В по-късна епоха името отново фигурира в изворите. Овидий пише за Егисос, стар кастел при делтата на Дунав, основан от едноименен каспиец по думите на автохтонното население. Същото съобщава и Прокопий в книгата си „*За строежите*“ под формата *Aegissos*, *Aegyssus*. Няма съмнение, че това са по-късни форми на Теопомповия Агесос, вероятно значителен гетски селищен център в района на Тулча. В изворите съществува и селището Ангисос[24], засвидетелствано по времето на Антипатър, но впоследствие по неизвестни причини името не се среща.

Последното селище в гетските простори от групата е Лариса[25], споменато от Страбон, когато изрежда всички градове с това име в целия басейн на Източното Средиземноморие. Ще приведем част от текста, тъй като древността на топонима го отнася към микенската етнокултурна общност.

> „*...Има местност Лариса и на Оса; другата Лариса Кремаста, която някои наричат пеласгийска; и на Крит има град Лариса ... има така също Лариса около Хамаксита в Троада*[26] *... Накрая, на лявата страна на Понта се намира още селището Лариса между Навло(хос) и Одесос, близо до края на планината Хем...*“

Повредата в текста не бива да смущава, тъй като срещу конектурата на един от най-добрите познавачи на Страбон – Джоунс никой не е предложил убедителна аргументация. С нея се съобразил и Дечев, а Сакелариу е склонен да потвърди едно старо досещане на Мънро, че пеласгите съюзници на трояните, са обитавали и част от Югоизточна Тракия, включително и района над Месамбрия, където, ако се вярва на Страбоновия текст, е била гетската Лариса[27].

Хипотезата на Сакелариу – Мънро има повече претенции за прецизност от допустимото, още повече, че се опира единствено на този късен извор. Струва ми се, че в случая една по-голяма предпазливост не е излишна. Все пак изглежда, че *Laris/s/a* принадлежи към микенския топонимичен слой.

М. Лазаров локализира „полиса“ в околностите на с. Бяла, Варненско[28].

И така данните позволяват да се подкрепи хипотезата за принадлежността на Добруджа и останалите области от Североизточна Тракия към микенската древност и близките ѝ контакти с вече утвърдената като термин в научната книжнина **трако-пеласгийска етнокултурна общност**. Впрочем данните от археологическите проучвания в последните години в значителна степен подкрепят това твърдение.

Някои колеги археолози изказаха предположението, че наличният богат материал може да бъде обобщен/интерпретиран и под термина егейско-раннотракийски културен кръг от къснобронзовата епоха, което методологически е другото название на Микенска или Орфичес-ка Тракия.[29]

---

[20] **Hom**. Il. XIII, 363 (Ameis–Hentze); **Steph. Byz**. 344, 12 (Meineke); **Hec.** Fr. 169; **Hellan.** Fr. 147 (F. Jacoby); Detschew D. Op. cit., 220; **Фол, А.** Проучвания върху гръцките извори за древна Тракия. 1. Тракия в периегезата на Хекатей. – ГСУ–ФИФ 66, С., 1975, 23, 32.

[21] **Hec. Fr.** 162 у **Steph. Byz**. 395, 11; **Detschew, D**.... Цит. съч., 271.

[22] **Hec**. **Fr.** 188; **Detschew, D**. .. Цит. съч., 344.

[23] **Steph. Byz.** 15, 1; **Proc.** De aedificiis, 4, 7, 20 (**Haury**); **Ovid.** Epistolae ex Ponto, 1, 8, 11–22 (**Ehwald–Levy**); **Detschew, D**... Цит. съч., 535; **Pippidi, D**., **D. Berciu.** Din istoria Dobrogei. I, 1965, 132, 298.

[24] **Pap**. **Ryland.** I, 19 (FGrH, 115, Nr. 217); **Detschew, D.** ... Цит. съч., 335.

[25] **Strabo**. 9, 5, 19; **Detschew, D.** ... Цит. съч., 274.

[26] За пеласгийските Лариси в Мала Азия, вкл. и в Троада, вж. подробностите у **Strabo**. 13, 3, 2–3; **Sakellariu, M.** B. Peuples préhelléniques d’origine indoeuropéenne. Athènes, 1977, 150–153.

[27] **Sakellariu, M. B.** Op. cit., 155–157.

[28] **Лазаров, М.** Тракийският бряг на Понта преди гръцката колонизация. – Тракия, 1976, 3, 80.

[29] **Бонев, А.** Ранна Тракия. Формиране на тракийската култура – края на второто – началото на първото хил. пр. Хр. С., 2003, 154–157.

СЕВЕРОИЗТОЧНА ТРАКИЯ И ИЗТОЧНОСРЕДИЗЕМНОМОРСКИЯТ СВЯТ

Още преди повече от 30 години Р. Катинчаров[30] посочи убедителни аргументи в подкрепа на догадката за интензивни икономическо-политически взаимоотношения между Древна Тракия и басейна на Източното Средиземноморие, в частност Крит, от края на III-ото и началото на II-ото хил. пр.Хр., в самия край на ранната бронзова епоха. От своя страна Г. Тончева[31] публикува един слитък, открит край нос Калиакра. Тогава за нас беше важна историческата интерпретация на многобройните аналогии с подобни слитъци, открити в целия източносредиземноморски басейн от Сицилия и Сардиния на запад до Крит, Кипър и крайбрежието на Мала Азия на изток. Доскоро единичната находка от Калиакра бе едно интересно, но същевременно и важно доказателство за оживените икономически и културни връзки на западния бряг на Понта, вкл. и Добруджа, със средиземноморския свят. Последните изследвания на открития през 1972 год. на морското дъно при нос Калиакра слитък[31a] обаче показаха, че обнародваните данни за този слитък – според които той е направен от 32 % злато, 18 % сребро и 43 % мед, не отговарят на истината. Повторните анализи показаха, че този предмет е изработен от месинг и вероятно е част от металната обшивка на плавателен съд от 1300 и 1450 год. сл. Хр., а може би и по-късно. За отбелязване е обаче, че има открити подобни слитъци, като този при о-в Евбея и някои египетски такива. Откриването на медните слитъци в България потвърждава интензивните икономически връзки между местните селища и останалите селищни агломерации край брега с другите центрове от Понта, Пропонтида, Егея и тези от Източното Средиземноморие. Някои от тези поселения са открити и проучени. Става дума за крайбрежното селище край с. Сава Цонево, Варненско, и селището от „Големия остров“ при с. Дуранкулак, Добричко, датирани в късната бронзова епоха. Няма съмнение, че направените тук изводи заслужават сериозно внимание и бъдещите подводни археологически открития ще ги обогатят и доуточнят.

Обр. 128. Меден слитък от Разградско. Регионален исторически музей – Варна.

Казано най-общо, отритите слитъци от крайбрежието на Добруджа от мед, с тегло 26 кг всеки от тях, са от особена важност. Те доказват, че през II-ото хил. пр.Хр. тези медни слитъци са били транспортирани из цялото Източно Средиземноморие, включително Пропонтида (Мраморно море) и Понта (Черно море) с кораби с цел изработване на бронзовата сплав там, където тя е липсвала. Тя е служела за търговски обмен и домонетно средство за разплащане. Някои изследователи изказаха и хипотезата, че в Пропонтида и Понта тези слитъци са били пренасяни от тракийски кораби.[32]

Според анализа на многократно изполвания в литературата фрагмент на Диодор[33] за **таласократията** на разните етноси след Троянската война последните в списъка – карите, са имали своето морско могъщество до края на 9-и век пр.Хр., т.е. в една значително по-късна епоха. Вероятно по това време съществувало и тяхното прочуто пристанище Карон лимен, известно от късните перипли, Помпоний Мела и Порфирий Тирски, засега хипотетично локализирано при нос Шабла.

---

[30] **Катинчаров, Р.** Културни връзки и взаимоотношения на Тракия и Крит през ранната бронзова епоха. – Векове, 1979, 1, 43–48 с лит.

[31] **Тончева, Г.** Нови данни за търговията по черноморското крайбрежие през XVI–XIV в. пр.Хр. – Векове, 1973, 3, 17–24.

[31a] **Todorov, B., I. Kuleff.** On the Chemical Composition of the Ingot from Cape Kaliakra (Bulgaria). – Archaeologia Bulgarica XV, 1 (2011), 77–81.

[32] **Порожанов, К.** Моретата на траките или Тракия Понтика през древността. – Археология, 2001, 1–2, 61–69.

[33] **Diod**. 7, Fr. II (Vogel); **Danov, Chr.** Altthrakien in der mythologischen Bücher Diodorus. – AAPhSHPh, S., 1963, 81–86; **Porozhanov, K.** La culture... Цит. съч., 156; **Фол, А.** Гръцки извори... Цит. съч. III. Тракия в Тукидидовата „Археология". I, 2–12; II, 14–17. – ГСУ–ИФ, С., 1979, 13–15 с лит.

Към тези сведения трябва да се прибави и един фрагмент на Теопомп от 50-а книга на „Историята“ на Филип, запазен чрез Стефан Византийски. Според анализа на сведението, към което повишената предпазливост не е излишна, тъй като е хапакс, то вероятно е военно съобщение от щаба на Филиповата армия по време на скитския поход през 339 год. пр.Хр. От своя страна Стефан Византийски, очевидно запознат със загубени впоследствие текстове, изрично отбелязва, че карите дали на град Раколи, локализиран в близост до Кранево, името Τουσσύλοι. В случая информацията е потвърдена от Плиний. Локализацията на Καρὸς κῆποι, χωρίον θρᾴκης е несигурна; търси се по източното тракийско крайбрежие над Пропонтида и вероятно още веднъж потвърждава предположението, че карите са имали своите опорни пунктове за пиратските си набези.[34]

Публикуван бе и един меден слитък във форма на опъната волска/овча кожа и тегло около 26 кг, от с. Черково[35], на около 35 км от брега на Мандренското езеро, което в древността е било плавателно, съхраняван в Бургаския музей (РИБ). Медни слитъци с подобна форма и тегло били широко разпространено разменно средство в микенската древност. В акваторията на Созополския полуостров бяха открити около 60 каменни котви с най-обща датировка втората половина на II-ото хил. пр.Хр. Те, както и откритите каменни котви от крайбрежието до нос Калиакра съвсем близо до гореспоменатия слитък от благородни метали още веднъж подкрепят тезата за интензивни връзки на Тракия Понтика с останалите центрове от Средиземноморския свят.

Поне засега в литературата доминира предположението, че споменатите слитъци са един ранен етап от домонетната форма за размяна, вторият етап бележи разпространението на двойните брадви с датировка около и след 12-и век пр.Хр., докато постоянно нарастващите находки от върхове на стрели, отнесени към 7–6 век пр. Хр., очертават последния, най-късен етап.

Обр. 129. Меден слитък, бронзови предмети и др. от бронзовата епоха – Североизточна България. Регионален исторически музей – Варна.

В района на древната Аполония по подобие на поселенията от Варненско е функционирала цяла система от селища от времето на късния бронз и ранножелязната епоха, които били пряко свързани с морето.[36] Това се отнася и за крепостта, разположена на северния бряг на Мандренското езеро.[37]

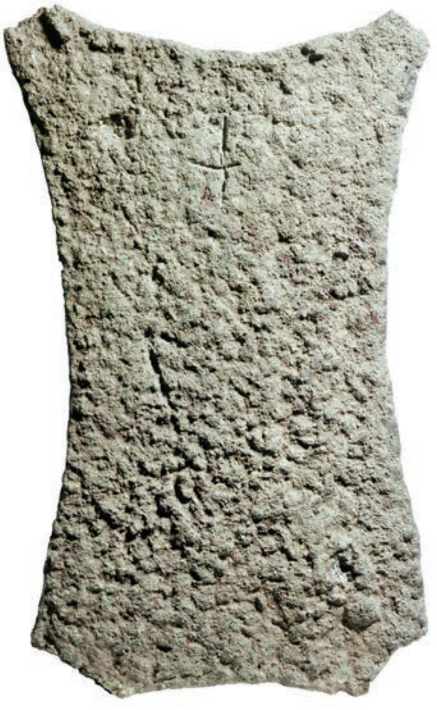

Обр. 130. Медният слитък от с. Черково, Бургаско. Регионален исторически музей – Бургас.

---

[34] **Theopomp. Fr.** 226 (Jacoby); **Arr. Peripl.** Ponti Euxini, 24 (Roos); **Pomp**. Melae. De Chron., 2, 22 (Frick); **Anonym**. Peripl. Ponti Euxini, 10–15 (Diller); **Porph. Tyr. Fr.** 6, 10 (Müller); Steph. Byz. 368, 11; **Plin**. Nat. Hist., 4, 44; **Detschew, D.**... Цит. съч., 235.

[35] **Карайотов, И.** Критски меден слитък от с. Черково, Бургаски окръг. – Нумизматика 1, 1978, 12–16.

[36] **Lazarov, M.** Localités prégreques sur le littoral de la mer Noire au Sud du Balkan. – Thracia III, S., 1974, 107–113.

[37] **Карайотов, Й.** Тракийска крепост на северния бряг на Мандренското езеро. – Изкуство, 1975, 3–4, 22–29.

Поне засега може да се смята за достатъчно сигурно, че апогеят на Тракия Понтика или Тракия на моретата, погледнато в културно-исторически, икономически и социално-политически план, обхваща къснобронзовата и раннoжелязната епоха. Според археологическите датировки в линейното историческо време това означава 16–15 до 8–7 век пр.Хр.[38]

Проучванията на мегалитните паметници дадоха нови и съществени аргументи в подкрепа на тезата за ранни културно-исторически връзки между Карпатско-Дунавския басейн с Добруджа, Югоизточна Тракия и Северен Кавказ. Въпреки някои различия в начина на строеж и по-ранния произход на мегалитната архитектура в Северен Кавказ около средата на III-ото хил. пр.Хр. Например, Марковин[39] вижда достатъчно убедителни сходства между тях и мегалитните строежи в Сакар, Странджа (особено тези, открити между Одрин и Лала паша) и в Източните Родопи. Без да вземе строго определено становище по предложената засега датировка на мегалитите в Тракия (12–11/9 век пр.Хр.), авторът смята, че са необходими няколко столетия от появата им до тяхното налагане и развитие. От хронологическа гледна точка това означава средата на II-ото хил. пр.Хр., когато в Северен Кавказ мегалитната архитектура вече заглъхва. Същевременно Марковин е склонен да приеме съществуването на връзки и приемственост между кавказките долмени и тези от Крим и Боспора.[40] По този начин връзката между мегалитните строежи в Кавказ и Тракия става пространствена и хронологическа.

Хипотезата естествено има своите слабости, но те едва ли я лишават от право на съществуване. Не трябва да се забравя и обстоятелството, че напоследък все повече натежава предположението за т. нар. „морски“ произход[41] на този вид архитектура, а етнокултурните и политико-религиозните връзки между бреговете на Понта съществуват още от дълбока древност. По-долу в хода на изложението накратко ще се спрем и на мегалитната култура в Добруджа, която все още е в началния си стадий на проучване. Няма обаче съмнение, че тя е в зависимост от социално-икономическото развитие и политико-религиозните представи на местното гетско население. Тези общи културно-исторически изводи бяха убедително потвърдени след около 25-годишни теренни проучвания и разкопки по националните програми „Гетика“, „Странджа–Сакар“ и „Родопи“, ръководени от проф. Ал. Фол.

Съвсем наскоро те бяха надлежно систематизирани и много точно културно-исторически интерпретирани в изследването на В. Фол, което доказа, че разпространените култове към „северните“ Аристей и Залмоксис и „южните“ Асклепий, Амфирай и Резос са полумитичните помещения-пещери (включително андреони), откъдето те като лечители-оракули въплъщават и вярата за индивидуалната посветителна обредност. Всички те са разположени по т.нар. **Хиперборейски диагонал** (най-общо север–югозапад–югоизток) като посока на взаимодействие на устния тракийски орфизъм от и след средата на II-ото хил. пр.Хр.[42]

Споменатото дотук потвърждава значителния подем в историческото развитие на Добруджа и цяла Североизточна Тракия около и след средата на II-ото хил. пр.Хр. Убедително доказателство за принадлежността на гетските простори към най-напредналите центрове на политико-религиозния живот в Тракия са калъпите за отливане на бронзови изделия от местността Побит камък край Разград. Голямото спирално украшение с пета, чукът-брадва или по-точно скиптър[43], имат преки паралели с депото за бронзови предмети край Драйна де Жос, недалеч от Плоещ, и това до с. Лозово, Украйна. Няма съмнение, че скиптърът от Побит камък е със същите канелюри, каквито са изобразени и върху **Вълчитрънското съкровище**.[44] Обърнато е и специално внимание на количеството и разнообразието на формите за отливане (матриците) и уникалността при тяхното съчетаване. Без съмнение разградската находка, тази при Драйна де Жос и Лозово потвърждават функционирането на отделни металургични центрове, които задоволявали естетическите изисквания и политико-религиозните представи на местните династи или полулегендарни царе-жреци от епохата на късния бронз. Подобни находки са открити и в района на Меджидия, край селищата Бълческу и Гура Доброджей[45], което потвърждава принадлежността на Добруджа към най-напредналите културно-исторически зони в Североизточна Тракия. Разбира се, тези произведения на бронзолеярството не са толкова висококачествени, както при Разград например, но датировката и очевидната им прилика с тях не подлежат на съмнение. Поне засега те са отнесени към 14-и век пр.Хр., като са събирани относително дълго и без рязка промяна в типовете изделия. Към тях без никакво съмнение трябва да се прибавят и депата със съкровища от Сокол, Силистренско, Семерджиево, Русенско, Лесура, Врачанско и Върбица I–II, Казанлъшко.

---

[38] **Porozhanov, K.** La culture... Цит. съч., 161.

[39] **Марковин, В. И.** Дольмены Западного Кавказа. М., 1978, 299–303.

[40] Пак там, 317–318.

[41] Пак там, 312, фиг. 140. – схематична карта за разпространението на мегалитната цивилизация в Европа.

[42] **Фол, В.** Скални топоси на вяра в Източното Средиземноморие и в Мала Азия през древността. С., 2007, 202 (=Studia Thracica, 10).

[43] **Венедиков, И.** Вълчитрънското съкровище. – Изкуство, 1975, 3–4, 2–10; **Дергачев, В. А.** Бронзовые предметы XIII–VIII в. до н. э. из Днепровско-Прутского междуречья. Кишинев, 1975, 33–34, 52, 60, 69–70.

[44] **Черных, Е. Н.** Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. С., 1978, 254–256.

Съществуващите различия във връзка с хронологията на споменатите металургични центрове са толкова незначителни, че не могат да повлияят на тяхното правилно историческо интерпретиране. Венедиков предлага една обща датировка в рамките на късния бронз, Дергачев ги отнася към 13–12 век пр.Хр., с което е съгласен и Панайотов, докато Черних е склонен да ги постави между 15-и и 14-и век пр.Хр.[46]

В случая най-важното е, че тези и бъдещите подобни находки ще позволят да се реконструира по-точно картата, очертаваща отделните центрове на икономически и политически живот в гетските простори. Те подсказват и съществуването на една тънка социална прослойка в рамките на съседскотериториалната организация. Става дума за майсторите-занаятчии, които, изглежда, са приближени на местния династ или **цар-жрец**. За тях е било необходимо да познават (и то в детайли) ритуалите на политико-религиозния живот. Това подсказва евентуалното им участие в затворената група представители на аристократическия елит, които изповядват тайнствата на местния култ. Изводите са по-скоро хипотетични, но и твърде вероятни, тъй като едва ли редовият селянин-общинник е бил в състояние да създава такива шедьоври на бронзолеярството и торевтиката. Бе изказано и предположението, че вероятно една от причините на тези „депа“ е бил ограниченият достъп до метал, довел до получилия се дефицит. Всички тези „съкровища“, включително и това от Вълчитрън, са били свързани с обреда, част от сложна система на контакти, свързани със света на сакралното. При него участниците в жертвоприношението са поднасяли/„натоварвали“ ритуалните съдове с жизненоважната за обществото функция на посредничество с върховните сили – респективно **Великата богиня-майка**. Изказано е и предположението, че вероятно са съществували два (*sic*!) вида обреди, особено в северната културна област на Европейския Югоизток. Единият е бил ритуално-сакрален, а при втория част от сервиза е била „трезорирана“, т.е. отдавана на върховните божествени сили.

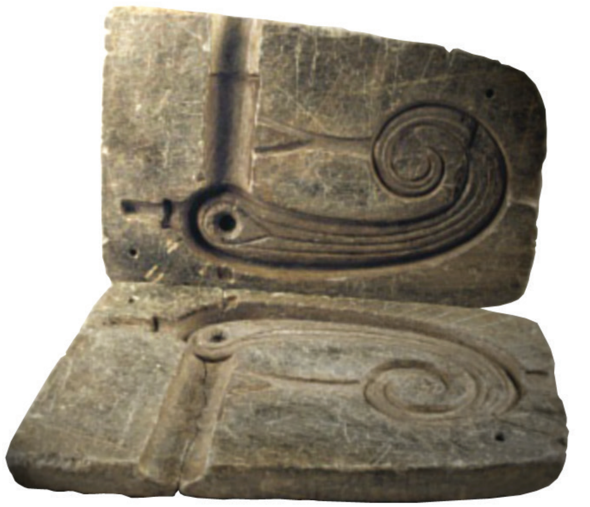

Обр. 131. Калъп за изливане на брадва-скиптър, от Побит камък, Разградско.

Още преди повече от 20 години И. Венедиков направи убедителни паралели между съкровището от Вълчитрън и калъпите, очевидно предназначени за аналог, от Побит камък. В случая става дума за еднаквата техника при оформянето на канелюрите, украсяващи съдовете от Вълчитрън и брадвата-скиптър от Побит камък. Те от своя страна имат сигурни аналози със съкровищата от Драйна де Жос и Лозово, Украйна, които имат подобни скиптри.[47]

Гетските земи са особено богати и с откритото досега нападателно оръжие на аристокрация-

---

[45] **Aricescu, A.** Depozitele de bronzuluri din Dobrogei. – SCIV 16, I, 1965, 19–23.

[46] **Венедиков, И.**... Цит. съч., 69–70; **Черных, В. А**... Цит. съч., 257; **Panayotov, I.** Bronze Rapiers Swords and Double Axes from Bulgaria. – Thracia V, S., 1980, 184–185.

[47] **Venedikov, I.** The Vulchetrun treasure. S., 1987, 69–75; **Шалганова, Т.** Изкуство и обред на бронзовата епоха. Култура на инкрустираната керамика по Долен Дунав. – В: Монографии 3 – МИФ. С., 2005, 155–157; 165–166.

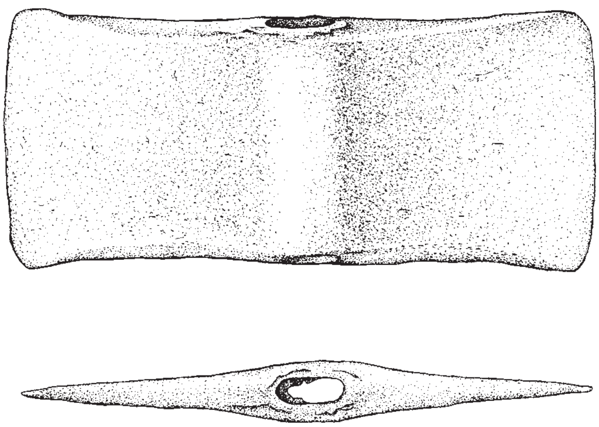

Обр. 132. Двойна медна брадва тип Bipenss от с. Воднянци, Добричка област – XIV–XII век пр.Хр. Регионален исторически музей – Добрич.

та – бронзовите рапири и мечове. Те са произведения на Балкано-Карпатската металургическа провинция с типичен представител оръжието от с. Сокол[48], Силистренско. Достатъчно е да се споменат рапирата от с. Йонково, Разградско, от 16-и или 15-и век пр.Хр., мечът от Меджидия с относителна датировка 14-ти век пр. Хр. мечът от вече споменатото съкровище при с. Сокол от края на 14–13 век пр.Хр., мечът-кинжал с две остриета и метална ръкохватка, реконструиран по формата за леене на метал от Побит камък, и кинжалът-меч от с. Черковна, Варненско, с паралели в съкровището от с. Лозово и т.н.[49]

Изглежда всички споменати съкровища и оръжия потвърждават сигурните връзки и взаимовлияния от юг – Егеида, но същевременно потвърждават местното гетско производство, безспорно необходими на местната върховна военнополитическа и жреческа власт.[50] Със сигурност през 13–12 век пр.Хр. е имало контакти и със Северното Черноморие.

Тук е мястото да се споменат и откритите досега двойни бронзови брадви, които според историческата интерпретация имат култово предназначение и са прерогатив на царя-жрец. Подобни брадви с незначителни изменения продължават да се произвеждат и през ранножелязната епоха чак до 6-ти век пр.Хр., видимо продължение на традициите от Микенска Тракия. Особена стойност за изложението имат брадвите от с. Рояк, Провадийско, Семерджиево, Русенско, и фрагментарно запазеният екземпляр от Извореле, Олтения[51] с приблизителна датировка 14–13 век пр.Хр. Към същата група принадлежат и пет калъпа за отливане на оръдия на труда и украшения от бронз, открити в района на с. Есеница, Провадийско. Първите два калъпа са предназначени за отливане на брадвички. От същия тип са и предметите от Бълческу, до Меджидия и тези, открити край Констанца и Улма Литени, Молдавия. Датировката им поне засега е 13–12 век пр.Хр., но развитието им продължава и през 10 век пр.Хр. Колективната находка от калъпи край с. Есеница е датирана от Г. Тончева[52] около 12–11 век пр.Хр.

И така, към края на 14-и и целия 13-и век пр. Хр. контактите между наречения от Бонев „**Карпато-Дунавски раннотракийски културен комплекс**“ и „**Трансбалканския къснобронзов хоризонт**“ са от културно-историческа гледна точка вън от всякакво съмнение.[53] Същият автор използва терминологически и понятието „Егейско-раннотракийски културен кръг“, ясно и сигурно доловим през епохата на късния бронз, когато според него завършил етногенезисът на траките. За убедително доказателство е споменато съкровището от Вълчитрън като „северен“ раннотракийски паметник. Той има сигурния си паралел със случайно намерена златна чаша (кантарос?) при с. Крижовлин, по долното течение на Южен Буг преди вливането му в Днепър, сиреч в североизточните предели на ранна „Гетика“. [54]

Към края на II-ото хил. пр.Хр. се отнасят и антропоморфните паметници при с. Езерово, Варненско, Монастир и Плачидол, Толбухинско, които изобразяват воини, вероятно царе-жреци. Фигурите са сходни с по-късните – от 7–6 век пр.Хр. каменни изображения на местни династи при Белоградец, Сибиоара и Ступин. Бяха открити и публикувани още два антропоморфни паметника от околностите на селата

---

[48] **Черных, В. А.**... Цит. съч.., 268–296; **Panayotov, I.**... Цит. съч., 173, 178–179.

[49] Пак там, 237–241; **Дергачев, В. А**.... Цит. съч., 14, 52–54; **Панайотов, И., П. Доневски**. Съкровище от късната бронзова епоха от с. Сокол, Силистренско. – ИНМВ, 13 (28), 1978, 131–137; **Irimia, M.** Das mykenische Bronzeschwert aus Megidia. – Dacia, 14, 1970, 389–395; **Panayotov, I.** Op. cit., 178, 183-185; 191–192.

[50] **Бонев, А.** Ранна Тракия... Цит. съч., 48–50, 73–75, 96–99.

[51] **Венедиков, И.**... Цит. съч., 8; Vulpe A. Toporul de bronz cu dua taisuri de la Izvoarele (jud. Ilfov). – SCIV, 22, 1971, 485–489.

[52] **Тончева, Г.** Калъпи за отливане на сечива и украшения от с. Есеница. – Археология, 15, 1973, 2, 39–44

[53] **Бонев, А.** Ранна Тракия... Цит. съч., 74–75.

[54] **Фол, А.** Политика и култура в Древна Тракия. С., 1990, 60; **Бонев А.** Ранна Тракия... Цит. съч., 154–158.

Стан, Шуменско, и Невша, Варненско. Голямата огърлица–торква символизира жреческата власт на изобразения вожд. В заключението си авторът систематизира споменатите паметници в два основни типа. Към първата група са отнесени находките от Езерово (стара находка), Плачидол и Невша, а към втората спадат тези от Езерово (нова находка), Монастир, паметникът от с. Стан и този от Хаманджия.[55]

От културно-историческа гледна точка специално внимание заслужава и изображението на предводител от с. Белоградец, Варненско, с ясни изображения на инсигнии на върховна власт (царско-жреческа) – огърлица, колчан за стрели, колан, къс меч тип акинак, определено от Тереножкин и Тончева като изображение на „**кимерийски вожд**“ или поне сигурните му паралели със същите паметници „кимерийски тип“ (*sic!*) от Понтийските степи.[56] Паметникът е датиран 8-и – първата половина на 7-и век пр.Хр. Ако тази датировка в общи линии не предизвиква особени възражения, то историческата интерпретация на паметника е практически незащитима! В случая подобни каменни изображения на предводители (царе-жреци) са регистрирани в степна Евроазия още през късния енеолит и бронзовата епоха, а в Причерноморските степи в т.нар. предскитска или ранноскитска епоха.[57] По-важното в случая е, че в Североизточна Тракия и в частност Добруджа няма никакви археологически, културно-исторически или писмени данни за макар и незначително присъствие на номадите кимери/кимерийци. В едно великолепно културно–историческо проучване колегата Иванчик убедително доказа, че кимерите са проникнали и разорили Колхида/Кулха по акадските текстове в 714 год. пр.Хр. Отново според тези текстове първите контакти на елините с тези евразийски номади, известни със сборното название кимери, били, след като те атакували Лидия, Фригия и Киликия с част от йонийските градове

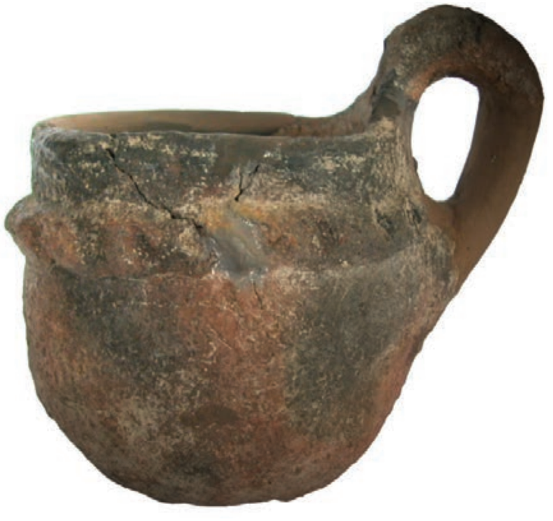

Обр. 133. Керамичен съд от КБЕ, „Големият остров“ при с. Дуранкурак – култура Кослоджени.

Обр. 134. Пещ от КБЕ, „Големият остров“ при с. Дуранкурак, западен сектор – култура Кослоджени.

Обр. 135. Жилища от КБЕ, „Големият остров“ при с. Дуранкурак, южен сектор – култура Кослоджени.

---

[55] **Parvan, V.** La „statue-menhir“ de Hamangia. – Dacia 2, 1925, 422–429; **Pippidi, D.**, **D. Berciu**.... Цит. съч., 102–103, 113; **Тончева Г.** За антропоморфния паметник от с. Стан, Варненско. – Векове, 1977, 3, 70–74.

[56] **Тереножкин, А. И.** Киммерийцы. К., 1976, 118–119; **Тончева, Г.** Монументални скулптурни паметници от кьснобронзовата и ранножелязната епоха в България. – Thracia 6, S., 1984, 93, 95, 97, 101.

[57] **Ольховский, В. С., Г. Л. Евдокимов.** Скифские изваяния VII–III вв. до н.э. М., 1994, passim.

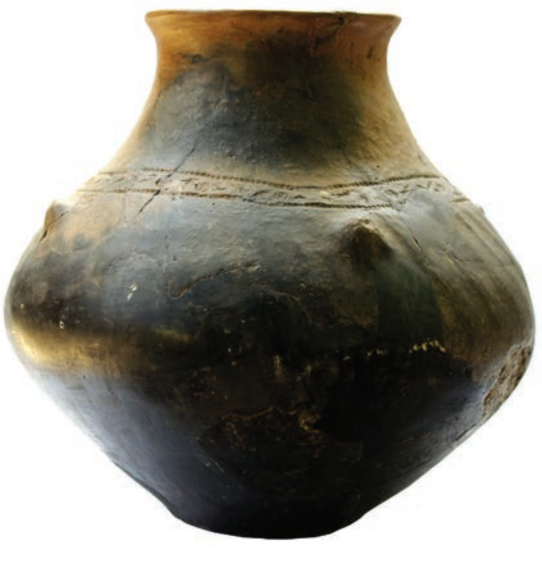

Обр. 136. Съд-хранилище с щампована украса от жертвена яма № 852 от Дуранкулак. Ранна желязна епоха – култура Бабадаг I. Регионален исторически музей – Добрич.

през 70-те – 60-те години на 7-и век пр.Хр. Елегическият поет Калин, йонийските логографи и Херодот дават значителна информация за кимерите, но те никога не са преминавали в Европа, а още по-малко са достигали западния бряг на Черно море, включително Североизточна Тракия с Добруджа.[58]

Археологическите проучвания на поселищния живот в Молдавия, Влашката равнина, Добруджа и Североизточна България позволиха да се направят някои важни изводи относно етногенезиса, социалната структура и културно-историческото развитие на тези области през късния бронз и първите фази на ранножелязната епоха.

За историческото повествование е важно да се отбележи, че разкритите комплекси при Кослоджени, Бабадаг, Дуранкулак, Сава Цоневo, Черна, Крагулево и пр. са трайно наложени в археологическата литература. Обаче далеч по-важно е да се посочат и докажат сложните етнокултурни взаимодействия и идентификации, които очертават историческото развитие на гетските племена в Добруджа през ранножелязната епоха. Подобен подход е и по-правилен, тъй като с напредъка на проучванията може да се създаде дълга верига от археологически култури, известна само на тесен кръг специалисти. За да се спази единството между археологическата терминология (вече традиционна) и историческия разказ, засега ще се придържаме към общоприетите постановки.

Сред всички значителни проучвания на поселищния живот в Добруджа особено място заема големият комплекс при Бабадаг, разположен на хълм, по склона към едноименното езеро. Културният пласт тук е достатъчно голям, разделя се на три основни фази и хронологически обхваща периода 12–7 век пр.Хр., т.е.[59] почти цялата тракийска ранножелязна епоха. Първата фаза започва около 1100 год. пр.Хр., втората вероятно около 10-и век и продължава през по-голямата част от 9-и век пр.Хр., докато третата започва около 800 год. пр.Хр. и продължава през 8–7 век пр.Хр. Засега сравнително добре са проучени укрепителните съоръжения от фаза Бабадаг II, когато е разкопана Енисала.[60] Досега в Добруджа са проучени около двадесет центъра на културата Бабадаг, но особено място заемат четири укрепени селища – самият Бабадаг, Гъндърещи и Гърлица, всички от окръг Констанца. През последните години в Южна Добруджа добре са проучени укрепените селища при Дуранкулак, Драганово, Оногур, Балик, Дуранкулак и Чиракмана.Те без изключение са разположени по хълмове, речни тераси или малки възвишения в близост до река или езеро. Разбира се, още е далеч времето, когато археолози и историци ще имат пълна и точна представа за развитието на поселищния живот в Добруджа през ранножелязната епоха, но, изглежда, още отсега може да се заключи, че няма никакви особени отклонения в сравнение със съседните области. Същевременно поне засега

---

[55] **Parvan, V.** La „statue-menhir“ de Hamangia. – Dacia, 2, 1925, 422–429; **Pippidi, D., D. Berciu...**. Цит. съч., 102–103, 113; **Тончева, Г.** За антропоморфния паметник от с. Стан, Варненско. – Векове, 1977, 3, 70–74.

[56] **Тереножкин, А. И.** Киммерийцы. К., 1976, 118-119; **Тончева, Г.** Монументални скулптурни паметници от къс-нобронзовата и ранножелязната епоха в България. – Thracia 6, S., 1984, 93, 95, 97, 101.

[57] **Ольховский, В. С., Г. Л. Евдокимов.** Скифские изваяния VII–III вв. до н.э. М., 1994, passim.

[58] **Иванчик, А. И.** Накануне колонизации. Северное Причерноморье и степные кочевники 8–7 в. до н.э. в античной литературной традиции, фольклор, литература и история. – In: Pontus Septentrionalis, III. Москва–Берлин, 2005, 63–64, 108–116.

[59] **Morintz, S.** Quelques problèmes concernant la period ancienne de Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag. – Dacia 8, 1964, 101–118; **Hänsel, B.** Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau. T. I. Bonn, 1976, 120–125.

[60] **Dragomir, I. T**. Descoperiri hallstatiene in incita cetatii mediavale Enisala. – SCIV 25, I, 1974, 131–135.

трудно може да се приеме тезата за някакви значителни етнокултурни промени в края на II-ото и началото на I-ото хил. пр.Хр., т.е. не са доловени и сигурни следи[61] на външни миграционни движения.

В последните десетилетия културно-историческата картина в Добруджа се попълни и чрез проучването на културната група Кослоджени[62], която предшествува Бабадаг и се отнася към самия край на късния бронз. Дори бе предположено и съществането на хоризонт, предшестващ културата Бабадаг, който на практика осъществява приемствеността с културата Кослоджени. Към него румънските археолози поставят селищата Гърлица и Бръйлица, окръг Браила, и това до Ийла, окръг Тулча, но според забележката на Хензел[63] керамичният материал от тях е твърде малоброен поне засега и почти напълно се покрива с този от Бабадаг, поради което не трябва да се поставя в отделна група. От гледище на историческата интерпретация особена стойност има още едно негово наблюдение[64], според което укрепеното селище край Гъндърещи е служило за убежище на местното население още по времето на културата Кослоджени.

Към ранната фаза Бабадаг се отнася керамиката от укрепените селища до Гърлица, Гура Доброджей, окръг Констанца, и тези до Съмбата Ноуа и Михай Витязу, окръг Тулча. Резултатите от проучванията на селищата край Гъндърещи, Гърлица, Енисала и Саринасуф дават сериозни аргументи в защита на тезата за наличие на приемственост между групата Кослоджени и ранната фаза на Бабадаг. Същевременно няма никакво съмнение в приемствеността на културно-историческото развитие между Кослоджени, Бабадаг I и Троя VII б$_2$. Основателно е твърдението на Хензел, че етнокултурните връзки между Троя, културните групи в Добруджа и дори цяла Тракия нямат случаен характер. Културно-историческият обмен се долавя през късния бронз, Троя VII б$_1$ – Кослоджени, за да се засили и укрепи в периода Троя VII б$_2$ – Бабадаг I.[65]

Впрочем изследванията и на останалия археологически материал, данните на топонимията и оскъдните писмени сведения потвърждават интензивните етнокултурни и политико-религиозни взаимоотношения между Североизточна Тракия с Добруджа, западния бряг на Понта и Северозападна Мала Азия с Троада. Изводите все още имат хипотетичен характер, но резултатите от проучванията на селищата от ранножелязната епоха по поречията на р. Камчия[66] в значителна степен ги подкрепят. Те образуват една фортификационна система, разположена в землищата на с. Сава Цонево, с. Голямо Делчево и Дългопол – Пчелника, които чрез начина на градеж и керамиката потвърждават преките паралели с Бабадаг I, Пшеничево и Троя VII б$_2$.[67] По този начин поне засега с голяма сигурност може да се брани тезата за отсъствието на какъвто и да е етнокултурен или политико-икономически разрив[68] (хиатус) между късния бронз и ранножелязната епоха не само в пределите на Североизточна Тракия, но и в съседните области. Прочее, интердисциплинарните проучвания през последните десетилетия категорично доказаха, че и областите на север от Хемус имат своите сигурни паралели с микенската древност както в културно-исторически, така и в държавнополитически план.[69]

От интердисциплинарна гледна точка трудно може да се приеме подобна интерпретация на археологическия материал. Поне засега не са регистрирани сигурни промени в антропонимичните и топонимичните данни, в писмените извори или в политико-религиозния живот на гетите на границата между II-ото и I-ото хил. пр.Хр. От друга страна, несъмнена е връзката с териториите на юг от Хем. Казано най-общо, етнокултурното взаимопроникване е в посока юг–север, то потвърждава връзките на Североизточна Тракия с център Добруджа и останалия тракийски свят, вкл. и Западна Мала Азия.

---

[61] **Hänsel, B.** ... Цит. съч., 125.

[62] **Morintz, S.**, **N. Anghelescu.** Cultura de tip Coslogeni. – SCIV 21, 1970, 3, 373–413; **Morintz, S.** Contribuţii archeologice de la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzolui in spatial carpato-balcanic. B., 1978, 86–100, 121–152, 160.

[63] **Hänsel, B.** ... Цит. съч., 121.

[64] Ibidem, 129–130; **Morintz, S**... цит съч., 122, 179–180.

[65] Ibidem, 132–133, 231–234.

[66] **Тодорова, Х.** Раннохалщатските селища по поречието на р. Камчия. – Археология, 14, 1972, 2, 17–22 с лит.; **Tončeva G.** La chronologie de Hallstatt ancient dans la Bulgarie de Nord-Est. – Studia Thracica 5, S., 1980, 24–37, 57.

[67] **Смирнова, Г. И.** Среднее Поднестровье и Нижнее Подунавье в предскифское время (Контакты и хронологические отношения). – Thracia V, S., 1980, 140–143.

[68] **Тончева, Г.** Миграционные движения в эпоху поздней бронзы и в гальштьте на территории Северо-Восточной Болгарии. – Pulpudeva 3, 1980, 261–268.

[69] **Jordanov, K**. Die frühe Staatlichkeit in Thrakien. – In: Von Domica bis Drama. Gedenkschrift für Jan Lichardus. S., 2004, 221–222.

Трета глава

СОЦИАЛНА СТРУКТУРА

Изследванията върху тракийската съседско-териториална община потвърдиха предположението за ясно очертания социален антагонизъм между редовите членове на общината и местната аристокрация, обособила се като собственик на средствата за производство. Вероятно към нея трябва да се прибави и вече оформената тънка прослойка от занаятчии-торевти, които задоволявали нарасналите политико-религиозни потребности на върхушката. Този социален елит укрепва и налага военнополитическата и религиозната власт на своя предводител, царя-жрец.

Вече изградената социална структура на тракийското общество, а това естествено важи и за гетското, както и ускорените процеси на държавностроителна практика стимулирали и развитието на религиозните представи и вярвания. Този е пътят на еволюция у тракийската идея за съчетаване на двете основни начала – соларно и хтонично, защото вярата в обезсмъртяването е невъзможна без небето и земята, някъде там в отвъдното и същевременно близкото и реалното, а населявано от призваните – **херои**, **антроподемони** и **богове**.

Хероизацията укрепва и утвърждава вярата в безсмъртието, дори нещо повече, стимулира усъвършенстването на духа в идейно-религиозен план. Тя предлага идеята, че всеки от морална и етическа гледна точка може да бъде и херой, а простосмъртният да поеме по мечтания от всички път към безсмъртието, да се доближи до божествената същност, а може би и до самото върховно божество. Близък, естествен и дори наложителен е паралелът с **Хероса**[70], особено широко разпространен през римската епоха.

В случая за гетските простори предположението е великолепно подкрепено по археологически път чрез открития хероон при с. Люблен, Търговищки окръг, където е открито последното жилище на лекар-хирург с целия му инструментариум. Комплексът е изграден от надгробна могила, светилище и свещен двор. Показателна е датировката на находката от средата на 2-и до края на 3-и век; тя по недвусмислен начин потвърждава консерватизма на тракийските[71] политико-религиозни представи. Вън от всякакво съмнение е, че в древността антроподемонизацията, сиреч превръщането на Хероя в богочовек, преминава от устна образност и легенди в писмена, предимно елинска, митографска обработка. Там сборният образ носи името Орфей, като литературният, но и устният орфизъм приемат тази антроподемонизация, включително на неговия северен (гетски) аналог Залмоксис, както и на Омировия цар на траките от Стримонската област Рез/ос, коварно убит под стените на Троя в прословутата война от 13-и век пр.Хр. Споменатите три антроподемона (хероси) са типологически сходни помежду си и поради благосклонността на Великата богиня-майка и Сина ѝ, които отреждат на най-благородния и достойния, сиреч на царя, функцията на техен посредник със социума (обществото).[72]

Според тези космогонични представи следващата по-висша степен съдържа белезите на обожествяване чрез приемане и разпространяване на вярата в обезсмъртяването. В гетските простори според йонийските колонисти от Пропонтида и Понта, информатори на Херодот по негово собствено признание, е особено разпространен култът към антроподемона Залмоксис. Според мита, заобиколен от тесен аристократичен кръг в подземното си жилище, той разпространявал учението си чрез полубожествени дела.

Висшата семантична степен е тази на бога, който е безсмъртен не само като религиозна представа, достъпна за всеки приобщен, но е и съвършен, тъй като е основна и неразривна част от системата небе – земя (соларно–хтонично), мъжко и женско начало. Цикълът завършва със свещен инцест между Великата богиня-майка и нейния Син, за да започне отново по спиралата на еволюцията. Казано накратко, царят-орфик, който е и жрец–изпълнител на собственото си доктриналнообредно жертвоприношение, е и уредник на етносносоциалния модел и което е особено важно – носител на религиозния, тъй като е Син (паис) на Сина–Слънце–Огън и на Великата богиня-майка.[73]

---

[70] **Fol, A.**, **I. Venedikov**, **I. Marazov**, **D. Popov.** Thracian Legends. S., 1976, 9–37

[71] **Овчаров, Д.** О наличии героонов в древней Фракии. – Thracia III, S., 1974, 345–352

[72] **Фол, А.** Древната култура на Югоизточна Европа. С., 1998, 48–49.

Поставянето и в значителна степен решаването на многобройните проблеми, отнасящи се до политико-религиозната същност на тракийското общество, по убедителен начин потвърди съществуването на една затворена система от представители на аристокрацията, които почитат своето върховно божество. За южните райони на Древна Тракия това е легендарният богочовек Орфей, съчетал според представите на древните в стройно политико-религиозно единство соларното и хтоничното с вярата в безсмъртието. На север от Хем, в земите на гетите, тези функции изпълнява антроподемонът Залмоксис. Погледнато в социално–политически план, това е религията на затвореното аристократично общество, предвождано от царя-жрец, който извършва религиозните тайнства и жертвоприношения и който след смъртта се въздига до божеството. На земята политико-религиозните идеи на върховното божество се реализират от царя-жрец и неговата приближена прослойка от аристократи, посветени в тайнствата на култа.

Извършените в последните години проучвания върху гръцките извори за Древна Тракия[74] потвърдиха по безспорен начин консервативността на социалната структура и политико-религиозните представи у траките, които не са претърпели някакви съществени промени от микенската древност до римското владичество на полуострова.

В основата на това все още хипотетично предположение е заложена авторитетната информация на *„бащата на историята“*, че пеласгите, предшественици на елините, говорят някакъв непонятен *„варварски“* език. Те и по негово време живеели над тирсените и населявали града Крестон. Сведението е категорично потвърдено у Тукидид, който изрично отбелязва, че в градовете на Халкидика живеят смесени етноси от двуезични *„варвари“*, като халкидският елемент е слаб. Най-многоброен сред тях е пеласгийският от населявалите някога Лемнос и Атина тирсени, както и бисалтският, крестонският и едонският.[75]

Сведенията за крестоните имат очевиден паралел с мястото у Херодот, където е подчертано, че:

> *„…те* (траките) *носят много имена – всеки според областта си, но всички те се ползват от еднакви обичаи за всички неща с изключение на гетите, травсите и тези, които живеят над крестоните…”*[76].

Четенията *„живеещите на север от крестоните“* или *„живеещите оттатък крестони“* не променят историческия смисъл на текста. Съпоставянето на споменатите места у Херодот подкрепя предположението за еднаквост не само на обичаите, но и на политико-религиозните представи на изредените етноси, които се различават от тези на останалите траки. Впрочем това личи и в останалите места от *„тракийския“* логос на Херодот. След като историкът напомня, че в предходната четвърта книга е разказал какво почитат гетите, като вярват в обезсмъртяването си, той продължава:

> *„…Начинът на живот на травсите е като на другите племена. Само обичаите при раждане и смърт са особени….“*

По-нататък от изложението става ясно, че само травсите оплакват новороденото, като изреждат колко неволи трябва да изтърпи приживе. Те се радват на спасението на покойника, който и според гетските представи се е избавил от всички злини, и изтъкват пълното му блаженство. Това била и главната причина погребението да се извършва с шеги и веселие. От следващата глава пък научаваме, че само тези на север от крестоните познават обичая жените на покойния да се съревноват помежду си за честта да го придружат по пътя му към безсмъртието. Удостоената се принася в жертва от най-близкия си роднина и се погребва заедно с покойника, за да бъде заедно с него в отвъдния по-добър свят. Неудостоените с тази чест[77]

---

[73] **Фол, А.** Orphica... Цит. съч., 155

[74] Вж. извороведските изследвания на **Фол, А.** Проучвания върху гръцките извори за Древна Тракия. I. Тракия в периегезата на Хекатей. – ГСУ–ФИФ 66, С., 1975, 19–33; **Проучвания** ... II. Тракийският логос на Херодот. – ГСУ–ИФ 67, С., 1976, 7–25; **Проучвания** ... III. Тракия в Тукидидовата „Археология“. I, 2–12 и II, 14–17. – ГСУ–ИФ 70, С., 1979, 7–34.

[75] **Hdt.** I, 57, 1; **Thuc.** 4, 109, 4; **Detschew, D**... Цит. съч., 266-267; **Sakellariu, M**... Цит. съч., 47, 88–89, 99–100, 159–160, 167.

[76] **Hdt**. 5, 3, 2.

[77] **Hdt**. 5, 4, 1–2; 5, 5; **Detschew, D.** ... Цит. съч., 521; **Фол, А.** Проучвания... Цит. съч. III, 17.

Обр. 137. Причерноморското плато до с. Камен бряг. Мястото, където са открити вкопаните в скалата гробни съоръжения.

скърбели, тъй като това било за тях най-голям позор.

Спорът около травсите все още продължава. Главна причина за това е пълното им изчезване в изворите за продължителен период. След Херодот за тях бегло споменава Тит Ливий, и то като нападатели над римските легиони, предвождани от проконсула Манлий Вулзон, когато те се връщали от Мала Азия през 188 г. пр.Хр. с основна цел отнемане на плячката. Още в старата книжнина има продължителна дискусия за локализацията на племето. Изказано бе и хипотетичното предположение, че те са дакомизийски анклав (?!) в Тракия. То се основава на твърдението за идентичността между травси/агатирси според информацията на късния лексикограф Стефан Византийски. Сведението е много несигурно: съществуват и разночетения на предложения текст. Според него има травси, град на келти (?!) или гети (?!), според различните кодекси те са и етнос, наречен от елините агатирси.[78]

И така, според йонийската писмена традиция в района на карпатската верига Херодот разполага според своите информатори полулегендарните агатирси, на които се приписва и степен произход. До към средата на 5-и век пр.Хр. те са забелязвани и в района на Трансилвания, но постепенно интересът към тях затихва и те изчезват от елинската писмена традиция.[79]

Още Томашек предложи тезата, че етнонимът агатирси е изменено и по-точно иранизирано от скитите наименование на травсите. Кречмер пък смята като най-вероятна версията за произхода на сложното съставно име агатирси, и то втората част от гръцката модификация на тракийското Τραυσοί[80]. Каквито и предположения да се приемат или отхвърлят от езиковеди и историци, анализът на наличните извори говори в полза на хипотезата за съществуването на етнокултурна и политико-религиозна общност между травси, крестони и гети. Най-вероятно името травси, както и името гети е жреческо-царско родово и се е наложило като сборен етноним. В този случай името травси, изглежда, принадлежи към трако-пеласгийската древност и към Херодотово време е било на изчезване.[81]

В гореспоменатата етнокултурна общност социалната структура е стабилно изградена, съществуват и функционират механизмите на политико-религиозния живот. Тя се различава от останалите общности и по най-важния за историка и археолога обичай – погребалния. Хипотезата е подкрепена доста убедително от известните, но недостатъчно проучени скални гробници в Североизточна България, Добруджа, Източна Стара планина и Източните Родопи. В североизточния район на древна Тракия досега са открити значителен брой разположени в съседство гробници. Досега найдобре се знаят тук комплексите в местността Яйлата, над морския бряг близо до с. Камен бряг, където са регистрирани 28 гробни съоръжения. От подобен тип са и гробниците от с. Венчан (15 на брой) и Староселец (22), както и тези в района на нос Калиакра. Отделни гробници са обследвани пак при с. Староселец и при с. Паницово в източния дял на Стара планина. Системните проучвания на мегалитната архитектура в последните няколко години позволиха да се предположи, че те са замислени и изградени като семейни[82] гробници на аристокрацията.

---

[78] **Tit. Liv.** 38, 41, 5 (Müller); **Steph**. Byz. 632, 1; **Detschew, D.**.. Цит. съч., 521.

[79] **Фол, А.** История на българските земи в древността... Цит. съч., 179.

[80] **Tomaschek, W.** Die alten Thraker I, 99-100; **Гиндин, Л. А.** Фракийское поселение и ономастика Малой Азии. – Pulpudeva 2, 1976, 31–32.

[81] **Фол, А.** Проучвания ... Цит. съч., III, 18.

[82] **Венедиков, И., А. Фол.** Мегалитите в Тракия. Тракийски паметници I. С., 1976, 99–106; **Делев, П.** Проблеми на тракийските мегалитни паметници. Мегалитите в Тракия II; **Тракия Понтика** (Тракийски паметници III). С., 1982.

Все по-приемлива изглежда идеята, че мегалитната архитектура, включително и скалните гробници, представлява примитивни хероони, светилища, свързани с местния соларно-хтоничен култ, широко разпространен в Тракия от и след микенската древност. В земите на гетите без съмнение те изпълнявали функцията на последно жилище за напусналите реалния свят членове на аристократичните родове. Приближен до местния анонимен цар-жрец, този елит образувал затвореното тайно общество от обезсмъртени почитатели на Залмоксисовата религия. В значителна степен на сигурност вече може да се смята, че полумитичните или направо митичните обитатели на подземните помещения (пещери), но същевременно и лечители-оракули, имат по-скоро северен произход. В случая всички те въплъщават идеята за индивидуалната мистериалнопосветителна обредност, разположена условно по т.нар. Хиперборейски диагонал като посока и разпространение на устния орфизъм.[83]

Датировката на мегалитните паметници все още е несигурна, но по всичко личи, че отнасянето им към ранножелязната епоха, т.е. 12/11–9 век пр.Хр., е възможно най-късната, тъй като няма съмнение в многократното им използуване. Не трябва да се забравя и логичното предположение, че за създаването, реализирането и утвърждаването на тази архитектура е необходим продължителен период, много вероятно дори няколко столетия. Ако подобна хипотеза се потвърди при бъдещите изследвания, то връзката им с политико-религиозния живот на Микенска Тракия ще се превърне в несъмнен факт. И така, разпространението на мегалитните паметници по-ясно очертава приобщаването на Североизточна Тракия, Добруджа, Югоизточна и Югозападна Тракия с част от островите по Егея към една етнокултурна и политико-религиозна общност от и след микенската древност. Нейното единство се потвърждава и от мита за хипербореите от кръга на Аполоновите вярвания, който е особено популярен и широкоразпространен в елинската писмена традиция.

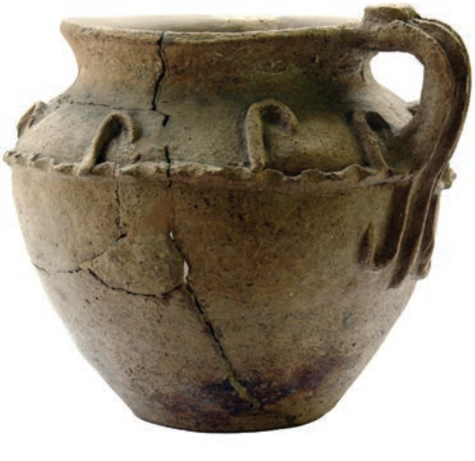

Обр. 138. Тракийска урна с релефна украса от могилен некропол край с. Горичане, община Шабла. Регионален исторически музей – Добрич.

Хронологически най-ранните сведения за тях са в третата Олимпийска ода на Пиндар, където се говори за сина на Амфитрион, донесъл от сенчестите извори на Истър маслината, най-висшата награда за олимпийските състезания. Там той се срещнал с **хипербореите**, прилежните служители на Аполон. Още по-интересни подробности има в схолиите към споменатите стихове. Според тях река Истър тече през много области на Европа и много народи я обитават, като изворите ѝ са в земите на хипербореите. Навсякъде тези полумитични същества са жреци на Аполон. Изредени са и различните версии за тяхната генеалогия.[84]

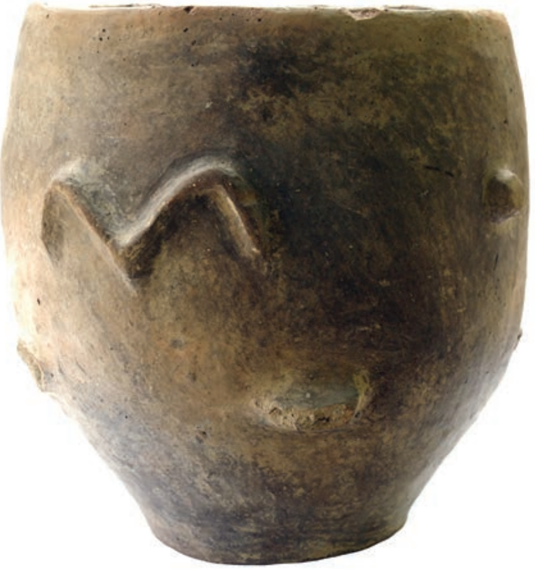

Обр. 139. Тракийска урна с релефна украса и езичести дръжки. Регионален исторически музей – Добрич.

---

[83] **Фол, В.** Скални топоси ... Цит. съч., 191, 205.

[84] **Pind**. **Olymp**. 3, 14–18, 31; **Schol**. ad 14a ad 16; **Pyth**. 10, 29 (Schröder).

Обр. 140. Бронзова фибула с триъгълен иглодържател от гроб № 36 от тракийския некропол в с. Крагулево, Добричка област. Регионален исторически музей – Добрич.

Най-подробни и ясни сведения за тях има у Херодот, въпреки изричната му бележка, че изобщо не вярва в тяхното реално съществуване. За хипербореите, тяхната родина и религия, казва той, не знаят нито скитите, нито другите етноси от тази част на света освен иседоните. Впрочем, допълва историкът, и иседоните нищо не знаят за тях. Най-много за това разказват делосците. Според техните думи в чест на хиперборейските девойки, умрели в Делос, местните юноши и девойки стрижели косите си. Самият гроб се намирал в светилището на Артемида при входа от лявата страна; на могилата растяла смокиня. Делоските юноши увивали къдриците си около зелено клонче и го поставяли върху гроба на хиперборейските девици[85]. Принасянето на косата в жертва на божеството е сакрална привилегия още на пеласгийската аристокрация, тя е и неин характерен атрибут. Към тях трябва да прибавим и известните още на Омир[86] абанти.

Споменатият по-горе текст у Херодот е многократно интерпретиран от специалистите като извънредно ценен извор по проблемите на тракийската религия и особено за почитането на култовете към Бендида (Артемида) и Аполон. Повече внимание заслужават и сведенията за хиперборея Абарис, който обиколил почти целия тогавашен свят със стрела в ръка, символ на Аполон и неговите почитатели. За Платон Абарис, подобно на Залмоксис, е прочут със своите припявания. Аристофан споменава пък за предсказанията на хиперборея, а в лексикона Суда той е трак, син на Севт[87], роден в Скития.

Един фрагмент на Хеланик позволява на специалистите по-аргументирано да бранят предположението за много ранни връзки между мита за хипербореите и гетското етническо присъствие на север от Буг и Днестър. Известието има очевидна връзка със „скитските" откъси от периегезата на Хекатей и най-вече тези за племената матукети[88] и миргети. Последните могат да се отъждествят с известните на късните историци и географи Страбон, Птолемей и Плиний Стари тирагети, които принадлежат към гетската племенна общност. Във фрагмента на Хеланик, запазен у Стефан Византийски, става дума за „скитското" племе амадоки, чиято земя носела името Амадокия. Павзаний пък говори за хиперборея Амадок[89] и за героя Лаодок в Делфи, чието име съвпада с това на хиперборейската девойка Лаодика. Същевременно името Амадок принадлежи към кръга на одриските царски имена и естествено тогава Абарис и Амадок ще бъдат от висшия тракийски[90] политико-религиозен елит.

Пътят на хиперборейските дарове от крайния североизток минава през гетските земи, включително и Добруджа, стига до Югозападна Тракия и завършва в Делфи, където легендарният Орфей ще съчетае двете основни начала в тракийската религия — соларното и хтоничното. По този начин очевидната културно-историческа връзка между Североизточна и Югозападна Тракия не е плод на някаква случайност. В тези значителни пространства възникват военнополитически организации още през втората половина на II-ото хил. пр.Хр. В единия край е родината на полубожествения Орфей, а в другия антроподемонът Залмоксис посвещава в тайнствата на обезсмъртяването затворения кръг от местния аристократически елит. Всъщност, използваният термин „**Хиперборейски диагонал**“ подсказва, дори внушава и мислената връзка между орфическите свещени планини – Пангей на Рез/ос и Когайон на Залмоксис. От друга страна, той обозначава и „*северната посока на мъдростта*“, сиреч на познанието за безсмъртността/обезсмъртяването в индоевропейската етносна обредна вяра.[91]

---

[85] **Hdt**. 4, 32–34; **Лазова, Цв.** Хипербореите. Обред и повествование. С., 2001, 15–23.

[86] **Hom**. Il. II, 536; **Thuc.** 1, 6, 3; **Arrian. Bith.** 16; **Plut. Thes.** 5 (Ziegler); **Detschew, D.**... Цит. съч., 1.

[87] **Hdt**. 4, 36; **Plat. Charm**. 158b; **Schol**. ad Arist. Eq. 729; **Suid**. s. v. ῎Αβαρις.

[88] **Steph**. Byz. s. v. ᾿Αμάδοκοι = Hellan. Fr. 64 (F. Jacoby); **Hec**. Fr. 189, 190; **Strabo**. 2, 5, 30; 7, 3, 17; **Ptol.** 3, 5, 11 (Müller); **Plin**. Nat. Hist. 4, 82; **Detschew, D.** ... Цит. съч., 528–529.

[89] **Hdt**. 4, 33; **Paus**. 1, 4, 4; 10, 23, 2 (Jones).

[90] **Detschew, D.** ... Цит. съч., 15–16; **Gočeva, Zl.** Die Hyperboreen Mythos und Geshichte. – In: Thracia XVII, Sofia, 2007, 25–31.

Последните изследвания върху тракийската религия потвърдиха, че култът към тракийската богиня Бендида може да се отъждестви с този на Великата богиня-майка и е особено широко разпространен по поречието Струма–Места с част от островите в Егея. Казано най-общо, култът е особено популярен в пределите на Югозападна Тракия[92]. Образът на върховно женско божество е представен и в шедьоврите на тракийската торевтика от първата половина на 4-и век пр.Хр. Особено впечатляват двете кнемиди от Аджигьол[93] и наколенникът от Могиланската могила във Враца. Една от кнемидите от Аджигьол е по-добре запазена и не се различава по начин на изработка и семантика на изображение от тази във Враца. Това би трябвало да възпира изследователите от свръхкритичност или скептицизъм. Върху споменатите произведения на тракийското изкуство е изобразена една от хипостазите на Великата богиня-майка, върховна повелителка на хтоничните сили и покровителка на животинския свят. Най-същественото за изложението е съпоставянето ѝ с прародителката на скитите, змиеногата богиня[94], което още веднъж подчертава връзката с Кавказко-Иранско-Малоазийския културно-религиозен кръг. Върху наколенниците е изобразена Πότνια θηρῶν, хипостаза на Бендида–Артемида, покровителка на животните и човека, по-точно на хероя или на нейния син, както това личи от изображението върху фалерата на Летнишкото съкровище. Именно той ще сложи кнемидата, за да го предпазва в задължителното ценностно изпитание. Едва след победата над злото той може да получи инсигниите[95] на властта. Тук в случая богинята е ἀποτροπαῖος, отблъсква злите сили, които се стремят да погубят сина ѝ.

Обр. 141. Бронзова гривна от тракийския некропол край с. Крагулево, Добричка област. Регионален исторически музей – Добрич.

Според изследванията върху културно-историческото и политико-религиозното развитие в целия Източносредиземноморски басейн, включително и ирано-кавказкия свят, в цар-

Обр. 142. Тракийски глинен съд с релефна украса от могилен некропол край с. Средина, община Генерал Тошево. Регионален исторически музей – Добрич.

---

[91] **Ustinova, Y.** „Either a Daemon, or a Hero, or Perhaps a God:“ Mythical Residents of Subterranean Chambers. – Kernos, 15, 2002, 285–288 ; **Фол, А.** Orphica … Цит. съч. 126, 161.

[92] **Fol A.**, **I. Venedikov**, **I. Marazov**, **D. Popov**... Цит. съч., 105–126.

[93] **Berciu, D.** Contribution… Цит. съч., 52–55; **Маразов, И.** Нако-ленникът от Враца. С., 1980, 16–17, 36, 46–49, 51–54.

[94] **Hdt.** 4, 9; **Раевский, Д. С.** Очерки идеологии скифо-сакских племен. М. 1977, 19, 21–24, 43–45, 47, 50, 52–53, 55–57, 76, 106.

[95] **Маразов, И.** Хиерогамията от Летница. – Археология, 18, 1976, 4, 1–12; Същият. Наколенникът... Цит. съч., 75-77.

Обр. 143. Биконичен съд от тракийския некропол край с. Иширково, Силистренско (V–IV век пр.Хр.). Регионален исторически музей – Силистра.

ския лов синът трябва да убие символа на злото, в случая глигана. С този акт той се издига до ранга на цар-жрец и получава правото на свещен инцест. По този начин се преминава към по-висша степен[96] в усъвършенстването на инвеститурата.

Изображенията върху кнемидите от Враца и Аджигьол потвърждават и други хтонични атрибути на Великата богиня-майка. Тя е с бръшлянов венец, атрибута на Дионисовите мистерии, а от гърдите ѝ излизат змии (кнемидата от Враца). Змии има и по дължината на двата наколенника от Аджигьол. Змията е символ на власт, на мъдрост, охранява домашното огнище и затова е честа декорация по есхарите от микенската древност насетне. За историческия разказ е достатъчно да спомена есхарите от Севтополис. Същевременно змията е и олицетворение на домашното огнище. Върху споменатите наколенници, без съмнение принадлежащи на изтъкнат представител на аристокрацията, вероятно местен династ, е изобразен и орел, символ на върховната власт в ирано–кавказкия свят. В гетските простори орелът се появява и върху меча от Меджидия, шлемовете от Детройт и Перету, гобелетата от Аджигьол[97] и Железни врата.

Последните изследвания върху сложните проблеми на тракийската религия, политическа история и етнография от втората половина на II-ото и началото на I-ото хил. пр.Хр. недвусмислено потвърдиха, че ако невинаги, то много често племенното име произлиза от названието на местния род на обикновено анонимния цар-жрец. Казано с други думи, има достатъчно убедителни политико-религиозни причини за разпространението и налагането на името не само в определен ограничен район, населяван от дадено племе, но понякога и над цяла етническа група. По този или подобен начин са създадени и са се наложили племенните названия на беси, одриси, мизи, трибали и естествено гети.[98]

Предположението се подкрепя и от многократно използваната в научно обръщение едонска октадрахмова монета от края на 6 или по-скоро от 5-и век пр.Хр. с надпис Гета Γετα βασιλέως ῾Ηδωναν; Γετας Ηδονεον βασιλεύς; Γετα βασιλευ ῾Ηδωνεων. Първоначално доминираше предположението, че емисията е доказателство за едно хипотетично нахлуване на гетски анклави[99] в югозападните предели на Тракия. В резултат на този нерегистриран в писмената традиция военнополитически акт силните едони били поставени в политическа зависимост от нахлулия анонимен гетски династически дом?! Впоследствие монетата бе обявена за фалшификат и проблемът е изоставен.

Последвалите проучвания на нумизмати и историци[100] потвърдиха автентичността на емисията и това позволи да се направят някои по-определени и достоверни изводи. Монетите са четири типа, върху които е изобразена гола мъжка фигура, вероятно Хермес, който води два вола. Изображението на тракийския Хермес психопомпос върху лицето не бива да предизвиква колебания, още повече, че Херодот изрично отбелязва[101], че:

---

[96] **Leveque, P.** Formes et structures Méditerranéennes dans la genèse de la religion greque. Rome, 1972, 159–177; **Маразов, И.** Сюжетът „лов на глиган“ в колана от с. Ловец. – Археология, 17, 1975, 2, 38–39; за Скития вж. **Раевский, Д. С.**... Цит. съч., 81–83.

[97] **Berciu, D.**.. Цит. съч., 22–39, 52–55, 61–67, 93–103; **Маразов, И.** Наколенникът... Цит. съч., 77–78.

[98] **Фол, А.** Проучвания ... Цит. съч., II, 15, 17, 20–21; **Попов Д.** Богът с много имена. С., 1995, 15–16.

[99] **Perdrizet, P.** Géta, roi des Edones. – BCH, 35, 1911, 108–109; **Влахов, К.** Към въпроса за трако-дако-балтийските езикови отношения. – ГСУ–ФЗФ 64, I, 1970, 57–61.

> *„...тракийските царе (отделно от останалия народ) повече от всички богове почитат Хермес и се кълнат само в него. Според тях те самите са произлезли от Хермес...“*

Сведението по недвусмислен начин потвърждава връзката между политико–религиозната власт на местния цар-жрец и божеството: на практика това означава и законното заемане и отстояване на върховната власт, осветена от Хермес. Не трябва да се забравя и още една функция или качество на царското божество. Става дума за итифалическия Хермес, символ на свещения брак между Сина, т.е. бъдещия владетел, и Великата богиня-майка, от който се ражда и самата царска власт. По този начин едонската емисия е ново доказателство за диалектическото единство между хтонизма и соларността в тракийските политико-религиозни представи. Тя доказва и продължителния традиционализъм в тракийската религия и държавнополитически живот. Поради тези причини регистрирането на името Гета едва в епохата на персийското проникване по егейското крайбрежие и гръко-персийския конфликт не е обикновен архаизъм, а реален факт, който демонстрира устойчивостта и продължителността на институцията цар-жрец, разпространена и наложена както в североизточните, така и в югозападните предели на Древна Тракия[102]. Казано най-общо, в сферата на социално-политическата и религиозната практика върховният повелител с мъжете от неговото семейство представлява една затворена аристократична система от посветени, тъй като властта им е неограничена, родовото име може да получи и целият етнически състав, над който те господстват. Този извод е категорично подкрепен и в последните специализирани изследвания на нумизмати, културни историци и познавачи на тракийския държавнополитически живот от и след края на 6-и век пр.Хр. насетне.[103]

Обр. 144. Купа с четири израстъка от тракийския некропол край с. Иширково, Силистренско (V–IV век пр.Хр.). Регионален исторически музей – Силистра.

Обр. 145. Тракийски глинен съд с релефна украса от могилен некропол край с. Средина, община Генерал Тошево. Регионален исторически музей – Добрич.

---

[100] **Head, B.** Historia Numorum. A Manual of Greek numismatics. Chicago, 1967, 201; **Йорданов, К.** Getica: I. Държава и религия от средата на II хил. до средата на VI в. пр.н.е. – ГСУ–ИФ, 70, С., 1980, 64–65; **Delev, P.** The Edonians. – In: Thracia XVII, Sofia 2007, 97.

[101] **Hdt**. 5, 7; **Fol, A., I. Marazov.** Thrace & Thracians. London, 1977, 12, 20, 37, 49.

[102] **Фол, А.** Проучвания ... Цит. съч., III, 24–25.

[103] **Йорданов, К.** Тракия и световните империи на древността. – История 4–5, 2004, 20–21.

Обр. 146. Купа с две дръжки от тракийския некропол край с. Ишірково, Силистренско (V–IV век пр.Хр.). Регионален исторически музей – Силистра.

Сведенията в елинската писмена традиция по недвусмислен начин потвърждават връзката и взаимоотношенията между отделните райони на Тракия в политико-религиозен план. И тук един от основните информатори е „бащата на историята“, който в подробности познава специфичните особености и дори върховни моменти в религиозните тайнства на отделните култове. Така например за религията на гетите той пресъздава следните подробности.

> „*...Те* (гетите) *се смятат за безсмъртни по следния начин: те мислят, че не умират, а че покойният отива при бога Залмоксис. Някои го наричат* (него) *Гебелеизис. Всеки пет години те избират с жребий помежду си пратеник при Залмоксис със заръката да предаде на божеството всичко, от което се нуждаят в това време. Пратеникът се изпраща по следния начин. Няколко от тях, предназначени за това, държат три копия, другите хващат пратеника за ръцете и краката, подхвърлят го във въздуха така, че да падне върху копията. Ако умре, прободен от тях, то това се смята за знак на божествено благоволение, ако не умре, те обвиняват пратеника и казват, че е лош човек, след това изпращат друг: поръчките му правят, докато е още жив...*“[104]

Отново Херодот е този, който разказва интересни и важни детайли от религиозните обреди на отделните тракийски племена, които имат видима връзка с гетските жертвоприношения. Според неговия разказ знатният персиец Ойобаз успял да се отскубне от Ксантип, бащата на Перикъл, като напуснал Сест. Траките-апсинти, заловили аристократа и го принесли в жертва на местния бог Плейстор[105] по свой обичай, а тези, които били с него, избили по друг начин. Сведението се отнася към 478 год. пр.Хр.

Д. Попов изрично подчертава, че Плейстор в случая е смислово равностоен на Залмоксис, а изглежда е едно от имената-прозвища на гетския антроподемон в земите на апсинтите.[106]

Човешки жертвоприношения извършват и царете на кените Диегилис[107] и Зибелмий (у Валерий Максим той е наречен Зиселмис, син на Диогирид) според информацията на Диодор. Когато улавя двамата братя елини, които пътуват от царството на Атал, Диегилис не ги води към олтара на някакво местно божество или светилището на върховния бог, а ги отвежда в собствения си дворец. Там царят-жрец извършва ритуалното жертвоприношение.

Сведението още веднъж потвърждава традиционализма на тези религиозни обреди, тъй като събитието се отнася към 40-те и 30-те години на 2-и век пр.Хр. И една любопитна подробност. Името е регистрирано и в севернотракийските предели. Пратеникът на Децебал[108] при император Домициан се нарича Диегис.

Приведените по-горе сведения потвърждават мнението, че човешките жертвоприношения като един политико-религиозен акт са характерни за един значителен ареал от тракийския свят, в който влизат Североизточна и Югоизточна Тракия с Пропонтида. Всички те са прерогатив на местния цар-жрец.[109] Всъщност човешките жертвоприношения на Залмоксис са особено важни, тъй като пратеникът/пратениците, след като попадат върху копията, извършват и своеобразен култов полет, чиято крайна цел е връзката с Отвъд.[110]

Вече изградената сложна политико-религиозна система на гетските племена, населявали и територията на Добруджа, може да се свърже с една наистина уникална находка от Южна Италия, в т.нар. Велика Гърция, колонизирана още през 8–7 век пр.Хр. Става дума за публикуваната от С. Фери[111] плоча от Дауния с изображение на човешко жертвоприношение. Тя е датирана към края на 8-и или началото на 6-и век пр.Хр. Върху страната В в по-голямата долна сцена са изобразени различни методи за изтезание (?!) на жертвите. Според издателя тази екзекуция с мъчение – а не е ли това някакво ритуално човешко жертвоприношение (?!) – може да се свърже с Херодотовото известие за пратеничеството при върховното гетско божество Залмоксис. Вдясно от споменатата сцена са изобразени мъж и жена в туника. Мъжът държи в ръката си три копия, притиснати към гърдите, чиито върхове стърчат над главата му. Авторът смята, че двете фигури нямат семантическа връзка със сцената на екзекуция. Много е вероятно обаче подобна връзка да съществува, още повече че италианският учен е категоричен за наличието на значителни сходства между стелата от Дауния и някои археологически материали от Анатолия, островите по Егея и Югозападна Тракия. Според него те потвърждават сигурните културно-религиозни, етнически и политически връзки между трако-пеласгийския свят и Апенинския полуостров още през II-ото хил. пр.Хр., когато се долавят някои миграционни движения от Изток.

---

[104] **Hdt**. 4, 94, 1-3; **Detschew, D.** Op. cit., 174; **Попов, Д.** Богът... Цит. съч., 60, 66.

[105] **Hdt**. 9, 119, 1; **Detschew, D.** Op. cit., 39; **Йорданов, К.** Проблемы гетской религии. – Studia Thracica, I, С., 1975, 156–157.

[106] **Попов, Д.** Богът... Цит. съч., 83, 92.

[107] **Diod**. 33, Fr. 14–15; 34, Fr. 12; **App. Mithr.**, 6 (Viereck, Roos, Mendelssohn); **Strabo.** 13, 4, 2; **Val. Max.** 9, 2, 4 (Kempf); **Detschew, D**... Цит. съч., 135, 187.

[108] **Dio**. Cass. 67, 7; **Detschew, D**... Цит. съч., 135.

[109] **Fol, A., I. Marazov**... Цит. съч., 24–25, 49, 53, 56.

[110] **Попов, Д.** Богът... Цит. съч., 157–158; **Фол, А.** Orphica ... Цит. съч., 67, 73, 160.

Античната писмена традиция не само регистрира, но и доказва архаичността и дълбокия традиционализъм в политико-религиозния живот на Североизточна Тракия, вкл. и Добруджа, далеч преди за това да са узнали йонийските колонисти и търговци от Пропонтида и Понта към края на 7-и и 6-и век пр.Хр. Това особено добре проличава в етногеографските сведения на йонийските логографи и в „тракийския“ логос на Херодот. От друга страна, в някои произведения на късноантичните автори са регистрирани интересни и важни моменти от политико-религиозния живот на гетите за продължителен хронологически период – над едно хилядолетие.[112]

---

[111] **Ferri, S.** Un inaspettato, documento Daunio degli „athanatizontes“ Traci. Atti della Academia Nationale dei Lincei, Rendiconti della Classe de la Scienze morali, storiche e filologiche XXIX, fasc. 5–6. Roma, 1974, 230–235.

[112] **Фол, А.**, **В. Фол.** Траките. С., 2005, 15.

Четвърта глава

КУЛТЪТ КЪМ ЗАЛМОКСИС

Последните изследвания върху писмената традиция дадоха сериозни основания на историците да заключат, че сведенията за Орфей и Залмоксис[113] са хронологически погрешни, тъй като поставят религиозните реформатори в една относително късна историческа среда. Най-ранният и подробен автор Херодот, както и Хеланик, Платон и Страбон, които разказват на своите читатели за тайнствата и разпространението на култа в гетските предели, на практика го отнасят към времето на йонийската колонизация по западнопонтийския бряг, т. е. след края на 7-и век пр.Хр. От гледище на историческата интерпретация същите тези сведения категорично потвърдиха наличието на едно ясно изразено социално разслоение, логично довело и до изграждането на няколко центъра на политически живот, вкл. и в Добруджа, с вече оформени и усъвършенствувани религиозни идеи още в къснобронзовата епоха.[114]

Особено пъстър и подробен е разказът на Херодот, където се смесват личното наблюдение, дочутите и невинаги добре разбрани и осмислени информации на колонистите от крайбрежието на Понта, местната устна традиция, която не трябва да се пренебрегва, и собствените авторови съждения. От друга страна, някои детайли от религиозните идеи на гетите за света и неговото развитие остават непонятни за историка и това е основната причина за тяхното приобщаване и дори отъждествяване с питагорейското учение за метемпсихозата и доктринерския орфизъм[115] от и след края на 6-и век пр.Хр. Ако подобно тълкуване се приеме за правдоподобно, то подробният разказ за робството на гетското божество при философа и политическия деец Питагор на остров Самос, където бил усвоил много от тайнствата на превъплъщението и учението за безсмъртието, намира своето логично обяснение от авторова гледна точка. Херодот е бил достатъчно добре информиран и дори критичен при събирането на сведенията си за гетските религиозни тайнства и техния бог. В противен случай той нямаше да е толкова скептичен към някои версии, събрани от многобройните му източници. Особено ясно тази тенденция проличава на мястото, където изрично се отбелязва, че епохата на Залмоксис е много преди Питагор[116] и неговото учение. Впрочем изказаното от Херодот предположение вече може да се смята за доказано след последните изследвания върху социалната структура, поселищния живот, религията и политическата история на гетите[117] в предримската епоха.

Въпреки многобройните анализи на Херодотовия разказ за гетските религиозни тайнства с култа към човека, демона или бога Залмоксис, текстът все още поставя проблеми пред езиковеди и историци. Още в началото на своя разказ *„бащата на историята“* изрично споменава, че някои от гетите наричат него (Залмоксис) Гебелеизис[118]. Името не се среща повече в писмената традиция. Бяха предложени няколко варианта, които не успяха да решат проблема окончателно. Повечето изследователи не подкрепиха предположението, че споменатият текст регистрира един своеобразен религиозен дуализъм у гетите, като Залмоксис бе обявен за носител на хтоничното начало, а Гебелеизис на соларното. Бяха потърсени и социалните корени на култа. Според тази хипотеза затвореният аристократичен кръг на Залмоксисовите почитатели породил ответната реакция в политико-религиозен план от страна на редовите членове на селската териториална община. Те почитали култа на *„своето“* божество Гебелеизис. За познавачите не бе трудно да открият в тези построения повече умозрително-теоретични разсъждения, отколкото някаква стройна хипотеза и затова решението бе изоставено като недостатъчно приемливо. Няма достатъчно убедителни доказателства и в подкрепа на допускането, че Гебелеизис е по-старото име на божеството, което впоследствие било изместено от това на Залмоксис. Споменатите идеи се опират единствено върху етимологиите на двете имена[119] и потвърждават сложността и несигурността на това хипотетично построение. Според езиковедския анализ името Залмоксис/Салмоксис има смисловото значение *„покровител/господар“*, сиреч цар, а съответните разночетения Гебелезис – Небеленсис – Беленсис приблизително означават *„облак“*, *„буреносно небе“*, т.е. съответстват на олимпийския Зевс.[120]

---

[113] **Йорданов, К**. Getica… Цит. съч., 67–75; **Banu, I.** Zalmoxis et le phénomène des sects. – Actes du II^{e} Congrès International de Thracoclogie. II. Bucureşti, 1980, 241–269; **Coman, J.** L'immortalité chez les Thraco-Géto-Daces. – Actes du III^{e} Congrès International de Thracoclogie. II. Bucureşti, 1980, 241–269.

[114] **Фол, А.** Древната култура... Цит. съч., 81, 96.

[115] За философско-религиозната доктрина на питагоризма вж. **Will, Ed.** Le monde grec et l'Orient. 1. Le Ve siècle (510-403). Paris, 1972, 528, 571–574, 583–584; **Фол А.** Orphica… Цит. съч., 155.

[116] **Hdt**. 4, 96, 1.

[117] **Йорданов, К.** Getica... Цит. съч., 57–81; **Фол, А.** Orphica... Цит. съч., 160.

[118] **Hdt**. 4, 94, 1; **Detschew, D.**... Цит. съч., 100.

Значителни затруднения поражда и онова място от Херодотовия разказ, където много образно е описан един на пръв поглед странен и същевременно символичен гетски ритуал. Според думите на историка по време на буря гетите хвърлят нагоре стрели срещу гърма и светкавицата и заплашват бога, като вярват, че няма друг бог освен техния.[121] Това място позволи на някои учени да приемат монотеизма на гетската, а оттам и на тракийската религия. Твърдението отдавна е било обект на критика и вече е загубило своята научна стойност. То е опровергано на няколко места и от самия Херодот, когато изброява божествата на траките. Макар и кратко, той изброява тракийските хипостази на Арес, Дионис, Артемида и Хермес, като последният бил почитан само от царските родове; чрез него те свързали и своя произход.

Сведенията за върховните божества на апсинти и гети[122] вече бяха споменати по-горе.

Още Кацаров анализира разказа за странния обичай на гетите и предположи, че става дума за контаминация в изложението за Залмоксис. Херодот чул, допуска той, че гетите имат обичай да изпращат стрели към небето по време на буря, свързал го с върховното им божество и по този начин описанието влязло в изложението за техните религиозни представи и почитанието им на демона Залмоксис. Същевременно Кацаров е склонен да приеме и едно старо досещане, според което под думите *„заплашват бога“* не трябва да се разбира Залмоксис, а *„небето“* според елинската употреба на термина. [123] Предположението и досега не е загубило своята актуалност, но едва ли е единственото тълкуване на този сложен за интерпретиране текст. Чрез съпоставянето на сведенията у Херодот за човешки жертвоприношения у траки[124] и скити бе направен опит да се разшири кръгът на тази интересна и сложна проблематика. Историкът в подробности описва кървавия ритуал при скитите, които разсичали един на всеки сто пленници, за да го принесат в жертва на техния Арес. Сведенията у Херодот за ритуалните жертвоприношения потвърждават предположението за принадлежността на Североизточна и Югоизточна Тракия към един политико-религиозен кръг.[125]

И така, първият, който съобщава за човешки жертвоприношения при траките/гетите, е Херодот, който подробно описва ритуала, извършван на всеки четири години. Пратеникът при Залмоксис е подхвърлян върху три копия, като преди това е бил инструктиран какво да предаде на божеството. Разказът, очевидно, е бил много популярен в историческата традиция, включително и в детайлите с изпращането на друг пратеник, в случай че първият е оставал жив, т.е. неприет от бога. Философът и християнски апологет от 2-и век Климент Александрийски на практика следва историка от Халикарнас с обяснението, че този ритуал бил извършван всяка година. Вън от съмнение е, че вестителят (пратеникът) е бил излъчван от езотеричния кръг на посветени аристократи в тайнствата на култа. Избиран е бил най-достойният сред тях, а останалите тъгували, т.е. оплаквали неуспеха си. Всичко това е синтезирано у доста късния (вероятно 6 век ?!) Еней от Газа, който изрично отбелязва, че:

> *„...гетите убиват най-хубавите и най-добрите помежду си и по тяхно мнение ги правят безсмъртни...“*

Според вещия анализ на Д. Попов участниците в ритуала, вън от всякакво съмнение, са

---

[119] **Pettazzoni, R.** Il „monoteismo“ dei Geti. – Сборник в чест на Д. Дечев. С., 1958, 654–655.

[120] **Георгиев, В.** Траките и техният език. С., 1977, 14–15; **Попов, Д.** Богът ... Цит. съч., 18, 110–111.

[121] **Hdt.** 4, 94, 4; **Попов, Д.** Тракийските царе. Поведение и превъплъщения. София, 2007, 217–218.

[122] **Hdt.** 4, 94, 1–4; 95, 1–5; 96, 1–2; 5, 3, 2; 5, 4, 1; 5, 7, 9, 119, 1; **Гочева, З.** Боги фракийцев и скифов по сведениям Геродота. – Studia Thracica 1. S., 1975, 143–146; **Попов, Д.** Богът... Цит. съч., 15–16, 22.

[123] **Кацаров, Г.** Нови изследвания върху религията на старите траки. – Сп. БАН, 33, 1945, 178–179.

[124] **Hdt.** 4, 62; **Попов, Д.** Тракийските... Цит. съч., 167–168.

[125] Възможното отъждествяване на Залмоксис и Плейстор с едно върховно божество на войната, т.е. тракийския Арес, вж. още **Кацаров, Г.** Нови проучвания... Цит. съч., 177; **Попов, Д.** Богът... Цит. съч., 60, 66.

Обр. 147. Останки от тракийско светилище пред третата крепостна стена на нос Калиакра. Разкопки на Асен Салкин през 2008 год. Архива на Исторически музей – Каварна.

били посветени в тайнствата на идеологическата доктрина със *„своеобразно познание за крайната му цел“*.[126] По време на Мидийските войни, около и след 480/479 год. пр.Хр., траките–апсинти от Тракийския Херсонес, след като заловили Ойобаз – наместника на Ксеркс, го принесли в жертва на местния бог Плейстор по своя си обичай.[127]

Езиковедските изследвания също говорят в подкрепа на казаното по-горе. Така например според езиковедския анализ името Плейстор означава *„най-голям, най-велик“*. То е сродно с дакийската дума πλεῖστοι, изрично отбелязана у Йосиф Флавий. Така се наричали почитателите на култа, твърди той, както и аскетите, които образували специална секта и били на особена почит сред даките. Разбира се, към подобни етимологии, които невинаги са безспорни, трябва да има и елемент на критичност, но терминът би трябвало да се свърже с известието у Дион Хризостом за носенето на пилос от гетите, това на Дион Касий за пилофорите, на Йордан за пилеатите и най-сетне за т.нар. ктисти, безбрачни тракийски жреци, с етимология *„чист“*, всички без съмнение представители на аристократическата върхушка сред гетите.[128]

Ако се изходи от източносредиземноморските и ирано-кавказките религиозно-политически представи за обезпечаване на плодородието, към чийто кръг принадлежат и тракийските, може да се допусне, макар и в хипотетичен план, че действията на гетите представляват ритуалномимическо възпроизвеждане на битката между героя[129] и дракона-облак (в най-общ план злите сили), чийто благоприятен изход осигурява дъжд и плодородие. Вероятно този ритуал потвърждава идеята за ценностното изпитание на Сина на Великата богиня майка, който трябва да победи тези зли сили, за да се издигне до семантическото ниво (степен) на царя-жрец.

Един запазен фрагмент от *„Триптолем“* на Софокъл има отношение към гетския политико-религиозен живот. Героят Триптолем е из-

---

[126] **Hdt.** 4, 94; **Clem**. Alex. Stromat. 4, 8, 57, 2; 58, 1–2; 59, 1–3 (Stählin); **Aineus, Gaz.** PG., 85, 940 (Migne); **Попов, Д.** Жертвоприношения на хора и коне при траките. – История 6, 2006, 7–22.

[127] **Hdt.** 9, 119, 1; **Popov, D.** Sacrifices d'hommes et de chevaux chez les thraces. – In: Thracia XVII, Sofia, 2007, 49–64 и особено 58.

[128] **Joseph**. Phlav. Arch. 18, 22; **Dio Chrysost**. Or. 72, 3 (2, 232B); **Dio Cass**. 68, 9; **Jord**. Getica, 40; **Strabo**. 7, 3, 3; **Detschew, D.** ... Цит. съч., 372, 489; **Георгиев, В.**... Цит. съч., 16–17, 90, 103.

[129] **Marazov, I.** Influence et originalité ou l'Iran et la Thrace. – Thracia IV, S., 1977, 22, 30.

вестен персонаж у Омировите химни, Платон[130], Павзаний и Аполодор.[131] Текстът е запазен чрез Херодиан и тук е споменат *„...Харнабон, който сега управлява гетите...“*.[132] Впоследствие късният митограф Хигин[133] уточнява някои детайли. Церера (Деметра) наредила на Триптолем да обходи нивята на всички народи и да раздаде семена чрез колесница, теглена от дракони. Царят на гетите Харнабон се отнесъл негостоприемно към пратеника и бил строго наказан от богинята. Атеней[134] допълва текста на Софокъл, като отбелязва, че някои наричат ечемиченото вино бритон. Сведенията за легендарния гетски владетел вероятно са почерпени от йонийските колонисти по добруджанското крайбрежие от и след края на 7-и век пр.Хр.

Интересът към гетските религиозни представи и свещените тайнства на култа е константна величина в писмената традиция и дори достига до средновековната книжнина. Най-добър пример за това е един фрагмент на Хеланик от неговите *„Варварски обичаи“*, запазен чрез Мнасей, библиографа-ерудит патриарх Фотий[135] и Суда.

Ако се изхожда от подробния фрагмент, може да се допусне, че Хеланик е отразил познанията си в един своеобразен етногеографски и културно-религиозен *„гетски логос“*. Нещата обаче са достатъчно сложни, тъй като първоначалната версия у Хеланик може и да е коригирана от Мнасей – Фотий – Суда, най-вече за да се спази духът на късноантичната и средновековната традиция. Изглежда, това е главната причина Залмоксис да бъде определен етнически като скит. Иначе разказът в общи линии следва Херодот (4, 95, 1). Според Фотий – Суда – Мнасей Кронос е почитан у гетите и се наричал Залмоксис. Впрочем идеята е отстоявана и у късния лексикограф Хезихий. Това изречение позволи на учените да изградят различни предположения. Още в началото на века Кацаров предложи хипотезата[136], че първоначално Залмоксис е бил бог на мъртвите и поради това бил оприличен от йонийските колонисти и митографите с Кронос. Едва впоследствие демонът станал върховно божество. Другото обяснение се основава на елинската литературна традиция и религиозна нагласа, според която името Кронос е предпочетено от Фотий – Суда и поради уранического (небесен) характер на култа. В специалната си монография Д. Попов отбелязва, че понякога сведението у Хезихий е цитирано непълно и поради това некоректно. В текста се обяснява, че Залмоксис поучавал първите, сиреч знатните сред астите (ето и връзката с Югоизточна Тракия (*sic*!), когато се събирали да пируват, че нито той, нито съмишлениците му ще умрат. Текстът завършва с думите:

> *„...А други казват, че го имали (него – Залмоксис) като Кронос...“*

Всичко това дава основание на Попов да стигне до извода, че в случая става дума за една соларно-хтонична характеристика на култа, но в същото време подсказва и особената почит към едно върховно гетско божество.[137]

В следващите изречения Хеланик е много близо до текста у Херодот (4, 95, 1–5); отклоненията са незначителни. Няма съществени отлики и в критичното отношение на логографа към епохата, когато е живял и проповядвал гетският демон. Той, както и Херодот (4, 96, 1–2), са категорични относно по-ранната епоха, в която Залмоксис е живял, и по този начин отрича робството и учението му при Питагор. Фрагментът завършва с интересни подробности за гетските религиозни тайнства, които не се срещат у Херодот, когато същият разказва за Залмоксис, или при описанието на законите и обичаите на гети, травси и тези, които живеят над крестоните.[138] Хеланик изрично отбелязва:

> *„...Теризите (теретизите у Фотий) и кробизите обезсмъртяват, като казват, че умрелите отиват при Залмоксис и пак ще се върнат. Те винаги смятат, че това е истина. Принасят жертви и устройват угощения, понеже покойникът щял да се върне...“*

Теризите или тризите по всяка вероятност принадлежат към гетския племенен състав, въпреки че Херодот, изглежда, не ги познава или

---

[130] **Hom**. Hymn. I, Dem., 153, 474–479 (Th. W. Allen; J. humbert); **Plato.** Apolog. Socr. 41a (Thalhaim).

[131] **Paus**. 1, 14, 2; 1, 38, 6; 1, 41, 2; 7, 18, 3 (Jones); Appol. Bibl. 1, 5, 2 (Wagner).

[132] **Soph**. Triptol. Fr. 547 (Nauck) = Fr. 604 (Pearson); Herod. 1, 23, 10; **Detschew, D.**... Цит. съч., 534.

[133] **Hygin**. Fab. 147; **Astr**. Poet. 2, 14 (Bunte; Rose).

[134] **Athen**. 10, 447b; **Detschew, D.**... Цит. съч., 93.

[135] **Hellan**. Fr. 73; **Detschew, D.**... Цит. съч., 174; **Попов, Д.** Тракийските царе... Цит. съч., 219.

[136] **Kazarov G.** Zalmoxis. – Klio, 12, 1912, 357.

[137] **Hesych**. s. v. Zalmoxis; **Попов, Д.** Богът... Цит. съч., 36–40.

[138] **Hdt**. 4, 94, 1–4; 5, 3, 2.

Обр. 148. Тракийски шлем от IV–III век пр.Хр. Регионален исторически музей – Силистра.

просто не пише нищо за тях. Сериозно основание за подобно предположение ни дава известният фрагмент на Хекатей, запазен у Стефан Византийски. Там те са посочени като племе на юг от Истър.[139] Стремежът на Дечев[140] да види някаква особена етническа принадлежност на теризите (тризите) е по-скоро хиперкритицизъм. Що се отнася до траките-кробизи, те са известни както на Хекатей и Хеланик, така и на Херодот, който ги поставя на запад в пространството между реките Атрис, Ноес и Артанес. Без съмнение в случая става дума за вътрешномиграционни процеси в гетската етническа общност в зоната между Янтра и Черно море[141] в периода около и след средата на 6-и век пр.Хр. в посоката запад–изток. Подробното занимаване с проблема е излишно, тъй като касае тракийската, по-точно гетската историческа география.

Сведенията за Залмоксис в писмената традиция подкрепят мнението за синтезиране на хтоничното и соларното начало в култа. Найсигурен аргумент за това е описанието на подземното жилище (пещерата), където демонът[142] посрещал и поучавал своите почитатели. В този немаловажен факт се долавя приликата му с почитането на богочовека Орфей, който е соларен и хтоничен едновременно. От друга страна, според легендата той бил в конфликт с Дионис, типичен бог на хтоничните сили. Предположението се подкрепя и от вече споменатата емисия едонски октадрахмови монети, където е изобразен друг хтоничен бог, тракийският Хермес психопомпос. В отличие от елинските религиозни представи тракийското хтонично божество не се отъждествява единствено с безсмъртието на душата. Това е и отликата му от философско-религиозната доктрина на питагоризма; в същината си това е обезсмъртяването[143] изобщо. Този път на разсъждение води и до предположението за близостта между култовете на Хермес и Залмоксис не само поради хтонизма, но и защото принадлежат към една политико-религиозна и културна общност.

В специализираните изследвания недвусмислено се акцентира върху катабазисната функция на пещерата, сиреч слизането и идентификацията ѝ като Вход–Изход в Отвъд. По този начин пещерата се превръща в сакрално място за мистериалнопосветителна обредност, където се получава знанието/познанието за Космоса и социума/обществото. Пещерата освен това е и символ на утробата на Великата богиня майка – Планината и Животворящия космос, но и като място, където легендарните царе-жреци, но и профети/философи получавали познанието от върховния бог.[144]

В Платоновия диалог „*Хармид*“[145] Сократ говори за вярата на траките в безсмъртието и умението на Залмоксисовите лекари да лекуват и укрепват тялото с баения и припявания. Сведението е от първостепенна важност, защото освен сигурното потвърждение за съществуването на затвореното аристократично общество от почитатели на култа с тайни обреди (мистерии), известни само на посветените, доказва и традиционните етнокултурни и политико-религиозни връзки между Североизточна и Югозападна Тракия. Иначе съветът на Сократ:

> *„...ако си трезв и достатъчно благоразумен, няма никаква нужда от припяванията (баенията) на Залмоксис и тези на хиперборея Абарис...“*[146],

---

[139] **Hec**. Fr. 171 = Steph. Byz. 634, 11.

[140] **Detschew D.** Op. cit., 496

[141] **Hec.** Fr. 170 = Steph. Byz. 385, 11; **Hdt**. 4, 49, 2; **Detschew, D.**... Цит. съч., 268.

[142] **Hdt**. 4, 95, 3–4; 4, 96, 1; **Попов, Д.** Тракийските царе... Цит. съч., 217–218.

[143] **Фол, А.** Политическа история... Цит. съч., 42, 52–53.

[144] **Фол, В.** Скални топоси... Цит. съч., 114, 215.

[145] **Plato**. Charm. 156–157.

губи своя логичен смисъл. Изглежда на Платон е била известна и донякъде понятна семантиката на гетската религиозна доктрина и това е главната причина Залмоксис да е наречен цар и бог едновременно. Тази най-обща констатация е категорично подкрепена в специализираната книжнина.[147]

Важна информация има и в сведенията на Диодор, запознат с проблемите на тракийската религия чрез йонийските писатели и генеалози, Херодот и най-известните елинистически автори. Интерес предизвиква една негова версия за законодателя Залмоксис, където той е свързан с юдейския цар-жрец и законодател Мойсей и богинята Хестия.[148] Като богиня на домашното огнище тя е покровителка на съответния династически дом, символ на властта и естествен център на политическите институции.[149] Тук отново за по-голяма прегледност ще предам българския превод на текста у Диодор:

> „...*Казват, че Заратустра у ариите поискал от добрия демон да му даде закони, а пък у гетите, които обезсмъртяват – Залмоксис от Хестия, а пък при евреите – Мойсей от Йехова...*“[150]

Връзката между военнополитическата и религиозната власт у гетите особено добре се проследява в сведенията на късния историк и географ Страбон.

В общи линии авторът следва известния разказ у Херодот и Хеланик за развитието и разпространението на гетските философско-религиозни и държавнополитически идеи. Гетският богочовек е владетел, но същевременно и жрец; той извършва основните ритуали и мистерии на култа. Неговата зала наподобява дворците, построени от царете-жреци на микенската и елинистическа Тракия Марон, Орфей, Финей, Диомед, Полтис, Сарпедонт, Рез, Ликург, Котис, Диегилис, Зибелмий и естествено гета Дромихет. Тук на практика се извършва обединяването на политическите и религиозните нишки на властта, оттук се ръководи държавата.

Обр. 149. Оброчна плоча на Тракийския Херос от Исторически музей – Каварна.

На пръв поглед изглежда, че известният историк, повлиян от информациите на предходници и съвременници, поради неточното им осмисляне отделя функциите на царя от тези на жреца. Според неговия разказ Залмоксис научил от Питагор и египетските жреци някои небесни тайнства и когато се върнал в родната земя, успял да убеди царя да го приеме за съуправител и жрец на бога; след това и сам бил наречен бог. Демонът избрал за свое жилище пещера, недостъпна за простолюдието, и се срещал там само с царя и неговите приближени. Пещерата се наричала Когайонон и била близо до едноименната река. Ритуалът се запазил и по времето на Страбон.[151] И тогава винаги се намирал човек, който като съветник на царя бил почитан като бог. Когато над гетите царувал Буребиста, отбелязва Страбон, срещу когото божественият Цезар подготвял поход, санът на жрец се заемал от Декеней. Така или иначе, продължава авторът, обичаят на гетите да се въздържат от животинска храна бил препоръчан на Залмоксис от Питагор (?!) и се запазил досега. Пак той предава и една любопитна подробност: под духовното влияние на Залмоксис – Декеней гетите изкоренили лозята и заживели без вино. Морализаторският ефект в тази част от текста не буди съмнение. Според античните представи тези качества на гетите, по подобие на тези у мизите определят

---

[146] **Ibidem**, 158b; **Detschew, D.**... Цит. съч., 1, 173.

[147] **Попов, Д.** Богът... Цит. съч., 46–48.

[148] **Diod**. I, 94, 2; **Detschew, D.**... Цит. съч., 173.

[149] **Gernet, L.** Anthropologie de la Grèce ancienne. P., 1968, 382–404; за култа на Хестия в Скития вж. **Раевский, Д. С.** ... Цит. съч. 87–94, 102–107, 120–121, 163, 174, 187–188.

[150] Подробният коментар е у: **Попов, Д.** Богът... 164–166.

тяхната справедливост и храброст, известна още на Херодот.

В унисон с някои изкуствени и чисто умозрителни построения за т.нар. „*понтийска политика*“ на гетските владетели от Дромихет насетне Р. Вулпе[152] локализира планината Когайонон в Градищеа Мунцелулуй, където впоследствие се издига политико-религиозният център Сармицегетуза, столица на последния дакийски владетел Децебал. Изводът е много категоричен и същевременно доста съмнителен, тъй като военнополитическите интереси и дейността на гетските царе и династи особено от и след управлението на Буребиста били насочени предимно към морето и колониите от Олбия до Месамбрия. Много по-правдоподобно изглежда предположението за съществуването на няколко центъра-резиденции на гетските династи по подобие на одриските владетели от 5–4 век пр.Хр. Един от тях е бил все още нелокализираната резиденция на Дромихет–Хелис.[153]

Важна и интересна е информацията на Страбон за царете-жреци и законодатели, които имали досег с върховните божества. Такива били юдейският Мойсей, полумитичният критски владетел и законодател Минос, който всеки девет години посещавал пещерата на Зевс, за да получи заповедите и поличбите му и ги предаде на хората, и спартанският законодател Ликург, който подражавал на критския цар-жрец.[154] В следващия параграф той резюмира съжденията си и пише следното:

> *„...Каквато и част от истината да се съдържа в тези предания, в тях вярвали и ги приемали като закон. Затова и прорицателите били на такава почит, че се считали дори достойни за царска власт, тъй като те обявяват не само приживе, но и след смъртта волята и указанията на боговете. ... Такива са Амфиарай, Трофоний, Орфей, Музей и богът на гетите, който в древността бил някакъв си питагореец Залмоксис, а в наше време Декеней*[155]*, прорицател при Буребиста...“*

Казано накратко, и Страбон потвърждава пряката и ненарушима връзка между религиозна, законодателна и военнополитическа власт, съсредоточена в ръцете на единствения ѝ законен представител местния цар-жрец и бог. И сравнително късните автори съобщават важни подробности за представителите на гетската аристокрация, които изповядват култа към местното върховно божество и помагат на владетеля в управлението на държавата. Така например известният писател и ритор от 1-и и началото на 2-и век Дион Хризостом изрично отбелязва:

> *„...Някои хора носят островърхи плъстени шапки (пилос), каквито сега носят някои от траките, така наречените гети, а по-рано лакедемони и македони...“*

Живелият около едно поколение след него Дион Касий подробно разказва за военните стълкновения между Домициан и Траян с даките, като между другото споменава, че последният дакийски владетел Децебал след едно от пораженията си изпратил пратеници, „*...но не вече както по-рано комети* (дългокоси)*, а най-видните от пилофорите...*“.[156]

Когато разказва за първото разселване на готите в скитските земи около Меотида, техният летописец Йордан изрично споменава името на известния крал Филимер, управлявал около средата и втората половина на 2-и век. При второто им разселване в Дакия, Тракия и Мизия те били управлявани от Залмоксис. Според много летописци, отбелязва Йордан, той се отличава със забележителните си познания и в областта на философията. Но и преди него, продължава авторът, те (готите, т.е. гетите) имали учения мъж Зевт (Севт), а след него Дикиней; третият бил Залмоксис. По този начин готите никога не изпитвали нужда от хора, които да ги учат на премъдрост. Поради тези причини, разсъждава историкът, готите били най-образовани сред варварите и едва ли не равни на елините. Такова е и мнението на Дион Хризостом, съставил тяхната история и анали на гръцки език. И още едно важно място от „*Гетика*“ на Йордан:

> *„...Той (Дион) говори, че tarabostesei (в отделните кодекси tarabostereos, zarabostereos, strabostes–eos, thorabostes–eos), впоследствие именувани pileati, били сред тях (готите) благородници; от тяхната среда се избирали царете и жреците...“*[157]

---

[151] **Strabo.** 7, 3, 5; 7, 3, 11; **Detschew, D.**... Цит. съч., 174, 237.

[152] **Vulpe, R.** Décénée, conseiller intime de Burebista. – Studia Thracologica, Bucureşti, 1976, 62–63, 6.7.

[153] Тук отново изрично отбелязвам подробната интерпретация на колегата Д. Попов у **Попов, Д.** Богът... Цит. съч., 186–187.

[154] **Strabo**. 16, 2, 38.

[155] **Strabo**. 16, 2, 39; **Попов, Д.** Тракийските... Цит. съч., 27–28.

[156] **Dio Chrysost**. Or., 72, 3 (2, 232B); **Dio Cass**. 68, 9; **Detschew D**.... Цит. съч., 489.

Изреждането на гетските царе-жреци освен хронологическата непоследователност поставя и въпроса, кой е този Зевт (Севт). Във вече цитираното място у Суда за хиперборея Абарис изрично е споменато, че прочутият скит бил син на Севт. Тълкуването на този текст дава логично обяснение, защо Йордан поставя Зевт (Севт) преди Залмоксис. Изглежда, именно това е имал предвид Дечев[158], за да предположи, че Зевт (Севт) е оглавил списъка на гетските царе–ерудити като баща на хиперборея Абарис. Прочее, споменаването на Абарис в лексикона Суда потвърждава, че византийските лексикографи са знаели чрез запазените при тях антични автори за наличието на трако/гето-скитски етнокултурни взаимодействия в контактната зона Прут–Днестър–делтата на Дунав.

Името Севт, което означава „*жрец*“[159], също подкрепя подобно обяснение. Религиозният живот на гети и скити интересува и Лукиан от Самосата и той го включва в един от сатиричните си диалози. В диалога между Мом и Зевс от „Събранието на боговете“ още веднъж е потвърдена продължителната традиция на местните култове, актуална в писмената традиция и през римската императорска епоха. Според Мом:

> *„...скити и гети ... се обявяват за безсмъртни и избират за богове, които си пожелаят, по същия начин, по който Залмоксис, един роб, незабелязано бе вмъкнат в нашия списък...“.*

Вероятен извор на Лукиан е Дион Хризостом или Страбон, ако първият не му е бил познат. Важно е и сведението на сатирика[160], където скитската аристокрация е наречена πιλοφόρικοι.

Археологическият материал от гетските области съвсем убедително потвърди сведенията на античните автори, че само представителите на аристокрацията носят островърхи плъстени шапки-пилос. Най-характерно е изображението върху златния шлем[161] от Коцофънещи, датиран в 4-и век пр.Хр. Става дума за сакралните сцени, които представят царя-жрец в момент на свещенодействие. Върху единия набузник на шлема той е опрял коляно върху гърба на жертвеното животно, вероятно овен. С лявата си ръка повелителят повдига главата му, а в дясната, вече високо вдигната, държи акинак. Торсът на владетеля е защитен от плетена ризница, главата е покрита с островръх шлем, а на гърба е заметната хламида. Идентична е и сцената върху другия набузник. Същото политико-религиозно предназначение имат и сцените върху сребърните шлемове от Аджигьол и Детройт. Върху шлема от Аджигьол е изобразен конник в момент на схватка. Това е върховният анонимен предводител на местната аристокрация, изглежда, изобразен в момент на ценностно изпитание. Според Берчу поради еднаквост на формите, предназначението им и ясните семантически политико–религиозни сцени върху вече споменатите шлемове те принадлежат към едно и също местно гетско ателие. Върху десния набузник на шлема от Детройт е изобразен орел, който държи в клюна си риба, а в ноктите заек. Същите сюжети има и върху сребърното гобеле от Железни врата и тези от Аджигьол[162]. Известният специалист вижда в споменатите произведения на изкуството политико-религиозната доктрина на гетите в действие. Сцените символично обединяват земята, небето, водата

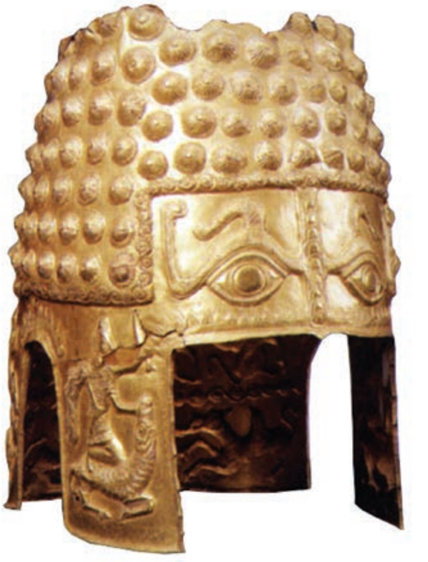

Обр. 150. Златният шлем от Коцофънещи.

---

[157] **Jord**. Getica, 39–40; **Попов, Д.** Богът ... Цит. съч., 16–17.

[158] **Detschew, D.**... Цит. съч., 181.

[159] **Георгиев, В.** Траките и техният език... Цит. съч., 45, 161.

[160] **Lucian**. Deorum Consilium, 9; **Scyth**. 1; **Anach**. 16 (Nielen-Jacobitz); **Sharankov, N.** How Did the Getae „Immortalize“? – В: Хелис V. Гетите – култура и традиции. 20 години проучвания на Свещарската гробница и резервата „Сборяново“. С., 2006, 496–498.

[161] **Berciu, D.** Contribution… Цит. съч., 85–92; **Маразов, И.** Парадните наколенници в Древна Тракия. – Студии научно наследство 2, София 2010 (Издателство на НБУ).

[162] Ibidem, 46-54; 60–67, 93–103.

и въздуха или, казано по-точно, единството на соларно и хтонично, на природа и човек. Изобразеният върху кнемидата от Аджигьол династ държи в ръката си ритон, който приближава към устните. Над него конник държи в ръката си лък. Сюжетът напомня сцените с инвеститура, широко разпространени в Кавказко-Иранския етнокултурен кръг, където идеята за божествения произход на властта е официална доктрина. И. Маразов изрично подчертава, че всички тези предметно-функционални групи, свързани с царя-жрец – предпазно въоръжение, накити, сервизи, конска амуниция, са предназначени и да съпровождат владетеля при погребението му. Те са изпълнявали функциите и на политически инсигнии, а впоследствие – необходими му да възстанови ранга си и в Отвъд.[163]

Особено голям интерес предизвикват изображенията върху сребърния ритон с позлата от Поройна. Находката е случайна, без съмнение принадлежи на гетското ювелирно изкуство и е датирана от края на 4-и – началото на 3-и век пр.Хр. Две женски фигури са разположени симетрично върху челната страна. Те седят на столове, краката им са обърнати едни към други. В същата посока в едната ръка те протягат ритон, а в другата – фиала с умбо. От двете страни на седящите богини се приближават две лица, облечени в дълги хитони, които по всичко личи се обръщат към тях с молитвен жест.

Още Първан[164] видя в сцената акт на приобщаване, свързан с култа към Великата богиня-майка. Други са склонни да разтълкуват изображението като потвърждение на култа към плодородието и изобилието, което е един от аспектите на Великата богиня.

Маразов обяснява семантиката на религиозната сцена като друг тип от иконографията на божеството. Тя е характерна за Мала Азия и отчасти Елада, където богинята седи между две мъжки (или женски) фигури. Авторът вижда паралел с известната сред скитите секта на енареите, надарени от Афродита с гадателски способности. Към тях трябва да се причислят и известните от Страбон „*ктисти*“[165], безбрачни тракийски жреци, удостоени с честта да бъдат свещени; те водели безгрижен живот.

Засега все още в хипотетичен план може да се отговори и на въпроса, защо върху ритона са изобразени две богини. Според религиозните представи в източносредиземноморския басейн от неолита насетне широко е разпространена представата за двете богини – майка и дъщеря, които в класическата елинска митология съответстват на Деметра и Кора (Персефона). Те символизират вечното обновяване на природата, на плодородието, изобилието и естествено на живота. Вероятно тези божества е искал да изобрази и гетският майстор. Присъствието на ритона и фиалата в сакралната сцена има своя дълбок символичен смисъл. Погледнато най-общо, те са луксозни съдове за пиене, но в религиозносемантичен план са инсигнии на властта. Поради това пиенето от тях може да символизира приобщаването с властта, побратимяването с царя-жрец. Почти сигурно е, че това означава и влизането в кръга на посветените, на обезсмъртените представители на аристократическия елит, които политически и религиозно се сливат и допълват властта на владетеля. Това е главната причина ритоните и фиалите[166] обикновено да се изработват от сребро или да са позлатени, а повърхността им да е изпъстрена с ритуални изображения на даден култ или на самите божества.

Представителите на аристократическия елит заемат централно място в постоянно развиващото се тракийско изкуство. Те със своето богато въоръжение се стремят да отстояват социалното си превъзходство по пътя на военните конфликти. Именно аристокрацията, предвождана от местния династ, контролира собствеността върху земята, докато родовите общини са само владелци и всеки момент могат да загубят правата си. Тракийската съседскотериториална община не е напълно завършена отворена система[167] за разлика от напредналите полиси в Елада например.

---

[163] **Маразов, И.** Изобразителният език на мита. В: Годишник на департамент Археология – НБУ, т. IV, С., 2005, 79.

[164] **Parvan V.** Getica, 19-20; **Berciu, D**... Цит. съч., 169–178.

[165] **Hdt.** 4, 67; **Strabo**. 7, 3, 3; **Detschew, D.**... Цит. съч., 269; **Маразов, И.** Ритоните в древна Тракия. С., 1978, 62.

[166] **Раевский Д. С**.... Цит. съч., 162–164; **Маразов И.** Ритоните... Цит. съч., 130, 134-135.

[167] **Fol, A., I. Marazov.** Thrace & Thracians, 144–147; **Маразов И.** Изобразителният език ... Цит. съч., 87.

Пета глава

ИСТОРИЯ И КУЛТУРА ПРЕЗ 8–7 ВЕК ПР. ХР.

Богатите и динамични етапи от развитието на ранножелязната епоха в североизточните предели на Древна Тракия най-добре се илюстрират чрез откритите и многократно интерпретирани в литературата съкровища. В археологическата книжнина отново бе обърнато внимание на петте колана и златните обеци от Бързица (Шеремет).[168] Върху споменатите колани са изобразени птици в геометрични форми, които са често срещан сюжет в **ирано-кавказкия**[169] и **източносредиземноморския свят**. Широкото разпространение на животинската декорация в тракийското изкуство от края на II-ото хил. пр.Хр. насетне го свързва с целия източносредиземноморски басейн, където социалните структури, идейно-религиозното мислене и политическото развитие на населяващите го етноси[170] са особено близки. Находката от Бързица има очевидни сходства с откритите гетски съкровища при Михалково и Фокору.[171] Без съмнение споменатите съкровища са принадлежали на хора с неограничени политико-религиозни функции, т.е. на местните анонимни царе-жреци.

Археолозите обръщат внимание върху орнаментацията и размерите на златните обеци от Бързица. Според тях те са едно по-късно типологическо развитие на трансилванския тип, датиран в началото на ранножелязната епоха, и се отнасят към края на 8-и век пр.Хр. – средата на 7-и век пр.Хр. Ал. Бонев е убеден, че съкровището от Бързица, Варненско носи всички белези на геометричния стил, но подсказва и възможността изработването на предметите да е започнало през 12-и век пр.Хр., а ритуалното му заравяне да се отнесе към 8-и век пр.Хр. Още по-важен от културно-историческа гледна точка е изводът на Бонев, че споменатото съкровище от Бързица бележи финалните реплики на къснобронзовата традиция в торевтиката в Североизточна Тракия, сиреч Гетика.[172]

Златната диадема от Царев брод (Ендже)[173], изработена от тънък лист с дължина 29,5 см и ширина 3,9 см, е едно от върховните достижения на гетската торевтика. Тя е открита в гроб № 1 на могила II заедно с железен къс меч (**акинак**), който е силно повреден. Украшението е в геометрични кръгове, полукръгове, успоредни линии и силно изпъкнали точки. В един от кръговете се очертава фигура, която наподобява малтийски кръст. Диадемата била положена в краката на погребания воин. Хензел смята за неправилно от терминологична гледна точка златната пластинка от Царев брод да се нарича диадема. Той вижда и известни отлики между нея и украсената с пресована техника златна пластинка от Фокору. Според него характерната ѝ украса я прави сходна с много къснобронзови и ранножелязни съкровища и доказва нейната архаичност. Поради тези съображения той смята 8-и век пр.Хр.[174] за долна хронологическа граница на споменатото съкровище. Казано най-общо, носенето на златна пластинка или диадема от представителите на аристократичния елит (тук спорът е безпредметен от гледище на историческата интерпретация) е символ на върховната власт за земите от Карпатите, Трансилвания, Добруджа и Причерноморските степи до Микена, Крит и Мала Азия от и след къснобронзовата епоха. В гетските простори досега са известни само украшенията–символи от Царев брод, Михалково и Фокору, но и те са достатъчни за главния извод – пряка връзка и дори традиционализъм с изкуството и политико-религиозния живот на микенска Тракия.

В археологическата литература продължава да доминира хипотезата за интензивни етно-културни и военно–политически отношения между траките-гети от западния бряг на Понта и полумитичните кимери в периода 8–7 век пр.Хр. За много археолози и историци основен и убедителен аргумент в подкрепа на „кимерийската“ теза са сведенията на късния Страбон. Нещо повече, нахлуването на кимерийците по

---

[168] **Tončeva, G.** La chronologie du Hallstatt... Цит. съч., 71, 95–96 с добавки около и след средата на 7-и век пр.Хр.

[169] **Свещников, И. К.** О символике вещей Михалковского клада. – СА, 1968, 1, 10–27; **Граков, Б. Н.** Ранний железный век (культуры Западной и Юговосточной Европы). М., 1977, 186, 189.

[170] **Фол, А.** Гръцкият стил и така нареченото варварско изкуство. – Изкуство, 1979, 3, 27–28

[171] **Раевский, Д. С.**... Цит. съч., 59, 61, 63, 132, 162.

[172] **Бонев, Ал.** Ранна Тракия... Цит. съч., 134–136.

[173] **Попов, Р.** Могилните гробове при с. Ендже. –ИБАИ 6, 1930/1931, 98–100.

[174] **Hänsel, B.**... Цит. съч., 173–179.

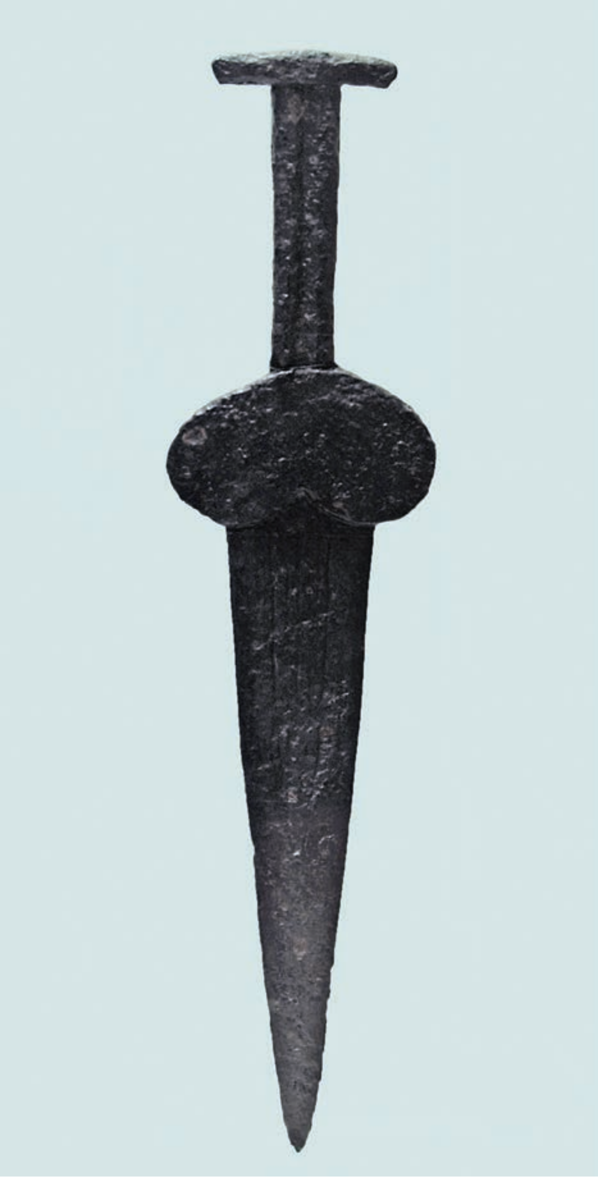

Обр. 151. Трако-скитски къс меч акинак от некропола край с. Иширково, Силистренско (V–IV век пр.Хр.). Регионален исторически музей – Силистра.

западния бряг на Понта, увличането на трерите с тях и преминаването им през протоците в Мала Азия[175] бе прието за сигурен исторически факт. Изказано бе и предположението за съществуването на **едно трако- (треро- или гетско?!) – кимерийско койне**; употребен бе и терминът **„трако-кимерийска“**[176] **древност**. Идеята по-скоро е резултат на свръхинтерпретация на богатия археологически материал, открит в обширната зона между Буг–Днестър, хинтерланда на Олбия, делтата на Дунав, Добруджа и Североизточна България на юг чак до старопланинската верига.

Поне засега по изворовия и археологичния материал тук стабилно е засвидетелствано гетско[177] етнокултурно присъствие в споменатите хронологически рамки. Предположението за етнически размествания и дори промени в такава консервативна област от бита като погребалния обичай и съответния инвентар в Карпато-Дунавския басейн също е трудно защитимо. Едва ли доказателства за това са материалите от разкопките при Царев брод (Ендже), Свещари (Мумджилар), Белоградец и Голямо Делчево.[178] Дори в близко бъдеще да се докаже съществуването на някакви етнокултурни промени в гетските предели в същата епоха, то не е задължително те да се обяснят с някакви кимерийски[179] анклави в посока юг–югозапад покрай морето. Привържениците на подобна теза видяха сигурни „доказателства“ за кимерийско присъствие в Североизточна България и Добруджа чрез открития погребален комплекс при Белоградец. Подобни паметници са открити край с. Стан, Шуменско, Невша и Езерово, Варненско, Монастира и Плачидол, Толбухинско, както и тези при Сибиоара, Ступин и Хаманджия. Според специалистите те се датират между къснобронзовата епоха и средата на 7-и век пр.Хр. и са доказателство за една стара тракийска[180] политико-религиозна традиция – почитане култа към хероизираните местни владетели.

При Белоградец, освен статуята на местния династ в центъра на могилата, сред останките на дървена гробница бе открито и самото погребение. Най-значителната находка от гробния инвентар е един железен кинжал с масивна дръжка и правоъгълно напречно сечение. Ножницата е с метална обковка от масивен лист злато. Инкрустацията е особено богата и според анализа на орнаментите има соларна символика. Самият кинжал е бил прикрепен към портупеен колан и принадлежал към ритуалното облекло на погребания династ. Като изследва начина на изработка и сравнява публикуваните досега кинжали в една обширна зона от Кавказ и Северното Черноморие до делтата на Дунав и Стара планина, авторката вижда достатъчна културно-историческа аргументация в подкрепа на версията за кимерийския му произход с вероятна прародина Северен Кавказ. Издателят предлага и вероятния път на разпространение на този тип кинжал. Основната посока е Кавказ, северното крайбрежие на Черно море, делтата на Дунав, Добруджа и през другите гетски земи в останалите райони на Древна Тракия. Основателно е предположено, че късият меч (акинак) е една от инсигниите на върховната власт на погребания при Белоградец племенен вожд. От същия тип е и отдавна публикуваният силно фрагментиран къс меч, вероятно акинак (?!), от Царев брод (Ендже) и до сега добре културно-исторически интерпретиран в специализираната литература, включително и колебанията за принадлежността му.[181]

---

[175] **Артамонов, М. И.** Киммерийцы и скифы. Л., 1974, 19, 23.

[176] **Мелюкова, А. И.** Итоги и задачи изучения взаимосвязей киммерийских и скифских племен с фракийцами в советской науке. – Studia Thracica, 1, S., 1975, 63–64.

[177] **Марченко, К. К.** Фракийцы на территории Нижнего Побужья во второй половине VII – середине I вв. до н.э. – ВДИ, 1974, 2, 149–161.

[178] **Тончева, Г.** О фракийцах нынешних Украины, Молдавы Добруджи и Северо–Восточной Болгарии в XI–VI в. до н. э. – Studia Thracica 1, S., 1975, 49–52.

[179] **Козенкова, В. И.** Связи Северного Кавказа с Карпато–Дунайским миром. – Скфский мир. К., 1975, 52–70.

[180] **Йорданов, К.** Траки и кимерийци. – Векове, 1979, 2, 31–32.

Най-категоричен в изводите си е Тереножкин, който ревностно защищава тезата за принадлежността на богатите погребения от Белоградец и Царев брод към кимерийската етнокултурна общност. Според него златната ножница от Белоградец е едно от върховните достижения на кимерийското изкуство. Малко по-долу обаче той си противоречи, като признава, че някои елементи на ювелирната техника са били непознати на техните занаятчии и торевти. Интерпретираният по този начин археологически материал му позволи да подкрепи старата идея за значително по своите мащаби нахлуване на кимерийски етнически маси на юг от Дунав и Добруджа. На практика подобни изводи поставят под съмнение самостоятелното икономическо и вътрешнополитическо развитие на гетските племена от края на 9-и до средата на 7-и век пр.Хр.

Особено странно и нереално изглежда авторовото твърдение, че социалното разслоение сред траки и кимери е ясно очертано едва около 7-и век пр.Хр. Именно оттогава са богатите погребения на конни воини, представители на аристократическия елит, сред които изпъква находката при Белоградец. Идеята му е компрометирана и от факта, че изброените аристократични погребения отстоят на няколкостотин километра от хипотетичната кимерийска[182] културно-историческа среда. Откритите кинжали „кимерийски“ тип в Молдова и района на Дунавската делта[183], датирани от края на 9-и и 8-и век пр.Хр., не са толкова упорито търсеното доказателство на някои археолози за кимерийско присъствие или влияние в тези естествени гетски етнокултурни центрове. Произволна и недоказуема изглежда и хипотезата, според която носители на тракийската материална култура в североизточните предели на Гетика били трерите. Те напуснали старите си местоживелища и под кимерийския натиск пресекли голямата река, Добруджа и днешна Североизточна България, като окончателно уседнали в северозападния ъгъл на тракийските земи (?!). Вън от съмнение е стремежът да се съгласуват някои неясни и несигурни археологически изводи с известието на Тукидид за трерите[184], за което ще стане дума след това. Прочее, цялата дискусия за трерите в писмената традиция е великолепно интерпретирана от Иванчик.[185]

Според историческата интерпретация между такива консервативни елементи на бита като облеклото и накитите от Тракия и Кавказ в периода 8–6 век пр.Хр. съществуват безспорни сходства, които не могат да бъдат едностранно обяснени с „влияние“ на кавказкия металургичен център на Балканите или обратно. По-точно би трябвало да се говори за „взаимодействие“, „взаимопроникване“ между сходни идейно–религиозни и политико–социални системи.[186] Дори е предположена една тракийска (вероятно трерска?!) инфилтрация в Кавказ през Мала

---

[181] Вж. последно **Tončeva, G.** Nécropole tumulaire près du village Belogradec, du VIIe s. av. n. è. – Thracia V, S., 1980, 5–52; **Иванчик, А. И.** Киммерийцы и скифы. Культурно–исторические и хронологические проблемы археологии восточноевропейских степей и Кавказа преди реннескифского времени. М., 2001, 123, 125, 200.

[182] **Тереножкин, А. И.** Киммерийцы. К., 1976, 22, 25, 34–35, 42–43, 91, 98, 105, 109, 144, 180, 204, 214–215.

[183] **Черняков, И. Т.** Киммерийские курганы близ устья Дуная. – Скифы и сарматы. К., 1977, 29–36; **Членова Н. Л.** О связах Северо-Западного Причерноморья и нижнего Дуная с Востоком в киммерийскую эпоху. – Studia Thracica 1, S., 1975, 75, 84, 89.

[184] **Tončeva, G.** Sur l’origine des Thraces. – Thracia, III, S., 1974, 84; Nécropolole tumulaire… Цит. съч., 46.

[185] **Иванчик, А. И.** Накануне колонизации... Цит. съч., 131.

[186] **Фол, А.** Гръцкият стил... Цит. съч., 27–28.

Азия от началото на I-ото хил. пр.Хр.[187] насетне. Разбира се, това е било един сложен етнокултурен исторически процес. Тезата окончателно премахва всички аргументи за „кавказкия“ произход на златото от Белоградец и позволява на изкуствоведи и историци да защитават предположението, че комплексите при Царев брод и Белоградец принадлежат на местен гетски занаятчийски[188] и ювелирен център.

Археологическият материал и писмената традиция не говорят в полза на тезата за съществуването на трако-кимерийска общност[189] и преминаването на кимери през гетските предели. Колебанията и съмненията ще останат и занапред поради все още неизяснените в науката проблеми относно етногенезиса, изкуството, културата и езика на номадите кимери.

Може би тук трябва да се напомни, че индоевропейският произход на кимерийските династи не може да реши спора за етническата им принадлежност. Според някои езиковеди името кимери е със значение „черноморски“[190], т.е. става дума за сборно наименование на мигриращи групи по бреговете на Понта.

И така, ранната гръцка проза и поезия нищо не съобщават за придвижванията на кимери и трери по западното крайбрежие на Понта. Същевременно „*бащата на историята*“ дава подробна информация за кимерите, тяхната ранна история, бит и придвижванията им през 8–7 век пр.Хр. Когато те били притеснени от скитите, движението им било през кавказките проходи към Мидия и Мала Азия чак до Йония с единствената цел грабеж. Според преданието с тях се сражавал и паднал на бойното поле лидийският владетел Гигес (654 или 652 год. пр.Хр.), който по думите на Херодот през 38-годишното си управление не извършил нищо велико. При неговия син Ардис кимерите превзели и плячкосали столицата Сарди[191] с изключение на цитаделата. Повечето специалисти приемат един основен маршрут на кимерийските миграции, посочен още от Херодот. Според преданията на елините и „варварите“ в скитския логос на историка са разказани етногоничните легенди, ранните контакти между скити и кимери и прогонването им от Южноруските степи, Кимерийския Боспор и северното крайбрежие на Понта.[192] Той цитира и основния си извор, поета Аристей от Проконес, творил през 7-и век пр.Хр. и написал прочутия „*Епос за аримаспите*“, легендарни хора с едно око, които живеели в съседство с полумитичните хипербореи, иседони, кимери и скитите. Местата у Херодот посочват маршрута на кимерите, минали вляво от Кавказ покрай Източния Понт и през Лидия нахлули и опустошили Мала Азия. Вече може да се смята за сигурно, че в съвременната историография проблемът е достатъчно изяснен.[193]

Последните проучвания върху тракийската етногеография потвърждават достоверността на сведенията у Херодот и Хеланик и са основен аргумент в подкрепа на хипотезата за преселването на мизите от Мала Азия[194] в Европа. Те поставят под съмнение твърденията на късния Страбон[195], който защищава обратната версия в спора си с Аполодор, Ератостен и Посидоний, дали Омир е споменал европейските или малоазийските мизи.

В хода на изложението ще засегнем и проблема за трерите, тъй като без необходимата аргументация те се свързват с етнокултурната и политическа история на гетските племена. Хронологически Тукидид е най-ранният извор за трерите и той ги знае като съседи на трибалите по време на военнополитическите операции на Ситалк в Македония и Халкидика през 429 год. пр.Хр. Тогава трери и тилатеи обитавали земите на север от Скомбрий (Витоша) и на запад от Оский (Искър).[196] Казано най-общо, те населявали днешното Софийско поле. Споменатите племена изчезват от изворите, които описват събитията след последната четвърт на 5-и век пр.Хр., и това дава сериозни основания на историците[197] да приемат тяхното постепенно асимилиране от мощните трибали.

---

[187] **Gergova, D.** Contributions to the Problem of Thraco–Caucasian Relations in the Early Iron Age. – Pulpudeva, III, S., 1980, 296–304.

[188] **Fol, A.**, **I. Marazov.** Thrace & Thracians, 93, 142–143.

[189] **Артамонов, М. И**.... Цит. съч., 37.

[190] **Трубачев, О. Н**. Temarandum „matrem matris“. К вопросу о языке индоевропейского населения Приазовья. – Славянское и Балканское языкознание. М., 1977, 90.

[191] **Hdt**. 1, 6; 1, 14–16; 1, 103; **Danov, Chr.** Altthrakien, 155–156.

[192] **Hdt**. 4, 11–12.

[193] **Иванчик, А. И.** ... Цит. съч., 169–170, 243–246.

[194] **Hdt**. 7, 20, 2; 7, 74, 2; 7, 75, 2; Hellan. Fr. 74; **Papazoglu, F.** Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba (tribali, autarijati, dardanci, scordisci I mezi). Sarajevo, 1969, 305; **Фол, А.** Проучвания ... Цит. съч., II, 14–15.

[195] **Strabo**. 1, 1, 10; 7, 3, 2; 7, 3, 3; 7, 3, 6; 7, 3, 7; 7, 3, 10; 7, 3, 13; 8, 3, 31; 12, 1, 3; 12, 3, 3; 12, 3, 20; 12, 4, 6; 12, 8, 3–4; **Detschew D.** Op. cit., 306–307.

[196] **Thuc**. 2, 96, 4; **Steph. Byz**. 624, 9; **Detschew, D.**.. Цит. съч., 505, 521.

[197] **Papazoglu, F.** ... Цит. съч., 48–49.

Най-често трерите са споменавани у Страбон, обикновено във връзка с кимерийските придвижвания към Мала Азия, и те са основното доказателство за учените[198], които приемат преминаването на кимерите през делтата на Дунав, Добруджа и Югоизточна Тракия. В сведенията на географа ясно се долавят разместванията в отделните хронологически пластове, нещо естествено, след като той отстои във времето от описваните събития почти осем столетия. Проблемът задълбочено е изследван от Вирт[199], който предполага съществуването на две групи трери с недостатъчно изяснена етногеография. Източните били в някакви сложни етнокултурни и военнополитически отношения с кимерите, докато западните обитавали североизточните райони на Мала Азия и крайбрежието на Пропонтида.

Според едно хипотетично предположение част от трерите били увлечени от мощните мизи и тевкри и преминали в Европа около епохата на Троянската война. Вероятно по тази причина Страбон чрез многобройните си извори е знаел за присъствието на трери сред траките около езерата Бистонида и Афнитида. Краен пункт от миграцията на това племе[200] е Софийското поле, където ги локализира Тукидид.

Анализът на археологическия материал от Североизточна Тракия с естествен център Добруджа и изворните данни категорично потвърждават неоснователността на тезата за някакво етнокултурно и военнополитическо присъствие на кимерите по западното крайбрежие на Понта. В писмената традиция преди Страбон нито едно тракийско племе, включително и трерите, не осъществява някакви контакти с тях. В противен случай за това щяха да съобщят такива ерудирани автори като Херодот, Тукидид, Теопомп и Ефор. Дори географът, който многократно сближава трери и кимери и ги смята, съучастници в опустошителните им набези в Мала Азия, никъде не говори за някакъв „западнопонтийски“ маршрут. Хипотезата очевидно е резултат на свръхинтерпретация на изходните данни от страна на някои изследователи. Вероятно чрез многобройните извори до Страбон са достигнали далечни реминисценции от реални исторически събития, които не са могли да бъдат правилно разбрани и осмислени от него. И още нещо, което има по-скоро логическа, отколкото историческа доказателствена стойност. Няма съмнение, че около средата на 7-и век пр.Хр., когато са датирани кимерийските миграции, гетските държавни обединения са притежавали достатъчно силен военен потенциал, за да спрат или поне се опитат да спрат техните предполагаеми придвижвания през Дунавската делта и Добруджа на юг по тракийското крайбрежие. От друга страна, чрез многобройните йонийски информатори и личните си наблюдения Херодот щеше поне накратко да спомене в разказа си за гетите и за техните „взаимоотношения“ с кимерите.

Обр. 152. Бронзов „скитски“ жезъл, изобразяващ глава на орел. Исторически музей – Добрич.

Изводът, колкото и да е общ, е исторически правдоподобен. През първата половина на I-ото хил. пр.Хр. Североизточна Тракия с Добруджа продължава естествения си ритъм на социално-икономическо и политическо развитие. То не е смущавано от значителни миграционни придвижвания или нахлувания на чужди етнически маси. Разбира се, това не изключва някакви вътрешноплеменни размествания, които не затихват почти до идването на римляните на полуострова. Те обаче не играят съществена роля в сложното историческо развитие на Североизточна Тракия с Добруджа в предримската епоха. Около и след средата на 6-и век пр.Хр. Добруджа е единият от основните икономи-

---

[198] **Danov, Chr.**... Цит. съч., 155.

[199] **Wirth, G.** Zum Volksstam der Treren. – Klio 49, 1967, 49–51.

[200] **Йорданов, К.** Траки и кимерийци... Цит. съч., 36.

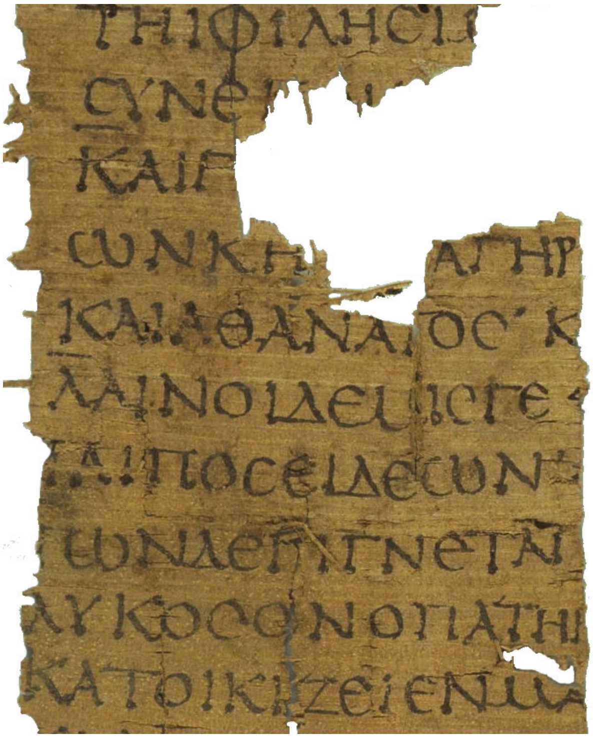

Обр. 152а. Фрагмент от съчинението „Атлантида“ на Хеланик.

чески и политически центрове, стимулирали историческото развитие не само на гетския, но и на общотракийския свят. Понякога дори областта се оказва в центъра на важни военнополитически събития с общобалканско значение. Това показва и значителното място на Добруджа като един своеобразен кръстопът, свързващ Североизточна, Югоизточна и Югозападна Тракия по суша и море.

В заключение: подробният езиковедски, изворов и исторически анализ позволи на Иванчик категорично да докаже, че инвазията на кимерите в Азия, прогонени от скитите от и след 70–60-те години на 7-и век пр.Хр., е достигнала до Синопе/Синопа, изрично споменат и у Херодот. Не съществуват никакви сериозни аргументи, че кимерите са достигнали Европа, по-точно тракийските предели, включително и западнопонтийското крайбрежие, а още по-малко Гетика. Въпреки краткото съобщение на ранновизантийския лексикограф Стефан Византийски, че триерите/трерите – тракийско племе, споменато и у Тукидид, обитавали земите на изток от Оксиос/Искър, те са изкуствена контаминация за мистично „кимерско присъствие“ в Тракия. Както изрично отбелязва Ал. Фол, етнонимът трери поне сега за сега си остава фантом[201]. В специализираната книжнина продължава да е валидна тезата на Дяконов, че кимерите не трябва да се възприемат като етноним, а по-скоро като означение на понятието „подвижен отряд ираноезично конно население от евразийските степи“.[202]

Интерпретациите в подкрепа на присъствието на кимерите и тяхната култура в Югоизточна Европа упорито продължават да са актуални в специализираната археологическа литература, но и досега остават без сериозни културно-исторически аргументи.[203]

Прочее, вече може да се смята за относително сигурно, че Лидия и отчасти Фригия със столицата Гордион са били обект на кимерски/кимерийски натиск през ранния 8-и и 7-и век пр.Хр. Съвсем несигурно изглеждат сблъсъците/конфликтите на кимери и скити (по **Hdt**. 4, 11–12) в Понтийските степи, с които географски Добруджа като полустеп е само контактна зона.[204]

Проблемите на ранните културно-исторически взаимодействия между степните етноси и техните предвиждания от Южен Урал към Северното Черноморие отдавна са обект на междудисциплинарни изследвания.[205] По-важно е, че тези етноси постепенно, но сигурно излезли от анонимност след средата на 7-и до към края на 6-и век пр.Хр., тъй като вече били наблюдавани и описани от елинските поети, йонийските логографи и особено от Херодот.

Според последните изследвания именно към средата – края на 7-и век пр.Хр. се отнасят първите контакти от „ранноскитския период“ през степите на Северното Черноморие в областта на изкуството със земите на съседите на запад – югозапад от Днепър.[207]

---

[201] **Hdt.** 4, 12; Thuc. 2, 96, 4; Steph. Byz. s. v. Trieres; **Фол А.** История... Цит. съч, 184; **Иванчик, А.** И. Накануне колонизации... Цит. съч., 131–135.

[202] **Diakonoff, I. M.** The Cimmerians. – Monumentum Georg Morgen–Stierne. Leiden, 1981, 103–140.

[203] **Bouzek, J.** Cimmerians, Scythians, Thracians and Central Europe. – In: Eirene (XLII). Studia Graeca et Latina. (Archaeologica). Praha, 2006, 22–42.

[204] **Vassileva, M.** Phrygia, the Cimmerians and Assyria. In: Eirene (XLII). Studia Graeca et Latina. (Archaeologica). Praha, 2006, 65–72 и особено 68.

[205] **Parzinger, H.** Die Skythien. München, 2004, 64–69, 109–112; Idem. Die früchen Volker Eurasiens vom Neolithikum biz zum Mittelalter. München, 2006, 703–708.

[206] **Parzinger, H.** ... Цит. съч., 703–705.

[207] **Parzinger, H.** Die früchen Volker Eurasiens vom Neolithikum biz zum Mittelalter, 705–708.

Шеста глава

ГРЪЦКА КОЛОНИЗАЦИЯ

(В. Велков)

През 8–6 век пр.Хр. в резултат на икономическото, социалното и политическото развитие на гръцките полиси в континентална Елада и по западния бряг на Мала Азия започва разселване на елини по бреговете на Средиземно море, Егейско море, Мраморно море и на Черно море. Търсейки по-добри условия за живот, поминък и връзки с богатите на суровини и зърнено производство крайморски области, елините създават неколкостотин колонии по бреговете на споменатите морета. Гръцката колонизация има важни последствия за по-нататъшното икономическо и културно развитие на античния свят, тъй като започват активни връзки между носителите на по-високи производствени отношения и на по-висока култура елински заселници и местните племена. Създадените колонии били всъщност най-ранните робовладелски градове в тези области и това имало голямо значение и за стимулирането на социално-икономическото развитие на разположеното в хинтерланда на колониите население и на взаимните връзки и отношения между това население и колониите. До голяма степен съществуването на колониите било обусловено и от отношението на местното население към тях и това бил и един от важните фактори в развитието на съответната колония в икономическо и политическо отношение.

Заселването на елини по брега на Добруджа е част от т.нар. източна колонизация, т.е. от колонизирането на бреговете на Мраморно и Черно море. Това е станало на етапи. Всъщност колонизирането на западния, тракийския бряг на Черно море било последният етап изобщо от колонизирането на черноморското крайбрежие.[208]

Особено място в колонизирането на тракийското крайбрежие е заемал йонийският Милет. Преселници от този град са създали Истрос (дн. с. Истрос), Томи (дн. Констанца), Одесос (дн. Варна), Дионисопол (дн. Балчик, по-старо име Круной) и само Калатис (дн. Мангалия) е бил колония на дорийски гърци. Произходът на Бизоне не е съвсем ясен, защото изворите говорят за „смесено население“. Тиризис (дн. нос Калиакра) бил тракийско селище до елинистическата епоха. Посочените имена не са от елински, а от местен произход, което показва, че елините са заварили по-стари селища. Те възниквали на удобни за живот места – на полуострови, които лесно са се защищавали и са създавали добри възможности за корабоплаване и търговия. Всички селища били свързани с богат земеделски хинтерланд, а Истрос векове наред дължал своето благосъстояние на риболова от делтата на Дунава и на дърводобива от богатите с дървен материал острови в тази област.

Освен посочените елински колонии, наследили по-стари селища, чиито имена са известни, археологически са открити и други селища с неизвестни имена около Дионисопол и нос Калиакра. В този район е засвидетелствано и местното име „*Пристанище на карите*“, вероятно край фара Шабла.[209] Известно е, че карите били особено активни мореплаватели. Те очевидно участвували в международния морски живот през втората половина на II-ото хил. пр.Хр. и са поддържали връзки с центровете в континентална Елада и Източното Средиземноморие.

Най-рано основаната колония по Добруджанското крайбрежие е Истрос[210] (7-и век пр.Хр.). Наречена е по името на реката, край делтата на която елините търсели удобно място за заселване, както било направено край устията на Дон и Днепър. Тъй като условията около самата делта на Дунава са по-особени и ненапълно благоприятни, милетските колонисти открили удобно място южно от делтата в удобен залив и с възможности за отбрана. Възникнал като тържище, Истрос бързо укрепнал, развил се като град и вече през 6-и век пр.Хр. заемал значителна площ. Откритата раннойонийска керамика е един от първите сериозни документи за успешното развитие на града. През 6-и и първата половина на 5-и век пр.Хр. градът преживял първия си материален разцвет, което се вижда от запазените надпи-

---

[208] За гръцката колонизация в Добруджа и нейния характер тук срв. **Danov, Chr.** Altthrakien. Berlin/New York, 1976, 175, 202, 211.

[209] **Arr**. Peripl. Ponti Euxini, 24; **Божков, Л**. В: Сп. Бълг. инж. арх. д-во 25, 1925, 8, 1–8.

[210] За Истрос и за разкопките тук виж: **Histria**. Monografie archeologică. I. Bucarst, 1954; **Histria**. II. Bucureşti, 1966; **Danov, Chr., Kl. Pauly**, 13, Lief. 1967, col. 1477; Altthrakien, 211; **Pippidi, D.** Scythica Minora. Bucureşti/Amsterdam, 1975, 31, 56, 81.

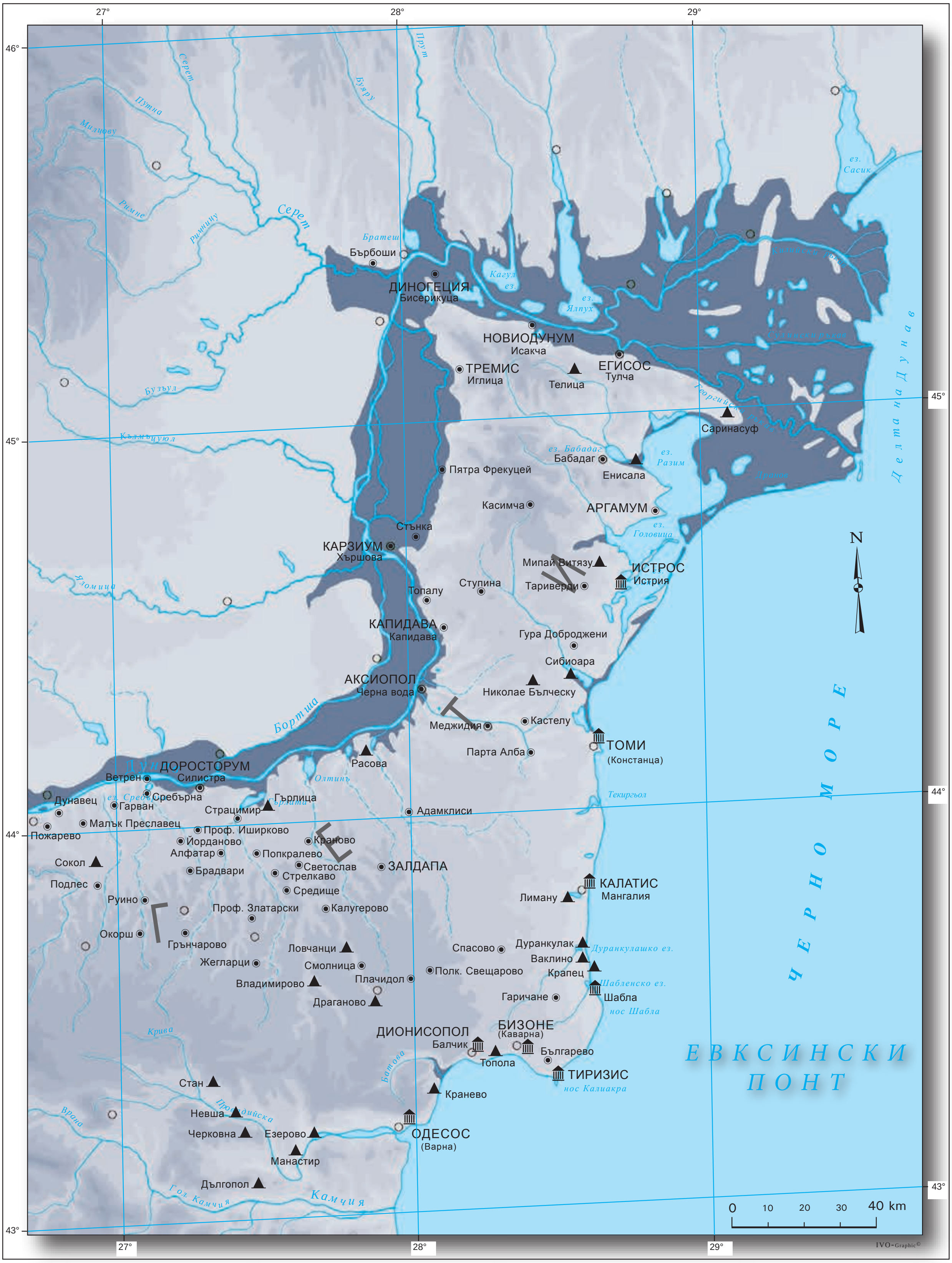
27°
28°
29°
46°
45°
44°
43°
Прут
Серет
Бъзъу
Путна
Милцову
Римне
Римнику
Братеш
Бърбоши
ДИНОГЕЦИЯ
Бисерикуца
Кагул ез.
ез. Ялпух
ез. Сасик
НОВИОДУНУМ
Исакча
ТРЕМИС
Иглица
Телица
ЕГИСОС
Тулча
Бузъул
Калмъцуюл
Сарinasуф
Саринасуф
Георгиевски
Делта на Дунав
ез. Бабадаг
Бабадаг
Енисала
ез. Разим
Пятра Фрекуцей
Касимча
АРГАМУМ
ез. Головица
Стънка
КАРЗИУМ
Хършова
Яломица
Михай Витязу
ИСТРОС
Истрия
Ступина
Тариверди
Топалу
КАПИДАВА
Капидава
Гура Доброджени
Сибиоара
АКСИОПОЛ
Черна вода
Николае Бълческу
Бортша
Меджидия
Кастелу
ТОМИ
(Констанца)
Парта Алба
Расова
ДОРОСТОРУМ
Силистра
Дунав
Ветрен
Дунавец
ез. Сребърна
Сребърна
Гарван
Олтина
Гърлица
Страцимир
Адамклиси
Текиргьол
Пожарево
Малък Преславец
Проф. Иширково
Йорданово
Алфатар
Кранево
Попкралево
Сокол
Светослав
Стрелкаво
ЗАЛДАПА
Брадвари
Подлес
Средище
Руино
Проф. Златарски
Калугерово
КАЛАТИС
Мангалия
Лиманy
Окорш
Гърнчарово
Ловчанци
Жегларци
Смолница
Спасово
Дуранкулак
Дуранкулашко ез.
Ваклино
Полк. Свещарово
Крапец
Владимирово
Плачидол
Шабленско ез.
Шабла
нос Шабла
Гаричане
Драганово
ДИОНИСОПОЛ
Балчик
БИЗОНЕ
(Каварна)
Българево
Топола
ТИРИЗИС
нос Калиакра
Крива
Батова
Стан
Враня
Невша
Провадийска
Кранево
Черковна
Езерово
ОДЕСОС
(Варна)
Манастир
Дългопол
Гол. Камчия
Камчия
Г Е Т И
Ч Е Р Н О М О Р Е
Е В К С И Н С К И
П О Н Т
N
0
10
20
30
40 km
IVO-Graphic©

Карта 7. Добруджа през 12–1 век пр.Хр. 🏛 – гръцка колония; ◉ – селище; ▲ – селище от ранножелязната епоха.

си от това време, от разкриваните останки на значителни по размерите си култови сгради. Най-значителна сграда бил храмът на Аполон, главното божество на Истрос, както и в другите милетски колонии. Този материален разцвет се дължи на търговията на града, който още от самото си начало търгувал много с риба, дървен материал и поддържал активни връзки със своята метрополия. Известна е и една основана от града фактория (тържище) „*Пристанище на истрийците*“ край Олбия. През 5-и век пр.Хр. Истрос се споменава и от Херодот. От края на 5-и век пр.Хр. градът сече вече и собствени монети. Изглежда, че градът не е бил достигнат по време на похода на персите през Добруджа към скитската земя.

Към края на 5-и и началните десетилетия на 4-и век след вътрешнополитически борби олигархическото управление отстъпило на демократическото. Събитията са разказани от Аристотел, и то като обяснение към подобни преврати и в други елински колонии – Масалия (дн. Марсилия), Хераклея Понтийска.

Истрос се споменава при походите на Филип II Македонски в източните области на Балканите особено във връзка с борбата на македонците против скитския цар Атей. Градът запазил своята автономия и едва след смъртта на Александър Велики положението му, както и на останалите колонии по брега на Добруджа и по западния черноморски бряг, се влошило. Наследникът на Александровата власт в Тракия Лизимах настанил свои гарнизони в елинските колонии. Неговите методи на управление засягали тяхното икономическо и политическо развитие и през 313–312 год. те въстанали срещу македонския владетел. Обединени в съюз, Истрос, Калатис и Одесос прогонили гарнизоните на Лизимах. Към елините се присъединили и местни тракийски племена. Лизимах предприел бързо наказателен поход, обсадил Одесос, който се предал. Без съпротива отстъпил и Истрос и градът очевидно останал под македонска власт до смъртта на Лизимах.

Към средата на 3-и век пр.Хр. (около 260 год.) Истрос бил въвлечен във война, породена от борбата за надмощие между отделните елински градове по черноморското крайбрежие главно около проблеми за икономическо влияние. Истрос и Калатис започнали война против Томи, но тук се намесил Византион. Калатис претърпял сериозно поражение, което го отслабило за продължително време. Истрос пострадал по-малко от тези събития благодарение на по-голямата си отдалеченост от мощния по това време Византион. През втората половина на 3-и век е известен надпис в чест на някакъв търговец от Картаген, който доставял на града жито на евтини цени, също и надпис в чест на някакъв много богат гражданин от друг град, който помогнал на Истрос.

Един известен надпис в чест на истрийския гражданин Аристагор разкрива неговите заслуги в организиране защитата на Истрос срещу нападенията на околни племена, които вече застрашавали града. Надписът разказва за начина, по който Истрос, а вероятно и други колонии търсели съвместно съжителство със силните съседни тракийски и други племена, за да си осигурят необходимите спокойни условия за икономическо и културно развитие на града и неговата територия.

Това важало особено за развитието на земеделието в околностите на града и за търговските връзки със съседното население. Части от това население вече по различен път навлизали и се смесвали с населението на колониите и това допринасяло значително за промени в етническите взаимоотношения в тези полиси – навлизали местни култове, местни занаятчии започвали работа в колониите. Този процес продължавал и през следващите векове, и допринесъл значително за етническото смешение и за намаляването на предишния елински облик на градовете по крайбрежието.

Борбите между западночерноморските колонии за икономически предимства и за политическо надмощие били постоянен спътник на

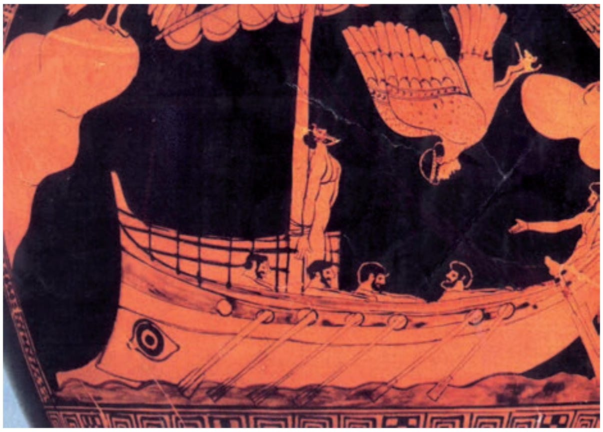

Обр. 153. Гръцка митологична сцена – Пътуването на Одисей. Чернофирнисова керамика.

Обр. 154. Крепостните стени на Истрос (Истрия).

тяхното развитие през елинистическата епоха. Надпис, открит в Истрос, разказва за такава война през 2-и век пр.Хр.[211] Месамбрия нападнала Анхиало, тържище на Аполония, важен производител на сол, и го завзела. Месамбрийците нападнали и Аполония и даже осквернили прочутия местен Аполонов храм. Аполонийците призовали на помощ други йонийски колонии начело с Истрос. Обединената флота на йонийците предвождал истриецът Хегесагор и тя успяла да спре нашествието на Месамбрия и да възстанови правата на Аполония. Тази война, изглежда, е била значително събитие, защото отзвук от нея се долавя в няколко надписа. Аполонийците издигнали статуя на истрийския адмирал и възпоменателен надпис, препис от който се е запазил в Истрос. Всичко това разкрива големите възможности на Истрос през 2-и век пр.Хр.

В началото на 1-и век пр.Хр. черноморските елински колонии и Истрос станали активни съюзници на понтийския владетел Митридат в борбата му против римската агресия. След разбиването му Марк Лукул предприел първия римски поход във вътрешността на Тракия и против елинските колонии по Западното Черноморие и в Добруджа. Аполония била разрушена, а останалите колонии бързо отворили крепостните си врати пред настъпващите римляни. Истрос постъпил по същия начин и вероятно не е пострадал. За пръв път Рим установил, макар и все още нетрайно, своята власт по крайбрежието на Черно море, чак до делтата на Дунава. Градовете вероятно били организирани като *civitates foederatae*. Последвалите походи на римски войски и особено разбиването на Гай Антоний Хибрида през 61 год. пр.Хр. в околностите на Истрос от бастарните, живеещи край делтата на Дунава, силно намалило римското влияние. Градът обаче не можал продължително време да се радва на спокоен живот, защото пострадал сериозно при похода на Буребиста, който по думите на Дион Хризостом:

> „*...превзел Олбия и останалите градове по левия бряг на Понта чак до Аполония. Вследствие на това живеещите по тези места елини преживяха извънредно голям упадък. Западнаха извънредно много и техните градове, едни от които въобще не бяха възстановени, а други бяха лошо заселени. На всичко отгоре в тях нахлуха и се заселиха масово варвари...*“.[212]

---

[211] **Pippidi, D., E. Popescu.** Les relations d’Istros et d’Apollonie du Pont à l’époque hellénistique. – Dacia III, 1959, 235 sq.

[212] **Dio Chrys.** Or. XXVI, 6.

До времето на окончателното установяване на римската власт към първите десетилетия на 1-и век сл.Хр. сведенията за града са много ограничени и ни го представят като западнал икономически град с минимално значение и смесено население. Положението било действително сериозно, защото в един надпис от втората половина на 1-и век пр.Хр. се говори за **„второто създаване“ на Истрос**. То се свързва с възстановителните работи в града, пострадал при едно нашествие на гетите.[213] Страбон означава Истрос като „полихнион“ (градче). Този упадък продължава поради влошените икономически и политически условия в Добруджа и Черноморието и едва към началото на 2-и век включеният вече град в провинция Долна Мизия започва нов период на материален и културен разцвет.

Другият значителен град по добруджанското крайбрежие, основан също от милетски елини, южно от Истрос, е Томи (дн. Констанца).[214] Вероятно това е станало през първата половина на 6-и век пр.Хр. За периода 6–4 век пр.Хр. липсват достатъчно данни за неговата история. Томи вероятно е играел ролята на тържище, което благодарение на богатия си земеделски хинтерланд постепенно се оформяло като самостоятелен град, и то като средище главно на търговия и мореплаване. За това допринасяло и удобното му естествено пристанище, разположено край леснозащитим полуостров. Към средата на 3-и век пр.Хр. той стоял в центъра на борбите между Византион, от една страна, и Калатис и Истрос, от друга. Тази борба завършила с победата на Византион. Вероятно от тези десетилетия започва и монетосеченето на града, което прекъсва при настаняването на римляните тук. Много надписи разкриват търговското значение на града и връзките му с Олбия, Тирас, Аполония и др. Томи е бил активен и силен съюзник на понтийския цар Митридат. Той е бил превзет от Лукул по време на известния му поход през 72–71 год., но не пострадал чувствително.

Съпротивата на елинските колонии в съюз с бастарни и гети против римското господство, което особено се изявило при злоупотребите на Хибрида, управителя на провинция Македония, под чиято зависимост били поставени, отхвърлило това господство. Сега обаче и Томи, както останалите елински градове, сериозно пострадал при нашествието на Буребиста. Един надпис разкрива опасностите, които заплашвали града, бягството на видни граждани, защитните мерки, които градът вземал за своята защита. Псевдо-Скимнос го нарича „полихнион“.

Повече данни за Томи знаем от началото на 1-и век сл.Хр., когато той вече бил включен в Римската империя и когато тук бил заточен Овидий. От творбите на Овидий, писани тук, независимо че не са лишени от известен песимизъм, се разкрива как Томи непрекъснато бил заплашван от варварски племена. Очертава се скромната материална култура, ниските крепостни стени, твърде смесеният характер на населението, където имало и много гети. Преобладава земеделско-скотовъдният поминък на града, но и значението му като пристанище не било малко.[215]

В новосъздадената провинция Мизия, респ. по-късно Долна Мизия, Томи постепенно придобивал все по-голямо значение. Оттук излизала най-късата връзка между Черно море и Дунава – до Аксиопол. Пораснало търговското значение на града като благоприятно разположен град в Добруджа с добри условия за пристанище и за защита. Той се превърнал в административен център и през Късната античност бил вече главният град на провинция Скития.

Обр. 155. Част от фортификацията на Томи, днешна Констанца.

Калатис е най-ранният град, основан от дорийски преселници, от Хераклея Понтийска, за разлика от останалите йонийски колонии.[216]

---

[213] **Pippidi, D.** La „seconde foundation“ d’Istros à la lumière d’un document inédit. – BCH, 1968, 226–240.

[214] За Томи вж. **Danov, Chr.** – RE, IX, Suppl. Bd. 1962, col. 1397–1428.

[215] Срв. произведенията на Овидий – Tristia („Тъгите“) и Epistulae ex Ponto („*Писма от Черноморието*“), където на много места се говори за този край. Превод на български на най-интересните пасажи у Извори 2, 173, 181.

[216] Срв. **Danov, Chr., Kl. Pauly,** 14, Lief. 1967, col. 65.

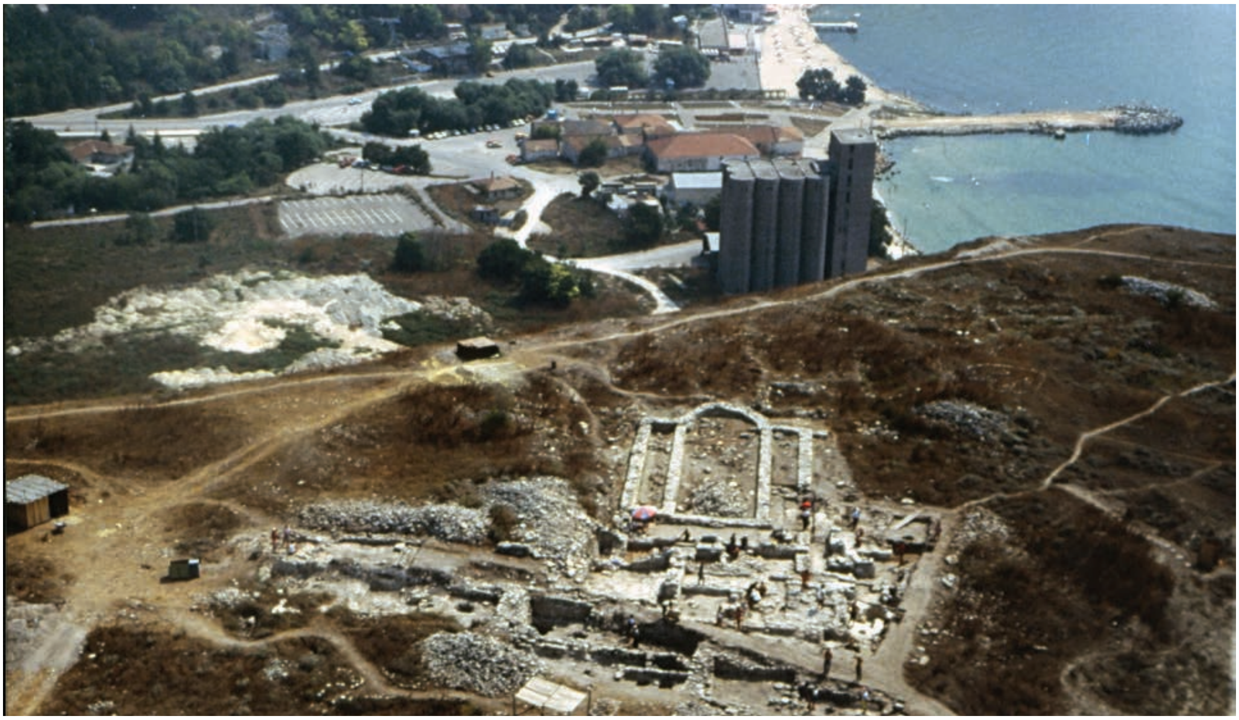

Обр. 156. Аерофотография на крепостта на нос Чиракман край пристанище Каварна. Антична колония Бизоне.

Градът достигнал значителен материален и културен разцвет през 4–3 век. Към края на 4-и век пр.Хр. Калатис бил един от главните организатори на борбата против управлението на Лизимах. 1000 граждани били принудени да напуснат града под натиска на македонците и да потърсят убежище при боспорския владетел Евмел. Това показва, че градът бил многолюден. Той се развивал като търговски център и поддържал активни връзки с близки и далечни градове, с Олбия, Аполония, Месамбрия, Митилена, с Таврическия Херсонес, с Одесос, о-в Евбея, Атина, със Смирна. Независимо че водил несполучлива война с Византион към средата на 3-и век, което до известна степен се отразило на неговия икономически просперитет, през 3–2 век Калатис бил едно от най-значителните културни средища измежду елинските колонии по Черноморието изобщо. Калатис бил родно място на видния историк Деметрий, написал съчинение *„Върху Азия и Европа“* в 20 глави, също и на Хераклид Лемб, автор на една история на Диадохите. От Калатис произхождат и други видни дейци на културата, един от които организирал през 3-и век хорове и имал много ученици в Месамбрия.[217]

Обр. 157. Крепостна кула и порта на цитаделата на нос Калиакра. Античен град Акре кастелум.

Калатис също бил превзет от Лукул по време на похода му против съюзниците на Митридат (72–71 год. пр.Хр.). Запазен е договорът между Рим и Калатис, уреждащ техните взаимоотношения, по-нататъшната съдба на града и неговото правно положение.[218] Окончателно градът влиза в системата на Римската империя с оформянето на провинция Мизия около началото на 1-и век сл.Хр.

---

[217] Вж. **Велков, В.** Културни отношения между Месембрия и Калатис през елинистическата епоха. – Studia Balcanica 2, S., 1970, 55–62.

[218] **Pippidi, D.** Scythica Minora, 173–181.

Дионисопол според древната легенда се е наричал първоначално Круной заради богатите извори на това място, където имало тракийско поселение от много ранна епоха.[219] Според една легенда веднъж морето изхвърлило статуя на Дионис, която местните жители прибрали, построили светилище и преименували града на негово име. Страбон споменава града само като Круной и понеже се предполага, че той взема данни от Деметрий от Калатис, очевидно това преименоване е станало едва към края на 3-и век пр.Хр., когато започва и монетосеченето на града. Дионисополис се развивал като търговско средище и вероятно е бил и винопроизводителен център. Той бил превзет за пръв път от римляните по време на похода на Лукул, но не е пострадал. Той не пострадал и при нашествието на Буребиста, както се вижда от надписа, издигнат в чест на видния дионисополски гражданин Акорнион (48 год. пр.Хр.), един от най-опитните дипломати от тези години. Той поддържал лични връзки с Буребиста, срещал се от негово име с Гней Помпей, който по това време се борел с Цезар на Балканите. Акорнион успял да издейства редица придобивки за родния си град, за което Дионисополис го увенчал със златен венец и с бронзова статуя, като било решено да бъде увенчаван ежегодно на празника Дионисий, основния празник на града, със златен венец и да му се даде най-хубавото място на градския площад, за да постави статуята си.[220]

Материалният разцвет на града намерил израз в многобройни и с високохудожествени качества скулптури от 2–1 век, някои от които са се запазили. Добре развитото лозарство поддържало значението на града и в системата на провинция Долна Мизия.

Обр. 158. Вход към крепостта на нос Калиакра. Античен град Акре кастелум.

Обр. 159. Чаша от „Мегарски тип“, импорт от остров Делос. Исторически музей – Каварна.

На нос Чиракман, при дн. Каварна, е било разположено селището Бизоне. В това тракийско селище към 5-и век пр.Хр. се настанали колонисти от Месамбрия, които го превърнали в елинска колония, каквито случаи има и други по черноморското крайбрежие.[221] Населението обаче останало в преобладаващото си болшинство тракийско. Бизоне, за чието развитие през 4–2 век пр.Хр. се знае сравнително малко, се споменава в един надпис от 3-и век пр.Хр., когато е бил заплашен от един съседен гетски династ Золтес.[222] Изглежда, че Бизоне се е развивал също както и други съседни селища като търговски център на богат хинтерланд. Вероятно и той е бил превзет от Лукул през 72–71 год. пр.Хр., макар че името му се споменава по този повод в силно променена форма. През втората половина на 1-и век пр.Хр. градът пострадал силно от земетресение и част от носа потънала в морето. Някои автори от 1–2 век наричат Бизоне „пусто място“, но разкопките, проведени тук, посочват, че макар и с по-малко значение, животът тук не е престанал да съществува и през римско време.

Тракийското селище Тиризис е било разположено на нос Калиакра. Той бил центърът на

---

[219] **Danov Chr., Kl. Pauly**, 8, Lief. 1965, col. 76; **IGBulg.**, I2, 49.

[220] **IGBulg**. I2, n. 13.

[221] За Бизоне изворите у: **IGBulg**. I2, 35–37; за по-старите разкопки вж. **Мирчев, М.**, **Г. Тончева**, **Д. И. Димитров**. Бизоне–Карвуна. – ИВАД XIII, 1962, 21 сл.

[222] **Pippidi, D.** Scythica Minora, 31.

Обр. 160. Елинистическо светилище на тракийската богиня Кибела, изградено в карстова пещера на южния склон на „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро. Краят на 4–1 век пр.Хр.

тракийското племе теризи, чиято територия обхващала част от Югоизточна Добруджа.[223] Кога е възникнало поселението на това почти недостъпно място, не се знае, но според Страбон:

> *„...носът Тиризис е укрепено място, където едно време Лизимах криел своите съкровища...“.*

Очевидно селище тук е имало вече през 5-и век пр.Хр. и през втората половина на 4-и век пр.Хр. на това място са били разположени военни части на наследника на Александър Лизимах. Дали са се заселили и елински преселници, не е известно. Разкопките разкриха основи от сгради, оформящи архитектурния център на Тиризис от елинистическо време. Открити са и следи от крепостната система. Многобройният керамичен материал, амфори и др., открити тук, разкриват връзките на селището с големи презморски центрове като Родос, Хераклея Понтийска, Синопе. Открита е и вносна елинистическа керамика от края на 4–3 век пр.Хр., т.нар. „*Мегарски чаши*“ и др. Изключително благоприятното стратегическо местоположение на Тиризис налага неговото по-нататъшно развитие през римско и ранновизантийско време като крепост, което е унищожило много следи от старите периоди на града.

Елинските колонии по черноморското крайбрежие на Добруджа са играли в периода 6–1 век пр.Хр. значителна роля в нейното икономическо, социално и културно развитие. Като най-ранни робовладелски полиси в тази област те без съмнение са оказвали влияние върху понататъшното развитие на обществените отношения всред съседните гетски племена. Много активни били търговските връзки. Материалният просперитет на повечето колонии до голяма степен е бил зависим от нормалните взаимоотношения с гетското население и те винаги са били готови на отстъпки и компромиси при наличието на всякаква пряка военна заплаха, каквито е имало твърде често. Античното културно влияние през тези столетия, поне според известните досега находки, е било ограничено главно за социалноръководната върхушка на гетските племена.

---

[223] За Тиризис изворите у **IGBulg**. I2, 42–44; срв. **Китов, Г.** Калиакра през античността и средновековието. – ГСУ–ФИФ, 64, 3, История, 1971, 1–20; за по-новите проучвания виж: **Balkanska, A.** Tirizis–Tiriza–Akra. Die trakische und römisch–byzantische Stadt am Kap Kaliakra (Scythia Minor). – Klio 62, 1980, 1, 27–46.

ADDENDUM 1 (К. Йорданов)

Държа да отбележа, че текстът, написан от покойния мой учител проф. Велизар Велков, е останал непроменен поради морално-етически и колегиални причини. Разбира се, през изминалия повече от 20-годишен период бяха публикувани нови, предимно археологически, материали и много обобщаващи студии за отделните колонии по крайбрежието на западния бряг на Понта от устието на Истрос на юг до източния Хемус. Ще се опитам да посоча накратко основната полемика в специализираната книжнина без претенции за всеобхватност или амбиции за ерудиция по проблематиката.

Вън от всякакво съмнение е ролята на Милет като метрополия, създала свои апойкии по западнопонтийското крайбрежие.[224] Първото известно в писмената традиция селище е Оргаме.[225] То е споменато, макар и еднократно, в трибутните листи на Атинско-Делоския морски съюз за архонтската 425/424 год. пр.Хр. Археологическите проучвания на селището с некропол при нос Доложман, на около 25 км северно от Истрия, близо до делтата на Дунав, дават възможност на изследователите то да бъде идентифицирано със споменатия у Хекатей полис на Истрос. Най-ранният археологически материал приблизително е датиран между 650 и 630 год. пр.Хр., т.е. малко преди основаването на Истрия. Скоро след това обаче йонийската колония се превръща в доминиращ икономически и политически център на юг от делтата на Истрос/Дунав.[226] Изглежда наистина през първата половина на 5-и век пр.Хр. Оргаме е изиграл важна роля и за вътрешността на Северна Добруджа, но на предположението, че тук е имало „скитско превъзходство“ (?!), изказано от Оперман, липсват необходимите аргументи. Все пак авторът прави значителна корекция, като отбелязва, че в

> *„...никакъв случай скитският етнически елемент (sic!) в делтата на Дунав не би могъл да повлияе значително върху традиционния облик на Истрия и околната гетска земя....“.*[227]

Прочее, според много изследователи в региона на Северна Добруджа към и след средата на 6-и век пр.Хр., вече бил завършил процесът на консолидация на „историческите гети“. Нещо повече, може да се приеме за почти сигурно трайното присъствие на тракийско/гетско население във Влашката равнина и дори на изток до долните течения на Серет–Прут–Днестър.[228]

Обр. 161. Оброчна плоча на богинята Кибела. Открита е близо до пещерното светилище на южния склон на „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро.

И така, според писмената традиция, предимно Псевдо-Скимнос[229] и още по-късния Евсевий[230], Истрия е била основана в архонтската 657/656 год. пр. Хр.[231] Археологическите

---

[224] **Sakelariou, M.** The Polis–State. Definition and Origin. Athens, 1999, 85–86, 144–146, 346.

[225] **Hec**. FGrH 1, 172(Jacoby) = Fr. 173 (Nanci); **Oppermann, M**. Thraker, Griechen und Römer an der Westküste des Schwarzen Meeres. Mainz am Rhein, 2007, 7.

[226] **Petropoulos, E**. Problems in the History and Archaeology of the Greek Colonization of the Black Sea. – In: Ancient Greek Colonies in the Black Sea. Vol. 1 (Ed. Gramenos – Petropoulos), Thessaloniki, 2003, 54; **Oppermann M.** Die Westpontischen Poleis und ihr indigenes Umfeld in vorrömischer Zeit. – In: Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeer raumes. Langenweißach, 2004, 8, 24.

[227] **Оперман, М.** Обликът на Западнопонтийските полиси в междинното пространство между Тракия и Мала Азия. – В: Jubileus V. Сборник в чест на проф. Маргарита Тачева. С., 2002, 306–307.

[228] **Niculiță, I.**, **A. Zanoci.** Die Beziehungen der Thraco–Geten aus dem Nordwest–Pontos zur archaisch griechischen Zivilisation. In: Thrace and Graeco–Roman World. Proceedings of the 10th International Congress of Thracology. Athens, 2007, 428–433.

[229] **Ps–Scym**. 766–770 (Diller).

[230] **Euseb**. Chron. 95b (Helm).

Обр. 162. Чернофирнисов кантарос без украса. Открит в светилището на Кибела на „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро 3–1 век пр.Хр.). Регионален исторически музей – Добрич.

проучвания също така дават основателно точна датировка за основаването на града – третата четвърт на 7-и век пр.Хр., т.е. около 630 год. пр.Хр.[232] Вече е почти сигурно, че градът е бил частично разрушен от атаките на степните скити след неуспешната експедиция на „царя на царете“ Дарий I срещу тях през 515/514/513 год. пр.Хр. според недостатъчно сигурната хронология на събитията.[233] Изглежда, скитското етническо присъствие в хòрата на Истрия постепенно изчезва около и след 460–450 год. пр.Хр., когато са датирани бронзовите монети на Скил с легенди ΣΚ, ΣΚΥ, ΣΚΥΛ, ΣΚΥΛΕΩ, който според изричната информация на Херодот бил син на цар Ариапейт, роден от брака му с жена от Истрия.[234]

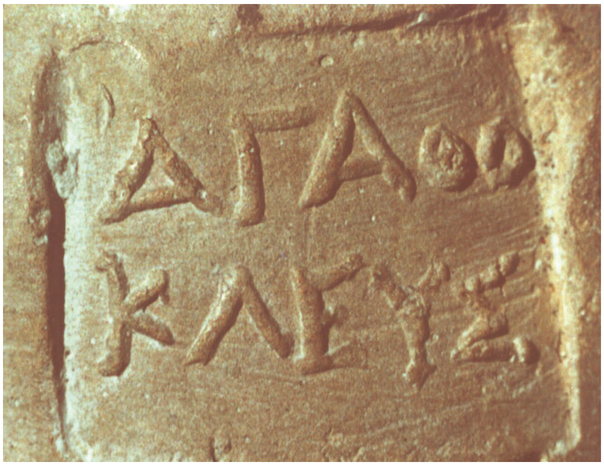

Обр. 163. Амфорни печати от остров Родос, от „Големия остров“ в Дуранкулашкото езеро. Исторически музей – Добрич

Впоследствие между средата на 5-и и средата на 4-и век пр.Хр. хòрата на Истрия е в зоната на активни икономически и политически взаимодействия с одриския и гетския династически домове. Аврам дори е убеден, че прочутата гробница при Аджигьол трябва да се свърже със силно укрепения гетски център до Бейдауд (област Тулча).[235] Ролята на Истрия след средата на 5-и век пр.Хр. ще бъде подробно разгледана в следващите параграфи на историческото изложение.

Що се отнася до Томи, археологическите проучвания по-скоро подсказват, че селището е възникнало към първата половина или средата на 6-и век пр.Хр., т. е. приблизително едновременно с Одесос.[236] Изказано е предположението, че ранното селище е било под известен контрол на Истрия, въпреки че е била самостоятелна апойкия.

От друга страна, основаването на Круни/Дионисополис продължава да е спорен проблем в специализираната литература.[237] Най-вероятно бъдещите археологически проучвания ще покажат дали възможната хипотеза Круни да е Кранево, а Дионисополис – Балчик е вярна. Все пак почти е сигурно, че Дионисополис е бил йонийска, вероятно милетска апойкия преди разгрома на въстанието от 500/499–494 год. пр.Хр. По-ранната е била Круни, а малко по-късно се появил и Дионисополис, подсилен с нови контингенти заселници.[238] Ако предположението е

---

[231] **Nawotka, K**. The Western Pontic Cities. History and Political Organization. Amsterdam, 1997, 16–17.

[232] **Avram, A**. Histria. – In: Ancient Greek Colonies in the Black Sea. Vol. I. (ed. G. V. Gramenos, E. K. Petropoulos). Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece, Nr. 4. Thessaloniki, 2003, 279–280.

[233] Вж. **Alexandrescu, P**. L'aigle et le dauphin. Etudes d'archéologie pontique. Bucarest–Paris, 1999, 102–105.

[234] **Hdt**. 4, 80; **Vinogradov, J. G**. Pontische Studien. Kleine Schriften zur Geschichte und Epigrafik des Schwarzmeerraumes. Mainz, 1997, 208–209.

[235] **Avram, A**... Цит. съч., 308.

[236] **Oppermann, M**... Цит. съч., 10.

[237] **Gočeva, Z**. The Problem of Krounoi–Dionysopolis: One Settlement of Two? – In: New Studies of the Black Sea Littoral. Colloquia Pontica 1, 1995, 13–16.

[238] **Nawotka, K**. Op. cit., 23–24; според Бошнаков Дионисополис е получил името си около 390 г. пр.Хр., когато бил основан Калатис, вж. Бошнаков К. Псевдо–Скимнос или

вярно, то ранното селище е било основано около втората четвърт или средата на 6-и век пр.Хр.[239] Известните до момента археологически, епиграфски или нумизматични данни не могат да подкрепят хипотезата за вторично заселване на йонийски ойкисти, включително и от Одесос, през ранноелинистическата епоха. Тя очевидно се нуждае от допълнителни аргументи.

Сложна е и културно-историческата ситуация в началния период от създаването на Калатис. Според Псевдо-Скимнос[240] селището е било дорийска апойкия на Хераклея Понтика. Късният Помпоний Мела[241] приписва основаването му на Милет, а Плиний[242] смята, че ранното име на поселението било Цербатис. Дорийският характер на институциите в града и местният диалект говорят в подкрепа на хераклейския характер на заселниците. В случая оставям настрана спора дали апойкията е била основана по времето на македонския владетел Аминта I (ок. 540–498 год. пр.Хр.), бащата на Александър I Филелин или значително по-късно – при Аминта III (393–369 год. пр.Хр.), бащата на Филип II. Спорът, поне засега, клони към втората възможност, тъй като сигурните археологически находки от града се отнасят предимно към 4-и век пр.Хр. и след това. Вероятно прав е Оперман[243], който приема, че възникването на Калатис е продължителен процес, като е имало втора значителна вълна от заселници, допринесла за просперитета на града. Именно тук е мястото да се подчертае културно-историческото значение на елинистическия храм в района на града.

През 1991–1996 год. екип, ръководен от чл.-кор. на БАН, проф. Х. Тодорова, изследва обширен и добре запазен храм, изсечен в скалния масив на „Големия остров“ в Дуранкулак. Бяха проучени кладенец, сграда за жертвоприношения и жертвени площадки с датировка 3-ти век пр. Хр. Според изследователите комплексът бе идентифициран като свещена територия (*Territorium sacrum*) на богинята Кибела.[243a] По всичко личи, че той е принадлежал към хòрата на Калатис и е функционирал от края на 4-и до първата четвърт на 2-и век пр.Хр. Именно през ранноелинистическата епоха градът е бил найизявеният икономически, културен и политически градски център в Добруджа.[244] По всяка вероятност ойкистите от Битиния, по-точно от Северозападна Мала Азия, основатели на Калатис, са привнесли култа на Кибела, който в „прародината“ си обикновено е бил изсечен в скален масив. Подобно природно образувание е била естествената пещера на „Големия остров“, който бил само на 10 км южно от града. Храмът се състои от преддверие, над което е имало фронтон, входен коридор, предна зала, завършваща с триъгълна абсида, западна и източна зали, разделени от скална стена. Именно в дъното на последната е бил издигнат подиум, където има следи от осови камъни и личат части от трона на богинята. В западната зала са били извършвани пречистващи жертвоприношения с кръв, характерни за култа към Кибела. Изследователите предполагат, че през първата четвърт на 2-и век пр.Хр. храмът е бил напуснат

Обр. 164. Амфорен печат от остров Тасос с емблема глава на Силен от жертвена яма № 26 на западния бряг на Дуранкулашкото езеро. Първа половина на 3-и век пр.Хр. Регионален исторически музей – Добрич.

Семос от Делос. Проучвания върху сведенията на елински автори за Западния Понт. София, 2007, 172.

[239] **Димитров, М**. Дионисополис. В., 2001, 60

[240] **Ps–Scym**. 761–764.

[241] **Melae** 2, 22–23; **Oppermann, M**. Thraker… Цит. съч., 9.

[242] **Plin**. NH 4, 11, 44.

[243] **Oppermann, M**... Цит. съч., 16–17.

[243a] **Todorova, H**. Durankulak – a Territorium sacrum of the Goddess Cybele. – In: Dēmētrios V. Grammenos, Elias K. Petropoulos (eds.). Ancient Greek colonies in the Black Sea 2, Vol. 1, – BAR. International series, Oxford (Archaeopress), 2007 175–238.

[244] **Oppermann M**... Цит. съч., 251.

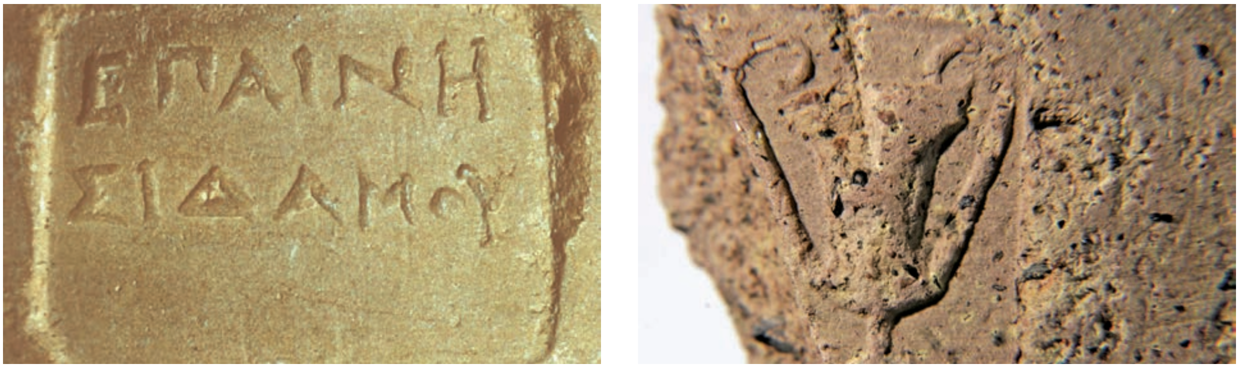

Обр. 165. Амфорни печати от остров Родос от Дуранкулак-нивата при Дуранкулашкото езеро. Регионален исторически музей – Добрич.

поради покачването на нивото на водите при „Големия остров“, които заляли пода му. На острова бе открита и оброчна плочка с релеф на Кибела, вторично използвана в конструкцията на средновековен гроб. Плочката е снабдена с фронтон, като богинята седи на трон с малко, силно повредено лъвче на колената. В дясната си ръка богинята е държала патера (отчупена ?!), а в лявата – тимпан. Оброчни плочки на Кибела със сходна иконография са открити не само в понтийското крайбрежие, но и в цялото Източно Средиземноморие. В района на жертвените ями са открити глинени изображения на Кибела и Атис.[245]

Според специалистите жертвоприношенията са били неотменна част от големите пролетни мистерии, посветени на богинята. Найчесто жертвеното животно е бил бикът – нещо обичайно за култа към Кибела. Следва го конят, възприемано и като локална специфика, която може да се свърже и с участието на местното гетско население в култа.

Отново според Псевдо–Скимнос[246] Бизоне е било „варварско селище“ и апойкия на Месамбрия, което може да е било създадено през късния 7-и или 6-и век пр.Хр.[247], но и тук почти целият наличен археологически материал, поне който е публикуван, е от елинистическата епоха.[248]

Краткият преглед на апойкиите/колониите по крайбрежието на Добруджа ще завърша с големия център Одесос. Отново според Псевдо-Скимнос, чийто основен извор е бил Деметрий от Калатис – 3-и век пр.Хр. и по-точно средата на втората половина на същото столетие, Одесос е бил апойкия на Милет[249], създадена по време на царуването на Астиаг, владетел на медите/мидийците между 585 и 558/550 год. пр.Хр.[250] Прочее, археологическите материали подкрепят тази датировка, особено сигурна за втората четвърт на 6-и век пр.Хр.

Всички по-значителни етнокултурни, икономически и военнополитически събития и проблеми, свързани с отношенията на градовете по брега на Добруджа, особено от и след края на 6-и век пр.Хр., ще бъдат проследени в изложението на историческия разказ в съответните параграфи.

Наскоро Г. Цецхладзе написа обзорно методологическо културно-историческо изследване върху проблемите на гръцката колонизация, основаването на съответните апойкии, техните отношения с местното население, включително етнокултурни, икономически и политически, снабдено и с богата библиография до 2006 год.[251]

---

[245] **Burow J**. Eine undewöhnliche Terrakotte aus Durankulak. – In: Thracia Pontica VI, 2. In honorem Mihaili Lazarov. 2003, 49–55.

[246] **Ps–Scym**. 758–760.

[247] **Oppermann M**... Цит. съч., 27.

[248] **Lazarov M**. Notizen zur griechischen Kolonisation am Westlischen Schwarzen Meer. Schriftqueblen und archäeologische Denkmäler. – In: The Historical Interpretation of Archaeology (Historia Einzelschriften, 121), Stuttgart, 1998, 93; **Бошнаков К**.... Цит. съч., 177–179 предполага, че колонията Бизоне е била основана между 450 и 435 год. пр. Хр. (?!)

[249] **Ps–Scym**. 748–750.

[250] **Minčev A**. Odessos (6th century BC to early 1st century AD). In Ancient Greek Colonies... Цит. съч. 213–214, 230, 235.

[251] **Tsetskhladze G**. Revisiting Greek Colonisation. In: Greek Colonisation. An account of Greek Colonisation and other settlements overseas. Vol. One. (ed. by G. Tsetskhladze). Brill, Leiden – Boston, xxiii – lxxxiii (=Mnemosyne).

Седма глава

ЦЕНТРОВЕ НА КУЛТУРЕН И ДЪРЖАВНОПОЛИТИЧЕСКИ ЖИВОТ ОТ СРЕДАТА НА 6-И ДО СРЕДАТА НА 4-И ВЕК ПР.ХР.

В началния етап на колонизационния процес по бреговете на Понта особено място заемат и земите между делтата на Истър и Хем, естествени средища на гетския икономически и политически живот. Важна роля изиграват и все по-задълбочаващите се икономико-политически и културно-религиозни връзки между местното гетско население и цветущите Истрия, Калатис, Томи, Дионисопол и Одесос. От своя страна колониите информирали сънародниците си, представители на известната йонийска етногеографска школа, за културно-религиозния и политически живот на местното население. Постепенно се натрупва една богата информация, обект на внимание от страна на елинската писмена традиция чак до епохата на римската експанзия на Балканите. Достатъчен е примерът с няколко гетски топонима и етнонима, известни и запазени предимно чрез Стефан Византийски.

Оргаме (Оргалема) е селищен център в района на делтата. Той е регистриран в Хекатеевото описание на Европа като град при Истър. Стефан Византийски допълва, че има град в Илирия със същото име. „Полисът“ се отъждествява с римския кастел в Малка Скития Аргамум[252] или Ергамия. Според последните изследвания Оргаме е имал важна роля в икономическите отношения със съседите гети и дори е играел и посредническа политическа роля с местния династически дом, тъй като апойкията е плащала данък /форос в Атинско-Делоския морски съюз, сигурно регистрирано за архонтската 425/424 год. пр.Хр.[253]

Вторият топоним е Итоне. Има град в Тесалия „Итон, майка на овце“ у Омир. Някои го наричат Ситон заради плодородието. Съществува и Итоне отвъд Хем[254] според „Европа“ на Хекатей, завършва обяснението си писателят от края на 6 век, а късна реминисценция за областта има и у Плиний[255], който я поставя *„при морето“*. Подобно селище е отбелязано у Птолемей[254], който го локализира в Кария.

„Скитските“ племена матукети и миргети без съмнение принадлежат към сборния етноним гети и най-общо се локализират в отвъд дунавските територии. Макар и хипотетично, те могат да се свържат с тирагетите, оставили трайна следа в писмената традиция[257]. Вън от всякакво съмнение е, че информацията на логографа Хекатей към края на 6-и век пр.Хр. е била почерпена, подобно на Херодот, около петдесет години по-късно чрез йонийските апойкисти по западния бряг на Понта.[258]

Добруджа, един от центровете на Североизточна Тракия, около и след средата на 6-и век пр.Хр. навлиза в нов етап на развитие. Той е свързан с подем на културата и на постепенна военнополитическа консолидация, довела до създаването на държавни обединения, оставили трайна следа в тракийската политическа история. Около тази хронологическа граница постепенно заглъхва блестящата мегалитна култура и приблизително оттогава датират погребалните съоръжения с вероятен архетип гетските правоъгълни гробници при с. Руец[259] и Янково.

Богатството на гетския аристократически елит великолепно се демонстрира и чрез многобройни находки от селищата и могилните погребения. Особено богати са некрополите при Бирсещи, Фериджиле, селището при Тариверде на запад от Истрия, тези при Пояна и Темоани, Пятра Фрекъцей, Петрошани и Махмудия, всички около и след средата на 6 век пр. Хр. Към тях трябва да бъдат прибавени и резултатите от публикуваните проучвания на могилните погребения при Крагулево.[260]

---

[252] **Hec**. **Fr**. 172 у **Steph. Byz**. 494, 16; **Detschew, D.**... Цит. съч., 22, 170, 344.

[253] **Mănucu–Adameşteanu, M.** Orgame. – In: Publication of the Archaeological Institute of Northern Greece... Цит. съч., 2003, 342–343.

[254] **Hom**. **Il**. 11, 696; **Hec. Fr.** 168 и **Steph. Byz.** 342, 5 и 12; **Detschew D.**... Цит. съч., 219

[255] **Plin**. NH 4, 41.

[256] **Ptol**. 5, 2, 15.

[257] **Hec. Fr.** 189 и 190; **Strabo**. 2, 5, 30; 7, 3, 17; **Ptol**. 3, 5, 11; Plin. NH 4, 82; **Detschew, D.**... Цит. съч., 528–529.

[258] **Фол, Ал.** История… Цит. съч., 182.

[259] **Venedikov, Iv.** L'origine des tombeaux thraces à coupole du Ve et du IVe s. av. n. è. – BHR 2, 1974, 58, 66, 73.

[260] **Simion, G.** Les Gètes de la Dobroudja septentionale du VIe au Ier s. av. n. è. – Thraco–Dacica, Bucureşti, 1976, 144–145; **Бобчева, Л.** Тракийски некрополи при селата Крагулево и Черна, Толбухински окръг. – ИНМВ 11 (26), 1975, 119–124; **Мелюкова, А. И.** Скифия и фракийский мир. М., 1979, 106–107, 114–116.

Обр. 166. Фрагмент от съд с червенофигурна рисувана украса. Класическа епоха – 5–4 век пр.Хр. Исторически музей – Каварна.

В района на Извореле (Пиржоайа), недалеч от гробницата при Аджигьол, е открита една великолепно изработена матрица с глава на орел, която има близки сходства с бронзовата дръжка на огледало от Истрия[261], също от средата на 6-и век пр.Хр.

Дългото развитие на аристократическото изкуство, включително и на въоръжението, особено добре е демонстрирано чрез каменна гробница № 1 от могила № 1 на богатия некропол при с. Кьолмен. Тя има сигурни паралели с гробниците без преддверие от некропола при с. Равна.[262] Гробницата е покрита с каменни плочи и върху една от тях личи надпис в разни посоки (бустрофедон). Сред погребалния инвентар е открита ризница от железни ивици, копия и конско снаряжение. Всичко това потвърждава предположението, че гробът е вечното жилище на местен аристократ. Надписът е датиран в 6-и век пр.Хр. и въпреки усилията на езиковедите все още не е сигурно разчетен. Дори съществува спор, дали той е неиндоевропейски (?!), келтски, ирански, или дако-мизийски.[263] Най-вероятно изглежда предположението за сакралния характер на текста, който предпазва от поругание гроба на покойния гетски, респективно кробизки, аристократ. Анализът на изворовия и археологическия материал позволява, макар и в хипотетичен план, да се предположи съществуването на значителен политико-религиозен център в района на Преслав – Шумен с Върбишкия проход, още повече че в околностите на с. Добрина[264], Провадийско, е открит голям могилен некропол с богати находки от вносна йонийска керамика, желязна брадва и конска амуниция. Прочее, наличието на няколко центъра на гетския държавнополитически живот през 5–4 век пр.Хр. вече със сигурност е установен в специализираната книжнина.[265]

Според политическото райониране на елинистическа Тракия в тази зона е била разположена стратегията Селетика с център бъдещия Марцианопол. За изложението особена стойност има сведението на Страбон за разделянето на гетската държава след смъртта на Буребиста в екскурса му за съвременната история на севернотракийските племена. Приемниците на могъщия владетел разделили царството на няколко части:

> *„...Сега, когато Август Цезар прати против тях войска, гетите се делят на пет части, а тогава се делели на четири. Впрочем тези деления са били различни в разни времена и се променяли според обстоятелствата...“*,

заключава историкът. Цитираното място основателно се свързва с военноадминистративното и политическо деление на страната, съществувало далеч преди епохата на Цезар. Впрочем това твърдение е подкрепено от Птолемей и епиграфския материал.[266]

Преди около 45 години бяха публикувани и резултатите от проучваните гетски могили в некропола на Истрия. Особено внимание бе отделено на могили № 12, 17 и 19, където по периферията на могилните погребения бяха открити и скелети на коне. Богатият керамичен материал позволява датировката да бъде относително точна. Тя се колебае между 530 и 510 год. пр.Хр. Първоначално изследвачите обявиха погребението за скитско и го съпоставиха с Херодотовото известие за техните царски погребални ритуали.[267] Впоследствие разкопвачите направиха корекция

---

[261] **Berciu, D.** Contribution … Цит. съч., 108–109.

[262] **Тотев, Т.** Каменна тракийска гробница при с. Кьолмен. – Археология, 1965, 4, 9–11.

[263] **Георгиев, Вл.** Траките и техния език, 119–134; **Dimitrov, P.** The 6th Century BC Inscription from Kjolmen, District of Preslav, North–Eastern Bulgaria. – In: Thracia XV. In Honorem annorum LXX Alexandri Fol. Sofia, 2003, 345–354.

[264] **Мирчев, М.** Тракийският могилен некропол при с. Добрина. – ИНМВ 1 (16), 1965, 33–39.

[265] **Йорданов, К.** Политическите отношения между Македония и тракийските държави (359–281 год. пр.Хр.). София, 1998, 61–62.

и съпоставиха резултатите от гробницата с човешки жертвоприношения от 6–5 век пр.Хр. в хòрата на Истрия, където очевидно е бил погребан тракийски, т.е. гетски владетел.[268] Изводите бяха систематизирани напоследък от Г. Симион, който категорично отхвърли възможността, то да се свърже със „скитско“ владетелско погребение.[269] Умозрителното построение основателно бе изоставено и данните съпоставени с богатото погребение на гетски династ при Аджигьол[270] от 70–60$^{\text{-те}}$ години на 5-и век пр.Хр., където също имаше ритуални погребения на коне. Прочутото място у Херодот за тракийските погребални обичаи е най-убедителното доказателство за постигнатите досега археологически резултати.

В района на Дунавската делта от Тулча към морето с хинтерланда на колониите Истрия, Томи, Калатис и нос Калиакра бил разположен вторият голям център на гетския политически живот в предримската епоха. Територията влизала в обсега на бъдещата стратегия Русике[271], където се издигал Абритус (близо до днешния Разград). Основни археологически центрове в района са комплексите при Добрина, Равна и Крагулево. Според проучванията[272] ранните могилни погребения са от втората половина на 6 до първата половина на 5-и век пр.Хр. Тази датировка е с едно столетие по-ранна от тази на издателя[273] на находките.

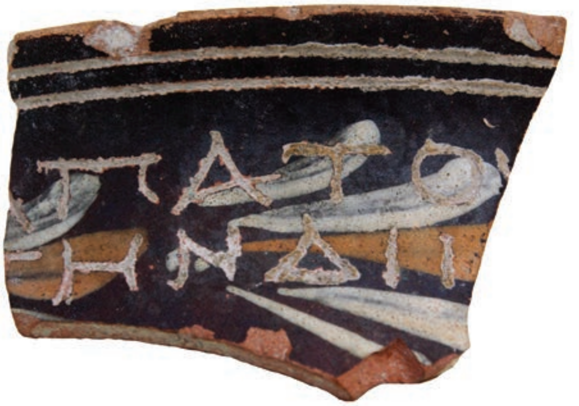

Обр. 167. Фрагмент от чернофирнисов глинен съд с рисувана украса и старогръцки надпис. Късна класическа епоха. Исторически музей – Каварна.

В същия хронологически отрязък в земите между Прут и Серет поне засега не са открити подобни некрополи, но към края на 6-и век пр.Хр. се отнасят първите градища, укрепителни валове и ровове. Все още е рано за по-прецизни изводи, тъй като резултатите от техните проучвания[274] още не са публикувани. Изглежда, в това пространство може да се търси още един център на политически живот около средата на 6-и век пр.Хр.[275] Изследванията върху тракийската политическа история в значителна степен потвърдиха изказаните предварителни изводи и заключения.[276]

Североизточна Тракия, и най-вече Добруджа[277], била един от основните пунктове на персийското нахлуване в Скития. Около 600 кораба на йонийци, еолийци и хелеспонтийци след каботажно плаване по крайбрежието трябвало да построят мост на Истър на два дена път нагоре по течението, там, където реката е най-тясна. Според специалистите мостът е бил построен на около 70–75 км от морето в близост до Тулча[278] и преди Исакча. Информацията за

---

[266] **Strabo**. 7, 3, 11; **Ptol**. 3, 11, 6; **IG Bulg**. I2, 334; **Фол, Ал.** Тракия и Балканите... Цит. съч., 44–45; **Димитрова, Ст.** Държавата на Буребиста и етнокултурни и политически взаимоотношения (ок. 60 – ок. 42 год. пр.Хр.). Автореферат на дисертация. София, 2004, 11–12.

[267] **Hdt**. 4, 71–73; 5, 5; **Alexandrescu, P.**, **V. Eftimie**. Tombes thraces d'époque archaïque dans la nécropole tumulaire d'Histria. – Dacia 3, 1959, 143–164.

[268] **Alexandrescu P.** L'aigle et le dauphin… Цит. съч., 117–137.

[269] **Simion, G.** Presences interethniques dans la region de embouchures du Danibe aux VI–V^{e} s.av. J.–C. – In: Ethnic contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest. Iaşi, 2005, 44–45.

[270] **Berciu, D.** Contribution… Цит. съч., 40–46.

[271] **Фол, Ал.** Тракия и Балканите... Цит. съч., 44, 47.

[272] **Мирчев М.**... Цит. съч., 38–39; Раннотракийският могилен некропол при с. Равна. – ИАИ 25, 1962, 97– 162; **Alexandrescu, A.** Pour la chronologie de VI^{e} – IV^{e} s. av. n. è. – Thraco–Dacica, 118.

[273] **Мелюкова, А. И.** Цит. съч., 118; **Vulpe, Al.** Problèmes actuels de la protohistoire thrace. – Actes du II^{e} Congrès International de Thracologie. I. Bucureşti, 1980, 215–218.

[274] **Мелюкова, А. И.**.. Цит. съч., 118.

[275] **Фол, Ал.** Тракия и Балканите... Цит. съч., 49; **Ляпушкин, В. Л.** Ранние фракийцы X – начала IV в. до н. э. в лесостепной Молдавии. Кишинев, 1979, 121–126, 131.

[276] **Йорданов, К.** Политически отношения… Цит. съч., 62–63; **Делев, П.** Лизимах. С., 2004, 233.

[277] **Jordanov, K.** The Political History of the Getae from the end of the VIth to the Middle of the IVth Century B.C. – BHR 2, 1977, 61–62.

[278] **Hdt**. 4, 89; **Srtabo**. 7, 3, 15; **Рыбаков, Б. А.** Геродотова Скифия. М., 1979, 29.

организацията на скитската експедиция на Дарий I е частично потвърдена у епитомиста на Помпей Трог – Юстин.[279] Изследователите по военна стратегия и тактика, както и познавачите на политическата история на Ахеменидската империя и Югоизточна Европа към края на 6 и първата половина на 5-и век пр.Хр. отдавна са установили, че информацията на Херодот за числеността на армията и флота на Дарий I са силно, дори неколкократно преувеличени.[280]

Европейският маршрут на Дариевия поход започнал от Калхедон и първият преход завършил при изворите на р. Теар. Войската получила тридневен отдих, а персиецът демонстрирал могъществото си с надпис върху колона. Херодот изрично отбелязва, че изворите на Теар отстоят на два дена път от Херайон при Перинт и от Аполония на Понта. Идентификацията на реката все още е спорна и се колебае между съвременните Текедере, Буюкдере и Семердере, като последното изглежда най-правдоподобно. Сигурно е, че Теар[281] е приток на Агрианес (дн. Ергене). Последната локализация е категорично потвърдена в специална студия, публикувана в Кеймбриджската стара история с автори всепризнатите специалисти по политическата история на Европейския Югоизток – Фол и Хемонд.[282]

Вторият преход от тракийския маршрут отвел персите до р. Артеск, която протичала през земята на одрисите. Отново била демонстрирана силата на владетеля, този път чрез грамада от камъни. Оставяме настрана споровете около локализацията на Артеск. От ономастична гледна точка още не е доказана идентификацията ѝ с р. Арда.[283] Тини и одриси, които се оказали по пътя на персийската армия, били принудени да се покорят. Без бой се подчинили и анонимните траки над Салмидесос (дн. Мидия). Последвали ги и живеещите над Аполония и Месамбрия скирмиади и нипсеи. (В кодексите ABCP стои Κυρμιάνοι).

В случая особена стойност имат бележките на Стефан Византийски, който цитира четвърта книга от „Землеописанието“ на известния математик, астроном и географ Евдокс от Книдос, творил през 4-и век пр.Хр. Според него има „Σκυμνιάδαι“ ἔθνος σὺν Γεταις и по-долу Σκυμνιάδαι κὰι Γεταις. Късноантичният автор изрично отбелязва, че в областта Далиопида при Кизик се намира град Σκύρμος. Евдокс се приема като сигурен географ и близостта на скимниади[284] (скимриади или кирмиани у Херодот) и гети вероятно е логична и дори просто обяснима. Тя потвърждава етнокултурната и политико-религиозната близост между етносите от двете страни на Хем. Твърдението е потвърдено по археологически, топонимичен и изворов път още за втората половина на II-ото хил. пр.Хр. В текста е предпочетено четенето σκυρμίαδαι поради изказаните съображения на Михайлов.[285]

Дарий предпочел сигурния и удобен крайморски път с някои отклонения на запад–северозапад поради особеностите на терена. От района на Салмидесос персите се насочили към водосборната зона на Хеброс, Тонзос и Артескос. Следващият етап бил по трасето Лозенград – Ковчас – Деултум (Дебелт) – Русокастро. Планинската верига била преодоляна при прохода над Месамбрия. Оттук персите навлезли в гетските земи.[286] Херодот не съобщава никакви подробности за маршрута на Дариевата войска между Хем и Истър.

Съвсем кратко той отбелязва, че гетите, найхрабри и честни сред траките, оказали въоръжена съпротива на царя, но били покорени. По-

---

[279] **Iust**. 1, 10, 23; **Jordanov, K.** Achaemenido–Thracica: Attemps at Political and Administrative Control (ca. 515–466 B. C.). – In: Thracia, XV. In Honorem annorum LXX Alexandri Fol. Sofia, 2003, 40.

[280] **Йорданов, К.** Achaemenido–Thracica: опити за политически и административен контрол (ок. 515–466 год. пр.Хр.). – История, 5, 2003, 21.

[281] **Hdt.** 4, 89–91.

[282] **Fol, Al.**, **G. L. Hammond**. Persia in Europe. Apart from Greece. – In: The Cambridge Ancient History, vol. 42. Persia, Greece and Western Mediterranean (c. 525 to 479 B.C.), Cambridge, 1988, 239.

[283] **Velkov, V.** Über den antiken Namen des Flusses Arda. – ИИБЕ, 16, 1963, 79–85; **Venedikov Iv.** La campagne de Darius contre les Scythes à travers la Thrace. – Studia Balcanica I, 1970, 25–32; ср. мнението у: **Янакиева, Св.** Лексикална идентичност между тракийските хидроними и етноними. – Списание на БАН 4, 2007, 51–56.

[284] **Hdt**. 4, 93; **Steph. Byz.** 579, 12 и 14; **Detschew, D.**... Цит. съч., 463.

[285] **Mihailov G.** Sur l’alternance acclusive: s+occlusive en Thrace. – Philologia 2, 1977, 5.

[286] **Велков, В.** Пътища по Западното Черноморие в предримската епоха. – ИНМВ, 14, 1963, 27–31; **Фол, Ал.** Пътят Енос – Кабиле – Хем. Мегалитите в Тракия II. С., 1982, 17–21; **Badian, E.** Persians and Milesians in Thrace at the End of the 6th Century BC. – In: Thrace in Graeco–Roman World. Proceedings of the 10th International Congress of Thracoclogy. Athens, 2007, 36–37, който датира експедицията в 513 год. пр.Хр.

Обр. 168. Амфори от Дуранкулак. Регионален исторически музей – Добрич.

точно те били просто отхвърлени от пътя му към голямата река. Според твърдението на Херодот Дарий високо оценил бойните качества на своя противник. Гетите били принудени да се присъединят към останалата армия и да участват в скитския поход.[287] Сведението е особено важно за изложението, защото пряко потвърждава съществуването на силни военнополитически организации сред гетите в Североизточна България и Добруджа. Вероятно лековъоръжената и бързоподвижна конница на гетите, която по думите на Тукидид наподобявала скитската, е била използвана за противодействие. Според една версия йонийският историк не описва никакви подробности за „гетския“ маршрут на кампанията, тъй като не го е познавал. Херодот изглежда е пътувал с кораб от Аполония до делтата на Истър. Там той събрал информация от йонийските колонисти и местната устна традиция, която систематизирал, и създал своеобразен „Логос“ на агатирсите.[288]

Многобройните проучвания на изворните данни и археологическия материал от края на 6-и и 5-и век пр.Хр. поставят под съмнение твърдението, че зад Дунава започват скитските предели. Земите по течението на реките Серет, Прут и Днестър и значителни части от Влашката равнина с Карпатската верига били населявани от севернотракийски етнически маси.[289] Тук се локализират и агатирсите, за които не стихва дискусията в научната книжнина. Преобладава мнението за скитския им етнически произход. Основният аргумент на хипотезата е генеалогическата легенда за синовете на Херакъл Скит, Агатирс[290] и Гелон, от които само първият успял да огъне бащиния лък. Останалите двама братя били прогонени, тъй като не издържали ценностното изпитание. Легендата е изобразена върху сребърен съд, открит край Воронеж[291] и датиран в 6-и век пр.Хр. Трябва да се спомене и мнението на езиковедите, че името агатирси се съдържа в названието на Тирас (Днестър).[292] Именно там според археологическите проучвания преобладава севернотракийската култура. Според Рибаков проблемът агатирси стои в центъра на трако-скитските отношения от и след Дариевия поход. В разказа си Херодот отбелязва изрично родството със скитите, но и подчертава тракийските им обичаи.

---

[287] **Hdt.** 4, 97; 4, 118, 5; **Йорданов, К.** Achaemenido–Thracica... Цит. съч., 22.

[288] **Рыбаков, Б. А.** ... Цит.съч., 69–71.

[289] Пак там, 126; **Мелюкова, А. И.** Скифия и фракийский мир... Цит. съч., 235.

[290] **Hdt.** 4, 9–10; **Артамонов, М. И.** Гелони, агатирси и сигини. – Археология 1976/2, 1, 3, 5–6; скитският им произход се защитава особено упорито от някои археолози, вж. последно **Vasiliev, V.** La thracisation du groupe scytho–iranien de Thransylvanie. – Actes du II^{e} Congrès International de Thracologie. I. Bucureşti, 1980, 253–58; съвсем основателно в това твърдение културно–исторически се съмнява **Никулице, И. Т.** Северные фракийцы… Цит. съч., 23–24.

[291] **Раевский, Д. С.** Скифский мифологический сюжет в искусстве и идеологии царства Атея. – СА, 1970, 3, 91–95.

Индо-иранският произход на името Спаргапит[293], цар на агатирсите, в случая не може да реши проблема. Според твърдението на Херодот Истър е граничната река между скити и агатирси. Името на гетите не фигурира в текста, но елинската традиция ги знае като съседи на скитите. Напълно е възможно, заключава Рибаков[294], агатирсите да са населявали земите от двете страни на Карпатската верига и да са достигнали до Днестър. Тези научни конструкции с лекота са оборени от големия познавач на политическата история на Европейския Югоизток Хемънд, който напомня и изричния текст у Херодот[295], който се вписва в средата на т.нар. от изследователите „**баща на историята**“ скитски логос/разказ. Историкът обяснява, че агатирсите предупредили скитите, че при отстъплението им от армията на Дарий I не трябва да преминат през техните земи, тъй като веднага ще ги нападнат. Скитите били принудени да се съобразят със заплахата и отстъпили във вътрешността на степите.[296]

След Дариевия поход възникнал конфликт между агатирси и скити. Последните решили да накажат всички племена, които отказали да се присъединят към антиперсийската коалиция. Скитите победоносно обърнали в бягство меланхлени, андрофаги и неври, но агатирсите отстояли независимостта си. Разказът произлиза от средата на агатирсите и вероятно е бил записан някъде около делтата на Истър, където Херодот е бил за кратко време при пътуването си към Олбия. Изглежда инцидентът между скити и агатирси възникнал, когато първите преследвали отстъпващите персийски войни. Този сблъсък е бил отразен в „логоса“ на агатирсите. Според хипотезата на Рибаков[297] Херодот се доверил на тези предания и след като получил подробна информация в Олбия от скитския аристократ Тимн, по неизвестни причини оставил преданията на агатирсите в центъра на „скитския логос“. Досещането е чисто умозрително и едва ли трябва да се приеме безрезервно. Полемиката относно племенната територия и етническия произход на агатирсите още не е завършена. Граков ги поставя на своята карта около Тирас, Смирнов – по горното течение на Марис и отвъд Пирет (Прут), а Вулпе – от двете страни на Карпатите и Южна Молдавия до Прут. Рибаков обединява становищата и локализира територията им между Марис и Тирас. Археологически твърдението се подкрепяло от паметниците от т.нар. Молдовска група?! След средата на 7-и век пр.Хр., отбелязва авторът[298], в земите западно от Днестър до Карпатите с Трансилвания скитоидните (?!) агатирси постепенно се наслоили в местния трако-дакийски (?!) субстрат.

Възраженията относно скитския етнически произход на агатирсите се съдържат в Херодотовия текст.[299] Техните тракийски обичаи са поне белег за сходство или етнокултурна близост. Не трябва да се забравя и конфликтът между Ариапит и царя на агатирсите Спаргапит, в резултат на който скитът бил умъртвен с коварство. Сведенията на Плиний и Птоломей са твърде общи и късни, за да допълнят картината. Помпоний Мела описва склонността им да се татуират, а Страбон[300] отбелязва, че р. Марис тече през земите на гетите. Сведението вероятно е от елинистически извор.

На практика особено важни и сигурни са разказите на Херодот, почерпани от местните предания на скити, агатирси и гети. Прочее, изследванията на археолози и историци в значителна степен потвърждават, че агатирсите принадлежат по-скоро към тракийския/гетския, а не към скитския етнокултурен кръг, въпреки че се намират в една обширна трудно локализируема контактна зона.[301]

---

[292] **Рыбаков, Б. А**... Цит. съч., 126, бел. 30.

[293] **Артамонов, М. И**... Цит. съч., 3.

[294] **Hdt.** 4, 99–100; **Рыбаков, Б. А.**.. Цит. съч., 92–94.

[295] **Hdt.** 4, 125,1–2.

[296] **Fol, Al.**, **G.L. Hammond**. Persia in Europe… Цит. съч., 241.

[297] **Hdt**. 4, 49, 1; 4, 104; 4, 125, 4–6; **Рыбаков, Б. А.**.. Цит. съч., 95–98, 126.

[298] **Граков, Б. Н.** Скифы. М., 1971, 14 (карта); **Смирнов, А. П.** Скифы. М., 1966, 50 (карта); **Рыбаков, Б. А.** ... Цит. съч., 125–126, 192–193; **Vulpe, A.** Archäologische Forschungen und histirische Betrachtungen über das 7. bis 5. Jh. Im Donau–Karpatenraum, Memoria Antiquitatis, Piatra neamţa, 2, 1970, 167–171, 179–181; Problèmes actuels… Цит. съч., 218–220.

[299] **Hdt**. 4, 78; **Jordanov, K.**... Цит. съч., 62–63.

[300] **Strabo**. 7, 3, 13; **Pomp**. Mela. 2, 2, 10; **Plin**. NH 4, 88; **Ptol**. 3, 5, 10.

Периодът непосредствено след Дариевия поход е важен и интересен за историята на Североизточна Тракия, която станала гранична зона с намиращата се във военнополитически подем скитска държава. В специализираната книжнина продължава дискусията дали след неуспешния поход на Дарий I срещу скитите е бил наложен ахеменидски административен и политически контрол в Югоизточна Европа и по-точно крайбрежните зони на Пропонтида (Мраморно море, Тракийския Херсонес и северния бряг на Егеида/Бяло море), около и след 512–510 год. пр.Хр. В тях някои изследователи включват и земите по долните течения на Нестос (Места) и Стримон (Струма). Според официалните документи в Ахеменидската царска канцелария била създадена стратегия в Европа под името „Скудра“. Дори били създадени няколко укрепени центъра като Бориза, на север по Бизантион и Дориск, в устието на Хеброс (Марица).[302]

Тези безспорни факти, позволиха на Хемънд да допусне, че и териториите, контролирани от гетите до към делтата на Истрос (Дунав) също са влизали в рамките на стратегията.[303] Съмненията обаче остават, тъй като Херодот, който отлично е познавал района на западния бряг на Понта, където в икономически и политически възход са били Истрия, Томи, Дионисополис и Одесос, би трябвало да се споменат от Херодот като локални центрове на стратегията.

Едно място у Херодот позволи да се създаде хипотезата за скитско господство на юг от Истър в самия край на 6-и и началото на 5-и век пр.Хр. В общи линии възстановката е следната. Скитите, раздразнени от персийското нахлуване, обединили силите си и преследвали отстъпващия враг. В устрема си те достигнали чак до Тракийския Херсонес. Полуостровът бил напуснат от Милтиад Млади, но когато скитите се оттеглили, неговите подвластни – траките-долонки, го върнали обратно.

Обр. 169. Антична жертвена яма от Дуранкулак–нивата.

Тези несигурни събития с приблизителна датировка по йонийския историк 497/496 год. пр.Хр. позволиха на някои изследователи[304] да обяснят чрез тях и „влиянието“ на т.нар. скитски зверинен стил върху тракийската торевтика. Дори и напоследък тази теза продължава да има своите поддръжници без никакви допъл-

Обр. 170. Каменна пирамида толос от античен обект Дуранкулак–нивата.

---

[301] **Андрух, С. И.** Нижнедунайская Скифия в VI – начале I в. до н.э. (Этно–политический аспект). Запорожье, 1995, 13, 58–59; **Niculiţa I.** Фракийцы и скифы в Северо–Запад-ном Причерноморье. Thraco–Getica. – Studii şi materiale, Cartodiodact, 2004, 56–58.

[302] **Йорданов, К.** Aechemenido–Thracica… Цит. съч., 23–24.

[303] **Fol, Al.**, **G. L. Hammond.** Persia in… Цит. съч., 245–247.

[304] **Hdt**. 6, 40, 1; **Мелюкова, А. И.** Скифия и фракийский мир, 238–239.

нителни аргументи.[305] Последните твърдения нямат сериозна аргументация, тъй като подобни тенденции в тракийското изкуство са доловени още през втората половина на II-ото хил. пр.Хр. и тъй като те не са потвърдени от други литературни източници или археологическия материал.

Държа да отбележа, че културно-историческият анализ отдавна е доказал някои твърди постулати, сред които един от основните е следният. Практически е невъзможно определен археологически материал, включително керамика от селища или некрополи, произведения на торевтиката и дори погребални обичаи да водят до изводи, които културно-исторически са незащитими. Така например, любимата на някои археолози теза за почти опустошителни нахлувания на скитите номади в Северна Добруджа след неуспешния поход на Дарий I около 497/496 год. пр.Хр., които без проблем покорявали местното уседнало земеделско население, просто звучи крайно неубедително.[306] Вече може да се смята достатъчно сигурно, че през 5–4 век пр.Хр. обширното пространство по двата бряга на Истрос/Дунав и т. нар. Буджакска степ в дн. Р. Молдова е била активна трако/гето- скитска етнокултурна зона на взаимодействия в областта на икономическия и политическия живот.[307] Погледнато от историко-географска гледна точка, Добруджа още в древността е била, ако не краят на степта, то полустеп, а гетите, така добре описани в историческата традиция от Херодот и Тукидид насетне, са предимно конници–номади, а не мирни земеделци. През последното десетилетие повечето археолози скитолози считат за „модно“ да отстояват тезата за „сигурната“ етнокултурна и политическа хегемония в земите на юг от Истрос още преди похода на Дарий I в Европа около 515 год. пр.Хр.[308]

Обр. 171. Съд с рисувана укратса от Дуранкурак–нивата. Национален исторически музей – София.

Едно от добрите изключения е Мелюкова, която е категорична, че археологическият материал по-скоро доказва един важен извод. През втората половина на 6-и и първата половина на 5-и век пр.Хр. в земите на Добруджа доминираща, „господстваща“ сила били не скитите, а гетите.[309]

От своя страна Маразов е сигурен, че наличието на трако-скитско койне от 6–5 век пр.Хр. бележи прехода между ранножелязната и късножелязната епоха. Постепенно тракийското, включително и гетското, изкуство, очевидно повлияно поради нуждите на царската идеология и от ахеменидската традиция, става не само оригинално и автономно, но през 4-и век пр.Хр. оказва силно влияние на скитското.[310]

В друг текст Херодот отново се връща към темата за скитското отмъщение, но според последните изследвания това е контаминация, изградена от многобройните мълви, и се отнася за прикавказките скити. Ако подобни скитско-спартански преговори изобщо са се водили, приблизителната им датировка е 508/507 год. пр.Хр. и се отнасят до спартанската помощ в Мала Азия[311], с изходна точка Ефес. Скитското нападение до Тракийския Херсонес едва ли е било реален исторически факт. Подобна офанзива би имала своето място непосредствено след персийското поражение. От друга страна, надали това е щяло да стане без съпротива от страна на гети, скирмиади, нипсеи, одриси, тини, апсинти и долонки, които не са били напълно покорени от Дарий.

---

[305] **Oppermann, M.** Thraker… Цит. съч., 21.

[306] **Йорданов, К.** Политически отношения между траки и скити. – Векове, 1990, 5, 5.

[307] **Sîrbu, V.**, **I. Niculiţa**, **V. Vciugov**. Le sud du Budgeac au Ier millennium av. J.–C. (découvertes archéologiques et interpretations historíques). – In: The Culture of Thracians and their Neighbours. Proceedings of the International Symposium in Memory of Prof. M. Domaradzki, with a Round Table. „Archaeological Map of Bulgaria“. Ed. Jan Bouzek, L. Domaradzka. BAR International Series 1350, Oxford, 2005, 51–54.

[308] вж. **Марченко, К. К.**, **М. Ю. Вахтина.** „Древняя Скифия“ и Северо–Западное Причерноморье. – В: Hyperboreus, v. 3, Fast. 1, 1997, 179–187.

[309] **Мелюкова, А. И.** Новые данные о скифах в Добрудже (к вопросу о „Старой Скифии“ Геродота). – РА 4, 2001, 20–32.

[310] **Маразов, И.** Изобразителния език на мита... Цит. съч., 74–87.

[311] **Hdt**. 6, 84; **Фол, Ал.** Проучвания … Цит. съч., I, 12.

Най-сериозен аргумент срещу подобна теза е съществуването на вече силната Одриска държава при първия известен владетел Терес. Именно направлението север – североизток било доминиращо в първите му военнополитически и дипломатически начинания. Вече може да се смята за сигурно, че одриският династически дом е имал свои предводител/предводители и преди Терес, но те са останали анонимни. За елинската писмена традиция в лицето на Херодот и Тукидид около и след похода на Дарий I в Европа, сиреч 515 или 514/513 год. пр.Хр., Терес е имал своите военнополитически и дипломатически изяви.[312] На юг и югоизток персите още държали всички стратегически пунктове по брега на Пропонтида и Тракийския Херсонес. Херодот не разказва нищо за действията на одрисеца Терес в гетските предели. Известен е само фактът, че р. Истър станала граница между Скития и Одриската държава. Може да се предположи, че Терес умело, с такт и дипломация, привлякъл на своя страна някои анонимни представители на гетските династически домове. Подобен развой на тракийския вътрешнополитически живот бил продиктуван и от скитската военнополитическа експанзия при Ариапит, който искал да утвърди делтата на Истър за граница на държавата. Евентуалният военен конфликт бил избягнат чрез дипломатически брак. Терес дал една от дъщерите си за жена на скитския владетел. Според анализа на Херодотовия текст[313] първите одриско-скитски отношения се отнасят от самия край на 6-и век до към 480 год. пр.Хр.

Съвсем естествено в специализираната книжнина продължава дискусията за хронологията на ранния скитски династически дом. Според една от най-разпространените интерпретации наскоро след крахът на Дарий I в степите се появила нова династия при скитите, оглавявана от Аргот, царувал приблизително между 510 и 490 год. пр.Хр. Именно той поставил основите на агресивната скитска външна политика на юг от делтата на Истрос! Почитателите на тази теза естествено свързват твърде спорния скитски поход дълбоко в Тракия през 497/496 год. пр.Хр.[314]

Всъщност споменатият Аргот, известен с изписване на името му върху златния пръстен на исторически сигурния Скил, може и да не е бил настойчиво търсената династическа брънка между върховния предводител на скитите при похода на Дарий I Идантирс и добре познатия на Херодот Ариапит. Твърде съмнително е обаче твърдението, че Аргот е сигурният представител на нова династия![315]

За продължителен период (около три четвърти век) гетските земи влезли в административната система на силната Одриска държава. Вероятно начело на утвърдените военноадминистративни единици (стратегии) стояли местни династи. В средата на 5-и век пр.Хр. е известно едно важно събитие, пряко свързано с историята на севернотракийските племена. Става дума за убийството на Ариапит от царя на агатирсите Спаргапит. Херодот само споменава за вероломното убийство на скита, но сведението косвено потвърждава съществуването на силно държавно обединение сред агатирсите, което успешно противодействало на силните си съседи. Ако се приеме предложението за тракийския произход на агатирсите, Спаргапит ще бъде първият известен на елинската традиция владетел на север от Хем и Истър.[316] Вероятно той е бил съвременник на Терес, тъй като убийството на Ариапит би трябвало да се отнесе около 480–470 год. пр.Хр. малко след договора между одриския цар и скитите. Тази датировка поне засега изглежда правдоподобна в съвременната историография. Изказано е и предположението, че Спаргапит с измама е премахнал Ариапит, за да попречи на възможния съюз между одриския и скитския династически домове !?[317]

---

[312] **Йорданов, К.** Одриската държава от Терес до Лизимах. – Будител, 3, 2006, 24–25.

[313] **Hdt**. 4, 80; **Фол, Ал.** Thraco–Scythica: Проблемы письменных источников о V в. до н.э. – Studia Thracica 1, 1975, 162–163.

[314] по **Hdt**. 6,40, 1; **Виноградов, Ю. Г.** Политическая история Ольвийского полиса VII–I вв. до н. э. Историко–этнографическое исследование, М., 1989, 84–85; **Андрух, С. И.** Нижнедунайская Скифия... Цит. съч., 57–58.

[315] вж. **Тохтасьев, С. Р.** Проблема скифского языка в современной науке. – In: Ethnic Contacts and Cultural Exchanges... Цит. съч., 92–93.

[316] **Hdt**. 4,78; **Jordanov, K.**.. Цит. съч., 64.

[317] по **Hdt**. 4, 78; **Никулицэ, И. Т.** Северные фракийцы ..., 24; **Андрух, С. И.** Нижнедунайская Скифия... Цит. съч., 59; **Opperman, M.**.. Цит. съч., 62.

В противен случай Херодот нямаше да узнае тази важна и любопитна подробност и просто нямаше да я отрази в „скитския логос“. Разбира се, тази информация историкът е могъл да получи и в Атина, т.е. след споменатата дата, но това по-скоро е една малко вероятна и чисто теоретична възможност.[318] По този начин началото на 5-и век пр.Хр. остава като най-вероятно за тези важни дипломатически и военни отношения между траки и скити. Те неминуемо се отразили и върху политическия живот в гетските предели.

Североизточна Тракия още веднъж става център на сложни военнополитически и дипломатически отношения при управлението на Ситалк. Херодот подробно излага историята на елинофилски настроения цар Скил, син на Ариапит, прогонен от брат си Октамасад заради нарушаване обичаите на предците. По това време междуособици избухнали и в одриския царски дом, тъй като анонимен брат на Ситалк потърсил политическо убежище при скитите. Споменатите политически борби видимо обтегнали политическите отношения между мощните съседи. Конфликтът бил предотвратен чрез преговори. Бунтовните братя били разменени, а границата останала непроменена от времето на Терес и Ариапит. Събитията са отразени в Еврипидовата драма „Рез“, в която базилевс Рез (Ситалк) удържал славна победа над скитите, взел децата им в залог и получил голям откуп. Хиперболизацията служи на автора, за да обясни невъзможността на одриския цар да окаже навременна помощ на Троя (Атина) в избухналата Пелопонеска война. Според интерпретацията на изворовия материал и проучванията на тракийската политическа история[319] сключването на втория одриско-скитски мирен договор трябва да се постави около 50$^{-те}$ години на 5-и век пр.Хр. Събитията са с висока степен на достоверност, не само поради изричната информация у Херодот[320], но и поради бронзовите монети на владетеля с легенди ΣK, ΣKY и ΣKYΛ, най-вероятно сечени в Никония около 460–450 год. пр. Хр., както и прочутия му златен пръстен с неговото име, признат за автентичен от специалистите, открит в района на Истрия.[321]

Двамата автори твърдят, че изложените факти са „сигурен“ аргумент за скитското доминиране в Северна Добруджа поне до средата на 5-и век пр.Хр., което изглежда много спорно, дори невероятно! Наскоро бе репроблематизирана и дискусията за досега известните 25 статери на владетеля или страничен династ EMINAKO, сечени в Олбия около средата на 5-и век пр.Хр. Сигурната царска символика върху неговите монети подсказва възможността Еминак да е бил владетел, сменил на престола прочутия от Херодот Октамасад. Допълнителният аргумент за изказаната хипотеза е, че откритите през последното десетилетие монети на Скил от района на Никония типологически са почти идентични с тези на Еминак. Отсъствието на неговото име в т. нар. „скитски логос“ на Херодот може да се обясни и с факта, че историкът не е знаел за него при посещението му и събирането на информация в Олбия от Тимн, довереното лице епитропос на Ариапейт в Олбия около 450 год. пр.Хр.[322]

И така, според някои изследвачи първият мирен договор между династическите домове на скити и одриси може да се датира около и след 480 год. пр.Хр.[323] Други по-предпазливи учени го отнасят към втората четвърт на 5-и век пр.Хр.[324]

В случая оставям настрана твърде спорната хипотеза на Ст. Топалов, че сребърна монета от частна колекция с изображение на двойна брадва и монограм Т и Σ е на първия известен владетел на одрисите.[325]

Вън от всякакво съмнение е, че синът на Терес и вероятно негов наследник (някои допускат и възможността за съуправител?!) е сякъл сребърни монети с инициали ΣΠΑ около и след

---

[318] **Фол, Ал.** Проучвания... Цит. съч., I, 9–10.

[319] **Hdt.** 4, 80; **Eurip. Rhes.**, 388–478 (Wecklein); **Фол, Ал.** Thraco–Scythica... Цит. съч., 163–164.

[320] **Hdt.** 4, 80, 1.

[321] **Vinogradov, J. G.** Pontische Studien... Цит. съч., 208–210; **Марченко, К. К., М. Ю. Вахтина.** „Древняя Скифия“ в Се-верозападном Причерноморье. – ВДИ, 2001, 4, 141–145.

[322] **Кулланда, С. В., Д. С. Раевский.** Эминак в ряду владык Скифии. – ВДИ, 2004, 1, 79, 95; **Тохтасьев, С. Р.** Проблема скифского языка... Цит. съч., 94.

[323] **Андрух, С. И.** Нижнедунайская... Цит. съч., 56–58.

[324] **Archibald, Z. H.** The Odrysian Kingdom of Thrace. Oxford, 1998, 103.

[325] **Топалов, Ст.** Отсичани ли са одриски владетелски монети по времето на Терес I (края на VI – началото на V в. пр.Хр.). Нови приноси към проучване монетосеченето и историята на ранното Одриско царство в земите на Древна Тракия. София, 2004, 37–38, 43–45.

[326] **Anochin, V.** Die Pontische Expedition des Perikles der Kimmrische Bosporus (437 v. Chr.). – In: Stephanos Nomismatikos. Edith Schöenert–Ges zum 65 Geburtstag. Hamburg–Berlin, 1998, 33–44.

470 год. пр.Хр. докъм 40-те години на 5-и век пр.Хр.[326] Сигурните икономически, а изглежда и добри дипломатически отношения между скити и одриси са продължили и около средата на 5-и век пр.Хр. тъй като вече са публикувани монети на Спарадок, открити в района на Белгород, при Днестър и в колекцията на Археологическия музей в Одеса.[327]

В съвременната историография съществува хипотезата, че в Боспорското царство със столица Пантикапей се извършила смяна на династиите, като властта била поета от Спартокидите.[328] Някои изследователи свързват този исторически факт, датиран в 438/437/436 год. пр.Хр., с организираната от Перикова Атина експанзия в Понта.[329] Според тази хипотеза, това била важна политическа задача, която Перикъл разрешил, като поставил на власт проатински настроените Спартокиди. Тази хипотеза изглежда примамлива, но е трудно доказуема. Още по-несигурно изглежда предположението, че родоначалник на династията е Спарадок, братът на одриския цар Ситалк и баща на Севт I, известен в Боспор с името Спарток I (?!).[330]

Оставям настрана течащата в историографията дискусия за произхода на Спартокидите – тракийска (?!), елинска (?!) и дори синдо-меотска (?!).[331] Напълно съм съгласен с мнението на Саприкин, че одриският владетел или парадинаст Спарадок в никакъв случай не може да бъде отъждествяван с боспорския владетел Спарток I.[332] Тази хипотеза изглежда невероятна и от хронологическа гледна точка. Спарадок сече своите сребърни монети в продължение на около 25 години и много вероятно е бил съвладетел (парадинаст) на своя баща Терес и брат Ситалк (±445–424 год. пр.Хр.). Дори да се приеме неговата политическа проатинска ориентация, то едва ли в преклонна възраст Спарадок би приел риска да основе нова(?) династия или наследствена тирания в Боспорското царство след 438 докъм 432/431 год. пр.Хр.[333]

Обр. 172. Амфора с надпис от кладенеца до храма на Кибела, „Големия остров“ при с Дуранкулак. Исторически музей – Добрич.

Експедицията на атинското Архе в Понта изглежда твърде вероятна и показва нейната агресивност, но едва ли тя може да бъде свързана със Спарадок. Може да се смята за почти сигурно, че в случая става дума за неговия брат Ситалк, заел престола най-късно около 450–445 год. пр.Хр., за да бъде отразен в т.нар. „скитски логос“ на Херодот.[334] В случая от особена важност е, че западният бряг на Понта е бил стратегически необходим за Делоския морски съюз. Неслучайно Аристотел[335] изрично отбелязва, че именно тогава в Истрия било премахнато олигархическото управление и заменено с демокрация като в Атина. Все още анонимният царски дом на гетите бил привлечен за съюзник от одриския владетел Ситалк за дълго уговаряния поход срещу Македония и Халкидика през първите години на прочутата Пелопонеска война (432/431–404 год. пр.Хр.).[336]

---

[327] **Диамант, Э. И.** Две серебрянные монеты фракийских царей, найденные в Тирел. – Нумизматика античного Причерноморьяр Киев, 1982, 114–17; **Булатович, С. А.** Монеты фракийских царей из собрания Одеского Археологического музея. – Thracians and circumpontic World, vol. II. Proceeding of the Ninth International Congress of Thracology. Chisinau, 2004, 338–342.

[328] **Попова, Р.** Тракийска култура в Северното Черноморие до III в. Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен доктор, 2008, 14–15.

[329] **Plut. Per.** 20, 1–2; **Opperman, M.** Op.cit., 64; **Габелко, О. Л.** История Вифинского царства. Санкт Петербург, 2005, 102 с лит.

[330] **Сапрыкин, С. Ю.** Боспорское царство: от тирании к эллинистической монархии. – ВДИ 1, 2003, 20.

[331] **Анохин, В. А.** История Боспора Киммерийского. К., 1999, 30–37; **Popova, R.** Spartocus – the Ancestor of the Bosporan Dynasty. Problems of the Research. – In: Thracia XVII. Sofia, 2007, 173–182.

[332] **Сапрыкин, С. Ю.** Боспорское царство... Цит. съч., 20.

[333] **Сапрыкин, С. Ю.** Боспорское царство... Цит. съч., 22–23.

[334] **Vinogradov, J. G.** Pontische Studien... Цит. съч., 166.

Според Тукидид и Диодор в 429 год. пр.Хр. Ситалк[337] тръгнал със сборна тракийска войска, наброяваща 150 хиляди души, срещу Македония и Халкидика.

Една трета от тракийската войска били конници, като най-многобройни били одрисите, а след тях гетите. С подобен военен потенциал разполагали малко етноси и държавни обединения в Европейския Югоизток. Събитието, с разбираема политическа тенденциозност, е отразено у Йордан. Ситалк „*egregius Gothorum ductor*“ събрал 150 хилядна армия и нападнал атиняните, чиито цар бил Пердика. В кръвопролитното сражение гетите[338] постигнали пълна победа.

След смъртта на могъщия одриски владетел около едно десетилетие нищо не се споменава за гетския военнополитически живот. В последната фаза на Пелопонеската война се създава особено благоприятна възможност за тракийски натиск на юг към Пропонтида и Тракийския Херсонес. Моментът бил правилно оценен и Севт I обсадил един град, вероятно Кардия. Описаните събития най-добре съответстват на военнополитическата картина от 411 год. пр.Хр. и са предадени в една стратегема на късния компилатор Полиен. Според поучителната военна хитрост одрисецът тайно наел един отряд от 2000 лековъоръжени гети. Те трябвало да опустошат района и да нападнат градските стени. Атиняните помислили, че гетите са неприятели на одрисите, слезли от корабите и се приближили до града. Севт се втурнал от стените, докато гетите се тъкмели да се подредят в атински боен ред. Последните били обкръжени отвсякъде, тъй като останали между крепостта, Севтовата войска и гетските наемници. Съюзниците се нахвърлили върху изплашените и деморализирани атиняни[339] и ги погубили. Това е последното участие на гетски военни сили като съюзници на одриските[340] владетели през 5-и век пр.Хр. Наскоро бе изказано логичното предположение, че Севт I е използвал гетските наемници около 405 год. пр.Хр., когато атиняните претърпели тежка катастрофа в морската битка при Егоспотами от спартанците, като загубили икономически и стратегически контрол над Тракийския Херсонес, от което, естествено, се възползвал одриският владетел.[341]

Всички паметници от 6–5 век пр.Хр. потвърждават принадлежността на гетските земи към източносредиземноморския етнокултурен кръг, в който изявената местна специфика носи и синкретични черти. В последните десетилетия все повече се говори и пише за т. нар. „зверинен“ и „антропоморфен“ стил в тракийското изкуство[342], създадени и повлияни от скитско-иранските политико-религиозни представи. Терминологически и методологически подобни изводи едва ли са оправдани. Изглежда доста точни са изводите на Ал. Минчев, че особено бронзовите апликации за конска амуниция, например начелници в музеите на Дорбич, Шумен и Варна, както и тези в музеите в Украйна и Южна Русия с най-обща датировка 5–4 век пр.Хр. доказват активните етнокултурни контакти между скити и траки особено в толкова близки и взаимовлияещи си изкуства.[343]

---

[335] **Arist. Pol.** 1305b.

[336] **Avram A.** Histria. – In: Ethnic Contacts and Cultural Exchanges... Цит. съч., 298, 306–307; **Йорданов, К.** Одриската държава... Цит. съч., 25.

[337] **Thuc**. 2, 98, 4; **Diod**. 12, 50, 1–3; **Йорданов, К.** Одриска-та държава... Цит. съч., 25.

[338] **Iord**. Getica, 66; **Detschew, D.** Op.cit., 451; **Mihailov, G.** Sitalcès et la Macédoine, Athènes et la guerre du Peloponnèse: Histoire et Poêsie. – In: Scripta Minora. Épigraphie, onomastique et culture thraces. Ed. NBU, Sofia, 2007, 35–48.

[339] **Polyaen**. 7, 38 (Wölfflin–Melber); **Фол, Ал.** Одриската държава и двата атински морски съюза. – В: Сб. Ал. Бурмов. С., 1973, 127.

[340] **Jordanov, K.**... Цит. съч., 65.

[341] **Цветкова, Ю.** История на тракийския херсонес (от Троянската война до времето на римското завоевание). В. Търново, 2008, 186–188.

[342] Вж. Сб. Скифо-Сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии. М., 1976; и най-вече статията на **Мелюкова, А. И.** К вопросу о взаимосвязах скифского и фракийского искусства... Цит. съч., 106–126.

[343] **Minchev, A.** Thracians and Scythians in Northeastern Bulgaria. Some Bilateral Contacts in Metaworks. – In: Ethnic Contacts and Cultural Exchanges... Цит. съч., 11–21.

Появата на човека в изкуството е задължителна поради активното му участие в отделните природни цикли и усъвършенстването на тракийското политико-религиозно мислене за света. Съществуването на силни политически обединения в Тракия обуславя и наличието на богата аристократическа прослойка, която не скъпи злато, сребро и всякакви средства, за да потвърди върховната си власт. По този или подобен начин настъпва ерата на тракийските съкровища[344] от 6–5 век пр.Хр.

През 6-и век пр.Хр. сред скитските племена постепенно завършват етноконсолидационните процеси и възникват държавните организации. Тогава започва и оформянето на скитското изкуство. Оттогава започва и взаимодействието (*взаимопроникването*) между съседните етноси от военнополитическата и културно-религиозната сфера. Около 4-и век пр.Хр. изкуствата на траки и скити са доста близки и образуват едно своеобразно койне. То очертава понтийския кръг на взаимопроникване през Кавказ и през Мала Азия в Хелеспонта. По този начин изобщо не става дума за „влияние“ на едно или друго изкуство в голямата етнокултурна зона. В Добруджа сред най-значителните произведения на гетското аристократическо изкуство се откроява мечът от Меджидия. Тип „акинак“, той е отлят заедно с ножницата от висококачествен бронз с дължина 40 см и тегло 2675 год. Ръкохватката е плоска, като гравирането е извършено след отливката. Върху ръкохватката е изобразен орел, който държи в клюна си змия. Към основата на ръкохватката е прикрепена пластина с изображение на козли. В горния край на ножницата има триъгълна пластинка, предназначена за прикрепване на меча към портупеен колан. Едното изображение е на хищник, вероятно пантера, другото е шия на елен, а третото стилизация на орел.

Според Берчу[345] мечът символизира военнополитическата власт на анонимен гетски владетел. Изводите му са сигурни и поради фактът, че мечът е инсигния на царска власт. Орелът символизира върховната власт в целия източносредиземноморски свят, а според политико-религиозните представи змията изобразява домашното огнище на царя, връзката с Хестия, сиреч Великата богиня-майка, и продължаването на рода.

Други изследователи[346] отхвърлят подобно предположение и го обявяват за творение на скитския „зверинен“ стил. Такова е и мнението за матрицата от Адамклиси[347] с изображение на хищна птица. Подобни твърдения оставям без коментар поради изказаните вече по-горе съображения.

И така, вече може да се смята за сигурно, че подобни произведения на изкуството като меча емблема от Меджидия според доброто „попадение“ на Никулице е класически пример за т.нар. „зверинен стил“, в който се преплитат ирано-персийски-елински и скито-тракийски елементи.[348] Може да се смята за сигурно, че

Обр. 173. Глинен съд от класическата епоха. Исторически музей – Балчик.

---

[344] **Фол, Ал.** Гръцкият стил... Цит. съч., 27.

[345] **Berciu, D.** Contribution... Цит. съч., 22–39.

[346] **Мелюкова, А.** И. Скифия и фракийский мир, 112–113

[347] Пак там, 209

[348] **Никулицэ, И. Т.** Северные фракийцы... Цит. съч., 60–62.

мечът е с култово предназначение и се е прикачвал към каменни скулптури. Украсата и конструкцията му разкриват представата за вертикалния строеж на космоса, т.е. на световното дърво.[349]

В земите на Северна Добруджа и тези отвъд р. Истър[350] са открити и публикувани няколко шедьовъра на гетското изкуство, които също имат паралели с меча от Меджидия. В могила № 19 от некропола на Истрия е открита бронзова дръжка на огледало със стилизирано изображение на птича глава. Тя има паралели с матрицата от Извореле (Пиржоайа) за изчукване на гобелета. Изображението е на орел, а датировката края на 6-и – началото на 5-и век пр.Хр. Във втората половина на 5-и век пр.Хр. е датиран мечът от Доболия де Жос, обявен за творение на скитското изкуство. Твърдението аргументирано е атакувано от Берчу.[351]

Един от върховете на гетската торевтика е многократно изследваната матрица от Гърчиново, Шуменско, с колебания в датировката между края на 6-и и първата половина на 5-и век пр.Хр. Върху главния фриз на матрицата е изобразен елен, нападнат от млад лъв. Зад фигурата на поваленото животно се забелязва грифон с един рог. Пред елена стои птица с извит остър клюн. Вторият фриз има три изображения: обърнат лъв наляво, лъв-грифон и още един с рога. Отдясно са изобразени четири животни – два лъва, елен и още един лъв. Според анализа на Венедиков[352] в матрицата са пресъздадени стари тракийски мотиви с най-изящен представител еленчето от Севлиево.

Тези произведения на изкуството потвърждават значителните икономически и военнополитически възможности на отделните анонимни династии в Североизточна Тракия. Затова идеята за скитския произход на находката е лишена от реална историческа основа[353]. Същото може да се каже и за открития близо до Меджидия, в Кастелу, бронзов ритуален котел, чиито дръжки представляват силно стилизирани козли. Според издателя[354] котелът бил едно типично произведение на „скитския звериен стил“. И така, със сигурност бронзовата матрица от Гърчиново бележи един от върховете на тракийската торевтика в контактната зона със скитите.[355]

Последните проучвания на некрополите в района на Дунавската делта и особено тези при Чернавода, Пятра Фрекъцей, Петрошани, Махмудия и Гогошу[356] от 6–5 век пр.Хр. са особено важни за изясняване на някои проблеми от гетската социална структура, включително и развитието на занаятчийското производство. В тази област интерес предизвиква сребърният начелник от Свещари, Шуменско, който има паралели с датирания в 6-и век пр.Хр. начелник от с. Софрониево, Врачанско, със златния нагръдник от Мушовица (некропола при Дуванли) и сребърните гобелета от Румъния.[357]

В последната четвърт на 5-и век пр.Хр. е датирана гробницата при с. Руец, Търговищко. Тук е открита и бронзова ризница от т.нар. камбановиден тип. От същия тип е и позлатената ризница от с. Светлен[358], Поповско. В 5-и век пр.Хр. е датиран и златният нагръдник с неизвестно местонаходище от Североизточна България, а една масивна златна гривна с тегло 50 г е открита при с. Зараево, Поповско[359]. Към тях трябва да се прибавят трите бронзови матрици при с. Бозвелийско, Варненско, от края на 6-и и началото на 3-и век пр.Хр. Те изглежда са били инвентар от златарско ателие, което е било към двора на местен династ. Върху тях са изобразени „царски“ лов на мечки и глигани. Четвъртата от тях пък изобразява два грифона, които вероятно са били предназначени за направата на украса върху дръжките на мечове или кинжали. Внимание заслужава и фината златна огърлица с пандатив глава на бик, също от края на 4-и или началото на 3-и век пр.Хр. от района на Варна, също притежание на гетски аристократ.[360]

---

[349] **Попов Д.** Тракийските царе... Цит. съч., 214–215.

[350] **Pippidi D., D. Berciu.**... Цит. съч., 102–103, 113–114; **Mihailescu–Birliba V.** The akinakai of Moldavia. A new discovery. – Thraco–Dacica, 110.

[351] **Berciu D.** Contribution... Цит. съч., 108–109.

[352] **Венедиков Ив.** Фракийский мотив в искусстве скифов. – В: Studia Thracica I, 1975, 106–110.

[353] **Мелюкова А. И.** Скифия и фракийский мир, 119; последният културно–исторически анализ, който подкрепя този извод, е на колегата Попова: **Попова Р.** Североизточна Тракия – проблеми на взаимодействието. – В: История, 6, 2006, 32–36.

[354] **Aricescu A.** Cazanul scitic de la Castelu. – SCIV 16, 1965, 565–569.

[355] **Фол Ал., В. Фол.** Траките, 103.

[356] **Simion G.** Op.cit., 143–145.

[357] **Венедиков Ив., Т. Герасимов.** Тракийското изкуство. С., 1973, 113–118.

[358] Пак там, 108–109; **Ognenova L.** Les cuirasses de bronze trouvées en Thrace. – BCH, 85–2, 1961, 518–519, 523, 526–538

[359] **Фол Ал.** Тракия и Балканите... Цит. съч., 39.

[360] **Фол Ал., В. Фол**. Траките... Цит. съч., 123–127.

Историческата интерпретация на археологическите и изворовите данни позволи да се създаде една обща картина и на поселищния живот в Североизточна Тракия.[361] Според общата класификация и в гетските земи най-многобройни са неукрепените поселения, които по начин на градеж и архитектурно решение са идентични за огромната територия от Хем на юг до Днестър – Днепър на североизток. Условно този тип селища спадат към групата, именувана с термина „коме“. Изводът от гледище на историческата интерпретация[362] потвърждава наличието на патриархална домашна община като съставка на съседскотериториалната в селищата от този тип.

В последните години интензивно се проучват и некрополите към отделните поселения. Те имат голяма стойност при проучване на гетската[363] селищна система. Особено богати са некрополите и поселенията при с. Равна, Браничево, Калугерица, Янково, Омарчево, Добрина, Кюлевча, Староселка и тези от района на делтата при Чернавода, Аджигьол, Егисос, Диногеция, Пятра Фрекъцей, Телица и Енисала.[364]

Втори основен тип селища са градищата, разположени покрай морето, в равнините или платата. Условно те са назовани с термина „полис“, употребен за този район още от Хекатей в описанието на някои места и етноси отвъд Хем или Истър. В Североизточна България най-типичен е примерът със селището при с. Янково[365], Шуменско, където са забелязани останки от каменни сгради и някои архитектурни детайли, вторично употребявани в куполните гробници при некропола. В Северна Добруджа е проучено укрепеното селище при с. Бештепе, район Махмудия, Тулчанско. То има площ 25 хектара, укрепено е със земен вал и е във форма на многоъгълник. Особено подробно и системно засега се проучват градищата в Молдова.[366]

Третият вид селища са укрепленията, разположени по ридовете на Хем, на Шуменското, Мадарското, Провадийското плато и отделните възвишения в Добричко, Разградско, Русенско и Силистренско. Аналогиите с крепостни съоръжения северно от Истър са безспорни по археологически път и чрез изворните данни. Според наложената вече терминология тези селища са от типа „хорион“. Това е централното укрепено място в определен район. Типичен пример за такова селище е укреплението „Бобата“ на Шуменското плато[367]. Документираната по този начин социална диференциация потвърждава възможността в гетските земи да съществуват селищни центрове с цитадела, резиденция на местния династ по подобие на тези на юг от Хем, например Кабиле или Севтополис.

Изворните данни, колкото и да са кратки, потвърждават основните изводи. При похода на Александър отвъд Истър било превзето едно, макар и зле укрепено гетско селище. Дион Касий разказва за превземането на две гетски крепости по време на похода, предвождан от Марк Лициний Крас в 29/28 год. пр.Хр. В един укрепен пункт римляните влезли чрез предателство, а вторият бил резиденцията Генукла на владетеля Зиракс.[368]

Бъдещите археологически проучвания и теренни наблюдения в гетските земи в значителна степен ще изяснят най-важните етапи на поселищното развитие. Поне засега всички изследвания потвърждават, че гетският поселищен живот следва основните етапи на общотракийския в градацията открито селище – укрепено място, с многобройни варианти, най-вече поради конфигурацията на терена, и резиденция, т.е. център за политически живот в определен район. В елинистическата епоха подобен център ще се превърне в поселение от градски тип.

В гетските земи най-красноречив е примерът с резиденцията на Дромихет Хелис[369], която засега не е сигурно локализирана. Напоследък резултатите от проучванията в района на Сборяново позволяват да се реконструира една относително ясна картина на гетския икономически и политически живот, възможна резиденция на местна династия. Според приблизителните изчисления общата площ на укрепения град е достигала 20 хектара, а населението е било около 5–6 хиляди, в които естествено се включвали и около 500 войни, които защитавали крепостта. От друга страна, теренните наблюдения потвърждават една солидна концентрация на селища и некрополи в радиус около 30 км. Всичко това дава основание на изследвачите да предположат, че става дума за център на местно държавно обединение. Откритите монети, импортна керамика, включително амфорни печати позволиха на научния екип да датира възникването на този градски център към началото на последната четвърт на 4-и век пр.Хр. Малко по-късно, около 315–310 год. пр.Хр. е било завършено и изграждането на основната крепостна стена. Ревизията на хронологията на амфорните печати от светилището при Демир баба теке потвърдиха, че е било синхронно с основаването на селищния център.

---

[361] **Дремсизова–Нелчинова, Цв.** Към въпроса за селищата на гетите. – I конгрес на БИД. I. С., 1972, 336–337.

[362] **Фол, Ал.** Тракия и Балканите... Цит. съч., 39; **Йорданов, К.** Политическите отношения... Цит. съч., 62.

[363] **Йорданов, К.** Поселищният живот на гетите и техните държавни обединения (в края на VI–IV в. пр.н.е.). – Векове, 1974, 1, 44; **Йорданов, К.** Политическите отношения... Цит. съч., 63.

[364] **Simion, G.**... Цит. съч., 147–148; Idem. Presence interethique... Цит. съч., 43–58.

[365] **Дремсизова–Нелчинова, Цв.** Надгробни могили при с. Янково. – ИАИ, 19, 1955, 61–83.

[366] **Никулицэ, И. Т.** Геты IV–III вв. до н.э. в Днестровско-Карпатских землях. Кишинев, 1977, 26–43.

[367] **Дремсизова–Нелчинова, Цв.**... Цит. съч., 338–339

[368] **Arr. Anab.** 1, 4, 4 (Roos); **Dio Cass.** 51, 26, 1–6; **Detschew D.**... Цит. съч., 101, 117, 196.

[369] **Diod.** 21, 12, 2; **Detschew, D.**... Цит. съч., 199.

Изглежда изследователите са прави, че общата политическа ситуация в Тракия пред двадесетте години на 4-и век пр.Хр. и понятната агресивност на Лизимах са предизвикали естествена реакция на гетския династически дом. Откритите бронзови монети от района на Свещари, сечени в Истрия, Одесос, на Лизимах и анатолийските емисии драхми, Александров тип, също са солидни аргументи в подкрепа на твърдението за оживените икономически контакти на гетския политически център със западнопонтийските колонии, Мала Азия, Тасос и целия прилежащ тракийски хинтерланд. Дори много е вероятно някои от великолепните произведения на ювелирството и торевтиката, открити в района, да са били произведени именно тук. Сред тях се нареждат сребърният начелник от Свещари и златното протоме на Пегас от с. Вазово. Изказано е предположението, че големият градски център при Сборяново е бил една от столиците на гетската династия при Дромихайт – Хелис, където бил отведен и плененият от него Лизимах. Все пак изследователите много коректно отбелязват, че до откриването на сигурни епиграфски аргументи тази идентификация си остава хипотетична.

Другият важен историко-археологически извод на научния екип е, че дори и да е имало келтски анклави в района на Източен Хемус при създаването на държавата със столица Тиле, това не се е отразило негативно на гетския династически дом с център Сборяново. След разрушително земетресение около 250 год. пр.Хр. центърът при Сборяново прекратил съществуването си и изглежда бил преместен в района на Борово – Пиргово – Николово. Тези изводи са потвърдени и от последните проучвания на изследователския екип.[370]

Многобройните находки от 5–4 век пр.Хр. най-добре илюстрират социалното и военно-политическо предимство на аристократическия елит. От защитното въоръжение на знатните гетски войни особено добре са проучени шлемовете, които са близки до класическия халкидски тип. Най-добри примери са находките от Руец, Върбица, Преславско, Браничево, Обретеник и Юделник, Русенско, Молдавия и Мастюгино. Според наблюденията на Василев гетските шлемове са типични представители на тракийската група. Те по форма и начин на изработка силно наподобяват гетския пилос, символ на социално превъзходство. Те били многократно употребявани и предавани по наследство в продължение на 3–4 поколения, т.е. едно столетие. По този начин например шлемът от Браничево ще се отнесе към първата половина на 5-и век пр.Хр., докато погребението е от средата на 4-и век пр.Хр. По-нататъшните изследвания допълнително ще осветлят начина на изработка и хронологията на тракийския вариант халкидски шлемове[371], които принадлежали на тежковъоръжените конници от свитата на местния династ.

В Мадара, Шуменско, са открити чифт златни обеци, които имат сходство с тези от Варна, датирани в края на 4-и век пр.Хр. От края на 4-и или началото на 3-и век пр.Хр. е и златен край от торква, открит някъде в Герлово[372]. От с. Върбица, Преславско[373], са известни добре запазени сребърни фиали и каничка, които имат многобройни паралели с находки на север от Хем. Несъмнено собственост на гетски аристократ и дори династ са били златната огърлица с пандатив глава на бик от края на 4–3 век пр.Хр. от Варна, както и сребърният кантарос от с. Александрово, Шуменско от същата епоха.[374]

---

[370] **Стоянов, Т., Ж. Михайлова, К. Ников, М. Николаева, Д. Стоянова.** Тракийският град в Сборяново, С., 2004, 1–25; Същите. Гетската столица в Сборяново. 20 години проучвания. С., 2006, 5–56.

[371] **Dimova, V., D. Ivanov**. Antike Helme. – Thracia, III, S., 1974, 139–143; **Василев, В.** Шлемът от Върбица, Преславско, и шлемовете от халкидски тип в Тракия. – Векове, 1979, 6, 65–71.

[372] **Венедиков, Ив., Т. Герасимов.**... Цит. съч., 101, 373–373.

[373] Пак там, 96, 369.

Каменната гробница от с. Староселка, Шуменско, с богатия си инвентар също привлече вниманието на историци и археолози. Разкрито бе погребение на жена с несъмнен аристократически произход, имащо сходства със знаменитите находки от Дуванли, Могиланската могила, Кьолмен и Аджигьол. Датировката[375] се колебае между последните десетилетия на 4-и и 70-те години на 3-и век пр.Хр.

В територията на бъдещата старегия Селетике обилният археологически материал потвърждава оживените икономически и политически отношения с колониите не само по добруджанското крайбрежие, а и на юг от Хем, най-вече с Аполония. Твърдението категорично е потвърдено от многобройните монетни находки (сребърни тетраболи), сечени в тази колония, които все още не са систематизирани[376] и публикувани.

В този център на гетския политически живот добре е проучен могилният некропол при с. Браничево, Шуменско, с датировка между средата на 4-и и началото на 3-и век пр.Хр. В могилата са разкрити 12 семейни гробници с разнообразен инвентар – украшения, конска амуниция и оръжие. Ризницата, открита тук, има паралели с тази от Янково. Особено място заема могилното погребение № 10 на некропола. Тук е открита каменна гробница, правоъгълен тип, изградена от ломени камъни. Недостатъчно ясно е погребалното съоръжение във вид на кладенец и отделение, прилично на пещера. Именно тук е открита сребърна фиала с надпис ΑΜΑΤΟΚΟΥ ΠΑΔΡΥ ΤΗΡΗΣ.

Според анализа на Венедиков одриският владетел Амадок подарил фиалата, символ на власт, на анонимен гетски династ по някакви политически и дипломатически съображения. Некрополът от Браничево очевидно локализира един от династическите центрове в областта. Местният аристократически предводител едва ли е отстъпвал по своите военнополитически възможности на тези от Враца, Александрово и Аджигьол, които били политически партньори на Котис I (383/2–359 год. пр.Хр.) и Аматок II (ок. 359–346 год. пр.Хр.).[378]

Богат е и некрополът при Кьолмен. Той се състои от 4 могили, в които едното погребение е на жена. Сред находките доминира защитно и нападателно оръжие с многобройни паралели на откритите аналогични образци от Браничево, Янково, Върбица и Мезек. Значителен е и инвентарът от тоалетни принадлежности, съдове и накити.[379]

Втората значителна политическа област на гетите обхващала бъдещата стратегия Русике. В общи линии това е районът на Северна Добруджа с делтата на Дунав и, изглежда, някои територии отвъд реката. Находките от сребърни и бронзови монети, сечени в Истрия през 5–4 век пр.Хр. потвърждават подобно предположение. На север от Дунав обикновено се срещат отделни екземпляри, но има и изключения. Например чак в Херсонес е открито значително по размери съкровище от сребърни монети. Най-значителни и многобройни са находките от истрийски монети в района на Силистра и областта към морето и хинтерланда на колонията. Нумизматичният материал потвърждава сложните икономико-политически отношения между понтийските колонии по добруджанския бряг и силните гетски династи.[380]

В този район най-значителната находка е откритата правоъгълна гробница при Аджигьол. Първоначално тя бе датирана около 400 год. пр.Хр., след това през първата четвърт на 4-и век пр.Хр., а чрез надписа върху сребърната фиала, където отново личи името на Котис, може би трябва да се постави през 70-те или 60-те години на същото столетие. Гробницата е добре запазена, с дромос, дълъг 2,40 м, и две камери от дялан камък. В главната камера е погребан местният династ, а в по-малката вероятно неговата съпруга. На известно разстояние в могилния насип бяха открити и три погребения на коне с амуницията. Сред инвентара на гробницата има великолепни произведения на тракийската торевтика. Особена стойност за гетския политико-религиозен живот имат двете кнемиди, особено тази с изображението на Великата богиня майка и сребърният шлем, частично позлатен, с изображение на царя-жрец на кон в пълно бойно въоръжение. Към тях трябва да прибавим четирите сребърни и една бронзова фиала, апликациите към конска амуниция и многобройната вносна чернофигурна и местна керамика. Специално внимание бе обърнато на фиалата с надпис ΚΟΤΥΟΣ ΕΓΒΕΟ[381] по подобие на тази от Враца, където се чете ΚΟΤΥΟΣ ΕΤΒΕΟΥ, тази от Александрово, Ловешко, с думите ΚΟΤΥΟΣ ΕΓΓΗΙΣΤΩΝ и вече споменатата такава от Браничево. Надписите са пряко доказателство за политическите отношения между одриския владетел Котис I и анонимните династи на север от Хем. Очевидно ангажиран изцяло на юг и югоизток към тракийския Херсонес, той е държал на добрите политически отношения с династите на трибали, мизи и гети. Същото може да се каже и за неговия приемник Амадок, който бил изправен пред тежки проблеми по организацията на защитата при агресивната завоевателна политика на Филип II в Тракия.[382]

---

[374] **Фол, Ал., В. Фол.** Траките, С., 2005, 127.

[375] **Тачева–Хитова, М.** Тракийско могилно погребение край с. Староселка, Шуменски окръг. II. Инвентар, ритуал и датировка на погребението от могилната гробница. – Археология 13, 1971, 3, 42 – 51.

[376] **Фол, Ал.** Тракия и Балканите... Цит. съч., 47.

[377] **Венедиков, Ив., Т. Герасимов.** Цит. съч., 91–92, 110, 369; **Венедиков, Ив.** Надписите върху тракийските фиали. – Археология 14, 1972, 2, 5.

[378] **Marazov, I.** The Rogozen Treasure. Sofia, 1996, 19.

[379] **Дремсизова–Нелчинова, Цв.** Тракийските могилни погребения край с. Кьолмен, Шуменски окръг. – ИАИ 32, 1970, 218–228.

[380] **Pippidi, D., D. Berciu.** ... Цит. съч., 191–194; **Conovici, N.** Contributii numismatice privind legaturile Histria cu getii de la Dunare in cecolele VI – II i.e.n. – SCIVA 30, Nr. 1, Bucureşti, 1979, 87–92.

Според изричната бележка на Берчу целият инвентар на гробницата от Аджигьол има паралели не само в гетските земи, а и в цяла Тракия. Подобна е и конструкцията на гробницата при Калатис[383], която е малко по-късна, както личи от намерения в нея инвентар. Тя е била предназначена за последно жилище на знатен аристократ, около последната четвърт на 4-ти – началото на 3-и век пр.Хр. В същата зона е открит и златният шлем от Коцофънещи[384] на р. Яломица, в северния водосборен район на Дунав с пряк паралел шлема от Аджигьол. Изобразените върху него ритуални сцени са особено ценна информация за гетския политико-религиозен живот.[385]

В първата половина на 4-т-и век пр.Хр. почти едновременно с Аджигьол е датирано богатото могилно погребение при Гурбънещи, Югоизточна Мунтения. То съдържа фрагментирана ризница, златни апликации за конска амуниция, златни и сребърни съдове.[386] През първата половина на 4-и век пр.Хр. е датирано и съкровището от Бъйчени (Кукутени), съдържащо около 700 златни апликации и златен шлем, подобен на този от Аджигьол. Находката е случайна, но потвърждава предположението, че в поречието на Серет–Прут, с пример откритото съкровище при Перету, е съществувал още един център на гетски икономико–политически живот.[387] Датировката, предложена от издателите (400 год. пр.Хр.), не е достатъчно убедително аргументирана. Надали то е поранно от съкровищата при Враца, Летница, Крайова и Аджигьол.[388] Мотивирано бе доказана гетската принадлежност на сребърните апликации от Крайова.[389] Нещо повече, Берчу смята, че майсторството на гетския майстор занаятчия е повлияло върху развитието на скитското изкуство. Доказателство за това били апликациите от Огуз.[390] Бяха разгледани и многобройните спорове около „етническата принадлежност“ на ритона от Поройна.[391] Въз основа на стиловия анализ и композиционната близост с вазите от Панагюрище бе допусната местната му (гетска) изработка в началото на 3-и век пр.Хр.[392]

Ритонът, особено изработеният от злато или сребро, е символ на върховна политико-религиозна власт и това обяснява широкото му разпространение в Тракия, включително и в гетските предели. Особен интерес предизвиква откритото съкровище при с. Борово, Русенско.

---

[381] **Венедиков, Ив.** Надписите... Цит. съч., 1, 4–5; **Berciu, D.** Contribution... Цит. съч., 48–84.

[382] **Marazov, I.**... Цит. съч., p. 23, 99, 260.

[383] **Preda, C.** Una nuova tomba a volta scoperta presso Mangalia–Callatis. – In: Dacia 6, 1962, 157–172.

[384] **Berciu, D.** Contribution ... Цит. съч., 85–92.

[385] **Никулицэ, И. Т.** Северные фракийцы... Цит. съч., 137–138, 142–144, 148–152.

[386] **Berciu, D.** Contribution... Цит. съч., 106–10.7

[387] Ibidem, 166–168; **Petrescu–Dimbovita, M.**, **M. Dinu**. Le trésor de Baiceni (dép. de Jassy). – Dacia 19, 1975, 105–123; **Moscalu, E.**, **P. Voievozeanu.** Le tombeau princier gète et le trésor de Peretu. – Actes du IIe Congrès International de Thracologie. I. Bucureşti, 1980, 383–390.

[388] **Мелюкова, А. И.** ... Цит. съч., 136–137.

[389] **Венедиков, Ив.**, **Т. Герасимов.** ... Цит. съч., 115, 118, 384–385; **Berciu, D.** Contribution... Цит. съч., 137–161.

[390] Ibidem, 154–155, 158–160.

[391] **Маразов, И.** Ритоните... Цит. съч.1 60–62.

[392] Пак там, 143–144.

То съдържа един ритон с протоме на галопиращ кон, персонифицирано изображение на слънцето. По корема на животното има надпис ΚΟΤΥΟΣ ΕΞΒΕΟ.[393]

Същото лесно се разчита и върху другия ритон с протоме на сфинкс. Третият ритон е с протоме на бик. Всички те са изработени от сребро с позлата. Съвсем удачно Маразов напомня мястото у Диодор, където подробно е описан царският пир в резиденцията Хелис. Според морализаторския разказ пленените македони начело с Лизимах пиели от златни и сребърни чаши (ритони), докато домакините гети от прости рогове.

Впрочем археологическият материал може да разсее евентуалния скептицизъм. Върху кнемида № 1 от Аджигьол е изобразен седнал херой, който държи в ръката си ритон.

Подобна сцена е изработена и върху набузника от Бъйчени (Кукутени). В ръката на хероя е изобразен ритон с глава на животно. Богините, изобразени върху ритона от Поройна[394], също държат ритони. Към съкровището от Борово[395] принадлежи и една сребърна каничка, където личи същият надпис. В горния ред на фигуралната украса има танцуващи сатири и менади. Централно място заемат мъж и жена, седнали един до друг. Жената държи в протегнатата си дясна ръка змия. Мъжът има бръшлянов венец на главата. Около него се показва змия. От лявата му страна е седнал върху лъвска кожа друг мъж, също с бръшлянов венец. С дясната ръка и двамата държат по един ритон с протомета на сфинкс и грифон. Лявата ръка на божеството е свита до гърдите и държи фиала. В съкровището влиза и една сребърна купа. В случая особено важна за анализа е сребърната каничка-ритон, тъй като фигуралната украса съдържа три фриза с 15 фигури. Всъщност върху средния (централен) фриз е сцената с Дионис. Върху горния е представено шествие от девет фигури на свирещи, пеещи и танцуващи вакханки, силени и сатири. Върху фриза, около отвора на дъното на съда, са изобразени три водоплаващи птици, изглежда лебеди.[396]

Наскоро колегата Т. Стоянов изложи сериозни аргументи в подкрепа на тезата, че върху централната сцена на каничката–ритон е изобразена сватбата на Дионис с Ариадна. Съдът най-вероятно е бил изработен в голямо ателие в Северозападна Мала Азия около 60-те–50-те години на 4-и век пр. Хр.[397]

За съжаление предната част на ритона е счупена и не е ясно дали е завършвала с протоме или глава на животно. Датировката му поне засега е най-обща: края на ранножелязната епоха. Връзката между ритона от Борово и протомето на Пегас[398], намерено край Разград, не предизвиква съмнения или възражения.

Прегледът на най-значителните археологически обекти в гетските земи ще завърши с още една инсигния на царската власт. Става дума за гобелетата от Аджигьол[399] и Железни врата. Вероятно те са изчуквани с матрица, подобна на тази от Гърчиново. Семантиката на изобразените върху тях сцени отдавна е обект на специално внимание и без съмнение изобразява единството на соларното и хтонично (небе и земя) според религиозните представи на етносите от източносредиземноморския басейн.

И така, анализът на многобройните археологически данни в контактната зона между траки и скити според Мелюкова е била приблизително по долното течение на Прут и на юг до делтата Истрос (Дунав) около началото и средата на 4-и век пр.Хр.[400]

---

[393] **Фол, Ал., В. Фол.** Траките... Цит. съч.1 164.

[394] Пак там, 36–38, 50–55, 62–70, 110, 129–130, 135.

[395] **Ivanov, D.** Le trésor de Borovo. – Actes du IIe Congrès International de Thracologie. I. Bucureşti, 1980, 391–404.

[396] **Фол, Ал., В. Фол.** Траките... Цит. съч., 166–167.

[397] **Stoyanov, T.** Notes on the Iconography and the Date of the Pitcher–rhyton from the Borovo Silver Treasure. – In: Acta Musei Varnaensis, V. Антични цивилизации и морето. Международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Михаил Лазаров. Варна, 2007, 194–203.

[398] **Маразов, И.** ... Цит. съч., 27, 111, 135, 142; **Габровски, М., Ст. Калоянов**. Протоме на Пегас. – Векове, 1980, 3, 77–82.

[399] **Венедиков, Ив., Т. Герасимов.**... Цит. съч., 94–95, 109, 369–370; **Berciu D.** Contribution... Цит. съч., 60–67, 98–103.

[400] **Мелюкова, А.** И. Новые данные о скифо–фракийских взаимоотношениях в IV–III вв. до н.э. – РА 1, 1995, 28–35.

Осма глава

ПОЛИТИЧЕСКА ИСТОРИЯ ПРЕЗ РАННОЕЛИНИСТИЧЕСКАТА ЕПОХА. ДРОМИХЕТ

През 4-и век пр.Хр. гетските държавни организации са на върха на политическото си развитие. Това добре се долавя и чрез локализирането на отделните икономически и политически центрове. Районът е твърде обширен, за да създаде условия за силна и единна централна власт и това е една от причините тук да съществуват няколко династически дома, които често водят самостоятелен политически живот. Изключенията са краткотрайни и по-скоро потвърждават правилото. Такава е и историческата съдба на силните държавни обединения на Дромихет и Буребиста. Около средата на 4-и век пр.Хр. един от тези политически центрове бил в района на дунавската делта. Тогава Добруджа става един от центровете на военнополитически живот в Европейския Югоизток. Така например прочутата царска гробница при Аджигьол със сигурност може да се свърже с близкия силно укрепен център до Бейдауд (област Тулча) с приблизителна датировка средата на 4-и век пр.Хр.[401]

Някои изследователи възпроизведоха разглежданите по-долу събития в един модерен и динамичен план. Достатъчен е примерът с известните монети на скитския владетел Атей. Изказана е хипотезата, че една от причините за придвижването на част от скитския етнически масив, начело с Атей около средата на 4-и век пр.Хр. в Добруджа са били все по-засилващите се нападения от изток на другия силен етнос сармати/савромати, които се придвижвали от Северен Кавказ към крайбрежните степи на Северното Черноморие.[402] Според другата хипотеза възможният натиск на сарматите в Скития е бил продължителен процес, започнал около и след 300 год. пр.Хр. насетне, като около 70–60-те години на 3-и век пр.Хр. те застрашили хората на Олбия. Казано по друг начин, скитите на Атей не са изпитвали натиск от агресивните сармати (!?).[403]

В специализираните изследвания е популярна и тезата, че скитите при Атей разширили политическото и икономическото присъствие в териториите на юг от Истрос/Дунав след кризата, обхванала Одриското царство при политическото убийство на Котис I. Идеята е интересна, но няма нужните аргументи в писмената традиция. Трудно защитимо е и твърдението, че Атей ръководел „скитски протекторат“ (?!) над елинските колонии в Добруджа от Истрос до Одесос, тъй като вече бил създал силна държава от Меотида до Хемус. Все пак Андрух е склонна да допусне, че Атей е бил по-скоро предводител на относително малко военнополитическо обединение в югозападните предели на Скития.[404] Важен е и проблемът за монетосеченето на Атей.

Оставям настрана дискусията за тяхната автентичност, която от своя страна породи хипотезата за „скитската хегемония“ в гетските земи южно от Истър. Монетите са два типа. Върху единия е изобразен Херакъл[405], а върху другия Артемида. Мястото на сечене дори и да е безспорно – Калатис или Хераклея Понтийска (стига да не е Тирас или Олбия), не означава, че царството на Атей се е простирало до Меотида и дунавската делта с дн. Добруджа. В най-добрия случай тези монети са материален отглас на икономическите и политическите отношения между колониите и скитите по време на техния военнополитически подем. По подобен начин действали и царете на одрисите през 5-и и първата половина на 4-и век пр.Хр., когато трупали във вид на съкровища данъка на градовете от Пропонтида и Понта.

Според анализа на Анохин хераклейските монети на Атей[406] са сечени около 345 год. пр.Хр., а тези от Калатис – в последните години на неговото управление (345–339 год. пр.Хр.). В заключение ще отбележа, че археологическият материал и оскъдните данни в

---

[401] **Avram, Al.** Histia... Цит. съч., 308; Sîrbu V. Man and Gods... Цит. съч., 90–91.

[402] **Виноградов, Ю. А.**, **К. К. Марченко**, **Е. Я. Рогов.** Сарматы и гибель „Великой Скифии“. – ВДИ 3, 1997, 93–103.

[403] **Бруяко, И. В.** О событиях в Северозападном Причерморье (Четыре концепции кризиса). – ВДИ 3, 1999, 76–91.

[404] **Андрух, С. И.** Нижедунайская Скифия... Цит. съч., 76–78, 80, 167.

[405] **Анохин, В. А.** Монеты Атея. В: Скифские древности. К., 1973, 20–41 с лит.

[406] Пак там, 37–38.

Обр. 174. Скито-сарматски гроб от некропола при Дуранкулашкото езеро.

изворите не могат да потвърдят със сигурност скитската хегемония в Добруджа. Страбоновият[407] текст за скитския цар изобщо не свързва военнополитическите му операции с гетите и Добруджа. Това поставя под съмнение по-късните сведения на Помпей Трог (Юстин), Фронтин, Полиен и Павел Орозий. Според някои изследователи политическата картина в Добруджа била усложнена от трибалското присъствие в района на дунавската делта. Като се позовават на текста у Страбон, че автариатите покорили трибалите от земите на агрианите до Истър, Мочи и Геров смятат за най-вероятно датирането на събитието в края на 5-и или втората четвърт на 4-и век пр.Хр. Трибалите се освободили от господството на автариатите, укрепнали и стигнали чак до Малка Скития. Едва ли хипотезата има солидни аргументи, още повече че тъкмо по това време трибалите са на върха на военнополитическото си могъщество. Хронологически предположението е атакувано от Папазоглу[408], която поставя настъплението на автариатите в източна посока в края на 3-и – началото на 2-и век пр.Хр.

Реконструкцията на военнополитическите събития се базира на относително сигурния исторически факт – сблъсъка между Филип II и трибалите след победата над Атей. Някои историци отстояват тезата за трибалското разсейване в земите между Хем и Истър, като в устрема си те достигнали и Добруджа. Версията има за доказателство стратегемите на Фронтин и Полиен, които описват сблъсъка между трибали и скити. Според сполучливата забележка на Папазоглу[408] информацията може да означава поход на трибалите на изток или възхвала на бойните добродетели у скити и трибали, врагове на Филип II.

Според разказа на Полиен скитите решили да нападнат трибалите. В текста не е споменато името на Атей. Те принудили своите земеделци и конегледачи да подкарат стадата си и сред облаци от прах да се покажат отдалеч. Трибалите помислили, че идва помощ от „горните“ скити, и се оттеглили. Фронтин, изглежда, ползвал същия извор, тъй като разказът е доста сходен.

---

[407] **Каллистов, Д. П.** Свидетельство Страбона о скифском царе Атее. – ВДИ 1, 1969, 124–130.

[408] **Strabo**. 7, 5, 11; **Геров, Б.** Проучвания върху западнотракийските земи през римско време. II. – ГСУ–ФЗФ 61, 1, 1967, 25; **Papazoglu, F.** ... Цит. съч., 43, 50, 78–81; **Detschew, D.** ... Цит. съч., 524.

Тук главното действащо лице е Атей. Понеже трибалите били по-многобройни, той накарал жените, децата и всички, които не били в бойния строй, да подкарат стадата от магарета и говеда и да носят изправени копия. Неприятелят се оттеглил, тъй като Атей пуснал слуха за помощ от съплеменниците отвъд реката. Съмнението относно реалността на подобен сблъсък остава поради недостатъчната сигурност на цитираните стратегеми[410], писани повече от четири столетия след похода на Филип II. В съвременната историография полемиката в значителна степен се смята за изчерпана.[411]

Конфликтът в района на Истрия между Атей, трибалите, гетите и Филип II отдавна е обект на многобройни проучвания. Събитието е отнесено към 339 год. пр.Хр. и ако спорът от хронологическа гледна точка е почти невъзможен, то достоверността на основния, но треторазреден извор Юстин създава много проблеми. Според него скитът Атей искал да завладее и да се закрепи на десния бряг на Истър, но срещнал решителен отпор от страна на *rex Histrianorum*.

Притеснен, скитът чрез аполонийци поискал помощ от Филип, с обещание да го направи свой наследник. Юстиновият текст е коментиран от Папазоглу в следната последователност. От палеографска гледна точка заменянето на Triballi и *Triballorum rex* с *Histriani* и *Histrianorum rex* е трудно обяснимо и в сферата на чисто умозрителните конструкции. От своя страна Фронтин и Полиен нищо не съобщават за някаква помощ на хистрианите от страна на трибалите. Спорно изглежда и предположението, че под хистриани трябва да се разбират местните микселини от делтата или някакъв анонимен тиранин на Истрия.[412] Най-правдоподобна изглежда тезата на Вайс[413], според която в текста става дума за гетите, предвождани от местния династ. Археологическият материал от делтата и особено споменатата вече гробница от Аджигьол са сериозно доказателство в подкрепа на подобна теза.

Напоследък Оперман изказа предположението, че царската гробница при Аджигьол трябва да се свърже с фамозния *Histrianorum rex*.[414] Нещо повече, В. Сирбу аргументирано доказа, че богатото погребение от Аджигьол може да се обясни с гетската „свещена триада", т.е. шлем, кнемиди, гобеле, характерни за царския династически дом. Тези съвършени произведения на изкуството потвърждават тезата, че те са продукт на местна (гетска) идеология, изразена чрез средствата на символната аристократическа традиция.[415]

Откритите и публикувани две сребърни дидрахми край Истрия и Тулча са търсеното нумизматично доказателство за наличието на силен династически дом в района. Върху лицето на монетите е изобразена главата на млад мъж с диадема. Съвсем ясно личи и надписът ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΣΚΩΝΟΣ. На обратната страна добре е очертана фигурата на конник в скок наляво. Датировката на монетите[416] се колебае между средата на 4-и и тази на 3-и век пр.Хр., като втората изглежда много по-вероятна и по този начин се свързва с епохата след Атей.

Навремето М. Кожа[417] изследва някои от разрушените жилищни квартали и част от крепостната стена на Истрия и предположи, че колонията е била обсаждана от Филип II по време на кампанията срещу скитите. Хипотезата е интересна, но няма необходимата аргументация, тъй като следите от обсада може да са от походите на Зопирион, или на Лизимах.[418]

Ако се следва несигурният разказ на Юстин, Филип решил да се възползва от поканата за помощ. Атей му пратил известие да не идва, тъй като овладял положението след смъртта на царя на хистрианите. Веднъж взел решение, Филип продължил докрай, вероятно и поради създалата се възможност за антискит-

---

[409] **Papazoglu, F.**... Цит. съч., 12–14, 20.

[410] **Polyaen. Strateg.**, 7, 44,1; **Front. Strat.**, 2, 4, 20 (Gundermann); **Фол, Ал.** Тракия и Балканите, 18–19.

[411] **Йорданов, К.** Политическите отношения... Цит. съч., 66–68; **Делев, П.** Лизимах, 231–233.

[412] **Iust.** 9, 2, 1–5; **Papazoglu, F.**... Цит. съч., 19; **Hammond, N. C.**, **G. T. Griffith.** A History of Macedonia. II. Oxford, 1979, 560–561, 582.

[413] **Weiss, J.** Getae. – RE, 7, 1, 1910, sp. 1332; **Фол, Ал.** Тракия и Балканите, 50–51; **Oppermann, M.** Thraker... Цит. съч., 23.

[414] **Oppermann, M.** Die Westpontischen Poleis... Цит. съч., 66.

[415] **Sîrbu, V.** Agighiol – la Tombe d'un Basileus Gète de la Dobroudja. – In: Phosphorion. Studia in honorem Mariae Čičikova. Sofia, 2008, 268–283.

[416] **Preda, C.** Monede de un tip neconoscut provenind din Dobrogea. – SCIV 15, 1964, 401–408; **Ocheseanu, R.** Monedele basileului Moskon aflate in colectii le Muzeului de archeologie Constanţa. – Pontica 3, 1970, 125–128.

[417] **Coja, M.** Zidul de aparare al cetatii Historia si imperejurarile istorice aledistrogetii lui in secului al IV – lea i.e.n. – SCIV 15, 1964, 383–398.

[418] **Йорданов, К.** Политическите... Цит. съч., 68–69.

ския съюз с гетския базилевс Котела. Някои опити на модерните изследвачи да сравняват съвременните генералщабни планове с тези на Филип, който се стремял към завладяване на крайбрежието и превръщането на Понта в „македонско езеро“[419], не издържат на историческата критика.

Атеней цитира Сатир, написал съчинение за Филип, и отбелязва, че Котела дал на македонеца Филип дъщеря си Меда заедно с много подаръци. Очевидно военнополитическият съюз между двамата бил скрепен с династически брак. Епизодът е оставил трайни следи в изворите и е бил възпроизведен от Йордан. Промените в имената Гудила вместо Котела и Медопа = Меда[420] не променят стойността на сведението. Съюзниците успели да разбият Атей, който на 90 години паднал на бойното поле. Плутарх описва събитието в морализаторски дух, а Фронтин разказва за военната хитрост на македонския владетел, потвърдена и от главния извор Юстин. Плячката наброявала 20 000 жени и деца и още толкова расови кобили, които Филип водил за разплод в Македония.[421]

В последно време И. Лазаренко в студия, която анализира бронзовото монетосечене на Атей в Дионисополис и тези на тракийския династ Мелсас от втората половина на 4-и век пр.Хр., сечени изглежда в нелокализирана монетарница в Североизточна България или Северна Добруджа (?!), които, ако са автентични, оспорват икономическата и политическата хегемония на скитите в района. Лазаренко е убеден, че в Дионисополис са били отсечени две емисии с лика на Атей, като втората е била емитирана през първата половина на 339 год. пр.Хр., сиреч времето около поражението и смъртта на скитския владетел.[422]

На връщане от успешния поход Филип бил пресрещнат от трибалите, които поискали част от плячката, с обещание да го пропуснат. Няма никакво основание сблъсъкът между трибали и македони след Филиповия отказ да се търси в Добруджа. Както предполага Геров, по-скоро македонската фаланга е била спряна някъде при проходите на Хем, които водели към Софийско, тъй като това бил най-прекият път към Пела. В битката, според коментатора на Демостен Дидим, Филип бил ранен с тежко копие в бедрото и останал хром до края на живота си. Македоните помислили, че предво-

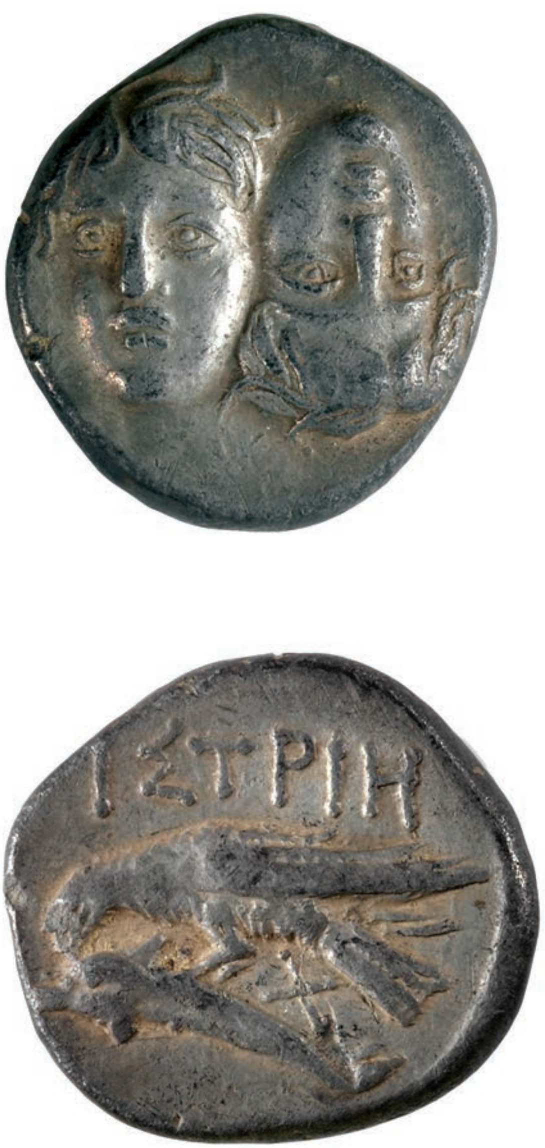

Обр. 175. Сребърен статер на Истрос, 4-и век пр.Хр. Лице и опако. Национален археологически институт с музей – БАН.

---

[419] **Фол Ал.**... Цит. съч., 19–20.

[420] **Athen**. 13, 557d; **Iord.** Getica, 65; **Minchev, Al.** Odessos, 222.

[421] **Iust.** 9, 2, 15–16; **Front. Strateg.**, 2, 8, 14; **Plut. Reg. et imper. Apophteg.**, 174 E–F (Hubert); **Корвизие, Ж.–Н.** Филип II Македонски, С., 2005, 204.

[422] **Лазаренко, И.** Бронзови владетелски монети, сечени през IV–III в. пр.Хр. в Дионисополис и Одесос. – ИНМВ 55, 2004–2005, Варна, 2006, 132–136.

дителят им е убит и отстъпили безредно, като изоставили плячката[423], която сякаш била прокълната и носела само беди.

И една любопитна подробност. През 2000 год. в археологическата и нумизматична колекция на музея в с. Гълиении Веки (район Вранча) е постъпила бронзова плочка с изображение на конник и надпис ΣΙΡΜΟΥ ΒΑΣΙΛΕΟΣ. Владетелят е изобразен въоръжен с копие и шлем, който наподобява този от прочутия екземпляр от Пояна – Коцофенещи. Издателите предполагат, че става дума за престижен екземпляр, предназначен за приятели и съюзници. Друг е въпросът дали тази плочка потвърждавала (?!) добрите отношения между династическите домове на гети и трибали по времето на Сирм, който бил предизвикан от агресивната политика на Филип II и сина му Александър III Велики.[424]

Сражението бележи върха на трибалското и гетското военнополитическо могъщество, поставено на изпитание от Филиповия син Александър. Ако се проследи развитието на политическите събития от 339 год. пр.Хр. не е трудно да се забележи, че гети и трибали излезли с най-голям политически и военен престиж. На практика Филип в значителна степен обезличил всички свои успехи в предишните кампании, а скитите изобщо не могли да се съвземат в достатъчна степен след поражението и смъртта на Атей.[425]

Четири години по-късно Александър предприел похода си срещу независимите траки, трибали и гети. Литературата[426] върху Дунавския поход е многобройна и разглежда всички спорове относно неговия маршрут. Информациите на Страбон, Диодор и Плутарх са общи и не дават точна представа за военнополитическите събития. Ариан предава много подробности, като се позовава на царските дневници, писани от Птолемей Лаг. Твърдението остава несигурно, защото от текста не е ясно за какви точно и сигурни дневници става дума. Шестте столетия, които отделят събитието от компилатора, също пораждат съмнения. Според Корнеман, Ариан е използвал Птолемей като извор[427], но доста хаотично и в съкратен вид. Споровете относно маршрута на кампанията ще останат чисто кабинетна дискусия, докато достатъчно точно не се съпоставят изворните данни, археологическият и нумизматичният материал. Всичко това би очертало основните пунктове, през които преминала македонската армия. Впрочем подобен опит[428] вече е направен.

Според повечето изследвачи идеята на Александър била да се осигури тила от север и да се респектират силните тракийски племена преди нахлуването в Персия. Видимо македонският владетел е отдавал значение на операцията, тъй като в нея участвал и флот, който трябвало да напредне срещу течението на Истър. Вероятно Александър преминал Места и поел по трасето на бъдещата Виа Егнация. Казано по-точно, той следвал известните маршрути от походите на персите към Македония и Елада, на Ситалк и естествено на баща си Филип. Той стигнал района на Сливенския Балкан, покрай тракийската крепост при с. Малък Чочовен, Сливенско, минал в близост до с. Бяла, басейна на р. Златарица, крепостта при с. Костен и достигнал поречието на р. Янтра.[429]

Изказано е и мнението, че армията на Александър е преминала от планината Орбел/Орбелос по долината на Нестос/Места, за да достигне един от проходите (неясно кой?) на Хемус. Тезата не се възприема от повечето изследователи, въпреки усилията на Арчибалд да ни убеди в противното.[430] Контрааргументите са подробно описани в специализираната книжнина.[431]

Хипотезата[432] за разделянето на Александровата армия на три отряда след преминаването на Хем е привлекателна, но надали е убе-

---

[423] **Iust.** 9, 3, 1–3; Dididmi de Demosth. Comm., 13, 3–7; Plut. Alex., 1, 9; **Papazoglu, F.**... Цит. съч., 22, 350, 411–412; **Hammond, N. C.**, **G.T. Griffith.**... Цит. съч., 582–583.

[424] **Ursulescu, N.**, **Ş. Tofan** (Iasi). O atestare epigrafică a regului Syrmos. – In: Thraco–Dacica, XXII, 1–2, 2001, p. 21–32.

[425] **Йорданов, К.** Политическите отношения... Цит. съч., 85.

[426] **Strabo**. 7, 3, 8; **Plut. Alex.**, 11; **Diod.** 17, 8, 1; **Arr. Anab.**, 1, 1, 4–13; 2, 1–7; 3, 1–4; 4, 1–6; **Papazoglu, F.** ... Цит. съч., 23–35, 412–415.

[427] **Papazoglu, F.**... Цит. съч., 23; **Делев, П.** Лизимах, 24–25.

[428] **Spiridonov, T.** La marche d'Alexandre le Grand en Thrace antique et les tribus entre Stara Planina et le Danube. – Thracia, IV, S., 1977, 225–233.

[429] **Fol, Al.** La route d'Alexandre de Grand en Thrace au printemps de 335 av. n.è. In: ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ. Θεσσαλονίκη, 1980, 131–133.

[430] **Archibald, Z.** H. The Odrysian Kingdom... Цит. съч., 305.

[431] **Йорданов, К.** Политическите... Цит. съч., 105–114

[432] **Spiridonov, T.**... Цит. съч., 228–231.

Обр. 176. Скитска бронзова монета на Акроза, 3-и век пр.Хр. Лице и опако.
Регионален исторически музей – Добрич.

дителна и оправдана от военностратегическа гледна точка. По този начин Александър би демонстрирал желанието си да покори севернотракийските племена, нещо, което едва ли си бил поставил или целял. Вероятно Лигин трябва да се идентифицира с един от левите притоци на р. Янтра, а остров Певка, гранична област за трибалите, според Страбоновия текст, е Белене.[433]

Предположението в значителна степен съвпада с описанието на Ариан за етносите, населявали бреговете на голямата река. От запад на изток това са квади, маркомани, язиги, част от савроматите, после гетите, които вярват в безмъртието на душата, главната маса на савроматите и накрая скитите при устията на Истър. Без съмнение описанието съответства на етническата карта от и след 2-и век, но гетите са живели на север от реката далеч преди това и вероятно били забелязани от основния Арианов информатор Птолемей.[434]

Маршрутът на третия (североизточен) македонски отряд, белязан от монетните находки, според едно хипотетично предположение[435] минавал през Стара Загора – Голямо Шивачево – Самуил – Разград – Малък Поровец и достигал реката близо до съвременната българо-румънска граница. Опитът за подобна прецизност на изследването поне засега изглежда недостатъчно аргументиран.[436]

След неуспешния опит на македоните да дебаркират на Певка, укрепен и отбраняван от трибалите на Сирм и траките – дали това не са съюзните на тях гети (?!), – Александър решил да премине реката. Преминаването станало, изглежда, между протоците Олт и Арджеш с помощта на кораби, лодки и кожени палатки, напълнени със слама. Според Ариан десантът наброявал 4000 пехотинци и 1500 конници. Македоните останали незабелязани под прикритието на нощта, а на сутринта се състояла кратка схватка. Верни на своята тактика, гетите се оттеглили пред по-силния и опитен неприятел. Нашественикът основателно се страхувал от засади и внезапни нападения и не продължил във вътрешността. Александър превзел едно слабо укрепено селище на около една парасанга от брега, което било изоставено. То било разрушено, плячката получили Мелеагър и Филип, а Александър[437] принесъл дарове на Зевс, Херакъл и на самия Истър. От военностратегическа гледна точка преминаването на реката било безпредметно. Очевидно македонският владетел преследвал чисто политически цели. Гетите трябвало да се убедят в неговото превъзходство, а собствените му воини в големия му талант и безстрашие. Всичко завършило със споразумение между македоните, келтите, Сирм и останалите траки.[438]

---

[433] Цялата полемика е систематизирана у **Йорданов, К.** Политическите отношения... Цит. съч., 116–120.

[434] **Arr. Anab.**, 1, 3, 1–3.

[435] **Spiridonov, T.**... Цит. съч., 230–231.

[436] **Йорданов, К.** Политическите отношения... Цит. съч., 122–125; **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 109–110.

[437] **Arr. Anab.**, 1, 4, 1–5.

Походът от 335 год. пр.Хр. не се отразил отрицателно върху гетския политически живот. Североизточна Тракия останала настрана и от бурните политически събития на Балканите през 331/330 год. пр.Хр., когато назначеният от Александър стратег на Тракия Мемнон разбунтувал и траките, понеже имал войска и високо мнение за способностите си, по думите на Диодор. В създадения военнополитически хаос гетите не се намесили или поне за това нищо не съобщават известните извори за епохата. Непокорният стратег[439] бил неутрализиран от наместника в Македония Антипатър.[440]

Ако се вярва на по-късните извори Юстин, Курций Руф и Макробий, новоназначеният стратег на Тракия Зопирион провел активни военни операции в гетските предели. Той успял да нахлуе чак до Олбия и я обсадил неуспешно. Той паднал някъде в „гетската равнина“ при сблъсък със скитите. Кампаниите на Зопирион породиха дълга дискусия в научната книжнина. Главна причина за това са несигурните и много общи сведения, както и стремежът на някои изследвачи да ги свръхинтерпретират.

Пипиди например смята, че македонецът бил изпълнител на стария Филипов план за господство в Понта. Зопирион извършил това в качеството си на „**препозит на Тракия**“ по думите на Курций; Юстин го провъзгласява за „**префект на Понта**“. Наименованията показвали, че още Александър замислял създаването на „сатрапия Тракия“ заедно с понтийското крайбрежие, бъдещото „Македонско море“ (?!) след победата над Персия.[441]

Подобни модернистични и чисто умозрителни построения основателно са атакувани в историческата книжнина.[442] Предположено е също, че Зопирион е организирал две експедиции, едната срещу Олбия, а другата срещу гетите. Не стихват и споровете относно датировката на събитията. Предложени са годините 334, 331/330, 329/328, 327/326 и 325 (?!). Особено несигурно изглежда твърдението на Юстин, повторено и от Орозий, които наричат Зопирион[443] „префект“, явно под влияние на дългата употреба на понятието в политическата история на късния елинизъм, особено след сблъсъка на Рим с Митридат VI Евпатор (121/120–63 год. пр.Хр.).

Дискусията в историографията продължава и през последните години. Така например Андрух е убедена, че Зопирион е предприел слабо организирана експедиция срещу династическите домове на гети, скити и Олбия, завършила катастрофално за стратега, някъде в т. нар. „Гетска пустиня“, вероятно в Буджакската степ.[444] Понятието „префект“ се смята за неправомерно в историографията.[445] Други изследователи обаче продължават да са убедени, че Зопирион с непредвидимите си действия е предизвикал македоно-гетски и македоно-скитски конфликт, към който се присъединили в антимакедонския алианс (?!) и почти всички градове по западния и северния бряг на Понта.[446] Този съюз бил създаден поради засегнатите икономически и политически интереси от „неуместната“ намеса на македонския стратег.[447]

В заключение ще резюмирам полемиката в литературата, която продължава и досега. Най-общо тя изглежда така. След катастрофата на Зопирион на север, най-вероятно през архонтските 327/326 или 326/325 год. пр.Хр., Александър III Велики бил принуден да предприеме военноадминистративни реформи в Европа, включително и замяната на престарелия Антипатър с приближения му Кратер,

---

[438] **Йорданов, К.** Политическите... Цит. съч., 126–127.

[439] **Diod.** 17, 62, 4–6; 63, 1; **Curt. Ruf.** 3, 1, 21 (Heidicke); **Шофман, А. С.** Восточная политика Александра Македонского. Казань, 1976, 428, 431, 435; **Jordanov, K.**... Цит. съч., 214; **Минчев, Ал.** Одесос през елинистическата епоха (края на IV в. пр.Хр. – началото на I в. сл.Хр.). В., 2007, 11–12.

[440] **Йорданов, К.** Политическите отношения... Цит. съч., 135–142; **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 112–121; от чуждестранната книжнина кратък обзор у: **Archibald, Z. H.**... Цит. съч., 306–307, която е много обща и непълна.

[441] **Curt. Ruf.** 10, 1, 44; **Iust.** 12, 2, 16; **Oros. Adv. Pag.**, 3, 18, 4 (Zangmeister); **Macrob. Sat.**, I, 11, 33; **Pipidi, D.** I Greci nel Basso Danubio dall'ètà arcaica alla conquista romana. Milano, 1971, 92, 204, 307.

[442] **Фол, Ал.** Тракия и Балканите... Цит. съч., 53.

[443] **Suceveanu, A.** O ipotesa despre Zopirion. – SCIV 17, 4, 1966, 635–644; **Iliescu, Vl.** Campania strategului Zopirion La Dunarea de Jos. – Pontica 4, 1971, 57–72.

[444] **Андрух, С. И.** Нижедунайская... Цит. съч., 18, 82, 167.

[445] **Minchev, Al.** Odessos, 223.

[446] **Avram, Al.** Histria, 309; **Минчев, Ал.** Одесос, 12–13.

[447] **Виноградов, Ю. А.**, **К. К. Марченко**, **Е. Я. Рогов**.... Цит. съч., 98.

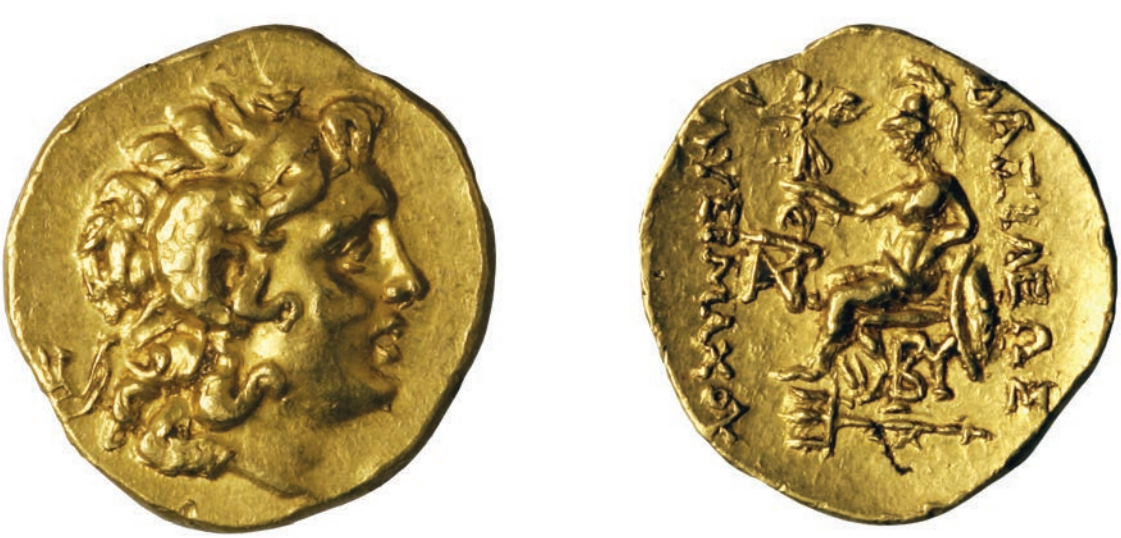

Обр. 177. Златен статер от Лизимахов тип, 3-и век пр.Хр. Лице и опако.
Национален археологически музей – БАН

започнала да се осъществява през 324 год. пр.Хр., но останала недовършена поради скорошната смърт на царя във Вавилон на 10 юни в следната 323 год. пр.Хр.[448]

Публикуваните наскоро македонски монети, открити на територията на днешна Североизточна България и Добруджа, са потвърждение за енергичната политика на Филип II и сина му, които очевидно държали не само на добрите дипломатически и икономически отношения с гетските владетели и династи, почти всички анонимни, с изключение на Котела, дал за съпруга на Филип II дъщеря си Меда. Именно този военнополитически съюз довел до тежкото поражение на скитите, предвождани от Атей през 339 год. пр.Хр. Несъмнено тази тенденция към укрепване и развитие на отношенията е продължила и след това с активното посредничество на градовете по Западния бряг на Понта. В случая, според издателя, става дума за група от четири монетни съкровища – от Шуменската крепост, две от Върбица и едно от Варненско, укрити след 330–325 докъм 320 год. пр.Хр. К. Димитров изказва предположението, че те са проникнали от юг посредством укрепени селища в близост до днешния Върбишки проход. Доста смело авторът изказва хипотезата, че те са представлявали част от „македонския лимес“ (?!), който при нужда бил отбраняван (?) и от хòрата на Одесос и укрепения център на връх Стан.[449] Ако приемем, че датировката на споменатите четири съкровища изглежда относително сигурна, то от гледище на историческата интерпретация те биха могли да се свържат и с някои недостатъчно ясни военно–политически операции на стратезите на Александър и дори първите години от присъствието на Лизимах в Тракия.

И така, когато през 323 год. пр.Хр. Лизимах[450] получил при подялбата на Александровото наследство Тракия и съседните ѝ народи покрай Понта, военно – политическите събития следвали на вълни едно след друго. Вече може да се смята за достатъчно сигурно, че Лизимах пристигнал в Тракия през пролетта на 322 год. пр.Хр. и успял да наложи някакъв военнополитически контрол по крайбрежието на Пропонтида, градовете в Тракийския Херсонес, северния бряг на Егеида до устието на Хеброс и Странджанското крайбрежие до Салмидесос на Евксинския Понт.[451] Македонецът се опитал да респектира всички потенциални противници, но усилията му били безплодни. Първият значителен сблъсък бил с вече наложилия се в политическия живот одриски

---

[448] **Йорданов, К.**... Цит. съч., 150, 173.

[449] **Димитров, К.** Съкровища от бронзови македонски монети в земите на гетите. – В: Хелис IV. Изследвания, резултати и проблеми в „Сборяново“, С., 2005, 129–130, 134–137.

[450] **Diod.** 18, 3, 2; **Arr. Succ.** 7; **Dexip.** 3; **Just.** 13, 4–5; **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 12.1.

[451] **Йорданов, К.**... Цит. съч., 176.

Обр. 178. Теракота с изображение на актьорска маска. Елинистическа епоха. Исторически музей – Каварна.

владетел Севт III. В битката на 20 000 пехота и 8000 конница Лизимах противопоставил 4000 пехота и само 2000 конница, като изходът от сражението останал съмнителен. Както и да се тълкува текстът у Диодор[452], очевидно диадохът не успял да реализира стратегическите си планове. Анализът на късната писмена традиция за сблъсъка е кратка и недвусмислена. Павзаний съобщава, че:

> *„...Лизимах воювал със своите съседи, първо с одрисите...“.*

Ерудитът патриарх Фотий (858–867; 877–886 год.) в коментара си към Ариан дори преувеличава резултата от сблъсъка, като обяснява, че Лизимах неразумно влязъл във война с тракиеца Севт, но тъй като разполагал с малобройна войска, славно загинал (?!).[453] В резултат на този, да го наречем „нерешен“, сблъсък Лизимах загубил стратегическата инициатива и запазил ограничените от него територии, най-общо казано, в Югоизточна Тракия, а Севт III продължил да резидира в отдръпналия се на север одриски царски дом в т.нар. „долина на тракийските царе“ със столица Севтополис.[454] Основният информатор за събитията в отношенията между диадохите Диодор съобщава накратко за създадената коалиция между Птолемей I, Селевк, Касандър и Лизимах срещу могъщия Антигон в 315/314 год. пр.Хр. В наближаващата неизбежна война роля щели да играят градове и династически домове в Югоизточна Европа.[455]

В разгара на войната между съюзените диадохи и могъщия Антигон колониите в Добруджа видели благоприятна възможност да се справят с Лизимаховите заплахи. Център на инициативата станал Калатис. Събитието се отнася през 313/312 год. пр.Хр. Била създадена и силна коалиция за борба с властелина, в която влизали съседните траки, т. е. гетите и скитите. Предположението, че по това време се образувал известният Левопонтийски съюз, се нуждае от допълнителни епиграфски, нумизматични и археологически данни, тъй като предимно се опира на Диодоровия текст. Разбира се, погледнато в ретроспекция, относително подробният, но доста общ разказ у Диодор позволява да се предположи възможното икономическо и политическо присъствие на Лизимах по крайбрежието на Западния Понт. Диодор отбелязва, че дори в Одесос, Калатис и Истрия били настанени малки македонски гарнизони, по-скоро за респект. Всичко това обяснява в значителна степен готовността на тези градове да преминат на страната на Антигон.[456]

Лизимах осъзнал опасността и с бързина пристъпил към военни действия. Жителите на Одесос се предали почти без съпротива, същото сторили и жителите на Истрос по думите на Диодор. Според някои проучвания върху крепостната стена на града следите от разрушения били не от времето на сблъсъка между Филип и Атей или похода на Зопирион, а именно при тази кампания на диадоха. Тук е мястото да напомня, че най-могъщият диадох Антигон Монофталм (Едноокият) разполагал с огромни финансови ресурси, за да се намеси в този конфликт. Според Диодор приходите му за 316/315 год. пр.Хр. от подопечните територии в Азия достигнали фантастичната сума 11 хиляди таланта! Очевидно, за Антигон не

---

[452] **Diod.** 18, 14, 2–4; **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 123.

[453] **Paus.** 1, 9, 6; **Arr. Succ.** 10 = Phot. Bibl. Cod. 92, 69h, 23–25; **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 122–124.

[454] **Йорданов, К.** Одриската държава от Терес до Лизимах. – В: Будител, кн. 3, 2006, 31.

[455] **Welbank, F. W.** The Hellenistic World. Cambridge, Massachusetts, 1992, 52–53; **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 126.

[456] **Делев, П.** Лизимах, 148–151; **Oppermann, M.**... Цит. съч., 141–142.

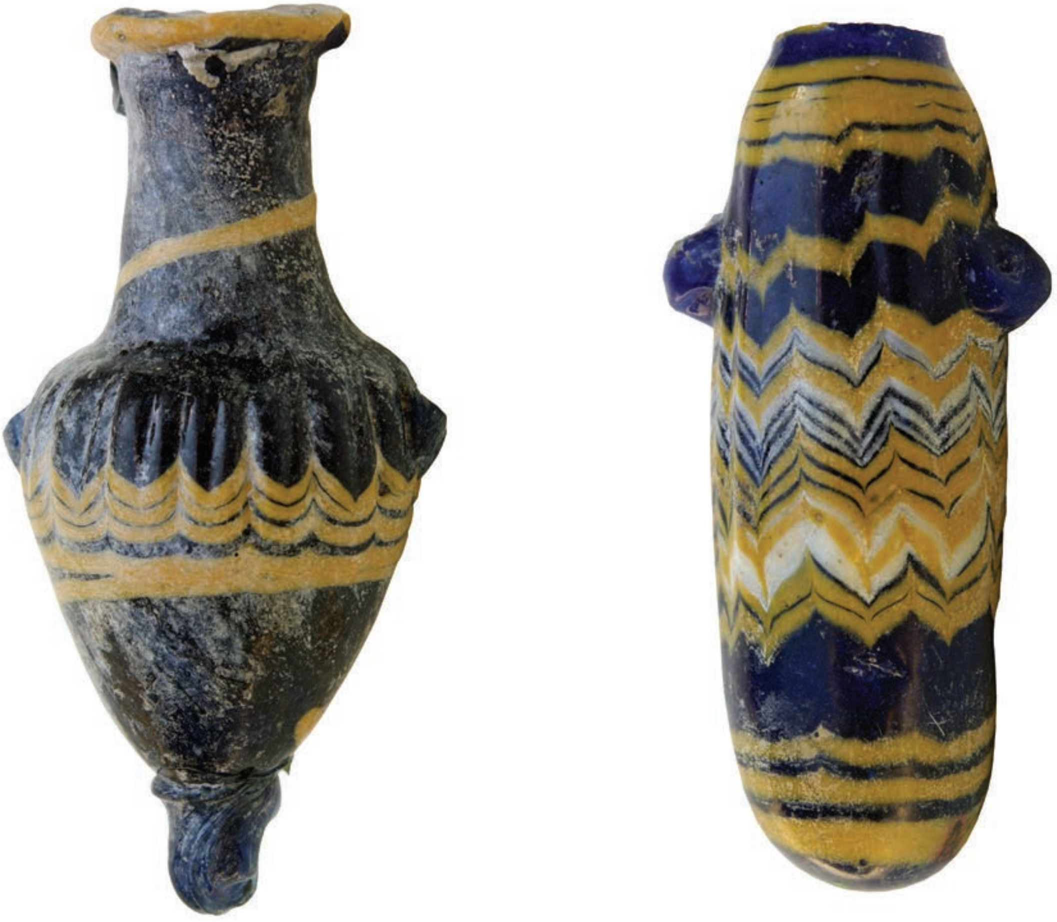

Обр. 179. Стъклени балсамарии с цветна и релефна украса. Елинистическа епоха. Исторически музей – Каварна.

било никакъв проблем да провежда активна дипломатическа, финансова и военна политика с „варварските" династи на север от Хем, т.е. гетските и скитските династически домове.[457]

И така, оставала обсадата на Калатис, но преди това пред македоните се изпречили съюзените траки (гети) и скитите. Лизимах ги атакувал, изплашил траките и ги склонил да минат на негова страна. Изглежда, той успял да разедини коалицията по дипломатически път, като обещал някакви облаги на местните гетски династи. Останали сами, скитите били победени и едва сега той пристъпил към обсадата на града.[458] В помощ на обсадените Антигон изпратил подкрепления по суша и море. Флотът бил командван от Ликон, а армията била предвождана от Павзаний и се установила на лагер край Перинт. Стълкновенията придобили типично елинистически облик – война на всеки срещу всеки. В голямата борба се включил и Севт III. Сблъсъкът станал в един от проходите на Източния Хем. Лизимах успял да пробие защитата с цената на тежки загуби, а след това щастието било на негова страна. Войниците на Павзаний[459] бил изненадани и в кратък сблъсък разбити най-вероятно през пролетта на 312 год. пр.Хр.

Около 310/309 год. пр.Хр. Калатис още веднъж опитал военното си щастие срещу Лизимах. Този път надеждата била за помощ от Птолемей I. Лизимах отново проявил стратегическото си умение и обсадил града. Част от жителите на Калатис потърсили убежище при боспорския владетел Евмел, който им отстъпил за заселване територията на град Псоа. Сведението у Диодор[460] е подкрепено и от епиграфски материал. Опитите за по-точна локализация на Псоа, където били заселени около хиляда жители на Калатис, поне засега е неясна.[461] В случая е въпрос на хронологически детайл, че Лизимах атакувал Калатис по-късно около 307 год. пр.Хр.!?[462]

---

[457] **Diod.** 19, 56, 5; **Avram, A.** Histria, 310; **Le Rider F. de Callataÿ**. Les Séleucides et les Ptolémées. L'Héritage monétaire et financier d'Alexandre le Grand. Editions du Rocher, 2006, 43, 17.1

[458] **Diod.** 19, 73, 1–5; **Avram, A.** Histria... Цит. съч., 310–311.

[459] Idem 19, 73, 5–10; **Archibald, Z.** ... Цит. съч., 309; **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 148.

[460] **Diod**. 20, 25, 1; **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 168.

Интересна е и интерпретацията на условно описаните от К. Димитров съкровища V, VI и евентуално VII, съответно от Виноград – две, и от Чернооково, укрити между 320 и 310 год. пр.Хр. Според неговия коментар тези бронзови емисии съдържат екземпляри от Македония и Мала Азия.[463] Те са проникнали от юг в гетските територии, но дали се дължат на икономически или политически причини т.е. войната между диадохите от 315/314–11 год. пр.Хр., авторът внимателно, а изглежда и основателно не се заема да коментира.

Вече е вън от всякакво съмнение, че тракийските земи наистина са били не само икономически, но и важен политически център в Европейския Югоизток от и след 40-те години на 4-и и първите две десетилетия на 3-и век пр.Хр. Според анализа на Б. Русева от 52 публикувани съкровища на златни монети на Филип II и Александър III на Балканите, 38 са открити именно в ранноелинистическа Тракия.[464] Изглежда това наблюдение е много точно, тъй като Б. Русева наскоро интерпретира публикуваното от големия нумизмат Ж. льо Ридер съкровище под името „Варна“ (Одесос), 1949. Според подробния анализ на Русева, съпътствано с многобройни паралели, съкровището е било депонирано по време на новите елинистически монархии, сред които и тази на Лизимах. Самият факт, че това владетелско македонско злато е открито в Гетика, означава сигурното икономическо, а и дипломатическо обвързване след 306/305 год. пр.Хр. с представител на гетски династически дом. Допълнително тя задава и риторичния въпрос, защо пък това да не е бил и прочутият Дромихайт (?!).[465]

След грандиозното морско сражение край Саламин при остров Кипър през 306 год. пр.Хр., донесло победата на Деметрий, сина на Антигон Монофталм (Едноокия), над египетската флота на Птолемей I Лаг, бил сложен краят на формално водещото се единство на Александровата империя, „временно“ поделена от диадохите. До края на архонтската 305/304 год. пр.Хр. всички те – Антигон, Птолемей, Лизимах, управляващият в Пела Касандър и Селевк на изток, се провъзгласили за базилевси (царе). По този начин военнополитически и дипломатически бил сложен края на „единната“ империя на Александър Велики.[466]

В тези сложни и динамични политически отношения, които естествено имали нормален резонанс в целия Европейски Югоизток, включително и в Македония, контролираните от Лизимах територии в Тракия, одриският царски дом в лицето на Севт III, резидирал в Севтополис, а на север от Хемус този на гетите с вече почти сигурен предводител Дромихайт не са могли да останат безучастни.[467] И още един любопитен детайл от военнополитическата история на региона. Според информацията на Диодор[468] в конфликта между царя на Боспор Сатир и брат му Евмел, на страната на владетеля взели участие по две хиляди тракийски и елински наемници. Събитието е датирано през архонтската 310/309 год. пр.Хр. Повечето изследователи са сигурни, че в случая Диодор е използвал анонимен източник от района на Северното Черноморие. Според текста на историка съюзник на Евмел бил тракийският владетел Арифарн. Индо-иранското име изглежда абсолютно безспорно, което кара повечето коментатори на текста да приемат конектурата на големия познавач – историка от Сицилия Бек, че от късните преписвачи е допусната грешка. Вместо Θραχῶν би трябвало да се чете Θατέων, а може би и Σιραχῶν, т.е. в случая не ставало дума за владетел на траките, респективно на гетите. Съмненията са основателни, но в никакъв случай не може да се оспори участието на две хиляди тракийски (може и да не са задължително гетски) наемници на страната на Сатир.[469]

---

[461] **Oppermann, M.**... Цит. съч., 141; **Минчев, Ал.** Одесос, 17.

[462] **Avram, A.** Histria... Цит. съч., 310–311.

[463] **Димитров, К.** Съкровища с бронзови македонски монети... Цит. съч., 131–132, 137–140.

[464] **Rousseva, B.** Les phillippes et les alexanderes d’or en Thrace Ancienne. – In: Proceeding of the Eighth International Congress of Thracology. Thrace an the Aegean, vol. II, Sofia, 2002, 501–512.

[465] **Русева, Б.** Златото на Добруджа 1954 (IGCH 796?). – В: Нумизматика, сграфистика и епиграфика, т. 2, София, 2005, 1–14.

[466] **Landucci Gattinoni, Fr.** Lisimaco di Tracia. Un sovrano nella prospetiva dei primo ellenismo. Milano, 1992, 129–134.

[467] **Йорданов, К.** Политическите... Цит. съч., 190–191.

[468] **Diod.** 20, 22–25; **Landucci Gattinoni, Fr.** 123.

В случая естествено дискусията остава „отворена“, но по-важното е, че Крыкин коментира един надпис върху чернолаков съд/блюдо, където ясно се чете името Σπαρδοχου в генетив. Според неговия коментар този съд се датира от времето на боспорския владетел Спарток III (304/303–284/283 год. пр.Хр.), син на Евмел, който бил естествен (?!) съюзник на одрисеца Севт III в конфликтите му с Лизимах. Друг е въпросът, че надписът недвусмислено доказвал ранните (?) династически връзки между Спартокиди и одриския царски дом.[470] Според другото тълкуване победата на Евмел се дължала на подкрепата на сарматите – сираки (?!), което било допълнителен удар върху скитската аристокрация, която подкрепяла по-стария брат Сатир.[471]

Колониите в Добруджа още веднъж се оказали, макар и периферно, в големия конфликт между диадохите, завършил катастрофално за Антигон Монофталм. Според разказа на Диодор[472] македонският владетел Касандър изпратил в подкрепа на съюзника си Лизимах, брат си Плейстарх с 12 хиляди пехота и 5 хиляди конници, тъй като Протоците (Босфор и Дарданели) били блокирани от флота на Деметрий Полиокрет, сина на Антигон, и помощта трябвало да се организира от градовете по западния бряг на Понта. От разказа на Диодор се подразбира, че Одесос бил основната база на морската операция. В нея с транспортни кораби, около 30, взели участие освен Одесос, Истрия, Калатис, Дионисополис и Томи. Първата част от морския конвой успяла благополучно да акостира в пристанището на Хераклея Понтийска. Втората попаднала в плен на чакащите я в засада кораби на Деметрий, а третата попаднала в силен щорм, характерен за късната есен, в случая на 302 год. пр.Хр., и била почти изцяло потопена. Диодор уточнява, че от флагманския кораб Плейстарх с 500 души екипаж се спасили едва 33 (!), сред които бил и навархът.[473] По този начин иначе добре планираната морска операция завършила с частичен провал и не вляла свежи сили в стоящата на зимни лагери армия на Лизимах преди решителния сблъсък с Антигон през пролетта на следната 301 год. пр.Хр.[474] За съжаление, историкът Диодор не дава никаква информация доколко тази значителна операция е била осъществена с подкрепата или негласно-

Обр. 180. Златен статер на Филип III Аридей, 323–317 год. пр.Хр. Лице и опако. Регионален исторически музей – Добрич.

---

[469] **Черненко, Е. В.** Битва при Фате и скифская тактика. Вооружение скифов и сарматов, Киев, 1984, 59–75.

[470] **Крыкин, С. М.** Фракийцы в античном Северном Причерноморье. Москва, 1993, 232–237.

[471] **Виноградов, Ю. А.** Сарматы и гибель „Великой Скифии“. – ВДИ, 3, 1997, 98.

[472] **Diod.** 20, 112, 1–4, 113, 1–3; **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 183; **Минчев, Ал**. Одесос... Цит. съч., 20.

[473] **Diod.** 20, 112, 3–4; **Lind, H.** Lysimachus. A Study in Early Hellenistic Kingship. London, 1992, 80–81.

[474] **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 182–183.

[475] **Minchev, A.** Odessos, 224–225; **Йорданов, К.** Политическите отношения на гетския царски дом при Дромихайт с диадохите. – Сп. БАН, година CXX, 4, 2007, 32.

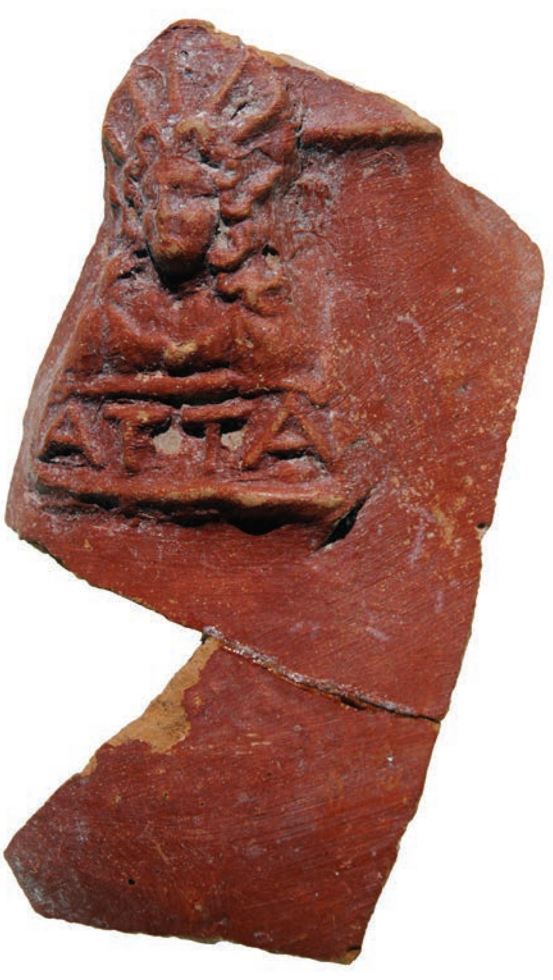

Обр. 181. Фрагмент от червенолаков съд с надпис А Т Т А. Елинистическа епоха. Исторически музей – Каварна.

то съгласие на гетския династически дом, вече вероятно оглавяван от Дромихайт.[475]

В създалата се сложна и динамично променяща се обстановка гетската политическа история бележи един от своите върхове. Извършва се едно консолидиране на автономните династически домове под върховенството на най-силния в момента владетел Дромихайт.

В писмената традиция една кратка информация у Плутарх, подробно описал житейския път на Деметрий Полиоркет, позволява да се датира относително точно сблъсъкът или сблъсъците (два?!) на Лизимах с гетите на Дромихайт. След като армията на диадоха изпаднала в безнадеждно положение, Лизимах се принудил да се предаде.[476] Вестта за пленяването на царя на Тракия подтикнала Деметрий да нахлуе в неговите владения, тъй като очаквал да намери страната беззащитна и лесна за завладяване. Съвсем скоро обаче Деметрий научил две неприятни вести. В тила му избухнало сериозно въстание в Беотия, а Лизимах бил освободен от позорния си плен от благородния си победител Дромихайт. Тези събития накарали Деметрий да се върне обратно на изходни позиции. Тъй като хронологията на събитията в Елада е относително точна – между 293 и 291 год. пр. Хр., то тогава войната с гетите на Лизимах може да се отнесе към същото време.[477] Единствено Лунд допуска, че първата „гетска“ война, довела до плена на Лизимах, е била в 292 год., а „втората“, също завършила неудачно за македоните, предвождани от сина му Агатокъл, била в 290 год. пр.Хр.[478]

В специализираната книжнина продължава дискусията за локализацията на Дромихайтовото царство и местата на сблъсъците с армиите на Лизимах. Многобройните археологически комплекси от двете страни на Дунав, и особено тези в Лудогорието от края на 4-и и първата четвърт на 3-и век пр.Хр., са достатъчно убедителни аргументи за могъществото на гетското царство. Според някои изследователи, които са сигурни в „картографирането“ на археологическия материал (?!) от края на 4-и и началото на 3-и век пр.Хр., ядрото на гетската държава при Дромихайт би трябвало да се търси в Южна Молдова, отвъд Прут (?!) и североизточните части на Мунтения, а на юг – в териториите около делтата на Дунав, Добруджа и Североизточна България. Както личи и от съвременната историко-географска карта изводът е твърде общ.[479] Изглежда гетският династически дом начело с Дромихайт е бил в съюзни икономически и политически отношения с одриския владетел Севт III, като едно от доказателствата за това са публикуваните три екземпляра монети на резидиралия в Севтополис владетел, сечени след 305 год. пр.Хр. Издателят и коментаторът на находката Илиеску е категоричен в изводите си, че това била сигурна индикация за наличието на съюза между одриси и гети, насочен срещу Лизимах.[480]

---

[476] **Diod.** 21, Fr. 12, 3; Trog. Prol. 16; **Plut. Demetr.** 39,6; **Йорданов, К.** Политическите отношения... Цит. съч., 207–208.

[477] **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 214–215.

[478] **Lind H.** Lysimachus... Цит. съч., 45–47.

[479] **Никулицэ, И. Т.** Северные фракийцы... Цит. съч., 192–193.

[480] **Iliescu, D.** Trois monnaies de Seutes III. – In: Recucil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie,

В писмената традиция на сблъсъка между гетския владетел и Лизимах е отделено значително място. Според едната версия бил пленен синът на Лизимах Агатокъл, след което бил пуснат на свобода с богати дарове при единственото условие гетите[481] да получат обратно завладените от македоните земи. Те (гетите) вече не се надявали да победят във войната, след като всички могъщи царе, т.е. диадохите, се били споразумели и били в съюз помежду си. Очевидно става дума за дипломатическите бракове между диадохите, сключени след 300 год. пр.Хр.[482]

Другата версия разказва за предаването на македонската войска, която се намирала в безнадеждно положение. Пленниците начело с Лизимах били отведени в резиденцията на Дромихайт–Хелис. Траките пожелали македоните да бъдат строго наказани. Дромихайт защитил победените, като обяснил, че евентуалните заместници на диадоха щели да бъдат по-опасни от него. Македонецът трябвало само да отстъпи завладените крепости. Следва подробно описание[483] на пиршеството. От своя страна Павзаний описва по-различен вариант на събитието. Лизимах бил принуден да сключи мир с Дромихайт след пленяването на сина му Агатокъл, като отстъпил владенията си отвъд Истрос (?!) и дори се видял принуден да даде дъщеря си за жена на гетския владетел. Според историческия анализ на текста на Павзаний вероятно става дума за смесване/сливане на информацията у късния историк за евентуалните две „гетски“ кампании на диадоха. В първата бил пленен синът Агатокъл, а във втората самият Лизимах. Що се отнася до текста „отвъд Истрос“, то изглежда прав е Пипиди, че античният историк е имал предвид някои от колониите по западния Понт, контролът над които принудително бил отстъпен на гетския владетел.[484] Подобни нравоучителни моменти има и в текстовете у Страбон[485], който прави паралел между скитската експедиция на Дарий и тази на Лизимах. Македонецът попаднал в безводната гетска степ между делтата на Истър, Понта и Тирас (Акерман) и бил принуден да се предаде.

Традицията продължава в същия дух и явно симпатизира на чистите нрави у „варварите“. Типичното за този род литература преувеличение добре проличава в една стратегема на Полиен. Верни на своята тактика да увличат в пусти и безводни места противника, гетите нападнали с изненада македоните. Те приложили и една изпитана хитрост. При Лизимах избягал приближеният на Дромихет стратег Севт, който отвел армията в неудобни за воюване места. Там цялата 100 000 македонска армия начело с Лизимах загинала. Преувеличението не подлежи на обстоен коментар; ясна е и поучителната цел на те-

Обр. 182. Елинистическа теракота от Исторически музей – Каварна.

Bucureşti, 1976, 165–168.

[481] **Diod.** 21, Fr. 11; **Йорданов, К.** Политическите отношения... Цит. съч., 206–208.

[482] **Bengtson, H.** Die Diadochen: Die Nachfolger Alexandres der Grossen. München, 1987, 126–127.

[483] **Diod.** 21, Fr. 12; **Йорданов, К.** Политическите отношения ..., 207, 209; **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 204.

[484] **Pipidi, D. M.** Greci nel basso Danubio dall' eta arcaica alla conquista romana. Milano, 1971, 93.

[485] **Strabo.** 7, 3, 8; 7, 3, 14; **Йорданов, К.** Политическите... Цит. съч., 210; **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 217–218.

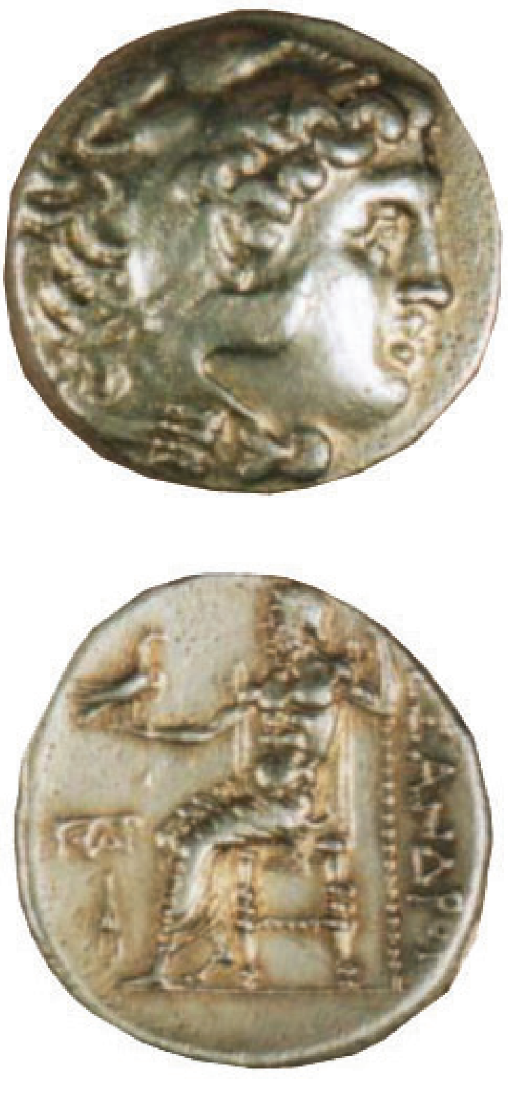

Обр. 183. Сребърна тетрадрахма от Александров тип, 3-и век пр.Хр. Лице и опако. Регионален исторически музей – Добрич.

кста. Все пак той може да бъде използван като илюстрация на тракийската, в случая гетска военна тактика.[486]

В случая любопитно изглежда един запазен фрагмент на Полибий чрез коментар в късния лексикон Суда (10-ти век). Там се обяснява, че лошо подготвеното отстъпление водело дори до фатални последици. При подобна недалновидност жестоко пострадали Луций (вероятно коментаторът има предвид катастрофата на Луций Постумий през 216 год. пр.Хр. във Втората пуническа война), нахлуването на епирския цар Пир в Аргос, където намерил смъртта си през 272 год. пр.Хр. и накрая похода на Лизимах в Тракия срещу царя на одрисите (?) Дромихайт. Объркването на етнонимите е лесно обяснимо поради дистанцията във времето около 1300 години.[487] Все пак някои изследователи са склонни да предположат, че всепризнатият авторитет Полибий не е бил достатъчно добре информиран за етно-политическата действителност в Тракия в края на 4-и и първото десетилетие на 3-и век пр.Хр. Другата възможност била грешка на късните (средновековните?) преписвачи на автора на „Всеобща история“. В случая трябвало да се чете вместо Οδρυσῶν (одриси) Ορδησσοι, сиреч гети, живеели по течението на Ордесос/Арджеш.[488] Не трябва да се изключва и предположението, че след смъртта на Севт III в началото на 3-и век пр.Хр. Дромихайт успял да обедини или да се съюзи с одриския царски дом, и изглежда това е била една от причините за войната или войните на Лизимах с могъщия Дромихайт. Друг е въпросът дали заради това иначе прецизният Полибий не е нарекъл/назовал гета „цар на одрисите“.[489]

Близко до подобно мнение е и оригиналното тълкуване на сцените от двата фриза на дромоса в **Казанлъшката гробница** от Ив. Венедиков. Ученият предполага, че върху една от сцените е представено пленяването на Агатокъл, големия син на Лизимах и потенциален наследник от един от синовете на Севт III. Върху срещуположния фриз е централната фигура на одриския владетел на кон (вече покойник?!), която е доста сходна с неговото монетосечене(!). Венедиков съвсем основателно не се ангажира с предположението кой от синовете на одрисеца е бил евентуалният победител над Агатокъл. Това са могли да бъдат както Котис или Ребула от атинския надпис през 331/330 год. пр.Хр., така и някои от навършилите пълнолетие в края на 4-и и началото на 3-и век пр.Хр. синове на съпругата му Береника – Терес, Хебризелм, Саток и Садала, известни от Севтополския надпис. Ако се следва логиката на изказаната от големия учен Венедиков хипотеза, след смъртта на Севт III политическият съюз между одриския и гетския

---

[486] **Pomp. Trog.** 16, 1, 19; **Oros.** 3, 23, 52; **Polyaen.** 7, 25; **Plut. Reg. et imper apophteg.**, 183D 1; **Detscew, D.** ... Цит. съч., 158–159; **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 214–217.

[487] **Polyb. Fr.** 102; **Йорданов, К.** Политическите отношения... Цит. съч., 208.

[488] **Никулицэ, И. Т.** Северные фракийцы... Цит. съч., 193.

[489] **Делев П.** Лизимах... Цит. съч., 218.

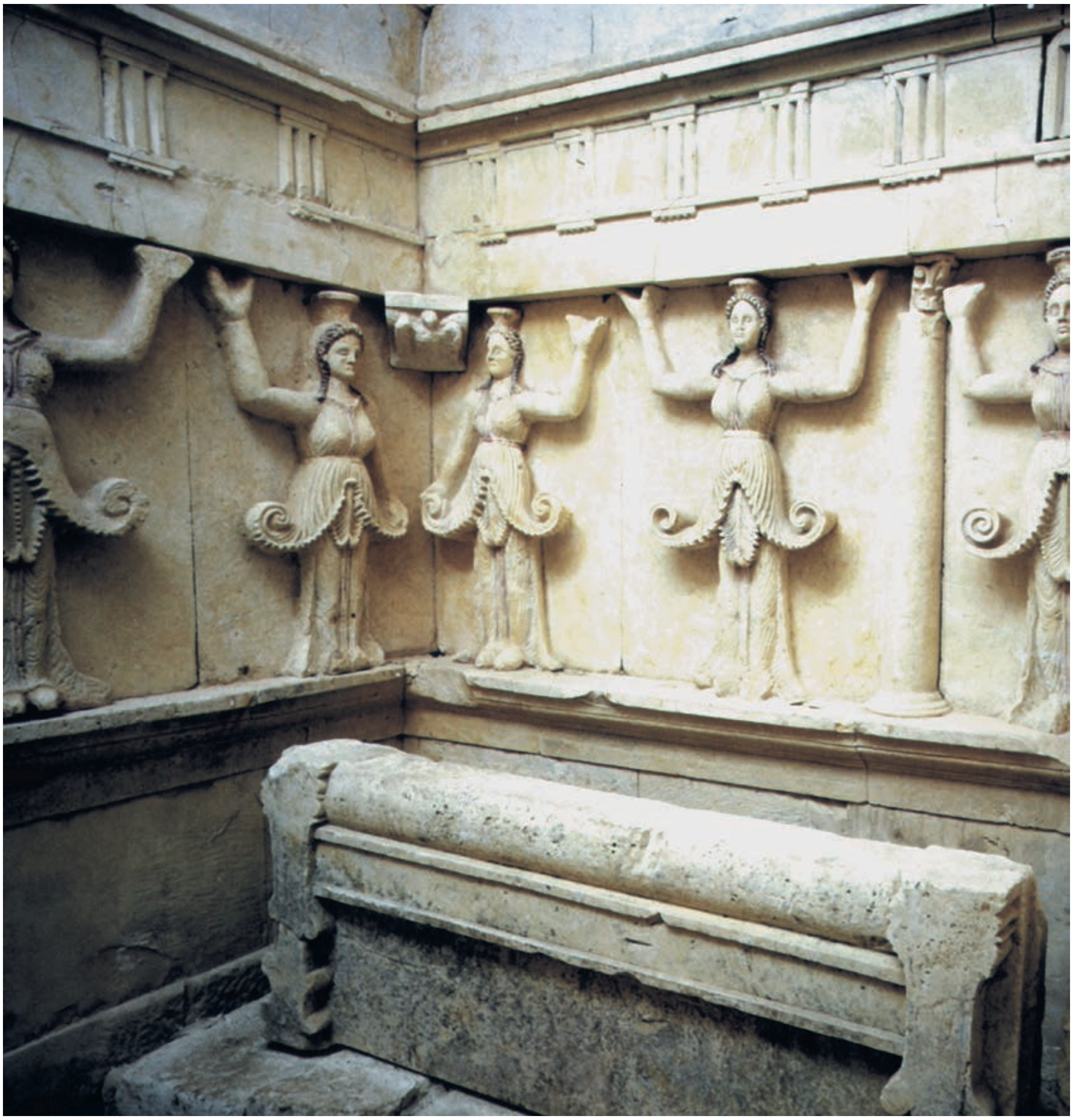

Обр. 184. Кариатидите в гробницата Свещари.

династически домове се задълбочил и поради агресивността на Лизимах.[490] Разбира се, това предположение поне засега няма сигурните доказателства и аргументи, поне докато не се открият допълнителни археологически и особено епиграфски аргументи, но не трябва и да остане пренебрегнато.[491]

Достатъчен е примерът с продължаващите повече от двадесет години археологически проучвания в района на „Сборяново“ – **Свещари**, Исперихско, които недвусмислено го определят като силно изявен център на гетския династически дом и дори позволяват на изследователите да идентифицират една от столиците на Дромихайт с известната чрез Клавдий Птолемей Даусдава (Вълчия град).[492] Особено впечатлява безспорната царска гробница с кариатидите под т. нар. Гинина могила, която наподобява малък храм с размери 7,20 на 6,23 м. Според специалистите гробницата с правоъгълния си план на камерата, покрита с полуцилиндричен свод, има сигурни паралели не само с тези от Североизточна Тракия и Черноморието, но и с подобните ѝ в Мала Азия от

---

[490] **Венедиков, Ив.** Кой е погребан в Казанлъшката гробница. – Изкуство 8, 1986, 6–8.

[491] **Йорданов, К.** Политическите... Цит. съч., 208–209.

[492] **Ptol.** 3, 10, 6; **Gergova, D.** Interdisciplinary Approach in the Investigations of Sboryanovo. – Helis 2, 1992, 9–22; **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 218–220.

Обр. 185. Могилният некронал в района на „Сборяново“ – Свещари.

края на 4-и до към втората четвърт на 3-и век пр.Хр. Без съмнение гробницата от Свещари демонстрира нарасналата икономическа и политическа мощ на гетския династически дом. Тя е и убедително свидетелство, че Североизточна Тракия е била неотменна част от голямото архитектурно-художествено койне от ранноелинистическата епоха.[493] Архитектурната декорация на гробницата е в дорийски стил, като единствената централна колона изглежда символизира дървото на живота.

Входният коридор на гробницата е с дължина 4 м и е украсен с бичи глави, розети и гирлянди, които символизират мъжкото начало.[494] Изобразените десет кариатиди във висок релеф без съмнение символизират неразривната връзка с **Великата богиня майка**, като броят им отразява десетстепенния цикъл на орфическата космогония. Върху стената срещу входа вече е изобразена Великата богиня майка, която поднася венец – символ на властта и могъществото, но и символ на безсмъртието на владетеля–конник, заобиколен от своята свита. Гергова е убедена, че сцената изобразява затварянето на цикъла, който превръща царя/владетеля в антроподемон, дори бог.[495] По-вероятна ми изглежда интерпретацията на Д. Попов. Според него сцената е илюстрация на въвеждане в сан на владетеля от Великата богиня майка. Въпреки че тя стои на възвишение, майсторът я е изобразил по-ниско от владетеля-конник. Всичко това се определя от социално-политическата му регламентация и свещеността на собствената му личност.[496] Ив. Маразов изказа тезата, че богинята на земята (кодирана от Медуза) е тази, която връчва сакралните атрибути на властта на починалия владетел. Най-добре това е демонстрирано в сцените от Казанлъшката и Свещарската гробници и върху сюжетите на тракийски златни пръстени.[497] Всъщност другата доктринална интерпретация подсказва различните позиции на Великата богиня-майка, която антроподемонизира царя-орфик, вече властвал и преминал през гробницата, която е и врата в Отвъдното.[498]

Двете ложета в централната гробна камера са били предназначени за царя и неговата съпруга. Сред находките от ограбената вероятно в древността гробница са запазени железен жезъл (?!), златна обеца, бронзови фибули, части от масички за жертвени дарове, кости от коне, прасе и куче. Друг е въпросът доколко вълкът/кучето е било свещено животно за гетите. Всъщност в древността, особено при затворените/посветените аристократически общества, включително и при скитите, вълкът/кучето е играл ролята на космогоничен медиатор. Изглежда, не е случайно, че в района са намерени две матрици за изработка на украса, където личи фигура с човешки ръце и глава, с крила и задни конски части, която държи за задните крака и за гърлото преметнато през врата тяло на вълк/куче.[499]

Внимание заслужава и случайно откритият златен Пегас в близост до Свещари, който може би е бил част от златен сервиз, принадлежал на владетеля и неговото семейство.[500] В кратък абзац колегата Гергова напомня текста у Павзаний[501] за династическия брак на Дромихайт с една от дъщерите на Лизимах, но предпазливо не се ангажира с въпроса, кой е погребан в Свещари – царят или някой от неговите наследници.[502]

Откритите напоследък монети, импортна керамика, включително амфорни печати и метални находки позволиха на изследователи-

---

[493] **Гошев, Г.** Към проблема за гробниците с полуцилиндричен свод в Североизточна България. – Хелис, IV. Изследвания, резултати и проблеми в „Сборяново“. С., 2005, 44–61.

[494] **Фол, А., В. Фол.** Траките... Цит. съч., 66–67.

[495] **Гергова, Д.** Сборяново – свещената земя на гетите. С., 2004, 24.

[496] **Попов, Д.** Тракийските царе... Цит. съч., 80.

[497] **Маразов, Ив.** Между Медуза и Хелиос. София, 2007, 57–60.

[498] **Фол, В.** Тридесет години по-късно. – В: История, 6, 2006, 37–43; Същата. Орфей Тракиецът. София, 2008, 106–108.

[499] **Гергова, Д.**... Цит. съч., 28, 35–37.

[500] **Гергова, Д.**... Цит. съч., 45–46.

[501] **Paus.** 1, 9, 6; **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 217.

[502] **Гергова, Д.**... Цит. съч., 41.

те да датират възникването на градския център в началото на последната четвърт на 4-и век пр.Хр. Малко по-късно (ок. 315–310 год. пр.Хр.) е започнало изграждането на основната крепостна стена. Дори е предположено, че общата икономическа и предимно политическа ситуация в Североизточна Тракия в последните десетилетия на 4-и век пр.Хр. и по-точно амбициите на Лизимах в региона е довело до адекватна реакция от страна на гетския династически дом в лицето на Дромихайт. Откритите бронзови монетни емисии в Сборяново, сечени в Одесос и Истрия, тези на Лизимах или анатолийските емисии драхми от Александров тип са достатъчно солидни аргументи за оживените взаимодействия на този градски център със западнопонтийските градове, Мала Азия, Тасос, а и значителна част от тракийския хинтерланд. Всичко това дава основание на проучващия региона екип да предположи идентификацията на столицата Хелис на Дромихайт със Сборяново. Разбира се, те много коректно отбелязват, че до откриването на конкретни, предимно епиграфски доказателства, подобна идентификация си остава хипотетична. В заключение екипът стига до предположението, че целият градски комплекс е престанал да съществува около 250 год. пр.Хр., разрушен от силно земетресение.[503]

Напоследък и нумизматите направиха своя принос върху икономическите и политическите отношения на гетите със западнопонтийс-ките градове от и след края на 4-и и първата половина на 3-и век пр.Хр. К. Димитров изследва условно наречените от него съкровища VIII–X, които са били сигурно доказателство за тези взаимодействия около и след смъртта на диадоха Лизимах през февруари 281 год. пр. Хр.[504]

Не по-малко интересни са и наблюденията на И. Лазаренко върху петте бронзови монети от Лизимахов тип с надписи, които взаимно се допълват, но където достатъчно ясно се чете името на басилевса ΣΠΑΡΑΤΕΣΑ. Всички те според издателя са контрамаркирани в Одесос. Според публикацията те са притежание на частен колекционер и са открити в Шуменско и Новопазарско с датировка почти веднага след смъртта на Лизимах в битката при Корупедион. Лазаренко предполага, че басилевсът Спаратесас е бил съвременник на диадоха, слязъл от политическата сцена около и след 280 год. пр.Хр. По-късно в Одесос са били контрамаркирани неговите монети с нисък номинал. Интересно, но поне засега изглежда недоказуемо предположението на Лазаренко, че Спаратесас е бил свързан с близки роднински връзки със Спарток от Кабиле или Севт III и вероятно е загубил властта си по време на келтското нашествие в Тракия около и след 279/278 год. пр.Хр. Още по-спорно и дори почти абсурдно звучи предположението, че Спаратесас бил законен наследник, син или внук (*sic!*) на Лизимах?! Близко до ума е, че ако това е било така, то той би се оказал брат на Александър, роден от официалния брак на Лизимах с одриска принцеса, според изричното споменаване на Павзаний.[505] Историкът обаче нищо не споменава за случая, а не бива да се забравя, че негов основен извор за епохата е вездесъщият Хиероним от Кардия. Същото може да се каже и за възможността Спаратесас да е бил син на Дромихайт и внук на Лизимах. (?!?) Подобни генеалогически теми изглеждат твърде несигурни. Същото може да се каже и за хипотезата, че Спаратесас е бил гетски владетел, наследил Дромихайт.[506]

В един публикуван през 1950 год. от В. Шубарт фрагментиран папирус от късноелинистическата епоха (вероятно 1-и век пр.Хр.) се съдържат кратки, но важни сведения за дейността на диадохите през последните две десетилетия на 3-и век пр.Хр., т. е. в края на жизнения им път.[507] В случая особено интересен е ред 5, където ясно се чете Λυσιμαχον Δρομυχαίτου ερμ[…]. В следващите редове са споменати Птолемей Керавън (6), Селевк I Никатор (7) и галатите (8). По всичко личи, че събитията следват хронологически след смъртта на Лизимах, убийството на Селевк от Птолемей Керавън през есента на 281 год. пр.Хр. при Лизимахия и последвалия разгром и позорна смърт на убиеца в сражението с келтите/галатите през февруари 279 год. пр.Хр. К. Франко, един от добрите познавачи на епохата, е категоричен, че папирусът потвърждава ролята на Дромихайт в конфликтите между диадохите в края на политическата им дейност, достатъчно обстоятелствено обяснена в писмената традиция.[508]

---

[503] **Стоянов, Т.**, **Ж. Михайлова**, **К. Ников**, **М. Николаева**, **Д. Стоянова**.... Цит. съч., 13–14, 19–20, 21–25.

[504] **Димитров, К.** Съкровища... Цит. съч., 132–133, 140–143.

[505] **Paus.** 1, 10, 4; App. Syr. 64; **Landucci Gattinoni Fr.** ... Цит. съч., 122; **Йорданов, К.** Политическите... Цит. съч., 222.

[506] **Лазаренко, И.** Спаратесас – неизвестен тракийски владетел от края на второто десетилетие на III в. пр. Хр. – В: Нумизматика и сфрагистика, IX, 2002/2003, С., 2003, 3–10; **Йорданов К.** Политическите отношения... Цит. съч., 34.

[507] **Schubart, W.** Geschichte Literarische Papyr. – In: Bet. Sachs. Acad. Wiss. 97, Leipzig, 1950, 75–77.

Нумизматичните находки дават солидна информация за участието на тракийски, включително гетски наемници в Североизточна Тракия. Така например според Б. Русева укритото при с. Чапаево, Великотърновско, съкровище, което съдържа 29 тетрадрахми, тип „Александър Велики", и една тетрадрахма на Лизимах, е било укрито от тракийски (по-точно гетски) наемници. Те изглежда били участници в битката при Корупедион или наемници в армията на Селевк I Никатор, убит при Лизимахия.[509]

Нумизматическия обзор ще завърша с много спорното твърдение, че Спаратесас е бил кробизки владетел (?!), сякъл монети в собствената си монетарница (*sic!*), в райони, попаднали под контрола на Лизимах.[510] Също така много несигурно е и твърдението, че бронзовите монети на Кавар, някои от които открити като съкровища в района на Източна Стара планина, позволявали да се допусне, че укрепеното селище при връх Арковна е възприемано и като келтска царска резиденция (?!).[511]

Името Дромихайт още два пъти се среща в изворите и се отнася към други военнополитически събития. Според Полиен в 254 год. пр.Хр. Антиох II Сирийски обсаждал Кипсела и в свитата му имало много тракийски благородници начело с Терес и Дромихайт. Жителите на града видели своите сънародници украсени с много злато и сребро, завидели им заради съюзничеството с Антиох, предали се доброволно и станали съюзници на сирийца. Много е вероятно Терес да е един от синовете на Севт III, споменат в надписа от Севтополис. Интерес предизвиква присъствието на аристократа Дромихайт, което възбужда предположението за гетския му произход.[512] Апиан завършва списъка на тракийските пълководци с това име. Той бил на служба при Митридат VI Евпатор.

Наскоро бе изказана от М. Манов[513] примамливата хипотеза, че споменатият Терес бил син на тракийския владетел Скосток (ок. 279/278–255/254 год. пр.Хр.), успял да се спаси от келтските нападения над Кабиле, докато присъствието на Дромихайт се обяснява с келтския натиск в земите на север от гетите. Казано накратко, получила се е съответната военнополитическа реакция на гетския династически дом. Той доразвива хипотезата си за събитията, свързани с похода на Антиох II Теос. Манов предполага, че сирийският владетел е успял да превземе и разруши Севтополис (?!), преди това превърнат от келтите в столица на държавата, сиреч Тиле (*sic!*). Келтските отряди били принудени да отстъпят към източните проходи на Хемус, вероятно Ришкия проход, като създали нова столица–резиденция (?!) – крепостта на връх Арковна, в близост до Дългопол, Варненско. Впоследствие, от Арковна Кавар – ръководител на келтската държава, след оттеглянето и последвалата смърт на Антиох II Теос в 246 год. пр.Хр., наложил политическото си влияние и над Месамбрия, Аполония и Одесос. Сигурен аргумент (?!) за това са нов тип монети на Кавар с изображение на Дарзалас, сечени в Одесос между 230/225 и 218 год. пр.Хр.[514]

Хипотезата е любопитна, но трудно издържа на данните в писмената традиция. Наистина, през архонтската 278/277 год. пр.Хр. келтски отряди се насочили в силен грабителски поход през земите на трибали и гети, но бързо се преориентирали на юг, като при Лизимахия били разгромени от Антигон Гонат.[515] Според изричните сведения на Полибий в началните години на управлението на Птолемей IV Филопатор (221–204 год. пр.Хр.), завършило съществуването на келтското царство в Тракия при управлението на последния си владетел Кавар, когато все още било важна политическа сила. Полибий накратко съобщава, че:

> *„...царството на келтите било разгромено и цялото им племе било затрито от траките..."*.[516]

За относително слабото етнокултурно, а и политическо присъствие на келтите в териториите на север от Хемус има достатъчно ясни и убедителни изводи в специализираната литература, отразени от всепризнати изследователи.[517]

За съжаление историкът не съобщава доколко градовете по западния бряг на Понта и Пропонтида и гетските династии са взели участие във военнополитическия погром на келтите в Тракия.[518] Също така, поне засега, поради липсата на епиграфски и нумизматически данни, остава неясно доколко гетските династи, най-вероятно наследници на Дромихайт, са взели участие, респективно – запазили неутралитет, в сериозния конфликт между

Калатис и Истрия срещу Томи около 260–255 год. пр.Хр.[519] Ситуацията остава практически непроменена въпреки публикацията на Ат. Милчев на един декрет, открит в Плиска, но вероятно пренесен от Истрия. В него се чете името на Менискос, син на Теодор, извършил финансова и политическа услуга на града през 3-и и дори 2-и век пр.Хр. Дали всичко това обаче може да се свърже с гетски владетели/династи, си остава енигматичен проблем.[520]

Наскоро в околностите на Смядово, Шуменско, бе проучена гробница, в която е открит надпис върху фасадата, където личат имената на Гонимаседзе и Севт. Според издателите в случая би могло да става дума за стратега на Дромихайт – Севт, вече познат от стратегемата на Полиен.[521] Хипотезата обаче си остава една несигурна възможна интерпретация.[522]

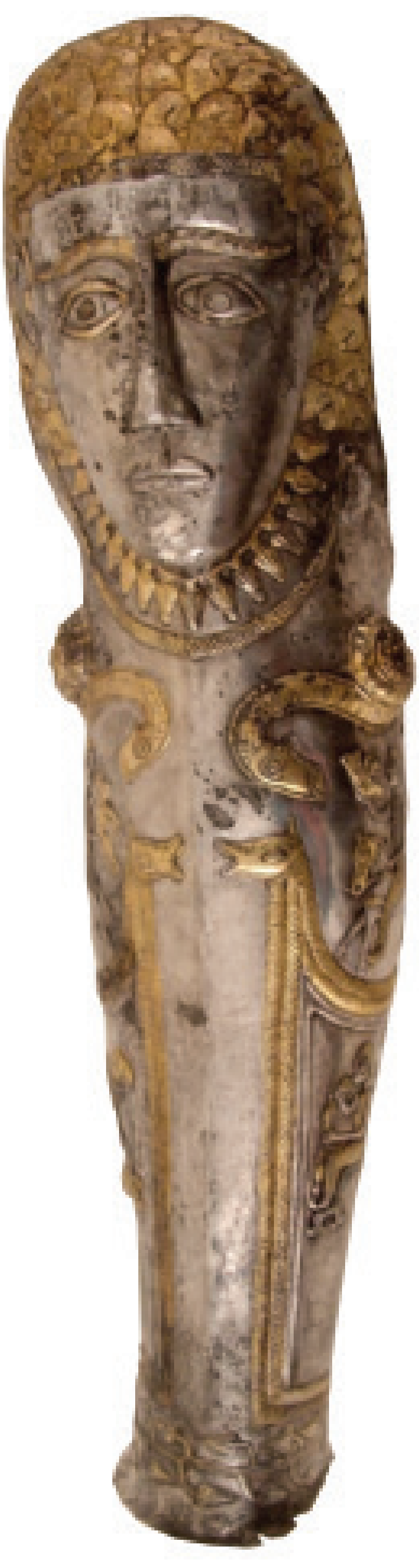

Обр. 185 а. Един от наколенниците от Аджигьол, при гр. Тулча, Румъния, по И. Маразов, 2010... Цит. съч. (161).

---

[508] **Franco, C.** Il regno di Lisimaco. Struture amministrative e rapporti con la cita. Pisa, 1993, 261–262.

[509] **Русева, Б.** Монетна циркулация в Тракия през ранния елинизъм (по данни на монетните съкровища от нашите земи). – Нумизматика, 3, 1989, 17–18, 26.

[510] **Топалов, С.** Монетосеченето на племенно обединение от района на Одесос от края на IV в. пр.н.е. и началото на III в. пр.н.е. – Приноси към проучване на монетосеченето и историята в земите на Източна Тракия от края на IV в. пр.н.е. до края на III в. пр.н.е. С., 2001, 146–147.

[511] **Лазаров, Л.** Аркуна/Аркунес, Аркунис? – резиденция Кавара. – BHR, 1, 1996, 92–96; **Минчев, Ал.** Одесос... Цит. съч., 26–27

[512] **Polyaen.** 4, 16; **App. Bell. Mithr.** 32, 41 (Viereck, Ross, Mendelssohn); **Detschew, D.**... Цит. съч., 159.

[513] **Манов, М.** Проблеми на монетосеченето в Тракия (281–218 год. пр.Хр.). С., 1999, 44–52.

[514] **Манов, М.**... Цит. съч., 44–52.

[515] **Iust.** 25, 1, 1–2, 7; **Trog. Prol.** 25; **Diog. Laert.** 2, 141; **Delev, P.** From Corupedion towards Pydna. – In: Thracia XV. In honorem Annorum LXX Alexandri Fol. S., 2003, 108.

[516] **Polyb.** 4, 46; **Oppermann, M.** Thraker... Цит. съч., 38.

[517] **Cunliff, B. W.** The Ancient Celts. Oxford - New York, 1997, 173–175; **Sims–Williams, P.** Celtomania and Celtoscepticism. Cambian Mediaval Celtic Studies 36, 1998, 1–35; **Megaw, V.** Celts in Thrace? A reappraisal. – In: The Culture of Thracians and their Neighbours. Proceedings of the International Symposium in Memory of Prof. M. Domaradzki, with a Round Table. „Archaeological Map of Bulgaria". Ed. Jan Bouzek, L. Domaradzka. – BAR International Series 1350, Oxford, 2005, 209–214.

[518] **Delev, P.**... Цит. съч., 116.

[519] **Minchev, A.** Odessos... Цит. съч. 226.

[520] **Милчев, Ат.** Надпис на гръцки език от Плиска. Iubileus, V, Сборник в чест на проф. М. Тачева. С., 2002, 280–284

[521] **Polyaen. Strat.** 7, 25.

[522] **Атанасов, Г., Н. Неделчев.** Гонимаседзе – жената на Севт и нейната гробница. – πιτύη. Изследвания в чест на проф. Ив. Маразов. С., 2002, 550–557.

Девета глава

ПОЛИТИЧЕСКО РАЗВИТИЕ ПРЕЗ 3–2 В. ПР.ХР. ДЪРЖАВАТА НА БУРЕБИСТА

В историческия обзор ще проследя най-значителните монетни съкровища, сигурно доказателство за интензивен икономически и политически живот в гетските земи от двете страни на Истър. Граматопол[523] публикува монетен тип, който според него символизирал двете субстанции на гетските политико-религиозни представи – соларното и хтоничното. Двете мъжки глави на лицето били изображения на Залмоксис и Гебелеизис (?!), а на обратната страна ясно личи фигурата на Тракийския конник с шлем. Подобно тълкуване все още не е породило необходимата дискусия и остава несигурно подобно на предложената датировка – първата половина на 4-и век пр.Хр. По-скоро те трябва да се отнесат към 3-и век пр.Хр., когато са датирани повечето от т. нар. „варварски“ имитации на монетни емисии. В специалната литература трайно е наложено мнението, че гетските монети от 3–2 век пр.Хр. имат за прототип тетрадрахмите на Филип II, Александър Велики, Филип III Аридей, Касандър и Лизимах. Тези гетски монетни имитации са широко разпространени и въпреки отсъствието на едно системно изложение върху тяхното производство и употреба допълнително очертават основните центрове на политически живот и вероятните монетарници, където са сечени. Трябва веднага да се отбележи, че много от чисто нумизматичните проблеми все още не са решени задоволително.

Ще разгледаме проблема от гледище на историческата интерпретация в хронологически порядък. Преда отхвърля предположението, че някои постумни монети на Филип II, сечени в Пела и Амфиполис, били предназначени за гетските династи от района на делтата, но не изключва възможността те да са продукт на местни (гетски) ателиета. Той посочва и най-известните съкровища с подобен състав, например това при Кълъраш на левия дунавски бряг и друго, публикувано от Мушмов, близо до Никопол. В тези находки оригиналните монетни емисии на Филип II и имитациите им са смесени. Преда[524] е склонен да допусне, че част от тези монети са сечени с матрицата, която се намира в Археологическия музей в София.

Друга категория „варварски“ имитации са монетните подражания на Александър Велики и Филип III Аридей. Според досегашната статистическа обработка монетите от този тип са разпространени и по двата бряга на реката. На север са открити 130 тетрадрахми и 110 драхми срещу 1150 тетрадрахми (10,5 пъти повече) и над 1200 драхми на юг от Дунав (почти 10 пъти повече). Най-ранните имитации на Филип II между Истър и Хем са от самия край на 4-и и 3-и век пр.Хр. Имитациите на монети от Александър и Филип Аридей най-общо се поставят в 3-и и 2-и, някои дори в 1-и век пр.Хр. Основните центрове на подобни „варварски“ монетни емисии са в Търновско, Русенско, Силистренско, Търговищко, Преславско, Разградско, Шуменско и делтата на Дунав.[525]

Към тези находки трябва да се прибавят и публикуваните три монети на Севт III, които вероятно са намерени в гетските земи. Може би те са ново доказателство за интензивните контакти между Севт III и гетските династи.[526]

Многобройните и сложни икономическо-политически отношения между понтийските колонии и гетските династи великолепно са илюстрирани чрез откритите подражания на Александрови златни статери, сечени в Одесос и Месамбрия, които влизат и в състава на съкровището при с. Анадол (Бесарабия). Според

---

[523] **Gramatopol, M.** L’art des monnaies géto-daces. Problèmes iconographiques, historiques et économiques concernant les premières emissions. – Apulum 9, Alba Julia, 1971, 209–256.

[524] **Preda, C.** Sur les monnaies thraco-gétes – imitations du type macédonien. – Thraco–Dacica, Bucureşti, 1976, 169–172; Die geto-dakische Numismatik. Ergebnisse und Aussichten. – Actes du II^{e} Congrès International de Thracologie. II. Bucureşti, 1980, 151–158.

[525] **Mihailescu–Birliba, V. A.** Découvertes monnétaires et liaisons entre les Thraces Sud-danubiens et le monde géto–dace. – Thracia III, S., 1974, 270.

[526] **Iliescu, Oc.** Troi monnaies de Seuthes III. – Thraco–Dacica 165–168 ; критика за погрешната им датировка у **Юрукова, Й.** Монетосеченето на Севт III. – Нумизматика 1, 1979, 9.

[527] **Рогалски, А.** Златни статери на Одесос и Месамбрия. – Нумизматика, 4, 1978, 3–11.

[528] **Ponearu–Bordea, G.** Le trésor de Marasesti. Lea statères en or des cités du Pont Gauche et le problème des relations avec le monde grec et les populations locales aux IV^{e} – Ie s. av. n. è. – Dacia 18, 1974, 103–125.

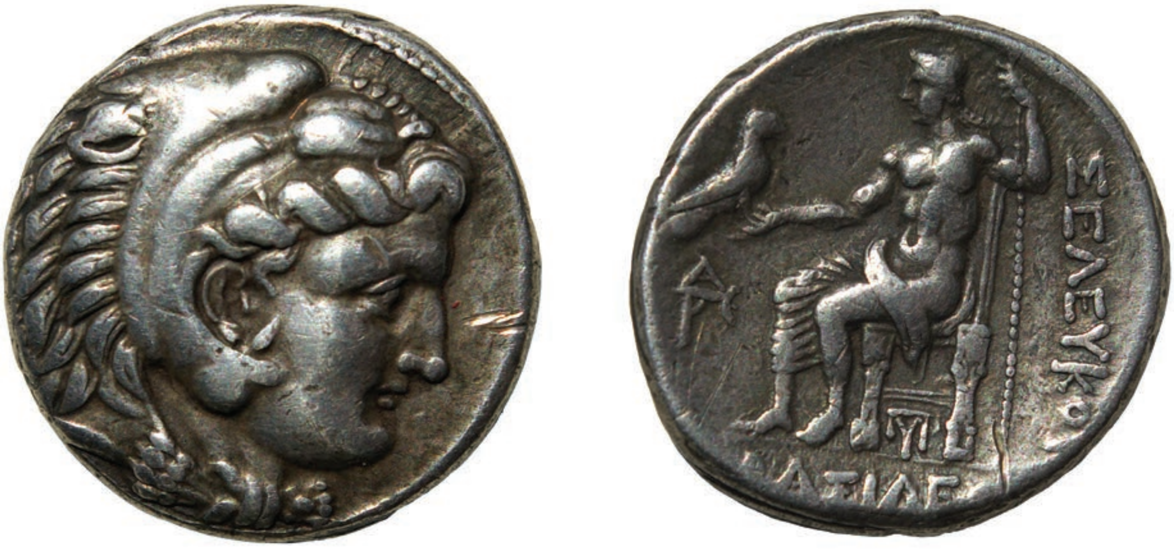

Обр. 186. Сребърна тетрадрахма на Селевк I, 312–280 год. пр.Хр. Лице и опако. Регионален исторически музей – Добрич.

проучванията съкровището е датирано през 20-те години на 3-и век пр.Хр.[527] Друга подобна голяма находка е открита при Мъръшещи, окръг Вранча. Тя съдържа около 800 златни статера на Филип II, Александър Велики, Филип III Аридей, Лизимах и градовете Калатис, Томи, Одесос, Лампсак, Абидос, Лизимахия, Бизантион, Амфиполис, Пела, Милет и др. Поенару-Бордеа[528] изрично отбелязва, че такова значително съкровище се е появило тук в резултат на оживените отношения между гетските басилевси и колониите по подобие на тези, регистрирани от надписите от Истрия.

Прочее, няколко произведения на тракийската торевтика от края на 4-и и 3-и век пр.Хр. също дават достатъчно сигурни аргументи в подкрепа на твърдението, че гетските държавнополитически центрове, въпреки някои сътресения, като разрушаването на Сборяново например, са били достатъчно силни и активни както със западнопонтийските градове, така и със съседите скити. Така например трите бронзови матрици, открити при с. Бозвелийско, Варненско, от 3-и век пр.Хр., изглежда са били инвентар на златарско ателие, работило към двора на анонимен гетски династ. Върху тях са изобразени царски лов на мечки и глигани. Върху четвъртата, предназначена за украсата на мечове и кинжали за приближените на династа, са изобразени два грифона. Същото може да се каже и за съкровището от Кралево, Търговищко, датирано около средата на 3-и век пр.Хр., което съдържа златни апликации от конска юзда, начелник и обеци. Изключително представителна е и златната огърлица с пандатив глава на бик от Варна с приблизителна датировка след края на 4-и и 3-и век пр. Хр.[529]

Проучванията на румънските историци и археолози потвърждават погрешността на старата теза, според която в края на 4-и – първите десетилетия на 3-и век пр.Хр. келтското проникване довело до значителни промени в етнокултурния, социално-икономическия и политическия живот на гетите.[530] В. Зира статистически отбелязва, че докато в Трансилвания има около 140 келтски находки, в Молдавия със сигурност са открити 18, във Влашката равнина 7, а в Добруджа 3, от които най-значителното поселение и некропол тук е в района на Истрия. Казано най-общо, Добруджа е съвсем в периферията на келтското етнокултурно и политическо проникване и на практика то не играе някаква съществена роля в историческото развитие на гетите.[531] През първата четвърт или средата на 3-и век пр.Хр. се датира и властването на басилевса Москон в Североизточна Добруджа. Вероятно в района на Тулча, тъй като предимно там е открита неговата монетна емисия.[532] Известни са и монетите на басилевса Акросандър, вероятно от втората половина на 3-и век пр.Хр., който според Никулице е бил гетски владетел от двуречието Днестър-устието на Дунав.[533]

---

[529] **Фол, А., В. Фол.** Траките... Цит. съч., 123–127.

[530] **Zirra, Vl.** Le problème des Celtes dans l'espace du Bas-Danube. – Thraco–Dacica, I, Bucureşti, 1976, 175–182

[531] Вж. последно: **Archibald, Z. H.** The odrysian Kingdom... Цит. съч., 310–311.

В условията на типичната за елинизма децентрализация политическият живот в гетските земи не затихва, а просто се преустройва, търси и намира своите форми на развитие. Славата и богатствата на отделните династи дори надхвърлят предишните представи. Така известният историк от втората половина на 3-и век пр.Хр. Филарх в незапазената десета книга от своята история разказва за царя на кробизите Исант. Текстът е запазен чрез Атеней[534] и изтъква изключителните богатства и красота на династа. Твърдението има и своето археологическо покритие. При с. Тополите, Варненско, бяха открити в гробницата с могилен насип останки от дървен саркофаг и фини инкрустации от кост. Датировката е 3-и или 2-и век пр.Хр. и издателят[535] допуска внос от малоазийски ателиета, изглежда Пергам. Историческата действителност подсказва, че около и след средата на 3-ти век пр. Хр. гетският, в случая кробизкият династически дом, е имал солидни икономически, а и политически позиции в земите на север от Хемус, дори и при келтското царство на Кавар. Изглежда той е бил достатъчно стабилен, с добри отношения със западнопонтийските градове до края на „кризисния" 3-и век пр.Хр. Друг е въпросът доколко Исант е бил съвременник на Дромихайт или поколение след него.[536]

Достатъчно достоверни данни за политическите отношения на местните династи с понтийските колонии в Добруджа особено добре проличават в два многократно издавани и коментирани надписа от Истрия. Първият е открит през 1959 год. в храма на Зевс Полиеус и представлява почетен декрет в чест на трима заслужили граждани на Истрия, успешно завършили деликатна дипломатическа мисия при гетския владетел Залмодегикос.[537] Срещу редовно изплащан форос жителите на града можели да прибират реколтата от своята χῶρα и получават свободен достъп и закрила на търговците, които преминавали през контролираната от гетския династ територия. Били разрешени корабоплаването и риболовът в района на делтата и езерото в района на колонията. Истрийците вероятно чрез значителен откуп успели да освободят 60 заложници, които трябвало да гарантират всички договорни задължения. Очевидна е връзката между споменатия декрет, надписа от Олбия в чест на Протоген и този на Садала от Месамбрия.[538] Пипиди дори характеризира отношенията на колониите с местните династи като постоянно състояние на грабеж, война и примирие.

Датировката на надписа е безспорна и е около 200 год. пр.Хр. Спорен за някои изследвачи е проблемът за локализацията на контролираните от Залмодегикос територии. Първоначално Пипиди[539] търси владенията му отвъд Истър, във Влахия или по долината на Арджеш. Отговорът е съвсем естествен. Най-логично е владенията на гетския династ да се търсят в съседство с колонията, в района на делтата на днешния град Тулча, където от няколко столетия е локализиран голям център на политически живот в Добруджа.[540] Единствен Русу[541] поставя царството на Залмодегикос в Южна Добруджа, като изхожда и от предположението за скитско присъствие на юг от Истър.

В специализираната книжнина този надпис с основание продължава да бъде коментиран и интерпретиран, включително и за датирането му. Така например Пипиди извършва корекция на предварителната си публикация и обявява, че по-скоро Залмодегикос е бил предводител на малко „гетско царство" в района на Добруд-

---

[532] **Андрух, С. И.** Нижнедунайская Скифия... Цит. съч., 92, 148, 168.

[533] **Никулицэ, И. Т.** Северные фракийцы... Цит. съч., 193; **Samoilova, T. L.** The Getae and the Tyras in the Hellenistic Age. – In: The Culture of Thracians and their Neighbours. Proceedings of the International Symposium in Memory of Prof. M. Domaradzki, with a Round Table. „Archaeological Map of Bulgaria". Ed. Jan Bouzek, L. Domaradzka. BAR International Series 1350, Oxford, 2005, 239–244 и особено 242.

[534] **Athen**. 12, 536d; **Делев, П.** Лизимах... Цит. съч., 238.

[535] **Тончева, Г.** Новооткрита гробница около Одесос. – ИВАД 15, 1964, 51–60.

[536] **Попов, Д.** Тракийските царе... Цит. съч., 112–113.

[537] **Pippidi, D.** Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenischer und römischer Zeit. Berlin, 1962, 75–88

[538] **Latyšev, V. V.** IOSPE, I2. Petropoli, 1916, 32; **IGBulg**. I2, N 307, 257–262; **Pippidi D.** Scythica Minora... Цит. съч., 44.

[539] **Pippidi, D.**... Цит. съч., 53.

[540] вж. **Карышковский, П. О.** Истрия и ее соседи на рубеже III–II вв. до н. э. – ВДИ 2, 1971, 40–41.

[541] **Russu, I. I.** Zoltes si Rhemaxos. Thracii, scitii si Istria in sec. III–II i. e. n. – Apulum 6, 1967, 131.

[542] **Pippidi, D.** Inscriptile din Scythia Minor, greceşti şi latine. Vol. I, Histria şi imprejurimile. Bucureşti, 1983, 8.

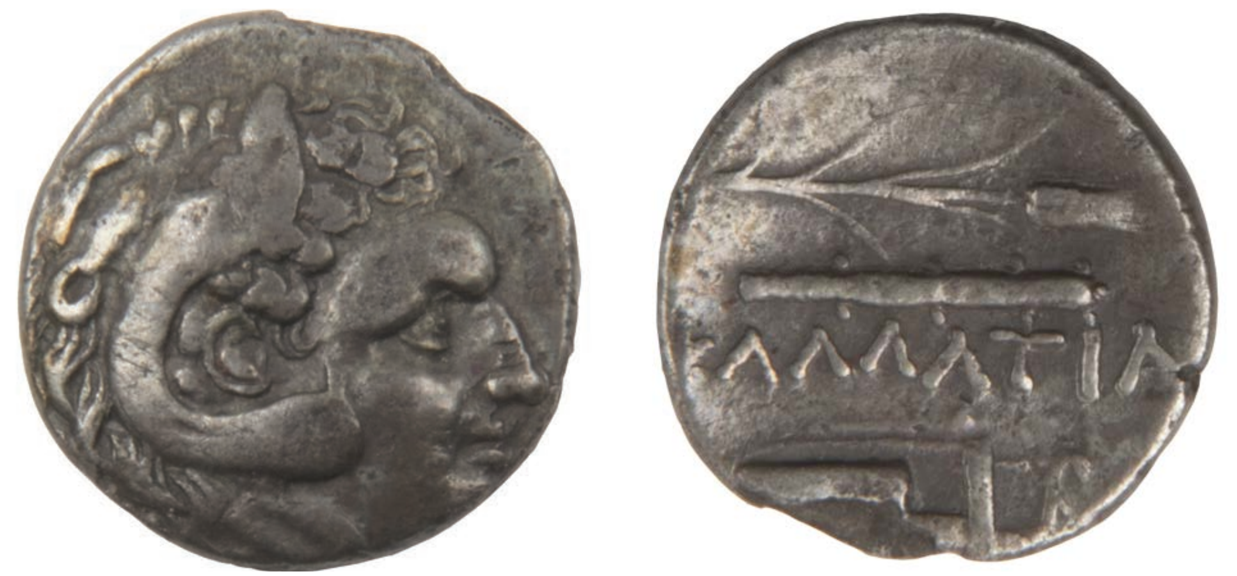

Обр. 187. Монета от Калатис. Лице и опако. Национален археологически институт с музей – БАН.

жа.[542] С него е съгласен и Аврам в последната си публикация за Истрия.[543] По-различно мнение за датировката на събитията дава Андрух, която поставя управлението на гетския династ към средата или втората половина на 3-и век пр. Хр., когато скирите (?!) и други варвари многократно застрашавали Истрия.[544] Силно дискусионен е и проблемът доколко около 30-те – 20-те години на 3-и век пр.Хр. бастарните не само се явили в района на делтата на Истрос, но и оказали някакво икономическо и предимно военно-политическо влияние в региона. Кратката информация у Псевдо-Скимнос[545] е достатъчно неясна и неубедителна, а наличният археологически материал не доказва солидното присъствие на германите бастарни около и на юг от устието на Истрос.[546]

Още един декрет от Истрия е обект на обстойно изследване от страна на епиграфи и историци. Надписът изброява изключителните заслуги на истрийския гражданин Агатокъл, син на Антифил[547], и е датиран около 180 год. пр.Хр. Въпреки че не е запазен изцяло, той е един изключителен извор за политическите отношения на Истрия със съседните гетски династи.

В началото се изтъкват добродетелите на Агатокъл, многократно помагал на родния град в критични за него моменти. Жителите на Истрия повели междуособна война помежду си. Зачестили и набезите на съседните траки, които не позволявали да се прибере реколтата. Тогава Агатокъл бил избран за токсарх и с отряд наемници и по пътя на преговорите успял да отклони воините на архонта Золтес към Скития и гръцките градове, подвластни на басилевса Ремакс. С цената на пет таланта (1500 златни статера) той „убедил“ гетския династ да подмине града. В следващите редове има повреди в текста, но се разбира, че Агатокъл отново преговарял със Золтес, тъй като неговите отряди отново нападнали околностите на Истрия. Те проникнали и на юг до Бизоне, обсадили го и започнали да разоряват околностите. За да избегне подобна участ, посланикът, вече запознат с практиката на династа, предложил откуп от 600 златни статера. Нападенията обаче следвали едно след друго и Агатокъл трябвало да закрепва клетвеното съглашение, нарушено от войнствения Золтес. В критичната обстановка Агатокъл бил провъзгласен за стратег автократор и отбранявал града с помощта на доброволци сред гражданите и „варварите“, които се укривали в колонията. Последвалите стълкно-

---

[543] **Avram, A.** Histria... Цит. съч., 313.

[544] **Андрух, С. И.** Нижнедунайская Скифия... Цит. съч., 103, 148, 168.

[545] **Ps.–Scym.** 797.

[546] **Babes, M.** Die Paioieneşti – Lukaševska Kultut. – In: Saarbrückener Beitrage zur Altertumscunde. Bd. 30, Bonn, 1993, 168–180; **Samoilova, T. L.**... Цит. съч., 242–243.

[547] **Карышковский, П. О.**... Цит. съч., 36–55; **Pippidi, D.** Scythica Minora... Цит. съч., 31–55.

Обр. 188. Храм на тракийската богиня Кибела от Балчик – функционирал от III век пр.Хр. до IV век сл.Хр. Поглед към разкопките от юг.

вения само утежнили и без това критичното положение на Истрия и съзнателният гражданин отново се нагърбил с посланическа мисия. Този път спасение било потърсено от могъщия басилевс Ремакс, който се съгласил да помага срещу традиционния форос. Изпратените 100 конници не успели да внесат прелом в хода на военните действия и Агатокъл този път се обърнал към сина на басилевса Фра(дмон)[548] според приетото разночетене на Глоц. Той успял да въведе ред с помощта на 600 конници в опустошената зона на града. Тук надписът е повреден и краят липсва, но може да се предположи, че отрядите на Золтес се оттеглили и благодарните истрияни[549] удостоили с почетен декрет своя многозаслужил гражданин. Надписът описва политически събития с продължителност 6–7 и повече години.

В литературата съществува мнението, че „протекторатът" на Ремакс над западнопонтийските градове, както и свободното придвижване на Золтес в Добруджа били доказателство, че в началото на 2-и век пр.Хр. скитският династически дом в региона е бил слаб военнополитически. Малко по-късно те наложили в Малка Скития своя държава, предвождана от Тануса, когато започнало и тяхното монетосечене.[550]

Сред историците още не е постигнато съгласие относно локализирането на териториите, контролирани от архонта Золтес, умишлено противопоставен на басилевса Ремакс, покровител на града. При проследяването на политическите събития, отразени в надписа, проличава, че тракийският, т.е. гетски, архонт има за изходна база на своите нападения зоната на делтата в близост до Истрия и Бизоне, а не някъде на юг по склоновете на Хем или Делиорман, както предполагат Русу[551] и Пипиди. Впрочем по-важното в случая не е някаква точна локализация, която може да бъде успешно атакувана, колкото фактът, че Золтес е представител на гетския аристократически елит. В благоприятната за него политическа обстановка той се стреми да налага волята си над колониите в Добруджа. Каришковски[552] предполага, че Золтес е наследник на Залмодегикос, което е твърде вероятно, но все пак несигурно. Съществува и мнението, че Ремакс е контролирал района на левия бряг на Истрос/Дунав, на изток до устието на Днестър. Траките на Золтес в своите набези достигнали на юг чак до Бизоне, но били отблъснати.[553] Оставям настрана проблема доколко Золтес е бил местен династ на гетите или кробизите (?!), тъй като евентуал-

---

[548] **Pippidi, D.**... Цит. съч., 49.

[549] Ibidem, 32–33.

[550] **Андрух, С. И.**... Цит. съч., 151, 168–169.

[551] **Russu, I. I.**... Цит. съч., 130; **Pippidi, D.**... Цит. съч., 45–51.

[552] **Карышковский, П. О.**... Цит. съч., 41, с бел. 30, 31.

[553] **Никулицэ, И. Т.**... Цит. съч., 230; **Oppermann, M.** Thraker... Цит. съч., 40–41.

[554] **Oppermann, M.**... Цит. съч., 230.

Обр. 189. Мраморен мортарий и жертвена площадка в храма на богинята Кибела в гр. Балчик.

ните му владения стигали до хо̀рата на Бизоне (?!).[554]

Още по-спорни са локализациите на Ремаксовите владения. Към тях се прибавя и спорът за етническата му принадлежност. Царството се търси северно от делтата, по двата бряга на реката, във Влахия, в Южна Бесарабия; стига се и до уточнявания – басейните на Серет или Яломица, пространството между Прут и Буг[555] и т.нар. Каквито и да са съображенията на изслед-вачите, сигурно е, че Ремакс отблизо е контролирал колониите в Добруджа. Точното определяне на политическото му влияние едва ли е възможно. По-скоро той е от гетски етнически произход, а не от скитски или галатски, по-точно бритолагски, както предполагат някои историци и археолози.[556] Неутрална изглежда позицията на Аврам, че Ремакс е бил династ (по-скоро „варварски“ цар), контролирал левия бряг на Истрос. Той помагал на Истрия срещу постоянните нападения на гетите, предводждани от Золтес.[557]

Съществува и тезата за солидното присъствие на келти/галати в Североизточното Черноморие, което обикновено се свързва с прочутия декрет в чест на Протоген от Олбия, датиран през 20$^{\text{-те}}$ години на 3-и век пр. Хр. и не по-късно от 213 год. пр.Хр.[558] Трудно обаче може да се твърди, че Ремакс е бил предводител на галатите, контролирал територия по долните течения на Серет–Прут и делтата на Истрос/Дунав.[559]

През 2–1 век пр.Хр. етническата картина в Добруджа е пъстра, но и сравнително компактна, тъй като наличието на скитски анклави, регистрирани от изворите, не подсказва някакви сериозни промени. Псевдо-Скимнос (или Скимнос от Хиос?), черпил информация от Деметрий (роден в Калатис), уточнява, че в околностите на Одесос живеят траките кробизи, докато около Томи живеят скити. Границата помежду им била в околностите на Дионисопол.[560] Страбон изрично отбелязва, че траките отстъпили в т.нар. Малка Скития на пришълците и без това неплодородната и блатиста област. Пак той потвърждава, че околностите на Истрос, Томи и Калатис се обитават от кробизите и т. нар. троглодити.[561] Географът цитира и основните си извори Артемидор от Ефес, Ератостен и Тимостен, които обаче не познавали добре земите на гети, тирагети и бастарни.[562]

---

[555] **Pippidi, D.**... Цит. съч., 50–51; **Crisan, I. H.** Burebista and his time. Bucureşti, 1978, 68.

[556] **Russu, I. I.**... Цит. съч., 133–143; **Карышковский, П. О.**... Цит. съч., 42, 54–55; **Samoilova, T. L.**... Цит. съч., 243.

[557] **Avram, A.** Histria... Цит. съч., 313.

[558] **Виноградов, Ю.** Политическая история... Цит. съч., 182.

[559] **Бруяко, И. В.** О событиях III в. до н.э. в Северо–Западном Причерноморье. (Четыре концепции кризиса). – ВДИ 3, 1999, 85.

[560] **Ps.–Scym**. 750, 756–757.

[561] **Strabo**. 7, 4, 5; 7, 5, 12.

[562] **Strabo**. 2, 1, 42; 2, 5, 12; 2, 5, 30; 7, 1, 1; 7, 2, 4; 7, 3, 2; 7, 3, 13.

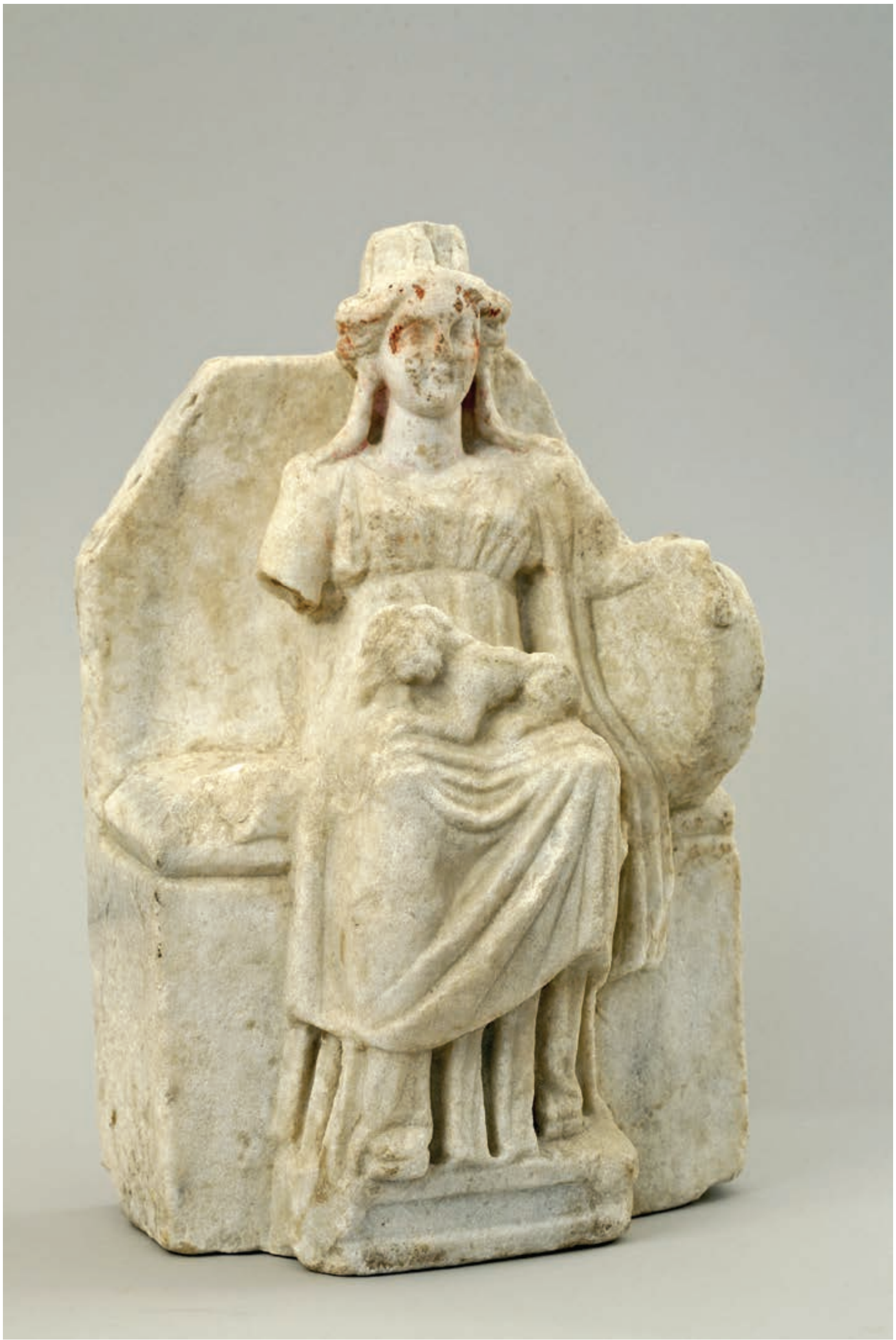

Обр. 190. Мраморена статуя на богинята Кибела. от храма в гр. Балчик.
Исторически музей – Балчик.

Последните живеели по двата бряга на Истър при вливането му в Понта, в близост до река Танаис и Меотидското езеро. На две места в VII книга на своето съчинение Страбон изрично отбелязва, че бастарните населявали о-в Певка в устието на Истър и били наречени певкини. Твърдението е наложено в писмената традиция и повторено от Плиний, Тацит, Птолемей, Амиан Марцелин и Йордан.[563]

Незначителните етнически промени според изворните данни се потвърждават и от многобройния археологически материал. Бяха положени сериозни усилия за разрешаването на проблема за етнокултурните и политическите взаимоотношения между гети и бастарни през 2-и и 1-и век пр.Хр. Бабеш предполага[564], че в средата на 2-и век пр.Хр. основната маса бастарни населявала пространството между Пятра

Нямц–Крашна–Тираспол[565] на около 150 километра на север от делтата. Самойлова допуска, че те са достигнали и до района на Тирас.[566]

Политическите отношения между гети и бастарни са описани в несигурния извор Юстин. Според неговия разказ, изпълнен с морализаторски елементи, даките, потомци на гетите[567], при управлението на цар Орол претърпели срамно поражение от бастарните. Особено разгорещен е спорът за датировката на събитието. Проблемът е усложнен от сведенията на Помпей Трог, където е споменат дакийският владетел Rubobosten/Burobosten. Разночетенето Burobosten е предпочетено от Дечев[568], а Илиеску[569] дава интересна историческа интерпретация. Традиционната дата на събитието е около 200 год. пр.Хр., но тя изглежда несигурна[570], тъй като бастарните или Орол не се споменават в двата надписа от Истрия, а едно нахлуване на бастарните на юг в Добруджа би намерило място в извора като интересно или извънредно събитие.

Другата възможна хипотеза е, че в текста става дума за Рубобостес[571], дакийски (?!) владетел в Трансилвания или Влашката равнина през 2-и век пр.Хр. Според Илиеску събитията трябва да се отнесат към времето на Буребиста, тъй като е очевидна близостта на имената Rubobosten – Burobosten – Burebista. Същото се отнася и за имената Орол/Олор/Ролес.[572] Според тази интерпретация Орол на Юстин (Помпей Трог) трябва да се отъждестви с известния гетски владетел Ролес, който воювал с бастарните и станал римски съюзник по време на Красовата кампания срещу бастарни, мизи и гети в 29/28 год. пр.Хр.[573] Каквато и хипотеза да бъде предпочетена, сведението на Юстин потвърждава сложните икономически и политически отношения в гетските земи през късноелинистическата епоха, характерни за цяла Тракия и Балканите.[574]

В научната книжнина продължава дискусията доколко споменатият вече у епитомиста Юстин (3-и век) Орол всъщност е бил първият известен дакийски (?!) владетел. Дори е направен опит за по-прецизна локализация на неговите владения – източната част на Трансилвания и планинските части на Северна Молдова, като това се отнася до периода след отхвърлянето на келтската доминация в този обширен район. Рубобоста според информацията у Помпей Трог/Юстин от някои учени е смятан за реален дакийски (?!) цар от 2-и век пр.Хр. Дори предложените датировки за неговото управление остават реални, ако се предпочита и възможното четене Буробиста/Буребиста. И така, хипотетичната възстановка Орол – Рубобиста(с) – Буребиста е изчистен вариант на спорната теза за продължителен държавнополитически живот сред даките от края на 3-и век пр.Хр. до началото на 2-и век, като се има предвид твърдението на късния Юстин, че даките са потомци на гетите, което е възможна интерпретация. Етнонимът „даки“ изглежда се е превърнал в сборно нарицателен за севернотракийската етнокултурна общност едва през средата или края на 1-и век пр.Хр. – началото на 1-и век. Цялата полемика в литературата е много добре систематизирана в дисертационния труд на колегата Ст. Димитрова.[575]

Откритите в Добруджа монети на владетелите Канит, Тануза, Харасп, Акроза, Сариак и Аелис[576] поставиха някои проблеми пред нумизмати и историци. Според анализа на монетите те са сечени в Томи, Одесос, Калатис и Дионисопол, т.е. всички добруджански колонии с изключение на Истрия. Монетите на Канит са сечени в Томи, Одесос, Калатис и Дионисопол, тези на Акроза – в Томи и Одесос, а на Сариак – в Томи и Калатис. Изглежда, че основният мо-

---

[563] **Strabo**. 7, 3, 15; **Plin**. NH 4, 79; **Tac. Germ.** 46, 1 (Fischer; Dräger); **Ptol**. 3, 5, 7; 3, 5, 9; 3, 10, 2; 3, 10, 4; **Amm. Marc.** 22, 8, 44 (Clark); **Iord. Getica**, 74; **Oppermann, M.** ... Цит. съч., 230.

[564] **Babes, M.** Dacii şi bastarni. – Memoria antiquitatis 2, 1970, 215–235.

[565] Idem, Peuce–Peucini. – Peuce 6, Tulcea, 1977, 79–84.

[566] **Samoilova, T. L.**... Цит. съч., 243–244.

[567] **Iust.** 32, 3, 16; **Daicoviciu, H.** Dacia de la Burebista la cucerirea Romana. Cluj, 1972, 26; **Crisan, I. H.** Burebista, 21.

[568] **Detschew, D.**... Цит. съч., 86.

[569] **Iliescu, Vl.** Rubobostes oder Burobostes? Zu Trog Pomp. Prol. XXXII. – St. Cl., 10, 1968, 115–122; Cind a trait regele Oroles (Iust. XXXII, 3, 16). – Arch. Moldovei 7, 1972, 377–381

[570] **Pippidi, D., D. Berciu**. DID, 231.

[571] **Papazoglu, F.**... Цит. съч., 257.

[572] **Detschew, D.**... Цит. съч., 341, 345, 406.

[573] **Iliescu Vl.**... Цит. съч., 380.

[574] Повечето изследователи предпочитат да заобикалят дискусията. Вж. **Vulpe, R.** Studia Thracoclogica. Bucureşti, 1976, 52–53.

[575] **Димитрова, Ст**. Държавата на Буребиста... Цит. съч., 6–7.

[576] **Герасимов, Т.** Монети от Канит, Тануза, Харасп, Акроза и Сариа. – ИВАД 9, 1953, 53–58; **Iouroukova, J.** Nouvelles données sur la chronologie des roi scythes en Dobroudja. – Thracia IV, 1977, 105–121.

нетен център е бил в Томи. Особено внимателно са проучени контрамарките върху скитските монети и монограмите на отделните магистрати. Монетните емисии на скитските владетели са сечени към средата на 3-и[577] и по-скоро през 2-и век пр.Хр.

В научната литература съществува истински разнобой относно хронологията на присъствието на скитските царе в Добруджа. Така например според Андрух[578] в самия край на 3-ти и началото на 2-и век пр.Хр. скитският династически дом създал своя държава в Малка Скития (Добруджа). Изследователката поставя управлението на Канит (ок. 200–180 год. пр.Хр.?!), като дори предполага политически съюз между скита и сирийския владетел Антиох III Велики. Аргументите ѝ изглеждат съмнителни. Наистина Антиох III в периода 197–191 год. пр.Хр. положил големи усилия за съюз с елинските полиси за предстоящата война с Рим. Напомня се, че антиохиецът Хермий влязъл в дипломатически преговори за подкрепа, а Одесос бил под политическия контрол (?!) на скитския басилевс. Приблизително същото е и мнението на Оперман, който допуска икономическо и политическо влияние на скита поне над хòрата на града.[579] Изказано е и предположение, че Дионисополис също е бил в някаква степен икономически и политически зависим от Канит, тъй като, макар и еднократно, е сякъл малобройна негова емисия.[580] Последвалите наблюдения на колегата Манов все още не могат да решат проблема, дали Канит е бил съвременник на Кавар, или е управлявал след 218 год. пр.Хр.[581]

Все още спорно от хронологическа гледна точка изглежда управлението на друг скитски владетел – Сариак, въпреки добре интерпретирания надпис от Тиризис, публикуван преди повече от двадесет и пет години от М. Лазаров.[582] Впоследствие надписът е коментиран и в корпуса на Г. Михайлов.[583] В него ясно се чете името на Антигон, син на Хераклейтос от Стюбера, който извършвал дипломатическа мисия по нареждане на македонския цар Филип V. Целта била да бъдат привлечени бастарните за съюзници на Македония. По всичко личи, че „операцията“ е била успешна, и то с посредничеството на Сариак, та в негова чест бил издигнат олтар на Диоскурите. Според доброто стечение на обстоятелствата информация за събитията има и в писмената традиция в лицето на Тит Ливий.[584] Събитията се отнасят около 183/182 до към смъртта на Филип V през 179 год. пр.Хр.[585] Тъй като това са относително сигурни хронологически граници, монетосеченето на Сариак се отнася към края на първата и втората четвърт на 2-и век пр.Хр. Спорно изглежда обаче твърдението, че той е първият скитски владетел, сякъл монети в западнопонтийските градове на Добруджа. Напоследък бяха публикувани две нови контрамаркирани монети на Сариак, откупени и съхранявани във Варненския археологически музей. Те са сечени и контрамаркирани в монетарницата на Калатис.[586] Друг е въпросът доколко точна е датировката, че контрамаркираните монети на Сариак са най-късно през 167 год. пр.Хр.[587]

Приблизително по това време бе датирано и съкровището от Българево[588], Толбухинско. В него са открити 4 златни статера, имитации на Лизимаховите, и 4 бронзови на скитския владетел Акроза. След задълбочено проучване Юрукова стигна до извода, че в периода 195–72/71 год. пр.Хр. монетарниците на Томи, Калатис и Одесос най-редовно задоволявали поръчките на скитските владетели. Имитациите на Лизимаховите статери вероятно са от 2-и век пр.Хр. От края на същото столетие, или началото на 1-и век пр.Хр., са и бронзовите монети на Акроза, Канит, Тануза, Харасп и Аелис. Предатирана е и находката от Българево. Тя е отнесена към края на 2-и и началото на 1-и век пр.Хр.[589], когато Митридат VI[590] още подготвя антиримската си коалиция. Опитът на Андрух да реинтерпретира и предатира съкровището от Българево и оттам и управлението на Акроза/Акроса(к) ок. 160–120 год. пр.Хр. не изглежда достатъчно убедителен.[591] От своя страна Тачева поставя под съмнение твърденията на нумизматите, че монетите на Аелис/А(и)лис (?) са принадлежали на скитски владетел, но не предлага сериозни аргументи в подкрепа на твърдението си.[592] Тя не взема и становище за етническата му принадлежност.

---

[577] **Iouroukova, J.**... Цит. съч., 106–111.

[578] **Андрух, С. И.** Нижведунайская... Цит. съч., 168–169.

[579] **Oppermann, M.**... Цит. съч., 231; **Минчев, Ал.** Одесос... Цит. съч., 34–35.

[580] **Тачева, М.** Монети на т.нар. скитски владетели (III – II в. пр. Хр.) във Варненския археологически музей. – In: Thracia Pontica VI. 2. In honorem Mihaili Lazarov. S., 2003, 215.

[581] **Манов, М.** Нови типове монети на скитските владетели Канит и Акроза. – Нумизматика, фрагистика и епиграфика 3, ч. I. С., 2006, 81–92.

[582] **Лазаров, М.** Новооткрытая надпись Антигона за скифского царя Сариака. – ВДИ 3, 1985, 47–50.

[583] **IGBulg.**, 5, 1997, N 5003.

[584] **Tit. Liv.** 40, 57–58; 44, 26–27.

[585] **Андрух, С. И.**... Цит. съч., 157–158.

[586] **Лазаренко, И.** Бележки върху историята и монетосеченето на скитските царе Атей и Сариак. – ИНМБ т. 4. Studia in honorem Ivani Karayotov. Бургас, 2002, 139–143.

[587] **Манов, М.** Нов тип кантрамарки върху бронзови монети на скитския владетел Сариак. – Нумизматика, сфрагистика, епиграфика 1, С., 2004, 33–36.

[588] Находка със златни и сребърни монети от III в. пр. н. е. е открита при с. Българево. – ИОИМ, Толбухин, 1, 1973, 131–136.

Каквито и да са спорните моменти в монетосеченето на гръцките колонии в Добруджа през 2-и и 1-и век пр.Хр., важното е, че емисиите на скитските царе по подобие на тези на Атей не са доказателство за някаква скитска икономическо-политическа хегемония в района. По това време нито изворният, нито археологическият материал подсказват подобен извод. Най-вероятно в тази сложна обстановка на политическа децентрализация монетарниците на отделните колонии са задоволявали поръчките на тези клиенти, които били най-изгодните партньори. Изводът е добре аргументиран в монографията на Оперман.[593] Прочее, в един надпис от Истрия, датиран най-общо във 2-и век пр.Хр., е споменат някой си Хегесагор, син на Монимос, който бил назначен за наварх на ескадра, която да помогне на Аполония Понтика в конфликта с Месамбрия.[594] Този факт подсказва, че понтийските градове са разполагали с достатъчен икономически потенциал, за да участват в сериозни регионални конфликти. Може би добър пример за това е и операцията на проконсула М. Муниций Руф, провел военни операции срещу галатите – скордиски, бесите и останалите траки. Заради победите си той празнувал триумф, изглежда между 106 и 101 год. пр.Хр. Според сравнително добре запазен надпис съществувало споразумение между Рим и Калатис, който подчертавал сериозните икономически и политически интереси между Късната република и западнопонтийските градове.[595]

В сложната и противоречива политическа обстановка на Балканите преди средата на 1-и век пр.Хр. в североизточните предели на Тракия Буребиста създава значително по своята сила държавно обединение, с което трябвало да се съобразяват и римляните. Това породило особен интерес към неговата личност в писмената традиция от Страбон до Йордан.

Обр. 191. Бронзова статуетка на Атина Палада от Исторически музей – Каварна. Елинистическа епоха.

На практика не би трябвало да има съмнения относно гетския етнически произход на владетеля, както поради подробната информация у Страбон, така и от надписите от Дионисополис и Месамбрия, където то е запазено и във

---

[589] **Iouroukova, J.**... Цит. съч., 116–121.

[590] **Gaggero, E. S.** Relations et millitaires de Mithridat VI Eupator avec les populations et les cités de la Thrace et avec les colonies grecques de la mer Noir occidentale. – Pulpudeva 2, 1978, 294–305.

[591] **Андрух, С. И.**... Цит. съч., 146, 169.

[592] **Тачева, М.**... Цит. съч., 208.

[593] **Oppermann, M.**... Цит. съч., 232–233.

[594] **Avram, A.** Histria... Цит. съч., 314.

[595] **Avram, A.** Inscriptions greques et latines de Scythie Mineure, III. Calatis et son territoire. Bucurest–Paris, 1999, N 1.

варианти. Предпочетена е формата Буребиста, както е изписано името в споменатите надписи и у Страбон.[596] Според една от етимологиите, предпочетена от Кришан[597], името означава „първият мъж“, „знатен мъж“, „предводител“. В случая по-важно е, че Буребиста в качеството си на предводител както в изворите, така и в надписите неизменно е назован „басилевс“.[598]

За съжаление нерешените проблеми около управлението на Буребиста са повече от сигурното и известното. Така например се спори за времето на неговото управление. Сведението на Йордан, че при царя на готите (гетите) Буребиста дошъл Дикиней (Декеней) по времето, когато властта в Рим била завладяна от Сула, е достатъчен аргумент за някои историци да приемат 82 год. пр.Хр. като начална дата за неговото управление. В стремежа си да са убедителни, някои изследователи правят сложни хронологически изчисления и паралели, които нямат никаква особена практическа стойност. Ще посоча примерното логическо разсъждение на Кришан, за да не бъда голословен. Защо Буребиста да не е управлявал 38 год. от 82 до 44 год. пр. Хр., разсъждава той, след като Корил пак у Йордан е царувал 40 год., одрисът Терес е достигнал 92-годишна възраст, а Митридат VI Евпатор бил суверен от 120 до 63 год. пр.Хр.[599] (?!). Смятам, че подобни умозрителни заключения и догадки не се нуждаят от коментар. В случая най-малко Йордан може да се приеме за сигурен хронологически извор, тъй като отстои от събитията шест столетия. Същевременно за началото на неговото управление нищо не споменават Страбон или Дион Хризостом. Морализаторският момент е очевиден и в следващия пасаж у Йордан, където се разказва, че Цезар подчинил почти целия свят, завзел и Британия, но не успял да победи готите (гетите)[600] въпреки многобройните си опити.

Като интерпретират погрешно едно място от подробното Страбоново изложение върху новата история на гетите, някои историци[601] предполагат, че Буребиста е подчинил цяла Тракия чак до Македония и Илирия. Хипотезата не се подкрепя от късните автори, които описват сблъсъка между някои тракийски племена, подтикнати от Митридат VI Евпатор и управителя на Македония между 74 и 72 год. пр.Хр. Гай Скрибоний Курион, който не постигнал никакъв значителен успех. Но при тези събития никъде не се споменават Буребиста[602] или гетите. Същото се отнася и до експедицията на неговия приемник Марк Теренций Варон Лукул през 72/71 год. пр.Хр., когато за пръв път римското оръжие се сблъскало със севернотракийските племена. Възможно е в събитията да са участвували и някои гетски династи, но името на Буребиста отново не се среща в изворите.[603] Сигурното в случая е, че Лукул нанесъл съкрушителен удар върху понтийските градове Бизантион, Месамбрия и Одесос, от който те така и не успели да се възстановят напълно. Друг е въпросът доколко те били поставени под пълен контрол на римската администрация, което изглежда пресилено.[604] Тези съмнения са отбелязани, макар и бегло, в съвременната историография.[605]

Едно десетилетие по-късно колегата на Цицерон Гай Антоний Хибрида, в продължение на две години проконсул на провинция Македония, 62/61 год. пр.Хр., заличил с неразумната си политика всички предишни успехи на римското оръжие на Балканите. Първоначално той бил прогонен от дарданите и съседните племена, като изоставил цялата плячка. Той се опитал да постъпи коварно и със съюзниците си в Мизия, но бил нападнат и разбит при Истрия от скитите, бастарните, колонистите и местните гетски династи. Последното по-скоро е логичен извод, отколкото твърдение и се основава на друго място у Дион Касий, където е описана обсадата на Генукла от Марк Крас. Според слуховете там били скрити пленените орли след разгрома на Хибрида.[606] В случая няма съмнение в достоверността на авторовата информираност, но тя не може да бъде използвана за сигурно доказателство, че Буребиста е участвувал в победоносната антиримска коалиция, както предполагат някои изследователи. В случая добре аргументирана е критиката в дисертацията на колегата Ст. Димитрова.[607]

---

[596] **Detschew, D.**... Цит. съч., 96; **Crisan, I. H.** Burebista... Цит. съч., 42.

[597] **Crisan, I. H.** ... Цит. съч., 42–43.

[598] **Димитрова, Ст.**... Цит. съч., 13; **Славова, М.** Диграфата в тракийските имена. София, 2007, 33, 100, 102, 109.

[599] **Iord**. Getica, 67, 73; **Crisan, I. H.**... Цит. съч., 45.

[600] **Iord**. Getica, 68.

[601] **Strabo**. 7, 3, 11; **Crisan, I. H.**... Цит. съч., 73.

[602] **Tit Liv.**, Per., 92, 95; **Ruf. Fest. Brev.**, 7, 5; **Flor. 1**, 39, 3; **Eutrop. 6**, 2,; **Oros.** 5, 23, 20; **Papazoglu, F.**... Цит. съч., 138–140.

[603] **Strabo**. 7, 6, 1; **Tit Liv., Per.**, 97; **Eutrop. 6**, 10; **Flor. 1**, 39, 6; **Oros.** 6, 3; **Amm. marc.** 27, 4, 10; **Pippidi, D**. Scythica Minora, 165–167; **Минчев, Ал.** Одесос... Цит. съч., 38–39.

[604] **Eutrop**. 6, 10; **Ruf. Fest.** 9; **Iord. Rom.** 221; **Avram, A.** Histria, 316.

[605] **Фол, А., В. Фол.** Траките... Цит. съч., 74–75.

[606] **Tit Liv.**, Per., 103; **Dio. Cass.** 38, 10, 1–3; 51, 26, 5–6; **Avram, A.** Histria, 316, който дава датировката 61/60 год. пр.Хр; **Димитрова, Ст.** ... Цит. съч., 13–14.

Епиграфският материал в значителна степен допълва сведенията за Буребиста и неговата епоха. Сред тях особена стойност има декретът в чест на Акорнион от Дионисополис[608], многократно издаван и коментиран в последните години. За съжаление в началото надписът е силно повреден и това създава големи затруднения на изследователите.

Първата дипломатическа мисия на почетния гражданин била успешна, но проблемите около нея остават нерешени. Със сигурност се знае, че Акорнион посетил бащата на някакъв вероятно гетски династ в Аргедава или Саргедава. В специалната книжнина полемиката за името на града е практически необозрима. Каквото и четене да бъде предпочетено след съпоставката с Птолемеевите[609] Аргедава и Заргидава, или Аркидаба в Равенския географ, още по-безкраен е спорът за нейната локализация. Съобразно хипотезите на различните автори градът е търсен в дн. Банат в близост до р. Арджеш[610] и идентифициран с крепостта до Попещи[611] край Букурещ. Според едно досещане на Сучевяну[612] Аргедава не е в Молдава или Трансилвания, а в Северна Добруджа, в хинтерланда на Истрия, където е известен надпис с името на град Аркидава от времето на Марк Аврелий.

Според последните проучвания Аргедава изглежда е била сравнително близо до Дионисополис и поради дипломатическата визита/визити на Акорнион. Друг е въпросът доколко резиденцията е по-късната Генукла, вероятно северно от делтата на Истрос. Изказано е и предположението, че силно укрепеното селище при Барбоши, сякло монети около средата на 1-и век пр.Хр. и разрушено по времето на Октавиан Август, би могло да се идентифицира с Аргедава–Генукла и съвременното Барбоши.[613]

В тази първа дипломатическа мисия на Акорнион участието на Буребиста и неговия баща остава в сферата на предположението. От текста на надписа става ясно, че почетният гражданин е бил жрец на Дионис по време на престоя на Гай Антоний Хибрида в града. До края на живота си той бил и жрец на самотракийските богове. Следват изключителните дипломатически и политически заслуги на Акорнион към Дионисополис. Когато Буребиста станал най-силният между царете в Тракия и завладял всичко до и отвъд Истър, той бил изпратен при него, завързал приятелство, съветвал могъщия басилевс и поради това неговата благосклонност към града била особено голяма. През лятото на 48 год. пр.Хр. (вероятно юни) след битката при Дирахион и преди разгрома на Помпей при Фарсал Акорнион бил дипломатически посредник между Буребиста и римския автократор в Хераклея Понтийска.[614] Очевидно Помпей

Обр. 192. Мраморна статуя на Дионис от Исторически музей – Балчик.

---

[607] **Pippidi, D.** ... Цит. съч., 168–169; **Crisan, I. H.** ... Цит. съч., 74; **Димитрова, Ст.** Държавата на... Цит. съч., 14.

[608] **IGBulg.**, I2, 13, 51–56; **Crisan, I. H.**... Цит. съч., 46–54; **Минчев, Ал.** Одесос... Цит. съч., 40.

[609] **Ptol.** 3, 8, 4; 3, 10, 8; **Geog. Rav.** 204, 4; **Detschew, D.**... Цит. съч., 22, 176.

[610] **Crisan, I. H.** ... Цит. съч., 57–64.

[611] **Vulpe, R.** Argedava. – Studia Thracoclogica, 69–70.

[612] **Suceveanu, A.** Revue roumaine d'histoire, 14, 1, 1975, 111; **Radulescu, A.** Dobrogea lui Burebista. – Pontica 10, Constanţa, 1977, 65–68.

[613] **Dio. Cass.** 51, 26, 4–6; **Димитрова, Ст.** Още едно мнение по въпроса за резиденцията Аргедава. – МИФ 9. Тракия и околния свят. Научна конференция – Шумен. С., 2005, 359–367.

искал да привлече на своя страна гетския владетел в навечерието на решителния сблъсък с Цезар. Надписът не съобщава никакви подробности, но може да се предположи, че гетската политическа хегемония от Олбия до Месамбрия е била призната от Помпей.[615] Макар и късно, сведението на Дион Хризостом[616] потвърждава, че Олбия получил такъв силен удар от гетите на Буребиста, че много дълго време градът не могъл да се възстанови.[617]

Обр. 193. Ефебският декрет.
Исторически музей – Балчик.

Разбира се, твърде е възможно гетският цар да е имал дипломатически отношения със силния през 50-те години на 1-и век пр.Хр. Помпей, един от членовете на Първия триумвират. Несигурно обаче изглежда мнението, че Помпей срещу признанието на гетската хегемония в градовете по Западния Понт бил получил обещание за военна подкрепа в бъдещия неизбежен конфликт с Гай Юлий Цезар.[618] Просто Буребиста, далеч преди битката при Фарсал, е бил достатъчно силен военнополитически, за да се обвързва в очертаващия се неизбежен конфликт между Помпей и Цезар.

Изказана е хипотезата, че „понтийската" политика на Буребиста, свързана и с политиката му с Рим, е преминала през два етапа. В първия важни са стабилните връзки между гетския владетел и Помпей Велики, изглежда около и след 60 год. пр.Хр. Битката при Фарсал – 48 год. пр.Хр., бележи границата, която повече или по-малко издава враждебното отношение между Гай Юлий Цезар и гетския сюзерен. Чисто стратегически е естествено интересите на Рим, в случая в лицето на Цезар, да са били в противоречие с тези на Буребиста, единствената сериозна военнополитическа сила в района на западнопонтийското крайбрежие. Изглежда гетският владетел е имал достатъчно силни позиции на север от Хемус и дори основателно имал претенции на юг и поради слабостта на династията – одриска или астейска с център Бизия. По всичко личи, че войните на Цезар между 48–45 год. пр.Хр. са лишили одриския (астейския?) царски дом от римска подкрепа. Именно тогава Буребиста не само укрепил позициите си на север, но и на юг от Хемус.

Един силно фрагментиран надпис от Месамбрия[619] потвърди сблъсъка със силния тракийски (гетски) басилевс. Към тази епиграфска документация трябва да се прибави и декретът от Истрия в чест на Аристагор, син на Апатурий. Той предвождал делегация за преговори с „варварите", които доминирали в средата на 1-и век пр.Хр. в района на делтата. В надписа не е споменато името на предводителя на нападателите, но твърде е възможно да става дума за гетския владетел. Градът оказал въоръжен отпор на могъщия съсед и бил разгромен. Споменатите граждани, удостоени с почести, активно са участвували във второто основаване на града.[620]

Един многократно интерпретиран пасаж на Дион Хризостом[621] подкрепя епиграфските документи от Истрия, Дионисопол и Месамбрия.

---

[614] **IGBulg.**, I2, 56; **Vulpe, R.** Le gète Burebista, 48.

[615] **Suceveanu, A.** Unele refletii in legatura cu regatul lui Burebista. – Acta musei Napocensis 15, Cluj, 1978, 107–114; **Никулицэ, И. Т.**... Цит. съч., 235.

[616] **Dio. Chrys.** Borys. 36, 1.

[617] **Kryzhytskyy, S. D.**, **V. V. Krapivina**, **N. A. Lejpunskaja**, **V. V. Nazarov**. Olbia – Berezan. – In: Ancient Greek Colonies... Цит. съч., 410.

[618] **Димитрова, Ст.** Буребиста и Помпей – съюзници или врагове. – Списание на БАН, год. CXX, 4, 2007, 57–88.

[619] **IGBulg.**, I2, 323, 283–284; **Danov, Chr.** Die Thraker, 119.

[620] **Pippidi, D.** Epigraphische Beiträge, 88–100; **Scythica**, 193–201; **Димитрова, Ст.**... Цит. съч., 22–23.

Става дума за известната Бористенска реч на прочутия ритор и историк. В нея се обяснява защо Олбия е загубила старата си слава. Градът често водил война със съседите и бил побеждаван. Около 55 год. пр.Хр. гетите също го контролирали, както сторили и с всички градове по левия Понт чак до Аполония.

Анализът на монетните съкровища от средата на 1-и век пр.Хр. позволи една по-прецизна датировка на Буребистовите военнополитически операции по понтийското крайбрежие. Най-общо те се поставяха между 55 год. пр.Хр., когато по думите на Дион Хризостом била превзета Олбия, и според надписа от Дионисополис, където са описани преговорите между Помпей и Буребиста през лятото на 48 год. пр. Хр. с посредничеството на Акорнион. В монетните находки от с. Оходен[622], Врачанско, с. Оряховица, Плевенско, с. Обзор, Бургаско, с. Медово и Православ, Старозагорско, в Сату Ноу, Дунарени, Стримба, Търговище и др. има хиатус през 53 год. пр. Хр. Този факт, съпоставен с изворите и епиграфския материал, позволи по-точно да се определи настъплението на Буребиста към понтийското крайбрежие. Най-вероятно тази активност на гетския владетел трябва да се отнесе между 50 и 48 год. пр.Хр., т.е. при сблъсъка между Цезар и Гней Помпей, решен с битката при Фарсал през август 48 год. пр.Хр.[623]

Последните години от царуването на Буребиста остават неясни въпреки някои смътни информации в изворите. Според Страбон[624] божественият Цезар подготвял война срещу него, но той бил свален от метежници преди това. Приемниците му разделили държавата на няколко части. По време на бунта и след това те били 4, а по времето на Октавиан Август – 5. Цезар[625] възнамерявал да приеме добре подготвена широкомащабна операция срещу гетската държава, очевидно единствената сериозна сила на Балканите по това време.

В съвременната историография доминира мнението, че Буребиста не е бил убит от заговорници, а след разпадане на държавата на четири части останал да управлява първоначалното ядро на държавата. Едва ли може да се смята за сигурно, че Юлий Цезар и Буребиста почти едновременно са напуснали политическата сцена около 15 март 44 год. пр.Хр., когато със сигурност е регистрирано убийството на римския диктатор в Сената. Изглежда убийството на Буребиста трябва да се датира по време на гражданската война в Рим, между 44 и 42 год. пр.Хр., когато Октавиан и Марк Антоний влизат в решителен сблъсък с убийците на Цезар – Брут и Касий. По-прецизният изворовдски и нумизматичен анализ поставя събитието в 43 год. пр.Хр.[626]

След смъртта на Буребиста центробежните сили надделели и логично довели до отслабването на гетската държава. Според някои изследвачи гетският владетел слязъл от политическата сцена към 42 год. пр.Хр., тъй като в битката при Филипи между Октавиан и Антоний и републиканците Брут и Касий се появява и гетският цар Котисон. Според Светоний той бил сгоден за Юлия, дъщерята на Октавиан, около средата на 30-те години на 1-ви век пр. Хр. Публикувани са и монети с легенда ΚΟΣΩΝ.[627] Гетите, предвождани изглежда от Косон, а според писмената традиция – Котисон, като първото име е за предпочитане заради златните му емисии от 43 год. пр.Хр., са участвали с отряд в решителната битка при Филипи. Най-вероятно именно Косон се явява пряк наследник на Буребиста.[628]

След това събитията следвали естествения си ход. Октавиан Август наредил на проконсула на Македония Марк Лициний Крас да проведе широкомащабна операция през 29/28 год. пр. Хр. в Мизия срещу бастарни, гети и даки, подробно описани в 51-а книга на късния Дион Касий. През зимата на 29 год. пр.Хр. той започнал кампанията си срещу племената от района на Хемус под претекст, че бастарни-

---

[621] **Dio. Chrys. Or.**, 36, 1–4; **Crisan, I. H.**... Цит. съч., 44, 112; **Минчев, Ал.** Одесос... Цит. съч., 40–41.

[622] **Димитрова–Чудилова, С.** Съкровище от римски монети от с. Оходен, Врачански окр. – Археология 14, 2, 1972, 23–31.

[623] **Avram, A.** Histria, 317; **Димитрова, Ст.**... Цит. съч., 22

[624] **Strabo**. 7, 3, 5; 7, 3, 11; **Vulpe, R.** Les Gètes de la rive gauche du Bas–Danube et les Romains. – In: Studia Thracoclogica, 129–130; **Минчев, Ал.** Одесос... Цит. съч., 41–42.

[625] **Suet. Jul.** 44, 3; **Octav.** 8, 2 (Ihm); **App.** Ill. 13; **Bel. civ.** 2, 110; **Vell. Pat.** 2, 59, 4; **Tit. Liv. Per.** 117; **Dio. Cass. Per.** 43; **Carcopino, J.** Jules César. Paris, 1965, 427–428.

[626] **Dimitrova, St.** The Military–Political and Diplomatic Activities of Burebista in the Lower Danube Region. – Thracia XVII, Sofia, 2007, 159–172 и особено 170–171.

[627] **Suet. Aug.** 63, 2; **Vulpe, R.** Le gète Burebista, 60; **Winkler, I.** Consideratii despre moneda „Koson“. – SCIV 23, 3, 1972, 173–197.

[628] **Димитрова, Ст.**... Цит. съч., 16.

Обр. 193а. Крепостта Блидару, укрепен център на държавата на Буребиста, разположен върху възвишенията в планината Оръщие, Румъния.

те били пресекли Истрос/Дунав.[629] Към тях се присъединили и гетите (даките) на Котизон (?). Другият предводител на даките (?) още преди това бил избрал страната на Марк Антоний. Третият владетел Скорило наблюдавал събитията и предпочел неутралитет. Решителната битка с бастарните била при устието на Цибрица при Истрос, като Крас лично убил предводителя на „варварите“ Делдо. Част от победените се укрили в съседна крепост (вероятно Рациария).[630]

В началото на следващата 28 год. пр.Хр. проконсулът покорил серди и мелди (меди?), а след това почти без проблеми се справил с беси и одриси. Малко след това гетският съюзник Ролес, който контролирал земите около бъдещия легионен център Дуросторум, поискал помощ от Крас срещу друг гетски владетел Дапикс. Римските легионери победили лесно както него, така и другия гетски династ Зиракс. Левопонтийските градове доброволно преминали към римската администрация, а същото сторили и голяма част от племената около Истрос/Дунав.

Известен е и гетският владетел Диком, който бил съюзник на Марк Антоний в навечерието на битката при Акциум през 31 год. пр.Хр., оказала се фатална за хегемона на Изтока. Той обещавал да се яви с голяма войска. Същото отбелязва и Дион Касий, който изрично подчертава, че гетите не могли да бъдат полезни никому, понеже враждували помежду си.[631]

За всичките си успехи Марк Лициний Крас получил правото на триумф в Рим на 4 юли 27 год. пр.Хр., но желаната от него титла „*imperator*“ била категорично отказана от принцепса Октавиан Август. Събитието било отразено в Триумфалните фасции под надслов „*ex Thracia et Geteis*“.[632]

В специализираната книжнина се приема, че около 12 год. процесът на създаване на провинция Мизия е бил окончателно завършен. Доказателство за това е фактът, че в 12 год. Гай Помпей Сабин бил назначен за императорски наместник в Мизия, а в 15 год. под негово управление влизали Ахайа и Македония. След това историята и културата на антична Добруджа попадат под траен римски контрол, въпреки бъдещите две дакийски войни.

---

[629] **Tit Liv. Per.** 135, 144; Flor. 2, 26; 2, 28; **Dio Cass.** 51, 23, 2–7.

[630] **Иванов, Р.** Долнодунавската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Маврикий. С., 1999, 20; **Иванов, Р., Г. Атанасов, П. Доневски**. История на Силистра. Т. I. Античният Дуросторум. Силистра – София, 2006, 60.

[631] **Plut. Ant.**, 63; **Dio Cass**. 51, 22, 8; **Flor.** 4, 12, 18; **Hor. Carm.** 3, 8, 18 (Kiesling–Heinze); **Detschew D.**... Цит. съч., 257; **Diacoviciu, H.** Dacia de la Burebista, 243–245; **Crisan, I. H.**... Цит. съч., 243–245.

[632] **Иванов, Р.**... Цит. съч., 20.

Дял V

ДОБРУДЖА ПРЕЗ ПЕРИОДА НА РИМСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО (I–III ВЕК)

Велизар Велков

Първа глава

ЗАВЛАДЯВАНЕТО НА ДОБРУДЖА ОТ РИМ И ВКЛЮЧВАНЕТО Ѝ В ПРОВИНЦИЯ МИЗИЯ

Римляните, които вече близо век и половина владеели окончателно западните и южните области на Балканския полуостров, организирани в провинциите Македония и Ахея, наричали цялата дн. Северна България и Добруджа с общото название **МИЗИЯ** по името на най-близкото до тях тракийско племе. Това били мизите, които обитавали главно областите на дн. Източна Сърбия и Северозападна България и с които Рим отдавна поддържал постоянни икономически отношения. Източно от тях живеели трибалите, които по данни на античните географи заемали земите около устието на реката Искос (дн. Искър), където по-късно възниква и градът Ескус. В днешна Североизточна България и Добруджа живеели гетите. Около дунавската делта се споменават бастарни, клонове от които са наречени и певкини. По източното крайбрежие на Добруджа се говори и за скити, макар че под това наименование в онова време биха могли да се крият и други, различни етнически групи. Тук живеели и беси, които се отбелязват като компактно население и през II-и век от н.е. В западните краища на областта Мизия обитавали скордиските, а в най-югозападните ѝ части и най-близко до Македония – илирийските дардани.

След покоряването на Македония и елинските полиси, продължавали да съществуват тракийски държавици, въпреки че вече нямали по-ранешното си значение и обхват. Земите между Дунав, Стара планина и Черно море също оставали извън властта на Рим. Многобройните колективни находки от римски републикански монети, намирани в тези области, посочват започналите вече икономически връзки на Рим със северните и източните области на Балканите. Траките се явявали потенциален съюзник на антиримските тенденции в тази част на Балканския полуостров и в Мала Азия. Стремежът на Рим да ликвидира самос-

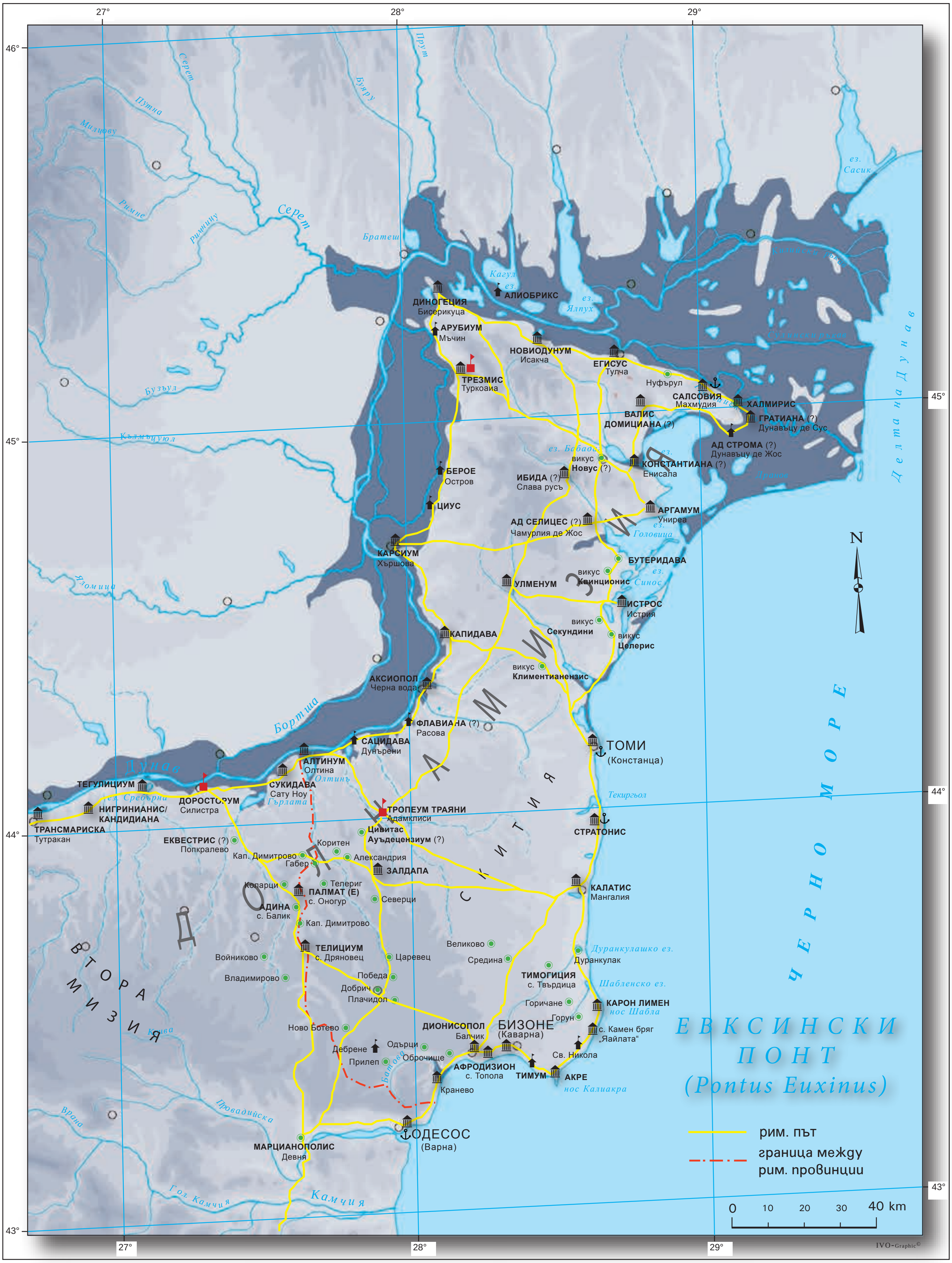
27°
28°
29°
46°
45°
44°
43°
Серет
Путна
Милков
Римне
Римнику
Бузъу
Калмъцуюл
Яломица
Братеш
Прут
Бужяу
ез. Кагул
ез. Ялпух
ез. Сасик
Делта на Дунав
ДИНОГЕЦИЯ
Бисерикуца
АЛИОБРИКС
АРУБИУМ
Мъчин
НОВИОДУНУМ
Исакча
ЕГИСУС
Тулча
ТРЕЗМИС
Туркоаиа
Нуфъркул
САЛСОВИЯ
Махмудия
ХАЛМИРИС
ГРАТИАНА (?)
Дунавъцу де Сус
ВАЛИС ДОМИЦИАНА (?)
АД СТРОМА (?)
Дунавъцу де Жос
ез. Бабадаг
викус Новус (?)
КОНСТАНТИАНА (?)
Енисала
ИБИДА (?)
Слава русь
БЕРОЕ
Остров
ЦИУС
АРГАМУМ
Унирея
ез. Головица
АД СЕЛИЦЕС (?)
Чамурлия де Жос
КАРСИУМ
Хършова
БУТЕРИДАВА
викус Квинционис
ез. Синое
УЛМЕНУМ
ИСТРОС
Истрия
викус Секундини
викус Целерис
КАПИДАВА
викус Климентианензис
АКСИОПОЛ
Черна вода
ФЛАВИАНА (?)
Расова
Бортша
Дунав
САЦИДАВА
Дунъреиі
АЛТИНУМ
Олтина
ез. Олтина
ТОМИ
(Констанца)
ТЕГУЛИЦИУМ
ез. Сребърна
ДОРОСТОРУМ
Силистра
СУКИДАВА
Сату Ноу
ез. Гърлата
ТРОПЕУМ ТРАЯНИ
Адамклиси
Текиргьол
ТРАНСМАРИСКА
Тутракан
НИГРИНИАНИС/ КАНДИДИАНА
ЕКВЕСТРИС (?)
Попкралево
Коритен
Цивитас Ауъдецензиум (?)
СТРАТОНИС
Кап. Димитрово
Габер
Александрия
ЗАЛДАПА
Коларци
Телериг
ПАЛМАТ (Е)
с. Оногур
Северци
КАЛАТИС
Мангалия
АДИНА
с. Балик
Кап. Димитрово
ТЕЛИЦИУМ
с. Дряновец
Царевец
Великово
Средина
Войниково
Владимирово
Победа
Добрич
Плачидол
ТИМОГИЦИЯ
с. Твърдица
Дуранкулашко ез.
Дуранкулак
Шабленско ез.
Горичане
Горун
КАРОН ЛИМЕН
нос Шабла
с. Камен бряг „Яйлата“
ДИОНИСОПОЛ
Балчик
БИЗОНЕ
(Каварна)
Ново Ботево
Дебрене
Оджрци
Оброчище
Прилеп
Батова
АФРОДИЗИОН
с. Топола
ТИМУМ
Св. Никола
АКРЕ
нос Калиакра
Кранево
ОДЕСОС
(Варна)
МАРЦИАНОПОЛИС
Девня
Провадийска
Врана
Камчия
Гол. Камчия
Кова
ДОЛНА МИЗИЯ
СКИТИЯ
ВТОРА МИЗИЯ
МАЛКА СКИТИЯ
ЧЕРНО МОРЕ
ЕВКСИНСКИ ПОНТ
(Pontus Euxinus)
N
рим. път
граница между рим. провинции
0
10
20
30
40 km
IVO-Graphic©

Карта 8. Добруджа през римската епоха (I–VI век). 🚩 – маниципиум; 🏛 – град; ◉ – селище (викус); ⛫ – кастел.

тоятелността им и да опре границата си по цялото протежение на река Дунав постепенно се налага във външната му политика, за да се избистри в конкретни идеи у Гай Юлий Цезар, който поради ранната си смърт не успял да ги осъществи.

Още през 75 год. пр.н.е. с един поход на проконсула на Македония Гай Скрибоний Курион бил достигнат дунавският бряг, но независимо от празнувания триумф това нямало практическо значение.[1] За пръв път римски войски навлезли в Тракия, черноморското крайбрежие и Добруджа през 72–71 год. пр.н.е. Това бил известният поход на Марк Теренций Варон Лукул, който се стремял да разбие балканските съюзници – траки и елини – на понтийския владетел Митридат VI Евпатор, един от големите съперници на Рим през първите десетилетия на I-ви век пр.н.е. Римската войска по Егнатиевия път (в Егейска Тракия) и по долината на р. Хеброс (дн. Марица) и р. Тонзос (дн. Тунджа) достигнала най-големия тракийски град във вътрешността на Тракия – Кабиле, и го превзела. Оттук римляните се отправили към Черноморието и последователно завладели Аполония, Месамбрия, Одесос, Дионисопол, Калатис и Истрос. Евтропий отбелязва още Партенополис (град с неизвестна локализация) и Томи. Най-голяма съпротива оказала Аполония. Тя пострадала сериозно, а прочутата бронзова статуя на Аполон Лечител, издигната в града още през V-и век пр.н.е. от атинския скулптор Каламис, била отнесена като плячка в Рим и поставена на Капитолийския хълм.[2] Месамбрия не се съпротивлявала и един надпис разказва за презимуването на римските войски в града. Друг, фрагментарно запазен, надпис на латински език произхожда от Калатис. Това всъщност е договор между града и Рим, с който се уреждат неговите взаимоотношения и правно положение в римската система.[3]

Римската власт обаче продължила кратко време. Както и другаде, римската експлоатация бързо предизвикала реакцията на местните градове и на местното население. През 62 год. пр.н.е. проконсулът на Македония Гай Антоний Хибрида, под чиято опека трябвало да бъдат тези градове, пристигнал тук и разположил лагера си в Дионисопол. На следващата година той бил напълно разбит от обединените сили на елинските градове, начело на които вероятно бил Истрос, подпомогнати от гети и бастарни. Така били прекъснати първите опити на Рим да се настани трайно в тези области.[4]

Разбиването на римските войски в 61 год. пр. н. е. създало условия за издигането на силен, но краткотраен племенен съюз на Буребиста, който обединявал редица гетски племена. Разказва се, че той нанесъл основния удар на Хибрида, отнел всичките му знамена и други военни отличия, и ги отнесъл в силно укрепената си крепост Генукла (някъде около делтата на Дунав). През периода 60–50 год. пр.н.е. племенният съюз на Буребиста държал под контрол земите по черноморското крайбрежие от Олбия (Северното Черноморие) до Аполония (Созопол) в Тракия. Буребиста се намесил и в гражданската война между Помпей и Цезар. Един надпис от 48 год. пр.н.е.[5] е важен извор за някои от тези събития: неговите жители почитат съгражданина си Акорнион, който умело защитил интересите на Дионисопол пред Буребиста и даже посетил резиденцията му Аргедава. Той водил от негово име преговори с Помпей в Хераклея Линкестийска (Македония). След победата си в битката при Фарсала (Северна Гърция) Цезар ясно изразил мнението си за ликвидирането и на Буребиста, който представлявал очевидна заплаха за римската сигурност и за бъдещата римска политика в тази част на Балканите. Той вероятно е замислял повторение на галските си походи.

През 44 год. пр.н.е. по странна ирония на съдбата, в една и съща година загиват и двамата противници, жертва на заговори. Започналата борба между триумвирите от Втория триумвират отложила римската експанзия на Балканите, а гетският племенен съюз на Буребиста, който се крепял единствено на силата на неговата личност, бързо се разпаднал. Наследниците му започнали спор за властта над гетите.[6]

---

[1] **Liv. Per.** 93; 95; **Flor. 1**, 39, 6; **Eutrop. Brev.** VI, 2.

[2] **Liv. Per.** 97; **App. Illir.** 30; **Eutrop. Brev. VI**, 10; **Amm. Marcel** l, XXVII, 4, II. Срв. за тези събития: **Chr. Danov.** Die Thraker auf dem Ostbalkan von der hellenistischen Zeit bis zur Grundung Konstantinopolis. – ANRW, II, 7/1, Berlin/New York, 1979, 113 сл.

[3] **D. M. Pippidi.** Les premiers rapports de Rome et des cites grecques de l'Euxin. – Riv. Storica dell'Antichita, II, 1972, 17–38.

[4] **Dio Cass.** 38, 10, 3; **Danov.** Die Thraker auf... Цит. съч., 116.

[5] **Mih. IGBulg.**, I^2, 13.

[6] За Буребиста и неговата власт виж: **Chr. Danov.** Die Thraker... Цит. съч., 118–122.

Обр. 194. Елинистическа теракота от колекцията на Исторически музей – Каварна.

Непосредствено след укрепването на властта си като едноличен принцепс Октавиан Август (30 год. пр.н.е.) пристъпил към идеята за цялостното завладяване на Балканския полуостров. Като повод за експанзия му послужило едно нападение на бастарните, които преминали през днешна Северна България и опустошили земите на приятелски настроеното към римляните племе дентелети (в дн. Кюстендилско). Проконсулът на провинция Македония – Марк Лициний Красq подготвил силна войска и на следващата (29 год. пр.н.е.) година пристъпил към осъществяването на идеята за преместване на държавната граница на Рим по течението на р. Дунав. С подчиняването на земите между Дунав, Стара планина и Черно море трябвало да се прекъсне връзката на тракийските с отвъддунавските племена и по този начин те щели да изгубят много от своите естествени съюзници.[7]

Крас бързо прогонил бастарните, завладял селището Сердика (дн. София) и територията около него, навлязъл в земите на мизите и ги опустошил. Край една силна и добре укрепена крепост на мизите, за която се предполага да е тракийското селище край днешното с. Арчар, Видинско (по-късната римска Рациария), се стигнало до сериозна битка и крепостта била превзета. Около устието на река Киаброс (дн. Цибрица) бастарните били напълно разбити, а владетелят им Делдон загинал от ръката на Крас. Те се разпръснали и се криели в различни крепости и убежища. Една от тях се съпротивлявала твърде упорито и Крас успял да я превземе благодарение на гетския владетел Ролес, който бил стар съюзник на римляните. Неговите владения не са локализирани точно и някои учени ги търсят в района на Дуросторум (дн. Силистра).

Ранозапочналата зима принудила римляните да прекратят кампанията. На следващата (28 год. пр.н.е.) година Крас трябвало да отблъсне второ нападение на бастарните срещу дентелетите. Заедно с това той трябвало да воюва и със сердите в днешното Софийско поле, и с мелдите – разположени западно от тях, които строели крепости и създавали големи затруднения на римляните. С отчаяни усилия и жестоки мерки (изворите съобщават, че той отсичал ръцете на пленниците) Марк Крас успял да ги победи. Той подчинил по същото време и някои други тракийски племена.

През същия неспокоен период Крас бил призован от Ролес на борба срещу гетския владетел Дапикс, който събрал значителни военни сили някъде из Добруджа, имал конница и силно укрепени крепости. Гетите били победени, Дапикс се самоубил и крепостите му били превзети. Цялото избягало население, скрило се с многобройните си стада в голямата пещера Кейрис (не е локализирана), загинало, защото Крас заповядал да затрупат всичките ѝ изходи. Римляните продължили да преследват оцелелите гети, достигнали до Генукла, сега в ръцете на друг гетски владетел – Зиракс, превзели я и си възвърнали трофеите, отнети на Хибрида през 61 год. пр.н.е. от Буребиста. Така римляните достигнали земите около делтата на Дунав, оставили един зависим от тях племенен съюз начело с Ролес и се завърнали обратно. Някои данни у историка на тези събития Дион Касий позволяват заключението, че към владенията на Ролес били присъединени и земите на другите двама победени гетски владетели – Дапикс и Зиракс. Мизия все още не била превърната в римска провинция и в нея не останали римски войски. Около 16 год. пр.н.е. се споменава за нападение на сармати в земите на мизите, което било отблъснато от изпратени за целта римски военни части.[8]

Добруджанските земи, които все още не били под римска власт, били поставени под защитата и контрола на Тракийското царство на Реметалк I. Траките изпратили свои гарнизони в по-важните крепости по Дунав – да бранят тези територии, които вече били известни и като Ripa Thraciae. Като крепости, които били защитавани от тракийски гарнизони, в изворите се споменават Егисос и Трезмис. Вероятно границата между тази част на тракийското царство и контролираните от Рим области, където имало вече и военни части, била реката Асамус (Осъм). Един надпис отбелязва областите Мизия и Трибалия като *civitates*, т.е. контролирани военно от Рим – в днешна Северозападна и Северна България.[9]

Черноморските елински колонии, които по-рано се сблъскали с римските войски, били организирани като военноадминистративна единица *Praefectura orae maritimae*, начело с префект. До 15 год. от н.е. те били подчинени на управителя на провинция Македония. Римското командване се намесвало с военни части, когато силите на тракийските гарнизони били недостатъчни за защита на все още несигурната североизточна граница на империята по река Дунав. Това се случило и през 12, и през 15 год. от н.е.

За първите години от н. е. интересни данни за Добруджа и конкретно за Томи се съдържат в някои от творбите на известния **римски поет Овидий**. Той бил заточен в Томи през 9-а и живял там до 18-а год. от н.е., когато починал и бил погребан на това място.[10] Независимо от тъмните краски, в които естествено един заточеник от Рим описва условията, при които живее, добре се вижда несигурното политическо положение на тези земи, често опустошавани от преминаващи Дунава племена, които достигали чак до околностите на Томи. При едно от тези нападения бил превзет и Егисос, а тракийският гарнизон избит. Наложило се идването на римска военна помощ с кораби по Дунав, която заедно с личната намеса на Реметалк I отхвърлила нападателите. Три години по-късно, около 15 год., Л. Помпоний Флак начело на легион отвоювал от варварските племена Трезмис.

Обр. 195. Елинистическа теракота на „Крилата богиня“ от Исторически музей – Каварна.

След смъртта на Реметалк I, при подялбата между неговите наследници, тези земи се паднали на сина му Котис. Той бил образован владетел, с който Овидий подържал писмени връзки. След смъртта на Котис в 19 год. тази част на Тракийското царство останала в ръцете на синовете на новия владетел Реметалк II.

---

[7] Основният извор за тези събития е **Dio Cass. L1**, 23, 2-27, 2; **Срв**. и **A. Stein.** Die Legaten von Mosien. Sarajevo, 1940, 10 сл.

[8] **Dio Cass.** 54, 20, 1–3.

[9] За събитията в началото и края на I в. от н. е. виж: **Danov.** Die Thraker auf... Цит. съч., 131.

[10] В града Томи са написани неговите творби „Тъжни песни“ и „Писма от Понта“; **S. Lambrino.** Tomis, cite grecogete chez Ovide. – Ovidiana. Recherches sur Ovide publiees a l’occasion du bimillenaire du poete. Paris, 1958, 379–390.

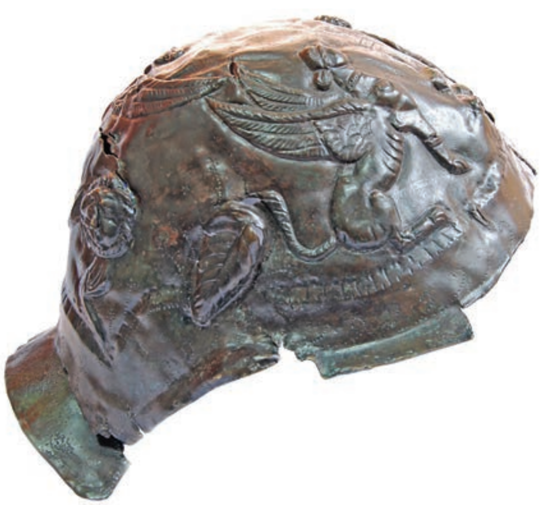

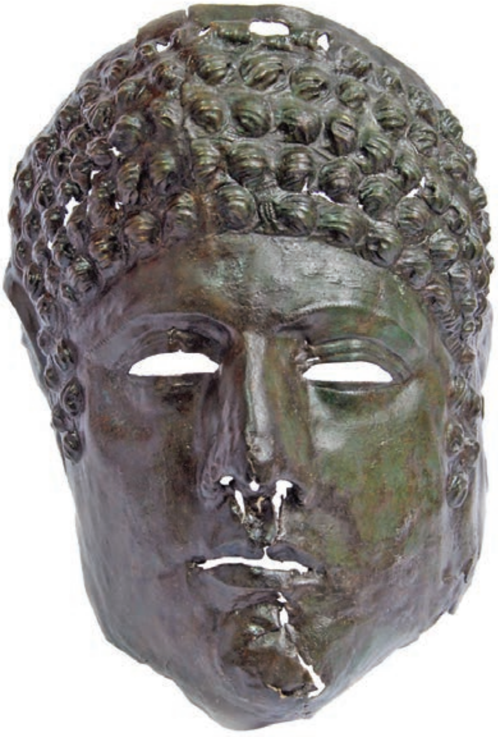

Обр. 196. Елементи от бронзова маска-шлем от Дуросторум (края на I-и век). Регионален исторически музей – Силистра.

Около началото на н.е. римски войски преминали Дунав, разбили гетите и заселили отсам реката, в земите на Северна България и в Добруджа към 50 000 гети, очевидно в област, която била твърде обезлюдена. Начело на тази акция стоял Секст Елий Катус, консул в 4 год. от н.е., но точната дата на тези събития не е уточнена. Не е известна и точната дата на похода на Гней Корнелий Лентул, който преминал Дунава, разбил даките, оставил на мизийския бряг гарнизони в лагери и по този начин укрепил някои сектори на дунавската граница.[11]

Счита се, че към 15 год. от н.е. е създадена провинция Мизия, която веднага била свързана под едно командване с провинциите Македония и Ахея. Територията на днешна Добруджа обаче, без една малка част покрай Дунав, останала като *Ripa Thraciae* в системата на тракийското царство до 45 год. от н.е. Тогава това положение било променено и Тракия също била превърната в римска провинция. Известни части от Северна България, например териториите на развилите се през II-и век градове Марцианопол и Никополис ад Иструм, останали в Тракия. Добруджа обаче била придадена към провинция Мизия. Всъщност едва сега, т. е. към средата на I-и век от н.е., започва ситуирането на провинцията в системата на римската държава. Започнала да се налага римската административна, икономическа и политическа система, а също така да се разполагат военни части по дунавския бряг. Този процес бил сравнително бавен, защото в тази част на провинция Мизия броят на военните формирования през първата половина на I-и век бил все още ограничен. Едва след успешното за Рим завършване на войните срещу даките (края на първото десетилетие на II-и век) се наблюдава засилване на този процес и имаме най-ранните данни за организирани по римски образец селища.

---

[11] За проблемите около възникването на провинция Мизия, част от която е и Добруджа, виж **R. Syme.** Lentulus and the origin of Moesia. – JRS, XXIV, 1934, p. 13 сл. (= Danubian Papers, Bucarest, 1971, 40).

ADDENDUM 2 *(С. Торбатов)*

ДОБРУДЖА В АДМИНИСТРАТИВНАТА И ВОЕННА СТРУКТУРА НА РИМСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ПРИНЦИПАТА

1.1. Териториална администрация

Включването на Добруджа в административната система на Римската империя е пряко свързано с етапите в установяването на римската власт и провинциализирането на източните предели на Балканския полуостров. По тези въпроси е натрупана огромна книжнина, а дефицитът и големите неясноти в наличната изворова база са обективно основание за формулирането на различни, често твърде противоречиви научни тези.

Най-рано в изследвания район в политическата орбита на Рим попадат гръцките колонии по добруджанското морско крайбрежие. Това е пряко следствие от военната експедиция на Марк Лукул през 72–71 год. пр.Хр. срещу съюзниците на Митридат VI Евпатор в Тракия. Според повечето от изследвачите западнопонтийските апойкии (без Аполония) получават тогава привилегирования статут на „съюзни градове“ (*civitates foederatae*).[12] Частично е запазен само съюзният договор на Калатис с Рим, който е бил и продължава да бъде обект на множество анализи и интерпретации, особено що се отнася до неговата датировка. Неотдавна бяха изказани предположения, изтеглящи сключването му назад във времето към 86–85 год. пр.Хр.[13] и дори 106–101 год. пр.Хр.[14] Посочената за това аргументация обаче беше основателно оспорена в една по-нова публикация, възстановяваща традиционната датировка в 71 год. пр.Хр.[15] Сам по себе си съюзният статут не е бил еднозначно правно понятие и във всеки конкретен случай правата и задълженията на страните са били предмет на изрично договаряне. Отхвърлянето на зависимостта от Рим след разгрома на войските на Гай Антоний Хибрида край Истрос през 61 год. пр.Хр., превърнало западнопонтийските гръцки градове от бивши съюзници във врагове на републиката. От правна гледна точка това следва да се тълкува като напълно обоснована причина за преразглеждане на техния статут след повторното им (и окончателно) подчиняване в резултат от походите на Марк Лициний Крас през 29–28 год. пр.Хр. Въпреки изказаните различни мнения по този въпрос[16] най-правдоподобно изглежда свеждането им в ранг тогава до обикновени *civitates stipendiariae*.[17] Сигурно се знае, че западнопонтийските колонии били предадени заедно с прилежащите им градски територии под властта на проконсула на провинция Македония, но засега не е ясно под каква точно форма той е упражнявал своята юрисдикция в тази зона. Общо взето единодушно се приема, че тук е била организирана *praefectura*, чиято същност, наименование и териториален обхват продължават да са предмет на оживена научна дискусия. Доскоро господстваше мнението, че тя се е простирала от дунавската делта до Месамбрия включително. Станалите известни неотдавна месамбрийски монетни емисии с лика на Реметалк I[18] обаче убедително свидетелстват, че в годините на неговото управление градът е бил подвластен на Тракийското царство.[19] Същото със сигурност се отнася и за част от добруджанското морско крайбрежие с център крепостта Тиризис (на нос

---

[12] **C. Preschlenoff.** Die westpontischen Städte und die Konstituierung der römischen Macht in der Gebieten an der Unteren Donau (politische und finanzielle Aspekte). – In: G. Susini (ed.). Limes (Studi di storia, 5). Bologna, 1994, 169–175, 170, Anm. 12..13.

[13] **V. Lica.** Das Foedus zwischen Rom und Callatis. – Studii clasice 28–30, 1992–1994 (1997), 27–38, 38.

[14] **A. Avram.** Der Vertrag zwischen Rom und Callatis. Ein Beitrag zum römischen Völkerrecht. Amsterdam, 1999, 123.

[15] **V. Cojocaru**. Unele consideraţii privind data tratatului dintre Roma şi Callatis (CIL I2, 2676). – Arheologia Moldovei 23–24, 2000–2001, 309–312, 309–311.

[16] **A. Suceveanu.** Viaţa economica în Dobrogea romana (secolele I–III e. n.). Bucureşti, 1977, 37–56; **Б. Геров.** Земевладението в римска Тракия и Мизия (I–III в.) (Годишник на Софийския университет – факултет по класически и нови филологии, 72, 2). София, 1980, 17–19; **A. Suceveanu**, **A. Barnea**. La Dobroudja romaine. Bucarest, 1991, 39–47; **A. Avram**. P. Vinicius und Kallatis. Zum Beginn der römischen Kontrolle über die griechischen Städte an der Westküste des Pontos Euxeinos. – In: The Greek Colonisation of the Black Sea (Historia Einzelschriften, 121). Stuttgart, 1998, 115–130, 115–124; **A. Avram**. Der Vertrag... Цит. съч., 144.

[17] **C. Preschlenoff.** Die westpontischen Städte ... Цит. съч., 171–173; Въпросите, свързани с по-късните промени в техния правен статут, са многократно коментирани в научната литература (вж. цитираната литература в бел. 16).

[18] **И. Карайотов**. Залезът на месамбрийското автономно монетосечене. – Нумизматика и сфрагистика, 1997/4, 42–53.

Калиакра), както следва от намерения там надпис от 16–14 год. пр.Хр. на стратега Фарсалос, син на Битюс[20], а така също и от дионисополската хоротезия.[21]

Походите на Крас довели до съществени политически и административни промени и в останалата част от Източните Балкани, неподвластна дотогава на Рим. В завладените земи на юг от Дунав първоначално била организирана военна префектура. Причините за това се търсят в отсъствието тук на градски центрове от античен тип, които се явявали необходима предпоставка за въвеждането на същинска провинциална форма на управление по римски образец, както и в съседството на силното във военно отношение Тракийско царство, намиращо се в съюзни с Рим отношения.[22] Въпросната префектура, представляваща първообраза на бъдещата провинция Мизия, разполагала най-късно от 6 год. сл.Хр. със самостоятелен военен контингент, независим от проконсула на Македония. Тя обхващала една сравнително тясна ивица с широчина от 25 до 45 км по протежението на южния дунавски бряг, между р. Морава и височините източно от сегашния град Никопол.[23] Администрирането и военната защита на покорените от Крас земи на юг и изток от новоучредената префектура били поверени на съюзното (според някои автори – клиентно) Тракийско царство, начело на което вероятно от 19/18 год. пр.Хр. стоял вече Реметалк I. Като се има предвид установеното по епиграфски данни трайно политическо присъствие на последната тракийска държава в хинтерланда на левопонтийските колонии от делтата на Дунав до Хемус от средата на I-и век пр.Хр насетне[24], твърде малко вероятно изглежда територията на Добруджа да е била поставена първоначално под контрола на местния гетски владетел Ролес, подпомогнал Крас в борбата срещу собствените си сънародници.[25] Тезата, отричаща териториалното разпространение на Тракийското царство на север от Хемус[26], е напълно несъстоятелна, тъй като е изградена върху предубедено и съвсем неправилно тълкуване на античните епиграфски паметници и писмени извори.[27] Смъртта на Реметалк I, отнасяна според писмените свидетелства към 12 или 13 год. сл.Хр., добре послужила за утвърждаване на римската власт в източните предели на Балканите. Едва ли е случайност, че именно тогава – в 12 год. сл.Хр. според последните изследвания[28], военната префектура на юг от Дунав била преобразувана в провинция Мизия.[29] Нещо повече, Рим използвал възникналите разногласия във връзка с онаследяването на увакантения царски престол, за да наложи своя диктат, довел до разделяне на Тракийското царство на две части. Начело на тях били поставени враждуващите помежду си

---

[19] **H. Preschlenoff**. Inequalities. Society of the Cities along the Bulgarian Black Sea Coast in Imperium Romanum. – In: Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Ludmili Getov (Studia archaeologica Universitatis Serdicensis, Supplementum 4). Sofia, 2005, 630–635, 630.

[20] **IGBulg.**, Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, I–V. Serdicae, 1958–1997, I2, 12.

[21] **IGBulg**... Цит. съч., V, 5011; Според мен предложената и допълнително прецизирана от М. Тачева датировка на паметника в периода 42–28 г. пр. Хр., най-вероятно малко след 42 год. пр.Хр. (**М. Тачева.** История на българските земи в древността. Втора част. София, 1987, 84, 92; **М. Тачева.** За хоротезията от Dionysopolis (Thracia), IGB V 5011. – Минало, 1999, 4, 8–16, 14, 16) е много по-логична и исторически обоснована, отколкото отстояваната от други автори (**К. Банев, М. Димитров.** Новый эпиграфический памятник из Дионисополиса. – In: Thracia Pontica II. Deuxieme symposium international, Sozopol, 4–7 octobre 1982. Jambol, 1985, 34–38, 36; **IGBulg.**, V, 5011; **М. Славова**. Още веднъж за хоротесията на Дионисополис (**IGBulg** V, 5011). – Археология, 1998, 3–4, 57–62, 61) по-късна датировка във времето между 12 и 19 г. сл. Хр.

[22] **М. Тачева.** История на българските земи ... Цит. съч., 152.

[23] **Б. Геров.** Земевладението в римска Тракия... Цит. съч., 23; **Р. Иванов**. Долнодунавската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Маврикий. София, 1999, 23–24; **Р. Иванов**, **Г. Атанасов**, **П. Доневски**. История на Силистра. Том I. Античният Дуросторум. Силистра–София, 2006, 61–62.

[24] **М. Тачева.** История на българските земи... Цит. съч., 86–87.

[25] Така в: **A. Suceveanu**, **A. Barnea**. La Dobroudja romaine... Цит. съч., 26.

[26] **I. Bogdan**. À propos de ripa Histri. – Novensia, 15, 2004, 73–87, 73–74.

[27] По този въпрос вж.: **B. Gerov**. Die Grenzen der römischen Provinz Thracia bis zur Gründung des Aurelianischen Dakien. – Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II/7.1. Berlin–New York, 1979, 212–240, 214; **М. Тачева.** 1987... Цит. съч., 83–91.

[28] **М. Тачева.** За римските провинции Долна Мизия и Тракия (I – III в.). – В: Р. Иванов (ред.). Археология на българските земи. Том I. София, 2004, 49–75, 54; **Р. Иванов, Г. Атанасов, П. Доневски.** 2006... Цит. съч., 61.

[29] Другите мнения и основната литература по този проблем е представена в: **Р. Иванов**. Долнодунавската отбранителна система... Цит. съч., 23; **М. Тачева.** За римските провинции Долна Мизия... Цит. съч., 54 (бел. 19).

сродници Раскупорис и Котис (съответно брат и син на Реметалк I), като хинтерландът на гръцките колонии по западнопонтийския бряг, включително и територията на Добруджа, изглежда са принадлежали към владенията на Котис.[30] Политиката на грубо вмешателство и все по-твърд контрол от страна на Рим над вътрешните работи в разделеното царство, системно ерозираща тракийската държавност, продължила и при техните наследници Реметалк II и Реметалк III, които били провъзгласени с римско благоволение за царе съответно около 21 и 36–37 год. сл.Хр. Във всеки случай, към 45 год. сл.Хр. Реметалк III бил вече единствен владетел с царско достойнство в Тракия. Подобно на смъртта на Реметалк I неговото убийство, резултат на заговор (вероятно не без интригите на римската дипломация), през същата или през следващата година било използвано като удобен претекст за окончателно разрешаване на „тракийския въпрос“ чрез ликвидация на Тракийското царство и провъзгласяване на неговата територия за римска провинция под името Тракия.[31]

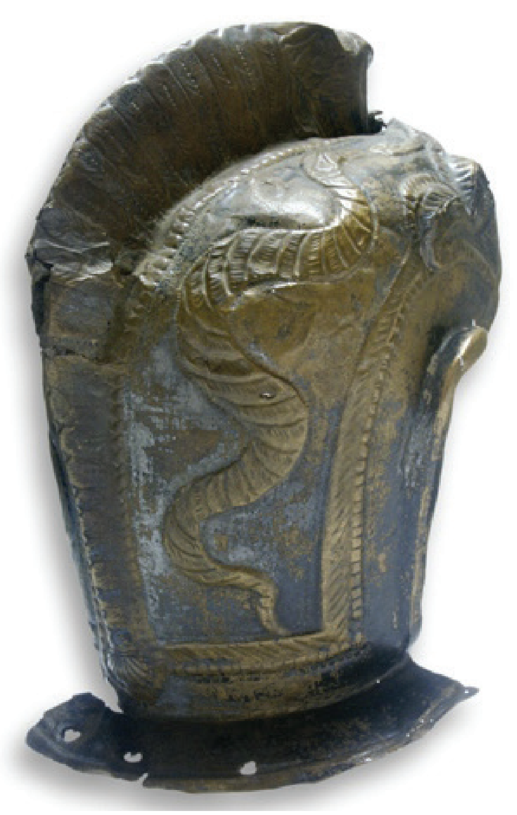

Обр. 197. Параден шлем на конник от с. Ветрен. Регионален исторически музей – Силистра.

Веднага след учредяването на провинция Мизия, може би още в 12 год. сл.Хр. или съвсем наскоро след това, както следва от един текст у Овидий[32], гръцките колонии по западнопонтийското крайбрежие били прехвърлени под управлението на нейния легат. Местното население в първоначалните провинциални граници (между р. Морава и височините източно от Никопол) било организирано в две племенни civitates – на мизите и на трибалите. Според свидетелството на един надпис от Клавдиево време[33], те се намирали под непосредствения контрол на нарочен римски администратор с ранг *preafectus*. Това положение изглежда се запазило поне до урбанизирането на провинцията при император Траян.[34] След ликвидирането на Тракийското царство, частта от неговата бивша територия, която се простирала по протежението на Долни Дунав, била придадена към Мизия. По такъв начин, състоящата се дотогава от две пространствено раздалечени структурни звена провинция придобила териториална хомогенност.[35] Южната граница и особеностите в организацията на новоприсъединените след 45 год. сл.Хр. към Мизия земи не са окончателно установени. Допуска се, че още тогава, като реминисценция от предишното им положение, за тяхното означаване се утвърдило географското понятие *Ripa Thraciae*[36], което обаче е засвидетелствано за пръв път едва половин век по-късно в хоротезията на Истрос, издадена от името на провинциалния управител Лаберий Максим.[37] Тук то фигурира като наименование на митническа област, обхващаща дунавския бряг *„...от канабите на Димум до морето...“*, чието учредяване предположително се отнася към управлението на император Домициан.[38] В случая обаче едва ли може да се говори

---

[30] **A. Suceveanu**. În legatura cu data de anexare a Dobrogei de catre romani. – Pontica, 4, 1971, 105–122, 108; **A. Suceveanu**, **A. Barnea**. La Dobroudja romaine ... Цит. съч. , 26.

[31] Изворите, отбелязващи датата на основаване на провинция Тракия, са посочени в: **М. Тачева.** История на българските земи ... Цит. съч., 90.

[32] **Ovid.** Ex Ponto, IV, 7, 1–2 (ed. Wheeler).

[33] **CIL**, V, 1838.

[34] **Б. Геров.** Земевладението в римска Тракия... Цит. съч, 21.

[35] **B. Gerov**. Die Grenzen der... Цит. съч., 215.

[36] Ibidem.

[37] **Inscripţiile din Scythia Minor.** Vol. I. Histria şi împrejurimile. Culese, traduse, insoţite de comentarii şi indici de Dionisie M. Pippidi. Bucureşti, 1983 (**ISM**), I, 67–68.

[38] **O. Bounegru.** Începuturile organizării vamale în Dobrogea romana. – Pontica, 20, 1987, 137–145, 143; **O. Bounegru.** Les bureaux du district douanier sur le Bas Danube à l’époque romaine: données épigraphiques. – Istros, 14, 2007, 45–52, 47.

Обр. 198. Мраморна надгробна статуя на млада жена от Дуросторум (средата на II-и век). Регионален исторически музей – Силистра.

за създаване на някаква нова, а по-скоро за реорганизация и преименуване на съществуваща от преди структура с идентични функции и териториален обхват. За това убедително свидетелства най-ранната приписка в споменатата по-горе истроска хоротезия, датираща от провинциалното наместничество в Мизия на Флавий Сабин (ок. 53–56/57 год. сл.Хр.). От нея става ясно, че по това време по дунавския бряг на провинцията вече е съществувала обособена митническа област, чиито правомощия се простирали чак до морето. Предвид недвусмислеността на текста, опитът да се отъждествят териториалните компетенции на тази структура със земите на гръцките градове по добруджанското морско крайбрежие и зоната на дунавските устия[39] следва да се признае за очевидно несполучлив. Всъщност, формулирането на това предположение пряко кореспондира и е явно повлияно от придобилата голяма популярност в съвременната румънска историография теза за официалното присъединяване на района на Добруджа към Римската империя едва в годините на управлението на император Веспасиан.[40] Този въпрос се нуждае от по-обстоен коментар.

Не подлежи на никакво съмнение, че с установяването на нов легионен лагер в Нове участъкът от дунавския бряг между Никополските възвишения и устието на р. Янтра е бил ефективно усвоен във военно отношение още към 45–46 год. сл.Хр.[41] Що се отнася до останалата част от присъединеното към Мизия тракийско дунавско крайбрежие, налице са сериозни основания да се твърди, че тук вероятно от същото време вече е функционирала префектура, подчинена на мизийския управител.[42] Нейното съществуване е сигурно засвидетелствано през годините на управление на император Клавдий в истроската хоротезия чрез споменаване на имената на двама префекти – Азиатик и Аруниций Флама, но техните правомощия и отговорности, както и наименованието и точният географски обхват на управляваната от тях структура остават в значителна степен неясни. Като типичен организъм от предпровинциален тип префектурата очевидно е целяла подготовката на необходимите условия за пълноценно интегриране на новоприсъединените земи, чието администриране и цялостна организация на вътрешния живот са били подчинени дотогава на установените в Тракийското царство традиции и порядки. След изтеглянето на тракийските гарнизони една от основните, а вероятно и първостепенна задача на префекта ще да е била охраната и защитата на дунавската граница на Римската империя в отсечката от устието на Янтра до делтата на реката. Засега обаче няма никакви данни за вида, големината и дислокацията на предоставения му за тази цел военен контингент. Въз основа на косвени указания в разновременни антични извори[43] се допуска, че изградената в източната част на Мизия префектура е била от типа на т.нар. *praefecturae riparum* (крайбрежни префектури), които представлявали специфична организационна форма за защита на речните граници на Римската империя, предшестваща изграждането на стационарна линейна отбрана във вид на класически *limes* и характерна за времето до управлението на Флавиите.[44] Независимо от това, как точно е гласяло нейното име[45], справедливо се отбелязва, че тя не следва да се отъждествява с тясна ивица по протежението на дунавския бряг, а е обхващала и по-обширна зона от вътрешността.[46] Въпросите за трасето на нейната южна граница и за това, дали префектурата е включвала цялата територия на сегашна Добруджа, както обикновено се твърди[47], са неразривно свързани с дискусията за тракo-мизийската провинциална граница, на която ще се спра по-нататък в изложението.

---

[39] **O. Bounegru.** Începuturile organizarii... Цит. съч., 141, 144.

[40] **A. Suceveanu**. În legatura cu... Цит. съч., 105–122; **A. Suceveanu**. Din nou despre cariera lui Marcus Arruntius Claudianus. – Studii şi cercetari de istorie veche şi arheologie, 30, 1979, 1, 47–61.

[41] **Е. Генчева**. Първият военен лагер в Novae, провинция Мизия (Северна България). София – Варшава, 2002, 7.

Времето на император Веспасиан бележи края на процеса на адаптиране към имперските провинциални стандарти на присъединената към Мизия т.нар. *ripa Thraciae*. Всички досегашни изследвачи са единодушни, че именно тогава, и то още през първата половина от неговото управление, е било предприето добре обмислено разполагане на постоянни военни гарнизони по дунавския бряг на изток от р. Янтра, като синхронно осъщественото с това фортификационно строителство довело до създаване на първообраза на долнодунавския лимес в тази отсечка.[48] Представянето на посочените факти като доказателства в подкрепа на тезата за по-късното официално (?!) присъединяване на тези земи към Римската империя[49] обаче е твърде спорно,

---

[42] Свързаният с тази проблематика изворов материал е прилежно събран и приведен в оригинал в една вече цитирана неотдавнашна публикация (**I. Bogdan**. À propos de ripa Histri ... Цит. съч.), но предложената там интерпретация е в по-голямата си част съвсем неприемлива. Весталис и Помпоний Флак, споменати от Овидий във връзка със събития по Долни Дунав през 12 и 15 год. сл.Хр. (**Ovid. Ex Ponto**, IV, 7; 9 (ed. Wheeler), са имали ранг съответно на примипил и провинциален управител, което обезсмисля твърдението за съществуването на префектура по тези земи още по това време (така в: **A. Suceveanu**. În legatura cu data... Цит. съч, 114–115; **A. Suceveanu**. Din nou despre cariera... Цит. съч., 48–49).

[43] **Ovid.** Ex Ponto, IV, 9, 75–76 (ed. Wheeler); **CIL**, XIV, 3608; **Tac.** Ann. IV, 5, 3 (ed. Fisher); **Iord.** Get., 76 (ed. Mommsen).

[44] **A. Suceveanu**. Din nou despre cariera... Цит. съч., 58–59 и цитираната там по-стара литература.

[45] Името не е засвидетелствано в писмени извори. Според личните предпочитания на съвременните изследвачи и с оглед на цитираните по-горе в бел. 43 антични текстове, то предположително се възстановява като *preafectura ripae Thraciae/Histri/Danuvii* (**A. Suceveanu**. Din nou despre cariera... Цит. съч., 49; **T. Sarnowski.** Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na polnocnym wybrzezu Morza Czarnego (Novaensia, 3). Warszawa, 1988, 27–28; **Р. Иванов**. Долнодунавската отбранителна система... Цит. съч., 97–98; **I. Bogdan**. À propos de ripa Histri... Цит. съч, 73–77).

[46] **A. Suceveanu**. În legatura cu data de anexare... Цит. съч., 113; **A. Suceveanu**. Din nou despre cariera... Цит. съч., 49–50; **A. Suceveanu**, **A. Barnea**. La Dobroudja romaine... Цит. съч., 26.

[47] Ibidem.

[48] Конкретно за територията на Добруджа, доскоро това се заключаваше единствено въз основа на епиграфски материал (последно в: **A. Suceveanu**, **A. Barnea**. La Dobroudja romaine... Цит. съч., 28–29), но проучванията в Новиодунум през последните години предоставиха и убедителни археологически свидетелства. Там беше открит дървено-землен лагер на неизвестна засега военна част, който е престанал да функционира вероятно още към края на I в. сл.Хр., във връзка с настаняването тук на главната база на римския дунавски военен флот (**Cronica 2005**: Cronica cercetărilor arheologice din România – Campania 2005. Bucureşti, 2006, 181–184; **Cronica 2006**: Cronica cercetărilor arheologice din România – Campania 2006. Bucureşti, 2007, 186–188; **Cronica 2007**: Cronica cercetărilor arheologice din România – Campania 2005. Bucureşti, 2008, 157–161; V. H. Baumann. Despre începuturile vieţii romane la Noviodunum. – Peuce, S.N., 6, 2008, 189–206, 191–194). Новата теза, представяща император Домициан като организатор на долнодунавския лимес в участъка на изток от Нове–Дуросторум (**N. Gudea.** Der untermoesische Donaulimes und die Verteidigung der moesischen Nord– und Westküste des Schwarzen Meeres. Limes et litus Moesiae Inferioris (86–275 n. Chr.). – Jahrbuch des Römisch–Germanischen Zentralmuseums, 52, 2005, 2, 317–566, 340–341), не е убедително аргументирана.

тъй като още по време на съществуването на префектурата, намирайки се под върховната военна и гражданска юрисдикция на мизийския легат, за което изрично свидетелстват поне два епиграфски паметника[50], те несъмнено са съставлявали неразделна част от мизийската провинциална територия. Не е убедително и привеждането в качеството на допълнителен аргумент за същата цел на един недостатъчно ясен цитат от Светоний.[51] В него, според иначе добре обоснованото ново четене[52], става дума за извършено по време на управлението на Веспасиан *redactio in formam provinciae* и на бившето Тракийско царство. Поставянето на знак за равенство между буквално споменатото в текста Тракийско царство и *ripa Thraciae* е трудно приемливо. Като се има предвид, че известието у Светоний кореспондира в хронологическо отношение с посочената само в хрониката на Евсевий Хиероним късна дата (74 год. сл.Хр.) за превръщането на Тракия в провинция[53], в двата извора по-скоро е отразен по различен начин един и същ административен акт със съществено значение, засегнал цялата територия на анексираното Тракийско царство. Тъй като в случая очевидно не може да се говори за действително основаване на провинция, найправдоподобно изглежда да е визиран фактът на първото точно фиксиране на терена на провинциалните граници.

Освен аргументи от друго естество за хипотетична реконструкция на трасето на северната тракийска граница разполагаме с две хронологически обособени групи терминални знаци, които са били многократно обсъждани в научната литература. Едната от тях включва 11[54], евентуално 12 еднотипни паметника[55], произхождащи от западната и централната част на Северна България и точно датирани в 136 год. Както справедливо се отбелязва обаче, в случая не става дума за първоначално установяване, а за ревизиране на граничното трасе като последица от проведената от Траян урбанизация и атрибуирането на общински земи от стратегиите към градските територии.[56] Впрочем местонамирането на граничните маркери от 136 год. с нищо не спомага за изясняване на провинциалната принадлежност на Южна Добруджа по това време, да не говорим за предходния период. От съществено значение в тази насока е втората група терминални знаци. Тя включва пет идентични по форма, но с вариации в текста, паметника, с които е била обозначена градската територия на Одесос.[57] От съдържанието на надписите на четири от тях следва, че на юг, запад и северозапад от одесоската хора се е простирала провинция Тракия.[58] Особено важни са знаците от околностите на Николаевка и Новаково, които категорично свидетелстват, че земите на север от свързващата ги отсечка и на запад от градската територия на Дионисопол, т.е. вътрешността на Южна Добруджа, са принадлежали при извършването на терминацията към провинция Тракия. Тук основателно възниква

---

[49] Така и в: **A. Suceveanu**. În legatura cu data de anexare... Цит. съч., 105–122; A. **Suceveanu**. Din nou despre cariera... Цит. съч., 47–61; **A. Suceveanu**, **A. Barnea**. La Dobroudja romaine... Цит. съч., 29.

[50] **CIL**, XIV, 3608; **ISM**, I, 67–68.

[51] **Suet.** Vesp., VIII, 4.

[52] **A. Suceveanu**. În legatura cu data de anexare... Цит. съч., 118–119; A. **Suceveanu**. Din nou despre cariera... Цит. съч., 51–52.

[53] **Euseb. Hieronym.** Chron., p. 1895–8 (ed. Helm).

[54] **B. Gerov**. Inscriptiones latinae in Bulgaria repertae. Serdicae, 1989, № 184 (Роман), 357 (Свищов), 358 (Масларево), 387 (Хотница), 390 (Полски Сеновец), 429 (Бутово – Недан); **V. Božilova**, **J. Kolendo**, **L. Mrozewicz**. Inscriptions latines de Novae. Poznań, 1992, 87–88 № 51 (Нове); **И. Христов**. Нови епиграфски данни за северната граница на провинция Тракия при император Хадриан. – Минало, 2004, 2, 5–8, 5–7 (Роман – Старо село, 4 бр.).

[55] **V. Gerasimova–Tomova**. Zur Grenzbestimmung zwischen Mösien und Thrakien in der Umgebung von Nicopolis ad Istrum in der ersten Hälfte des 2. Jh. n. Chr. – Tyche, 2, 1987, 17–21, 18 (Раданово).

[56] **М. Тачева**. Северната граница на провинция Тракия до Северите (1. От Алмус до Никополис ад Иструм). – В: Поселищен живот в Тракия (III Международен симпозиум "Кабиле", 17–21 май 1993, Ямбол. Доклади). Ямбол, 1994, 115–124, 119.

[57] Освен известните отдавна 4 плочи, наскоро беше публикувана още една: **I. Lazarenko**. The Southern Boundary of Terra Odessitanorum (1st – beginning of 2nd c.). – Archaeologia Bulgarica, 2002, 1, 45–57, 45–57 (в тази статия е посочена в пълен обем и цялата по-стара литература, свързана с конкретната проблематика).

[58] Дали в текста е визирана конкретно провинция Тракия, или "племенната територия на траките", както предполага Й. Колендо (**J. Kolendo**. Témoignages épigraphiques de deux opérations de bornage de territoires en Mésie Inférieure et en Thrace. – Archeologia, XXVI, 1975, 83–94, 91–93; **J. Kolendo**. Miasta i terytoria plemienne w prowincji Mezji Dolnej w okresie wczesnego Cesarstwa. – In: M. Jaczynowska, J. Wolski (eds.). Prowincje rzymskie i ich znaczenie w ramach Imperium. Wroclaw etc. 1976, 45–67, 54–59), не е от значение, тъй като двете понятия са се припокривали в пространствено измерение.

Обр. 199. Релеф на Митра от Дуросторум (края на II-и – началото на III-и век). Регионален исторически музей – Силистра.

въпросът за датировката на коментираните гранични знаци.[59] Като се има предвид, че един от тях произхожда от руините на Марцианопол и не ще да е бил пренесен там от далечно място, повечето от изследвачите приемат, че те са били поставени преди основаването на града от император Траян.[60] Палеографските особености на надписите се оценяват като характерни за епохата на Флавиите[61], общо за I-и век сл.Хр.[62] или най-късно за времето на Траян.[63] Напоследък, въз основа на цялостен анализ на комплекса от налични данни, засвидетелстваната в околностите на Одесос гранична терминация се отнася най-общо към периода 45–86 год.[64] Както показва латинският език и самото съдържание на надписите, това не е било мероприятие на местната управа за обозначаване на градското землище, а официален акт на римската администрация, с който се е целяло вероятно не толкова определянето на територията на Одесос, колкото топографското фиксиране на цял един участък от провинциалната граница на Тракия. Всъщност, тук имаме работа с класически пример за създаване на *forma publica* според добре познатата теория и практика на римските *agrimensores*. По мое мнение това обяснява много по-задоволително споменатия по-горе пасаж у Светоний, а сведението на Евсевий би могло да се използва за точ-

---

[59] Дискусията е подробно представена в: **I. Lazarenko**. The Southern Boundary of... Цит. съч., 51–53.

[60] Основаването на Марцианопол от Траян беше неотдавна оспорено от М. Тачева (**M. Tacheva**. The northern border of the Thracia province to the Severi (2. From Nicopolis ad Istrum to Odessos). – In: Studia in honorem Alexandri Fol (Thracia, 11). Serdicae, 1995, 427–434, 433), която го отнася към времето на император Хадриан. Това обаче противоречи на епиграфски засвидетелстваното име на града под формата Ulpia Marcianopolis (CIL, VI, 32624, 32640; **А. Ангелов.** Марцианопол (Marcianopolis). – В: Р. Иванов (ред.). Римски и ранновизантийски градове в България. Том 1. София, 2002, 105–122, 105), което обезсмисля основния аргумент за предложената от нея късна датировка (в 50-те години на II в.) на одесоските терминални знаци.

[61] **М. Мирчев.** Латински епиграфски паметници от Черноморието. – Известия на Варненското археологическо дружество, 9, 1953, 69–80, 78.

[62] **J. Kolendo**. Témoignages épigraphiques ... Цит. съч., 93; **J. Kolendo**. Miasta i terytoria plemienne w... Цит. съч., 58.

[63] **B. Gerov**. Die Grenzen der römischen Provinz Thracia... Цит. съч., 225 Anm. 89.

[64] **I. Lazarenko**. The Southern Boundary of... Цит. съч., 53; Б. Геров допуска датировка още наскоро след 45 г. (**B. Gerov**. Die Grenzen der römischen Provinz Thracia... Цит. съч., 226), докато М. Мирчев е склонен да я отнесе към Флавиево време, може би в годините на управление на Тит или на Домициан (**М. Мирчев.** Латински епиграфски паметници... Цит. съч., 77).

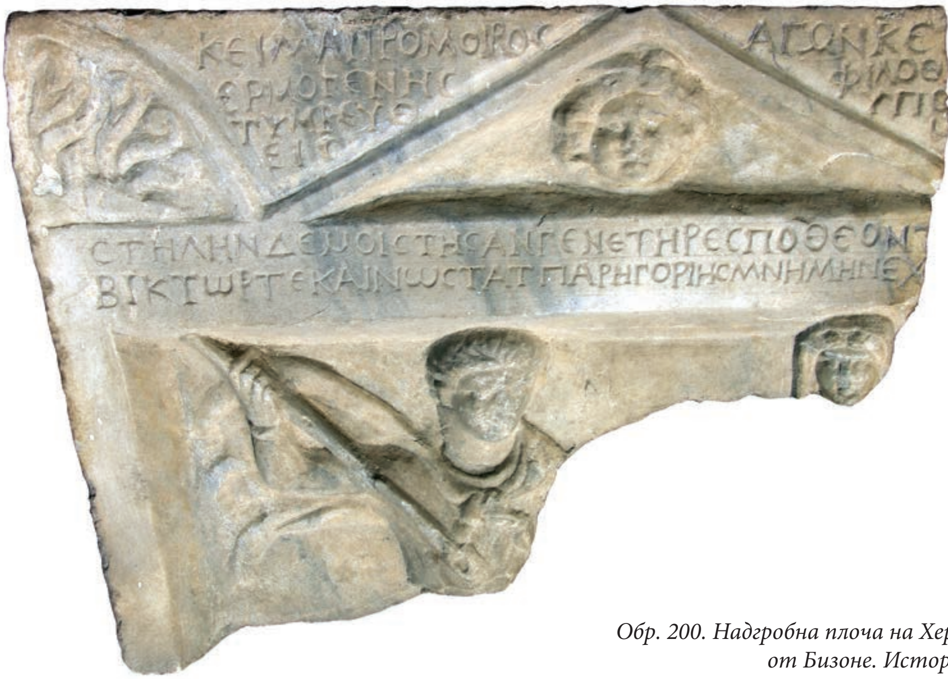
ΚΕΙΜΑΙΠΡΟΜΟΙΡΟϹ
ΕΡΜΟΓΕΝΗϹ
ΤΥΜΒΕΥΘ
ΕΙϹ
ΑΓΩΝΚΕ
ΦΙΛΟΘ
ϹΤΗΛΗΝΔΕΜΟΙϹΤΗϹΑΝΓΕΝΕΤΗΡΕϹΠΟΘΕΟΝΤ
ΒΙΚΤΩΡΤΕΚΑΙΝΩϹΤΑΤΠΑΡΗΓΟΡΙΗϹΜΝΗΜΗΝΕΧ

Обр. 200. Надгробна плоча на Хермогенес с гръцки надпис от Бизоне. Исторически музей – Каварна.

но датиране на самия акт и на достигналите до нас терминални знаци от околностите на Одесос в 74 год. сл.Хр.

Както вече беше изтъкнато, вътрешността на Южна Добруджа на север–северозапад от градската територия на Одесос и на запад от тази на Дионисопол със сигурност е принадлежала след 45–46 год. сл.Хр. към провинция Тракия.[65] За съжаление, засега нищо определено не може да се каже за първоначалното трасе на трако-мизийската граница в този регион. Не е ясно също така и това, дали то е претърпяло някакви корекции при разделянето на провинция Мизия през 86 год. и в хода на административните реформи на Траян и Хадриан, или е останало непроменено чак до установяването на нова граница между Тракия и Долна Мизия по билото и северните склонове на Хемус през управлението на Пертинакс в 193 год.[66] Вътрешността на Южна Добруджа е като цяло твърде бедна на епиграфски паметници, но наличният материал дава известни указания в тази насока. Следва да се отбележи, че за времето до края на II-и век засега не разполагаме с епиграфски свидетелства за дейността на долномизийските управители или на подчинени на тях административни и военни лица на активна служба на юг от линията Смилец – Четатя. В намерените на двете посочени места надписи се говори за установяване на граници. В този от Смилец (около 20 км южно от Дуросторум), датиран в 162–164 или 161–163 год., се предполага, че е визирана територията или на новооснования municipium Durostorum, или на лагера на XI-и клавдиев легион.[67] С надписа от Четатя (12–13 км югозападно от Тропеум Траяни) от 177–179 год. е извършено разграничаване на една племенна територия (*civitas Ausdecensium*) от земите на обитаващите някъде в съседство с нея даки.[68] Тъй като и в двата случая терминацията е била извършена по заповед на управителя на Долна Мизия, няма съмнение, че прилежащите райони са съставлявали част от провинцията, но докъде на юг се е простирала неговата власт, не е ясно. Посвещенията на един бенефициарий консуларис от I-и италийски легион от Телериг[69] и на един

---

[65] Това очевидно положение е за пръв път констатирано в научната книжнина от И. Лазаренко (**I. Lazarenko**. The Southern Boundary of... Цит. съч., 53), но в статията му, без никаква аргументация, се отбелязва, че състоянието на нещата се запазило в такъв вид до разделянето на Мизия в 86 год. сл. Хр.

[66] За точната датировка на тази промяна вж.: **Д. Ботева.** IGBulg. II, 659 и административно-териториалните промени в района на Никополис ад Иструм при Септимий Север. – Thracia Antiqua, 10, 1996, 240–248, 240–248; **Д. Ботева.** За промяната на провинциалната граница между Долна Мизия и Тракия в края на II в. – Seminarium Thracicum, 5, 2001, 211–216.

[67] **V. Velkov.** Epigraphische Beiträge zur historischen Geographie der Moesia Inferior. 1. Locus Subiati. 2. Vorovum Minus. – Studia Balkanica, 1, 1970, 55–59, 55–58; **Б. Геров.** Земевладението в римска Тракия... Цит. съч., 22.

[68] **CIL**, III, 144372.

стратор консуларис от XI-и клавдиев легион от Коларци[70] не могат да се използват за тази цел по няколко причини. На първо място, паметниците произхождат от светилища, което не доказва служебното присъствие на техните посветители в района. На второ място, надписът от Телериг е с непрецизирана датировка в края на II-и век, а този от Коларци е от края на II-и/началото на III-и век, по-скоро от първата третина на III-и век. И трето, военните лица от надписите са били командировани от техните части към канцеларията на неуточнен провинциален управител, който би могъл да е както този на Долна Мизия, така и на Тракия.[71]

Предвид подчертано аграрния облик на областта, принадлежността на вътрешността на Южна Добруджа към Тракия евентуално чак до административната реформа от 193 год. предполага запазването до късно по тези места на архаичната териториална организация, характерна за периода до урбанизирането на провинцията. Добре известно е, че след включването на Тракия в структурата на Римската империя и до организирането на класическия градски живот при управлението на император Траян, за управление на провинциалния живот там била запазена наследената от периода на късния елинизъм институция на стратегиите. Техният брой е бил променян през I–II век сл.Хр., а окончателното им отменяне се отнася чак към края на управлението на Хадриан.[72] Пряко свързан със земите на Добруджа е въпросът за точната локализация на стратегиите Усдикесике и Селетике, които Клавдий Птолемей поставя най-общо в североизточната част на Тракия.[73] Докато Птолемеевата Селетике се отъждествява общовзето единодушно с бъдещата градска територия на Марцианопол, местоположението на Усдикесике продължава да е спорно. По-правдоподобно изглежда становището, съгласно което тя ще да е обхващала североизточните предели на бившето Тракийско царство, като след 45–46 год. е била поделена между провинциите Мизия и Тракия.[74] Засвидетелстваната в надписа от Четатя *civitas Ausdecensium*, продължила съществуването си като община без градски център и през III-и век[75], вероятно е обединявала останките от мизийския дял на някогашната стратегия след основаването на негова територия на Тропеум Траяни. За земите във вътрешността на Южна Добруджа, които въз основа на изтъкнатите по-горе съображения следва да причислим, поне за известен период от време, към провинция Тракия се предполага, че са били разпределени между няколко селски *civitates* и племенни територии.[76]

1.2. Военна организация

До ликвидирането на Тракийското царство през 45–46 год. сл. Хр., територията на Добруджа, като част от него, по всяка вероятност се е намирала под ведомството на един или повече царски стратези, които съчетавали граждански и военни функции. Присъствието на тракийски гарнизони е засвидетелствано досега само по дунавския бряг (в Трезмис и Егисос[77]), но не е изключено такива да са били настанени и на възлови места във вътрешността на областта.

Характеристиката на римското военно присъствие в Добруджа за период от около половин век след присъединяването на т. нар. *ripa Thraciae* към Мизия е твърде неясна. Може само да се предполага, че особено активна и вероятно ре-

---

[69] **С. Торбатов.** Ἡρος Ἡῳαττος (предварителни данни за античния култов център край Телериг, Южна Добруджа). – In: Heros Hephaistos. Studia in honorem Liubae Ognenova–Marinova. V. Tarnovo, 2005, 80–91, 81–82.

[70] **С. Торбатов**. Латински посветителен надпис от Долна Мизия. – Археология, 1989, 1, 34–37.

[71] В провинциите без или със малоброен военен гарнизон, какъвто е случаят с Тракия, нормална практика било за нуждите на канцеларията на провинциалния управител да се набират необходимите кадри със специална подготовка от войската на съседни провинции (**Р. Иванов.** Principales в канцелариите и щабовете на Горна и Долна Мизия (в дн. Северна България) през Принципата. – Археология, 1984, 2–3, 45–59, 46).

[72] **М. Тачева.** История на българските земи... Цит. съч., 163–164.

[73] **Ptol.** Geogr., III, 11, 6 (ed. Müller).

[74] Това предположение е формулирано за пръв път от М. Тачева през 1987 г. (**М. Тачева.** История на българските земи... Цит. съч., 169–170). В по-късни свои публикации, където е отразена и цялата дискусия по темата (**М. Тачева**. Северната граница на провинция Тракия... Цит. съч., 115–124; **M. Tacheva**. The northern border of the Thracia province... Цит. съч., 427–434), тя развива и отчасти модифицира своята теза.

[75] Произходът на четирима преторианци, засвидетелствани в надпис от Рим от първата половина на III в. (**CIL, VI**, 32582), е указан по следния начин: cives Usdicensis [sic!] vico Agatapara (**Б. Геров.** Земевладението в... Цит. съч., 86–87).

[76] Предположението е на Б. Геров (**Б. Геров.** Земевладението в... Цит. съч., 99–100), но предложеното от него локализиране тук и на изведената от текста на Птолемей civitas Obulensium е неприемливо, тъй като тя се е намирала на територията на Долна Мизия.

[77] **Ovid.** Ex Ponto, IV, 7; 9 (ed. Wheeler).

шаваща роля за защитата на дунавската граница по време на съществуването тук на крайбрежна префектура е играл мизийският военен флот. Напоследък се приема, че дислоцираните още от по-рано по р. Дунав флотски части били трансформирани в самостоятелна организационна структура едновременно със създаването на провинция Мизия. Териториалната му отговорност се простирала отначало от Виминациум до околностите на Нове, но впоследствие поетапно обхванала и най-долното течение на реката. Според епиграфските свидетелства първоначално флотът е носил името *classis Moesica*, а за пръв път се явява като *classis Flavia Moesica* едва през 92 год., което показва, че реорганизацията му е била дело на Домициан, а не на Веспасиан, както се твърдеше доскоро. Заслужава внимание и предположението, че след разделянето на провинция Мизия в 86 год. сл.Хр. мизийският флот запазил организационното си единство. Най-късно към края на I-и или в началото на II-ри век обаче главната база и седалище на неговия префект били преместени в Новиодунум, тъй като в сферата на дейност на флота били включени и римските владения в Северното Черноморие и на полуостров Крим. Освен в Новиодунум, флотски бази са били изградени и на други места по добруджанския дунавски бряг. За повече или по-малко сигурно се приема съществуването на такива в Трезмис, Барбоши–Диногеция и Халмирис, а като вероятно – в Дуросторум, Аксиополис, Капидава и Карсиум.[78]

Обр. 201. Римски войници на поход. Барелеф от паметника, издигнат от император Траян в Тропеум Траяни (дн. Адамклиси).

Според последното цялостно обобщение на наличните изворови сведения, на територията на Долна Мизия през периода на нейното съществуване (между 86 и 286/293 год.) са лагерували 10 али, 27 кохорти и 2–4 нумера[79]. Наскоро беше засвидетелствано присъствието на още една кохорта, чийто кратък престой по тези места се отнася към периода на дакийските войни на император Домициан и с него се свързва изграждането на новооткрит дървено-землен лагер на дунавския бряг край Долно Ряхово, Тутраканско.[80] Огромното мнозинство от всички тези кавалерийски и пехотни части (общо 9 али и 21 кохорти) са регистрирани в границите на провинцията още в предтраяново време, като значителна част от тях се явяват наследство от разделения през есента на 86 год. гарнизон на Мизия.[81] Честите размествания и различните по характер мисии, изпълнявани от помощните войски *intra* и *extra provinciam*, силно затрудняват точното определяне на техните базови лагери. Стандарто използваната за тази цел база данни (епиграфски паметници и печати върху строителна керамика) далеч невинаги съдържа еднозначна информация, позволяваща сигурна локализация. Това с пълна сила важи и за територията на Добруджа. С по-голяма или по-малка степен на достоверност и, разбира се, без претенции за пълнота, комбинацията на изказаните в научната книжнина най-нови мнения предлага следната картина за състава и дислокацията на контингента от помощни части в този

---

[78] **O. Bounegru**, **M. Zahariade**. Les forces navales du Bas Danube et de la Mer Noire aux Ier – VIe siècles. Exeter, 1996, 8–16 (в тази монография е приведена и цялата по-стара литература за римския мизийски флот).

[79] **F. Matei-Popescu**. Trupele auxiliare romane din Moesia Inferior. – Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie, 52–53, 2001–2002, 173–242, 232.

[80] **L. Vagalinski.** New epigraphical data on auxilia in Moesia Inferior during 1st century AD. – Novensia 15, 2004, 39–45.

[81] **P. Holder**. Auxiliary Deployment in the Reign of Trajan. – Dacia, N.S., 50, 2006, 141–174, 155.

[82] За целта са използвани следните публикации: **A. Suceveanu**, **A. Barnea**. La Dobroudja romaine...Цит. съч.; **Р. Иванов** Долнодунавската отбранителна система... Цит. съч.; **F. Matei-Popescu**. Trupele auxiliare romane din Moesia... Цит. съч.; **L. Vagalinski.** New epigraphical data... Цит. съч.; **N. Gudea.** Der untermoesische Donaulimes und die Verteidigung der moesischen Nord- und Westküste

Обр. 202. Крепостните стени на Тропеум Траяни (дн. Адамклиси), Румъния. Тук между 106 и 109 год. император Траян издига паметник в чест на победите над даките и техните съюзници, сармати и германи, по време на Първата дакийска война. Днес от погребаления олтар са останали няколко декоративни фрагмента и части от надписи с имената на 3800 войници.

регион през периода преди дакийските войни на император Траян[82]:

- **_Cohors I Batavorum milliaria_** – Долно Ряхово (*Nigrinianis*?)
- **_Cohors II Flavia Brittonum_** – Силистра (*Durostorum*)
- **_Cohors I Hispanorum veterana_** – Силистра? (*Durostorum*)
- **_Cohors II Gallorum_** – Извоареле (*Sucidava*) или Олтина (*Altinum*)
- **_Cohors IV Gallorum_** – Дунърени (*Sacidava*)
- **_Cohors I Ubiorum_** – Капидава (*Capidava*)
- **_Ala I Flavia Gaetulorum_** – Хършова (*Carsium*)
- **_Cohors I Lusitanorum Cyrenaica_** – Гърличиу (*Cius*)
- **_Ala I Pannoniorum_** – Иглица (*Troesmis*)
- **_Ala I Vespasiana Dardanorum_** – Мъчин (*Arrubium*)
- **_Cohors II Mattiacorum_** – Барбоши/Гарвън (*Dinogetia*)
- **_Cohors (III? VII?) Gallorum_** – Махмудия ? (*Salsovia*)

През управлението на император Траян, в хода на приготовленията за неговите дакийски войни и особено в стабилизационния период след тяхното приключване, лимесът по добруджанския дунавски бряг придобил в общи линии завършен вид. От особено значение за укрепване на граничната защита били настаняването на XI-и клавдиев легион на постоянен лагер в Дуросторум и предислоцирането на V-и македонски легион от Ескус в Трезмис[83], както и свързаните с това неизбежни размествания на помощни части от армията на Долна Мизия и от участвалия във военните действия експедиционен корпус.[84]

Засега няма никакви сигурни данни за постоянно лагеруване на помощни военни части във вътрешността на Добруджа през цялата епоха на Принципата.[85] Твърде интересен казус представя Тропеум Траяни, където примерно от средата на II-и век насетне са засвидетелствани редица военни лица от XI-и клавдиев легион[86]. Това обикновено се тълкува като указание за присъствието

---

des Schwarzen Meeres. Limes et litus Moesiae Inferioris (86–275 n. Chr.). – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 52, 2005, 2, 317-566.; **Р. Иванов**, **Г. Атанасов**, **П. Доневски**. История на Силистра... Цит. съч.

[83] Дискусията по тези въпроси е обстойно представена в: Р. **Иванов**. Долнодунавската отбранителна система... Цит. съч, 87–89, 93–94; **N. Gudea.** Der untermoesische Donaulimes... Цит. съч., 377–380; **Р. Иванов**, **Г. Атанасов**, **П. Доневски**. История на Силистра... Цит. съч. , 77–94.

[84] Последно за това в: **F. Matei-Popescu**. Trupele auxiliare romane din Moesia... Цит. съч., passim (тази работа не е използвана в раздела за помощните войски на Долна Мизия в: **N. Gudea.** Der untermoesische Donaulimes... Цит. съч., 380–384).

[85] Идеята на А. Арическу за лагеруване на *cohors I Cilicum milliaria equitata sagittaria* през II-ри в. в района на Четатя край Тропеум Траяни (**A. Aricescu.** Armata în Dobrogea romană. Bucureşti, 1977, 57–59) решително се отхвърля в по-новите изследвания (**F. Matei-Popescu**. Trupele auxiliare romane din Moesia... Цит. съч., 199–202).

[86] **A. Suceveanu**, **A. Barnea**. La Dobroudja romaine... Цит. съч, 60.

[87] **A. Aricescu.** Armata în Dobrogea romană... Цит. съч., 38, 104.

[88] **CIL, III**, 142143; 14433.

Обр. 203. Битка между римляни и варвари, релеф от Тропеум Траяни (дн. Адамклиси), Румъния.

в града на постоянен гарнизон от състава на базирания в Дуросторум легион.[87] Същевременно, оттам произхождат и два надписа[88], в които изрично се споменават *vexillationes* от войници на I-и италийски и V-и македонски легиони. Според повечето автори, позоваващи се на публикувания в *Corpus inscriptionum Latinarum* текст[89], те датират от времето след преместването на V-и македонски легион в Дакия и се свързват с катастрофалните последици от нашествието на костобоките в 170/171 год., в резултат на което се наложило и спешното формиране на подобно странно междупровинциално военно формирование. Аргументираната ревизия на текста на CIL, III, 14433 обаче показва, че пребиваването на въпросните *vexillationes* в Тропеум Траяни следва да се отнесе към периода преди 167 год.[90] Военните звания на техните командири (*centuriones* и един *evocatus*) свидетелстват, че в случая не може да се говори за т.нар. *Kriegsvexillationen*, а за *Arbeits– und Besatzungsvexillationen*.[91] Много е вероятно присъствието им да е пряко свързано с първоначалното укрепяване на Тропеум Траяни, което се отнася тъкмо към това време.[92]

В научната книжнина често се тиражира тезата за осезаемо римско военно присъствие през II–III век в гръцките градове по западнопонтийското крайбрежие.[93] Високата концентрация на укрепени обекти по добруджанския морски бряг, въпреки че огромното мнозинство от тях датират едва от Късната античност[94], е дала основание да се предположи, че тук още през епохата на Принципата е била изградена и функционирала особена отбранителна система за брегова защита. През $60^{\text{-те}}$ години на $20^{\text{-ти}}$ век тя за пръв път беше оприличена на *limes*. Подробно аргументирана в една статия от 1974 год. и впоследствие доразвита в още две публикации[95], тезата за „Западнопонтийския лимес“ се радва на широка популярност в съвременната румънска историография. Макар срещу нея да са отправяни твърде сериозни критики[96], тя продължава да се поддържа и в най-нови изследвания.[97] Безусловно приемайки нейното съществуване, някои изследвачи намират за по-точно въпросната отбранителна система да бъде характеризирана като *litus*.[98] Изясняването на въпроса относно правомерността на предложените концептуални обобщения и тяхното терминологично означение налага по-обстоен коментар на изтъкнатите от авторите аргументи.

---

[89] **R. Saxer.** Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian (Epigraphische Studien, 1). Köln–Graz, 1967, 41–42; **A. Aricescu.** Armata în Dobrogea romană... Цит. съч., 41, 46, 95, 104; **A. Suceveanu**, **A. Barnea**. La Dobroudja romaine... Цит. съч, 59–60; **N. Gudea.** Der untermoesische Donaulimes... Цит. съч., 391.

[90] **B. Gerov.** Inscriptiones extra-provinciales de Pannonie et de Dacie. – In: B. Gerov. Beiträge zur Geschichte der römischen Provinzen Moesien und Thrakien. Amsterdam, 1980, 461–465, 463; **T. Sarnowski**. Wojsko rzymskie... Цит. съч., 76, 113 Anm. 322.

[91] **R. Saxer.** Untersuchungen zu den Vexillationen... Цит. съч., 4.

[92] **A. Barnea**, **I. Barnea**, **I. Bogdan Cătăniciu**, **M. Mărgineanu-Cărstoiu**, **G. Papuc**. Tropaeum Traiani. I. Cetatea. București, 1979, 60–62.

[93] Напоследък в: **N. Gudea.** Der untermoesische Donaulimes... Цит. съч., 368; Предложените тук бележки представляват преработен вариант на текста, публикуван в: **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития (края на III–VII в.). Велико Търново, 2002, 442–447.

[94] **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 166–270.

[95] **A. Suceveanu.** La défense du littoral de la Dobroudja a l’époque romaine (Ier-IIIe siècle de n.è.). – Revue roumaine d’histoire, 1974, 2, 217–238.; **A. Suceveanu**. Encore sur la question de la défense du littoral en Dobroudja a l’époque romaine. – RRH, 1981, 4, 605–614.; **A. Suceveanu**. Die römischen Verteidigungsanlagen an der Küste der Dobrudscha. – Bonner Jahrbücher, 192, 1992, 195–223.

[96] Дискусията по проблема е представена в: **A. Suceveanu**. Die römischen Verteidigungsanlagen an... Цит. съч., 196 Anm. 8.

[97] Последно в: **M. Ionescu**, **G. Papuc**. Sistemul de apărare a litoralului Dobrogei romane (sec. I–VII p. Chr,). Constanţa, 2005.

[98] **A.-S. Ştefan**. Nouvelles recherches de photo-interprétation archéologique concernant la défense de la Scythie Mineu-

В основата на обосновката на тезата за „Западнопонтийския лимес“ стои разбирането за *limes*-а като за път (или система от пътища), охраняван и патрулиран от войскови подразделения и служещ за армейско оперативно взаимодействие. Наличието на специфична укрепителна инфраструктура се разглежда като второстепенен белег, който не е от определящо значение за съществуването или не на *limes*.[99] Анализирайки наличните писмени, епиграфски и археологически данни за морското крайбрежие на дн. Северна Добруджа, авторът на тезата достига до твърдото убеждение, че са налице сигурни доказателства за функционирането тук още от времето на император Хадриан на специфична система за защита срещу морски нападения, притежаваща белезите на *limes*: военен път, множество постоянно пребиваващи военни части и развита укрепителна инфраструктура. Според автора от управлението на император Галиен насетне вече може да се говори за съществуването на *limes* „в истинския смисъл на думата“(?!), при все че за него не се споменава нищо в *Notitia Dignitatum*.[100] За основа на т.нар. „Западнопонтийски лимес“ се приема участъкът на юг от Валис Домициана от означения в *Itinerarium Antonini Augusti* крайбрежен път от Виминациум за Никомедия, чийто военен характер се счита за съвсем сигурен. Внимателният анализ на този извор обаче показва, че „военната същност“ на съдържащата се в него информация е повече от съмнителна.[101] Освен това определението на въпросния път като „крайбрежен“ трябва да се приема повече или по-малко условно, тъй като в редица участъци от неговото протежение той се е отдалечавал на твърде значително разстояние от морския бряг. Всъщност трасето на конструирания от римляните път в значителна степен е било предопределено от конфигурацията на бреговата линия, която през античната и късноантичната епохи чувствително се е различавала от съвременната. Осъществените през последните десетилетия геоморфологически и подводни археологически проучвания по добруджанското крайбрежие убедително свидетелстват, че тогавашният бряг

Обр. 204. Битка между римляни и варвари, релеф от Тропеум Траяни (дн. Адамклиси), Румъния.

---

re. – In: J. Fitz (Hrsg.). Limes. Akten des XI. Internationalen Limeskongresses (Szekesfehervar, 30.8.-6.9.1976). Budapest, 1977, 451–465, 460; **A.–S. Ştefan**. Cetăţile romane de la Enisala. Studiu aerofotografice. – RMM–MIA, 46, 1977, 2, 15–25, 24; **M. Zahariade**. The Structure and Functioning of the Lower Danube Limes in the 1^{st}-3^{rd} Centuries A.D. – a few Problems. – In: J. Fitz (Hrsg.). Limes. Akten des XI. Internationalen Limeskongresses (Szekesfehervar, 30.8.–6.9.1976). Budapest, 1977, 385–398, 392; **M. Zahariade**, **N. Gudea**. The Fortifications of Lower Moesia (A.D. 86-275). Amsterdam, 1997, 36–37; **N. Gudea.** Der untermoesische Donaulimes... Цит. съч., passim.

[99] **G. Forni**. Limes. – In: E. de Ruggiero (ed.). Dizionario Epigrafico di Antichita Romane, IV, 34–40. Roma., 1959–1962, 1074-1280, 1084.

[100] **A. Suceveanu**. Die römischen Verteidigungsanlagen an... Цит. съч., 222.

[101] **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 45–47; **С. Торбатов**. Пътна мрежа в Тракия и Мизия (I–III в.). – В: Р. Иванов (ред.). Археология на българските земи. Том I. София, 2004, 76–95, 85.

[102] Вж. напр.: **P. Coteţ.** Ţărmul Mării Negre şi evoluţia lui în timpurile istorice (cu privire specială asupra regiunii Histria). – In: Histria. Vol. II. Bucureşti, 1966, 337–352, 337 sqq.; **C. Scarlat.** Studiu asupra modificării conturului ţărmului dintre Constanţa şi Mangalia în ultimele două milenii pe bază cercetărilor submarine şi a obiectelor arheologice descoperite pe fundul mării. – SMMIM-MMC, 9, 1976, 16–31, 16 sqq.; **A. Braier.** Lacurile de pe litoralul românesc al Mării Negre. Studiu hidrogeografic. Bucureşti, 1976, passim; **O. Bounegru.** Consideraţii privind portul cetătii Callatis în antichitate. – Pontica, XIX, 1986, 267–272, 267 sqq.; **К. Мишев**, **В. Димитров**. Морфографска и геоморфоложка характеристика на чер-

е бил разчленен от множество фиорди и няколко големи, широко отворени към морето и вдадени навътре в сушата залива – сегашните крайморски лиманни и лагунни езера.[102] Те, както и дълбоките и стръмни суходолия в скалистата югоизточна крайбрежна част на Добруджа, представлявали практически непреодолими или поне мъчнопреодолими от инженерна гледна точка препятствия. Съобразяването с природните дадености, съчетано с традиционния в римското пътно строителство практицизъм (стремеж към избягване на излишните удължавания на трасето и на неоправданите разходи за изграждане на сложни техни-чески съоръжения), намерили израз в „изправянето“ на трасето на „крайбрежния път“, при което в немалка част от протежението си той се оказал твърде отдалечен от морския бряг. При това положение, той по никакъв начин не би могъл да се разглежда като елемент на отбранителна система, предназначена за брегова защита. Що се отнася до другия потенциален кандидат за тази функция – т.нар. Западнопонтийски път в *Tabula Peutingeriana*, анализът на наличната информация показва, че в случая най-вероятно става дума за сухоземно картографиране на данни, почерпани от някаква антична лоция.[103]

Като втори аргумент за съществуването на т.нар. Западнопонтийски лимес се привежда твърдението за постоянно и многочислено военно присъствие по Западното Черноморие през епохата на Принципата. Преди повече от десетилетие обаче беше изтъкнато, че, освен че наличната информация произхожда без изключение от гръцките полиси в този район (Истрия, Томи, Калатис и Дионисополис), мнозинството от сведенията за действащи военни лица отразяват изпълнението от тях на полицейски, а не на типични военни функции. Самият факт, че известните от надписите лица принадлежали към различни военни части, дава основание да се предположи, че вероятно нито във, нито около споменатите полиси никога през епохата на Принципата не са били настанявани цели тактически единици.[104] Своеобразен опит за примиряване на двете диаметрално противоположни позиции е направен в една по-нова работа, дискутираща по същия въпрос.[105] В нея са маркирани две отчетливи фази, отразяващи коренна промяна в характера на военното присъствие по Западното Черноморие в периода I–III век Приема се, че до към средата на III-и век засвидетелстваните военни лица действително били ангажирани преимуществено (?) в административно-икономическата и полицейската сфера, но с началото на готските нападения и изгубването на контрола над Северното Черноморие положението тук рязко се променило. Постулираната „чувствителна концентрация на военна сила“ по това време обаче едва ли намира някаква подкрепа в наличния епиграфски материал, който, освен че в по-голямата си част е с непрецизирана датировка в III-и век, произхожда само от Томи.[106] Специфичното положение на Томи сред западнопонтийските градове се обуславя не само от статута му на „понтийска метрополия“ от първите десетилетия на II-и век насетне, но и от твърде вероятната му (приемана от повечето изследвачи, макар и недоказана засега) официална резиденциална функция по отношение на императорския наместник на провинция Долна Мизия. При това положение, засвидетелстваното още през I-и век и предполагаемо постоянно присъствие на военен гарнизон в града изглежда съвсем нормално, а допълнителното му подсилване през най-кризисния период в историята на провинция Долна Мизия – повече от закономерно. За мирновременните функции на този гарнизон се допуска, че били предимно от представително естество и той служил като лична гвардия на провинциалния управител. До евентуалното създаване за целта на специалната елитна част *numerus singularium*[107] формирането на гарнизона вероятно се е из-

---

номорските брегове. – В: Сб. Черно море. Варна, 1978, 46–57, 46 сл.; **А. Орачев.** Приноси към палеогеографията на добруджанското крайбрежие. – Добруджа 7, 1990, 32–49, 32 сл.

[103] **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 41–44; **С. Торбатов**. Пътната мрежа... Цит. съч., 84–85.

[104] **T. Sarnowski.** Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej... Цит. съч., 88–89, 189–191.

[105] **M. Zahariade**. The Role Tasks of the Roman Army Squads and Personnel on the Western and Northern Black Sea Coast 1st-3rd Centuries and Some Short Considerations. – In: Thracia Pontica VI.1 (Proceedings of the International Symposium Thracia Pontica VI, 18–24 September 1994). Sozopol, 1994, 373–384.

[106] Ibidem, 380 (Table 2, No 3, 4, 8, 12, 13).

[107] Предположението е основано на надпис от Томи с непрецизирана датировка във II–III в. (**A. Aricescu.** Armata în Dobrogea romană... Цит. съч., 69), но присъствието на такава военна част в долномизийската армия се разглежда напоследък като чисто хипотетично (**F. Metei-Popescu**. Trupele auxiliare romane din Moesia... Цит. съч., 231–232).

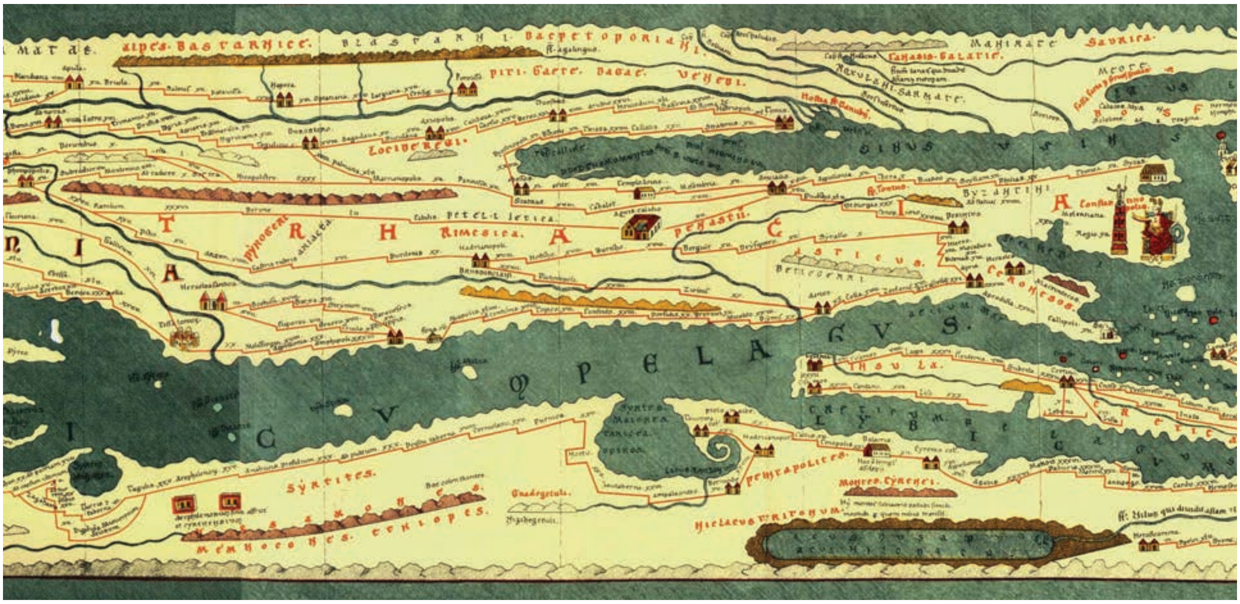

Обр. 205. Част от Певтингеровата карта на римските провинции Долна Мизия, Дакия и Тракия.

вършвало на подборен принцип измежду личния състав на провинциалната армия. Освен в Томи никъде другаде по Западното Черноморие досега няма нито данни, нито податки за трайно пребиваване през епохата на Принципата на воински части или техни подразделения.

С отхвърлянето на двата аргумента, считани за базисни при формулирането на тезата за „Западнопонтийския лимес“, по-нататъшните разисквания по въпроса за неговото съществуване през периода I–III век стават практически безпредметни. При все това, за изчерпателност на настоящите бележки, е необходимо да се обърне внимание и на укрепителната инфраструктура, която, макар изрично да се посочва като вторичен и неструктуроопределящ белег на който и да било *limes*, заема твърде осезаемо присъствие в доводите и коментара по тезата.

В публикация от 1992 год. в пряка връзка с функционирането на постулирания „Западнопонтийски лимес“ са поставени 28 укрепени обекта, чието териториално разпределение се отчита като крайно неравномерно, но определящо много висока условна плътност на отбраната (приблизително по едно укрепление на всеки 6 км).[108] Обобщението на резултатите от подробния анализ на цялата налична информация за тези обекти[109] е направо отчайващо за привържениците на тезата за морския *limes*: нито един от трите топонима, съдържащи *pyrgos* или *turris* (Лаикос Пюргос, Турис Мука... и ... Пюргос), не е локализиран, при което причисляването им към укрепените обекти (при това на морския бряг!) е чиста спекулация; освен че не се намира на брега на морето, *turris*-ът при Констанца–Телпиш е с неясна (възможно къснoантична) датировка; в шест от случаите данни за съществуването на укрепления на посочените места направо липсват (Саринасуф, Шасе Мартие, Синое, Сибиоара, Лазу, Сарикьой); повече от проблематично е съществуването и на още едно от причислените към системата укрепления (на о-в Попина); четири от укрепленията се намират във вътрешността и нямат нищо общо с бреговата защита (Аджигьол, Бабадаг–Топрайкьой, Бабадаг и Чамурлия де Жос); осем от укрепленията със сигурност датират чак от Късната античност (Аргамум, Енисала–I, Енисала–II, с. Истрия, Овидиу, Палазу Маре, Мамая и Стратонис), а други две – от още по-късно време (о-в Бисерикуца и Ваду).

При отсъствието на крайбрежен път в истинския смисъл на думата и на трайно и повсеместно присъствие на тактически войскови единици, а още повече – при наличието на само три (!) сигурни укрепени центъра по цялото протежение на морския бряг от дунавската делта до днешната българо-румънска граница (Истрия, Томи и Калатис), твърдението за съществуването тук през римската епоха на някаква специфична система за брегова защита следва да се признае за напълно лишено от основания. Формулировката „Западнопонтийски лимес“ е напълно неприемлива не само от гледна точка на традиционната, но и на съвременната интерпретация на понятието *limes*, която убедително доказва, че от края на I-и до към края на III-и век това е било стандартно обозначение за всяка сухоземна граница на Римската империя, без да се подразбира наличието или отсъствието на каквато и да било специфична инфраструктура.[110] Предложеното вместо „Западнопонтийски лимес“ алтернативно название *litus Scythicus* или *litus Moesiae Inferioris* представлява очевидна перифраза на понятието *litus Saxonicum*, с цел неговата адаптация към конкретна географска среда. Дори да се остави настрана напълно имагинерната същност на римската отбранителна система за брегова защита по днешното добруджанското морско крайбрежие, несъстоятелността на предложената формулировка произтича от самия факт, че латинската дума *litus* никога не е имала самостоятелно военнофортификационно значение. Понятието *litus Saxonicum* има най-вероятно късноримски произход и е засвидетелствано в писмените извори единствено в *Notitia Dignitatum*[111], където с него е означена една специфична военноадминистративна структура без аналогии в останалия римски свят. Става дума за мощната система за брегова защита по източното и южното крайбрежие на Британия и по част от атлантическото крайбрежие на Галия и Белгика, чието възникване било породено от систематичните и добили застрашителни размери през втората половина на III-и век морски нападения на сакси и франки[112]. Планирането и началото на нейното изграждане понастоящем се свързват с личността на император Аврелиан или Проб, но допълването и усъвършенстването ѝ продължили с неотслабващи темпове и през следващите десетилетия.[113] По същество това била една типична гранична отбранителна система, включваща различни по характер военни ук-репления и всички крайбрежни укрепени селища. Тя била призвана да осъществява ефективен контрол и отбрана на пристанищата и морските комуникации и да блокира всички възможни пътища за нежелано проникване в пределите на империята на варвари от посока на морето. Епитетът *Saxonicum* не е географско определение на месторазположението, а персонифицира основния противник, срещу когото била насочена тази отбранителна система.[114] Според някои изследвачи *litus Saxonicum* бил единствената морска граница на Римската империя в прекия смисъл на думата граница.[115] Макар да се счита за пресилено[116], в това твърдение очевидно има твърде голяма доза истина: като се изключи краткият период на готска хегемония в Черноморието през 50$^{\text{-те}}$–60$^{\text{-те}}$ години на III-ти век, никъде другаде по периферните морета, чак до създаването на Вандалското кралство в Северна Африка през V-и век, Римската империя не е била изправена срещу противник, разполагащ с реална флотска сила. Поради това, мащабното и планомерно укрепяване на крайморската брегова ивица, с оглед превръщането ѝ в непреодолима бариера за идващ от морето неприятел, никога не е придобило характер на общоимперска или поне на държавна политика с по-широко регионално приложение.[117] *Litus Saxonicum* се явява уникална фортификационна и военноорганизационна структура, породена от специфичните условия в конкретен регион и окончателно институционализирана вероятно едва през късноримския период. Нищо подобно по съвременното добруджанско морско крайбрежие не е, а и просто не е било необходимо да съществува нито през епохата на Принципата, нито през Късната античност. В резултат от казаното дотук формулировката *litus Scythicus* следва да бъде окачествена като твърде неиздържан опит за съвременно терминологично творчество.

---

[108] **A. Suceveanu**. Die römischen Verteidigungsanlagen an... Цит. съч, 222.

[109] **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 166–197, 376–372.

---

[110] **B. Isaac**. The Meaning of the Terms Limes and Limitanei. – Journal of Roman Studies, 78, 1988, 125-147.

[111] **Not.** Dign. Occ. V, 126–132; XXVII (ed. Seeck).

[112] **J. Johnson.** The Roman Forts of the Saxon Shore. London, 1979, 23 sqq.; **S. Johnson.** Late Roman Fortifications. London, 1983, 196 sqq.; **M. Reddé**. Mare Nostrum. Les infrastructures, le dispositif et l'histoire de la marine militaire sous l'empire romain. Rome, 1986, 432 sqq.; **R. Brulet**. Le litus saxonicum continental. – In: V. Maxfield, M. Dobson (eds.). Roman Frontier Studies 1989. Exeter, 1991, 155-169, 155 sqq.

[113] За датировката вж.: **J. Johnson.** The Roman Forts... Цит. съч., 94 sqq.; **S. Johnson.** Late Roman Fortifications... Цит. съч., 211.

[114] Свързаната с аргументацията на тази теза литература е посочена в: **M. Reddé**. Mare Nostrum.... Цит. съч., 433 (n. 412).

[115] **J. Johnson.** The Roman Forts... Цит. съч., 131.

[116] **M. Reddé**. Mare Nostrum.... Цит. съч., 443.

[117] Ibidem.

ПОЛИТИЧЕСКА ИСТОРИЯ (I–III ВЕК)

Възникването на провинция Мизия, която обхванала цялото долно течение на Дунав, действително довело до преместването на римската граница до голямата река, но поставило веднага и проблемите за нейната организация, за нейната охрана, за приобщаването ѝ към съществуващата държавна, икономическа и социална система. При това областите на север от Дунав, където живеели даки, бастарни, сармати и други племена, създавали трудности в охраната на границата и спокойното развитие на икономическия живот. Положението на Добруджа в провинцията все още било несигурно, тъй като, докато в останалата част на Мизия имало вече настанени военни части – легиони и помощни войски в Рациария, Ескус, край устията на Огоста, Вит и Осъм, по добруджанския бряг на Дунав този процес едва сега започвал. Изключение в това отношение са само крепостите Егисос и Трезмис, където тракийските гарнизони при нужда призовавали на помощ римски военни части. В този район племената, които живеели отвъд Дунава, непрекъснато прекосявали реката. Още в първите години от създаването на провинция Мизия се отбелязва, че даки и сармати нахлули в нея и я опустошили.[118]

Обр. 206. Оброчна плоча на Херакъл от Исторически музей – Каварна.

Първото частично стабилизиране на провинция Мизия, което в икономическо отношение се изразява в осигуряване на условия за по-спокоен и сигурен живот с оглед военното обезпечаване на границата и нормализиране на отношенията със съседните племена на север, настъпва при управлението на импеаратор Нерон (54–68 год.). Това се дължало на активната дейност на един от енергичните управители на Мизия – Тиберий Плавций Силван Елиан. Той успял да постигне преселването и заселването на близо 100 000 души от отвъддунавското население, заедно със семействата им в Мизия. Преобладаващата част от тях вероятно е била настанена в Добруджа. Тиберий Елиан успял да потуши едно въстание на сарматите, независимо че по това време част от войските му в Мизия (V-и македонски легион) били изпратени извън провинцията. Пак той принудил редица владетели на отвъддунавски племена да признаят римската сила, т.е. да зачитат съществуващата вече граница между тях и римската държава. Върнал на владетелите на бастарните и роксоланите техни близки, които се намирали в римски плен, но взел от тях други заложници, за да ги застави да зачитат мира. По този начин той успял да осигури спокойствие и сигурност в провинцията и да спре нашествията от север и североизток. Организирал изпращането на големи количества зърнени храни от Мизия в Рим, с което облекчил проблема за прехраната на столицата на империята през тези години. Дейността на Тиберий Плавций Силван, вероятно към 60–67 години, създала благоприятни условия за развитието на икономиката, макар че римската власт все още не била напълно стабилизирана.[119] Плодородните земи на Добруджа давали вече известни възможности в това отношение. Зърнените храни били превозвани по море от някое от черноморските пристанища, най-вероятно от Томи.

---

[118] **Suet. Tib.**, 41.

[119] Виж: **T. Zawadski.** La legation de Ti. Plautius Silvanus Aelianus en Mesie et la politique frumentaire de Neron. – La parola del Passato, f. CLX, Napoli, 1975, 59 и сл.

Започналата гражданска война (68–69 год.) в империята отслабила дунавската граница, от което веднага се възползвали живеещите северно от нея племена. През зимата на 67–68 год. роксоланите преминали замръзналия Дунав (неизвестно точно къде) и унищожили две римски кохорти. Едва през 69 год. те били разбити и прогонени от управителя на провинция Мизия – Гай Помпоний Пий. През същата година, в края на октомври, Дунав преминали и даки, които опустошили някои райони, но след това също били разбити. През 70 год. даки и сармати отново нахлули в източните части на Мизия, които сериозно пострадали, а управителят на провинцията Гай Фонтей Агрипа загинал в битката с тях. Положението се стабилизирало едва когато с големи усилия Рубрий Гал успял в няколко сражения за победи сарматите и да отхвърли оцелелите отвъд Дунав. Сега започнало строителството на кастели на някои места по десния бряг на реката, увеличил се броят на военните формирования. Предполага се, че по това време възникват кастелите, около които по-късно се развиват селищата Сексагинта Приста (дн. Русе), Апиария (дн. Ряхово) и Дуросторум (дн. Силистра).[120]

Политическата несигурност на дунавската граница на Мизия се увеличила, особено след като Децебал успял да обедини дакийските племена, да привлече сармати, роксолани и други племена и да създаде силна антиримска коалиция. Това е най-голямото политическо и военно издигане на траките северно от Дунав. От друга страна, и за Рим било ясно, че без да бъдат покорени даките, никога няма да има спокойствие на Балканите и в Добруджа.

През 86 год. Децебал, начело на сравнително добре организирана дакийска войска, нахлул внезапно в Мизия и разбил основните римски военни сили.[121] В тази битка загинал управителят на провинцията Опий Сабин. Критичното състояние в Долнодунавската област наложило бързо да пристигне лично император Домициан, който да предприеме военни и други мерки. Провинцията била разделена на две – Горна и Долна Мизия, с граница реката Цибрица (ант. р. Киаброс). Част от днешна Северна България и Добруджа образували провинция Долна Мизия. Наличните 4 легиона, които били разположени на гарнизон в провинция Мизия, били разделени по 2 във всяка една от двете нови провинции. За лагери на легиони в Долна Мизия остават Ескус и Нове. В Добруджа имало дислоцирани само помощни войски без легиони, защото всички основни военни сили били съсредоточени срещу даките на Децебал.

През 86 год. римските военни сили отхвърлили даките отвъд Дунава, а през 87 год. част от тях предприели и поход в самата Дакия. Там те били разбити, а техният военначалник Корнелий Фуск бил убит. Целият долнодунавски лимес и особено добруджанският му сектор практически оставал открит и това принудило Домициан отново да дойде в провинцията, за да организира защитата на Долна Мизия. Мирът, сключен с Децебал през 89 год., както и празнуването на триумф на Домициан в Рим, не отразявали действителното състояние на нещата в Долнодунавската област. Тук римската административна и икономическа система все още била в своето начало. Рим системно се подготвял да завладее Дакийското царство, а даките пък – да запазят своята независимост. Войните, които император Траян водил срещу даките – първата през 101–102 год., а втората през 105–106 год., завършили с разгром на даките и със създаването на провинцията Дакия. Тези военни действия ангажирали изцяло икономическия и военния потенциал на двете провинции и особено на Долна Мизия, която била изходната база на основните военни кампании. Затова не е случайно, че именно в тази област по-късно Траян създал три града – Никополис ад Иструм (дн. с. Никюп, Великотърновско), за който се предава, че бил свързан с победата над сарматите, Марцианопол (дн. Девня) и Тропеум Траяни. В последния бил издигнат и известният мемориал за победата на император Траян.

Политическите и административните промени, които настъпили в Долнодунавската област след завладяването на Дакия, довели до разместване на разположените в тези земи военни формирования. Изтеглянето на римския лимес далече на север направило излишни гарнизоните в Ескус и Рациария. Добруджанският дунавски бряг обаче все още се нуждаел от постоянна защита от североизток. Сега тук били дислоцирани два легиона – XI-и клавдиев в Дуросторум и V-и македонски в Трезмис. Заедно с I-и италийски в Нове (дн. Свищов) в Долна Мизия вече имало три легиона – обстоятелство, което разкрива военното и стратегическото значение на тези земи. Това разположение на силите продължило до управлението на имп. Марк Аврелий (161–180 год.), когато променената военна обстановка наложила изтеглянето на V-и македонски легион от Трезмис.

---

[120] За тези събития и за възникването на споменатите кастели виж: **В. Велков.** Из истории нижнедунайского лимеса в конце I в. н.э. – ВДИ, 1961, кн. 4, с. 78 и сл.

[121] За събитията в Долнодунавската област през втората половина на I-и век и началото на II-и век, довели до създаването на провинция Дакия и преустройството на Мизия, срв. всички извори у: **C. Patsch.** Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian. – SB, Akad. Wien, 1940, Phil. Hist. Kl, 217.

Времето между 20$^{-те}$ и 70$^{-те}$ години на II-и век били спокоен период в историята на провинция Долна Мизия. Сега се създали предпоставки и условия за навлизането и по-нататъшното развитие на робовладелските производствени отношения. Важен етап в този процес била промяната във формите на собственост, т.е. възникването на едро и средно земевладение на базата на експлоатацията на робски труд. Това било време на силна аграрна колонизация в една изключително плодородна област – Добруджа. В нейната икономика основна роля играело земеделието. Сега се развили и римските форми на поселищен живот, доколкото той би могъл да се развие в една епоха, когато вече били налице първите сериозни симптоми на започващата криза в античната робовладелска икономическа и държавна система. Римската култура започнала да навлиза в тази доскоро изостанала област, и то във вид, обичаен за римските провинции от това време. Значителен брой ветерани и други преселници, предимно от малоазийските и други източни провинции на Римската империя, се заселили в хинтерланда на военните лагери и кастелите по десния дунавски бряг и в появяващите се викуси (села, селища) във вътрешността на Добруджа.

През второто десетилетие на II-и век роксоланите заплашили границите на Дакия и Мизия, и това наложило идването на император Хадриан през 118 год., което е отбелязано със строителство на пътища и с издигането на милиарни колони в този регион. През 123–124 год. императорът отново посетил долнодунавските провинции и неговото присъствие е отбелязано с милиарна колона в Добруджа (124 год. от н.е.), както и с наричането на възникналите около Дуросторум „канаби“ (крайлагерни селища) на негово име „Елиеви“. По негово нареждане Флавий Ариан представя доклад за обиколката си на Черно море, която предприел като императорски легат през 131 год. Този труд е запазен и е известен като Периплус на Евксинския Понт. Той съдържа изключително ценни сведения за селищата по крайбрежието на Добруджа през първата половина на II-и век.[122]

Обр. 207. Оброчна плоча на богинята Кибела от храма на богинята в гр. Балчик – III-и век сл.Хр. Исторически музей – Балчик.

Това спокойно развитие било сериозно нарушено към 70$^{-те}$ години на II-и век при нашествието на костобоките. Силният удар на първите големи нашествия на квади и маркомани засегнал Дакия, Норикум и Панония. Това наложило да се съсредоточат войски в застрашените места. Пети македонски легион бил изтеглен от Трезмис и преместен в Дакия, където остава на лагер в Потаиса. Отслабването на границата създало благоприятни условия и дало възможност на костобоките да нахлуят в Добруджа, а оттам и в средните и южните области на Балканския полуостров. Това нашествие станало най-вероятно около 170 год. То било неочаквано и засегнало силно земите около Тропеум Траяни и Дуросторум.[123] Известни са надгробни надписи на хора, които станали жертва на това нападение. Така загинал един дуумвир от Тропеум Траяни, който ръководел организираното за отбрана местно цивилно население – практика, обичайна за това време, в случаите, когато липсвали достатъчно военни сили.[124] Укрепените крайморски градове издържали удара на нашествениците, а за други по-малки селища няма сведения да са пострадали. Възстановяването на крепостните стени на Калатис през 172 год. очевидно също е последица от това нашествие, но строителните поправки не означават, че градът е бил превзет и разрушен. Тези племена все още нямали достатъчно опит в обсадата и превземането на укрепени градове. От инвазията пострадало силно селското население, опустошени били много вили и имения. Временното прекъсване на монетосеченето на Истрос и Дионисопол през този период е косвено доказателство за разорените области около тези градове. От Добруджа костобоките слезли на юг, вероятно следвайки крайморския път, и нахлули в провинция Тракия.

---

[122] За някои интересни надписи и паметници от времето на император Хадриан в Добруджа виж: **A. Radulescu.** Pontica I, 1968, 329 и сл.; **D. M. Pippidi.** St. clas. 14, 1971, 141 и сл.; Idem: Mel. Michailowski. Warszava, 1966, 619.

Известните датирани надписи от това време показват хиатус между 170 и 172–173 год. След силното, но краткотрайно нашествие, започнало бързо ликвидиране на последиците от него. Предприети били действия за строителство на нови крепостни стени и поправки на старите. След тези събития и направените размествания на военните части Трезмис получил право на муниципия. Крепостното строителство засегнало всички балкански провинции на империята. Известни са строителни надписи за градските стени на Калатис и Филипополис.[125]

Настъпилите мирни години на икономически и културен разцвет след описаните събития, свързани с нашествието на костобоките, били нарушени едва през 214 год., но без съществени последици. Карпите, голямо племенно обединение на север от делтата на Дунав, което през следващите векове ще има определена и то важна роля в политическите събития на Балканите, за първи път заплашили Добруджа. Император Каракала, който в момента бил на път за Изтока, се отклонил и прогонил завоевателите. Един надпис, открит в Ескус, прославя един примипиларис за проявената от него храброст в борбата срещу карпите и представя благодарността на някои градове като Тирас, Ескус, Дионисопол и Марцианопол. Надписът бил направен от градски съветник на Тирас. Възможно е описаните събития да са станали около този град, извън границите на Добруджа, когато нашествието на карпите било спряно.[126]

Първите четири десетилетия на III-и век, т.е. епохата на Северите, били спокойни години общо за Мизия и в частност за нейните източни области. След това започнали тежки и продължителни нашествия, придружени от вътрешна икономическа и политическа криза. Тези събития засегнали както всички балкански провинции, така и някои по Средния Дунав. Те всъщност били първите предвестници на края на римската провинциална икономическа структура и култура. Началото на този процес било сложено с голямото нахлуване на карпите през 238 год. Събитията са доста объркани в несигурните извори, но отразяват и настъпилата нестабилност в провинцията, и редуването на успехите на варварските и римските войски в отделни случаи.[127] През 239 год. готи опустошили Добруджа. В 242 год. карпи и готи нападнали Тракия и били отблъснати лично от император Филип Арабин. В 248 год. големи маси готи, тайфали, певкини, хаздинги и карпи нахлули в Добруджа и я опустошили. Истрос бил превзет и пострадал сериозно.[128] Изглежда тогава са пострадали и други градове. Марцианопол успял да се задържи благо-

---

[123] Подробно за тези събития виж: **B. Gerov.** Die Krisis in den Ostbalkanslandern wahrend der Alleinregierung des Marcus Aurelius. – Acta Ant. Hung., XVI, 1968, 327 и сл.

[124] **Em. Popescu.** St. clas. 6, 1964, 192 сл.; срв. CIL, III, 14214.

[125] Надписът за Калатис е от 172 година, но не е доказателство градът да е бил разрушен – виж за това: Annee epigraphique, 1937, 246; надписът от Филипопол е от 172 година, но не е свързан пряко с разрушение от костобоките – виж: **Mih. IGBulg.**, III/1, No 878.

[126] Подробности за това нашествие на карпите с мненията по въпроса виж у: **B. Gerov.** Die Invasion der Carpen im Jahre 214. – In: Beiträge zur Geschichte der römischen Provinzen Moesien und Thrakien, Amsterdam, 1980, 251 сл.

[127] Събитията са разгледани подробно във всички истории на Римската империя. Изворите за тези събития на Балканите виж у: **Br. Rappoport.** Die Einfälle der Goten in das römische Reich. Leipzig, 1899; виж също и: **А. М. Ременников.** Борьба племен Северного Причерноморья с Римом в III в. н.э., Москва, 1954.

[128] За Истрос и различните мнения за неговото превземане и разрушаване виж: **Em. Doruţiu-Boilă.** Excidium Histraiae (SHA Vita Maximi et Balbini 16, 3). – Eirene, 12, 1975, 635–642.

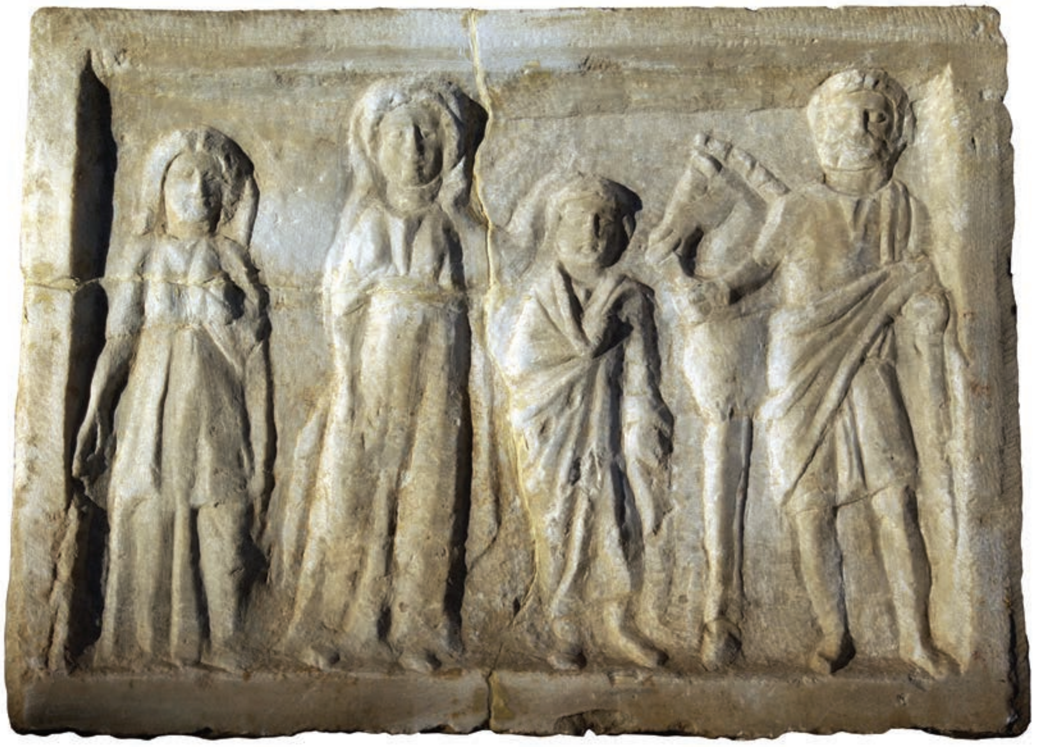

Обр. 208. Мраморна надгробна плоча с погребална сцена „Coena funebris“ от с. Спасово, Добричко. Регионален исторически музей – Добрич.

дарение на здравите си крепостни стени и на отлично организираната си защита от философа Максим, който по това време бил архонт на града. Новият император Деций пристигнал с големи военни сили на Балканите. В 250 год. голяма група готи, на брой около 70 000 души, водени от много енергичния и способен военачалник Книва, преминала Дунав някъде по добруджанския бряг и скоро обсадила Дуросторум. Отблъснат, Книва обсадил Никополис ад Иструм. Разбит частично от Деций, който му преградил пътя за връщане, той преминал Стара планина и обсадил Филипопол. Големият град на Тракия бил предаден на готите от неговия защитник Луций Приск. Книва пресрещнал идващия по следите му Деций, нанесъл му частично поражение около Августа Траяна (дн. Стара Загора) и се изтеглил на север. В 251 год. Деций успял да нанесе поражение на някои готски военни части около Никополис ад Иструм. Преследвайки останалите готски маси, той попаднал на засада край Абритус (дн. Разград), където римската войска била разбита, а сам Деций загинал.

Добруджа пострадала сериозно от тези нашествия. Към средата на III-и век прекъснало монетосеченето в Истрос, Дионисопол, Одесос, Томи, Калатис. Изчезват рязко и посветителните, и официалните, и строителните надписи от това време. Изворите съобщават, че в балканските провинции се появила и чума, която също взела много жертви от местното население.

Едва към 260 год. се появяват милиарни колони, което показва, че започнало известно пътно строителство, както и не съвсем сигурните сведения, че двама архитекти, Клеодам и Атеней от Византион, били изпратени да организират възстановяването на крепостните стени на крайморските градове по Западното Черноморие. Някои известни данни дават основание да се смята, че именно сега бързо били възстановени крепостните стени на Истрос, в които по липса на време и на други възможности били преизползвани като строителен материал архитектурни детайли от разрушени храмове и постройки, много надписи и други.

Заплахата от нашествия от север обаче не била премахната. Една голяма флота от около 500 плавателни съда, натоварени с готи и херули, се появила около делтата на Дунав, спуснала се покрай морското крайбрежие и опустошавала околностите. Всички опити на римляните да я спрат се оказали неуспешни. Около 267 год. започнало най-голямото и многолюдно на-

Обр. 209. Бойна сцена от Тропеум Траяни.

шествие. Изворите съобщават, че около 320 000 готи, херули, бастарни, гепиди, греутунги, тервинги се събрали край Тирас. Това били цели племена, мъже, жени и деца, с коли и кораби. Изворите споменават 2 000 морски съда, с които те се спуснали по море покрай добруджанския бряг, а с коли навлезли в Добруджа. Томи и Марцианопол издържали обсадата, като за Томи се оказало решително съществуването на подземен водопровод. Варварите преминали по главните пътища на юг през Мизия и Тракия, стигнали до Македония, откъдето римските войски ги принудили да поемат обратния път към Дунав. Император Клавдий II в 268 год. успял да нанесе съкрушителен удар на готите при Найсос и да спре по категоричен начин техните нашествия, които продължили близо три десетилетия. Поражението било толкова силно, че спряло нашествията с такъв размер на тези племена на Балканите за цели сто години. Оцелелите готи били заселени като колони в някои обезлюдени области на балканските провинции на империята.

През следващото десетилетие, когато започнали възстановителните работи в разрушените и пострадали провинции, изворите отново отбелязват частични нашествия, които имали ограничени и локални последици. Около 271 год. император Аврелиан разбил една група от 5 000 готи. През 272 год. той разгромил една голяма група карпи край Карсиум в Добруджа, а оцелелите били заселени наблизо. Името на едно от тези селища като „Село на карпите“ се споменава през IV-и век. Тази победа е отбелязана и в строителните надписи за възстановяването на крепостите на Дуросторум, Сексагинта Приста и Трансмариска.[129] В друг надпис от Калатис също се отбелязва този факт, който имал важно значение за омиротворяването на провинцията и областта.

Император Аврелиан започнал и важни административни и военни реформи, наложени от настъпилите икономически и политически промени. Той евакуирал от Дакия административния апарат, гарнизоните и голяма част от населението – предимно романизираната градска аристокрация, като с този акт Рим се отказал от своите отвъддунавски владения и реката отново станала граница на държавата. XIII-и легион бил върнат в Рациария, а V-и македонски – в Ескус. Създадени били две нови провинции – Дакия, южно от Дунав, с територии от Тракия и от двете Мизии. Това довело и до промени в размерите на провинциите, които засегнали и Долна Мизия, която била разделена на две части; Добруджа образувала отделна, самостоятелна провинция с името Скития или както по-често се споменава – Малка Скития. Започнало цялостно преустройство на Дунавския лимес, но на базата на нова административно-политическа система, с промени в дотогавашната военна организация.

Краят на III-и век, краят на системата на принципата, за Добруджа означавал и край на римската икономическа система, на римските форми на живот, на античната религия. Местното население претърпяло тежки загуби и в голямата си част загинало. Античната материална и духовна култура, която всъщност имала едва два непълни века съществуване, била също така сериозно засегната, но както и в останалите балкански провинции се променяла съобразно настъпващите икономически, социални и културни промени в цялата империя.

---

[129] За това военно строителство виж: **J. Kolendo.** Une inscription inconnue de Sexaginta Prista et la fortification du Bas-Empire sous la tetrarchie. – Eirene, V, 1966, 139–154.

ADDENDUM 3 *(С. Торбатов)*

РАЗВИТИЕ НА СЕЛИЩНАТА СТРУКТУРА В ДОБРУДЖА ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ПРИНЦИПАТА

При включването на Добруджа в пределите на Римската империя римляните заварили тук една доста странно организирана селищна система, подчертано съсредоточена по дунавския и морския бряг и в техния недалечен хинтерланд.[130] Анализът на археологическите данни показва драстична депопулация на вътрешността на региона през II–I век пр.Хр., което е особено характерно за територията на Южна Добруджа.[131] Незначителните находки от това време се тълкуват по-скоро като свидетелства за поддържането на традиционни търговски пътища между Дунава и морето, отколкото за съществуването тогава на пълнокръвен селищен живот по тези места.[132] Обезлюдяването на вътрешността може задоволително да се обясни с мощна миграционна вълна на местно население към гетската етническа територия по протежението и главно на север от р. Дунав.[133] Причините за това следва да се търсят както в политическата нестабилност и непрестанните военни конфликти в региона през късноелинистическата епоха, така възможно и в някакви неизвестни засега природни катаклизми, довели до съществени промени в екологичната среда.[134]

През II–III век сл.Хр. в земите на Добруджа се оформя нова селищна структура, с небивала дотогава гъстота, но и с редица регионални специфики. Въз основа на запазените писмени и епиграфски свидетелства, а и по аналогия с други райони на Римската империя, в съвременните изследвания по тази проблематика се използват различни антични понятия с административнотериториално и конкретно селищнономенклатурно значение – *territorium*, *regio*, *civitas*, *municipium*, *pagus*, *vicus*, *locus*, *villa*, *πόλις*, *κώμη*. Както следва от самите извори, редица от тях или поначало не са притежавали, или изглежда вече са изгубили някогашната си ясна терминологична определеност през разглежданата епоха, което обективно предпоставя бурните дебати сред учените в по-ново време относно тяхното правилно тълкуване и употреба. Без да навлизам излишно в безкрайните дебри на тази дискусия, с цел доизясняване картината на селищното развитие в Добруджа през I–III век сл.Хр., считам за необходимо да се спра само на някои основни моменти от общотеоретичен и по-частен характер.

Твърде малко вероятно е приписваната на „старите римляни“ възходяща градация в общото териториално разделение на държавата и света, изразено чрез схемата: *centuria*⇨*ager*⇨*territorium* ⇨*locus*⇨*regio*⇨*provincia*⇨*pars*⇨*orbis*[135], да е била актуална през разглеждания период.[136] Във всеки случай тя е неприложима за обяснение на особеностите в организацията на селищната мрежа в римска Добруджа. Като се оставят настрана вилите, които представляват специфична форма на селищен живот, за най-малка структурна единица следва да се приеме селото. Според една предложена неотдавна универсална дефиниция това е място с перманентно неукрепено обитаване и с домакинска структура, в което живее обикновено (свободно или зависимо) селско население със земеделски поминък.[137] Тъй като употребата на стандартния латински термин *vicus* е засвидетелствана по отношение на твърде различни по своята административна уредба и стопанска характеристика селища, съвременните изследвачи предлагат различни варианти за вътрешна дифе-

---

[130] Последно обобщение на данните за Северна Добруджа в: **M. Irimia.** Consideraţii privind aşezările getice din Dobrogea şi problema existenţei unor emporia în zona Dunării Inferioare. – Pontica, 40, 2007, 137–225.

[131] **S. Torbatov.** The Getae in Southern Dobroudja in the Period of Roman Domination: Archaeological Aspects. – In: Actes. 2e Symposium international des etudes thraciennes „Thrace ancienne“, Vol. II. Komotini, 1997, 507–514, 512–513.

[132] **M. Irimia.** Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului. – Pontica, 16, 1983, 69–148, 91.

[133] **S. Torbatov.** The Getae in Southern Dobroudja in... Цит. съч., 512–513.

[134] Достатъчно е да се отбележи например, че Добруджа е зона на изключително висока сеизмична активност (вж. последно: **P. Alexandrescu**, **A. Baltreş**. Cutremure în Dobrogea. – Pontica, 40, 2007, 74–83), а разположението и дебитът на годните за питейна употреба водоизточници силно се влияят от неотектоничните движения.

[135] **Grom. vet.**, I, p. 407 (ed. Lachmann).

[136] Съмнения в това отношение са изказани в: **A. Avram**. Observaţii cu privire la autonomiile rurale din Dobrogea romană (secolele I–III e. n.). – SCIVA, 35, 1984, 2, 158–169, 160.

[137] **В. Динчев**. Селата в днешната българска територия през римската епоха (I – края на III век). – Известия на Националния исторически музей, 11, 2000, 185–219, 187.

Обр. 210. Статуя на Гликон (култ, разпространен в Римската империя от II-и до средата на III-и век сл.Хр.). Исторически музей – Констанца.

ренциация на селата през римската епоха. Така например, едно от разпространените мнения, което е базирано изключително на археологически характеристики, разграничава същинските села, означавани като селски викуси, от т. нар. полуградски викуси, в които се забелязват определени структурни компоненти, присъщи на градската култура.[138] От своя страна, съобразно преобладаващия тип домакинство, селските викуси се подразделят на три категории: с домакинства без или с незначителни дворни пространства; с домакинства с нормални дворни пространства; с домакинства, към които освен дворни пространства прилежат и значителни парцели обработваема земя.[139] Конкретно за територията на Добруджа е предложена друга класификационна схема, основаваща се предимно на писмени и епиграфски данни за юридическата уредба на селата. В нея са обособени три степени.[140] Към най-високата се отнасят викусите, чийто статут се доближава до този на градовете. Междинно стъпало заемат т.нар. нормални викуси, но изрично се отбелязва, че липсват ясни критерии за тяхното разграничаване от предходните, тъй като и едните, и другите имат сходна квазимуниципиална уредба. За възможни индикатори в тази насока се сочат броят на участващите в управлението магистрати, както и присъствието или отсъствието сред населението на ветерани и *cives Romani consistentes*. На найниското ниво се поставят селата на автохтонното население, които по правило се управлявали само от един магистрат, за чийто служебен ранг се предполага, че е гласял *princeps*. Тъй като въпросното понятие е епиграфски засвидетелствано на територията на Добруджа в съчетание с термина *locus* (*loci princeps*[141]), представената теза отъждествява *loci* с викусите от най-ниската категория. Налице е, следователно, своеобразно възраждане на по-старите тълкувания на термина *locus*, според които с него са били означавани специфични административнотериториални единици[142], но сега вече статутът им се счита за по-нисък, а не висшестоящ спрямо този на селата с типична римска организация. Убедителната интерпретация на формулата *princeps loci* като отразяваща социално положение на местен първенец, а не някаква определена магистратура[143], както и редица примери от различни части на Римската империя обаче свидетелстват за подчертано абстрактния характер на понятието *locus*, приложим като синоним за всяка териториална единица.[144] Всъщност, единствената му съвсем конкретна употреба, под формата *locus Subiati* е регистрирана именно на територията на Добруджа – факт, убягнал от вниманието на досегашните изследвачи. Става дума за вече споменатия надпис от Смилец, Силистренско[145], в който обаче така е означен очевидно не селищен обект, а отделен топоним, използван като географски репер при извършването на описаната терминация. От казаното дотук се налага изводът, че наличният материал не позволява разглеждането на т. нар. *loci* като обособена форма на селищен живот в римска Добруджа. Твърде малко вероятно е това и по отношение на епиграфски засвидетелстваните в териториите на Истрос, Томи и Калатис (а може би и на Тропеум Траяни) *κώμαι*, определяни като „гръцки" села.[146] Както навсякъде в римска Тракия, и тук по-скоро имаме работа с нормална употреба в гръкоезични надписи на гръцкия еквивалент за *vicus*.[147]

---

[138] **В. Динчев**. Полуградските неукрепени селища през римската, късноримската и ранновизантийската епохи (I – началото на VII в.) в днешните български земи. – История, 1996, 3–4, 99–104; **В. Динчев**. Селата в днешната българска територия през... Цит. съч., 187.

[139] **В. Динчев**. Селата в днешната българска територия през... Цит. съч., 188–189.

[140] **A. Suceveanu.** Contribuţii la cunoaşterea satului dobrogean din epoca romană. – Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie, 52–53, 2001–2002, 157–172, 161–165.

[141] **CIL**, III, 772 (Сеймени); **CIL**, III, 12491 (Улметум).

[142] Така в: **G. Florescu**, **R. Florescu**, **P. Diaconu**. Capidava. Monografie arheologică. Vol. I. Bucureşti, 1958, 19–21; **E. Popescu**. Aspecte ale colonizării şi romanizării în Dacia şi Scythia în lumina unor inscripţii din muzee bucureştene. – Studii clasice, 9, 1967, 181–201, 188; **M. Munteanu**. Cu privire la organizarea administrativă a teritoriului capidavens (sec. I–III). – Pontica 3, 1970, 211–222, 216–219; **M. Munteanu**. Despre magistraturile săteşti din Dobrogea romană (sec. I–III). – Pontica 4, 1971, 125–136, 134.

[143] **E. Popescu.** Aspecte ale colonizării şi... Цит. съч., 186–187; **ISM**, V, 75 (коментар).

[144] **A. Avram**. Observaţii cu privire la... Цит. съч., 160–161.

Независимо от изтъкнатите терминологични неясноти, допуска се като цяло, че селата на местното население в Добруджа през римската епоха са се намирали под режим на *adtributio*, а принадлежащите им землища по правило са били извън парцелираната градска територия.[148] Специално във връзка със заселените вероятно по време на маркоманските войни в съседство със *civitas Ausdecensium* даки е изказано мнение, че техните местоживелища не са били припознати от римската администрация не само в кадастрален, но и в юридически аспект.[149] Що се отнася до квазимуниципиалните викуси, приема се, че те са се явявали подразделения на градската територия и са били включени в техния кадастър.[150] В действителност, правомерността на тези постановки е повече или по-малко спорна. Така например, викуси с подобна на градската уредба можело и се развивали навсякъде в пределите на римските провинции Долна Мизия и Тракия – в собствено градските територии, в атрибутираните към тях земи, обикновено означавани с термина *regio*[151], в административно-териториалните подразделения с квазимуниципиална организация, но без градски център[152], както и в непосредствена близост до военните лагери на

ΑΥΡ СΕΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟC
ΜΗΤΡΟΠΟΝΤΟΥ ΤΟΜΕ
ΩC
Δ

Обр. 211.. Монета от император Марк Аврелий ***Север Александър*** *(222–235 год.) от Томи. Лице и опако. Върху опакото е изобразен митичният Гликон. Национален археологически институт с музей – БАН.*

---

[145] **V. Velkov**. Epigraphische Beiträge zur... Цит. съч., 55–58.

[146] **A. Suceveanu**. Contribuţii la cunoaşterea satului dobrogean din... Цит. съч., 167, 171.

[147] **В. Динчев**. Селата в днешната българска територия през римската епоха... Цит. съч., 185–187.

[148] **A. Suceveanu**. Contribuţii la cunoaşterea satului dobrogean din... Цит. съч., 162–165.

[149] **R. Florescu**. Urbanizarea Dobrogei romane. – Pontica 23, 1990, 97–127, 108.

[150] **A. Suceveanu**. Contribuţii la cunoaşterea satului dobrogean din... Цит. съч., 164.

[151] По въпроса за организацията на атрибуираните към градовете в римска Тракия земи съществуват две различни мнения. Според едното от тях, те са били подразделени на географски принцип на повече от една *regiones*, които представлявали и обособени рекрутни зони (**B. Gerov**. Zur inneren Organisation des römischen Thrakiens. – In: Studia in honorem Veselini Beševliev. Sofia, 1978, 475–485, 475–477). Според другото, те са съставлявали една-единствена *regio*, какъвто е и случаят с Истрос (**М. Тачева**. История на българските земи... Цит. съч., 170–171).

[152] Въпреки терминологичните вариации в изворите (*territoria*, *regiones*, *civitates*), счита се, че става дума за практически идентични в организационно отношение категории, базирани на стари традиции на племенна подялба, но адаптирани към римския тип на администриране.

Обр. 212 Стилизирана металопластика на тракийския Херос от Исторически музей – Каварна.

помощни части и легиони.[153] Свидетелства за парцелиране засега има само от околностите на Калатис, поради което генералните изводи по въпроса за точното местоположение на селата на местното население в градската територия изглеждат прибързани на този етап, а съществуването на селищни форми без адекватен правен статут е съвсем невероятно.

Селският живот в Добруджа през римската епоха е проучен твърде неравномерно. Благодарение на богатия епиграфски материал и в резултат на системна дългогодишна работа на терена, развитието му в северната половина на региона може да се счита в значителна степен за изяснено. Румънската историография изобилства от публикации по тази проблематика, сред които и няколко монографични изследвания с комплексен и обобщителен характер, отличаващи се с несъмнени научни достойнства.[154] В тях обаче, въпреки претенциите за меродавност на изводите по отношение на цялата територия на Добруджа, резултатите от проучванията в южната част на региона или въобще не се отчитат, или не им се отдава дължимото внимание. Това неизбежно поражда недоразумения и открити противоречия в защитаваните от българските и румънските изследвачи мнения не само конкретно в тази област, но и по такива важни въпроси като степента на урбанизация и романизация на региона като цяло.

Макар проучванията на селския живот през римската епоха в Южна Добруджа да са все още в начален стадий, вече са налице съществени постижения, които ясно очертават спецификата на района. Целенасочените теренни проучвания[155] и многочисленият подемен археологически материал, попълнил музейните фондове, позволиха през последните години да се изгради една доста пълна картина на развитието на селищната структура през разглеждания период. Открити и документирани бяха останките от голям брой напълно неизвестни досега селища. Същевременно новите наблюдения и находки налагат коригиране на редица утвърдили се в научната книжнина погрешни схващания относно характера и хронологията на редица известни от по-рано антични обекти. Тезата за по-малката гъстота на селищната мрежа в сравнение със Северна Добруджа очевидно не може повече да се поддържа. Към настоящия

Б. Геров. Земевладението в римска Тракия и Мизия (I–III в.) (Годишник на Софийския университет – факултет по класически и нови филологии, 72, 2). София, 1980, 65–101; Mrozewicz 1982, 71–75; **I. Bogdan Cătăniciu**. À propos de civitates en Dacie. – Ephemeris Napocensis, 1, 1991, 59–67, 62–63.

[153] Дискусията по този въпрос е обстойно разгледана в: **Р. Иванов**. Долнодунавската отбранителна система... Цит. съч., 253–276; **Р. Иванов**. Кастра – канаби – викус. – В: Р. Иванов (ред.). Археология на българските земи. Том 1. София, 2004, 172–179, 172–179.

[154] **A. Suceveanu.** Viaţă economică în Dobrogea romană (secolele I–III e. n.). Bucureşti, 1977.; **V. H. Baumann.** Ferma romană din Dobrogea. Tulcea, 1983.; **V. H. Baumann.** Aşezări rurale antice în zona gurilor Dunării. Contribuţii arheologice la cunoaşterea habitatului rural (sec. I–IV p. Chr.). Tulcea, 1995.; **A. Suceveanu.** Fântânele. Contribuţii la studiul vieţii rurale în Dobrogea romană. Bucureşti, 1998.; **M. Bărbulescu**. Viaţa rurală în Dobrogea romană (sec. I–III p. Chr.). Constanţa, 2001.

[155] Единственият неукрепен селищен обект от римската епоха в Южна Добруджа, проучван досега чрез археологически разкопки, е този край Топола, Каварненско (**Л. Бобчева.** Тракийско селище от римската епоха в м. Кованлъка при с. Топола, Толбухински окръг. – Известия на Народния музей Варна, 19 (34), 1983, 93–97.). Разкритите там структури се отнасят към къснoримския период, което е дало основание за отъждествяването му с викус от това време (**В. Динчев**. Селата в днешната българска територия през къснoримската епоха (края на III – края на IV век). – Известия на Археологически институт, 39, 2006, 243–270, 245), но изобилният нумизматичен материал от обекта убедително свидетелства, че той е съществувал и през предходния период (**В. Парушев**. Монетни находки от античното и средновековното селище край село Топола, Добричко. – Добруджа, 9, 1992, 112–126).

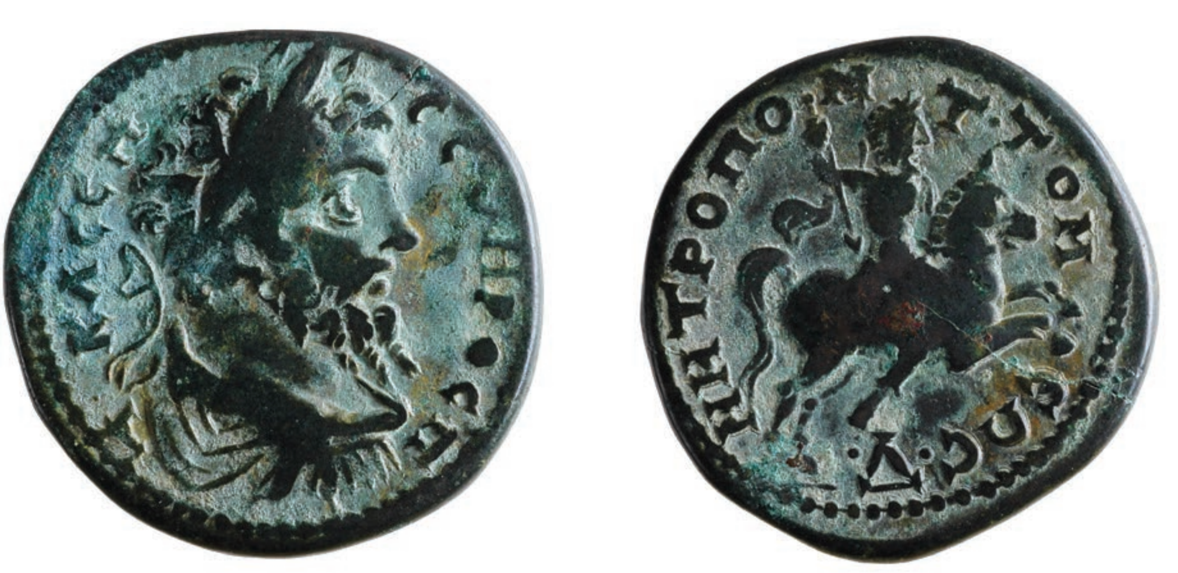

Обр. 213. Монета от император Луций ***Септимий Север*** *(193–211 год.) от Томи. Лице и опако. Национален археологически институт с музей – БАН.*

момент на територията на Южна Добруджа са регистрирани 271 неукрепени форми на селищен живот от I–IV век[156], но тази статистика е далеч непълна, тъй като за Силистренска област са отчетени отдавна публикувани данни само за четири от нейните добруджански общини.[157] За разлика от другите райони в Долна Мизия и Тракия, където площ от около 100 дка се оценява като своеобразен предел за големината на селата[158], тук това е често срещано явление, а не са малко и примерите за обитавана територия, надхвърляща 200 дка.[159] В огромното мнозинство от коментираните селищни обекти обаче досега не са регистрирани градски структурни компоненти, във вид на останки от по-монументално строителство и архитектурна декорация. Твърде многозначителна е и подчертаната епиграфска пасивност на техните обитатели, особено характерна за вътрешността на региона.[160] Всичко това, както и липсата на сведения за масирано настаняване на ветерани или други категории заселници с привилегирован статут в тези земи следва да се приемат като аргументи за несъпричастността на преобладаващата част от местното население към традициите на гръко-римската градска култура. Едва ли е изненадващо тогава, че, с изключение на издигнатия в ранг на *municipium* Дуросторум[161] в пределите на Южна Добруджа не възникват нови градски центрове през ехохата на Принципата.[162] Нещо повече, тук засега не са известни и села с доказана квазимуниципиална уредба.[163]

---

[156] Отсъствието на археологически разкопки не позволява точна идентификация на отделните селищни обекти, както и разграничаване на селищната мрежа през ехохата на Принципата от тази през къснoримския период. Проблемите в това отношение са добре очертани в: **В. Динчев**. Селата в днешната българска територия през римската епоха... Цит. съч., 190–191; **В. Динчев**. Селата в днешната българска територия през къснoримската епоха... Цит. съч., 243–244.

[157] В статистиката е включена цялата налична засега информация за Добричка област, обобщена от С. Торбатов и Б. Иванова в: **TIR-K-35/2** – Philippopolis. Sofia (in print). За територията на Силистренска област са използвани публикуваните данни за общините Тутракан, Алфатар, Главиница и Дулово (**И. Бъчваров.** Археологически паметници в общините Алфатар, Главиница и Дулово, Разградска област. – Добруджа, 5, 1988, 52–70; **И. Бъчваров.** Археологически паметници в общините Главиница и Дулово, Разградска област (продължение). – Добруджа, 7, 1990, 135–155; **Л. Вагалински**, **В. Динчев**. Археологическа карта на Община Тутракан. – В: П. Бойчев (ред.). Тутракан в историческото развитие на Добруджа. Тутракан, 1995, 12–48). Разпределението на обектите по общини е, както следва: Балчик – 22; Добрич – 72; Генерал Тошево – 32; Каварна – 32; Крушари – 22; Шабла – 24; Тервел – 33; Тутракан – 18; Алфатар – 3; Главиница – 6; Дулово – 6.

[158] **В. Динчев**. Селата в днешната българска територия през римската епоха... Цит. съч., 199.

[159] В границите на сегашната Добричка област с такива пространствени параметри се отличават селищата Александрия – 1, Божан, Българево – 1, Владимирово – 1, Войниково, Добрин – 2, Дуранкулак – 3, Зърнево, Лозенец – 2, Коларци – 2, Свети Никола – 2, Сираково (**TIR–K–35/2**).

[160] Принадлежността на известните досега епиграфски паметници към даден обект е отбелязана в **TIR–K–35/2** според данните в първичните публикации. Точната, а в някои случаи дори и приблизителната им контекстна атрибуция обаче е трудно осъществима, тъй като повечето от тях са били многократно пренасяни от едно място на друго още в древността и в по-ново време. По тези въпроси вж.: **С. Торбатов**. Късноантичният град Залдапа. София, 2000, 77–87.

Бурното развитие на селищната система през I–III век рязко контрастира на фона на очертаната по-горе картина на почти заглъхнал селищен живот в региона в навечерието на римското завладяване. Още по-парадоксално е, че това е съпроводено с неочакван и повсеместно засвидетелстван най-вече през II-и и в началото на III-и век ренесанс на редица рудиментарни черти, присъщи на духовната и материална култура на автохтонното население от I-вото хил. пр.Хр., които намират израз преди всичко в керамичното производство, погребалните обичаи и култовите практики. Ако се изключат култовите места[164], топографските съвпадения са много редки, а и при тях отсъства доказан континюитет. Представените явления са необясними от гледна точка на механизмите на естественото демографско развитие, а само с приток на голям брой заселници, етнически еднородни на коренното местно население. Това добре се съгласува със сведенията за предприетите от римските власти през I-и век сл.Хр. мащабни целеви депортации в пустеещите земи на юг от реката на отвъддунавско население с несъмнена принадлежност към гето-дакийския (наричан още севернотракийски) етнически масив. Много е вероятно подобни мероприятия да са били осъществени по военностратегически съображения и в началото на II-и век в хода на даийските войни на император Траян и при евакуирането на римските гарнизони от Източна Влахия в началото на управлението на Хадриан. Именно с тези нови заселници се свързва оформянето на облика на селищната система в Южна Добруджа през ехохата на Принципата, а на тяхната етническа съхраненост, дължаща се на продължителното им съществуване в хомогенна среда, се отдава странната на пръв поглед реанимация на старинните гетски традиции в този регион.[165] Широкото разпространение на могилните некрополи, установените в тях погребални обреди и композиция на гробните дарове[166], както и безразделното господство в духовния живот на култа към Тракийския конник[167] са неоспорими свидетелства за слаба романизация на основната маса от местното население, а от друга страна, могат да се тълкуват и като елементи на съзнателна опозиция, целяща отстояване на етническата самобитност.

---

[161] **Р. Иванов**, **Г. Атанасов**, **П. Доневски**. История на Силистра... Цит. съч., 235–238; **И. Боянов.** Римските ветерани в Долна Мизия и Тракия (I–II в.). София, 2008, 100–107.

[162] Дионисополис продължава развитието си като градски център и по това време (**М. Димитров**. Дионисополис. История, топография, укрепителна система, архитектура, бит и култура, монетосечене и монетообръщение. Варна, 2001, 67–81). Юридическият статут на другите по-значителни антични селища по морския бряг на Южна Добруджа е неясен както през римската, така и през предходната епоха, но за някои от тях има преки свидетелства или косвени основания, че са придобили градски статут през късната античност. Последните обобщаващи публикации за тези обекти, където е посочена и цялата по-старата литература, са: за Карон лимен (нос Шабла) – **S. Torbatov**. Portus Caria-Caron limen-Caria-Carea-Creas. – In: Thracia Pontica VI.1 (Proceedings of the International Symposium Thracia Pontica VI, 18–24 September 1994). Sozopol, 1994, 325-336; **С. Торбатов**. Укрепителната система на... Цит. съч., 197–215; за Тиризис (нос Калиакра) – **Г. Джингов**. Тиризис – Акре – Калиакра. София, 1989; **Г. Джингов**, **А. Балканска**, **М. Йосифова**. Калиакра. Том 1. Крепостно строителство. София, 1990; за Тимум (Българево) – **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития (края на III – VII в.). Велико Търново, 2002, 232–242; за Бизоне (Каварна) – **A. Salkin**. Bizone. – In: D. Grammenos, E. Petropoulos (eds.). Ancient Greek Colonies in the Black Sea 2. Volume 1 (BAR International Series 1675/1). Oxford, 2007, 37–50.; за Афродизион (Топола) – **С. Торбатов**. Укрепителната система на... Цит. съч., 251–257.

[163] Това би могло да се предположи за анонимния викус, засвидетелстван чрез терминален знак от неговото землище (**CIL**, III, 12508: Fines terrae vici), който се локализира на 3,2 км северозападно от с. Александрия, Добричко (**С. Торбатов**. Късноантичният град Залдапа... Цит. съч., 80). Следва да се отбележи, че това е най-голямото неукрепено селище (с площ около 300 дка), регистрирано досега на територията на Южна Добруджа. Наскоро станаха известни имената и на две села в околността на Дуросторум (*Gavidina* и *Arnumtum*), но техният статут и уредба са неясни (**И. Боянов.** Римските ветерани в... Цит. съч., 104–105).

[164] Приемствеността, а на места и континюитетът в използването на древни култови места от края на II-ото и I-ото хил. пр.Хр. през римската епоха са регистрирани навсякъде в ареала на разпространение на тракийската култура (**W. Szubert.** On the Sanctuaries of Lower Moesia and Northern Thrace. – Archeologia, 28, 1977, 48–60, 52–54). С напредъка на археологическите проучвания, примерите за това от територията на Добруджа непрекъснато нарастват (**Г. Атанасов.** Скални култови паметници в Добруджа (светилища, храмове, манастири). Силистра, 2004; **С. Торбатов**. 'Ηρος 'Ηῳαττος... Цит. съч., 80–91; **С. Торбатов**. Тракийско светилище от края на късножелязната и ранната римска епоха край Ефрейтор Бакалово, Добричко. – Известия на Археологическия институт, 39, 2006, 149–158; **Г. Атанасов.** Тракийски скален култов център по река Табан, Силистренско („Свещената долина на Залмоксис“). Силистра, 2006).

[165] **С. Торбатов**. Тракийско ямно светилище от римската епоха край Снягово (Южна Добруджа). – Археология, 2007, 1–4, 46–56.

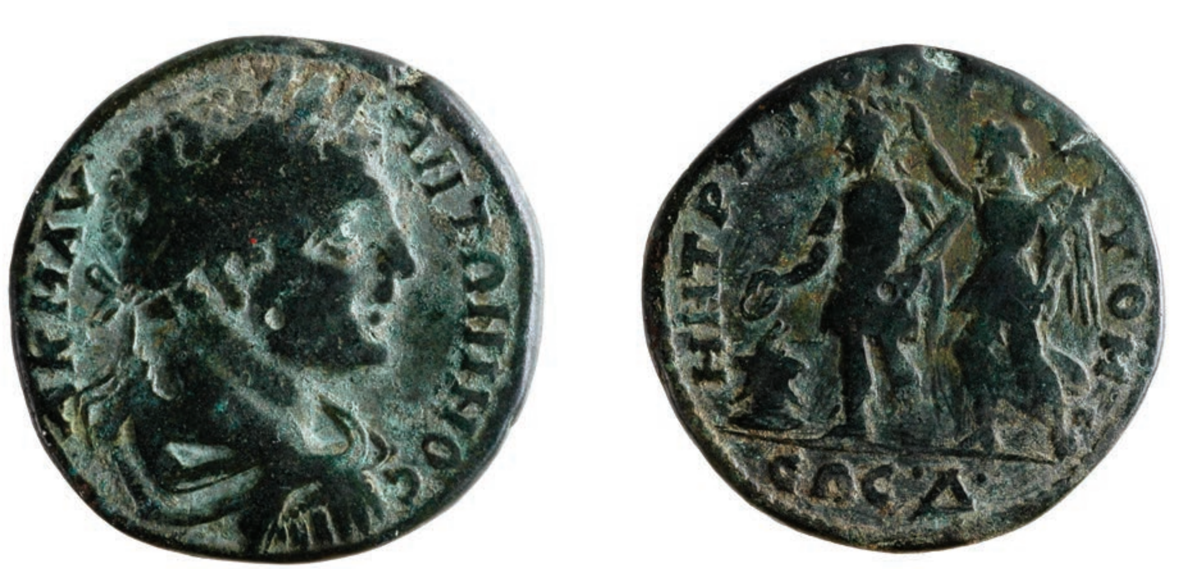

*Обр. 214. Монета от император Марк Аврелий Север Антонин Август (**Каракала**) (211–217 год.) от Томи. Лице и опако. Национален археологически институт с музей – БАН.*

От изтъкнатото дотук следва, че тезите за ограничена урбанизационна дейност и повърхностна романизация, обхващаща тесен кръг от господстващата прослойка, не са лишени от основания и правдиво отразяват картината на селищния живот през римската епоха в Южна Добруджа. Те обаче са явно неприложими спрямо северната половина на региона, където е регистриран интензивен градски живот, включващ освен старите гръцки полиси (Истрос, Томи и Калатис) и поне три новоосновани града с муниципиална уредба (Новиодунум[168], Трезмис и Тропеум Траяни[169]), а цялостната организация на селищната структура се отличава с типично римски облик.

---

[166] За резултатите от досегашните проучвания на могилните некрополи от римската епоха в Южна Добруджа и тяхната интерпретация вж.: **Г. Тончева**. Гробница до с. Пленимир. – Известия на Варненското археологическо дружество 8, 1951, 121–122; **М. Мирчев**. Гробни находки. – Известия на Варненското археологическо дружество, 9, 1953, 115–116; **Л. Бобчева.** Археологическа карта на Толбухински окръг. София (без година), 32, 45, 56, 58; **И. Василчин.** Каменна гробница от IV в. при с. Горун, Толбухинско. – Известия на Народния музей Варна, 14 (29), 1978, 111–116; **И. Василчин**. Могилни погребения от Толбухински окръг. – Известия на Народния музей Варна, 19 (34), 1983, 88–92; **И. Панайотов**. Разкопки на надгробни могили в Толбухински окръг. – В: Археологически открития и разкопки през 1982 г. Плевен, 1983, 45–46; **И. Панайотов**, **А. Салкин**. Разкопки на надгробни могили в Толбухински окръг. – В: Археологически открития и разкопки през 1983 г. Смолян, 1984, 37; **Л. Бобчева.** Шабла и нейният район в далечното минало. – В: А. Атанасов, Л. Бобчева, И. Василчин. Шабла. София, 1985, 7–19, 14, 20; **И. Василчин**. Могилни гробове при Великово, Добричко. – Известия на Народния музей Варна, 26 (41), 1990, 33–49; **С. Торбатов**. Могилен некропол от римската епоха край село Средина, Генералтошевско. – Добруджа, 9, 1992, 91–110; Василчин 1996–1997, 46–85; **С. Торбатов**. Нови открития в могилните некрополи край село Великово, Добричко. – Добруджа, 17–18, 2000, 32–60.

[167] Местонамирането на известните досега паметници на Тракийския конник и предполагаемата локализация на селските светилища в пределите на Южна Добруджа са отразени в: **TIR–K–35/2**. Популярността на култа тук рязко контрастира с останалата част от Добруджа, където е констатирано, че той не е бил особено разпространен вън от териториите на гръцките полиси (**M. Oppermann**. Der Thrakische Reiter des Ostbalkanraumes in Spannungsfeld von Graecitas, Romanitas und lokalen Traditionen. Langenweißbach, 2006, 104). Проученият през 1993–1996 год. голям светилищен комплекс край с. Телериг, Добричко (**С. Торбатов**. Античното култово средище край Телериг (предварително съобщение). – Научни съобщения на Съюза на учените в България – клон Добрич, 3, 2001, 141–147; **С. Торбатов.** 'Ηρος 'Ηῳαττος... Цит. съч., 80–91), се очертава като вероятен център за почитане на култа към Тракийския конник с регионално значение за цялата територия на Южна Добруджа.

[168] Муниципиалният статут на Новиодунум беше засвидетелстван епиграфски сравнително неотдавна: **A. Barnea**. Municipium Noviodunum. Nouvelles données épigraphiques. – Dacia, N.S., 32, 1988, 1–2, 53–60; **A. Barnea**. Municipium Noviodunum. – Peuce, 10, 1991, 1, 81–84.

[169] Напоследък се наложи мнението, че Тропеум Траяни е получил ранг на *municipium* още при основаването му в 109 г.: **A. Suceveanu**. A propos de l’urbanisme dans la Dobroudja romaine. – In: R. Frei–Stolba, H. Herzig (eds.). La politique édilitaire dans les provinces de l’Empire romain IIème – IVème siècles après J.–C. Actes du IIe colloque roumano–suisse, Berne, 12–19 septembre 1993. Berne – Berlin – Frahkfurt a. M. – New York – Paris – Wien, 1995, 11–17, 14–15.

Трета глава

АДМИНИСТРАТИВНА УРЕДБА. ВОЕННА ОРГАНИЗАЦИЯ. ПЪТНА СИСТЕМА.

Организирането на една римска провинция започвало с промяна във формите на собственост, с определянето на различните територии на градовете и военните части с оглед осигуряването на рекрути и събирането на данъци. В Долна Мизия, като погранична провинция, където задължително били настанени легиони и помощни войски, армията имала голяма роля. Присъствието на войската е свързано с организацията на военни лагери и настаняването на ветерани.

Добруджа постепенно била включена в системата на провинция Мизия и това забавило процеса на установяване на римските административни и фискални норми. Той приключил едва по време на управлението на император Траян (98–117 год.). Както и на други места, така и тук римската администрация запазила на първо време старите местни административни форми. По Черноморието това били старите елински колонии и техните територии. Вътрешността, където живеели и продължавали да живеят гети, преселени беси и други, била организирана в стратегия, както в системата на тракийското царство. И всъщност до 45 год. от н.е. Добруджа останала в неговите предели. Тук имало различни села и крепости, които в повечето случаи са били укрепени резиденции на местни племенни вождове.

Най-ранната известна документация е свързана с уреждането на икономически и административни проблеми на елинските колонии. Запазен е един изключително интересен надпис – решение на управителя на провинция Долна Мизия Либерий Максим от 25 октомври 100 год., с което се определят точно границите на територията на град Истрос и се признават определени негови права. На жителите на Истрос се давала привилегия да ловят риба в района на Дунавската делта, като се освобождават от такси с изключение на някакви редовни и задължителни постъпления. Това решение било от жизненоважно значение за града, тъй като от столетия риболовът бил основен поминък на неговите жители. Към този документ били приложени няколко писма на по-раншни управители на провинция Мизия от времето на императорите Клавдий (41–54 год.) и Нерон (54–58 год.), а именно на Турий Гемин, Флавий Сабин, Плавций Елиан и Помпоний Пий, които третират същите проблеми и били цитирани отново, за да се утвърди окончателното решение на римската провинциална администрация по отношение на правата на града.[170]

Това показва как още в първите години от установяването на официалната римска власт тя започнала дейността си с уреждане на административните въпроси на заварените елински колонии. Очевидно са съществували някои нерешени проблеми, тъй като в документите става дума за делегация на истрийците, за разискване и доказване на определени права. Документът на Либерий Максим, основавайки се на предишни решения, ясно и категорично решава тези въпроси в духа на цялостната административна реорганизация на балканските области, типична за управлението на император Траян. В текста, при определянето на границите на територията се подчертава, че това са „границите на вашите предци“. Документът взема отношение и към проблемите на митническите такси по брега на Дунав, т.нар. „митническа област на тракийския бряг“ (*Portorium Ripae Thraciae*). По всяка вероятност подобни решения били издадени и за другите елински колонии, но те не са запазени.

В политико-правно отношение елинските колонии са влезли в империята под формата на „съюзници“, гарантирала им се „целостта на границите и правото на самоуправление“. Юридическият статут на тези градове е бил *civitates foederatae* или *liberae*. Формално те се намирали извън границите на провинцията, били изключени от намесата на нейния управител и от присъствието на римски гарнизони. Те запазвали своите политически и религиозни институции, имали свое монетосечене. В Томи специално към старите фили възникнала и „*Фила на римляните*“, за да се включат и римските граждани[171], които били влиятелни, но ограничени. Римски граждани имало и в Калатис.[172] Жителите на елинските колонии нямали права на римски граждани освен в случаите, когато са ги получили по военен или друг път (до 212 год.). Свободните граждани образували народното събрание на града, от средите на което се избирал и „съвет“. Тези градове никога не били романизирани и никога не се превърнали в центрове на силно римско влияние.

---

[170] **D. M. Pippidi**. Hotărnicia consularului Laberius Maximus. – Contibuţii la istoria veche a Rominâei, Bucureşti, 1958, 171–196.

Още от началото на римското владичество елинските градове били организирани в една общност, която в документи от II–III век се нарича „общност на елините от Евксинския Понт“, или „пентаполис“, т.е. обединение на пет града – Томи, Истрос, Калатис, Дионисопол и Одесос. За известно време (от Антонин Пий до Каракала, т. е. в периода 138–212 год.) се предполага, че съществувал „хексаполис“, т.е. че и Аполония била член на този съюз. Тази особена федерация на градовете имала религиозен и културен характер. Начело стоял „понтарх“ със седалище в Томи. Понтархът вероятно е бил и „архиеревс“, т.е. пръв между жреците на койнона. Предполага се, че пентаполисът е възникнал при управлението на император Траян, защото данните за по-ранното му съществуване не са сигурни. Съветът на пентаполията, т.нар. койнон, бил подчинен на провинциалния управител, но в религиозно отношение бил независим от официалния държавен култ, чието седалище било в Трезмис, една от най-важните опорни точки на римската власт в Добруджа.[173]

В тази част на Долна Мизия, обхващаща добруджанските земи, нямало други градове освен елинските чак до 60-те години на II век, когато на канабните селища край Трезмис и по-късно на Дуросторум (вероятно при император Каракала през 212 год.) било дадено правото на муниципия (градове с пълни права и всички задължения на римски граждани). Следователно поне до средата на II-и век край лагерите на двата легиона имало само канабни селища и викуси, в които се заселвали ветерани, без нито едно от тях да притежава правата на римски град. Положението на Тропеум Траяни не е съвсем ясно. Според някои изследователи, основан при император Траян, той получил правата на муниципия, а според други – той е съществувал като викус и едва по времето на Марк Аврелий (161–180 год.) или при Септимий Север (192–211 год.) получил тези права.[174] В тази част на провинцията нито един от възникналите градове не получил правата на колония. В цяла Долна Мизия имало само една колония и това бил Ескус. Този факт е много съществен при разкриване на характера на романизацията на провинцията изцяло и в частност на Добруджа, тъй като степента на романизация се измервала с броя на римските граждани, които главно са жители на муниципиите и колониите.

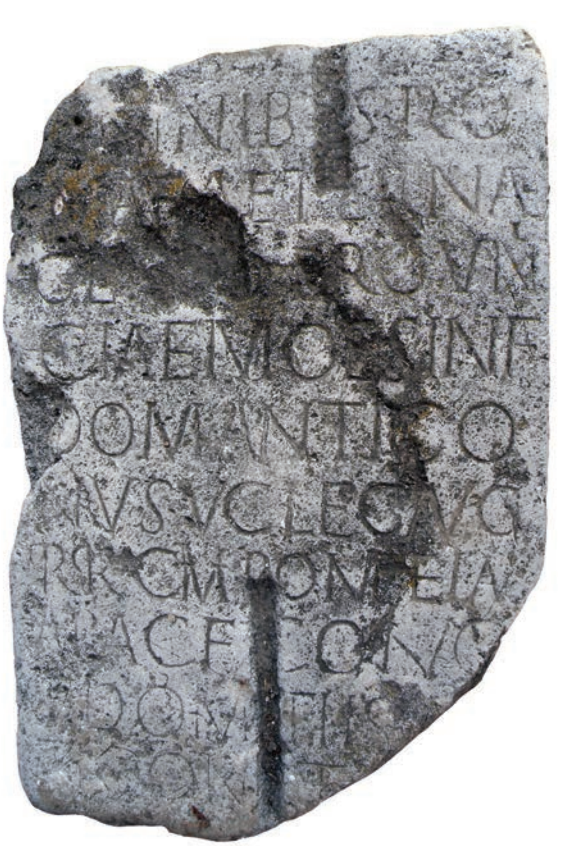

Обр. 215. Официален надпис на Домиций Антигон, управител на провинция Долна Мизиа (235–236 год.). Регионален исторически музей – Силистра.

Муниципиите били управлявани от двама избрани магистрати, които имали и съдебна

---

[171] **Em. Doruţiu-Boilă**. Triburile la Tomis în epoca Romană. – St. clas., XII, 1970, 117–126.

[172] **A. Radulescu**. Inscription inedite de Callatis. – St. clas., IV, 1962, p. 275–279 – надпис от 103–116 год.; A. G. Poulter. CIL, III, 6155 a third Centuri inscription from Tomis. – Dacia N. S., 22, 1978, 239 сл.

[173] Виж за това в най-пълното изследване на **G. Mihailov**. The Western Pontic Koinon. – Epigraphica, 1980.

[174] **Em. Doruţiu-Boilă**. Über den Zeitpunkt der Verleihung des Munizipalrechts in Scythia Minor. – Dacia, N. S., 22, 1978, 245.

Обр. 216. Милиарна колона от император Максимин Тракиеца.

власт (т.нар. дуумвири). Те били избирани за срок от пет години. Римските граждани в тези муниципии образували местното народно събрание (*ordo decurionum*). Тяхната икономическа база била средното и едрото земевладение. Те били собственици на обширни крайградски имения, т.нар. „вили“, обработвани от роби или отдавани под аренда на селското население. По същество това била господстващата робовладелска върхушка в тази част на провинцията. В документите естествено се отбелязват и други, характерни за муниципиите длъжности – едили, квестори, авгури и други.

С развитието на градовете и селата, с настаняването на различни военни части постепенно се оформят и съответните градски и селски територии. На базата на надписи с данни за границите на някои от тези територии днес се приема с известни колебания за отделни случаи съществуването на следните територии в римска Добруджа: териториите на елинските градове – Истрос, Томи, Калатис[175], Дионисопол, Одесос; на градовете край Дунав – Капидава[176], Трезмис, Новиодунум, Дуросторум. Засвидетелствани са и три селски територии: *civitas Ausdecensium* с тракийско население; може би *civitas Argamensium* с център селището Аргамум, северно от Истрос, и една територия с неизвестно име – обектът, център на тази територия, е днешният Барбоши, наситен с много археологически паметници. Последната територия се намира в Южна Молдавия, която тогава била част от провинция Долна Мизия и засега не е идентифицирана с нито едно от съществуващите и известни тук местни имена на селища.

Като област с предимно аграрен характер преобладаващата поселищна единица в Добруджа била оня тип селище, известно в официалната документация като викус. Териториите на тези „*vici*“ били ръководени от квинквеналис, избиран за срок от 5 години. Административно начело на селската територия стоял съвет от собственици – куриали, очевидно римски граждани, притежатели на имения в съответните райони.

В запазени надписи от Добруджа има много и разнообразни данни за викусите. Засега са известни имената или пък знаем за съществуването общо на около 30 такива села. Някои, например викус Целерис, имали само един магистрат – „кмет“; други като викус Секундини – по двама магистрати; а някои като викус Квинционис – имали двама магистрати и един квестор. Тези викуси вече се доближават административно до квазимуниципиална организация. Подобни случаи с избор на повече от един магистрат се налагали поради разнородното население – в селищата живеели римски граждани и траки. От няколко запазени надписа, и то издадени в последователни години, се вижда, че единият магистрат задължително бил римски гражданин, а другият – тракиец. Това положение се запазило в продължение на няколко десетилетия. Надписите датират от първата половина на II-и век и показват запазването на етническия характер на това население и едновременното съществуване на двата етнически елемента в една и съща социална среда.

---

[175] **Em. Doruţiu-Boilă**. Zur Abgrenzung des Territoriums von Kallatis. – Dacia, N. S., XV, 1971, 325–333.

[176] **M. Munteanu**. Cu privize la organizazea... Цит. съч., 211–222.

Военното дело в тази част на провинция Долна Мизия представлявало важен елемент от нейната организация поради особеното място, което заема Добруджа като естествен път за преминаването на племената от североизток на юг. През първата половина на I-и век от н.е., когато Добруджа все още не била включена в Мизия, в известните от тогава крепости Трезмис и Егисос, разположени на важни стратегически места, имало тракийски гарнизони под римски военен контрол. В случай на нужда римските части идвали тук по удобния речен път. Това са и първите данни за съществуването на речна дунавска флотилия, която укрепнала организационно при император Веспасиан (69–79 год.) и в чест на когото идва епитетът ѝ *Flavia* в някои от надписите. Тъй като през втората половина на I-и век тази флотилия била главната защитна сила на долнодунавския лимес, подкрепена с няколко помощни военни части във вътрешността, има основания да се предполага, че тази част от лимеса имала статут на префектура (военноорганизирана област). Известен е един Марк Арунций Клавдиан, който бил „префект на мизийската флота и на дунавския бряг“ през последните години от управлението на император Домициан (81–96 год.). Не е известно къде е бил центърът на тази префектура. Тя естествено престанала да съществува, когато в Дуросторум и Трезмис били настанени два легиона, и отпаднала необходимостта от нея.[177]

Данните за разположението на военните лагери и части в Добруджа през втората половина на I-и век, т.е. преди организацията на лимеса по време и след дакийските войни на император Траян, са малко. Не разполагаме с никакви археологически и епиграфски документи за лагери на военни части до времето на император Веспасиан, а за настаняването на легиони и до това на император Траян. През втората половина на I-и век на някои места по лимеса имало само отделни али или кохорти. Според една военна диплома от Алтинум през 99 год. гарнизонът в Долна Мизия се състоял от 6 али и 13 кохорти, т.е. тя разкрива военното състояние на провинцията точно преди началото на Първата дакийска война. Известно е също, че до началото на II-и век в Дуросторум лагерувала Втора флавиева британска кохорта, а в Трезмис – Втора панонска ала. Засега не се знае точно какви помощни войски са били настанени в Добруджа. В тези земи римските легиони идват едва в началото на II-и век. Това са XI-и клавдиев в Дуросторум (от 106 год.), който остава тук до края на античната епоха, и V-и македонски в Трезмис (от 107 год.), който остава до времето на император Марк Аврелий (167 год.), когато бил предислоциран в Потаиса в Дакия.

По надписи и тухли с печати на помощни войски са установени следните военни лагери на такива формирования: Втора испанска и аравийска али в Карсиум; Първа дарданска и Първа веспасианова али в Арубиум. Вероятно част от гарнизона на Добруджа са били Атекторигианска ала и алата Августова Мизийска торквата. Тук са лагерували още II-а аравакийска кохорта, II-а матиакска кохорта в Барбоши, I-а лузитанска кохорта в Кандидиана–Нигринианис, I-а тракийска кохорта в Трансмариска, I-а германска кохорта в Капидава.[178]

Същевременно от I-и италийски легион, който станувал в същата провинция (в Нове – дн. Свищов), и от легионите в Добруджа били изпращани така наречените вексилации (военни подразделения) на важни в стратегическо отношение места. Такива вексилации, например на I-и италийски и на V-и македонски легиони, имало в Тропеум Траяни. Изобщо във вътрешността на Добруджа имало сравнително малко военни части; в гръцките градове по черноморското крайбрежие нямало никакви, а известните военни единици били разположени само по Дунавския лимес.

---

[177] Виж за това: **Em. Doruţiu-Boilă**. Der Niedermoesische Limes unter Domitian zu einer Inschrift aus Ephesos. – Studien zu den Militärgrenzen Röms, II, Koln/Bonn, 1977, 289 сл.

[178] За военните части в Добруджа сравни данните у: **A. Aricescu**. Armata in Dobrogea... Цит. съч. Авторът пресилва значението на военните части в Добруджа, като от надгробните надписи на починали ветерани неправилно съди и за разположението на съответните военни части. Той говори и за военни формирования в елинските колонии, което не отговаря на действителното състояние на нещата.

Укрепването на дунавската граница и поставянето на стабилни основи на военната му организация започва едва в началото на II век. Общо за границата в тази част на Дунав през II–III век може да се каже, че не се отличавала с голяма концентрация на крепости и военни части. Това е много по-късно явление, от IV–VI век, когато по археологически данни по добруджанския лимес са установени около 45 укрепления, със сигурни сведения за наличието на военни части в тях. Но тогава тази отсечка от лимеса придобива жизнено значение за Източната Римска империя. По-голямата част от тези кастели не са изследвани археологически и затова няма сигурни данни, от които да се види колко от тях са съществували и по-рано. Като косвено доказателство за сравнително слабата организация на охраната на лимеса през II–III век могат да послужат почти безпрепятствените нашествия през Дунава на различни племена. Очевидно се е разчитало на съществуването на Траянова Дакия и на разположените в нея голям брой военни части.[179]

Пътната система в една провинция е важен елемент от нейната административна и военна организация. Навсякъде, където проникнали римляните, след като завладявали определени области и настанявали войските си в тях, те незабавно започвали пътно строителство, което им осигурявало сигурен контрол на територията и условия за икономически просперитет. Основни извори за пътищата в Добруджа са някои сведения от Певтингеровата карта и от т. нар. Антонинов итинерар, които отразяват състоянието им през II–III век.

В Добруджа римляните заварват един много **стар път**, **който свързвал градовете по западния бряг на Черно море** и който в различни варианти бил използван още през V-и век пр.н.е. Той е вървял от юг на север по следното трасе: **Одесос–Дионисопол–Бизоне–Тиризис–Калатис–Стратонис–Томи–Истрос**. Сега му била направена каменна настилка, а по протежението му били построени пътни станции, съобразено с римската традиция.

Друг важен път следвал течението на Дунав и свързвал всички селища и кастели, разположени на десния му бряг. Неговото изграждане започнало на части в края на I-и и началото на II-и век. Няма данни кога е бил създаден секторът му по добруджанския лимес, но като се вземат предвид сведенията за движението на военните формирования, това трябва да е станало през първата половина на II-и век. Най-ранната милиарна колона от Добруджа засега е известна от 118 год. Известно е и времето на последната редакция на итинерарите, т. е. тя отразява състоянието на пътищата в края на III-и и началото на IV-и век. Съпоставяйки обаче данните от по-старата Певтингерова карта и от по-късния **Антонинов пътеводител**, може да се види, че още през III-и век възникват нови пътни станции: по дунавския бряг от Трансмариска пътят е вървял през **Нигринианис (преименуван през III-и век на Кандидиана)–Тегулициум–Дуросторум–Сукидава–Алтинум–Флавиана–Аксиопол–Капидава–Циус–Берое–Трезмис–Арубиум–Диногеция–Новиодунум–Египсос–Халмирис** и от там се е свързвал с крайморския път при Истрос.

Трети път, който съществувал като съобщителна артерия далеч преди римското владичество, е пътят, който пресичал вътрешността на Добруджа и съединявал морето с река Дунав. Той излизал от Марцианопол и минавал през **Залдапа (Аптаат)–цивитас Аусдецензиум (Асарлич)–Тропеум Траяни–Мирча вода (може би Трез Протоме)–Улметум–Ибида**. Оттук имало отклонения за Трезмис, за Новиодунум и за Египсос. Не е случайно обстоятелството, че това е най-дълго време подържаният път в Добруджа; от него са и най-късните (до края на IV-и век) запазени милиарни колони от балканските провинции на империята. По този път минал и император Теодосий I (379–395 год.) в похода си срещу остроготите през 386 год.

Итинерари и археологически находки посочват също пътища и връзки между морето и Дунава: път от Марцианопол за Дуросторум; път от Калатис за Тропеум Траяни и оттам за Дуросторум. През връзката Трез Протоме минавал пътят от Томи за Аксиопол. Отделни пътища свързвали Томи и Истрос с Капидава и Карсиум.[180]

---

[179] Виж обобщението на досегашните проучвания у: **I. Barnea-Gh. Ştefan**. Le limes Scythicus des origins a la fin de l'Antiquite. – Actes IXe Congres d'etudes sur les frontieres romaines. Bucuresti/Koln/Wien, 1974, 15–25; **A. Aricescu**. Auxilia limitis Scythici… Цит. съч., 117–122.

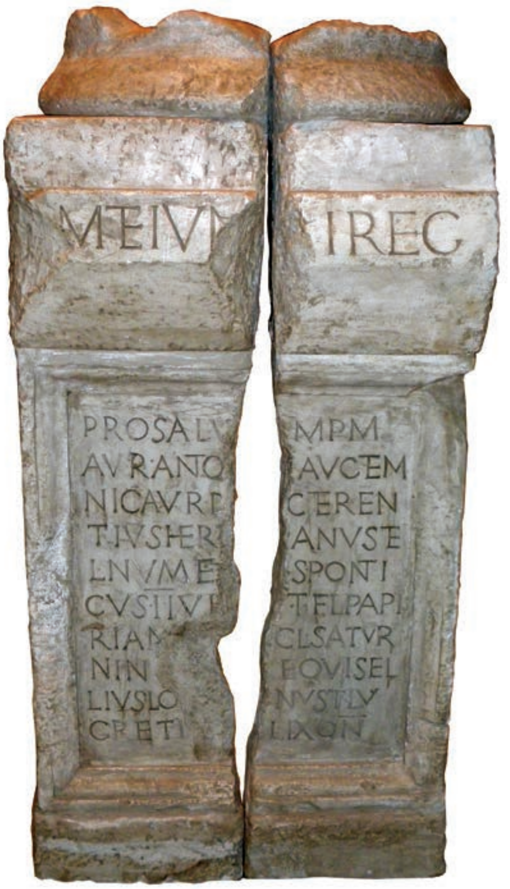

Обр. 217. Латински надпис с името Municipium Aurelium Durostorum от времето на император Марк Аврелий Антонин (161–169 год.). Регионален исторически музей – Силистра.

Обр. 218. Постамент с надпис, издигнат от заселници ветерани от XI-и клавдиев легион във викуса край Дуросторум през 209 год. Регионален исторически музей – Силистра.

Всички изброени пътища, както и пътната мрежа в цялата провинция били предмет на грижи през II–IV век. Служители от ведомството на провинциалния управител чрез съответните градове, на чиято територия минавали пътищата, следели за тяхното поддържане. Изградени били много пътни станции – по-големи за пренощуване (манзии) и по-малки за смяна на конете (мутации). Военни лица, т.нар. бенефициарии, изпратени от съответните военни части, се грижели за реда и сигурността по пътищата. Около някои пътни станции, при благоприятни икономически условия, възниквали тържища – явление, известно и в другите римски провинции. Те имали важно значение и за развитието на земеделието и търговията. По пътищата редовно били поставяни милиарни колони с означение на разстоянието в мили, а по-късно те били издигани основно като акламация към императорите по различни поводи, а понякога и поради личното им преминаване през някои от местата.

Римската пътна система в цялата провинция Долна Мизия и в частност в Добруджа била много стабилно изградена и трафикът добре организиран и сигурен. Независимо че последните сведения за пътни поправки (по данни на най-късните милиарни колони) достигат до края на IV-и век, движението на военни части и нашественици по тези пътища не прекъсва през цялата Късна античност, чак до края на VI-и век.

---

[180] Основните писмени извори виж у: **K. Miller**. Itineraria Romana. I. Stuttgart, 1916.

Четвърта глава

ГРАДОВЕ И ГРАДСКИ ЖИВОТ. СОЦИАЛНИ ОТНОШЕНИЯ

Развитието на поселищния живот в Добруджа до голяма степен е предопределено от природно-географските условия: най-големите градове са по черноморското крайбрежие, а други градски центрове възникват по дунавския бряг. Във вътрешността големите центрове са съвсем малко и се развиват предимно на кръстопътища като Тропеум Траяни и значителен брой села, които възникват в една област с отлични условия за земеделие. Данните, с които разполагаме до момента, показват по-гъста мрежа от села в северната част на областта, отколкото в южната. Големите водни пътища – Дунав и Черно море – винаги са били основните съобщителни връзки на този район с останалия свят и същевременно са предлагали добри условия за организация на износа на производството му, а също така били едни от артериите, по които най-лесно пристигали вносни стоки.

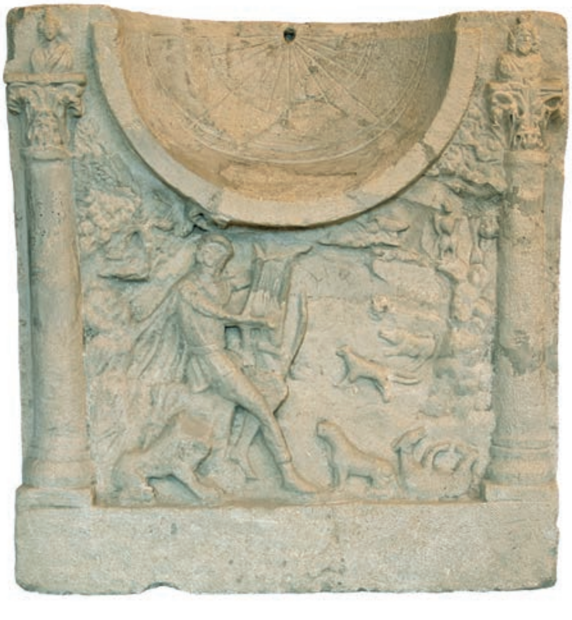

Обр. 219. Слънчев часовник със сцена от мита за Орфей от Дуросторум (II–III век). Регионален исторически музей – Силистра.

Местоположението на Добруджа, заключена между долното течение на Дунав, неговата делта и Черно море, определя и характера на този регион като естествена сухоземна връзка между южните области на Европа и азиатския континент – една роля, която той е играл през всички исторически епохи. Това определяло и стратегическото значение на този ареал, а оттук произтичат и грижите за неговото укрепяване и за изграждането на много крепости по брега на Дунав и на възлови места навътре в континента.

В много селища в Добруджа се наблюдава топографски континюитет, т.е. на удобни за живот места възникват селища през различни исторически епохи. Единственото средство да се проследи поселищната история са археологическите разкопки. Такива изследвания не са провеждани навсякъде, а на много места е разкриван само римският или части от римския период, без да се търсят следите от по-старото гетско селище. Освен това комплексното изучаване на данните от имената на селищата, писмените извори, като Страбон, Плиний, Птолемей, сведенията от римските пътеводители, описанията на черноморското крайбрежие, някои епископски списъци (за последния период от античната история на Добруджа) ще позволи да се проследи развитието на отделните селища и да се определят хронологичните граници на тяхното съществуване. Голямо е значението на епиграфския материал (за I–III век) особено по отношение на селата, тъй като предлага данни за техните имена, позволява да се проследят етапите в административното развитие на дадено селище (викус, канабе, муниципия).

В средата на I-ви век от н. е., когато Добруджа официално е включена в римската провинция Мизия, респективно в Долна Мизия след разделянето ѝ през 86 год., римляните заварват тук само различни по големина села, известен брой крепости и старогръцките колонии по черноморското крайбрежие. През това време край Дунав, както и във вътрешността на Добруджа, още не е имало градове. Независимо от краткото по време издигане на племенния съюз на Буребиста социално-икономическите условия не били стигнали до такава степен на развитие, която да доведе до възникването на градове. По-големите селища очевидно били укрепени резиденции на отделни племенни владетели (например неколкократно споменаваната вече

Генукла, където гетите съхранявали като свещена плячка римските знамена, отнети при победата над Хибрида в 61 год. пр.н.е.). При завладяването на земите между Дунава, Балкана и Черно море римляните избили и унищожили голяма част от местното население, за което ясно свидетелства разказът на Дион Касий. Не е случаен фактът, че само за около 50 години в тези земи, включително и в Добруджа, на два пъти били преселвани отвъддунавски племена – по времето на Октавиан Август 50 000 и при Нерон 100 000 души. Тези преселници създавали свои села, някои от които са могли да се превърнат и в по-големи селища.

По черноморското крайбрежие продължили съществуването си, без да пострадат от римското завладяване, Истрос, Томи, Калатис, Дионисопол, Карон Лимен („пристанище на карите"), Бизоне, Тиризис.

По течението на Дунав са известни следните селища: Дуросторум, Сукидава, Сакидава, Капидава, Аксиопол, Карсиум, Берое, Трезмис, Егисос. Последните две са споменати и от Овидий като силни крепости. Три селища – Новиодунум, Арубиум и Алиобрикс, носят келтски имена и вероятно са останали от келтите, разпръснати през III-и век пр.н.е. из балканските земи. От вътрешността на Добруджа е известно името само на едно по-значително тракийско селище – Залдапа. По археологически път са открити и други тракийски селища от предримската епоха, но техните имена не са известни. Така например на левия дунавски бряг при устието на р. Серет до днешното село Барбоши има значителни по площ останки на селище от предримската епоха, което поради благоприятните условия продължило да съществува и през римско време. В него е открита вносна гръцка керамика и няколко надписа от II-и век.

С установяването на римската власт, с прокарването на пътища и с развитието на урбанизацията, се появяват и имена на нови селища, и нови пътни станции: Диногеция, Стратонис, Тимогиция, Улметум, Халмирис (или Салморус), Ад Стома, Валис Домициана, Ад Салици, Трез Протоме („Трите статуи"), Флавиана, Циус и единственият създаден изцяло от римляните нов град – Тропеум Траяни. Римската урбанизационна дейност в Добруджа следователно, била сравнително ограничена. Тя е два пъти по-малка отколкото в останалата част на Долна Мизия, където при император Траян са създадени два нови града – Марцианопол и Никополис ад Иструм, които имали много по-голямо значение от Тропеум Траяни. Римляните обаче развили укрепителната система по Дунавския лимес, създали редица военни лагери (тази политика придобива особено широки размери през IV-и – VI-и век), но тази строителна дейност била ограничена само по десния бряг на Дунав.

Обр. 220. Мраморна статуя на император Марк Аврелий Север Антонин Август (Каракала) (211–217 год.) от Дуросторум. Регионален исторически музей – Силистра.

По-широка била римската аграрна колонизация на Добруджа, която се изразила в заселване на много ветерани, в създаване на техни робовладелски имения („вили"), в развитието на много села, които в повечето случаи вероятно са възниквали около подобни имения. Жителите на тези села били преселени римски граждани и траки. Това е напълно естествено

Обр. 221. Мраморна глава – жрец на Великата богиня-майка, III-ти век сл. Хр. Исторически музей – Балчик.

в една ярко изразена аграрна област, където тогава липсват условия за създаване на градове – особено във вътрешната ѝ континентална част.

В социално-икономическо отношение най-стабилно продължили да се развиват старите елински колонии, в които населението било много разнородно. Това е едно провинциално население, типично за Римската империя и особено за източните ѝ провинции: то се състояло от потомци на старите жители, вече твърде смесени с местни елементи, много преселници от Мала Азия, Сирия, Египет, римски ветерани, други римски граждани и пр. Имало и доста либертини (освободени роби), които постепенно заемали високи позиции в търговията и в занаятчийското производство. Тези градове сега се превърнали в удобни износни пунктове на едно значително земеделско производство, което им създало условия за икономическо замогване. В това отношение елинските градове северно от Стара планина – от Одесос до Истрос – имали по-благоприятен път на развитие от южно разположените, като Месамбрия и Аполония, които през този период икономически западат. Икономическият подем на тези градове намерил израз в строителството на монументални обществени сгради, в развитието на висока материална и духовна култура.

* * *

Истрос дължал икономическото си благополучие основно на риболова. Той успял да защити правата си, свързани с този поминък, пред римската власт още с нейното установяване. Те били потвърдени официално в 100 год. и очевидно се спазвали и през II-и век. Градът притежавал и значителна територия, в която имало немалък брой села, бил средище на сухоземни пътища, свързващи морето с отвъддунавските земи. Истрос имал собствено монетосечене. Неговият икономически разцвет бил особено силен през епохата на Северите до към 238 год., когато сериозно пострадал от първите варварски нашествия. През IV-и – VI-и век той не успял да достигне старото си благополучие и с основание Амиан ще го нарече „някога цъфтящия град Истрос“.[181]

Томи бил най-развитият в социално, икономическо и административно отношение град. През II-и век той бил седалище на пентаполията на елинските колонии. В него са намерени най-много надписи на гръцки и латински език, открити са много археологически доказателства за монументална обществена и култова архитектура. Особено значение за монументалната антична скулптура в града имат откритите напълно запазени 24 статуи и вотивни релефи на различни божества. Това е една колективна находка, вероятно укрита около началото на IV-и век, за да бъде запазена от християните, които фанатично унищожавали произведенията на античната култова скулптура. Градът имал най-доброто пристанище на добруджанското крайбрежие и през римско време бил главният морски център за внос и износ в региона. Той бил много добре укрепен, издържал на много обсади благодарение на здравите си стени и подземния си водопровод. Томи имал право на собствено монетосечене.[182]

---

[181] Виж за това: **D. M. Pippidi**. Histria aux I^{er} – III^{e} siecles. – Dacia, N. S., XIX, 1975, 141–150.

[182] **Em. Doruţiu-Boilă**. Contribution epigraphique a l'histoire de Tomis a l'epoque du Principat. – Dacia, N. S., XIX, 1975, 151–160; **V. Canarache**, **A. Aricescu**, **V. V. Barbu**, **A. Radulescu**. Tezaurul de sculpturi de la Tomis, Bucureşti, 1963.

За **Калатис** има сравнително по-малко сведения в сравнение с останалите черноморски градове, тъй като той не е свързан с някои пособени събития от I-и до III-и век. Градът, все пак, също е сякъл свои монети до 250 год.[183]

Същото е положението и с **Дионисопол**. Градът сече свои монети до 200 год., до Гордиан III (238–244 год.), което показва, че неговият разцвет също бил ограничен главно в епохата на Северите, от което време датират и най-забележителните находки от римската епоха там.[184]

Селището **Бизоне** (дн. Каварна), след като пострадало сериозно от катастрофалното земетресение през I-и век пр.Хр., не могло да достигне отново предишния си разцвет и богатство. Неговото историческо значение нараства в късноантично време.[185]

Значението на градовете и селищата край Дунава се определя преди всичко от ролята им на опорни военни пунктове и като лагери на военни части. Най-значителният град на левия добруджански бряг на реката бил **Дуросторум**. На това място край старото тракийско селище, през втората половина на I-и век от н.е. била на лагер военна кохорта, която при император Траян била преместена и заменена с лагер на XI-и клавдиев легион. Последният останал на това място до края на античната епоха и имал голямо значение за по-нататъшното стратегическо и икономическо развитие на града. Най-вероятно чак при император Каракала край старите Елиеви канаби, възникнали около лагера на легиона, се оформил и Муниципиум Аурелиум Дуросторум. Той се разраснал от съществуващия вече викус, заселен с ветерани и местни жители. Археологическите разкопки разкриха монументални обществени сгради и много добре изградена крепостна стена. Дуросторум е един от най-силно укрепените градове край Дунав, център на значителна територия. Големият брой статуи, надгробни релефи и вотивни плочки разкриват високото ниво на римската провинциална скулптура. Оттук произхождат и много надписи от средата и вто-

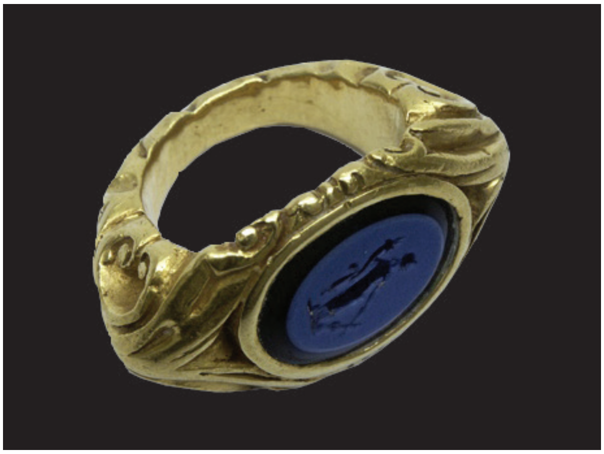

Обр. 222. Златен пръстен с изображение на Фортуна от Дуросторум. Регионален исторически музей – Силистра.

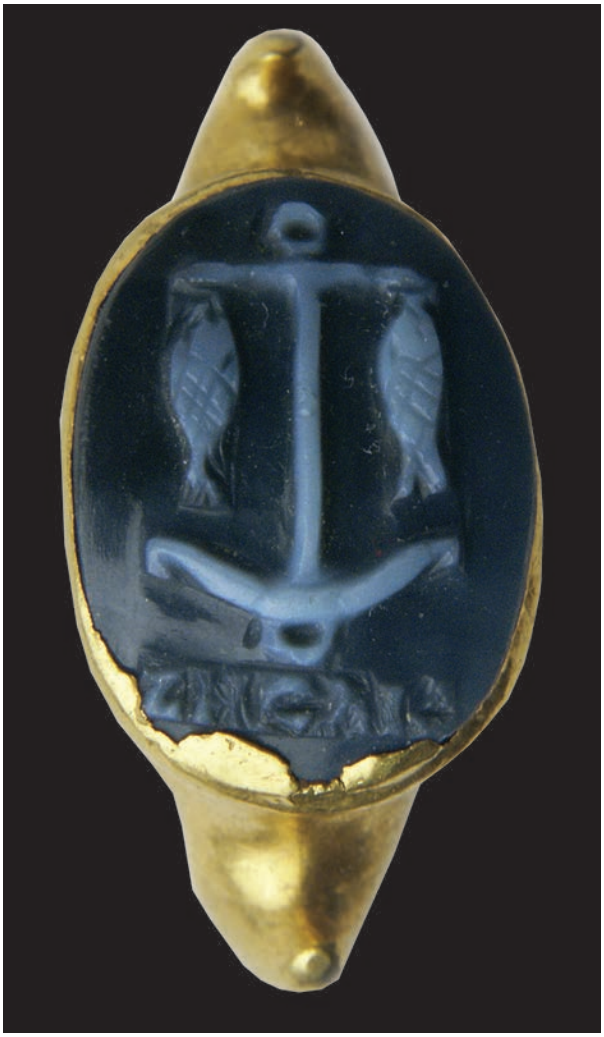

Обр. 223 Златен пръстен с камея от Дуросторум (края на III-и – началото на IV-и век). Регионален исторически музей – Силистра.

---

[183] **Al. Ştefan**. Callatis a l'epoque du Haut Empire a la lumieredes decouvertes epigraphiques. – Dacia, N. S., XIX, 1975, 161–172.

[184] Изворите и литературата за Дионисопол виж у: **Mihailov**. **IGBulg**., I^2, 50–51.

[185] Изворите и литературата за Бизоне виж у: **Mihailov**. **IGBulg.**, I^2, 35.

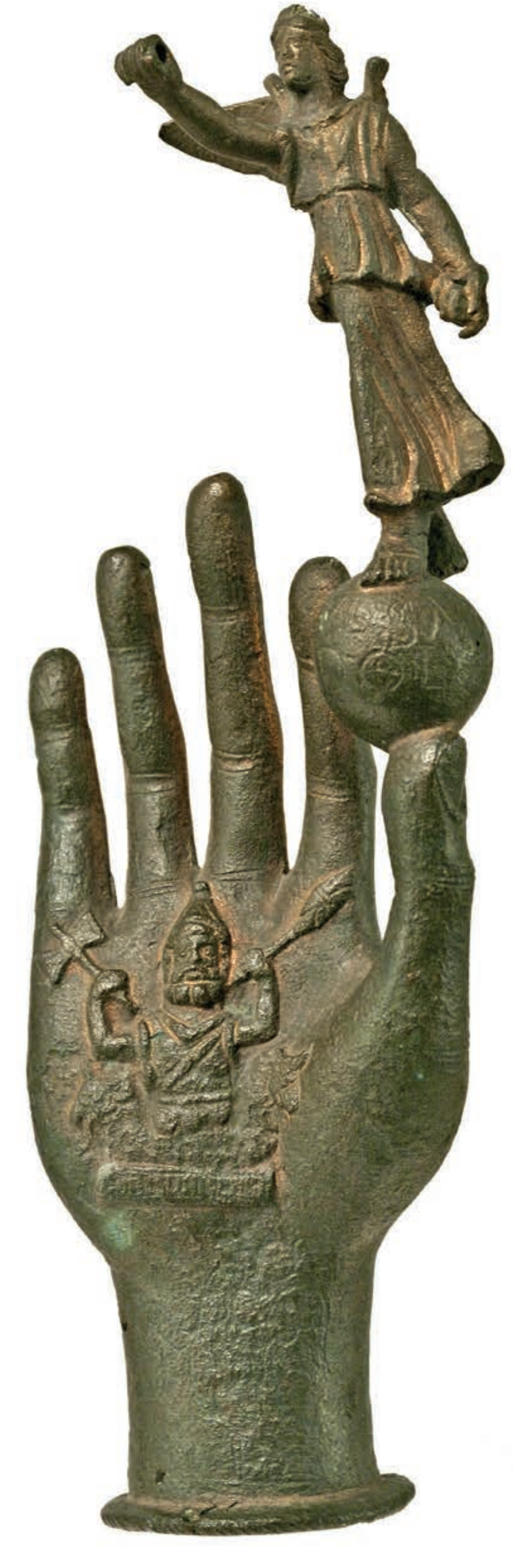

Обр. 224. Бронзова вотивна ръка на Юпитер Долихен с богинята на победата Нике. Исторически музей – Каварна.

рата половина на II-и век до средата на III-и век. Това бил най-големият икономически и културен център в тази част на Добруджа.[186]

Аксиопол бил старо гетско селище, възникнало на важно кръстовище, където е най-късото разстояние между Дунав и Черно море. Той бил седалище на римски военни части и на римската дунавска флотилия – един от опорните пунктове в защитата на долнодунавския лимес през II-и – III-и век.

Капидава е друго старо гетско селище, което през II-и – III-и век се превръща в център на значителна територия, важен пункт на римската отбрана поради кръстопътното си местоположение. Тук лагерували части на I-и италийски легион, а през първата половина на II-и век и една кохорта.[187]

Арубиум още в началото на завладяването на Добруджа бил превърнат от римляните в кастел, в който от края на I-и до средата на III-и век имало на постоянен лагер една ала.

Другото селище с келтското име **Новиодунум** се споменава едва от Клавдий Птолемей. То било военен център и база на дунавската флотилия. През 178 год. мястото все още било викус, заселено с римски граждани и ветерани. Известни са малко надписи от това селище. Неговото значение нараства значително през IV-и – VI-и век[188]

Край тракийското селище **Карсиум** още в началото на II-и век бил разположен военен лагер на римска кохорта. През II-и – III-и век мястото е опорен пункт в защитата на дунавския лимес. Около 200 год. тук била дислоцирана Втора испанска и аравакийска ала, която трябвало да поправи минаващия през Карсиум път. Селището се намирало на важен кръстопът и се споменава във всички пътеводители.[190]

---

[186] **Я. Тодоров**. Durostorum. Принос към античната история на Силистра, С., 1927; **B. Gerov**. Zum Problem der Entstehung der römischen Städte am unteren Donaulimes. – Beiträge zur Geschichte der römischen Provinzen Moesien und Thrakien, Amsterdam, 1980, 351 сл.

[187] **E. Condurachi**. Neue Probleme und Ergebnisse der Limesforschung in Scythia Minor. – Studien zu den Militärgrenzen Roms (Vorträge des 6 Intern. Limes–congresses), Köln/Graz, 1967, 162 сл.

[188] **Al. Barnea**. Contributions epigraphiques a l'histoire de la ville de Noviodunum. – Dacia, N. S., XIX, 1975, 255–261 и цитираните там извори и литература.

[190] **E. Condurachi**. Neue Probleme… Цит. съч., 169 сл.

Старото тракийско селище **Берое** през II-и – III-и век се споменава само като пътна станция. Най-голямо стратегическо значение за северната част на Добруджа имало старото, укрепено тракийско селище **Трезмис**. То е било гранична крепост на тракийското царство и обект на дакийски нападения, защото контролирало важни съобщителни връзки на Добруджа с отвъддунавските територии. Тук още през I-и век имало помощна военна част, която император Траян заменил с V-и македонски легион, който бил преместен от Ескус след дакийските му войни, за да брани този важен стратегически пункт на Дунавския лимес. Легионът останал на това място до времето на Марк Аврелий (до към 170 год.), когато бил преместен в Дакия. В канабното селище на легиона се заселили ветерани и римски граждани, а при император Марк Аврелий Трезмис получил статут на муниципиум. Това били и годините на неговия икономически разцвет. От II-и век има открити много латински надписи, останки от два акведукта, а в Певтингеровата карта Трезмис е посочен като пътна станция с две кули, с което е подчертано неговото значение. Градът бил център на провинциалното събрание за почитане на императорския култ и в него било седалището на „жреца на провинцията“. Военното му значение намалява след изтеглянето на V-и Македонски легион. След 170 год. в него лагерували части от I-и италийски и XI-и клавдиев легиони. Това продължава до края на III-и век, когато след изгубването на провинцията Дакия градът отново се превръща във важен военен център в защитата на границата.[191]

Край старото тракийско селище и крепост **Егисос**, около което има много надгробни могили и е известно още от времето на Овидий, през II век възникнало селище на римски граждани и ветерани. От периода II-и – III-и век няма сведения за наличие на военна част в него. Значението му нараства през късноантичната епоха.

Старото тракийско селище **Залдапа**, едно от малкото големи населени места във вътрешността на Добруджа, се оформя в широка пло-

Обр. 225. Червенолакова купа от нос Калиакра – Късна римска епоха. Исторически музей – Каварна.

Обр. 226. Стъклена чаша от нос Калиакра – римска епоха. Исторически музей – Каварна.

Обр. 227. Тракийска погребална урна с три крачета от римската епоха. Исторически музей – Каварна.

---

[191] **Em. Doruţiu-Boilă**. Troesmis und die Organisierung des scythischen Limes in der frühen Kaiserzeit. – Actes du IX^{e} Congres inter. D’etudes sur les frontiers romaines. Bucureşti/Köln/Wien, 1974, 89–99.

дородна земеделска територия. Засега за него липсват надписи и други писмени документи за периода II-и – III-и век.

На мястото на днешния град Добрич е имало антично селище, името на което не е известно. Открити са части от римски обществени сгради, римска баня, както и части от неговия некропол.[192]

Диногеция се споменава през II-и – III-и век от Птолемей като пътна станция. Тя придобива военно значение едва през късноантичната епоха.

Край днешното село **Барбоши** (при устието на р. Серет в Дунав) са открити голям брой и разнообразни археологически материали: останки от сгради, много надписи, монети, вносна (гръцка) керамика и теракоти още от предримско време. Предполага се, че на това място, разположено между морето, Молдавия и Влашко, е имало древно тържище. Намерените надписи от I-и италийски и тухли с печата на V-и македонски легиони свидетелстват, че през II-и век тук са били настанени военни поделения, а изглежда вероятно тук е станувала и II-а матиакска кохорта. Името на селището не е известно.[193]

Салсовия се споменава само като пътна станция през II-и – III-и век Много малко са надписите от II-и век и от Улметум. Халмирис също се споменава само като пътна станция. Значението на тези три селища нараства след IV-и век. Единствено като пътни станции през периода II-и – III-и век са известни и селищата: **Стратонис**, **Тимогиция**, **Ад Стома**, **Валис Домициана**, **Ад Салицес** и **Трез Протоме**.

Единственият новопостроен град в Добруджа през II-и век **е Тропеум Траяни**. Както се предполага, градът е бил разположен около места, свързани с победите на император Траян. Най-ранните намерени надписи са от 115–116 год. Крепостните стени на града ограждали площ от около 12 хектара. Градът получил право на муниципиум. Запазени са доста надписи от края на II-и и първата половина на III-и век – всичките на латински език, защото селището е имало муниципални права. Близо до града е бил издигнат известният паметник Тропеум в чест на победите на Траян над даките. Към

Обр. 228. Бронзова статуетка на египетската богиня Изида. Исторически музей – Каварна.

---

[192] История на град Толбухин, С., 1968, с. 8 и сл.; Според В. Бешевлиев тук някъде трябва да се е намирало селището Пистос.

[193] **S. Sanil**, **I. T. Dragomir**. – SCIV, 26, 1975, 189–208.

Обр. 229. Тракийска бронзова посребърена спирална гривна със змийски глави – римска епоха. Исторически музей – Каварна.

Обр. 230. Късноримски червенолаков съд с две дръжки от нос Калиакра. Исторически музей – Каварна.

края на III-и век градът и Тропеумът сериозно пострадали от нападенията на карпите. Селището и паметникът били възстановени в началото на IV-и век.[194]

Епиграфският материал, произхождащ от споменатите градове и селища, който е и единствен източник за социалната характеристика на населението им, има ограничен характер, в смисъл че отразява само положението на господстващата обществена прослойка. В черноморските градове преобладават надписите на гръцки език, с изключение на официалните надписи и надписите на ветераните, които са на латински. Епиграфските паметници от дунавските селища и от вътрешността на континента са на латински език. Тези надписи (посветителни и надгробни) са направени от ветерани или римски войници, както и от преселници от други провинции с римска принадлежност (Панония, Италия, Долна Мизия).

Надписите разкриват съществуването на един господстващ слой от римски граждани и ветерани, чието изявено присъствие в тази област се обяснява с военната организация на лимеса и с аграрната ѝ колонизация, в която те заемат доминиращо място. Те са носителите на романизацията, на римските обществени и икономически порядки, на римската култура. В гръцките градове по добруджанското черноморско крайбрежие тази прослойка не е заемала водещо място; както се вижда от надписите, в тях елинската култура се проявявала в същите форми, в които тя присъства във всички източни провинции на империята. В тях Рим никога не е успял да измести нито езика, нито традиционните административни и културни институции. Сравнително ограничени са данните за низшите градски слоеве, за робите и за проникването на местното тракийско население в живота на градовете. Робството заемало определено място и в селското, и в градското производство, но робите били такава социална категория, която оставя малко следи в документацията. Разполагаме с някои сведения за либертините и за тяхното място в производството и в гладиаторските турнири.

---

[194] **Al. Barnea, Ion Barnea et all**. Tropaeum Traiani, I, Cetatea. Bucureşti, 1979, 256.

Пета глава

СЕЛОТО.
ПОЗЕМЛЕНИ ОТНОШЕНИЯ

За Добруджа като област, благоприятна за развитие на земеделието, един античен автор казва, че била „хамбар на Церера“[195], което обяснява предимно аграрния характер на римската колонизация в нея. Основното занимание на местното население и на преселваните отвъддунавски племена било земеделието. Първостепенната роля на земеделието в тази част на провинция Долна Мизия може да се проследи между другото и по многото посвещения от II-и – III-и век, които местното население прави на земеделски божества.

Обр. 231. Римска червенолакова каничка с една дръжка и високо цилиндрично столче от нос Калиакра. Исторически музей – Каварна.

Настъпилото краткотрайно умиротворяване на току-що създадената провинция Мизия позволило при император Нерон, в периода 60–67 год. от нейните земи – главно днешна Северна България и Добруджа – да бъдат изпратени в Рим големи количества зърнени храни.[196]

Заселването на ветерани и други преселници, както може да се проследи по надписите, започва още през втората половина на I-и, но се извършва мащабно през първата половина на II-и век. Това е свързано и с промени във формите на собственост, които римската власт започва да реализира в новозавладяната провинция. С други думи, те се изразяват в определяне на териториите и на парцелите, които да получат ветераните. Както и в други погранични провинции, така и тук част от изслужилите войници оставали по тези места, в които някои от тях вече имали и семейства. След завършване на военната си служба те получавали земя, роби и средства за организация на производството в именията си. Те се превръщали в средни земевладелци, били собственици на „вили“ и като римски граждани придобивали доминиращо социално и икономическо положение спрямо другите обществени групи.

В Добруджа през римската епоха никога не се развило едро земевладение, не възникнали императорски домени, каквито съществували в останалата част на Долна Мизия. Робството не могло да нахлуе масово в селското стопанство и да измести свободния труд. Добруджа била област на средно и дребно земевладение, в която по-значителни били именията на ветераните и преселниците – предимно романизирани люде от Мала Азия и Сирия. Малко били владенията на муниципиалната аристокрация; тези имения са ограничени около градовете Дуросторум, Трезмис и Тропеум Траяни след средата на II-и век[197] Особено силно било развитието на селското стопанство и свободното селско население в Добруджа. Римската държава била заинтересована от запазването

---

[195] **Solinus**, 21, 3: Moesiae quas maiores nostril iure Cereris horreum nominabant – „Двете Мизии, които нашите предци с право наричаха хамбар на Церера“.

[196] **CIL**, XIV, 3608 (=ILS 986)25 …primus ex ea provincial mango tritici modo annonam p(opuli) R(omani) adlevavit. – *„...пръв от тази провинция с много пшеница облекчи прехраната на населението в Рим...“*

[197] За земеделието в Добруджа всички извори са посочени у: **R. Florescu**. Agricultura în Dobrogea la inceputul stăpînirii romane. – SCIV VII, 1956, 3/4, p. 367–397; VIII, 1, 1957, 149–162.

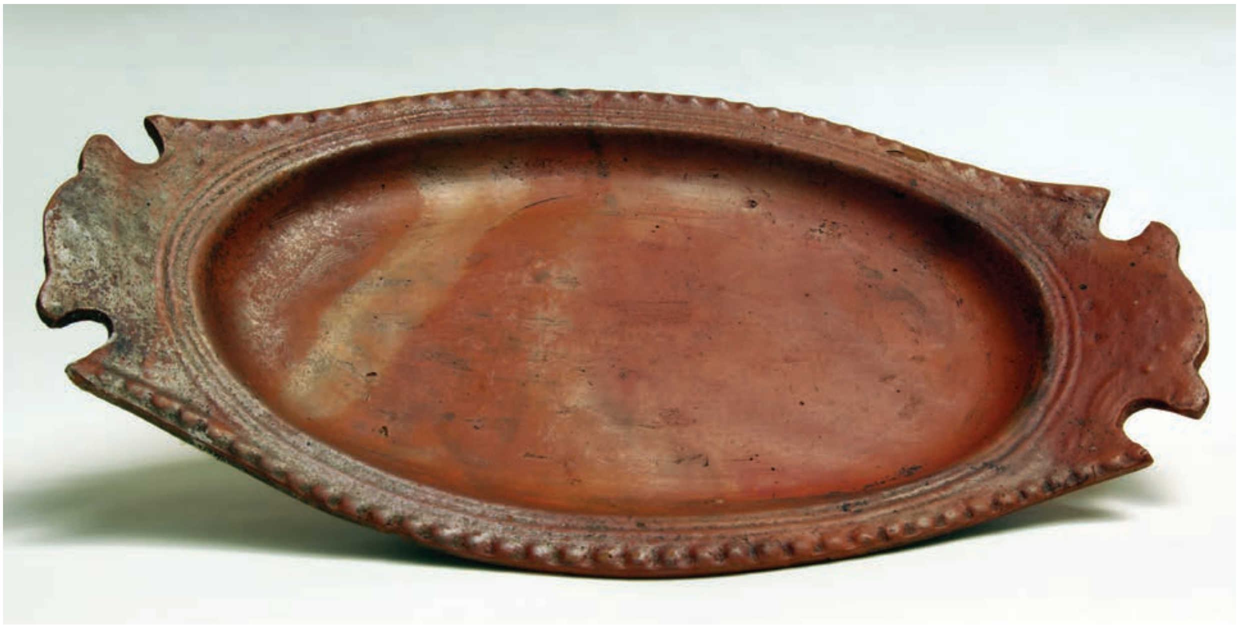

Обр. 232. Червенолаков поднос с форма на елипса от къснoримски гроб на нос Калиакра. Исторически музей – Каварна.

на това население независимо от етническия му произход, защото то било постоянният данъкоплатец и източник на военни рекрути.

Прави впечатление обстоятелството, че в територията на Тропеум Траяни почти всички известни имена на села са с тракийски произход: викус Амлайдина, викус Сардес, викус Сценопезис. Единственият енклав от даки, които живеели в този район, е известен в цивитас Аусдецензиум. Селата в областта на Истрос и въобще в северната част на Добруджа, независимо че били заселени с беси и други траки, носят друг тип имена, някои от които са произлезли от имената на римски имения в този район.

В Долна Мизия, както и в другите балкански области свободното местно селско население заемало значително място и броят на известните села е голям. От откритите надписи са познати имената или части от имената на повече от 30 села и по-големи селища – викуси. Оттук произтичали грижите на властта за изясняване на териториите на селата, на границите между „вилите" и селата, на границите на определени селски територии, достатъчно примери за които откриваме в епиграфските паметници. Втори век е време на подем на дребното селско стопанство, на материален и културен разцвет на викусите в Добруджа, в които обаче се съхранявали определени етнически различия между местното тракийско население и преселниците от други провинции, носители на римските форми на живот.

Известен е случаят със спора между група селяни от селото Бутеридава, старо гетско селище в района на Истрос, и собственичката на голямо имение Месия Пудентила.[198] Изглежда, че за да защити правата си върху собственото си землище, селото е отнесло въпроса до управителя на провинцията Овиний Тертул (в самия край на II-и век). По този повод излязло решение на провинциалния управител – да се установят точните межди на владенията. Очевидно селото е граничело с Дунав, тъй като с изпълнението на това решение бил натоварен началникът на флотилията в тази област Виндий Вариан.

Подобен спор за земи е известен между заселени даки и една селска територия на траки – аусдецензи. Траките получили определена територия, наречена цивитас Аусдецензиум, очевидно за сметка на земите, отнети от населението в района на град Тропеум Траяни. Вероятно при нашествието на костобоките и преминаването им през този район, даките се опитали да си възвърнат отнетата им земя. След отминаването на нашествениците траките също са потърсили своите права.

---

[198] **I. I. Russu**. – SCIV VI, 1955, 1/2, 80 сл.

Обр. 233. Златна фибула от Дуросторум. Регионален исторически музей – Силистра.

Обр. 234. Бронзов бюст на варварин (вероятно от колесница). Исторически музей – Каварна.

По всичко личи, че такива гранични спорове не са били единични случаи, защото непосредствено след успокояването на провинцията нейният управител Хелвий Пертинакс (177–179 год.) публикувал специално решение по въпроса. То постановявало да се посочат точните граници между аусдецензите и даките, които трябвало да се определят от актора (длъжностно лице) на тракийската община и да бъдат задължителни за всички. В този случаи били взети предвид интересите на преселниците траки.[199]

Известни са ни имената и приблизителното местоположение на доста села:[200] викус Амлайдина (дн. Урлукьой), викус Турис Мукапорис (дн. Анадолкьой, в района на Томи), викус Касиани/Касиан (дн. Шеремет, в района на Томи), викус Клементианензис (дн. Михаил Когалничеану, в района на Томи), викус Целерис (дн. Карахарман, в района на Истрос), викус Веробритиани (дн. Сарай, между Карсиум и Циус), викус Новус (до днешен Бабадаг), викус Петра (до дн. Камена, в района на античния Ибида), викус Азболодина (неизвестна локализация), викус Сардес (в района на Калатис), викус Квинционис (в района на Истрос), викус Секундини (в района на Истрос), викус Ултинзиум (в района на Улметум), викус Скенопезис (в района на античния Капидава), викус Бутеридава (в района на Истрос), Лаикос Пиргос (в района на Истрос). В надпис от римското селище край дн. Карахарман–Вадул, чието име не знаем, се говори за много села в този район. Има още надписи, в които се споменава понятието „викус“, но липсва името или пък са запазени само отделни букви от него, което не позволява да се прочете изцяло.

На територията на днешна Южна Добруджа, влизаща административно в Силистренс-ки и Толбухински окръзи, са локализирани много тракийски села и селища, които са съществували през I–IV век. Сигурни данни за живота им в посочените хронологични граници ни дават откритите археологически материали: керамика, останки от сгради, а някъде и крепостни съоръжения, оброчни плочки на тракийски божества, надписи и монети, части от некрополи. Разкопки почти никъде не са правени, защото в много случаи интензивното обработване на терените е унищожило много от поселищните находища.

---

[199] **D. Tudor.** – Analele Univ. Bucureşti, Seria Ştiinţe sociale. Istoric, 1956, 50-57.

[200] Всички имена на села са посочени в „Din istoria Dobrogei, II, Bucureşti, 1968, p. 587, Indice s. v. Vicus“; за надписите, илюстриращи състоянието в тези села, виж: **Sc. Lambrino**. Le Vicus Quintionis et le Vicus Secundini de la Scythie Mineure. – Melanges Marouzeau, Paris, 1946, 319–346.

В Силистренски окръг[201] останки от селища са открити край следните днешни села: Алеково, Алфатар, Васил Левски, Водно, Войново – тук се търси пътната станция Палматис, Гарван, Дунавец, Искра, Ишірково, Калипетрово, Пожарево, Ситово, Скала, Срацимир, Старо село и някои други.

В Добрички окръг останки от селища от I–IV век са намерени при следните села: Александрия (в местността „Куза“ има следи от укрепено селище), Балик, Балканци, Батово, Бежаново, Белгун, Бенковски, Благовец (сега слято със с. Добрин), Българево, Василево, Войниково, Габер (в местността „Куручешме“), Горичане, Гуслар (селище и светилище на Херакъл), Димитър Ганево (много керамика, оброчни плочки на Тракийския конник и Хермес, монети, надгробен надпис, гробове), Долина, Жегларци, Златия, Камен бряг, Кардам, Козлодуйци, Коларци, Коритен (разкопан римски некропол от III–IV век с богат инвентар от керамични, бронзови и стъклени съдове, монети), Котленци, Крапец, Красен (открити останки от селище и уникален вотивен предмет – ръка от слонова кост, държаща орехова черупка, а в нея миниатюрно изображение на Тракийски конник от III-ти век)[202], Кремена, Ловчанци, Люляково, Нейково, Овчарово, Орляк, Плачи дол, Пленимир (могилен некропол), Поручик Кърджиево (вероятно останки от римска „вила“), Преселенци, Рогачево (много керамика, лампи, некропол, надгробни надписи, вероятно и светилище), Росеново, Свети Никола (близо до Тауклиман, край курорта „Русалка“), Сенокос, Сираково, Средина (фрагменти от каменни и мраморни колони, архитектурни детайли, надписи, останки от сгради, могилен некропол, монети от III-и – IV-и век, вероятно е имало по-значително селище, чието име не е известно), Спасово (запазена *Scena funebris*, вероятно и светилище), Твърдица (граничен паметник, отбелязващ границата между териториите на Дионисопол и Калатис), Топола, Хитово, Храброво, Челопечене и някои други.[203]

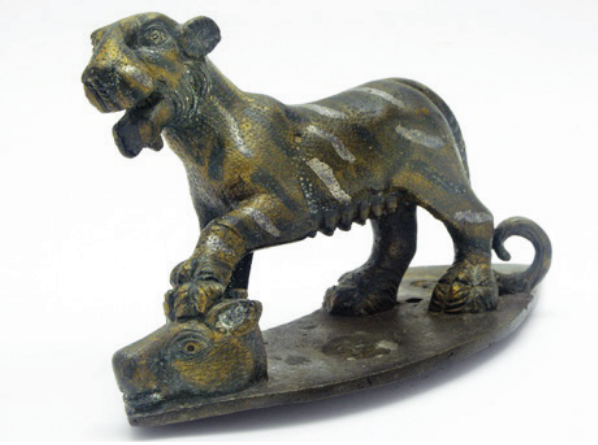

Обр. 235. Апликация от парапета на колесница от Дуросторум. Регионален исторически музей – Силистра.

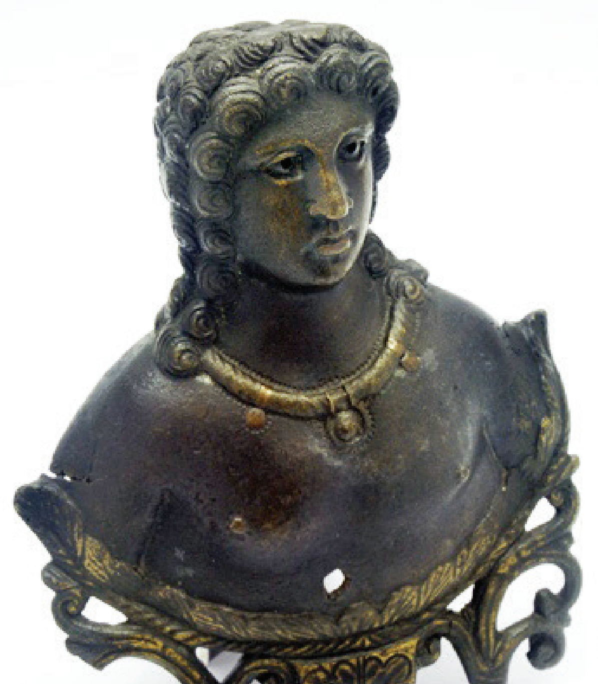

Обр. 236 Бронзова апликация от колесница от Дуросторум. Регионален исторически музей – Силистра.

---

[201] По събрани данни от **Цв. Дремсизова-Нелчинова**. Археологически паметници в Силистренски окръг.

[202] **Л. Бобчева.** Нов паметник, посветен на култа на Тракийския конник. – Археология, 1965, кн. 4, 35–37.

[203] **Л. Бобчева.** Археологическа карта на Толбухински окръг. София-пресс, С., 19 и сл.

Обр. 237. Трифитилна глинена лампа с релефна украса от Исторически музей – Каварна.

Известните имена на села дават основания за някои изводи: има села с тракийски имена, които категорично насочват към по-стар местен произход – Бутеридава, Амлайдина, викус Ултинзиум, Азболодина. Някои села са възникнали край укрепления (кули) – викус Турис Мукапорис – името е тракийско, или Лаикос Пиргос („кула на лаите“); повечето имена са на села, които очевидно са възникнали край имения на римски заселници, или пък старото име е изчезнало за сметка на новопоявило се имение с името на неговия пръв собственик – викус Целерис, викус Касиани, викус Клементианензис, викус Квинционис, викус Секундини. Някои села възникнали от нови преселници – викус Новус („Ново село“), а някои са наречени по особености на местността, но в гръцка форма – Петра („Камено“).

Подчертан интерес събуждат 15 надписа, произхождащи от селата Квинционис, Секундини, Целерис, Лаикос Пиргос и Турис Мукапорис. Тяхното съдържание показва етническия състав на тези известни от римско време села в Добруджа, показва тяхната административна уредба, материалната им и духовна култура. Всички посочени села са били разположени в територията на Истрос, т.е. намирали са се в северната част на Добруджа.

Всички надписи имат официален характер. Повечето от тях са направени по един и същ повод, но в различни години. Естествено, съобразно приетата практика на първо място стои официалното държавно божество Юпитер, а в някои е посочено и главното женско божество Юнона Регина. Следват името на селото с ясно посочване на неговия разнороден етнически състав, името на властващия император, имената на магистратите за съответната година, точната дата, изразена чрез консулите, а в някои надписи и с ден и месец. При посвещенията на божествата се срещат и някои различия – има надпис, посветен на Херкулес Инвиктус („Непобедимият“), който бил силно почитан от траките, а други са на нимфите и на Силван (земеделски божества), което е естествено при посвещения от села.

В шестте надписа от викус Секундини етническият му състав е посочен като „римски граждани и заселени лаи“. Известно е, че лаи е тракийско племенно название. Седемте надписа от викус Квинционис посочват само население ветерани, римски граждани и беси. Като пример може да се посочи, че беси заедно със сармати и гети се споменават като население в региона на Томи още от Овидий през I-и век сл.Хр. В надписа от викус Целерис няма етнически пояснения, Лаикос Пиргос се превежда като „Кула на лаите“, а последното селище е свързано с името на някой си Мукапор.

Има известна разлика и в магистратите на викусите. В надписите от викус Секундини, където има само две категории население – лаи и римски граждани, има само двама магистрати, докато в надписите от викус Квинционис, където има три етнически и социални категории, са посочени и трима магистрати. При надписа от викус Целерис има само един магистрат, което е обичайно за повечето села, в които няма такива сложни взаимоотношения. В него се споменава само „принцепс на локуса“ („началник на местното селище“), което отговаря приблизително на днешното „кмет“.

В няколко надписа от викус Квинционис е посочена и точната дата, когато е направено посвещението – 13 юни, а в един е отбелязано, че тържеството станало във възстановения аудиториум, някаква обществена сграда. Последният надпис е от времето на император Антонин Пий (139–161 год.), което може да означава, че първоначално е бил построен поне едно десетилетие преди това.

Надписите посочват, че римски граждани се заселили във викуса на лаите, който носи името Секундини, а други римски граждани и ветерани се настанили във викуса на бесите Квинционис. Земите на Истрос, около делтата на Дунав, както и тези около Егисос са област със старо тракийско население, към което се прибавили доброволно или насилствено преселени беси още през I-и век преди и около новата ера. Известно е, че през римско време племенното име беси твърде често губи първоначалния си етнически смисъл и става синоним на траки. Възможно е и в нашия случай под това име да се разбират както преселилите се беси, така и останките от старото тракийско население. Ето как изглеждат известните магистрати от викус Квинционис – селото на римските граждани, ветераните и бесите, като последните носят типични тракийски имена:

Години	**Магистри**	**Квестори**
1. 139 – 161 г.	*Сулпиций Нарцис Дерзен*, син на *Аулупорис*	Кокцей Феб
2. 13. VI. 144 г.	*Тиберий Сатурнин Бизиен*	Теренций Матерн
3. 13. VI. 149 г.	*Клавдий Гай Дурисес*, син на *Битюс*	Сервилий Примигений
4. 13. VI. 169 г.	*Юлий Гемин Генициий Брин*	Кокцей Фирм
5. 13. VI. 175 г.	*Елий Белик Мукатралус*, син на *Долес*	Дотус Зинебтус
6. 13. VI. 176 г.	*Тиберий Фирм Валерий Кутиунис*	Флавий Секунд
7. 13. VI. 177 г.	*Юлий Флор Дерзенус*, син на *Битюс*	Фронтон Буртситсинис

Така изглеждат известните магистрати от викус Секундини – селото на римските граждани и лаите:

Години	**Магистри**
1. 198 – 211 год.	- - - - -
2. 202 год.	Артемас Диоскуридентис Юстин Валерий
3. 220 год.	Флавий Валент Валерий Козенис
4. 237 год.	Аврелий Фортунат Елий Херкулан
5. 238 год.	Бонозус Бонунис Юст Юстин
6. 246 год.	Клавдий Антонин Кокцей Юст

Надписите от викус Квинционис, които са издигнати в течение на около 40 години, показват ясно, че всяко от основните съставни части на населението му избирала свой представител. Списъкът на имената на магистратите (те били сменяни ежегодно) показва, че винаги единият от тях задължително е тракиец, което пък води до извода, че тракийският елемент във викуса здраво е държал на своя етнос. Вижда се също така, че, противно на досегашните твърдения, през този период траките в Добруджа не са били романизирани. Нещо повече, техните имена са предадени съобразно трако-елинската именна форма – името на бащата винаги е в родителен падеж за разлика от римската, където всички имена са в именителен падеж.

Няма нищо странно и в това, че траки правят посвещения на чисто римски божества. Естествено, че и римляни, и траки са били задължени да почитат официалните държавни култове. Всички надписи са датирани от 13 юни, деня, в който се чествал известният античен празник Розалия. През римската епоха той дори става официален празник на Истрос, както може да се съди от един декрет на местната Герузия, издаден през 138 год. В друг надпис от едно селище край Истрос, името на което не знаем, също се отбелязва значението на този празник за целия район.

Прави впечатление, че квесторът (финансов служител, чиято длъжност е свързана със задължения по събирането на данъците) винаги бил от средата на римските граждани, само с едно изключение от 175 год.

Надписите от викус Секундини не са така богати с тракийски имена. Вероятно с тракийски произход са Валерий Козенис и Бонозус Бонунис, а има значение и че филиацията на някои е предадена по трако-елински маниер. Надписите от това село обаче са с почти един век по-късни от тези от викус Квинционис и изглежда вероятно изминалото време да е оказало своето влияние. И затова сега е трудно да разпознаем траките само по имената им.

Викус Квинционис не се споменава в други надписи след времето на император Марк Аврелий и е твърде възможно да е престанал да съществува след нашествието на костобоките. За разлика от него викус Секундини се появява в надписи едва през времето на Се-

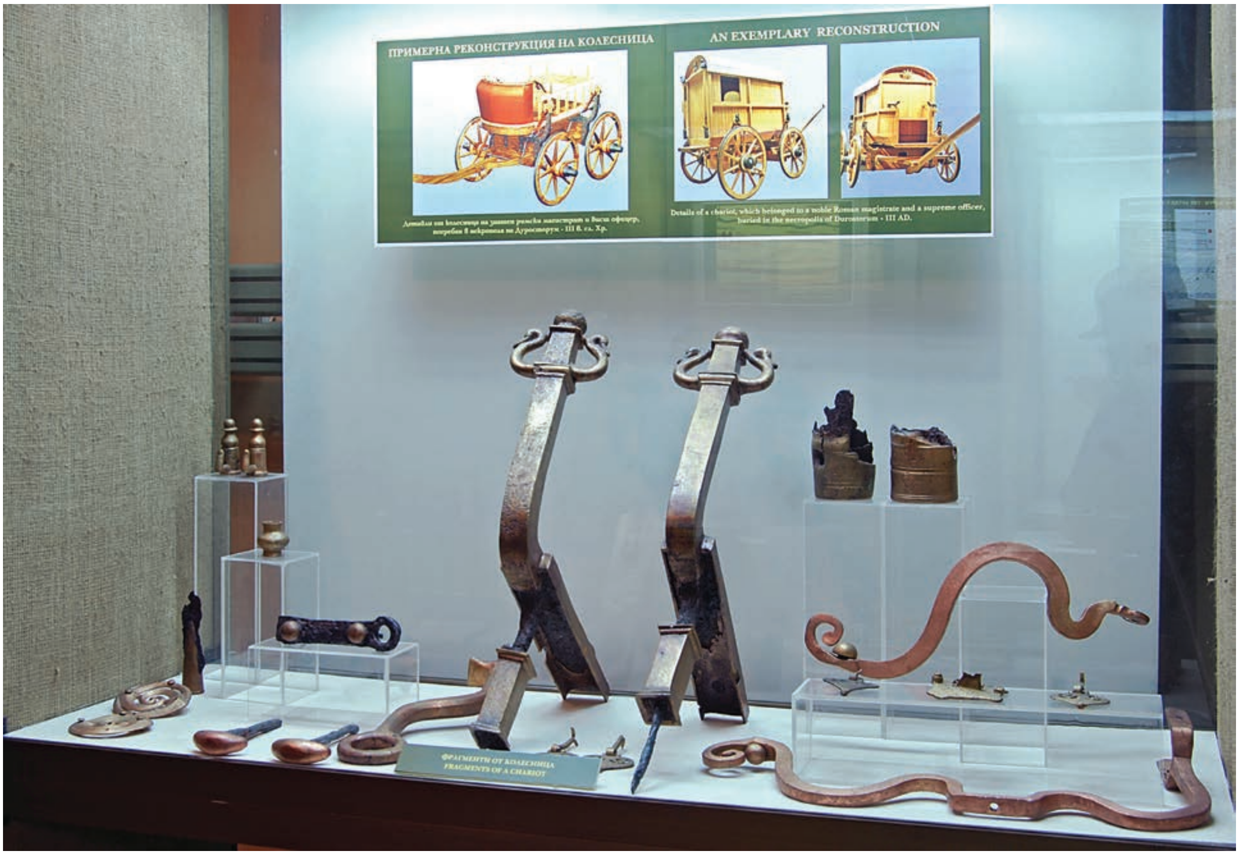
ПРИМЕРНА РЕКОНСТРУКЦИЯ НА КОЛЕСНИЦА
AN EXEMPLARY RECONSTRUCTION
Details of a chariot, which belonged to a noble Roman magistrate and a supreme officer, buried in the necropolis of Durostorum - III AD.
ФРАГМЕНТИ ОТ КОЛЕСНИЦА
FRAGMENTS OF A CHARIOT

Обр. 238. Части от римска колесница от края на III-и век. Експозиционен модул от Регионален исторически музей – Силистра.

верите – края на II-и и началото на III-и век. За някои от споменатите села, чието название е свързано с „пюргос“ или „турис“, е изказано предположение, че са били укрепления в krайморската територия на Истрос и изглежда вероятно да са част от строителните и укрепителните дейности по времето на Антонин Пий, когато били издигнати много крепости в Тракия и Долна Мизия. Край много от тези твърдини имало села с тракийско население.

Най-големият разцвет на тези села, поне както може да се съди по запазените надписи, се наблюдава в годините между управлението на императорите Траян и Марк Аврелий, т.е. първата половина и средата на II и частично през епохата на Северите – първата половина на III век. След големите варварски нашествия от 238 год. животът във „вилите“ и викусите понесъл тежки поражения и те никога вече не успяли да възстановят предишното си икономическо състояние.

Обр. 239. Бронзова стригила от римската епоха. Исторически музей – Шабла.

Шеста глава

НАСЕЛЕНИЕ. ЕТНИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ

Римското завладяване на Добруджа заварва различно по етнически произход и състав население. В крайморските градове живеели не само елини, а и население, преселило се от хинтерланта, което търсело в тях поминък и закрила. Този процес допринесъл за смесването на различните етнически групи в старите гръцки колонии. Добра представа за тези отношения в началото на I-и век от н.е. дава Овидий. Независимо от умишлено песимистичния тон, с който той описва живото си в Томи, от разказа му ясно се разбира, че в града латинският език е почти непознат, че в него равноправно звучат гръцкият и гетският език. Сам Овидий даже се опитвал да пише стихове на гетски.[204]

Във вътрешността на Добруджа и по Дунавското ѝ крайбрежие живеело гетско население.[60] Част от него загинало по време на римското нашествие, но и значителна част оцеляла. Един-единствен надпис от втората половина на II-и век отбелязва и енклав от даки на територията на Тропеум Траяни. През I-и век на 150 000 отвъддунавски жители заедно със семействата си били преселени в обезлюдените области на Мизия, като очевидно една част от тях била настанена в Добруджа и Северна България. В областите около Томи, делтата на Дунава и между Истрос и Егисос живеело тракийско население – беси, лаи, аусдецензи.[205] Останки от скитско население могат да се видят в споменатите за по-ранната епоха скитски селища по черноморското крайбрежие, за които Плиний казва[206], че принадлежи на скитски аротери: Партенополис, Афродизиада, Либистус, Зигере, Рокобе, Евмения, Герания. За някои от тях се предполага, че вероятно са били първоначални елински тържища, завладени по-късно от скитите. Като скитски се тълкуват и имената на някои реки около Истрос, споменати в някои документи 100 год. – Асампакус, Калабакус. Като келтски се тълкуват имената на предримските селища Арубиум, Новиодунум, Алиобрикс, на реката Габранус, на викус Веробритианус. Трудно е обаче да се установи какви етнически следи са оставили тук келтите в началото на римското нашествие. Сарматите и бастарните също се споменават като население на Добруджа.[207] По археологически път на различни места в Добруджа се откриват останки от „варварски“ заселници през III-и век.[208]

С установяването на римската власт се променила и етническата картина в областта. Веднага започнало планомерното настаняване на римски военни части. Едновременно се сложило начало на колонизацията от ветерани, приключили службата си във военните части, които лагерували в Добруджа, както и на римски граждани и преселници от други провинции. Първите такива преселници се появяват спорадично още в средата на I-и век, като притокът им се засилва към края на века и особено значим става при император Траян.

В някои от намерените надписи има данни за произхода на преселниците. Сред тях има хора, които са дошли от Мала Азия и други източни провинции, от Рациария (Горна Мизия) в Томи[209], от Аквилея (Италия) в Томи[210], от Тракия[212], от Песенунт (Италия) в Томи, от Амастрида в Томи, в Трезмис се установил един ветеран от Витиня[213] и др. Сведенията показват, че най-многобройни са преселниците от Изток, които останали главно в черноморските градове.[214] Следователно, когато се говори за заселването на ветерани и на римски граждани, не трябва да се забравя, че техният първоначален произход е твърде разнообразен.

---

[204] **Р. Гандева**. Овидий и населението на антична Добруджа. – ГСУ–ФИФ 62, 1, 1968, 1 и сл.

[205] **C. Scorpan.** La continuite de la population et des traditions getes. – Pontica VI, 1973, p. 137–151; **Strabo**., VII, 3, 12–13; **Pomp. Mela**. II, 2, 18; **Plin.** IV, II (18), 41; **Ptolom.** III, 10, 4.

[206] Освен надписите за заселени беси (виж § 5) също и: **Ovid.** Tristia, III, 10, 5; IV, 1, 67.

[207] **Ovid.** Tristia, III, 3, 6; IV, 1, 94; **Strabo**. VII, 4, 5; 3, 2, 3, 13; **Plin**. Nat. Hist., III, 26 (29), 149; IV, 11 (18), 44.

[208] **Ovid.** Tristia, III, 3, 6; 10, 5; IV, 1, 94; **Strabo.** VII, 3, 17; **Plot.** III, 10, 4; 7.

[209] **M. Comșa.** Elemente „barbare“ în zona limesului Dunării inferioare în secolele al III$^{\text{-lea}}$ și al IV$^{\text{-lea}}$. – Pontica V, 1972, p. 223–234.

[210] **CIL**, III, 6156, 1368.

[211] **CIL**, III, 7574.

[212] **CIL**, III, 7532.

[213] **CIL**, III, 7503; 7501; 12498.

[214] **I. Barnea**. Relative Provinciei Scythia Minor cu Asia Mica, Siria și Egiptul. – Pontica V, 1972, 261–264.

Обр. 240. Бронзова екзагия от пристанището Карон Лимен с изображение на богинята Атина Палада с ризница и шлем. Исторически музей – Шабла.

Включването на провинция Долна Мизия в античната робовладелска система означава навлизането в тази област на римските форми на икономика, на администрация, на правораздаване, на материална и духовна култура. Идват преселници, които са носители на римския начин на производство и на живот, установяват се по-висши обществени отношения. Това е естествено в една провинция като Мизия, където цялата администрация е римска, а следователно и цялата официална документация е на латински език, както е във всички европейски погранични провинции, за разлика от източните провинции в Мала Азия и Сирия, южните области на Балканския полуостров и елинските колонии. В тях Рим никога не е могъл да измести гръцкия език, гръцката социална и икономическа система независимо от това, че и там са били в сила официалните римски закони.

Във всички (около 50) населени места в източната част на Долна Мизия, чиито имена знаем или не знаем, са открити латински надписи. За разкриване на действителния процес на романизацията значение имат единствено надписите от частен характер, а те са малко на брой. При това латинският и гръцкият език на надписите не означава, че това население е романизирано или елинизирано, особено когато то няма писменост на собствения си език. Надписите принадлежат на ръководещата в социално и административно отношение върхушка, която естествено била подложена на най-прякото елинско или римско влияние и бързо го приемала.

По-подробното запознаване с известния епиграфски материал дава възможност да се определи кому следва да се отдаде латинският език в надписите. С латинския език си служели военните лица и тези жители на провинцията, които притежавали римско гражданско право. Техният брой бил ограничен поради отсъствието на повече селища, организирани по римски образец, каквито са муниципиите и колониите. За ветераните се вижда, че те са служили главно във военните части по лимеса, а в доста части може да се установи и конкретният им етнически произход. След Хадриан (117–138 год.) тези военни произхождат и от местното население. Тук се добавят и римските граждани, доколкото и самите те са били романизирани, които в началото на II-и век се заселили в привлекателната с възможностите си за земеделско производство Добруджа. По надписи и по характера на погребенията в крайморските градове и селища по лимеса непрекъснато се откриват и тракийски фамилии.[215]

Долна Мизия се включва в системата на римската робовладелска държава в един период, когато започва нейният упадък и романизацията не притежава вече тази сила, която е имала през късната република и в началото на империята. Не е случаен фактът, че в цялата провинция Долна Мизия има само четири муниципии и една колония (Ескус). Нито един друг град не е достигнал ранга на колония. Този факт, както и броят на жителите на тези римски градове са от решително значение при характеризиране на силата на романизацията.

---

[215] **V. H. Bauman**. – SCIV, 22, 1971, n. 4, 594–595; **C. Preda**. Decouvertes recentes dans la necropole tumulaire du debut de l'epoque Romaine a Callatis. – Dacia, N. S., IX, 1965, 233–251; **D. Ciurea**, **N. Gostar**. – Arch. Moldovei, IV, 1969, 111–121; **M. Speidel**. – Latomus, 33, 1974, 935.

Не може да не се отбележи, че император Траян основава в дн. Северна България два изцяло нови града – Марцианопол и Никополис ад Иструм и превръща Ескус в колония, а в останалата част на провинцията, т.е. в Добруджа, построява само един **нов град** – **Тропеум Траяни**, заедно с паметника на победата. По негово време нито едно от селищата в Добруджа не е превърнато в муниципиум, защото нито едно от тях не е достигнало необходимото ниво на социално и икономическо развитие за това. Градският живот в Добруджа през първата половина на II-и век все още бил в зародиш, защото в нея тепърва навлизали римските икономически и социални форми.

Романизацията в Добруджа, т.е. проникването на римските форми на административен, икономически и културен живот, която започва да се засилва и изявява през първата половина на II-и век, върви главно по линията на развитието на средното ветеранско земевладение и в организирането на римски форми на поселищен живот. Този процес се е осъществявал в област с пъстър етнически състав: местно население, заселени отвъддунавски племена, разнообразно по първоначалния си произход население в гръцките колонии.

В тази усложнена етническа обстановка даже и при спокойните времена на цъфтящата римска цивилизация при първите Антонини, когато различните благоустройствени мероприятия, по-добрият начин на живот и достиженията на цялостната антична култура намирали естествен прием сред най-различни кръгове, редица явления разкриват мястото и значението на местното население. За неговата съхранена самобитност през този период свидетелстват запазеният му бит и култура, традициите в произвежданата и употребяваната от него керамика, погребалните обичаи и религиозните вярвания. Например присъствие на гети се открива и в много градове като Томи, Калатис, Тропеум Траяни, Сацидава.[216] Особено внимание заслужават оброчните плочки на

Обр. 241. Бронзова апликация от колесница. Бюст на мъж с медальон – римска епоха. Исторически музей – Шабла.

Обр. 242. Мраморна глава на император Север Александър (първа третина на III-и век). Регионален исторически музей – Силистра.

Обр. 243. Бронзова статуйка на Херакъл. Регионален исторически музей – Добрич.

най-почитаното местно божество Тракийския конник от II–III век, които се срещат навсякъде в Добруджа, както и многото запазени местни лични имена на посветителите. Всички тези факти сочат, че няма никакви сериозни основания да се твърди, при липсата на достатъчно убедителна документация, че Добруджа била напълно романизирана още в началото на II-и век. Поради обективните исторически условия, при които протичало нейното развитие, тази романизация никога не е могла и не е достигнала нивото на романизация на една Испания, Африка и други провинции, където римската власт датира още от вековете преди новата ера. Много сериозни удари на тази повърхностна романизация, обхващаща ограничен кръг от господстващата прослойка, нанасяли варварските нашествия, които засегнали за пръв път територията на Добруджа още около 160 год. По-нататък този процес се подкопавал от инфилтрирането на варварски преселници, както и от варваризирането на армията, която се счита за един от основните носители на романизма. Тези моменти на историческо развитие по добруджанския лимес били особено силни през III–VI век.

В резултат на набелязаните етнически процеси, към които се прибавяло преселването на лица от други провинции, както и оставането в тази област на либертини, заробени другаде, но получили свободата си тук, постепенно се оформя едно обикновено провинциално население, типично и за останалите провинции, чиито първоначален етнически произход трудно може да се установи. При това и имената от III-и век нататък, особено след приемането на християнството, вече съвсем не са сигурен белег за етническа принадлежност, ако за това няма някои други данни.

Втори сериозен удар върху започналата романизация в Добруджа и изобщо върху провинциалното население нанесли варварските нашествия в периода 238–268 години. В преобладаващата си част те следвали естествения си път, който преминавал през територията на Добруджа. Разрушени били много села и почти всички вили. Унищожена била икономическата основа на господстващата градска аристокрация, подкопано било средното земевладение, а това довело и до социални промени. Изчезват рязко всякакви надписи за викусите и за собствениците на римски вили в Добруджа, изчезват надписите, издигнати от ветераните и от градската аристокрация. Пострадали сериозно даже и градове като Истрос, които след възстановяването си никога вече не си възвърнали предишното значение. Градът Тропеум Траяни бил изцяло разрушен и едва към 315–316 год. бил издигнат отново.

Засилило се масовото заселване на варвари в опустелите и обезлюдени области.

---

[216] **C. Scorpan**. Imitaţii Getice după opiaţe Greco–romane. – Pontica, II, 1969, 253–268; и в Pontica, III, 1970, 139–183.

Седма глава

РЕЛИГИЯ

От Добруджа произхождат около 150 оброчни и надгробни паметника, свързани с култа към Тракийския конник – Хероса, които датират от периода II-и век докъм първата половина на IV-и век. В сравнение със запазените паметници на божествата от гръко-римския пантеон, на източните божества и други, общопочитаният тракийски Херос се оказва най-популярен.[217] Интересно е да се отбележи, че именно от крайбрежната област на Добруджа произхождат неговите най-ранни изображения, които датират от късноелинистическата епоха – теракоти от Истрос[218], оброчни плочи от Одесос.[219]

От запазените надписи, които не са много, се вижда, че посветителите принадлежат на различни социални слоеве. Всред тях срещаме освободени роби, градски съветници, ветерани, висши граждански и военни длъжностни лица. В Томи е издигнат надпис от 27 почитатели на Хероса, които са членове на един и същ тиас (религиозно сдружение).[220] Друг надпис на латински език, също от областта на Томи, е от 12 почитатели на култа към Тракийския конник. Заслужава внимание фактът, че всички посветители произхождат от различни градове, като повечето са вън от пределите на Тракия – Никомедия, Хераклея Понтийска, Перинт, Цезарея, Абунотейхос.[221] Те са преселници в крайморските градове на Добруджа, каквито през II–III век имало от всички краища на империята. Тук обаче те правят посвещение на най-популярното божество, на божеството на местното тракийско население, което е важно доказателство за силните традиции на този култ и за значението на тракийските жители в най-големите градове на Добруджа, градове с подчертана гръко-римска култура. Териториалното разпределение на намерените паметници показва, че преобладаващата част от тях (около 80) принадлежат на крайморските градове Томи, Истрос, Калатис, Дионисопол. Около 60 са открити във вътрешността на Добруджа и произхождат почти от всички известни села, селища с неизвестно име и крепости. Сравнително малък е броят на надписите, намерени в муниципиума Тропеум Траяни, но от него произхождат някои типично тракийски паметници. Паметниците, открити по Дунавския лимес, принадлежат на военни лица.

Имената на посветителите в по-голямата си част са обикновено провинциални римски и гръцки, както и източни имена и като изключим типично тракийските, те не са сигурно доказателство за етническа принадлежност на посветителите. Както вече видяхме, през II–III век населението в Добруджа било много усложнено в етническо отношение и имената в повечето случаи имат традиционно значение. Много от траките, преминали през войската, получават римски имена. През това време, както е добре известно, религиозните чувства играели силна роля и въпреки повърхностната елинизация и романизация посветителите запазват традиционните си семейни религиозни представи. Те продължават да правят посвещения на Хероса и да го изобразяват върху надгробни паметници.

В запазените вотивни надписи от Добруджа преобладава гръцкият език, който проникнал и се наложил тук отдавна, затова местното население прави посвещенията си на гръцки, какъвто е случаят и в другите тракийски земи при липсата на писмен тракийски език. Латинските посвещения на Хероса са по-малобройни и произхождат главно от селищата по лимеса и от муниципиите.

Следва да се отбележи, че почти 2/3 от общия брой на паметниците са безписмени посвещения на Хероса. Такива анепиграфски вотивни плочки почти не се даряват от елинизираните и романизираните слоеве. Тези безписмени паметници произхождат главно от

---

[217] Паметниците на Хероса са събрани у: **N. Hampartumain**. Moesia Inferior (Romanian Section) and Dacia (=Corpus cultus equities Thracii, IV), Leiden, E. J. Brill, 1979.

[218] **M. Coja**. Terres cuites d'epoque helenistique representant le Cavalier thrace, trouvees a Histria. – Dacia, N. S., XVIII, 1974, 283–288.

[219] **Г. Тончева**. Об иконографии и характере фракийского Хероса из Одессоса. – Acta Ant. Philippopolitana. Studia archaeological Serdicae, 1963, 71–79.

[220] **N. Hampartumain**. Op. cit., 51–52, n. 48.

[221] **CIL**, III, 7532; **N. Hampartumain**.... op. cit., 51–52, n. 48.

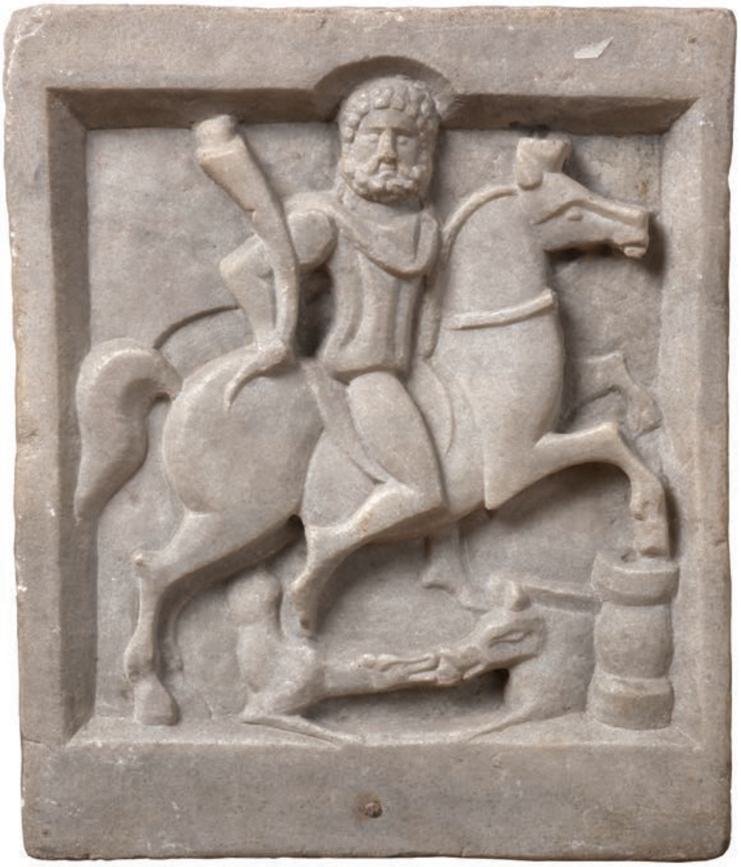

Обр. 244. Барелеф на Тракийски конник, намерен между гр. Каспичан и с. Могила, Шуменско. Национален археологически институт с музей – БАН

селата, но не са малко и откритите в крайморските градове, в които проникването на местното тракийско население е било винаги силно, още от елинистическата епоха. В големите елински центрове траките търсели поминък в занаятчийското производство и в другите клонове на гръцката икономика. Това обяснява и появата на значителен брой паметници на Хероса в черноморските градове на Добруджа. В Калатис са открити богати погребения на траки още от началните години на римското владичество[222], от Томи произхождат надписи на тракийски семейства от III–IV векове[223], както и посвещения на Херос Манимазос.[224] В Ибида (дн. Слава руса), един от вътрешните градове на Добруджа, са намерени надписи от II-и век, които съдържат цели тракийски фамилии.[225]

На много надгробни паметници в релефа се изобразява и Тракийски конник, което също е израз на отношението на близките на починалия тракиец към култа на Хероса. В този смисъл интерес представляват няколко надписа, открити в Тропеум Траяни и неговата околност. В единия, на латински език, срещаме Дайзус, син на Комозус, жител на Тропеум Траяни, убит по време на нашествието на костобоките, и както ясно се вижда, в него бащата и синът носят тракийски имена.[226] Вторият случай е надгробен паметник на тракийско семейство, вероятно от края на II-и и началото на III-и век, в което децата вече носят обикновени римски имена.[227] Над надписното поле е изобразен Тракийски конник, а под него семейството на починалия. Починалият е Скорис, син на Мукапор, умрял на 60 години. Починали са и децата му – Аврелий, на 41 години и Сабина, на 30 години. Съпругата му Аврелия Ефтепир (също тракийка) и двамата му синове, които носят римските имена Валент и Сабиниан, се погрижили да се издигне надгробният паметник. Между другото този е един от най-интересните паметници на местното изкуство, произхождащ от вътрешността

---

[222] **C. Preda**.... Op. cit., 233–251.

[223] **E. Popescu**. – SCIV 26, 1975, 79–93.

[224] **M. Speidel**. Latomus, 33, 1974, 935 сл.

[225] **B. H. Baumann.** – SCIV, 22, 1971, 594 сл. (=Annee epigraphique, 1972, n. 537).

[226] **N. Hampartumain**... Op. cit., 30–31, n. 3.

[227] Ibidem, 29–30, n. 1.

на Добруджа от този период. Третият надгробен паметник с релеф на Тракийски конник вероятно принадлежи на сродници или потомци на упоменатия по-горе Скорис, а останалите членове на семейството носят римски имена.[228]

В един надгробен надпис с изображение на Тракийски конник, открит в известното село Квинционис, също срещаме името на тракийката Дузия, но децата ѝ носят вече обикновени римски имена, като Клавдий, Виндикс и пр. Още първият издател на паметника В. Първан отбелязва, че това са типични случаи на повърхностно романизирани траки, които държат на своите култове.[229]

Голяма част от оброчните и надгробните паметници и надписи, свързани с Тракийския конник, са намирани случайно. Много малък е броят на тези, открити при разкопки. За някои не се знае и точният им произход, което затруднява локализирането на светилищата. Очевидно светилища е имало както в големите градове, така и в селата и особено в тези места, откъдето произхождат по няколко оброчни плочки.

Броят на останалите посвещения, направени на божества от гръко-римския пантеон, е сравнително по-малък. Тук спадат официалните посвещения на Юпитер и Юнона, тези на Диана, Церера, респ. на Деметра – те естествено преобладават в една земеделска област, на Силван, на Нептун, на Марс, на Аполон, на елевзинската троица Плутон, Деметра, Коре, на Диоскурите и даже на келтската Епона.[230] Не са малко и паметниците на Херакъл, понякога представен заедно с Хероса, явление, което се среща и в други тракийски области.[231] Срещат се също голям брой паметници и надписи, посветени на източните божества, които били донесени от преселници от източните провинции и затова намирали особено добър прием в черноморските градове.[231] По Дунавския лимес се срещат главно паметници на Митра и Юпи-

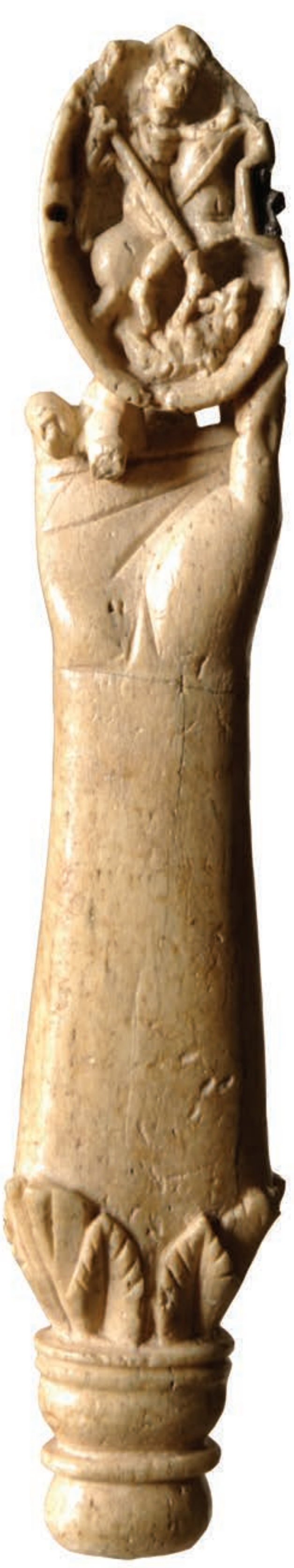

Обр. 245. Вотивна ръка от слонова кост с изображението на Тракийски конник. Регионален исторически музей – Добрич.

---

[228] Ibidem, 31, n. 4.

[229] Ibidem, 79–80, n. 112; **V. Pârvan**. Histria, IV, 228, n. 26.

[230] **M. Munteanu**. Les divinites du pantheon Greco-Romain dans les villages de la Dobroudja Romaine. – Pontica VI, 1973, p. 73–86.

[231] **Z. Covacef**. Contribuţii privind cultul lui Hercule în Scythia Minor. – Pontica VIII, 1975, 399–428.

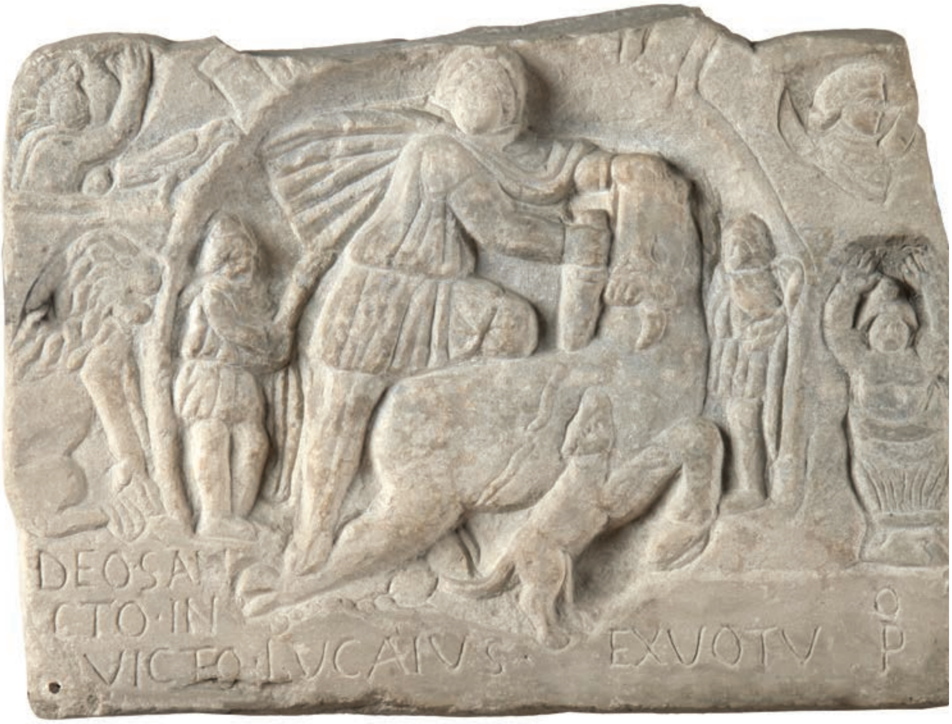

Обр. 246. Плочката с изображение на Митра (края на II-и – начало на III-и век сл.Хр.). НАИМ–БАН.

тер Долихен, чиито култове намирали много почитатели всред армията.

Разнообразието на започнатите култове е обяснимо и естествено в една област като Добруджа, където имаме различни етнически елементи, дошли тук чрез преселение, чрез войската и по други пътища. И също така е естествено преобладаващото значение на култа към Тракийския конник в една тракийска област, където траките заемат основно място всред населението през римско време. Повърхностната елинизация и романизация не могла да ликвидира техните традиционни религиозни представи.

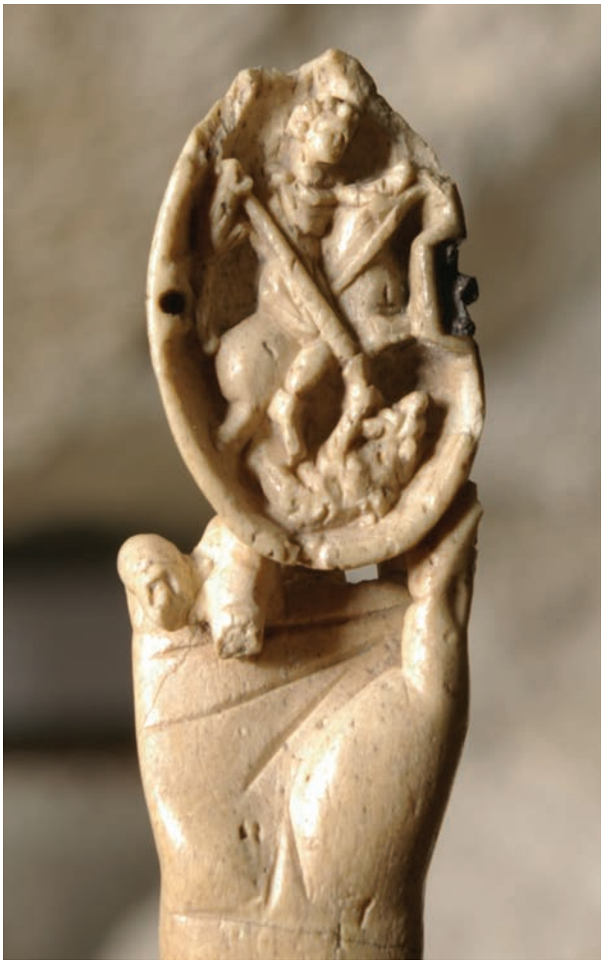

Обр. 247. Детайл от вотивната ръка от слонова кост с изображението на Тракийски конник. Регионален исторически музей – Добрич.

---

[231] **Z. Covacef**, **Al. Barnea**. Contribution a l’etude du culte de Sol-Mithra en Scythie Mineure. – Pontica VI, 1973, 87–95.

Дял VI

ДОБРУДЖА ПРЕЗ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ (IV–VI ВЕК)

Велизар Велков

Първа глава

СЪЗДАВАНЕ НА ПРОВИНЦИЯ СКИТИЯ. АДМИНИСТРАТИВНА И ВОЕННА ОРГАНИЗАЦИЯ

След продължителни вътрешни борби в 284 год. на **император Диоклетиан** (284–305 год.) се удало да отстрани политическите си против-ници, да остане едноличен владетел и да ликвидира военната и политическата несигурност. Някои области на римската държава пострадали твърде много. Икономическата и социалната криза в империята закономерно довела до провеждането на реформи за нейното стабилизиране. Преди всичко **Рим изтеглил гарнизоните си от някои отвъддунавски области. Тогава била изоставена Траянова Дакия и р. Дунав, т. е. брегът на дн. Северна България и Добруджа** отново се превърнал в граница между империята и варварския свят. С проведените икономически, социални, административни и **военни реформи**, започнати от **император Константин I Велики** (307–337 год.), някои от които били завършени едва в края на IV-и век, приключил етапът на скритата монархия, т.нар. Принципат. Рим навлязъл в последната фаза на историческото си развитие – **периода на домината** – на откритата военна диктатура.

В резултат на тези реформи империята била разделена на четири административни области – префектури, по две в западната и източната част на империята. **Източните префектури** били **Ориент** и **Илирик**. Създадени били диоцезите – нови административни единици, подразделения на префектурите. Те обединявали провинциите, чийто брой бил увеличен, а територията им намалена с оглед на по-добрата им защита от вътрешни вълнения и външни нападатели. **От старите провинции Тракия и Долна Мизия бил образуван нов диоцез под името Тракия**, който бил част от префектурата Ориент. Той включвал земите между Дунав – от устието на реката Вит до дунавската делта, черноморския бряг до Византион, наречен в 330 год. Константинопол (без самия град), Мраморно и Егейско море до устието на Места. **Диоцезът Тракия имал шест провинции**: **Тракия** с главен град Филипопол, **Европа** с главен град Евдоксиопол (старата Селимбрия), **Родопа** с главен град Енос, **Хемимонт** с главен град Адрианопол, **Долна или Втора Мизия** с главен град Марцианопол и **Скития** с главен град Томи.

Новата **провинция Скития** обхващала почти цяла Добруджа, приблизително половината от територията на старата провинция Долна Мизия. Границата ѝ с новата Долна или Втора Мизия започвала източно от Дуросторум (той оставал в Мизия) и може би достигала до устието на Батовска река, като Одесос оставал в Долна Мизия, а Дионисопол, Залдапа и Тропеум Траяни – в Скития.[1]

Съществуват различни предположения за причините, които са наложили наименованието Скития на новата провинция. За пръв път името **Малка Скития** се среща у Страбон[2] и с него той означава Добруджа за разлика от Скития отвъд Дунава, като очевидно то е далечна реминисценция за заселените някога в нея скити. От друга страна, при императорите Диоклетиан и Константин названията на провинциите имали и определено политическо значение. Например две новосъздадени провинции отсам Дунава носели името Дакия, за да се създава впечатлението че нищо от територията на римската държава не е изгубено, въпреки че старата Дакия била напусната. В този смисъл появата на провинция с името Скития означавало, че и тези земи, заселени с варварско население, всъщност са зависими от Рим, още повече че и тук той изоставил някои от владенията си по черноморското крайбрежие – северно и североизточно от дунавската делта.

Главен град на новата провинция Скития станал Томи, който бил най-многолюдният и с най-голямо икономическо и стратегическо значение център на Добруджа. След проведените реформи административната власт била разделена от военната и сега управителят на провинцията имал ранг на презид от конническото съсловие.

Проведените в началото на IV-и век военни реформи, породени от варварската заплаха от север, особено силно се почувствали в провинция Скития. Целият диоцез Тракия, една от провинциите на който била и Скития, се превърнал в хинтерланд на новата столица Константинопол. Огромни сдредства били вложени за по-бързото укрепване на целия десен дунавски бряг, който през IV-и век се покрил с гъста мрежа от кастели. Строителството на крепости и поддържането на укрепителната система била основната дейност на диоцеза през периода IV–VI век. Съвсем естествено е, че поради местоположението си провинция Скития заемала първостепенно място в отбраната на диоцеза. Още събитията през III-и век показали, че тя се превърнала в своеобразен „коридор", през който различни северни племена прониквали в пределите на римската държава и нанасяли тежки опустошения на балканските области.

За разлика от други провинции непосредственото военно командване в пограничните провинции, каквито били Втора Мизия и Скития, било поверено на дуксове от конническото съсловиес ранг *vir perfectisimus*. Те били подчинени на „началника на войските" (*magister militum*) на диоцеза Тракия. Дуксовете командвали военните части в градовете и кастелите, както и дунавската флотилия, грижели се за крепостните съоръжения и изобщо отговаряли за цялостната организация по защитата на границата.[3]

От началото на V-и век се появява една нова длъжност – *comes et dux spectabilis*. Той бил военен комендант на провинцията, който отговарял и контролирал мерките и средствата за разплащане при търговията с варварите.[4] Това се налагало от особеното положение на провинцията и изключително активните ѝ връзки с варварския свят в годините на мирни отношения. Той имал военен чин, тъй като през V–VI век фактически войската била основният държавен орган, който контролирал тези отношения. Той изпълнявал и задълженията на comes comerciorum, административна длъжност по въпросите на търговията за Скития и други погранични провинции, отбелязана в „Списъка на служебните рангове".[5]

---

[1] **В. Велков**. Градът в Тракия и Дакия в късната античност (IV–VI в.), С., 1959, 89 и сл.

[2] **Strabo**. 7, 5, 12.

[3] **Not. Dign.** Or., XXXIX, 1.

[4] **Em. Popescu**. Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV – XIII, descoperite în România. Bucureşti, 1976, 131–139, n. 86.

[5] **Not. Dign.** Or., XIII, 8.

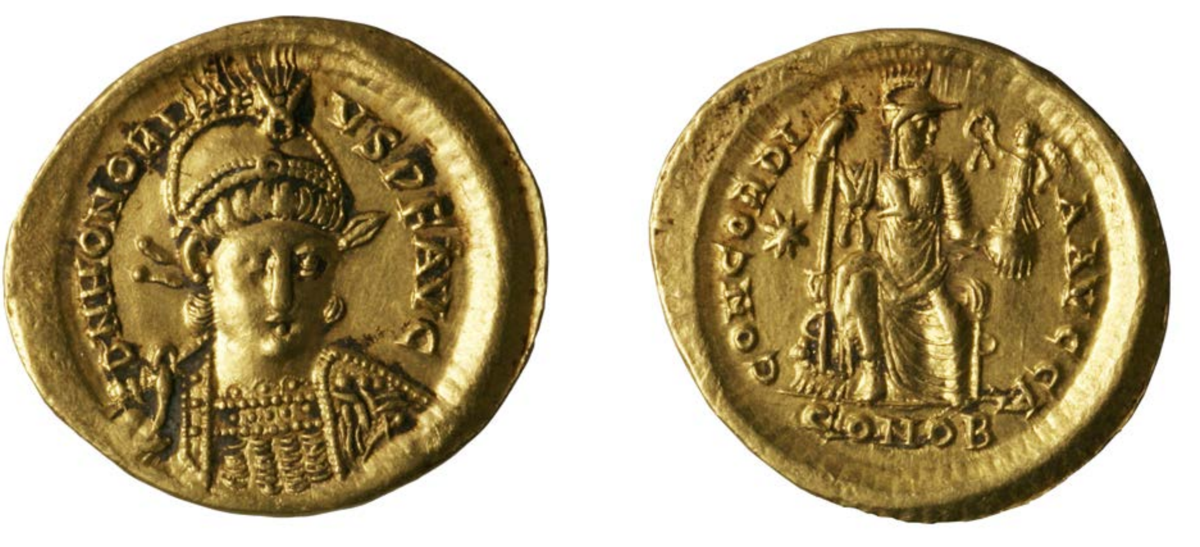

Обр. 248. Златна монета на император Хонорий (393–423 год.). Национален археологически институт с музей – БАН.

Сега **в Скития били настанени два новосъздадени легиона: I-и юпитеров – на лагер в Новиодунум, и II-и хераклов – в стария лагер Трезмис**. Имената им произхождат от имената на езическите богове, приети като символични закрилници на тогавашните императори – Юпитер на Диоклетиан и Херакъл на Максимиан, в последните години на езическата съпротива срещу нарастващата роля на християнството. В Скития освен двата легиона били настанени и 15 нови помощни части: 7 конни (cunei equitum) и 8 пехотни (*auxilia*). Техните лагери били в селищата Сацидава, Капидава, Циус, Берое, Арубиум, Егисос, Таламониум, Флавиана, Аксиопол, Карсиум, Трезмис, Диногеция, Новиодунум, Салсовия, Грациана, Платеипегии.[6] В последното селище имало и части на дунавската флота. Всички тези военни части и легиони спадали към т.нар. лимитанеи, т.е. **погранични войски**. Те били разположени на постоянни лагери, набирали се от местното население и с редица разпоредби на държавата постепенно се превръщали в уседнало земеделско население. Те имали право на семейство и на поземлени имения, така че, като защитавали държавата, те защищавали и собствените си земи.

Другата основна група войски били т. нар. *comitatenses* (подвижни) **вътрешни войски**. Това били военни съединения и отделни части, които се намирали под разпореждането на централната власт, и при нужда били изпращани в определени райони. По някои надписи и споменавания у историците се вижда, че такива войски е имало в Истрос, в Томи – отбелязват се т.нар. – *sagitarii juniors* в края на IV-и век[7], в Улметиум – *milites lanciarii juniors* – средата на VI-и век[8]

В Добруджа разпределението на военните части по най-важните в стратегическо отношение пунктове било съпроводено и с бързи строежи на нови кастели, с поправки на разрушените и с преукрепяване на градовете. Още в 297 год. изворите отбелязват, че по целия лимес на Истър (т.е. на Дунав) били издигнати „*...много лагери на али и кохорти...*“.[9] Историците на IV-и век Евнапий и Зосим също отбелязват гъстата мрежа от укрепени градове, кули и кастели.[10] Два надписа от Дуросторум и Трансмариска с почти еднакво съдържание добре илюстрират това укрепяване на лимеса. В надписа от Трансмариска, издигнат след 1 март 293 год., се съобщава, че след разбиването на вражеските племена „*...крепостта била укрепена завинаги...*“. В надписа от Дуросторум, който се датира след 302 год., четем, че била възстановена градската крепост.[11] През тези години била поправена и добре укрепена главната порта на Томи[12], а между 315–316 год. бил отново съграден градът Тропеум Траяни заедно с паметника на победата.[13]

---

[6] **Not. Dign.** Or., XXXIX, 11–35.

[7] **Zosim. 4**, 40; **Em. Popesku**. Inscriptile... Цит. съч., 65–66, n. 30.

[8] **Em. Popescu**. Inscripaţiile... Цит. съч., 224–226, n. 211.

[9] **Paneg. Lat. 4**, 18.

Срещу Трансмариска, на отвъдния дунавски бряг, **Константин I наредил да бъде построен изцяло нов кастел като предмостово укрепление срещу варварите**. Кастелът бил наречен на негово име **Константиниада Дафне**. В надпис от периода 337–340 год. се отбелязва, че в района на Трезмис били издигани крепости по дунавската граница[14] – дейност, която продължавала непрекъснато през цялата Късна античност.

Така създадената административна и военна организация в Скития поддържала защитата и живота в провинцията до края на VI-и век[15] Разбира се във военната организация ставали някои промени: едни части били заменяни с други, някои били унищожени в тежките години на нашествия, но държавата винаги полагала специални грижи за тази важна в стратегическо отношение провинция. В трудни години за Скития били предприемани мерки за подобряване на условията ѝ за живот и отбрана. Така на 18 май 536 год. било създадено едно своеобразно и оригинално административно обединение, т.нар. *quaestura exercitus*. То включвало Долна Мизия и Скития (временно откъснати от диоцеза Тракия), Цикладските острови, Кария и Кипър. Начело стоял *quaestor exercitus* с административни и военни права. Седалището му било в Одесос, тогава много добре защитен и с голямо икономическо значение град. Предполага се, че тази административна мярка е целяла доходите от богатите и незасегнати от нашествия провинции да подпомагат вече тежкопострадалите Долна Мизия и Скития в началото на VI-и век[16] Тя съвпада с голямото военно строителство по времето на Юстиниан, което обхванало целия Балкански полуостров и особено Долна Мизия и Скития. Изглежда, че тази мярка имала временен характер и скоро Малка Скития била възвърната към тракийския диоцез, в който останала до окончателното рухване на ранновизантийската административно-военна система по Долния Дунав през VII-и век.

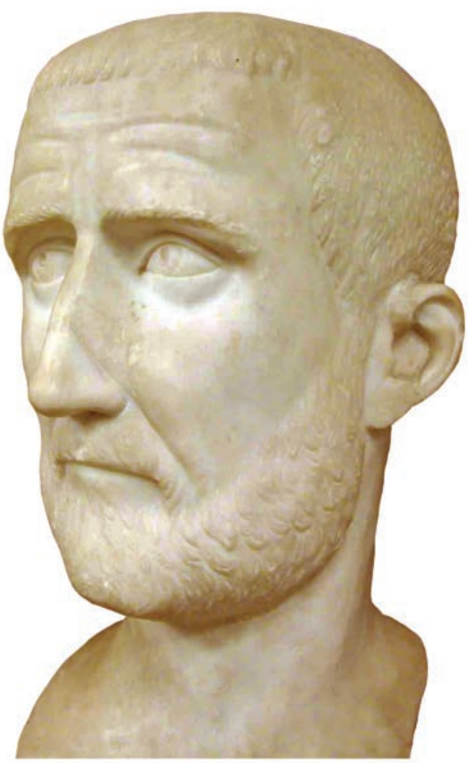

Обр. 249. Император Проб (Марк Аврелий Проб) (276–282 год.).

---

[10] **Eunap.** Fr. 5 (FHG, 4, c. 14); **Zosim**. 2, 34, 2.

[11] **J. Kolendo**. Une inscription…, – Eirene 5, 1966, 139–154.

[12] **CIL**, III, 14 450; **Em. Popescu**. Inscripaţiile... Цит. съч., 37-38, n. 3.

[13] **Proc**. De aedif. 4, 7, 7; **Amm. Marcel**. 27, 5, 2; 5, 3.

[14] **CIL**, III, 12 483; **Em. Popesku**. Inscripaţiile... Цит. съч., 250-252, n. 238.

[15] **Em. Popescu**. Epigraphische Beiträge zur Organisation der scythischen Limes im IV–VI Jahrhundert. – Limes Acten des XI. Intern. Limeskongresses. Budapest, 1977, 441 сл.

[16] **Nov. Iustin.** 65; **V. Velkov**. Das Schicksal einer frühbyzantinischen Start zur Zeist der Völkerwanderung. – Akten des XI. Intern. Byzantinisten Kongresses, 1958. München, 1960, 657–658.

ADDENDUM 4 *(С. Торбатов)*

ДОБРУДЖА В АДМИНИСТРАТИВНАТА И ВОЕННА СТРУКТУРА НА РИМСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕЗ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ

Тежката социално-икономическа криза, съпроводена с продължителни периоди на политическа нестабилност и чести изблици на военна анархия, както и постоянният и непрестанно усилващ се натиск от страна на варварската периферия дълбоко разстроили държавните устои на Римската империя през III-и век. Необходимостта от предприемане на решителни действия по преустройство на държавния механизъм с оглед неговото приспособяване към новите условия, станала абсолютно очевидна през втората половина на века. Методично претворявайки в дела една мащабна и добре обмислена програма от радикални мерки в политико-идеологическата, административната, военната и финансовата сфери на обществения живот, император Диоклетиан в крайна сметка успял не само да възстанови стабилитета, но и да издигне могъществото на Римската империя, като същевременно се постарал да постави здрави прегради пред възможността за повторение на редица пагубни рецидиви от близкото минало.[17]

Твърдото възприемане на авторитарно-монархическия принцип на управление бележи решителното скъсване с републиканските отживелици и реминисценции от епохата на Принципата. С управлението на император Диоклетиан започва качествено нов период в римската история, означаван в историографията (според възприетата от владетелите титла *dominus*) като „епоха на Домината“. Предвид необходимостта да се обхване повсеместно и да се следи отблизо развитието на реформационните процеси, през 286 год. Диоклетиан назначил свой съуправител за западната половина на Римската империя, който получил равен нему ранг (*augustus*). През 293 год. всеки от августите получил и по един помощник с ранг *caesar*. По такъв начин се оформил специфичният за края на III-и и началото на IV-и век модел на управление, известен като „тетрархия“, при който върховната власт била поделена между четири ненапълно равноправни лица.

За да намали опасността от поява на претенденти за императорския престол измежду разполагащите с почти неограничена власт и голяма икономическа сила провинциални управители, император Диоклетиан провел всеобхватна административна реформа, целяща драстично ограничаване на техните законови правомощия. По пътя на териториалното раздробяване броят на провинциите бил доведен до около 100, а те от своя страна били обединени в 12 диоцеза. Въведената многостепенна управленска структура неотклонно се придържала към принципа за строго разделение на цивилната от военната власт. Мнозинството от изследвачите са склонни да приемат реформата за еднократен акт, но времето на нейното предприемане не може да се определи със сигурност.[18] Най-ранният документ, отразяващ новото административно устройство, е т.нар. „Списък от Верона“ (*Laterculus Veronensis*), чиято датировка първоначално бе поставена в 297 год., но по-късно многократно бе оспорвана. Новите проучвания установиха, че документът не е с хомогенен, а с компилативен характер и представя състоянието на западната част на Римската империя в периода между 314/315 и 324 год., а на източната – между 303 и 314 год.[19]

Провинция Скития дължи своето възникване именно на Диоклетиановата административна реформа. Най-ранното известие за нейното съществуване се съдържа в епиграфски паметник от Томи[20], чиято датировка

---

[17] Литературата върху реформаторската политика на император Диоклетиан е изобилна, вж. напр.: **W. Seston**. Diocletien et la Térarchie. Paris, 1946; **E. Stein**. Histoire du Bas–Empire. T. I. De l'Etat romain a l'Etat byzantin (284–476). Paris – Bruxelles, 1959, 69 sqq.; **A. Jones**. The Later Roman Empire 284–602, Vol. I–IV. Oxford, 1964, 37 sqq.; **S. Williams**. Diocletian and the Roman Recovery. Batsford, 1985.

[18] Ако административната реформа на император Диоклетиан действително е била акт, а не процес, фактът, че провинция Скития със сигурност е съществувала преди 1 март 293 год., обезсмисля всички предложени досега по-късни датировки за нейното провеждане. За някои от мненията по този въпрос, виж: **T. D. Barnes**. The New Empire of Diocletian and Constantine. Cambridge (Mass.) – London, 1982, 224–225.

[19] **T. D. Barnes**. The New Empire of ... Цит. съч., 201 sqq.

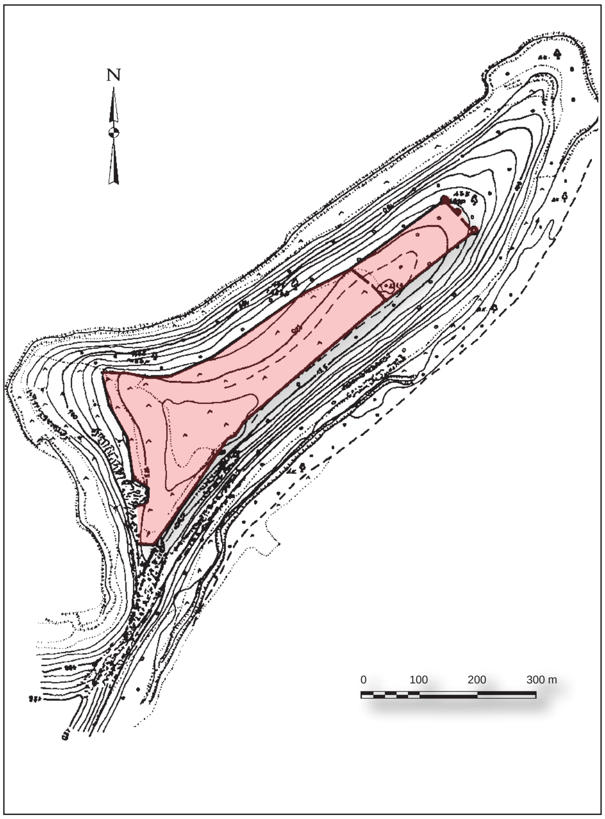

Обр. 250. План на крепостта Адина (с. Балик).

бе прецизирана неотдавна в периода между 21 юли 286 и 1 март 293 год.[21] **Скития спадала към диоцеза Тракия** (*dioecesis Thracia*), **който пък влизал в състава на източната префектура** (*praefectura Oriens*). Изборът на провинциалното име не е напълно ясен, но най-вероятно то отразява стародавна топонимична традиция, а може би съдържа и определена политическа алюзия. Скития обхващала североизточните предели на бившата провинция Долна Мизия, останалата част от чиято територия[22] била преобразувана в нова провинция, която отначало изглежда запазила старото име, но впоследствие била преименувана на Втора Мизия. За главен град на провинция Скития бил определен Томи, където резидирал нейният административен управител. Той имал титла *praeses*[23] и функциите му били най-вече от юридическо естество. Освен че бил върховна правораздавателна инстанция в провинцията, той бил отговорен също така за събирането на държавните данъци и такси и за поддържането на пощенската служба (*cursus publicus*) в подопечната му територия.[24] Идентични били титлата и функциите и на административния управител на Втора Мизия. В българската историография единодушно се приема, че негово седалище, респективно – **главен град на провинцията, бил Марцианопол**[25], но е изказано предположение и за Дуросторум.[26]

За западна и северна граница на новоучредената провинция Скития служили най-долното течение на река Дунав и дунавската делта, а на изток тя граничила с водната шир на Евксинския Понт. **На югозапад от Скития се намирала провинция Втора Мизия**. Границата между тях[27] започвала от дунавския бряг при езерото Олтина и поемала в южна посока, следвайки течението на Суха река. Западният бряг на езерото и левият (западен) бряг на речната долина принадлежали към провинция Втора Мизия, а противоположният – към Скития. Южно от сегашното с. Карапелит, Добричко, там, където Суха река приема своя най-голям приток (Карамандере), границата се отклонявала малко на югоизток, като продължавала да следва течението на реката чак до нейните извори в околностите на сегашното с. Изгрев, Варненско. Тук тя рязко сменяла своята посока и поемала на изток към изворите на р. Батовска при с. Изворско, откъдето вече следвала нейното течение до вливането ѝ в Черно море, северно от с. Кранево, Балчишко. От разположените в непосредствена близост до провинциалната граница множество късноантични укрепени центрове, към територията на Втора Мизия спадали тези при Сату Ноу (Алтинум?, Алтина?), Оногур

---

[20] **E. Popescu**. Inscripţiile... Цит. съч., № 3.

[21] **M. Zahariade.** Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum. Bucureşti, 1988, 33.

[22] След като западните и покрайнини били организирани още при император Аврелиан в нова провинция, носеща името Крайбрежна Дакия.

[23] **Not. Dign.** Or. I, 116 (ed. Seeck).

[24] **M. Zahariade.** Moesia Secunda... Цит. съч., 53.

[25] **А. Ангелов**. Марцианопол (Marcianopolis). – В: Р. Иванов (ред.). Римски и ранновизантийски градове в България. Том 1. София, 2002, 105–122, 105–107.

[26] **Р. Иванов**, **Г. Атанасов**, **П. Доневски**. История на Силистра. Том I. Античният Дуросторум. Силистра–София, 2006, 96–111, 96–97.

[27] Детайлите на дискусията по този въпрос и аргументацията на предложената тук теза са подробно представени в: **S. Torbatov**. The Roman Road Durostorum – Marcianopolis. – Archaeologia Bulgarica, 2000, 1, 59–72., 59–72; **S. Torbatov**. PROCOP. DE AEDIF. IV, 7, 12–14 and the Historical Geography of Moesia Secunda. – Archaeologia Bulgarica, 2000, 3, 58–77; **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития (края на III–VII в.). Велико Търново, 2002, 14–21.

(Палмат(е), Балик (Адина), Дряновец (Тилиkиум), Николаевка (Акве?), Долище, Рогачево, Кранево (Кранея?).[28] В територията на провинция Скития пък оставали укрепленията при Капитан Димитрово, Ново Ботево, Прилеп, Одърци, Храброво и Оброчище.[29]

От представените данни се вижда, че през Късната античност територията на Добруджа се отъждествява *grosso modo* с провинция Скития[30], чието географско положение до голяма степен предопределило по-нататъшния развой на историческата ѝ съдба. Съобразяването с природния фактор намерило израз в голямото протежение на външните ѝ граници и в силно експонираното положение на нейната територия спрямо варварската периферия на римския свят. Всъщност, територията на новоучредената провинция от хилядолетия била един от най-важните кръстопътища на мощните миграционни движения в човешката история. Изтъкнатото ясно очертава стратегическото значение на провинция Скития като преден пост и бастион за защитата на балканските владения на Римската империя през късноантичната епоха – значение, което допълнително нараснало след преместването през 330 год. на имперската столица в Константинопол и което напълно обяснява систематичните грижи на централната власт за поддържането в образцов вид на провинциалната военна организация.

Възстановяването на военната мощ на Римската империя е безспорно една от големите заслуги на император Диоклетиан. Някогашното преклонение пред реформаторския му гений във военната област, обаче, настоятелно отстъпва място на по-трезви оценки в съвременната историография. Все повече изследователи изтъкват подчертано консервативния (и дори реакционен) характер на неговата стратегическа концепция, която – вместо към качествено преструктуриране с оглед на новите военнополитически реалности – била насочена към възстановяване и консолидация на военната организация и на системата за териториална отбрана от епохата на Принципата.[31] При все това, неизбежните тактикооперативни затруднения, породени от статичната свръхконцентрация на силите по имперския периметър, станали причина именно в хода на военните реформи на император Диоклетиан да бъде преоткрита необходимостта и да започне сформирането на специализиран корпус от мобилни части[32], които, без да отслабват граничната защита в който и да било пункт, да могат бързо да бъдат прехвърляни на раз-

---

[28] За точното местоположение и идентификацията на изброените обекти виж цит. лит. в: **S. Torbatov**. PROCOP. DE AEDIF. IV, 7, 12–14 and the Historical Geography... Цит. съч., 58–77. Представените доводи относно средновековната датировка на укреплението на възвишението Мачука край с. Олтина намират убедително потвърждение в резултатите от провежданите там през последните години археологически разкопки: **Cronica 2007**: Cronica cercetărilor arheologice din România – Campania 2005. Bucureşti, 2008, 211–212.

[29] Подробно описание в: **С. Торбатов**. Укрепителната система на... Цит. съч., 310–375.

[30] Принадлежащата към Втора Мизия част от Добруджа обхваща отсечката от дунавския бряг между езерото Олтина и Тутракан и земите във вътрешността, на северозапад от провинциалната граница със Скития. Последни обобщения върху особеностите на военната организация и селищното развитие в този район през Късната античност в: **Л. Вагалински**, **В. Динчев**. Археологическа карта на Община Тутракан. – В: П. Бойчев (ред.). Тутракан в историческото развитие на Добруджа. Тутракан, 1995, 12–48; **E. Petkov**. Le rôle de Transmarisca dans le limes des Bas–Danube. – In: G. von Bülow, A. Milčeva (Hrsg.). Der Limes an der unteren Donau von Diokletian bis Heraklios. Vortraege der Internationalen Konferenz. Svistov, Bulgarien (1.–5. September 1998). Sofia, 1999, 327–343; **Е. Петков**. За локализацията и историята на антични укрепления в района на град Тутракан. – Добруджа 20, 2002, 139–144; **N. Gudea**. Der untermoesische Donaulimes und die Verteidigung der moesischen Nord– und Westküste des Schwarzen Meeres. Limes et litus Moesiae Inferioris (86–275 n. Chr.). – Jahrbuch des Römisch–Germanischen Zentralmuseums 52, 2005, 2, 317–566, 429–442; **Р. Иванов**, **Г. Атанасов**, **П. Доневски**. История на Силистра... Цит. съч, 96–111; **E. Paunov**. History of Transmarisca. – In: L. Vagalinski (ed.). The Lower Danube in Antiquity (VI c BC – VI c AD). Sofia, 2007, 141–146.

[31] **D. Hoffmann**. Die spätrömische Bewegungsheer und die Notitia dignitatum. Teil I und II (Epigraphische Studien, 7/1,2). Düsseldorf, 1969, 247 sqq.; **D. Hoffmann**. Der Oberbefehl des spätrömischen Heeres im 4. Jahrhundert n. Chr. – In: D. Pippidi (ed.). Actes du IX^{e} Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6–13 septembre 1972. Bucureşti – Köln – Wien, 1974, 381–397, 382; **J. Mann**. Duces and Comites in the Fourth Century. – In: D. Johnston (ed.). The Saxon Shore (CBA Research Report, 18). London, 1977, 11–14, 11; **J. Mann**. Power, Force and the Frontiers of the Empire. – Journal of Roman Studies 69, 1979, 175–183, 180; **B. Isaac**. The Meaning of the Terms Limes and Limitanei. – Journal of Roman Studies 78, 1988, 125–147, 141; **B. Isaac**. The Limits of Empire. The Roman Army in the East. Oxford, 1990, 170.

Обр. 251. Император Константин I – Велики (Флавий Валерий Аврелий Константин) (306–337 год.).

лични театри на бойните действия, в зависимост от конкретната обстановка и нужди. За съществуването на обособена и дееспособна маневрена полева армия във времето на Първата тетрархия обаче въобще не може да става дума – доведеният до невиждани размери военен потенциал на Римската империя, изчисляван на около 400 000 души[33], бил почти изцяло съсредоточен по протежение на държавните граници.[34]

За истински създател на късноримската военна организация с основание следва да се счита император Константин I, в резултат от чиито енергични действия моделът окончателно изкристализирал и бил институциализиран.[35] Приема се, че процесът на обособяване на военния потенциал на Римската империя в две приблизително равни по численост съставни части бил в общи линии извършен в периода 311–325 год.[36] Едната част – *limitanei* (*riparienses*, *ripenses*), придобила подчертано стационарен характер. Тя била разположена по границите на империята и била натоварена с тяхната защита. В сравнение с периода на Първата тетрархия, числеността на пряко ангажирания с охраната на държавните граници военен контингент била силно намалена, тъй като именно чрез изтегляне на значителен човешки потенциал от състава на легионите и чрез преобразуване на множество (стационирани дотогава) по границите помощни части били, сформирани новите подразделения, съставляващи военния резерв и оперативната полева армия на Римската империя – *Sacer Comitatus* (*Sacer Palatium*). Тъй като всяка войскова единица *limitanei* била пряко заета единствено с охраната и отбраната на конкретен участък от границата, изпълнението на всички останали задачи и мисии, изискващи военно участие или присъствие във вътрешността на провинциите, се оказало изцяло в отговорностите на *comitatenses*.

В духа на тенденцията към разделение и обособяване на цивилната и военната власти в Римската империя, както и за по-ефективно ръководство на войсковите единици на териториален принцип, може би в началото на съвместното управление на императорите Диоклетиан и Максимиан, но при всички случаи още в годините преди създаването на Първата тетрархия (1 март 293 год.), в част от граничните провинции[37] била въведена длъжността на местните военни командири (*duces*).[38] Найранното засега известие за провинциален дукс

---

[32] Идеята за пръв път е била осъществена от император Галиен чрез реорганизация на кавалерията: **R. Grosse.** Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung. Berlin, 1920, 15 sqq.

[33] **Ioan. Lyd**. De mens., I, 27 (ed. Wünsch).

[34] **D. Hoffmann**. Die spätrömische... Цит. съч., 187 sqq., 226 sqq.

[35] Военните реформи на Диоклетиан и Константин I и тяхното по-нататъшно развитие са предмет на обстоен анализ и противоречиви оценки в множество нарочни научни трудове и публикации: **T. Mommsen**. Das römische Militärwesen seit Diokletian. – Hermes 24, 1889, 195–279; **R. Grosse.** Römische Militärgeschichte... Цит. съч.; Nischer 1923; Berchem 1952; Varady 1961; **D. Hoffmann**. Die spätrömische... Цит. съч.; **P. Southern**, **K. Dixon**. The Late Roman Army. London, 1996.

[36] Датировката е мотивирана в: **D. van Berchem**. L'armée de Diocletien et la réforme constantinienne. Paris, 1952, 75–88.

[37] Налице са убедителни аргументи, че в мнозинството от граничните провинции на Римската империя длъжността *dux* е била въведена едва в следдиоклетианово време: **D. Hoffmann**. Der Oberbefehl des spätrömischen Heeres... Цит. съч., S. 383 sqq.

е от периода 286–293 год. и произхожда именно от провинция Скития[39], което се явява сигурно указание, че тя е била сред „пилотните обекти“ в прилагането и отработването на механизмите на новия модел на военноадминистративно устройство, превърнал се впоследствие в една от емблематичните черти на епохата на Домината. Цялостното изписване на длъжността на военния командир в провинция Скития гласяло *dux limitis provinciae Scythiae*, но в изворите тя най-често се среща отразена в съкратена форма. През периода на Първата тетрархия дуксът бил непосредствено подчинен на преторианския префект (*praefectus praetorio*) и разполагал с широки правомощия на територията на провинцията. Освен прякото командване на настанените там военни части, той бил отговорен още за наблюдението и координацията на фортификационното строителство, функционирането на военната флота, контактите с неприятелските и съюзни народи по границата, нормалното функциониране на системата за продоволствено снабдяване, военната подготовка и поддържането на необходимата численост на войсковите единици.[40] Дуксът разполагал със собствена канцелария[41], чийто състав илюстрира предимно финансово-юридическата страна на неговата власт, свързана с материално-техническото и продоволствено снабдяване на граничните войски и с поддържането на воинската дисциплина.[42] Както по финансовите, така отчасти и по юридическите въпроси, той не разполагал с пълна самостоятелност, а се намирал или в непрекъснато взаимодействие, или дори под прекия контрол на високопоставените административни служители на ниво диоцез и префектура.[43] През първите десетилетия от съществуването на провинцията, дуксът на Скития имал под свое разпореждане два легиона (*legio I Iovia* и *legio II Herculia*) и неизвестен брой помощни военни части[44], като всички сведения за тях произхождат от дунавската граница[45] или от морското крайбрежие.[46]

Със създаването в Константиново време на *Sacer Comitatus* и особено след въвеждането може би още тогава или при наследниците на Константин I на регионалното военно командване за диоцеза Тракия[47] прерогативите на дукса на Скития изглежда били значително орязани, като под негово пряко ведомство била оставена само дунавската провинциална

Обр. 252. Снимка на част от укрепителните съоръжения на ранновизантийския кастел Карея – нос Шабла.

---

[38] **J. Wiewiorowski**. The Territorial Responsibility of Duces in Moesia Secunda and Scythia Minor in the Times of Diocletian. – Novensia, 15, 2004, 107–115.

[39] **E. Popescu**. Inscripţiile din... Цит. съч., № 3.

[40] **M. Zahariade.** Moesia Secunda... Цит. съч., 41 и цитираната там литература.

[41] **Not. Dign. Or**. XXXIX, 36–42 (ed. Seeck).

[42] **M. Zahariade.** Moesia Secunda... Цит. съч., 50 sqq.

[43] **R. Grosse.** Römische Militärgeschichte... Цит. съч., 159–160.

[44] За военната организация в провинция Скития по време на Първата тетрархия, виж: **T. Sarnowski**. Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na polnocnym wybrzezu Morza Czarnego (Novaensia, 3). Warszawa, 1988, 121 sqq.

[45] **A. Aricescu**. Armata în Dobrogea romană. Bucureşti, 1977, 110 sqq.; **M. Zahariade.** Moesia Secunda... Цит. съч., 55 sqq.

[46] **A. Aricescu**. Armata în Dobrogea... Цит. съч., 122–123 (№ 2–3).

[47] Възникването на регионално военно командване в диоцеза Тракия предположително се отнася към 339 г. Отначало то било организирано като *comitiva rei militaris*, а при Теодосий I (ок. 380 год.) било издигнато в ранг на *magisterium militum per Thracias*: **D. Hoffmann**. Der Oberbefehl des spätrömischen Heeres... Цит. съч., 387 sqq.

граница и настанените по нейното протежение *limitanei*. Тази ситуация, отразена по-късно и в *Notitia Dignitatum*[48], намира красноречиво потвърждение в сигурните епиграфски и писмени сведения за дуксове на Скития[49] от следдиоклетианово време, които без изключение произхождат или са свързани с обекти или събития по дунавския бряг на провинцията. Към последната четвърт на IV-и век намиращият се под тяхно командване военен контингент представлявал значителна сила в състав от 2 легиона, 7 кавалерийски, 8 пехотни подразделения и военен флот. Останалите военни укрепления в Скития, настанените в тях и в някои от селищата подразделения *comitatenses*, както и цялостният военен контрол и охрана на комуникациите по морския бряг и във вътрешността на провинцията попаднали под юрисдикцията на върховния началник на войските в диоцеза Тракия[50], чиято длъжност отначало гласяла *comes rei militaris*, а по-късно – *magister equitum et peditum per Thracias*.

При все това, в отделни райони на империята дуксовете получавали при извънредни обстоятелства командуването и над настанените в подопечните им провинции части от състава на *Sacer Comitatus*. Не е известно откога датира тази практика, но към началото на V-и век това не ще да е било новост.[51] По всяка вероятност подобна ситуация възникнала и в провинция Скития през първите десетилетия на V-и век. Съвременните изследвания убедително показват, че стройната военно-организационна система, изградена в провинцията поетапно през първите три четвърти на IV-и век, фактически престанала да съществува още към края на IV-и или най-късно в началото на V-и век. Поредицата неуспехи в изтощителните борби с различни варварски племена довели до физическо унищожение или разформироване на мнозинството от военните части *limitanei.* Поради изчерпване на човешките ресурси на империята опитите на император Теодосий I и неговите приемници да възстановят предишния модел на военна организация чрез предислокация или сформиране на нови войскови подразделения по римски образец претърпели провал. Изход от критичното положение бил намерен в масовото привличане към военна служба на наемници и федерати измежду варварското обкръжение, както и в създаването на една особена категория военизирано население, което било специално призвано да обслужва укрепителната инфраструктура в граничната зона срещу поземлено обезщетение в непосредствената околност. Макар да получило традиционното название *limitanei*, това население не било нищо повече от *militia*.[52] Истинската военна сила, с която Римската империя разполагала в провинция Скития от първата половина на V-и век насетне, били настанените там подразделения от *Sacer Comitatus*. Служебно неангажирани с отбраната на конкретен пункт и действайки вътре и отвъд имперската граница, подвижните части били в състояние ефективно да противодействат на всеки нападател, като същевременно осъществявали връзката и взаимодействието между укрепените обекти по дунавския бряг и във вътрешността на провинцията. Новата обстановка ще да е обосновала необходимостта от реорганизация и на провинциалното военно командване в Скития. Основание за подобно предположение дава засвидетелстваната върху епиграфски паметник от околностите на Калатис титла *comes et dux*, с която е удостоен един високопоставен държавен служител (*vir spectabilis*) на име Флавиус Сервандус.[53] Надписът е с непрецизирана датировка в V-и век и се интерпретира по аналогия с други провинции като указание за концентрация на цивилната и военната власт в Скития в ръцете на едно и също лице.[54] В случая обаче изглежда става дума не за концентрация на административна и военна, а само на военна власт, като на новия висш офицер с титлата *comes et dux* (*Scythiae?*) било поверено командването на всички настанени в провинцията войскови подразделения – както *limitanei*, така и *comitatenses*. Предположението изглежда още по-правдоподобно, ако се вземе предвид фактът, че през 492 год. **император Анастасий със специален закон подчинил стационираните в източните гранични провинции** *comitatenses* на съответните дуксове[55], което документално се проследява като установена практика и през VI-и век.[56]

---

[48] **Not. Dign. Or**. XXXIX, 2–35 (ed. Seeck).

[49] Сведенията са събрани и анализирани в: **A. Aricescu**. Armata în Dobrogea... Цит. съч., 125–126; **M. Zahariade.** Moesia Secunda... Цит. съч., 42–45.

[50] **M. Zahariade.** Moesia Secunda... Цит. съч., 49.

[51] **R. Grosse.** Römische Militärgeschichte... Цит. съч., 158.

[52] Подробно по тези въпроси в: **M. Zahariade.** Moesia Secunda... Цит. съч., 91 sqq.; **A. Aricescu**. Armata în Dobrogea... Цит. съч., 131–132; **A. Suceveanu**, **A. Barnea**. La Dobroudja romaine. Bucarest, 1991, 217 sqq.; **V. Dintchev**. Über die Veränderungen in der Militärdoktrin des Imperiums an der Unteren Donau während des 5.–6. Jhs. – In: M. Zahariade, I. Opriş (eds.). The Roman Frontier at the Lower Danube 4th–6th Centuries. Bucharest, 1998, 95–113, 95 sqq.

[53] **E. Popescu**. Inscripţiile din... Цит. съч., № 86.

[54] **E. Popescu**. Inscripţiile din... Цит. съч., 132–133; **M. Zahariade.** Moesia Secunda... Цит. съч., 44–45.

Описаният по-горе нов организационен модел, обособил се през първата половина на V-ти век, характеризира военната организация в провинция Скития през ранновизантийския период. Той продължил да функционира с променлив успех до към края на VI-и/началото на VII-и век. Не е ясно какви модификации е претърпял този модел при император Анастасий и дали въобще с името на последния могат да се свържат някакви качествени промени. За внасянето в него на съществени нововъведения, касаещи привличането на допълнителни войскови контингенти и разгръщането на мащабно стратегическо военно строителство, със сигурност може да се говори за времето на **император Юстиниан I**, и то – за втората половина от неговото управление.[57]

Макар империята номинално да запазила суверенитета си над провинция Скития чак до трайното установяване на Аспаруховите българи на юг от р. Дунав, след унищожителните аваро-славянски нападения от края на VI-и и началото на VII-и век липсват каквито и да било основания да се допуска трайното присъствие на някаква организирана военна сила в пределите на нейната територия.

Неразделен и много съществен елемент от процеса на организиране на провинция Скития във военно отношение е било изграждането на укрепителната инфраструктура на нейна територия. Състоянието на укрепителната система в значителна степен е предопределяло ефективността на провинциалната отбрана, което обяснява постоянните грижи от страна на централната и местната власт за поддържането ѝ в изправност и систематичното ѝ доизграждане и техническо усъвършенстване. Въпреки скептицизма и хиперкритицизма на някои съвременни автори[58], материалните останки от различните по тип и функция укрепени обекти предоставят възможност за изясняване и преосмисляне не само на дребни детайли, но и на въпроси от концептуално естество във връзка с военно-политическата и социално-икономическа история на земите по най-долното течение на р. Дунав, за които другите категории исторически извори пазят мълчание или предлагат непълна, неточна, а понякога и тенденциозно изкривена информация. Развитието на укрепителната система, като съвкупност от всички укрепени обекти в пределите на провинция Скития, позволява добре да се уловят основните насоки във външната и вътрешната политика на Римската империя през късноантичната епоха и да се установят

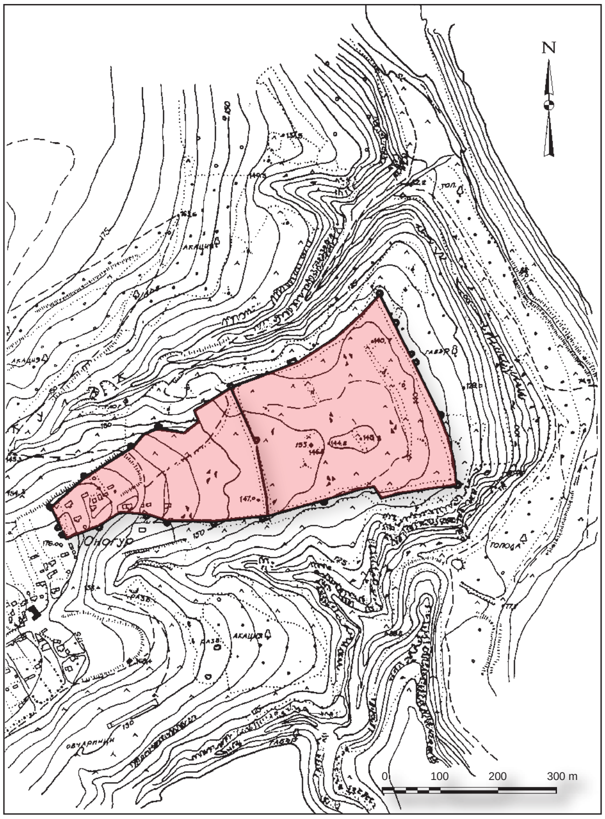

Обр. 253. План на крепостта Палмате (с. Оногур).

---

[55] **Cod. Iust**. XII, 35, 18 (ed. Krüger).

[56] **Nov. Iust**. CIII, 3, 1 (ed. Schöll – Kroll).

[57] **S. Torbatov**. Quaestura exercitus: Moesia Secunda and Scythia under Justinian. – Archaeologia Bulgarica, 1997, 3, 78–87, 81 sqq.; За настъпилите промени и характера на военната организация към края на VI-и и през първите десетилетия на VII-и век виж: **J. Haldon**. Administrative Continuities and Structural Transformations in East Roman Military Organisation ca. 580–640. – In: F. Vallet, M. Kazanski (eds.). L'armée romaine et les barbares du IIIe au VIIe siècle. Paris, 1993, 45–54, 45 sqq.

[58] **B. Isaac**. The Limits of Empire... Цит. съч., 372 sqq.

реалните измерения на съответстващата им военностратегическа доктрина на регионално и микрорегионално ниво. Внимателният анализ на функционално-типологическата специфика и хронологическите параметри на конкретните паметници на фортификационното строителство очертава възможно най-обективния път да се доизясни същността на късноримския и на ранновизантийския модел на военна организация в провинция Скития и да се проследи динамиката на процеса по тяхното въвеждане.

Терминът *limes*, в смисъл на укрепена и отбранявана граница със специфична, прецизно планирана и изградена инфраструктура, се ползва с изключително широка популярност в съвременната историография. Нещо повече, той отдавна се е превърнал в един от символите на Римската империя. Внимателният анализ обаче показва, че до III-и век сл.Хр. включително терминът се среща твърде рядко в писмените извори и епиграфски свидетелства и се употребява в смисъл на „военен път“ или „сухоземна граница“, като в нито едно от споменаванията няма намек, че под *limes* се е подразбирала специфична съвкупност от отбранителни съоръжения или особена форма на военноадминистративна организация.[59] От IV-и век насетне терминът получава много широко разпространение, но и през този период той няма фортификационна стойност и не означава система от гранични укрепления, а обособена област, обхващаща част от дадена гранична провинция и намираща се под юрисдикцията на специален военен командир с титла *dux* (в отделни случаи *comes*). Следователно през Късната античност *limes* следва да се разбира като военноадминистративно понятие с приблизителен смисъл на „*гранична зона*“, очертаващо териториалния обхват на компетенциите на конкретен дукс.[60] Примерите от Северна Африка показват, че през VI-и век терминът *limes* се наложил в практическата употреба там дори като еквивалент на „[гранична] провинция“.[61]

Наличната информация за провинция Скития показва, че през Първата тетрархия правомощията на местния дукс се простирали върху цялата провинция. Макар и твърде неясна, формулировката *ad confirmandam limitis tutelam*, обясняваща преизграждането из основи на укрепителната система на Тропеум Траяни в произхождащия оттам строителен надпис от 315–316 год.[62], дава основание да се допусне, че по това време понятието *limes* (все още?) включвало значителна част от вътрешността, ако не и цялата провинция. След военните реформи на император Константин I обаче поне до към първата половина на V-и век под ведомството на дукса на Скития била оставена единствено дунавската граница на провинцията. От това следва, че през въпросния период понятието *limes Scythiae* стояло в смислово отношение много по-близко именно до „граница“, отколкото до „гранична зона“. Фактически по това време скитският лимес се отъждествявал с тясната ивица по протежението на дунавския бряг, където били настанени провинциалните *limitanei* и била изградена специфичната гранична укрепителна инфрас-труктура, включваща техните военни лагери и спомагателни военни укрепления. За цялото съществуване на провинция Скития споменатата укрепителна инфраструктура придобила най-голяма плътност в периода между Първата и Втората готски войни на император Валенс, когато в строя се намирали вероятно всички известни понастоящем късноантични укрепени обекти по дунавския бряг: Вииле (*Hagios Kyrillos*?), *Sacidava*, Расова (*Flaviana*?), Axiopolis, Сеймени, *Capidava*, Топалу, *Carsium*, *Cius*, *Beroe*, Печеняга, Траян, *Troesmis*, *Arrubium*, Жижила, *Dinogetia*, Барбоши, Лункавица, Ракелу, *Noviodunum*, Нуфъру, Илгании де Жос, *Salsovia*, *Halmyris*, Дунавъцу де Сус (*Gratiana*?), Дунавъцу де Жос (*Ad stoma*?).[63]

---

[59] **B. Isaac**. The Meaning of the... Цит. съч., 130, 132.

[60] **B. Isaac**. The Meaning of the... Цит. съч., 132 sqq.; **P. Mayerson**. The Meaning of the Word Limes (limiton) in the Papyri. – ZPE 77, 1989, 287–291, 287 sqq.; **B. Isaac**. The Limits of Empire... Цит. съч., 161, 409.

[61] **D. Pringle**. The Defence of Byzantine Africa from Justinian to the Arab Conquest. An Account of the Military History and Archaeology of the African Provinces in the Sixth and Seventh Centuries. Parts 1–2 (BAR Int. Ser. 99/1–2). Oxford, 1981, 97.

[62] **CIL**, III, 13734 (= **E. Popescu**. Inscripţiile din... Цит. съч., № 170).

[63] **С. Торбатов**. Укрепителната система на... Цит. съч., 86–165; Към цитираната там литература следва да се прибавят и някои по-нови публикации, които не променят направените констатации и обобщения: **A. Panaite**, **A. Magureanu**. Some Observations concerning Several Late Roman and Early Byzantine Fortifications from the Lower Danube. – In: L. Slokoska, R. Ivanov, V. Dintchev (eds.). The Roman and

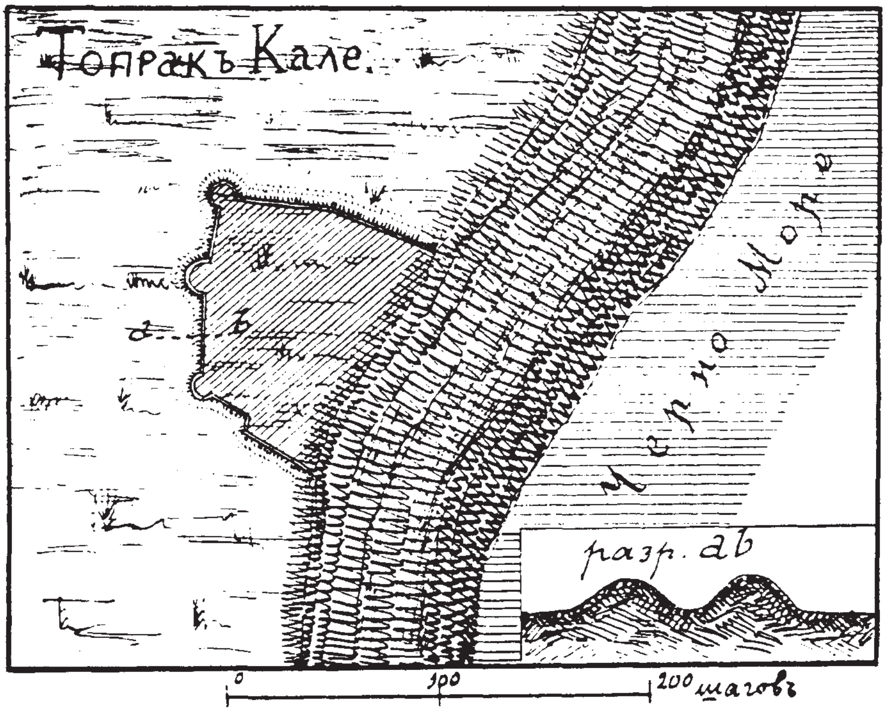

Обр. 254. Късноантичната крепост Топрак Кале до с. Камен бряг (по К. Шкорпил).

Преди повече от три десетилетия военната доктрина на Римската империя беше подложена на задълбочено и разностранно проучване от позициите и чрез методите на съвременния стратегически анализ.[64] Сред обобщаващите постановки с най-голям научен резонанс в това изследване безспорно се нарежда теорията за характера на **късноримската отбранителна концепция**, означена с употребяваната и по-рано от някои автори[65] терминологична формулировка „**отбрана в дълбочина**“. Преходът към „отбрана в дълбочина“ се отбелязва като важен поврат в римската военна доктрина, явяващ се закономерен резултат от настъпилите съществени промени в геополитическите реалности. Съгласно предложената обстойна теоретична обосновка, разклатена из основи от всеобхватната криза от средата на III-и век и плътно обкръжена от многочислени и вече достатъчно силни, мобилни и добре организирани неприятели, Римската империя се видяла принудена да се откаже от системата на „изпреварваща сигурност“, изразяваща се в превантивни офанзивни действия отвъд имперските граници, и да премине към пасивна отбранителна доктрина. Същността на т. нар. „отбрана в дълбочина“, която не само допускала, но и предвиждала превръщането на граничните провинции отчасти в оперативно-тактическо бойно поле, се обяснява като комбинация от ешелонирано разположени самозащитаващи се укрепления и разпръснати между тях (или

Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo, 26–30 July 2000). Sofia, 2002, 159–166; **G. Atanasov**. De nouveau sur la localisation de la forteresse bas-byzantine St. Cyril en Scythie Mineure. – In: I. Cândea, V. Sîrbu, M. Neagu (eds.). Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani. Brăila, 2004, 405–417; **N. Gudea**. Der untermoesische Donaulimes... Цит. съч., 442–464; Nicolae, Nicolae 2004–2005, 385–405; **C. Nicolae**, **V. Nicolae**. Cercetări arheologice ăn ămprejurimile oraşului Hârşova, punctul „Celea Mică“. – Pontica 37–38, 2004–2005, 385–405, 279–293; **Cronica 2005**: Cronica cercetărilor arheologice din România – Campania 2005. Bucureşti, 2006, passim; **Cronica 2006**: Cronica cercetărilor arheologice din România – Campania 2006. Bucureşti, 2007, passim; **Cronica 2007**:.. Цит. съч., passim; **I. Haynes**, **D. Bogdan**, **F. Topoleanu**. Salsovia: a Roman Fort and Town on the Lower Danube. – In: L. Vagalinski (ed.). The Lower Danube in Antiquity (VI c BC – VI c AD). Sofia, 2007, 131–140; **I. Ioniţă**. Barboşi–Tirighina (Piroboridava?) après dix–sept décennies depuis l'apparition de la monographie par Gh. Săulescu. – Istros 14, 2007, 71–80; **I. Munteanu**, **V. Oprea**. Periegheze pe malul dobrogean al Dunării. – Pontica 40, 2007, 509–514; **M. Zahariade**. The Tetrarchic Reorganization of the Limes Scythicus. – In: L. Vagalinski (ed.). The Lower Danube in Antiquity (VI c BC – VI c AD). Sofia, 2007, 293–304.

[64] **E. Luttwak**. The Grand Strategy of the Roman Empire. From the First Century A.D. to the Third. Baltimore – London, 1976.

[65] Вж. напр.: **B. Warmington**. Frontier Studies and the History of the Roman Empire – Some Desiderata. – In: D. Pippidi (ed.). Actes du IX^{e} Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6–13 septembre 1972. Bucureşti – Köln – Wien, 1974, 291–296, 295.

Обр. 255. Монета на император Анастасий I (Флавий Анастасий) (491–518 год.).

съсредоточени в тила им) мобилни войскови части.[66] Функциите на включените в тази система укрепления се разглеждат многоаспектно, като: физически препятствия срещу неприятеля; продоволствено-снабдителни складове; разузнавателно-осигурителни бази в тиловата зона; временни убежища за действащите мобилни части.[67] Като продукт на военнополитическа немощ и безизходица, „отбраната в дълбочина“ неизбежно жертвувала интересите и желанията на населението в граничните провинции в името на общата стратегическа целесъобразност и сигурността на империята като цяло. Поради това, на възприемането на тази отбранителна концепция се гледало като на палиативна мярка: след постигане на що-годе устойчиво стабилизиране на обстановката, тя бързо била изоставяна и се преминавало към предишната система на „изпреварваща сигурност“.[68] Създаването на „отбраната в дълбочина“ обикновено се приписва на император Диоклетиан[69], но други автори го отнасят към времето на Константин I, отчитайки подчертано консервативния характер на Диоклетиановите военни реформи и отсъствието тогава на постоянно настанени войскови части в тила на имперските граници.[70]

Явявайки се продукт на съвременни обобщения, базирани в значителна степен на физическите останки от късноантична фортификация, теорията за „отбраната в дълбочина“ се посреща с открито недоверие от някои автори.[71] Несъмнено интерпретацията на всяка съвкупност от укрепления като отбранителна система е неприемлива. Определянето понастоящем на някогашното функционално предназначение на конкретен обект често е много затруднително, а не трябва да се пренебрегва и фактът, че за времето на тяхното съществуване много от укрепените обекти нееднократно са променяли функционалната си същност.[72] Твърде показателен в това отношение е анализът на поредица от малки късноримски укрепления в Палестина, които традиционно се приемат за компоненти на изградената в района „отбрана в дълбочина“. Съмнителната им отбранителна стойност, предвид крайно неизгодното им местоположение, ясно свидетелства, че въпросните укрепления не са били проектирани като самозащитаващи се опорни пунктове в една ешелонирана отбранителна система. Разположени край пътища и водоизточници или в проходи и теснини, те очевидно имали полицейски функции и били предназначени за контрол на пътните съобщения, служейки като патрулни бази, а същевременно и като центрове на администриране на прилежащите райони.[73] При все това крайно негативистичните обвинения към римляните и техните исторически приемници византийците в пълна липса на стратегическо мислене и планиране, както и в отсъствие на ясен поглед върху осъществяваното в империята фортификационно строителство[74], в никакъв случай не могат да се приемат за основателни. Между укрепителни строежи и стратегия съществува пряка и неразривна връзка[75], която особено ярко изпъква в контекста на масираните военностроителни програми. Що се отнася до опита да се представи външната политика на Римската империя едва ли не като съвкупност от честолюбиви приумици на амбициозни императори, местни администратори и пълководци[76], то това звучи, меко казано, нелепо.

---

[66] **E. Luttwak**. The Grand Strategy of... Цит. съч., 130 sqq.

[67] Ibidem, 132–134.

[68] Ibidem, 132, 136.

[69] Ibidem, 193; **S. Williams**. Diocletian and the Raman Recovery. Batsford, 1985, 91–101.

[70] **J. Mann**. Power, Force and the... Цит. съч., 180–181; **A. Ferrill**. The Fall of the Roman Empire. The Military Explanation. London, 1986, 45.

[71] **B. Isaac**. The Limits of Empire... Цит. съч., 374 sqq.

[72] Ibidem, 170, 409.

[73] Ibidem, 188 sqq.

Концепцията за „отбрана в дълбочина“ задоволително обяснява твърде честото реално положение на нещата в Римската империя през Късната античност.[77] При все това анализът на данните от провинция Скития налага някои необходими уточнения. На първо място трябва да се отбележи, че до разпадането на късноримския модел на военна организация в провинцията през първата половина на V-и век тук в никакъв случай не може да се говори за наличието на „отбрана в дълбочина“ според смисъла на стандартната дефиниция на понятието, т. е. като универсална военна доктрина, свързана с радикално преразглеждане на стратегическата отбранителна концепция на Римската империя. Интензивното укрепително строителство, осъществено по дунавската граница на провинцията през този период, убедително свидетелства, че империята не е имала никакво намерение съзнателно да приема борбата с неприятеля на своя територия. Напротив, налице са всички основания да се твърди, че системно и целенасочено се е работило по превръщането на р. Дунав и дунавския бряг в един пределно ефикасен и труднопреодолим защитен кордон. Непрекъснатото уплътняване през късноримския период на укрепителната инфраструктура по десния бряг на реката било съпроводено със специални мерки за охрана на бродовете, включващи и създаването на укрепени плацдарми на отвъдния бряг.[77] Много активна роля по опазване на териториалния суверенитет на провинцията била отредена и на дунавската флотилия, която осъществявала непрекъснато стратегическо патрулиране и изпълнявала редица оперативно-тактически и спомагателни задачи през навигационния сезон на годината, с което чувствително допринасяла за интегритета на граничната защита. Никоя граница по никое време обаче не е била гарантирана от пробиви, а с нарастването на мощта на варварското обкръжение вероятността от това станала съвсем осезаема. Опустошителните проникванияя дълбоко във вътрешността на империята по време на нашествията от средата на III-и век в значителна степен се дължели на отсъствието на адекватна система за противодействие при евентуално преодоляване на граничната бариера от страна на нападателя. Предприетото от последните десетилетия на III-и век насетне масово укрепяване на по-значителните селищни центрове било преди всичко закономерна реакция за защита на провинциалното население, но доколкото може да се съди от надписа от Тропеум Траяни от 315–316 год., то било считано и като определен принос „*...за подпомагане отбраната на граничната зона...*“. Все пак, тази форма на пасивна отбрана не можела да допринесе съществено за ликвидиране на опасността от повторение на рецидивите от близкото минало: обстоятелствата настойчиво налагали създаването на ефективни механизми за бързо ограничаване на напредването и своевременно неутрализиране на проникналия в пределите на империята неприятел. Отговор на изискванията на времето дали военните реформи на император Константин I. Историческите факти свидетелстват обаче, че настаняването на мобилни войскови части и изграждането на множество укрепени обекти с военен характер във вътрешността на провинция Скития не били свързани с никакви промени в стратегията спрямо варварското обкръжение. При това положение, задоволително обяснение на появата на „класически“ елементи на „отбраната в дълбочина“ в Скития може да се даде, ако те се приемат като указание за създаването тук на специфична система за презастраховка на граничната защита. Намирайки се в постоянна боеготовност, в мирно време тя очевидно съвсем пълноценно функционирала като система за вътрешнопровинциална сигурност. Самата дислокация на намиращата се в нейно разпореждане укрепителна инфраструктура[79] се явява своеобразно указание за широката гама задачи от рутинно полицейско естество, с чието изпълнение тя ще да е била натоварена: контрол за лоялността на местното цивилно население и заселените в провинцията в качеството на „колони“ или „федерати“ варварски групи; борба с бандитизма; залавяне на бегълци; наблюдение и охрана на пътния трафик; патрулиране и ескортиране на високопоставени държавни служители и товари със стратегическо предназначение; пряк военен контрол на пътните възли и пристанища; участие в събирането на данъци, мита и такси. Може би още при възникване на външна опасност обаче, а със сигурност – при регистриране на пробив в граничната отбранителна линия, системата за вътрешнопровинциална сигурност автоматически се пренастройвала на чисто военни начала, целейки оперативно-тактическо подпомагане на стационарните гранични войски, блокиране на основните пътни артерии и прехват на проникналия във вътрешността на провинцията неприятел. За това, че въпросната система не била считана за елемент от граничната отбрана, а за обособен резервен защитен механизъм, убедително свидетелства фактът, че те се намирали под различно военно командване – съответно на провинциалния дукс на Скития и на началника на войските в диоцеза Тракия.

---

[74] **F. Millar**. Emperors, Frontiers and Foreign Relations, 31 B.C. to A.D. 378. – Britannia 13, 1982, 1–24, 2; **B. Isaac**. The Limits of Empire... Цит. съч., 375.

[75] Така, напр., в: **J. Lander**. Roman Stone Fortifications. Variation and Change from the First Century A.D. to the Fourth (BAR Int. Ser. 206). Oxford, 1984, 309.

[76] **B. Isaac**. Luttwak's „Grand Strategy“ and the Eastern Frontier of the Roman Empire. – In: D. French, C. Lightfoot. The Eastern Frontier of the Roman Empire (BAR Int. Ser. 553). Oxford, 1989, 231–234, 231 sqq.; **B. Isaac**. The Limits of Empire... Цит. съч., 372 sqq.

[77] **A. Ferrill**. The Fall of the Roman Empire... Цит. съч., 45.

[78] По този въпрос вж.: **P. Brennan**. Combined Legionary Detachments as Artillery Units in Late Roman Danubian Bridgehead Dispositions. – Chiron 10, 1980, 554–567, 554 sqq.

През първата половина на V-и век положението в провинция Скития чувствително се променило. Изчезването на стройния къснoримски модел на военна организация и дезинтеграцията на провинциалната укрепителна система неизбежно наложили преминаването към „отбрана в дълбочина“ от класически тип. Предполагаемото въвеждане именно по това време на единно военно командване в провинция Скития (*dux et comes*) изглежда съвсем логично и закономерно с оглед възприемането на новата отбранителна доктрина. В условията на тотална „отбрана в дълбочина“ практически цялата провинция изпълнявала ролята на имперска граница, а всеки укрепен център на нейна територия представлявал интегрален компонент на системата за гранична защита. Благодарение на фортификационното строителство на император Анастасий, а по-късно и на Юстиниан I, за известен период от време през VI-и век било постигнато относително стабилизиране на отбраната по дунавския бряг на Скития. Въпреки това, от началото на V-и век и чак до края на съществуването на провинция Скития, дунавската отбранителна линия неизменно се оказвала твърде крехка преграда пред всеки нашественик, изявил желание да я премине. С хроничния недостиг на оперативни войскови подразделения и с все по-осезаемото затваряне на живота зад стените на укрепените центрове с основание може да се постави въпросът дали от втората половина на VI-и век насетне въобще може да се говори за наличието на единна отбранителна система и за придържане към някаква поддаваща се на формулиране регионална военна доктрина.[80]

Провинция Скития нито наследила, нито тепърва изграждала някаква специфична система за защита на морския си бряг.[81] При нейното учредяване в тази зона имало само пет укрепени обекта – Истрос, Томи, Ка-

---

[79] Става дума за 21 укрепени обекта в провинция Скития, класифицирани като „укрепления с комбинирани военнополицейски функции“ (**С. Торбатов**. Укрепителната система на... Цит. съч., 402–403). Предвид големите им размери, 14 са определени типологически като *castella* и предположително идентифицирани с базови лагери на подразделения от състава на *sacer comitatus* (Кария, Нифон, Аджигьол (Валис Домициана?), Михай Браву, Чямурлия де Жос (Ад Салицес?), Улметум, Мирчя Водъ (Трес Протоме?), Ибида–I, югоизточният *appendix* към Тропеум Траяни, Стража, Капитан Димитрово, Тимогиция, Ново Ботево и Одърци). Останалите 7 военнополицейски укрепления са спомагателни и включват 5 *burgi* (Енисала–II, Палазу Маре, Стратонис, Бабадаг–Топрайкьой и Слава Русъ) и 2 *turres* (Констанца–Телпиш и Мурфатлар) (**С. Торбатов**. Укрепителната система на... Цит. съч., 166–375).

[80] Идентични по същество процеси протичали през VI век и в префектурата Илирик: **F. Wozniak**. The Justinianic Fortification of Interior Illyricum. – In: R. Hohlfelder (ed.). City, Town and Countryside in the Early Byzantine Era. New York, 1982, 199–209, 199 sqq.

[81] **С. Торбатов**. Укрепителната система на... Цит. съч., 197–270, 447–451.

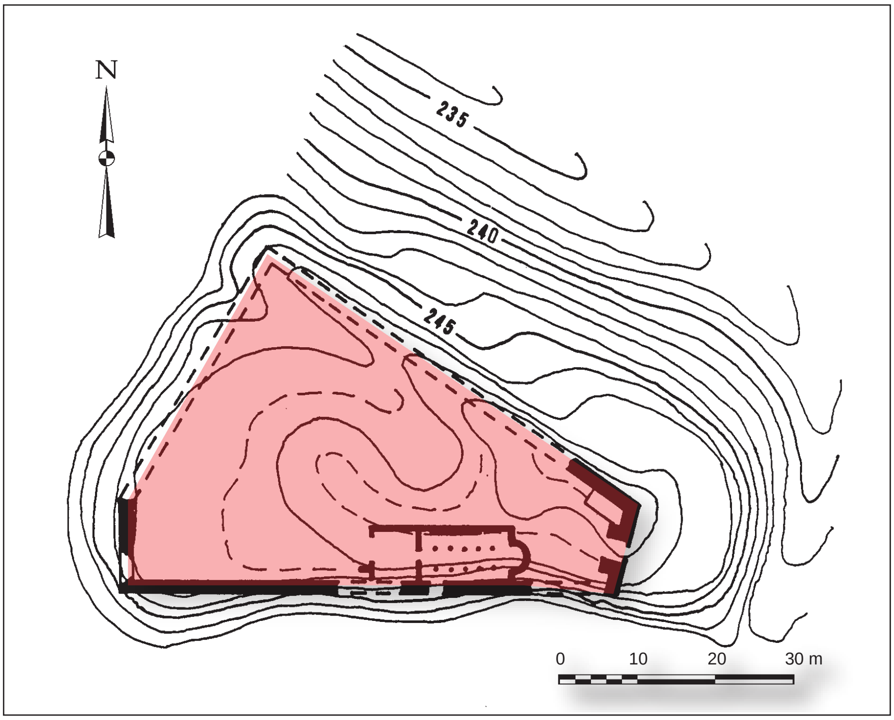

Обр. 256а. План на ранновизантийската крепост-убежище Дебрене–II

латис, Т(и)- риса и Дионисополис. Всички те разполагали с укрепителни съоръжения поне от елинистическата епоха и били нееднократно преукрепявани през вековете. Непосредствено след отстраняването на готската опасност, вероятно още при император Аврелиан или по-късно при Проб, били взети активни мерки за ликвидиране на нанесените от варварите поражения, което в Истрос, Томи и Т(и)риса намерило израз в предприемането на цялостно преизграждане, а в Калатис – в консолидационновъзстановителни работи на укрепителната система. В резултат на осъщественото след края на III-и век интензивно фортификационно строителство, броят на укрепените обекти по морския бряг и в непосредствено прилежащата крайбрежна ивица на провинция Скития нараснал неколкократно. Тяхното възникване било породено от различни причини и съображения, предопределили твърде разнообразната им функционална същност. Част от обектите просъществували сравнително кратко време и след излизането им от строя към края на IV-и или през първата половина на V-и век били завинаги изоставени (Енисала–I, Палазу Маре, Констанца–Телпиш, Стратонис, Кария).

Периодът от края на V-и до шестото десетилетие на VI-и век е свързан с истински бум на фортификационно строителство по морското крайбрежие на провинцията. Наред с ремонтно-възстановителните работи, по времето на император Анастасий и по-късно при Юстиниан I било предприето грандиозно

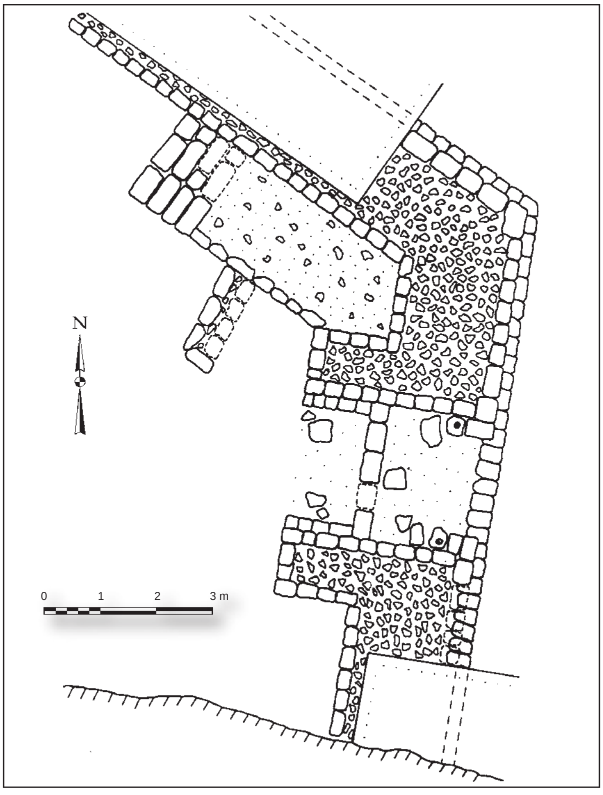

Обр. 256b. Източната порта на ранновизантийската крепост–убежище Дебрене–II.

строителство a *fundamentis*, което чувствително променило облика на някои от съществуващите и довело до възникването на редица **нови укрепени обекти**. С едно само вероятно изключение (Балчик–Хоризонт) Анастасиевото строителство имало подчертано цивилен характер (Истрос, Тимум, Камен бряг–Яйлата, Свети Никола, Бизоне). Всички новоизградени при Юстиниан I укрепени обекти обаче били с типични **военни функции** (**Овидиу–II**, **Карея/К(а)реас**, **Камен бряг–Топрак кале**, **Тимум–Запад** и **Балчик–Тузлата**).

Два от новоиздигнатите Юстинианови кастела (Овидиу–II и Карея/К(а)реас) заменили по-стари укрепления, като във втория от случаите взаимовръзката с действащо пристанище е вън от всякакво съмнение, а в първия – твърде вероятна. Останалите три кастела (Камен бряг–Топрак кале, Тимум–Запад и Балчик–Тузлата) възникнали в непосредствена близост до вече съществуващи по това време укрепени центрове (съответно: Камен бряг–Яйлата, Тимум и Афродизион), чиято връзка с оживения морски трафик може да се счита за повече или по-малко сигурна. Дислокацията на военните укрепления недвусмислено показва, че при тяхното изграждане не е държана сметка за пропорционално разпределяне на силите по цялото протежение на морския бряг на провинция Скития. Напротив, наблюдава се подчертана концентрация на обектите в югоизточната част от крайбрежието. Поразителната равномерност в разпределението на кастелите тук убедително налага впечатлението за изграждане на специфична микрорегионална структура, очевиден център на която се явявал придобилият важно административно значение и преживяващ бурен стопански подем по това време град Акре: и четирите новоизградени укрепления отстояли на по около 10 км един от друг и от Акре и били групирани две по две, съответно западно и североизточно от града. Типологическата и функционална същност на Юстиниановите укрепления следва да се приеме като сигурно указание за военния характер на тази структура. При все това, както бе пояснено по-горе, нейното възникване решително не може и не трябва да се поставя в рамките на някакъв конкретен отбранителен контекст. За последното убедително свидетелства и самата дислокация на новоизградените кастели, която въобще не се е съобразявала с местоположението на вече функциониращите в района мощни укрепени центрове и с нищо не допринасяла за постигане на по-равномерно разпределение на укрепителната инфраструктура по протежението на този участък от морския бряг.

Юстиниановото укрепително строителство a *fundamentis* от средата на VI-и век по морския бряг на провинция Скития може да се окачестви като реализация на една специфична микрорегионална военностроителна програма, но причините за нейното предприемане, както и дислокацията на кастелите, на пръв поглед изглеждат доста озадачаващи. Традиционната интерпретация на ранновизантийските укрепления по Западното Черноморие е твърде сходна с вече коментираната теза за „Западнопонтийския лимес“, но поставя ударението именно върху укрепителната инфраструктура. Счита се, че независимо от техния конкретен произход и функционална същност, всички крайбрежни укрепени обекти формирали единна отбранителна линия, която трябвало да гарантира сигурността на империята откъм морето.[82] Системните грижи на централната власт за поддържането и доизграждането на тази линия се обясняват със „засилилата се и реална опасност от вражески нападения по море“, като конкретно се визират „примитивните, но многобройни славянски, прабългарски и аварски флотилии“.[83] Без да се коментират корабоплавателните традиции и умения на споменатите племена по това време и въобще, достатъчно е да се отбележи, че през целия ранновизантийски период (а и доста след това) империята разполагала с абсолютна морска хегемония в Евксинския Понт и нейният флот бил единствената реална морска сила тук.[84] Именно тази хегемония била една от главните предпоставки за създаването през 536 год. на спасителната за долнодунавските провинции институция *quaestura exercitus*, която успешно разрешила проблема с ритмичното продоволствено, финансово и материално-техническо снабдяване на настанените там войски и военизирано население през кризисния за района период от средата на четвъртото до началото на шестото десетилетие на VI-и век. От своя страна, изградената на основата на абсолютна морска хегемония система за продоволствено снабдяване дала възможност на империята да поддържа своя суверенитет над отделни центрове по черноморското крайбрежие и на брега на р. Дунав дълго след като тя практически изгубила контрола над балканските си владения.[85] Следователно опитът да се обясни Юстиниановото военно строителство по морския бряг на провинция Скития като проява на грижа за заздравяване и уплътняване на ранновизантийската система за брегова отбрана следва решително да се отхвърли – Евксинският Понт не само че не представлявал източник на някаква реална или потенциална заплаха за империята, но напротив, морето вероятно още от втората половина на V-и век се превърнало в мощен и сигурен гарант на византийската власт в провинцията.

---

[82] **Д. Овчаров**. Византийски и български крепости (V–X в.). София, 1982, 20; **М. Димитров**. Ранновизантийски укрепления по Западния бряг на Черно море (V–VII в.). – Добруджа 2, 1985, 120–128, 121; **М. Димитров**. Укрепителни постройки в Малка Скития през ранновизантийската епоха (IV–VII в.). – Военноисторически сборник, 1989, 1, 34–56, 42, 56.

[83] **Д. Овчаров**. Византийски и български крепости... Цит. съч., 20.

[84] **H. Ahrweiler**. Byzance et la mer. Paris, 1966, 7 sqq.

При сегашното крайно незадоволително състояние на проучванията предназначението на изградената от император Юстиниан I и групирана около Акре система от почти идентични по външен облик военни укрепления[86] не може да се определи с положителност. В случая най-вероятно става дума за създаването на специфична структура, намираща се в пряка връзка със системата за продоволствено и материално-техническо снабдяване. Целта била, изглежда, подобряване на организацията и повишаване сигурността и функциониране на системата. Кастелите ще да са били своеобразни акумулативно-разпределителни бази, където постъпвали и се съхранявали, и откъдето се извършвало преразпределението към вътрешността на реализираните по морски път централизирани доставки за нуждите на провинциалната войска и цивилното население. Активизирането на корабоплаването по югоизточното морско крайбрежие на провинция Скития през Късната античност[87] убедително свидетелства за чувствително нарастване на значението на съществувалата тук пристанищна мрежа. Към средата на VI-и век Акре очевидно придобил първенствуващо положение сред пристанищата в този район, поради което именно той бил избран за център на реорганизираната по това време система за продоволствено снабдяване, която била поставена под пряк военен контрол и снабдена със съответстваща укрепителна инфраструктура. Не е известно колко дълго въпросните кастели запазили първоначалния си функционален облик. Във всеки случай, разкопките на нос Шабла установиха, че след опожаряване и бързо последвала реконструкция през втората половина на VI-и век, кастелът Карея/К(а)реас придобил характер на обикновено укрепено селище.

---

[85] **S. Torbatov**. Quaestura exercitus:... Цит. съч., 78 sqq.

[86] Ограничените проучвания на тези обекти са основание за известен скептицизъм у някои автори относно тяхната идентификация като военни крепости: **В. Динчев**. Ранновизантийските крепости в България и съседните земи (в диоцезите Thracia и Dacia) (Разкопки и проучвания 35). София, 2006, 35.

[87] За това може да се съди по изваденитe от морското дъно котви и изобилен късноантичен керамичен материал по време на системните през последните десетилетия подводни археологически проучвания край южнодобруджанското морско крайбрежие.

Втора глава

ПОЛИТИЧЕСКА ИСТОРИЯ (IV–VI ВЕК)

В края на III-и век положението по Дунавския лимес не било спокойно, независимо че големите варварски групировки били прогонени северно от реката. В периода 287–289 год. **император Диоклетиан** бил зает в борби против готи и сармати в Долнодунавската област. На 1 март 293 год. той, съгласно утвърдената вече тетрархия, си избира като цезар и помощник Галерий, комуто поверил командването на Илирик и Тракия, т.е. и на Скития.

През есента на 294 год. лично Диоклетиан посетил градовете по лимеса с оглед на мерките, които се вземали за цялостната организация на отбраната. **На 17 октомври той бил в Апиария**, на **18 октомври в Трансмариска**, на **21 и 22 октомври в Дуросторум**. Оттам по известния път за Марцианопол той пристигнал в последния град на 25 октомври.[88] Към тези години са датирани и няколко запазени строителни надписа, открити в посетените от императора градове. Известни са и **милиарни колони, издигнати по повод посещението му в Добруджа**.

В **295–296 год. Галерий водил тежки борби с нахлули от север племена в Добруджа**, между които имало карпи и готи. Лимесът бил пробит някъде в сектора между Трансмариска и Дуросторум, като посочените градове пострадали частично, а вероятно **тогава бил разрушен и градът Тропеум Траяни**. Нападението скоро било отхвърлено и границата бързо възстановена. В 303 год. едно цяло племе, вероятно карпи, преминало Дунава и без да опустоши територията, се предало на Галерий, като поискало места за заселване. Те били приети и настанени някъде в Добруджа.[89] В тази част на границата непрекъснато възниквали сериозни проблеми по нейната отбрана, поради което въпреки лошото си здравословно състояние имп. Диоклетиан в 303 и 304 год. отново посетил Дуросторум.[90] Галерий управлявал диоцеза до смъртта си в 311 год. След това Балканският полуостров преминал във властта на Лициний, който командвал диоцеза до 324 год. От тези години е запазен интересен надпис от Салсовия, където неговите войски в духа на езическата реакция на Лициний и по нареждане на самия император правят посвещение на Сол.[91]

Скития била една от опорните области на Лициний в борбата му против Константин, но самата провинция не била засегната от тези междуособици. Едно важно събитие в неговото управление било цялостното възстановяване на разрушения Тропеум Траяни. Строителният надпис, датиран между 18 октомври 315 год. и 26 юли 317 год., отбелязва с характерния за това време приповдигнат и панегиричен тон, че всички варвари вече били обуздани, че отбраната на лимеса била осигурена и че градът бил издигнат от основи и цялостно възобновен. Запазените археологически останки действително потвърждават, че той е бил най-добре укрепеният и най-добре изграден град във вътрешността на Добруджа през IV–VI век.

Вероятно пак по това време бил възобновен известният **Тропеум на Траян**, който също пострадал при варварските нашествия. Първоначалният строителен надпис от II-и век е намерен силно натрошен. Открита е и **монолитна фигура** (висока около 2,60 м), която **представлява умалено копие на фигурата, която е увенчавала новия Тропеум**. Предполага се, че това **копие е стояло над главната порта на града**, пред която е било и открито. Запазените релефни изображения от Тропеума ракриват стила на IV-и век, когато са били изработени. Те предават уникални подробности за моменти от борбата срещу „варварите“ и илюстрират добре техния бит и култура именно от времето на Късната античност.[92]

---

[88] **Enslin**. RE, VII A, 1948, col. 2439–2440 s. v. Valerius Diocletianus.

[89] Събитията са възстановени у: **C. Patsch**. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa. III/1. SB, Acad. Wien, Phil. hist. Kl., 208, Wien, 1928, 7–12; за вероятни останки от поселения на карпи виж: **C. Scorpan**. Contribuţii arheologice la problemele etnice ale Dobrogei antice, I. Capri în Scythia Minor. – Pontica 1, 1986, 341–378.

[90] **Cod. Iust**. 6, 20, 14; **Lact**. de mort. Presec. 17, 4.

[91] **Popescu**. Inscripţiile... Цит. съч., 238–285, n. 271.

[92] Вж. илюстрациите у: **Fl. B. Florescu**. Monumentul de la Adamklisi: Tropaeum Traiani. Bucureşti, 1959.

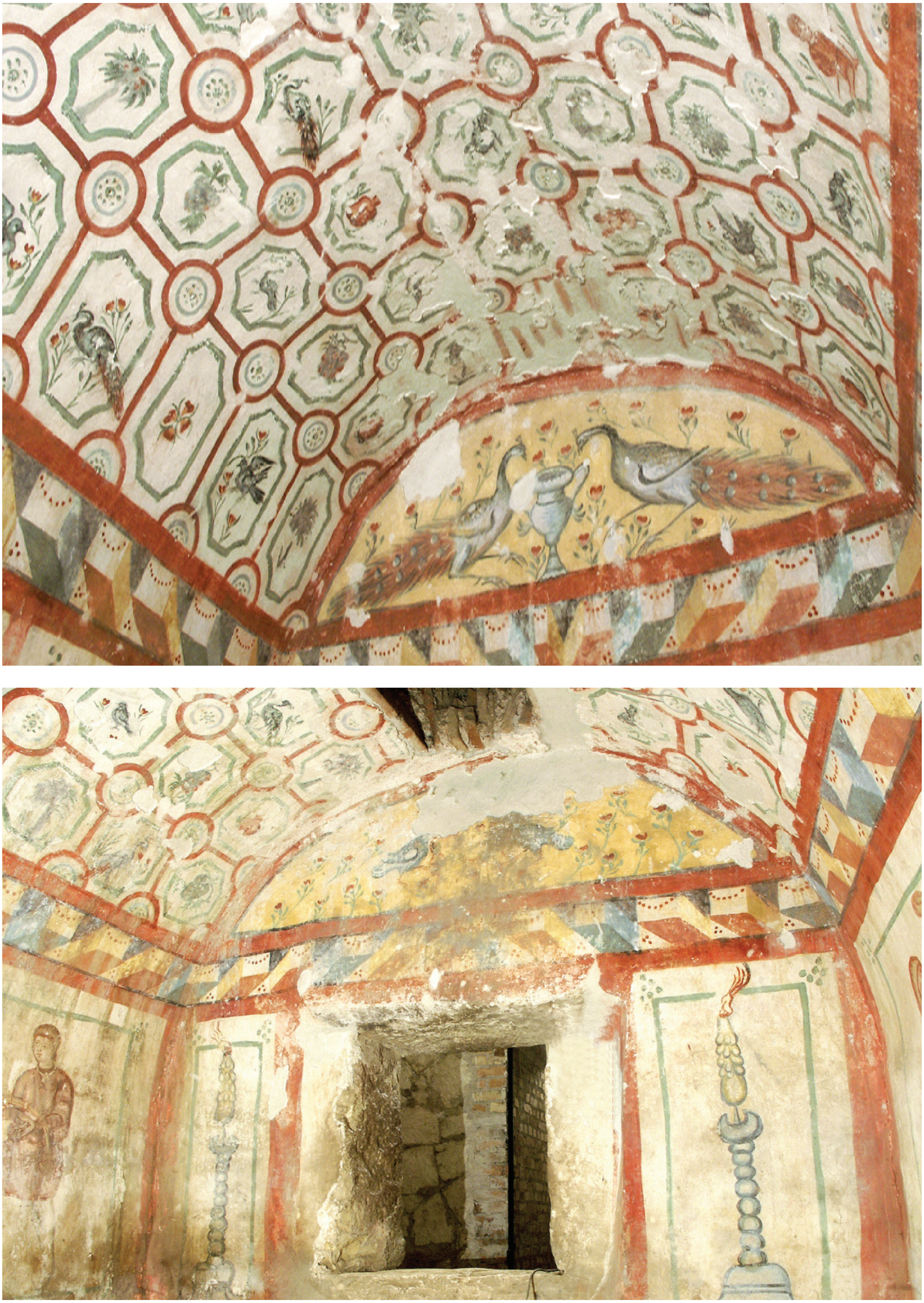

Обр. 257. Гробницата от Дуросторум (дн. Силистра), първата половина на IV-и век: а) сводът на гробницата; b) източната стена на гробницата с входа и люнет с гълъби. Регионален исторически музей – Силистра.

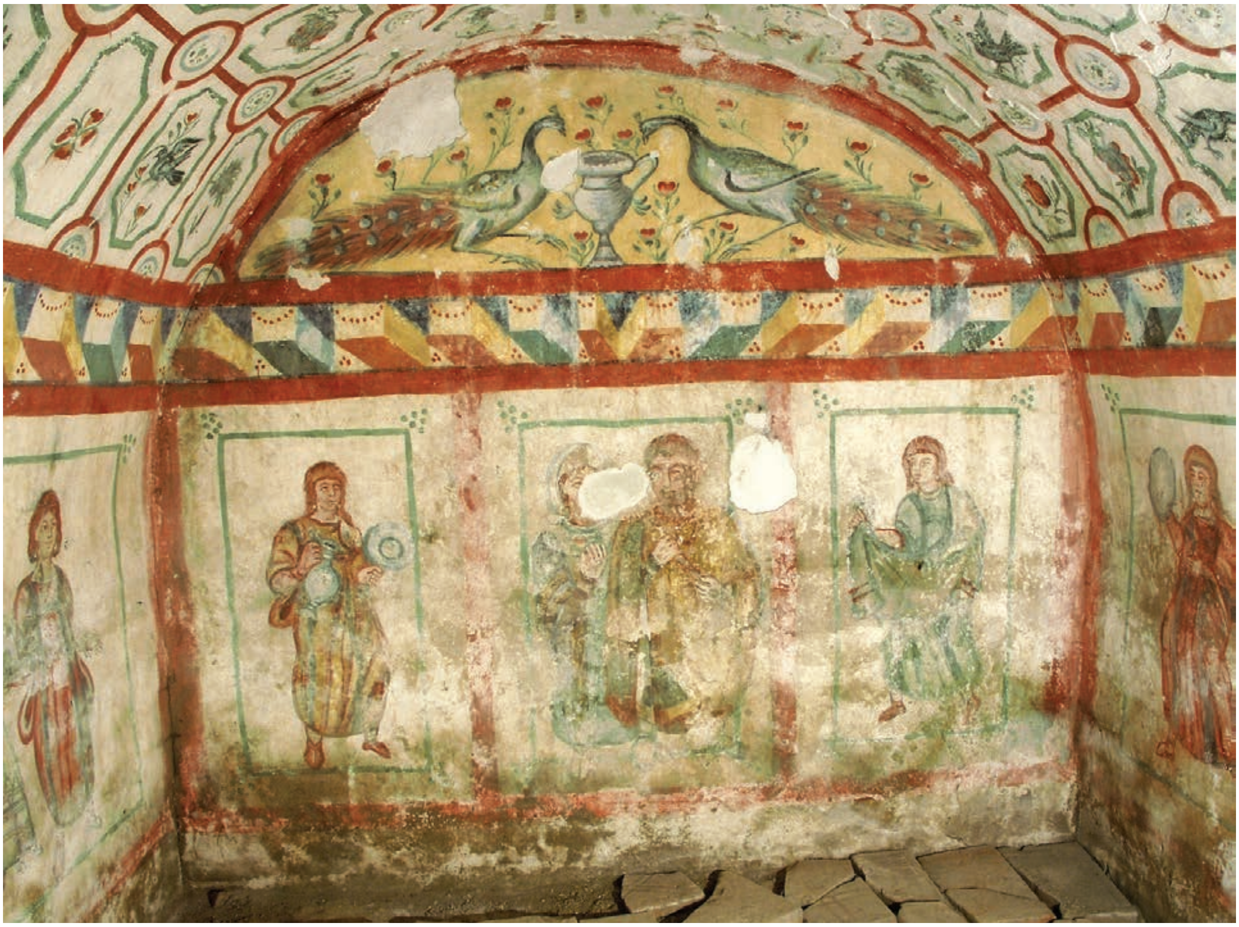

Обр. 258. Гробницата от Дуросторум (дн. Силистра), първата половина на IV-и век – западната стена на гробницата и люнет с пауни. Регионален исторически музей – Силистра.

Стремежът да се търси идеологическа опора на новата власт в подвизите на Рим от неговите най-добри времена – годините от управлението на император Траян, е типичен за управлението на Константин и Лициний. Тази тенденция е засвидетелствана със значителен брой паметници и с писмени сведения. Сега по подобие на Траяновия мост през Дунава и Константин направил мост при Ексус (дн. с. Гиген, Плевенско). Един образцово възстановен град и възстановяването на паметника на Траян, издигнат за увековечаване на победата му над варварите, имали за цел да внесат успокоение и увереност сред населението и войската в Скития, най-застрашената област в Източната Римска империя. Те трябвало да покажат, че римската власт е силна и вечна.

Разцветът през първата половина на IV-и век в Добруджа е намерил израз и в появата на монументално изградени гробници, някои от които са били украсени и с живопис. Една такава гробница е открита през 1942 год. в Силистра. Тя е изградена с камък и хоросан, засводена с тухли, с тухли е настлан и подът. Ориентирана е изток-запад и има размери 3,20 × 2,60 × 2,30 м. Нейната най-голяма ценност представлява добре запазената ѝ декорация, която покрива изцяло стените и свода. Изключително е богатството и разнообразието на декоративните мотиви, изпълнени от сигурната ръка на добър художник. Стените са заети от фриз, разделен на единадесет правоъгълни пана, като централно място заема съпружеската двойка на западната стена, за която всъщност била предназначена гробницата. По двете дълги стени към тази двойка са устремени осем прислужници – по четири отляво и отдясно, а техните редици завършват с по един горящ канделабър. Те поднасят на починалите предмети от техния ежедневен бит. Художникът се е постарал да представи движението на всяка фигура, като е търсел разнообразие и внимателно е представил много реалистично подробностите от облеклото им. Над тази компо-

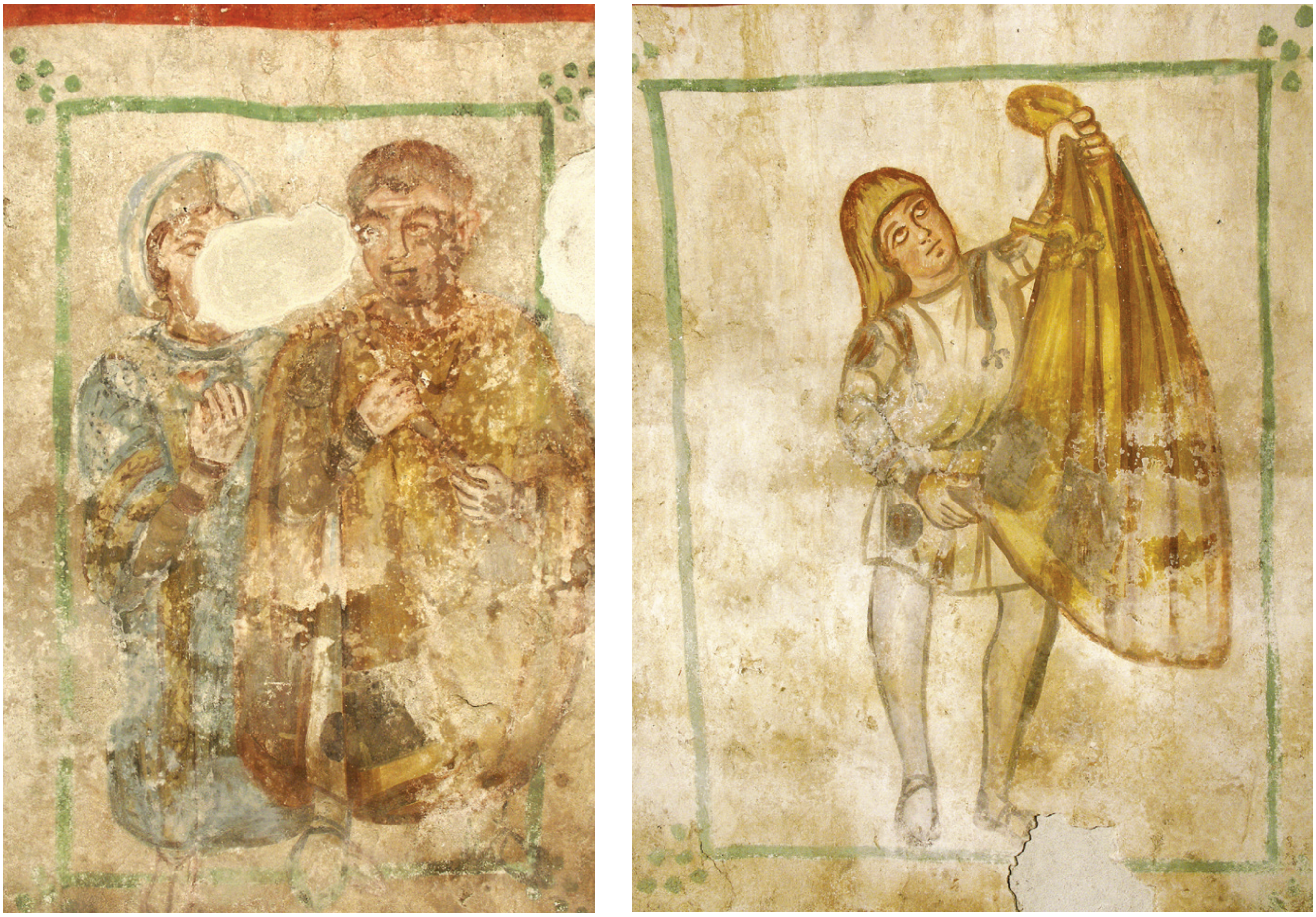

Обр. 259. Гробницата от Дуросторум (дн. Силистра), първата половина на IV-и век: a) изображение на владетелската двойка на западната стена на гробницата; b) прислужник с хламида на южната стена на гробницата. Регионален исторически музей – Силистра.

зиция е нарисуван гредоред, който служи като раздел и връзка между самата камера и тавана. Целият свод наподобява пъстър килим, запълнен с геометрични полета. Във всяко едно от тях са изобразени птици, животни, растения, ловни сцени. В една от представените човешки фигури някои виждат символично представения погребан. Гробницата е била предназначена за виден и богат гражданин на Дуросторум. Тя е езическа, но има и силни влияния на навлизащото вече християнство. Като паметник на късноантичното изкуство силистренската гробница е уникално явление в Югоизточна Европа.

Следващите десетилетия на IV-и век, до управлението на имп. Валент от 364 год. нататък, са спокойни години за развитието на Скития. Това е период, за който изворите не дават сведения за нашествия и разрушения или за други събития. Бунтът на Прокопий, претендент за престола в 365 год., не засяга развитието на Добруджа. Добре изграденият вече лимес заставял някои отделни варварски групи да търсят места за преминаване на Дунава по на юг, някъде в областта западно от Дуросторум. Отбелязва се също, че след борбите срещу сарматите през 332–334 год. мнозинството от разбитите от Константин племена поискали убежище в границите на империята. Константин приел около 300 000 (?) такива сармати, които били разселени като колони в Македония, Тракия и Скития.[93] Това означава, че в тези области имало много пустеещи земи, които са могли да приемат нови заселници.

При управлението на **император Валент** (364–378 год.) настъпили важни икономически и политически промени, които засегнали целия диоцез Тракия. Това бил краят на едно сравнително възходящо развитие и началото на период на все по-засилващи се варварски

---

[93] **Euseb**. Vita Constantini, 4, 6; **Excerpta Valesiana**, 6, 32.

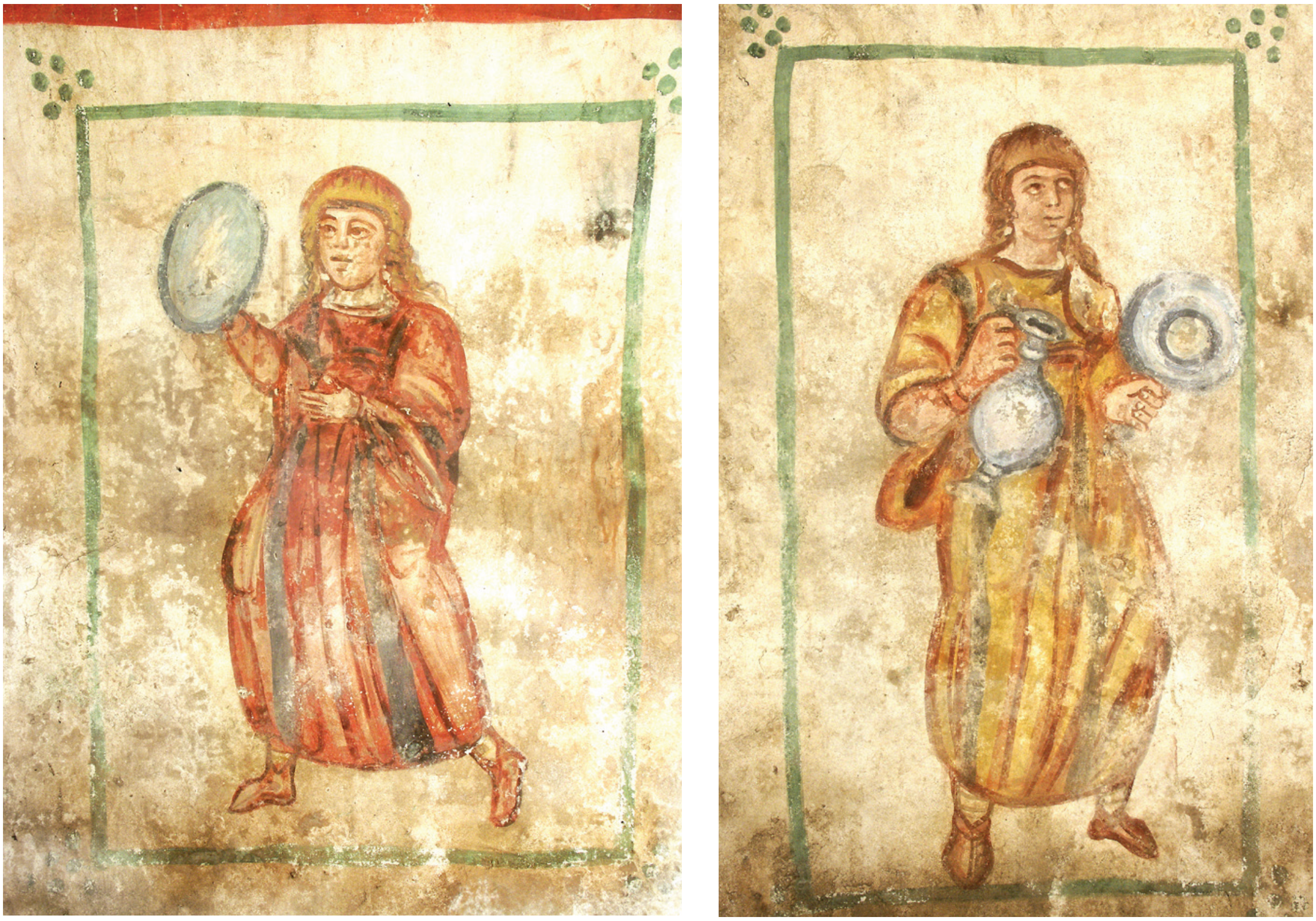

Обр. 260. Гробницата от Дуросторум (дн. Силистра), първата половина на IV-и век: a) прислужница с огледало на северната стена на гробницата ; b) прислужница с кана и патера на западната стена на гробницата. Регионален исторически музей – Силистра.

нашествия. В тези събития Скития изиграла много важна роля. В областите северно от долното течение на Дунава вече били концентрирани големи маси вестготи, които в общия поток на движещите се от изток на запад племенни групи насочвали все повече погледите си към богатите земи южно от реката. Една група вестготи, която била привлечена от узурпатора Прокопий в борбата му против Валент, след разбиването му била пленена и разпределена вероятно като роби в крайдунавските градове. Това влошило отношенията между готите и империята и довело до т.нар. Първа готска война (366–369 год.). **Император Валент сам прекарал четири години в провинция Скития.**[94] Той установил **главната** си **квартира** и седалище в **Марцианопол**, където пристигнала даже и част от константинополския сенат. За действия против готите бил използван пътят Марцианопол – Тропеум Траяни, който пресичал цяла Добруджа и достигнал до Новиодунум. Оттук римските войски удобно се прехвърляли в земите на вестготите. Военните действия били водени главно през летните месеци, но не били особено успешни за римляните.

През тези години Валент за различно време пребивавал в Томи, Истрос, Новиодунум, Дуросторум, викус Карпорум, кастела Циус. При пътуванията си той бил придружаван от Темисий, един от известните тогава ритори. Последният държал различни речи в отделни градове на Скития по повод пребиваването на императора в тях и така са запазени важни и оригинални сведения за провинцията през тези години. Той разказва как бил изграден от войската един кастел при Циус, как били извършвани поправките и реконструкциите на крепостната стена. В повечето случаи кре-

---

[94] Всички извори и подробности за престоя на Валент в Добруджа виж у: **В. Велков**. Сведенията на Темисий за Тракия. – В: Сб. Г. И. Кацаров. II, С., 1955, 246 и сл.

постните стени трябвало да бъдат издигнати във височина, защото дотогава били ниски. До всички кастели и крепости, които нямали водопроводи, били прокарани водоснабдителни канали. Описано е как били прехвърляни военни припаси, храни и облекло за войската, разположена по скитския лимес. Това е едно косвено доказателство, че производството, необходимо за цялостното снабдяване на войската в самата провинция, било ограничено. Такива материали били докарвани с кораби от Константинопол и от другите черноморски градове до делтата на Дунав, където били прехвърляни на по-малки речни кораби и отправяни към различните крайдунавски гарнизони. Вероятно през тези години в Скития били създадени и някои съвсем нови кастели, както може да се съди от имена като Грациана и Валентиниана. Те са назовани така в чест на сродниците и съуправителите на Валент – Грациан и Валентиниан. В Грациана бил настанен и съвсем нов гарнизон: *Milites Primi Gratianenses*.[95]

Първата готска война завършила със сключването на мир между Валент и вожда на вестготите Атанарих. Той бил подписан на един кораб в Дунава, някъде около Новиодунум. Въпреки хвалебствията на придворните ритори това не бил сериозен успех на Валент и римските войски. Те никъде нямали решителни и трайни победи в земите на готите. императорът обаче ограничил търговията и всички връзки между готите и Империята, които дотогава ставали в „*...многобройните тържища по дунавския бряг...*" само в два пункта. Единият от тях по всяка вероятност е бил добре укрепеният и контролиран от римляните Новиодунум.

В 376 год. започнал един от най-жестоките периоди в историята на Малка Скития. Подгонени от хуните, вестготите поискали убежище от константинополската власт, като били готови да се заселят, където им се посочат места в Мизия и Скития. Валент приел това предложение и разпоредил да бъдат заселени в тези области, като с този акт осигурил както разработването на пустеещите земи, така и защитници на лимеса, в каквито се превръщали такива заселени федерати. Готите преминали Дунава някъде около Дуросторум и чакали да бъдат настанени в определените им райони.[96] Военните и административните чиновници обаче, които били натоварени с изпълнението на задачата, започнали, както отбелязва историкът на тези събития Амиан Марцелин – „*срамна търговия*". На страдащите от глад готи те продавали за храна кучета срещу роби, които вземали от тях. Доведени до отчаяние от тази експлоатация, вестготите въстанали. Те разбили местните римски войски и подложили на тежко опустошение дн. Североизточна България и Добруджа, а части от тях се спуснали на юг. Изворите посочват, че към въстаналите готи се присъединили и слоеве от местното експлоатирано население – колони, роби, разорени селяни. Създала се широка антиробовладелска коалиция от варварски и местни елементи, която нанесла съкрушителен удар на античната икономическа и политическа система в балканските провинции.

През 377 год. действията се развивали главно в днешна Северна България и Добруджа. В едно голямо сражение **при селището Салици** (нелокализирано) в Добруджа **римляните претърпели съкрушително поражение**.[97] Тези области така били опустошени, че нямало вече храни и за самите нашественици, и затова те се опитали да слязат на юг. През същата 377 год. държавата била принудена да издаде специален закон, с който се намалявали редовните данъци относно някои видове облекло именно за провинциите Долна Мизия и Скития, пострадали сериозно от **готските нашествия**.[98]

След известното поражение на римските войски **при Адрианопол на 9 август 378 год.**, в което **загинал** и **император Валент**, в продължение на няколко десетилетия положението на северните и североизточните области на диоцеза Тракия станало много трудно. Дунавският лимес бил пробит на много места и недостатъчната му охрана вече не могла да пречи на варварски групи да преминават реката. **През 384 год. готи преминали Дунава и опустошили град Халмирис**, а през 386 год. се говори за готи, които се самонастанили в околностите на Томи. Такива заселвания имало и на други места във вътрешността на Добруджа, където старото население силно оредяло. През 386 год. греутунгите се опитали да преминат с около 3 000 лодки устието на Дунава и да навлязат в провинция Скития.[99] Тук пристигнал с войска лично имп. Теодосий I. Войската преминала от Константинопол по крайморския път до Марцианопол, а оттам по известния път Тропеум Траяни – Новиодунум достигнала до делтата. От това време са и последните милиарни колони от провинция Малка Скития, свързани с поправки на пътя, по който минал Теодосий I. Тези военни действия на римляните завършили успешно. Греутунгите били разбити, а оцелелите били изпратени като заселници във Фригия. За спомен от тази победа Теодосий I наредил да се издигне в столицата колона, по подобие на Трояновата в Рим, сравнявайки по този начин победите си с тези на император Траян. В релефите, които украсявали колоната, били изобразени много интересни сцени от живота на варварите и моменти от военните действия в Скития. През Средновековието този паметник бил разрушен, но са запазени някои негови рисунки, направени преди това от пътешественици.

---

[95] **Not**. Dign. Or. XXXIX, 27.

[96] Изворът за тези нашествия е Амиан Марцелин, кн. XXXI; срв. **L. Schmidt**. Die Ostgermanen. Leipzig, 1934, 405 сл.

[97] **Amm. Marcell**. XXXI, 7, 5.

[98] **Cod. Theod**. VII, 6, 3.

Едва след тези събития провинция Скития могла да си отдъхне за известно време от понесените тежки опустошения. За времето от 376 год. до края на века почти няма сигурно датирани археологически паметници. Този сравнително спокоен период продължил до хунските нашествия, които в балканските райони били особено силни през 441–442 год. Известни са някои държавни разпоредби, издадени в 412–417 год., които задължавали да се поднови цялата дунавска флотилия, особено тази, охраняваща скитския лимес, и да се укрепят кастелите там, където те били разрушени Да се потвърдят редица права на войниците и техните семейства. Последните се превръщали вече в уседнало военно население по брега на Дунав.[100] Един от центровете на дунавската флотилия било селището Платеипегии.

Хунските нашествия сравнително слабо засегнали Скития, но след разпадането на хунския племенен съюз много от племената, които участвали в него, се разпръснали и се заселили в различни области на държавата.

> „...*Хернак, по-младият син на Атила* (пише Йорданес) *си избрал най-отдалечената част на Малка Скития, за да се засели там заедно с дружината си...*“[101]

Има отделни сведения за заселване на хуни и около Карсиум. Пак около средата на V-и век групи от скити, садагари и алани се заселили в Скития и Долна Мизия.[102] Изобщо **населението в Скития през тези десетилетия било подложено на много силна варваризация**, която продължавала и през VI-и век. Голяма част от тези варвари, настанени като федерати, всъщност в някои райони измествали римските войски от защитата на границата.

В периода от края на V-и и началото на VI-и век целият диоцез Тракия бил силно пострадал и затова в 505 год. отново бил издаден закон за определени облекчения относно задължителните доставки на зърнени храни от него поради рязко намалялото земеделско производство. Времето на Анастасий и Юстиниан се характеризира със започналите нахлувания на славяни, българи и други племена. Това били събития, които вече пряко засегнали провинция Скития. Към тях се прибавил и големият бунт на заселените в Добруджа федерати под ръководството на Виталиан, който бил родом от Залдапа, известно селище в тази област. В продължение на няколко години (513–518 год.) той успешно се борил против константинополската власт и успял да завземе Акре (нос Калиакра) и Одесос.[103] Независимо от тези събития отделни данни разкриват опити за сериозно крепостно строителство по лимеса и в някои градове в Добруджа, като Истрос и Томи.

Първите сигурни данни за появата на славяните в тукашните земи се отнасят към началните години на VI-и век и са свързани с управлението на имп. Анастасий (491–518 год.), през последните години на което те извършили няколко последователни нападения.[104] Хрониките отбелязват, че през 505 год. тук били нахлули „гети“ – архаизирано название на славяните, тъй като през VI-и век това били местата, където по-рано живеели гетите.[105] Вероятно п**рез 514 год. в бунта на Виталиан са взели участие и славяни**. Със своите собствени имена славяните се появили едва при управлението на имп. Юстин (518–527 год.). Тогава голям брой анти, които обитавали земи, близки до тези на славините, преминали Дунава и нахлули в Тракия, т.е. в диоцеза Тракия, част от който била и провинция Малка Скития. Те били разбити от Герман, началник на войските в Тракия.[106]

---

[99] За тези събития и положението в Добруджа виж: **V. Velkov**. Ein Beiratg zum Aufenthalt des Kaisers Theodosius I. in der Provinz Skythien im Jahre 386 im Lichte neuer Erkenntnisse – Eunomia (LF), Praha, 1961, n. 2, 49–62.

[100] **Cod. Theod**. VII, 17, 1.

[101] **Iord**. Get., 266.

[102] Ibidem, 265.

[103] За бунта на Виталиан данните у: **Enslin**. RE, 9 A, 1961. col. 347.

[104] За нашествията на славяни и прабългари в Добруджа през първата половина на VI в. срв. подробното изложение с всички извори у: **Ив. Дуйчев**. Балканският югоизток през първата половина на VI в. Начални славянски нападения. – Беломорски преглед II, С., 1942, 233 и сл.

В 530 год. прабългарите нападнали Тракия. Пълководецът Мундо влязъл в сражение с тях и след като погубил 500 души, сам загинал.[107] Като заместник на Мундо в 530–531 год. за началник на войските в Тракия бил назначен Хилвуд, който бил от славянски произход. Той трябвало да се грижи

> *„...щото реката да не бъде повече проходима за тамошните варвари, тъй като вече често хуни, анти и славини бяха я преминавали и бяха извършили непоправими злини на ромеите...*“[108]

Хилвуд действително постигнал големи успехи в борбата против славините. Сключеният в 532 год. мир с Персия създал добра възможност на византийското правителство да прехвърли част от войската си за отбрана на балканските земи. С този факт биха могли да се обяснят частичните успехи на Хилвуд в борбата му със славините.

От 534 год. със започването на войните на император Юстиниан против остроготите и вандалите на запад балканските земи били изоставени и техният гарнизон намален. Още на следващата година в страната нахлули прабългари, които се сражавали с местни войски край река Янтра. Техният път естествено преминавал през Малка Скития. В една новела от 537 год. император Юстиниан разпоредил лицата от Кария, Родос и Кипър, членове на току-що създаденото ново административно обединение с център град Одесос, в което влизали и Долна Мизия, и Скития, да търсят съдийски и други административни услуги в столицата, защото последните две провинции, хинтерланд на Одесос, били много обезпокоявани от варварите.[109]

Обр. 261. Император Флавий Юлий ***Валент*** *Август (364– 9 август 378 год. сл.Хр.).*

През 538 год. прабългари отново навлезли в Добруджа и нанесли поражение на тукашните военни части. Те преминали Стара планина и се спуснали в Тракия, но след това пак се завърнали отвъд Дунава. Вероятно с тях е имало и славини.[110] Мощно било и нападението през 540 год., когато тези племена преминали през Добруджа и днешна Северна България и опустошили широки области в централните и северните части на Балканския полуостров.

Прокопий съобщава, че имп. Юстиниан сключил договор с антите, като им предложил да се заселят, очевидно като федерати, в старото селище Турис срещу Галац (антична Диногеция).

---

[105] **Marcell**. Com. ad a., 505.

[106] **Proc**. De bello Gothico, III, 40.

[107] **Marcell**. Com. ad a., 530.

[108] **Proc**. De bello Gothico, III, 14.

[109] Novellae Iustiniani, ed. **C. E. Zaharie**. Linghental, 415–417.

[110] **Malala**, p. 43719 сл.; **Theoph**. ed. de Boor, 21726 сл.

Обр. 262. Крепостната стена на дунавския град Капидава.

Било им предложено и голямо възнаграждение, за да отбраняват достъпа на прабългарите през Малка Скития, които често нахлували оттук, но това не се осъществило поради усложнената политическа обстановка в долнодунавските земи. През 545 год. било разрешено на много херули да презимуват в Тракия. Точно в тези години славините преминали Дунава и опустошили Малка Скития, като едновременно влезли в сражение с преминаващите оттук херули, които ги отблъснали.[111]

През 547–548 год. и през 549 год. отново големи групи славини преминали Дунава и навлезли дълбоко в земите на Тракия и Илирик, и достигнали чак до Родопите, без да срещнат някаква сериозна съпротива. През есента на 551 год. славините едновременно с кутригури направили ново голямо нападение в западните части на Балканския полуостров. Близо за цяло десетилетие вълната на нашествията се изместила в западна посока и нахлуванията ставали главно пред днешна Северозападна България и по долината на р. Морава. Скитският лимес докъм 557 год. останал за няколко години спокоен.

През 557–558 год. кутригурите, водени от Заберган и може би в съюз със славини, преминали отново по замръзналия Дунав и нахлули през Малка Скития на Балканите. Изворите отбелязват, че те прекосили Добруджа и Северна България, без да срещнат по пътя си сериозен отпор. Редица селища в Добруджа, като например Диногеция и Истрос, пострадали тежко. Кутригурите продължили на юг и Византия с много труд срещу възстановени субсидии успяла да ги убеди да се завърнат отвъд Дунава. Възможно е някои групи от тях да са останали като заселници в Добруджа.[112]

През тези десетилетия в Добруджа се разгръща широко строителство за възстановяването на срутени крепости, разрушени крепостни стени и изграждането отново на цели селища. Тази дейност е част от цялата строителна програма, която обхванала земите на Балканския полуостров. Прокопий отбелязва големи разрушения и поправки в Трансмариска (дн. Тутракан), Алтина, Кандидиана (при с. Малък Преславец), Салтопиргос, Дуросторум (с название Доростол), Сукидава, Квестрис.

> „...*Наблизо до него,* пише Прокопий, *императорът възобновил и укреплението Адина (нелокализирано), тъй като варварите славяни непрекъснато се криели там, нападали постоянно от*

---

[111] **Ив. Дуйчев**. Балканският югоизток... Цит. съч., 257.

[112] **Agathias. S**. 11; **S. Szadeski–Kardoss**, RE, 12, Suppl. 1970, col. 516–520.

> *засада пътниците и правели околните места непроходими...*“ [113]

От текста ясно личи, че изоставената крепост била използвана от заселени славяни, които по-късно били прогонени оттам. Подобно било положението и на намиращото се наблизо укрепено селище Улметум, което е известно с много надписи и други археологически паметници от II–III век. Сега то било изоставено от старото си население и сред порутените му стени се настанили славяни.

> „..*Отвъд него*, пише Прокопий, *имало от старо време едно укрепление на име Улметум, но тъй като варвари славяни дълго време устройвали там засади и доста много време също пребивавали там, то било запустяло и от него почти нищо не останало освен името. Затова той го съградил изцяло от основи и тъй освободил тамошните места от нападенията и засадите на славяните...*“[114]

Селището било възстановено от военни части – *lanciarii iuniores*, било заселено отново и продължило да съществува чак до края на VI-и век. Запазен е строителният надпис на поделението, който е много добра илюстрация и потвърждение на данните на Прокопий за това, как били възстановявани и заселвани отново някои от разрушените селища в Добруджа. Запазени са и частни надписи – графити върху стените на кулите, както и върху битови предмети. Те са на гръцки и латински език и показват смесения и трудно определим етнически състав на населението в това селище през средата и втората половина на VI-ти век. В преобладаващата си част това били военни заселници.[115] Очевидно ранните славянски заселвания в Добруджа не са били трайни и не са оставили следи в материалната култура.

По време на строителството на Юстиниан в Добруджа се отбелязват имената на около 45 кастела, градове и крепости, които били поправени изцяло или частично били възстановени стари разрушения. Една част от старите имена са на градове и крепости, известни от I–III век. Едновременно с тях обаче се появяват за пръв път и имената на много нови, несрещани досега в изворите селища.[116] Някои от тях носят тракийски имена, което показва съхраняването на силна поселищна приемственост и очевидно запазване на местно тракийско население въпреки опустошителните нашествия и независимо от това, че то е живяло близо пет века в системата на Римската империя.

Средата на VI-и век е сравнително спокойна както за скитския лимес, така и за самата Добруджа. Наблюдава се възобновяването на живота в редица селища, разрушени през 50-те години, например в Диногеция и на други места[117], които навлезли в последния период от съществуването си. По това време се появили и аварите, които били нов политически фактор с важно значение за историята на долнодунавските земи. Те били отчасти използвани от Византия в борбата ѝ против славяните.[118] До 577 год. липсват данни за някакви събития по Дунавския лимес в Добруджа, но през тази година големи славянски групи преминали реката и през Тракия достигнали чак до Македония и Тесалия. Сега се съобщава, че било направено споразумение с аварите, намиращи се в Панония, да нападнат славяните и техните селища. В 578 год. около 60 000 души били прехвърлени по вода и суша до Дуросторум, а оттам – отвъд Дунава.[119] Аварите успели временно да опустошат славянските селища, но като цяло аварското нападение било отблъснато. За 578–579 год. изворите отбелязват силни славянски нападения в Тракия. Достигнати били пределите на Гърция, като нападенията продължили до 583 год. Тези нашествия обаче не засегнали големите градове, например Сердика, както може да се съди по запазените строителни надписи от тези години, намерени в тях. Първоначално славяните преминали Дунава някъде около Дуросторум, но за тези години няма конкретни сведения, от които да се вижда, че Малка Скития е била сериозно засегната от тях.

Добруджа започнала отново да чувства тежестите на варварските нашествия през 582–583 год. Изворите отбелязват, че били засег-

---

[113] **Proc**. De aedif. IV, 7, 13.

[114] Ibidem, 17.

[115] **В. Велков**. Градът в Тракия и..., Цит. съч. 238.

[116] **Proc**. De aedif. IV, 11 (ed. Haury, 14755–14924).

[117] **I. Barnea**. L’incendie de la site de Dinogetia au VI-e s. – Dacia X, 1966, 244 сл.

[118] Виж подробно за тези събития: **L. Hartmann**. Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avares pendans la seconde moitie du VIe s. – Byzantion 4, 1926/27, 149 сл.

[119] За някои от тези събития вж. **Menander**. Fr. 62; 48; **Theoph. Sim**. III, 10. 8; 2, 10, 10–12; II, 11, 3–13; II, 15, 13.

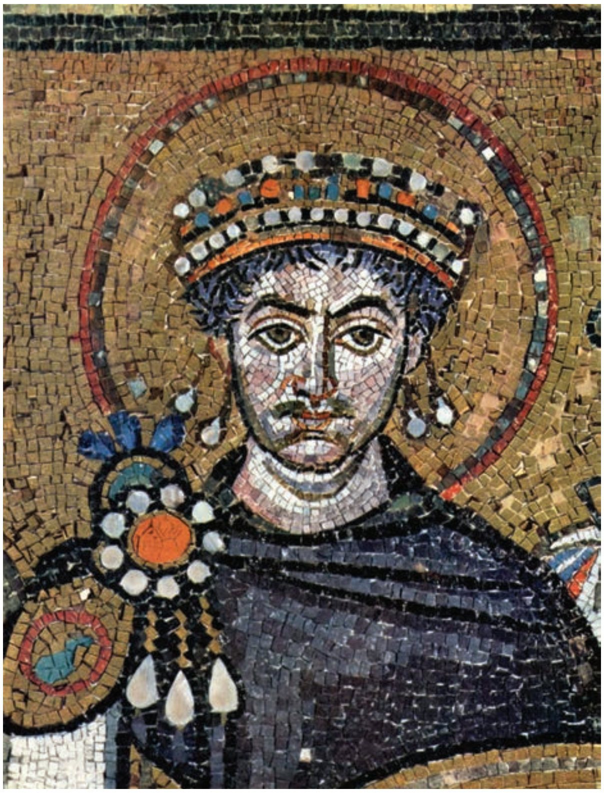

Обр. 263. Император Юстиниан I. Мозайка от базиликата „Сан Витале“ в Равена, Италия. (527– 565 год. сл.Хр.).

нати Дуросторум, Залдапа, Тропеум Траяни, Марцианопол, т.е. селищата, разположени по пътя, който следвали нашествениците. В 587 год. византийската войска разбила аварите, разположени около Залдапа и Томи. Други групи авари, движещи се по крайдунавския път, успели да направят някакви обсадни машини и с тяхна помощ да превземат и разрушат град Апиария (дн. Ряхово).[120]

През следващите години действията на аварите не засягат пределите на Добруджа. През 594 год. добре организирана византийска войска пристигнала в Дуросторум, който по това време бил едно от най-добре укрепените селища. Византийците, които били в добри отношения с аварите, преминали Дунава и опустошили някакви славянски поселения. През 596 год. византийската войска преминала по пътя Одесос – Марцианопол – Дуросторум. Тя имала за задача да се бори с тези славяни, които се опитвали да се заселят трайно в Скития и Долна Мизия. Такива поселения имало около Залдапа, Акис (?), някъде към делтата на Дунава и всички славяни били унищожени. През 599 год. аварите нахлули по крайдунавския и крайморския път и подложили на няколкомесечна обсада с едно кратко примирие Томи. Градът издържал, което показва солидната му отбранителна система, както и добрите му възможности за прехрана на цялата войска и населението, осъществявани чрез отличното му укрепено пристанище.[121]

Борбите с аварите през 601–602 год. се развили настрана от Скития. Убийството на имп. Маврикий (есента на 602 год.) и установяването властта на Фока практически били краят на организираната защита на долнодунавската граница. Избухналата наскоро война на изток с персите ангажирала основните военни сили на Византия. Дунавският лимес останал без защитата на редовната армия и неговата отбрана преминала в ръцете на самостоятелната организация на местното население в градовете и крепостите. Това положение дало възможност за масовото проникване на славяните на Балканския полуостров. Населението от дунавските градове и особено господстващата градска върхушка бягали на юг.[122] Известно е, че по това време жители на Дуросторум, които избягали в Италия, занесли в град Анкона мощите на известния дуросторски мъченик Дазий.

През този период прекъсват всякакви писмени сведения за разглежданите области. Разкопките в много от по-големите градове установяват само тежки разрушения, датирани с монети от края на VI-и и началото на VII-и век и много бедна материална култура на последното население в тях, чийто етнически произход не може да се установи само по археологическите материали. Когато около 680 год. отново се появяват писмени извори за тази област, вече сме в навечерието на заселването на българите и създаването на българската държава в Добруджа на територията на късноримската провинция Скития.

---

[120] **Theoph. Sim**. I, 8; II, 10, 8; 2, 15, 13.

[121] **Theoph. Sim**. VII, 13, 1.

[122] **Acta SS Demetrii**, Acta SS, oct. 4, 169.

ADDENDU 5 *(С. Торбатов)*

РАЗВИТИЕ НА СЕЛИЩНАТА СТРУКТУРА В ДОБРУДЖА ПРЕЗ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ

Масираните нашествия от средата и третата четвърт на III-и век ясно показали, че в Римската империя вече няма „безопасни“ и недосегаеми за варварите провинции. В отговор на това от втората половина на века повсеместно в империята се разгърнало интензивно фортификационно строителство. То целяло превръщането на всяко по-значимо селище в мощен укрепен център, който да е в състояние успешно да издържи евентуална обсада, гарантирайки живота и имуществото на своите обитатели. В много от случаите селищата никога по-рано не са били укрепявани. В останалите, за да бъдат съществуващите укрепителни съоръжения приведени в съответствие със съвременните изисквания на фортификационната архитектура, те или били подложени на основен ремонт и преустройство, или направо били демонтирани и заменени с нови. В последния случай много често се наблюдавало стесняване на укрепената територия в сравнение с предходния период, а нерядко селищата дори се измествали на нов терен, където природните дадености предлагали по-добри условия за защита. Укрепяването най-напред на най-значимите селища, мнозинството от които вече притежавали, а редица от останалите впоследствие придобили градски статут, било напълно закономерен процес. От една страна, това се дължало на факта, че градовете и градският живот били едни от ценностите на римската цивилизация, за запазването и развитието на които през късноримския период все още се полагали системни грижи на най-високо държавно ниво. От друга страна, подборът на обектите очевидно следва да се обясни и с твърде високата себестойност на фортификационното строителство, поради което към такова пристъпвали предимно центрове, разполагащи в наличност с необходимите материални възможности. Макар нормално укрепяването на цивилни обекти да било предприемано със специално императорско разрешение, императорите изглежда само в редки случаи поемали преки финансови ангажименти към реализацията на строителния процес. Помощта на централната власт най-често била индиректна и се изразявала в целеви данъчни облекчения и осигуряване на квалифицирани инженерни кадри, които обикновено принадлежали към категорията на военните архитекти. Като форма на особена благосклонност, в изключителни случаи, за изграждането на цивилни укрепени обекти можели да бъдат привличани и военни контингенти в качеството на работна ръка.[123] Скоростта на строене била твърде относително понятие и се намирала в пряка връзка със стратегическата значимост на всеки конкретен обект, обема на предстоящите работи и степента на материално-техническо и финансово подсигуряване на строежа. Според запазените късноантични писмени и епиграфски свидетелства строителството обикновено продължавало от няколко месеца до няколко години, но понякога се проточвало и повече от десетилетие.[124]

В **развитието на селищната структура в Добруджа през Късната античност** могат да се обособят **два основни периода**. За условна граница между тях следва да се приеме средата на V-и век.

През първия период неукрепените форми на селищен живот (села и вили) не само се запазват, но и продължават да доминират в организационния облик на селищната систе-

---

[123] **S. Johnson**. Late Roman Fortifications. London, 1983, 59–64; **C. Foss**, **D. Winfield**. Byzantine Fortifications. An Introduction. Pretoria, 1986, 125–129; **С. Торбатов**. Укрепителната система на... Цит. съч., 452–453; **Ч. Кирилов**. Редукцията на укрепената градска площ през Късната античност. Размисли относно края на „античния град“. – Известия на Исторически музей – Кюстендил 10, 2005, 173–234, 193–198.

[124] **CIL**, III, 734; **CIL**, III, 3653; **CIL**, V, 3329; **I. Richmond**. The City Wall of Imperial Rome. An Account at its Architectural Development from Aurelian to Narses. Oxford, 1930, 29; **P. Speck**. Die Mauerbau in 60 Tagen. – In: H. Beck (Hrsg.). Studien zur Frühgeschichte Konstantinopels. Münich, 1973, 135–178, 135 sqq.; **N. Müller–Wiener**. Bildlexikon zur Topographie Istanbuls. Byzantion–Konstantinupolis–Istanbul. Tübingen, 1977, 286; **S. Johnson**. Late Roman Fortifications... Цит. съч., 60–65.

ма. Конкретно за територията на Южна Добруджа, през IV-и век дори се наблюдава бум в тази насока, който се изразява както във възстановяване на огромното мнозинство от пострадалите през третата четвърт на III-и век, така и във възникването на нови неукрепени селищни обекти. **Причините** за това се коренят в предприетите от централната и местната римски администрации в края на III-и и през първите две третини на IV-и век енергични и ефективни стабилизационни мерки. Освен **насърчаване на местното възпроизводство**, те включвали още и периодично **настаняване в незаселените дотогава или обезлюдени** в резултат на нашествия и военни действия **райони** на областта **на различни по големина и етническа принадлежност варварски групи** в качеството на колони или федерати. Повратна точка в развитието на селищната структура в Добруджа през разглеждания период бележи катастрофалната за Римската империя Втора готска война (376–378 год.) на император Валенс. Анализът на нумизматичния материал показва, че емисии на Валентиниан I и Валенс маркират края на обитаването на повече от 80 % от неукрепените селищни форми в пределите на Южна Добруджа, като едва от десетина обекта от тази категория произхождат монети от края на IV-и и първите десетилетия на V-и век (Теодосий I – Теодосий II).[125] От приведените данни се налага изводът, че още към началото и не по-късно от средата на **V-и век неукрепените селищни форми практически изчезват** като самостоятелни номенклатурни типове на територията на Добруджа.[126]

Вторият основен период в развитието на селищната структура в Добруджа през Късната античност се характеризира със съсредоточаване на живота в ограничен брой вече съществуващи или новоизградени укрепени центрове, които се превърнали в естествен колектор на силно оредялото поради готските и хунските нашествия провинциално население.[127] Като цяло броят им неколкократно отстъпвал на броя на неукрепените аграрни селища от I–IV век. Количественото им увеличение спрямо предходния период обаче само в редки случаи се дължало на ново фортификационно строителство, а най-често било за сметка на функционалнотипологическа трансформация на бившите военни лагери и военнополицейски укрепления в укрепени форми на селищен живот. **Претърпяното от римската армия поражение в готската война от 376–378 год. се разглежда като начало на края на късноримския модел на военна организация в провинциите Скития и Втора Мизия**. За споменатите в *Notitia Dignitatum* войскови подразделения по дунавската граница се допуска, че в по-голямата си част са престанали да съществуват към началото на V-и век.[128] Възстановителните мероприятия по укрепителната система не били последвани от възстановяване на предишната военна организация. Изпитвайки остър дефицит от военна сила, империята се видяла принудена от обстоятелствата да създаде специална категория военизирано население и масово да използва федерати за гарнизонна служба. Заселени с техните семейства във възстановените укрепления, те получили земя в непосредствената им околност срещу задължението да защитават границата и да поддържат отбранителните съоръжения.[129] По такъв начин разликата между някогашните военни укрепления и укрепените цивилни населени места била не само практически и визуално напълно заличена, но в редица случаи това получило впоследствие и съответна юридическа санкция. Вероятно във връзка с

---

[125] **С. Торбатов**. Укрепените центрове и тяхното място в поселищната структура в Южна Добруджа от последната четвърт на III до първата четвърт на VII век сл.Хр. – In: IIIrd International Symposium „Cabyle“. Studies on Settlement Life in Ancient Thrace. 17–20 May 1993, Jambol. Resumes. Jambol, 1993, 38–41.

[126] Подобна ситуация е характерна за цялата територия на дн. Северна България. Няколкото регистрирани изключения по дунавския бряг и в близката околност на Одесос се обясняват съответно с военни (федератски) функции на населението в първия случай и със сателитния характер на селищата във втория: **В. Динчев**. Селото в днешната българска територия през ранновизантийската епоха. – В: К. Бошнаков, Д. Ботева (ред.). Сборник в чест на проф. Маргарита Тачева (Jubilaeus V). София, 2002, 157–158.

[127] **A. Opaiţ**, **C. Opaiţ**, **T. Banica**. Das ländische Territorium der Stadt Ibida (2.–7. Jh.) und einige Betrachtungen zum Leben auf dem Land an der unteren Donau. – In: R. Pillinger, A. Puelz, H. Vetters (Hrsg.). Die Schwarzmeerküste in der Spätantike und im Mittelalter. Wien, 1992, 103–112, 108 sqq.; **С. Торбатов**. Укрепените центрове и тяхното място в... Цит. съч., 38–41; **S. Torbatov**. Quaestura exercitus: Moesia Secunda and Scythia under Justinian. – Archaeologia Bulgarica, 1997, 3, 78–87, 81.

[128] **M. Zahariade**. Moesia Secunda... Цит. съч., 185.

[129] Ibidem, 94 sqq.

Обр. 264. Крепостната стена на „Тиризис“/„Акре“/„Акрес Кастелум“ – Калиакра.

предприетите към края на V-и и в началото на VI-и век мащабни строително-възстановителни работи и благоустройствени мероприятия, някои от добилите цивилен облик бивши военни лагери получили *ius civitatis*[130], с което броят на градовете в провинция Скития достигнал към началото на управлението на император Юстиниан I цифрата 15.[131]

Още от епохата на Римската република се наблюдава масово проникване на фортификационната терминология в селищната номенклатура.[132] Процесът на сближаване в тази област забележимо се задълбочава откъм края на IV-и век насетне, за да се достигне през VI-и век до почти пълна унификация на категориите. Причина за това са съществените промени в селищната структура, настъпили в резултат от упадъка на римската военна мощ и военнополитическите и икономически сътресения на империята през Късната античност. В законодателството на император Юстиниан I вече не се прави разлика между *castrum* и *civitas*, като по този начин се назовават центровете на административни райони. Пак там с термина *castellum* се означават по-малки селища с градски облик, които обаче не притежавали *ius civitatis* и се намирали в подчинено административно положение спрямо някой град.[133] В трактата си **„За строежите“ Прокопий отбелязва и конкретни примери за трансформация на кастели**[134] **в градове** в резултат на извършените в тях възстановителни и благоустройствени работи.[135] Според справедливата забележка на някои учени процесът на сливане на цивилните и военни форми на поселищен живот понякога вземал и обратна посока, като западането на обществения живот и нарастващата несигурност често извеждали на преден план защитните, а не административно-стопанските функции на отделни градски центрове.[136] Теорията и практиката от VI-и век намира красноречив израз в обясненията на Изидор от Севиля, който степенува селищните форми според тяхната големина и значимост в низходяща градация, както следва: *castrum–castellum–burgus*.[137] **Като основна същностна характеристика на града по това време** същият автор изтъква **наличието на укрепителни съоръжения**.[138] В съвременната научна книжнина съществуват различни класификационни модели за теренна идентификация и определяне значимостта на късноантичните градски центрове, както и за тяхното разграничаване от другите синхронни укрепени селищни форми.[139] В българската историография напоследък настойчиво се отстоява възприемането за основен класификационен критерий на големината на защитената площ, при което като долна граница за причисляването на даден обект към категорията на градовете се предлага размер от 5 ха.[140] Въвеждането на подобни модерни критерии обаче е трудноприемливо, тъй като влиза в открито противоречие с античните писмени сведения, някои от които произхождат от съчинения с неоспорим официален характер.[141]

---

[130] Това се отнася за Аксиополис, Капидава, Карсиум, Егисос и Халмирис.

[131] **Hier**. Synecd. 637, 1–15 (ed. Parthey).

[132] **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 71–85; **С. Торбатов**. Терминология за фортификационните съоръжения през римската и ранновизантийската епоха. – В: Р. Иванов (ред.). Археология на българските земи. Том I. София, 2004, 31–48.

[133] **D. Claude**. Die byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert. München, 1969, 195 sqq., 220; **E. Popescu**. Zur Geschichte der Stadt in Kleinscythien in der Spätantike. Ein epigraphischer Beitrag. – Dacia, N.S. 19, 1975, 173–182, 173 sqq.; **G. Ravegnani**. Kastron e Polis: ricerche sull'organizzazione territoriale nel VI secolo. – Rivista di Studi Bizantini e Slavi 2, 1982, 271–282, 272 sqq.; **M. Zahariade**. The civitas and castra on the ripa danubii in the 4th–6th centuries A.D. – In: A. Biernacki, P. Pawlak (eds.). Late Roman and Early Byzantine Cities on the Lower Danube from the 4th to the 6th Century A.D. International Conference Poznan, Poland 15–17 November 1995. Studies and Materials. Poznan, 1997, 9–12, 9 sqq.

[134] Според изричното указание на Прокопий употребяваният от него гръцки термин *φρούριον* се явява еквивалент на латинския *castellum*: **Proc**. De aed. II, 5, 9 (ed. Dewing).

[135] **Proc**. De aed. II, 6, 3; II, 6, 12; V, 4, 15–18 (ed. Dewing).

Според наличната към момента информация, **в началото на Късната античност в Добруджа имало осем селища, притежаващи градски статут** още от епохата на Принципата. **Четири от тях (Тропеум Траяни, Дуросторум, Трезмис и Новиодунум) били с римско устройство и муниципиален ранг**, получен по различно време през II-и – III-и век. Сигурен градски характер имали и древните гръцки колонии с полисна организация по северозападното понтийско крайбрежие – Истрос, Томи, Калатис и Дионисополис. Действителният статут на селищата в региона, отбелязани от Клавдий Птолемей като „полиси“ (*πόλεις*)[142], не може да се счита за окончателно изяснен, но като цяло се приема, че те се явяват наследници на по-значителни стари гетски центрове.[143] Повечето от тях впоследствие наистина получили градско достойнство.[144] Освен старите и преобразуваните от бивши военни лагери[145], в началото на управлението на император Юстиниан I на територията на Добруджа официално са засвидетелствани още три града – Акре, Залдапа и Константиниана. Локализацията на Акре не подлежи на съмнение, а етапите в развитието на селищния център на нос Калиакра са обстойно проследени в специализираната литература.[146] Тези въпроси са задоволително разрешени и по отношение на Залдапа, единодушно отъждествявана през последните 50 години с градището между селата Абрит и Добрин, Добричко.[147] Не така обаче стоят нещата с Константиниана, която и сега продължава да е една от загадките на историческата география в Добруджа.[148] Самото име се тълкува като указание за това, че става дума за основаване през управлението на династията на Константин I (най-вероятно при Констанций II) на един съвършено нов градски център, възможно на мястото на някакво по-старо селище.[149] Предпазливо изказаната хипотеза, локализираща Константиниана в градището „Четатя Пещера“ край Енисала[150], беше възприета преди време и от мен като не само напълно правдоподобна, но и единствено възможна.[151] Сега обаче считам за много по-приемливо Константиниана да бъде идентифицирана с грандиозния по размери (24 ха защитена площ) късноантичен укрепен център край Слава Русъ в Северна Добруджа, който, по силата на установената още от В. Първан традиция[152] продължава да се отъждествява със споменатия единствено от Прокопий „град (*πόλις*) Ибида“.[153] Направеният в по-ново време опит името на града да се възстанови като Либида/Либидина (*Libida/Libidina*)[154] беше аргументирано оспорен съвсем наскоро след това[155], но тази версия упорито се поддържа и досега.[156] Така или иначе, установените при предишните и последните проучвания в Слава Русъ археологически реалности[157] много по-добре се съгласуват с локализирането тук именно на възникналия още през IV-и век градски център и по-късно епископско седалище[158] Константиниана, отколкото на споменатия само във връзка със събития от средата на VI-и век загадъчен „полис“ Ибида.[159] Що се отнася до Ибида, не е изключено тя да принадлежи към новите градски креации на Юстиниан I в Добруджа.[160] Към същата категория, с голяма доза вероятност следва да се причислят Бизоне[161], Тимум (Българево, Добричко)[162] и Палмат(е) (Оногур, Добричко)[163], изрично споменати от анонимния космограф от Равена като *civitates*.[164] Случаят с Адина (Балик,

---

[136] **Г. Курбатов**. Основные проблемы внутреннего развития византийского города в IV–VII в. (Конец античного города в Византии). Ленинград, 1971, 60 сл.; **G. Ravegnani**. Kastron e Polis: ricerche sull'organizzazione territoriale nel... Цит. съч., 280 sqq.

[137] **Isid. Hisp**. Etym., IX, 2, 99; XV, 2, 7; XV, 2, 11; XV, 2, 13 (ed. Lindsay).

[138] „*..nam urbs ipsa moenia sunt..*“: **Isid. Hisp**. Etym., XV, 2, 2 (ed. Lindsay).

[139] Обстоен преглед на дискусията и конкретни предложения в тази насока в: **В. Динчев**. По въпроса за градските дефиниции в късноантичните извори за диоцезите Тракия и Дакия. – Археология, 1998, 1–2, 16–23; **В. Динчев**. Класификацията на късноантичните градове – аспекти, възможности и решения. – Археология, 1998, 3–4, 25–33; **В. Динчев**. За границата на градската форма на живот в късноантичните диоцези Thracia и Dacia – надценените центрове. – Археология, 1999, 1–2, 13–33; **В. Динчев**. Класификация на късноантичните градове на Thracia и Dacia – модел и интерпретация. – Годишник на Археологическия институт с музей – БАН 1, 2001, 223–252; **Ч. Кирилов**. Понятието „град“ в западноевропейската литература. – Известия на Националния исторически музей 15, 2005, 146–159; **В. Динчев**. Ранновизантийските крепости в България и съседните земи (в диоцезите Thracia и Dacia) (Разкопки и проучвания, 35). София, 2006, 9–31, 45–52.

[140] Последно в: **В. Динчев**. Класификация на късноантичните градове... Цит. съч., 223.

[141] Такъв е бил например „Пътеводител“ на Хиерокъл, съставен в самото начало на управлението на император Юстиниан I (ГИБИ, II, 87). Възприемането на предложената долна граница от 5 ха автоматично изключва от числото на градовете в провинция Скития изрично споменатите там като такива Аксиополис, Капидава, Трезмис, Егисос и Халмирис (данни за тях в: **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 96–101, 102–110, 121–129, 152–155, 158–162). Същото се отнася и за Константиана, ако се приеме нейното отъждествяване с укрепения център „Четатя Пещера“ край Енисала (наличната информация за обекта е събрана и анализирана в: **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 166–168). Всъщност, това се осъзнава и от автора на предложения критерий, чийто опит да обясни очевидните несъответствия обаче едва ли може да се счита за убедителен: **В. Динчев**. За границата на градската форма на живот в късноантичните диоцези... Цит. съч., 20–22.

[142] **Cl. Ptol**. Geogr., III, 10, 5–6 (ed. Müller).

[143] **A. Suceveanu**, **I. Barnea**. Contributions à l'histoire des villes romaines de la Dobroudja. – Dacia, N.S. 37, 1993, 159–179, 161–166; Следва да се отбележи, че имената на мнозинството от тези „полиси“ са имена и на римски военни лагери по протежението на добруджанския дунавски бряг, а в повечето случаи се наблюдава ясна топографска приемственост между последните и внушителни по размери укрепени гетски центрове от предримската епоха: **M. Irimia**. Consideraţii privind aşezările getice din Dobrogea şi problema existenţei unor emporia în zona Dunării Inferioare. – Pontica 40, 2007, 137–225, 141–163, 220.

---

[144] Дуросторум, Трезмис и Новиодунум още през епохата на Принципата, а Аксиополис, Карсиум и Егисос – през Късната античност.

[145] Вж. бел. 130.

[146] Подробна библиографска справка в: **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 226–232.

[147] Цялата известна информация за Залдапа е анализирана и монографично обобщена в: **С. Торбатов**. Късноантичният град Залдапа. София, 2000.

[148] **E. Popescu**. Constantiana – un problème de géographie historique de la Scythie Mineure. – Byzantinische Zeitschrift, 66, 1973, 359–382.

[149] Допуска се и възможността за цялостно преизграждане и преименуване на някакво по-старо селище: **E. Popescu**. Constantiana – un problème de géographie historique... Цит. съч., 359.

[150] **A. Suceveanu**, **A. Barnea**. La Dobroudja romaine. Bucarest, 1991, 192.

[151] **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 166–168.

[152] **V. Pârvan**. Cetatea Ulmetum I. Descoperirile primei campanii de săpături din vară anului 1911. – Analele Academiei Române – Memoriile secţiunii istorice, Seria II, 34, 1912, 497–607, 578 (n. 3).

[153] **Proc**. De aed., IV, 7, 19–20 (ed. Dewing).

[154] **A. Aricescu**. Despre numele aşezării antice de la Slava Rusă. – Buletinul monumentelor istorice, 1971, 3, 58–60, 58 sqq.; **A. Aricescu**. Armata în Dobrogea romană. Bucureşti, 1977, 149 sqq.

[155] **E. Doruţiu–Boilă**. Despre localizarea oraşului Libidina (Theophylactos Symocattes, Istorii I, 8). – Studii clasice 18, 1979, 145–149, 145 sqq.

[156] **A. Suceveanu**, **A. Barnea**. La Dobroudja romaine... Цит. съч., 204; **Cronica 2005:** Cronica cercetărilor arheologice din România – Campania 2005. Bucureşti, 2006, 331; **Cronica 2006:** Cronica cercetărilor arheologice din România – Campania 2006. Bucureşti, 2007, 335; **Cronica 2007:** Cronica cercetărilor arheologice din România – Campania 2005. Bucureşti, 2008, 281.

[157] Резултатите от по-старите проучвания са обобщени в: **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 281–285; За новите проучвания вж.: **Cronica 2005:**... Цит. съч., 331–334; **Cronica 2006:**... Цит.съч., 335–342; **Cronica 2007:**... Цит.съч., 281–287.

[158] Значението на късноантичния град край Слава Русъ като важен християнски център във вътрешността на провинция Скития се подчертава и от проучения неотдавна манастирски комплекс от VI-и век, разположен на около 3 км западно от него: **A. Opaiţ**, **C. Opaiţ**, **T. Banica**. Der frühchristliche Komplex von Slava Rusă. – In: R. Pillinger, A. Puelz, H. Vetters (Hrsg.). Die Schwarzmeerküste in der Spätantike und im Mittelalter. Wien, 1992, 113–122.

[159] За датировката на сведението на Прокопий виж: **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 49–57.

[160] Според една формулирана за пръв път от Р. Вулпе, но непубликувана хипотеза (**A. Suceveanu**, **I. Barnea**. Contributions à l'histoire des villes romaines... Цит. съч., 162), Ибида е тъждествена на споменатия от Клавдий Птолемей

Добричко), чиято укрепена площ възлиза на около 9,5 ха и в пъти надхвърля тази на някои от безспорните градски центрове, не е ясен.[165] От една страна, Прокопий говори за извършени там от Юстиниан I „нововъведения“, но въпреки това я отбелязва като *φρούριον*.[166] Отразеното в ранните списъци на Константинополската патриаршия наличие на епископски катедри в Трансмариска[167], Берое[168] и Салсовия[169] се явява основание да се предполага, че тези селища вероятно са получили статут на градове през VI-и век.[170]

Наред с оторизираното и подпомагано от властите цивилно укрепително строителство, визиращо изключително центровете с подчертано административно и стопанско значение, **в Добруджа**, както и навсякъде в Римската империя, **се развивал** и друг **процес**, **който може да се характеризира като отбранителна самоинициатива на провинциалното население**.[171] Граничната и вътрешнопровинциалната системи за сигурност се оказали твърде ефимерна защита за жителите на многобройните неукрепени селища, които понасяли неизброими бедствия и материални щети по време на варварските нашествия. По-заможната част от селското население вероятно твърде отрано потърсила спасение в градовете. Останалите обитатели обаче били принудени да се погрижат за своята защита съобразно ограничените си възможности. Единият от начините (радикален, но по-скъп) бил свързан с жертване на битовите удобства в името на сигурността. Той се изразявал в изоставяне на обитавания по-рано терен и предислоциране на селището на труднодостъпно и удобно за защита място, където то с минимум разходи и усилия да бъде снабдено с относително надеждни укрепителни съоръжения. Примерите от провинция Скития за избор на този вариант не са прецизно датирани[172], но е твърде вероятно най-ранните от тях да се отнасят още към края на III-и или началото на IV-и век. Броят на укрепените селища постепенно нараствал с ескалацията на варварската заплаха през IV-и век, но по това време те все още представлявали изключение, а не доминираща форма в селищната структура. Някои от възникналите през IV-и век укрепени селища изглежда загинали още към края на същия или в началото на V-и век, но мнозинството от тях продължили да съществуват чак до края на Късната античност. **От средата на**

долномизийски „полис“ Тибиска, разположен някъде между Дунава и планината Хемус: Cl. Ptol. Geogr., III, 9, 6 (ed. Müller). В светлината на предложената тук нова локализация на Константиана, Ибида би могла да заеме „овакантеното“ от нея място край Енисала.

[161] **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 242–250.

[162] **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 232–238; За последните проучвания в Тимум вж.: **Х. Кузов**, **К. Друмев**, **Т. Роков**. Археологически сондажни проучвания на крепостта Тимум до гр. Каварна. – В: Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 320–323; **Х. Кузов**, **М. Манолова–Войкова**, **Т. Роков**. Археологически проучвания на крепостта Тимум до гр. Каварна. – В: Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 454–458; **Х. Кузов**, **М. Манолова–Войкова**, **В. Тодоров**. Спасителни археологически проучвания в м. Дълбока, с. Българево, Община Каварна. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 453–457.

[163] **S. Torbatov**. The Roman Road Durostorum – Marcianopolis. – Archaeologia Bulgarica, 2000, 1, 59–72, 69; **S. Torbatov**. PROCOP. DE AEDIF. IV, 7, 12–14 and the Historical Geography of Moesia Secunda. – Archaeologia Bulgarica, 2000, 3, 58–77, 60–62.

[164] **Raven. Anonym**. Cosmogr., IV, 6, 12; IV, 6, 13; IV, 7, 27 (ed. Schnetz).

[165] **S. Torbatov**. PROCOP. DE AEDIF. IV, 7, 12–14 and the Historical Geography of Moesia Secunda... Цит. съч, 62–65.

[166] **Proc**. De aed., IV, 7, 13–14 (ed. Dewing).

[167] **J. Darrouzes**. Notitiae episcopatuum ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes. Paris, 1981, 213 (Notitia 1, 446), 227 (Notitia 2, 514).

[168] **J. Darrouzes**. Notitiae episcopatuum ecclesiae Constantinopolitanae... Цит. съч., 242 (Notitia 3, 645).

[169] **J. Darrouzes**. Notitiae episcopatuum ecclesiae Constantinopolitanae... Цит. съч., 242 (Notitia 3, 649).

[170] Големият античен и късноантичен център Аргамум, разположен върху носа Доложман на брега на езерото Разелм, продължава да бъде загадка. Още през римската епоха той е бил център на територия, но неговият юридически статут е неясен нито за това, нито за по-късно време: **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 170–173; За последните археологически проучвания на този обект вж.: **M. Mărgineanu Cârstoiu**, **M. Mănucu-Adameşteanu**. Zidul de incintă romano–bizantin de la Argamum: un tronson din curtina de est. – Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie 49,1998, 3–4, 233–258; **M. Coja**. Orgame/Argamum. Cercetări arheologice I. Cercetările dintre anii 1965–1985. Bucureşti – Tulcea, 2005.

[171] **S. Johnson**. Late Roman Fortifications... Цит. съч., 226–244; **S. Ciglenecki**. Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum. Ljubljana, 1987, 114 sqq.

[172] Истрия, Мамая, Черна, Хория, Извоареле, Бабадаг, Четатя, Плопени, Прилеп (**С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 173–174, 188, 272–274, 278, 308–309, 353–356).

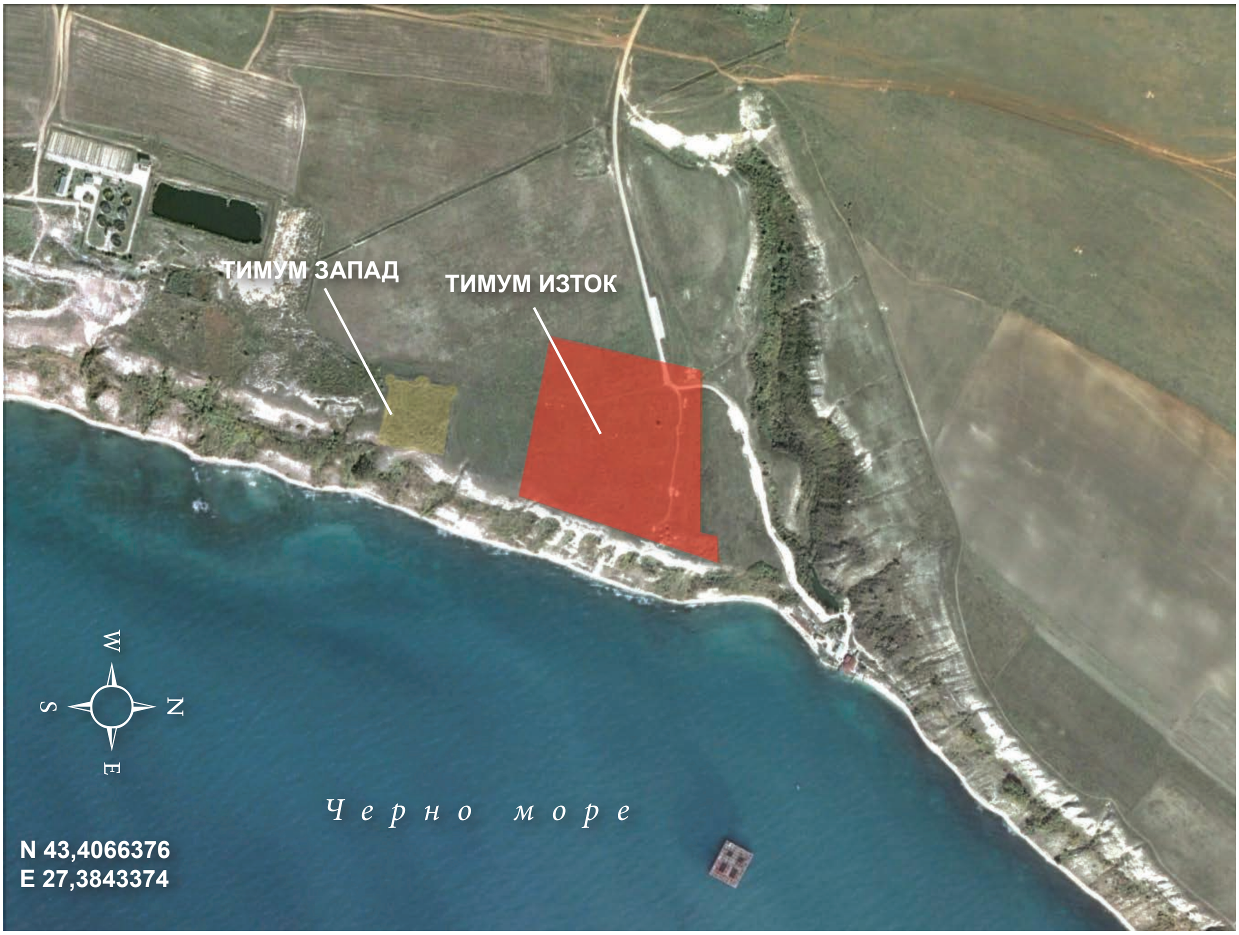

Обр. 265. Сателитна снимка с местоположението на късноантичната крепост „Тимум", южно от нос Калиакра.

V-и век насетне укрепените селища се превърнали в основна форма на организиран селищен живот в пределите на Добруджа. С възникването към края на V-и и **в началото на VI-и век** на редица нови обекти от този вид[173] **добруджанското морско крайбрежие става една от зоните с най-висока селищна концентрация в региона**. Това следва да се тълкува като свидетелство, че част от оцелялото след нашествията и размириците през V-и век провинциално население се изтеглило именно в тази посока, което се обяснява с факта, че непосредствената близост на морето предлагала много високи стандарти на сигурност, гарантирани от абсолютната морска хегемония на империята. Тук населението не рискувало да се окаже отново откъснато от света и предоставено на собствените си сили и възможности, тъй като тилът надеждно се подсигурявал от мощния имперски флот и винаги можело да се разчита на навременна и ефикасна военна и материална подкрепа. Никак не е изненадващо при това положение, че повечето от населените места, които продължили да съществуват и след катастрофалните аваро-славянски нападения от края на VI-и и началото на VII-и век, са именно измежду крайморските центрове. Макар мнозинството от новопоявилите се укрепени селища в тази зона да се явяват продължители на местната селищна традиция с вековна давност, във всички случаи без изключение се наблюдава по-малко или по-голямо изместване на центъра на обитаване, като фортификационните работи били осъществени на най-добре защитения от природата и лесен за укрепяване терен в околността.[174]

---

[173] Например Свети Никола, Камен бряг–Яйлата, Акре, Тимум, Бизоне (Акре със сигурност, а последните два обекта с голяма вероятност получават по-късно градски статут): **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 215–220, 223–238, 242–250.

[174] **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 449–451, 455

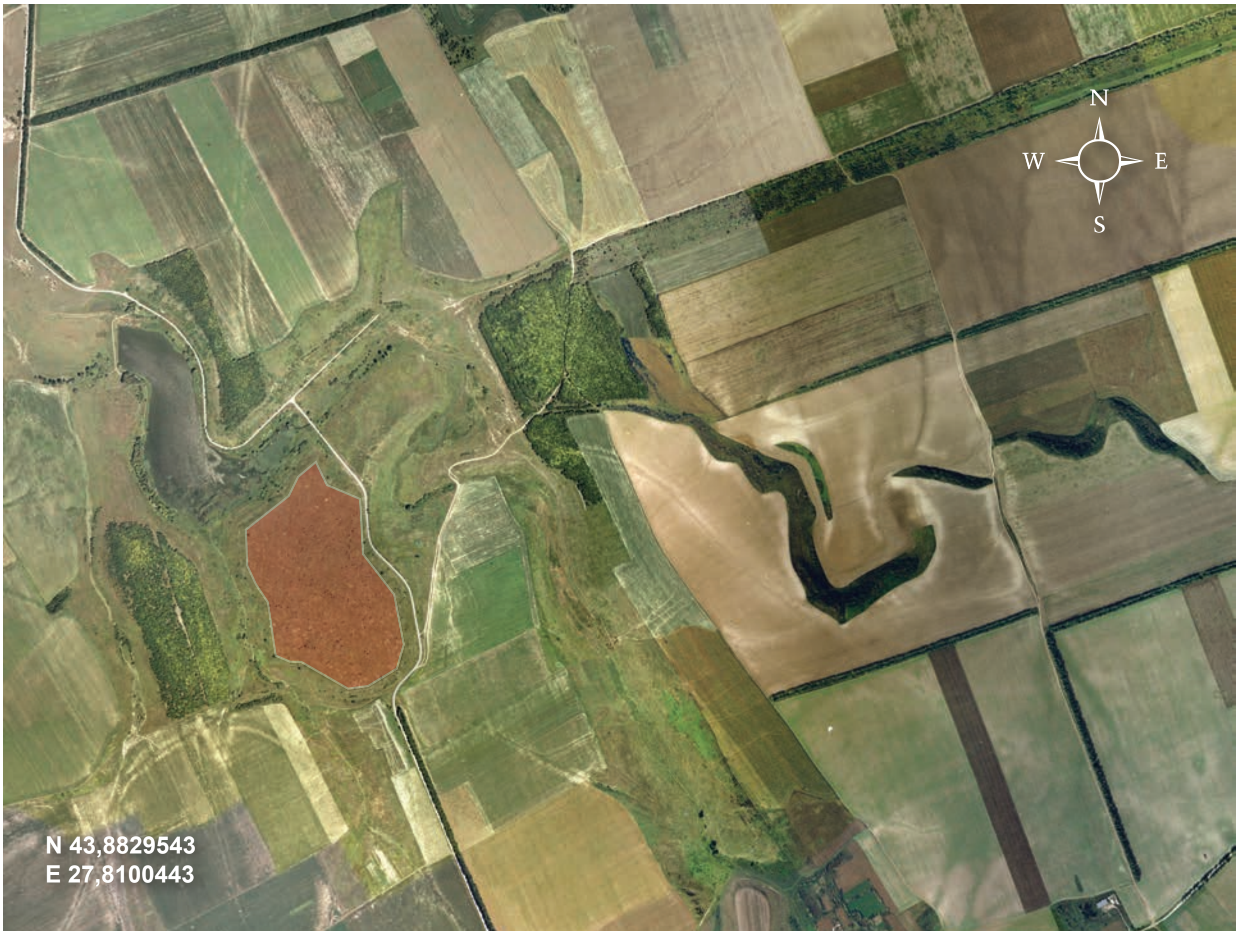

Обр. 266а. Ортофотография с местоположение на късноантичната крепост Залдапа – м. Калето, между селата Абрит и Добрин, Добричка област.

Другата проява на защитна самоинициатива на провинциалното население се състояла в изграждане и поддържане на укрепени убежища (*refugia*). Тя е засвидетелствана в Добруджа през втората половина на IV-и век, като с това била възродена една позабравена стародавна традиция, много характерна за гетските земи през I-ото хил. пр.Хр.[175] **Убежищата се намирали в непосредствена близост до селища**, чието обитаване продължавало, и били предназначени за временно укритие на населението с принадлежащата му покъщнина и добитък при възникване на опасност.[175] Сполучливо подбраните места с полуостровна конфигурация свеждали необходимото строителство до преграждане на части от полуостровите посредством издигане на по един напречен зид или вал и прокопаване на ров пред неговия фронт. Не е ясно доколко и дали въобще тези рефугиуми оправдали възлаганите им надежди. Все пак, прекъсването на живота в непосредствената околност и на трите известни засега убежища от това време се отнася към началото на V век, което показва, че те вероятно са служили на строителите си в продължение на не едно десетилетие.[177] **Някои от укрепените селища в Добруджа изглежда са възникнали именно на основата на съществували по-рано на същото място крепости–убежища.**[178]

---

[175] **J. Crişan**. Le caractère des établissements oppidans chez les Daco-Gètes. – Thracia, 3, 1974, 179–183, 180; **И. Никулицэ**. Геты IV–III вв. до н.э. в Днестровско–Карпатских землях. Кишинев, 1977, 39–40; **С. Торбатов**. Неизвестни паметници от I хилядолетие пр.Хр. в Южна Добруджа. – В: ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и българската археология (сборник с материали от научна конференция, Велико Търново, 27–29 ноември 2008 г.). Велико Търново, 2009 (под печат).

[176] В Добруджа досега са регистрирани три обекта от този вид с датировка във втората половина на IV-и век – Габер, Дебрене–I и Храброво (**С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 315–318, 345–348, 369–372).

[177] **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 405, 454.

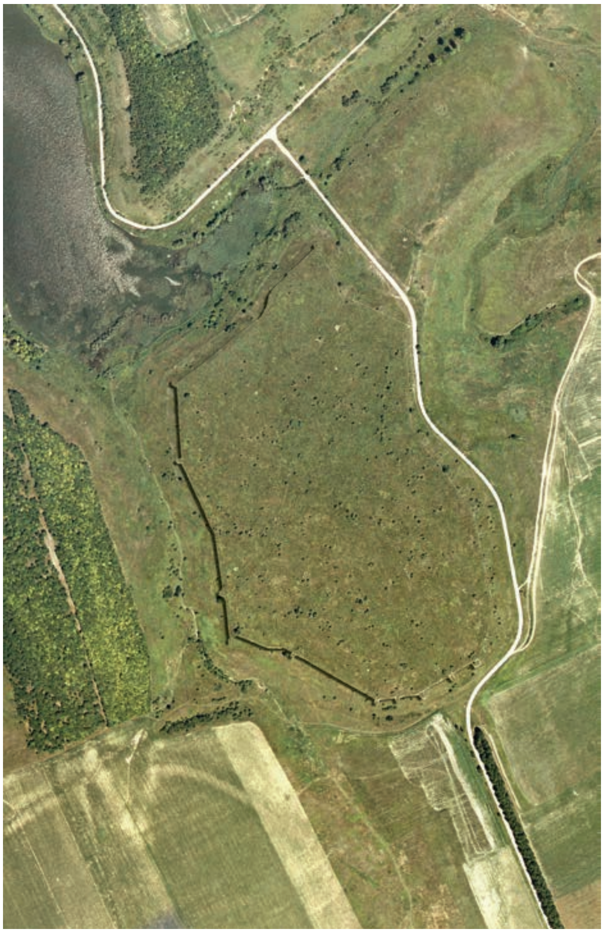

Обр. 266b. Късноантичната крепост Залдапа – близък план, снимка 2006 год.

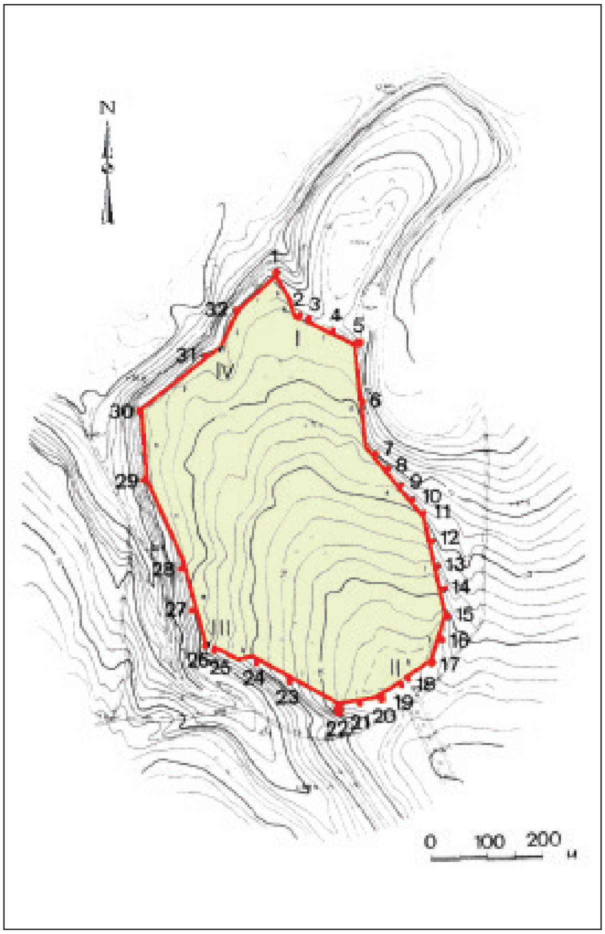

Обр. 266с. План на крепостта Залдапа.

Обектът Дебрене–II[179] е рядък пример, който свидетелства, че практиката на изграждане на **крепости–убежища** се запазила и през V-и – VI-и век, макар в много по-ограничен размер в сравнение с предходния период. Построената малко по-късно в чертите на това укрепление християнска базилика[180] изтъква значението му на своеобразен постоянно действащ религиозен център. В този си вид рефугиумът Дебрене–II се доближава твърде много в композиционно-функционален план до укрепените обекти от втората половина на IV-и век край Афродизион и Оброчище[181], които се определят като селищни цитадели и заемат междинно положение между укрепените селища и крепостите–убежища.

---

[178] Съществуването на подобен механизъм може да се счита за повече или по-малко сигурно установен (**S. Ciglenecki**. Höhenbefestigungen aus der Zeit... Цит. съч., 116 sqq.). Такава трансформация изглежда претърпял укрепеният обект при Извоареле (**С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 273–274). Никак не е изключено и рефугиумът при Габер да се е развил по-късно в постоянно обитавано укрепено селище.

[179] **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 349–352.

[180] **С. Торбатов**. Раннохристиянската базилика край Дебрене, Добричко. – В: А. Димитрова–Милчева, В. Кацарова (ред.). Spartacus, II. 2075 години от въстанието на Спартак. Тракo–римско наследство. 2000 години християнство. Велико Търново, 2006, 301–307.

[181] **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития... Цит. съч., 251–257, 372–375; **S. Torbatov**. APHRODISIAS – APHRODEISION – APHRODISION. – In: L. Slokoska, R. Ivanov, V. Dintchev (eds.). The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo, 26–30 July 2000). Sofia, 2002, 260–264.

Трета глава

ГРАДОВЕ И ГРАДСКИ ЖИВОТ

Градският живот в Добруджа се възстановил сравнително бързо въпреки тежките последствия от продължилите три десетилетия нашествия (236–268 год.). Настъпилите промени в социално-икономическите отношения, в материалната и духовната култура се отразили в развитието на този процес.

От началото на IV-и век, както и в другите източноримски провинции, започва да изчезва всякаква разлика между градовете по отношение на техния произход и развитие по отношение на тяхното място в старата римска административна система. Престанали да съществуват много викуси, чиито имена вече не се споменават в епиграфски или други извори. Населените места продължили да съществуват и да се развиват независимо от първоначалния им статут в зависимост от това, доколко са били добре укрепени, нещо, което било жизнено необходимо условие в една област, изложена почти постоянно на заплахата от нашествия. Значението им се определяло и от мястото им в църковната йерархия, от присъствието на епископ. Това се наложило постепенно след въвеждането на християнството като официална религия. Епископът заедно с богатите градски фамилии, чийто брой все повече намалявал и първоначалният етнически произход на които отдавна загубил значението си, започнал да взема все по-активно участие в ръководството на различни области от градския живот – в икономиката, в организирането на отбраната и др.[182] Добре укрепените селища по лимеса се развивали като опорни пунктове от отбранителната система на дунавската граница. В провинцията имало вече над 15 епископски центъра, някои от които много добре укрепени, всъщност те били и най-значителните градски средища.[183] Това са особености в развитието на градовете в Добруджа през IV–VI век, които ѝ придават малко по-различен облик от този на другите провинции.

Обр. 267. Римска мозайка от Томи (дн. Констанца).

Основните извори за градовете и селищата през IV–VI век са римските пътеводители (итинерари) „*Списъкът на служебните рангове*", Амиан Марцелин, някои историци и географи, Прокопий. Към тях се прибавят данните от археологическите проучвания, надписи и монетни находки. По черноморското крайбрежие се отбелязват: Истрос, Томи, Калатис, Тимогеция, Дионисопол, Акре и др. По Дунава: Сукидава, Флавиана, Аксиопол, Капидава, Карсиум, Циус, Берое, Трезмис, Арубиум, Диногеция[184], Новиодунум, Егисос, Таламониум, Салсовия, Грациана, Халмирис, Платеипегии, Валис, Домициана, Салици. Във вътрешността е само Тропеум Траяни. Открити са и селища, чиито имена не се знаят. Появяват се нови имена на селища главно по Дунава – това били нови крепости, построени при реорганизацията на лимеса.

В началото на VI-и век в съставения тогава списък по провинции с основните градове в цялата империя, известен като „Синекдемус" и приписван на Хиерокъл, в провинция Скития са посочени имената на 15 града:[185] Томи, Дионисопол, Акре, Калатис, Истрос, Константиана, Залдапа, Тропеум, Аксиопол, Капидава, Карсиум, Трезмис, Новиодунум, Егисос, Халмирис.

---

[182] **Em. Popescu**. Praesides, duces et episcopatus provinciae Scythicae im Lichte einiger Inschriften aus dem 4. bis 6. Jh. – Epigraphica (Bucarest, 1977), 255–283.

[183] **Em. Popescu**. Zur Geschichte der Stadt in Kleinskythien in der Spätantike. – Dacia XIX, 1975, 173–182.

[184] **B. Mitrea**. Monedele şi prabuşirea Dinogeţiei la sfîrşitul secolului al VI–lea. – Pontica 7, 1974, 49–72. Византийските златни монети свършват с нашествието на кутригурите в 557–558 год., а последните монети – в 591–592 год., когато крепостта е напусната и лимесът пробит.

[185] **Hier.** Synced. 636, 9–637, 1–15.

През първата половина на IV-и век при голямото строителство, предприето по времето на имп. Юстиниан, се отбелязват голям брой имена на поправени или даже изградени наново крепости. Тяхното значително число показва интереса на Константинопол към провинция Скития и загрижеността му за все по-добрата организация на отбраната на тази най-важна за империята област на Балканите както в икономическо, така и в стратегическо отношение. Това строителство е описано подробно от Прокопий, който е нашият последен и най-пълен източник за поселищния живот на Балканите и в частност за Добруджа. След него единствен Теофилакт Симоката при описанието на походите на авари и славяни и борбата на Византия срещу тях в самия край на VI-и век, дава сведения за последните години от съществуването на редица селища, които след края на века изчезват в изворите.

„*...А сега ще премина към скитите...*“ (т.е. към провинция Малка Скития – В. В.), започва Прокопий описанието на укрепените селища там.[186]

> „*...Там именно дохожда най-напред укреплението, наречено на името на свети Кирил, чиито развалини, причинени от времето, Юстиниан грижливо възстановил. Отвъд него имало от старо време едно укрепление на име Улмитон (Улметум), но тъй като варвари славяни дълго време устройвали там засади и доста много време също пребивавали там, то било съвсем запустяло и от него почти нищо не останало освен името. Затова той го съградил изцяло и из основи, и тъй освободил тамошните места от нападенията и засадите на славяните. След него идва някъде град Ивида, от чиято околовръстна стена една голяма част пострадала. Като го възобновил без всякакво бавене, превърнал го в силно укрепено място. А над него построил и ново укрепление, което наричат Егисос. И друго укрепление има в крайния предел на Скития на име Халмирис, по-голямата част от което била разрушена. Но той го възстановил великолепно и така го запазил. Заслужава да се споменат и другите укрепления в тази част на Европа ...*“

Обр. 268. Една от вратите на Томи (дн. Констанца), главен град на провинция Скития.

Списъкът на Прокопий не е подчинен на определена система и това затруднява поточното локализиране на споменатите в него селища. Там са включени крепости и селища, носещи официални имена – може би временно преименувани по-стари селища, имена, наложени от късноримската администрация, имена, свързани с античната религия, с християнството, с пътната система, като Еркуленте, Деониана, Полис Кастелон, Юстинианополис, Терма (може би край някои извори), Гемеломунтес, Асилва, Фосатон, Грапсо, Ноно, Монтерегине, Мавробале, Анкириана, Кастелоново, Бисмафа, Валентиниана, Грациана, Преидес, Паулимандра, Пулхра Теодора, Креас, Новеюстиниана, Президио. Има и селища, чиито имена явно са произлезли от заселени тук варвари, като Бастернас, Скитиас, или селища край находища на някои полезни изкопаеми, като Металос. Преобладаващата част обаче са местни имена, което е важно доказателство за запазването им чак до края на Античността, т.е. за съхраняването на поселищната приемственост на местното тракийско население. Такива имена са: Скатрина, Димо, Бидигис, Арина, Зикидева, Спибилос, Кистидизос, Берипара, Маркерота, Бодас, Зиспудева, Турулес, Кускаури, Кускули, Бисдина, Ресидина, Басидиана, Беледина, Рубуста, Динискарта, Бекис, Тигра, Скедева, Копусторос, Виргинаса, Тилито, Муридева, Итзис, Падисара, Аргамо (известното и от други извори старо тракийско селище Аргамум), Тзасклис, Катасу, Нисконис.[186]

През този период Томи станал главен град на провинция Скития и най-важно църковно средище спрямо останалите епископии в нея. Съвременните историци го отбелязват като „...*голям и цветущ град...*“, което се потвърждава

---

[186] **Proc**. De aedif. IV, 11.

[187] За значението на тези имена виж: **V. Beševliev**. Zur Deutung der Kastellnamen in Procops Werk „De aedificiis“. Amsterdam, 1970.

Обр. 269. Римска градска вила от II–IV век и обществена сграда (епископска резиденция) от V–VI век сл.Хр. в град Дурусторум (дн. Силистра).

и от археологическите разкопки, разкрили монументални и богато украсени с мозайки късноантични сгради. Той бил важен търговски център за внос и износ. През VI-и век в Томи се заселили търговци от Мала Азия и Сирия. В края на VI-и век в него имало стоки, които идвали по търговски път чак от Индия. От града произхождат най-много надписи от IV–VI век в сравнение с тези, открити във всички останали селища в провинцията. Томи бил защитен от система от крепостни стени и кули, от която е запазена добре северната градска порта. Към края на 559 год. и началото на 600 год. мощната крепост на града издържала няколкомесечната обсада на аварите. Томи е един от последните градове в Добруджа, който загинал някъде в началните десетилетия на VII-и век, от което време са последните открити монетни находки. От периода на Късната античност в Томи са разкрити монументални обществени сгради.[188]

Дионисопол бил вторият по значение град през късната античност, отбелязан през IV-и век от Амиан Марцелин наравно с Томи и Калатис. През VI-и век (544 год.) той пострадал от голямо наводнение, при което загинало и част от населението му. Градът не се отбелязва от Прокопий, което означава, че или крепостните му стени не се нуждаели от поправка, или че той е бил разрушен. Последните археологически проучвания посочиха, че античният град е пострадал сериозно и че през първата половина на VI-и век (след императар Анастасий) се е изместил на нов терен – на високото равно плато над старото селище. Новата крепост заградила територия от около 240 дка и била особено мощна от страна на равнината на запад и на север. Цитаделата на ранновизантийския Дионисопол била защитена с крепостна стена, дълга около 1 600 м., с дебелина до 3 м, подсилена с кули, от които са открити 25. Крепостта била градена в продължение на няколко десетилетия през VI-и век и издържала на силните нападения през VI–VII век.[189]

Обр. 270. Град Улметум (Пантелимонул де Сус).

В района на града се споменава кастел на име Рунис, в което се търси старото наименование на Дионисопол – Круной. В същата област са открити следи и от други крепости, които са защитавали града в посока на пътя към Залдапа и Тропеум Траяни.

Край с. Одърци, Толбухинско, е проучена една сравнително по-малка крепост. Тя е разположена на 5 км северно от р. Батова и на 15 км. северно от черноморския бряг, обхваща територия от около 6 дка, а дебелината на крепостната стена достига до 2,10 м. Крепостта била издигната към началото на V-и век, претърпяла нашествията през VI-и век и престанала да съществува в началото на VII-и век (последните находки датират от времето на император Фока – 602–610 год.).[190]

През IV–VI век нараства значението на **Калатис** като укрепено и удобно пристанище. Преустроената в края на III-и век крепост за-

---

[188] **В. Велков**. Градът в Тракия и Дакия... Цит. съч., 905; **Danov**. – RE, IX Suppl., 1962, col. 1397–1428.

[189] **O. Tafrali**. La cite pontique de Dionysopolis. Paris, 1927; **М. Димитров**. Археологически разкопки на крепостните стени на Дионисопол – Известия на ОИМ, Толбухин, I, 1973; **М. Димитров**. Ранносредновековният Дионисопол в светлината на археологическите проучвания. – В: Средновековният български град. С., 1980, 309–315.

[190] **Ст. Михайлов**, **Л. Дончева–Петкова**, **Д. Топтанов**. Разкопки на градището при с. Одърци, Толбухински окръг. – Археология XVII, 1975, кн. 4, 62–71.

Обр. 271a. Римският град Тропеум Траяни.

щитавала града до края на Античността. Градът бил епископски център. В него е открита монументална частна сграда, очевидно притежание на богата търговска фамилия, чието съществуване може да се проследи до края на VI-и и началото на VII-и век, когато загинал и градът.[191]

Истрос, който пострадал много към 30-те години на III-и век, успял до известна степен да превъзмогне нанесените му щети благодарение на добре организираната си икономика, в основата на която очевидно пак бил риболовът. През IV-и век Амиан Марцелин го нарича „...*някога твърде могъщия град Истрос...*“. Както показват мащабните и продължителни разкопки в града, през Късната античност той отново се развил, но без да успее да достигне старото си значение. Била издигната нова крепостна стена, особено силна на запад, от която са открити 11 кули. Като строителен материал в нея били вторично използвани надписи и архитектурни фрагменти, взети от големите разрушения, които градът претърпял през III-и век. Морето и съседните блата правили града още по-трудно достъпен и му служили като втори естествен защитен пояс.

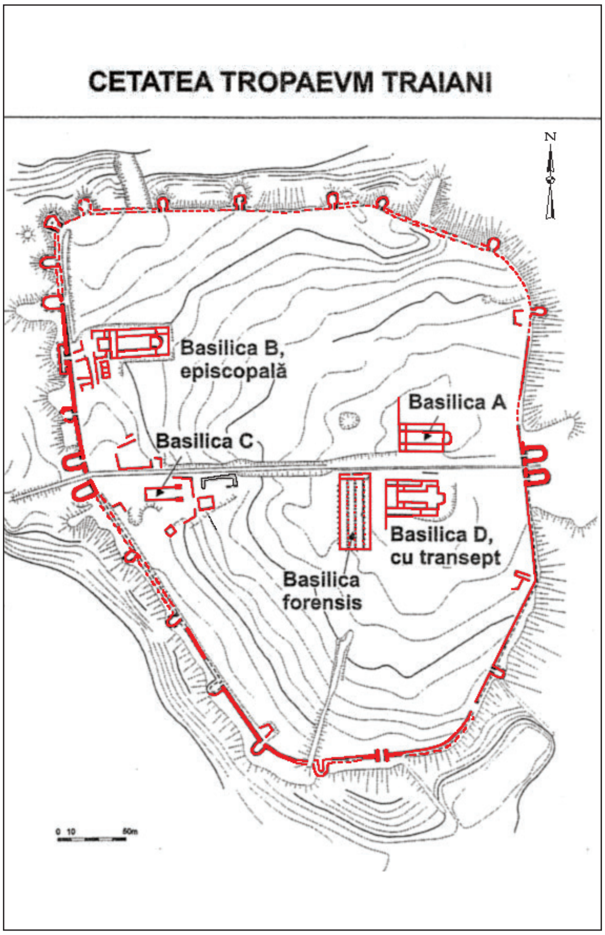

Обр. 271b. План на крепостта Тропеум Траяни (дн. Адамклиси).

---

[191] **Amm. Marcell**. 27, 4, 12; **Proc**. De aedif. 4, 11.

Обр. 272. Римският град Истрия.

От този период са открити базилики, руини от части на обществени сгради. Строителство, с оглед поддържане на отбраната на града, имало при императорите Анастасий I и Юстиниан. Между 559 и 561 год. Истрос пострадал при нашествието на кутригурите. Най-късните монетни находки достигат до императорите Фока и Хераклий (в 640 г.), когато градът бил окончателно разрушен.[192] Той е един от градовете в Добруджа със сравнително най-дълъг период на съществуване. Следи от живот на население с много слаба материална култура се откриват в находките от първата половина на VII-и век Всред това население има и много „варварски“ елементи.[193]

Разрушеният изцяло **Тропеум Траяни** бил отново възстановен в началото на IV-и век (в 316 год.). Той бил ограден с много мощна крепостна стена, може би най-дебелата в Добруджа, достигаща до 3,7 м. Градът имал епископ и в него са открити няколко базилики. И през периода IV–VI век той бил единственият голям и добре укрепен град във вътрешността на Добруджа, който контролирал основните пътища, преминаващи през нея. Последните сведения за Тропеум са от втората половина на VI-и век, когато пострадал сериозно при нашествията на аварите. Слаби следи от живот в него се откриват докъм 600 год.[194]

Добре укрепеният град **Залдапа,** за който се предполага, че може да се локализира при развалините между селата Добрин и Абрит (бивше Аптаат), Толбухинско, се появява в изворите едва през Късната античност. Името му обаче сочи, че на това място е имало постаро тракийско селище. Той се е развил като селище, в което се кръстосвали много пътища. Градът е бил епископски център. Той е родно място на известния Виталиан, който в началото на VI-и век застанал начело на бунта на федератите и на местното население. Залдапа бил укрепяван по времето на имп. Юстиниан. Последните сведения за живот в града достигат до края на VI-и век.[195]

Селището Константиниана се споменава у Хиерокъл, Прокопий и в един надпис. То възникнало в близост до Томи и имало епископ.[196]

---

[192] **M. Bucovală**. Histria. Constanţa, 1974.

[193] **H. Nubar**. Ein gotisch-alanisches Grab in Histria. – Dacia, N. S. XV, 1971, 335–347.

[194] **Ch. Poenaru–Bordea**. Quelques monnaies trouvées a Adamklisse et la fin de Civitas Tropaeensium. – Dacia, N. S. 12, 1968, 409.

[195] За Залдапа виж: **В. Бешевлиев**. Из късноантичната и средновековна география на Североизточна България. – ИАИ XXV, 1962, 20 и сл.

[196] **Em. Popescu**. Un probleme de geographie historique de la Scythie Mineure. – BZ 66, 1973, 359–382.

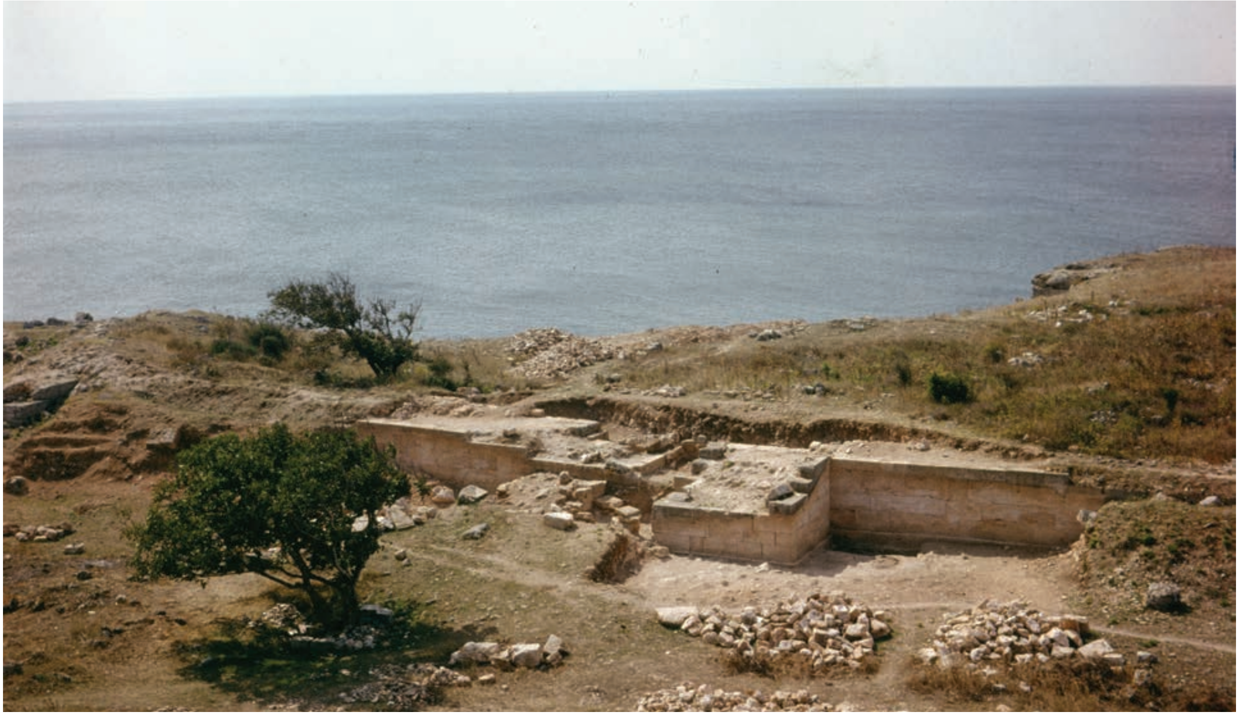

Обр. 273а. Причерноморската крепост в м. „Ййлата“ до с. Камен бряг.

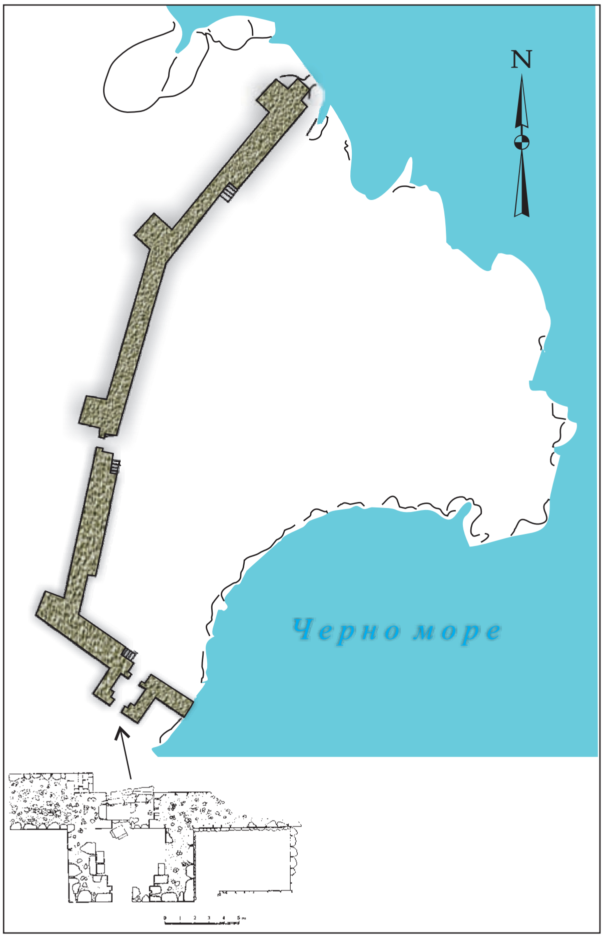

Обр. 273b. План на крепоста в м. „Ййлата“ до с. Камен бряг.

Името му сочи, че това е крепост, създадена вероятно при Константин I или Констанций II. По-късно поради обстоятелства, които засега не са изяснени, името му преминава върху разрушения съседен град Томи и от него произхожда името на съвременния град Констанца (на турски Кюстенджа).

През Късната античност **Акре** бил един от най-силните и недостъпни крепости. Градът бил разположен на нос Калиакра, като използвал естествената защита, която природата предлага на това място, а достъпът от равнината от север се охранявал от три укрепителни пояса. Всяка една от трите защитни системи била снабдена с кули, а първата ограничава пространството от около 218 дка. По време на бунта на федератите Акре бил в ръцете на Виталиан и отлично изградената отбранителна система му позволила да се съпротивлява няколко години срещу войските на централната власт. Строена и преустройвана от император Валент до император Юстиниан, крепостта не издържала ударите на големите нашествия в края на VI-и и началото на VII-и век, когато прекъсват и писмените данни за нея.[197]

---

[197] **А. Балканска.** Строителен надпис от късноантичната крепост Тириса на нос Калиакра. – Археология XVI, 1974, кн. 1, 66–72.

Обр. 274а. Защитната стена на причерноморския град Бизоне, гр. Каварна.

Край днешния град Шабла са открити останки от крепост от VI-и век. От това време са открити крепости и в местностите **„Яйлата“** и „Тауклиман“ (Птичи залив), съответно край селото Камен бряг и курорта „Русалка“, Каварненско, чиито имена не са известни.

Бизоне не се споменава в никакви писмени извори от IV–VI век, обаче археологическите проучвания показват съществуването на крепост от този период. Тя била разположена на високото плато Чиракман и обхващала площ от 25 дка. Стените ѝ достигат дебелина до 1,80 м, а от запад, където е най-достъпна, са дебели до 4 м. Монетните находки датират до края на VI-и век.[198]

Някъде в района на Дионисопол у Плиний се отбелязва старото селище **Афродизия.** През VI-ти век то се споменава от Теофан като **Афродизион**, без да има сигурни данни за неговото точно местоположение.

Голяма и силна крепост от IV–VI век, с площ около 100 дка е открита между селата Кръгулево, Балик и Пчелинци, Толбухинско. От завоите на Суха река се образува естествено укрепен полуостров с високи и стръмни брегове, върху който на височина 60 м е изградено укреплението, достъпно само от север. На това място крепостта се охранява от две крепостни стени, разположени успоредно една на друга. Последните монети и тук са от края на VI-и век.

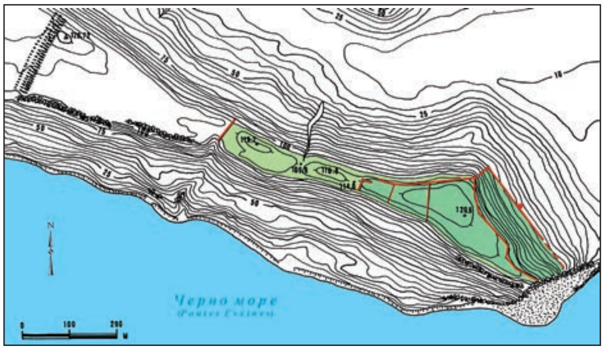

Обр. 274b. План на Бизоне – гр. Каварна.

Останки от крепости от Късната античност са открити и на други места в Толбухински окръг, около днешните села Александрия, Балканци, Василево, Войниково, Габер, Дебрене, Капитан Димитрово, Оногур, Сираково, Средина, Оброчище, Храброво, Църква. Те не са проучвани, но случайни находки показват, че в повечето случаи това са по-стари тракийски укрепени селища. Очевидно техните имена би трябвало да се съдържат в списъка на Прокопий за укрепяването на провинция Скития. Те

---

[198] Виж. **Д. Ил. Димитров**. –В: ИБАД XIII, 1962, 56 и сл.

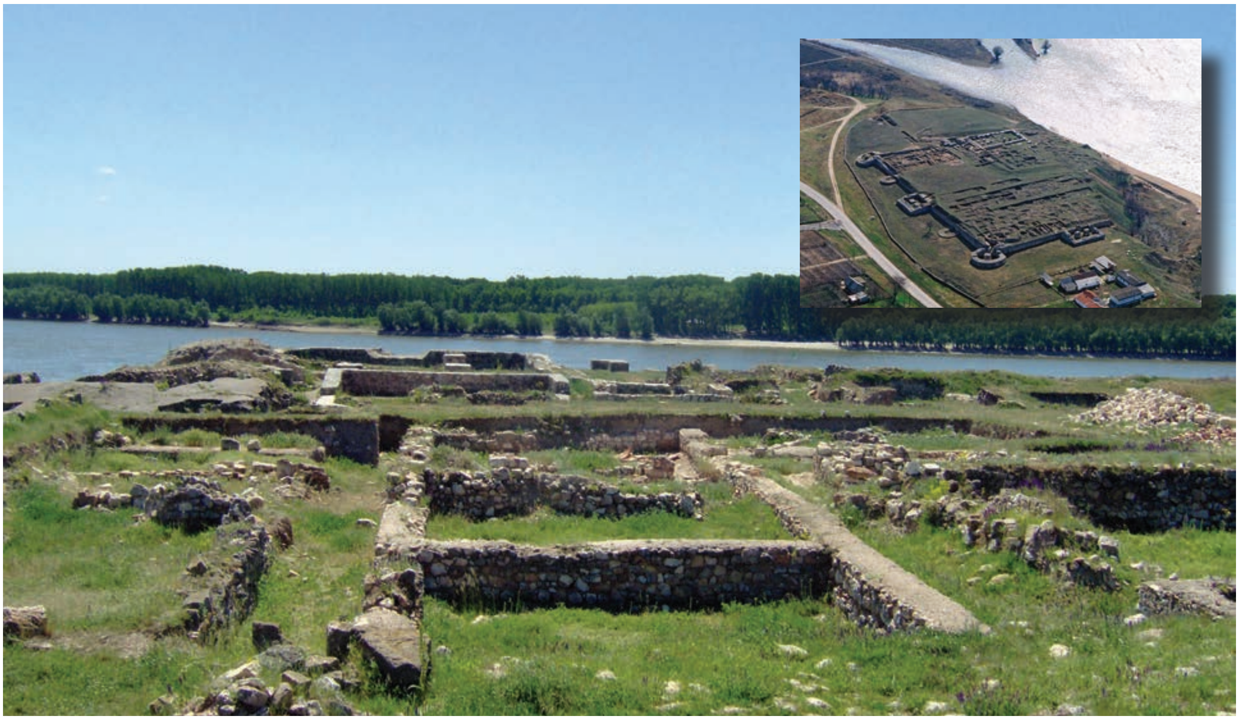

Обр. 275а. Дунавската крепост Капидава.

най-добре дават представа за организираната защитна крепостна система в цяла Добруджа; с тяхното издигане се е целяло да се спират нашествениците, които са могли да се промъкнат от Северна Добруджа, където нямало условия за създаването на такава защитна преграда. В Северна Добруджа отбраната се е ограничавала само с крепости по течението на Дунав и делтата на реката. Въпреки че не е изследван в поселищно отношение, този район се оказва най-гъсто населеният в цялата провинция, което се обяснява с голямото плодородие на тази област. И икономически, и стратегически той се очертава като най-значителен в Добруджа, особено през периода на Късната античност и в навечерието на образуването на българската държава.

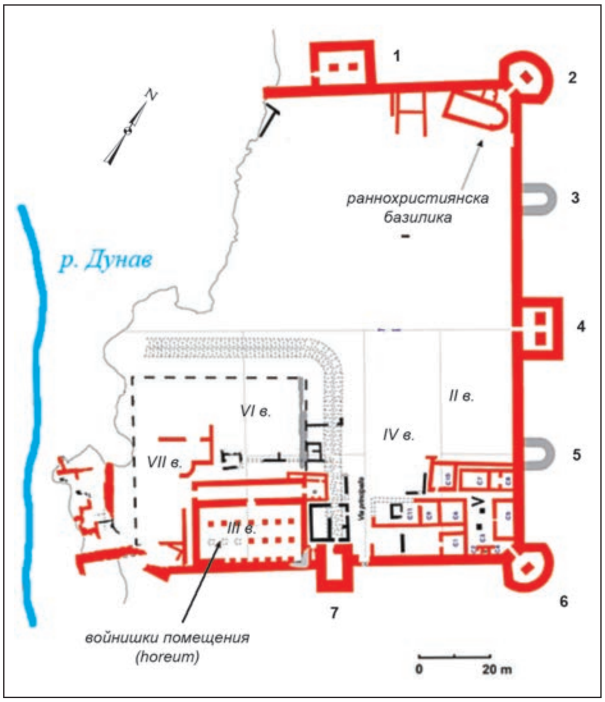

Обр. 275b. План на Капидава (IV–VII век сл.Хр.)

По брега на Дунав също се развивали значителен брой градове, някои от които се споменават за пръв път през IV–V век. Животът в тях имал предимно военен характер, тъй като военните части, защитаващи градовете и районите им, се набирали и оформяли от самото градско население. Те обикновено трябвало сами да се отбраняват, понеже константинополските войски били далеч. Държавата обаче се грижела за доброто поддържане на тази част от лимеса.[199] Издръжливостта на отбранителната система, за която били полагани специални грижи в началото и края на IV-и век и особено през първата половина на VI-и

---

[199] **Em. Popescu**. Epigraphische Beiträge zur Organization des scytschen Limes im IV–VI Jh. – LIMES Akten des XI. Intern. Limeskongresses. Budapest, 1977, 441 сл.

Обр. 276. Дунавската крепост Карсиум.

век, показва добрата им военна организация и фортификация. Тя действително издържала редица нашествия през IV–VI век и рухнала едва в края на VI-и и през първата половина на VII-и век под неудържимите удари на аварите и особено на славяните. Оттук навлезли в Добруджа и българите на хан Аспарух.

Аксиопол[200] и през периода IV–VI век имал предимно военно значение като лагер на военни части и като база на част от дунавската флотилия. От него тръгвал и най-късият път от Дунав до Черно море. Градът бил епископски център. При разкопки са открити част от укрепителната система, жилища и обществени сгради. Последните монетни находки достигат до края на VI-и век. Близо до него се е намирал и един кастел, наречен на името на местен мъченик Свети Кирил. Той бил допълнително укрепяван през VI-и век.

Голяма дунавска крепост била **Капидава,** разположена на около 25 км северно от Аксиопол. През VI-и век се споменава като епископски център, след което сведенията за селището прекъсват. Крепостните му стени обхващали площ от 13 335 кв. м.

Карсиум бил разположен на около 25 км северно от Капидава. През IV–VI век градът се споменава като средище на военни части и има епископ. Крепостта била поправяна при император Юстиниан, след което време липсват археологически находки и писмени сведения за нея.

На около 30 км от Карсиум била разположена крепостта **Берое**. Тя почти не се споменава в писмените извори, но името показва стар тракийски произход. Археологически са разкрити само части от укрепителната ѝ система, която била изградена едва през VI-и век.

Един от най-големите градски центрове в тази област бил старият легионерски лагер **Трезмис**. Той бил седалище на военни части. Открити са няколко базилики и други обществени сгради. Особеностите на терена създавали условия за оригинално изграждане на града: открити са две укрепления, разположени едно срещу друго на разстояние от около 100 м. Трезмис престанал да съществува към края на VI-и век.

---

[200] За селищата по Дунавския лимес виж събраните данни с извори у: **I. Barnea**, **Gh. Stefan**. Le limes scythicus des origines a la fin de l'Antiquité. – Actes du IX^{e} Congres intern. du limes romaine. Bucuresti, 1974, 15 сл.

Обр. 277. Град Трезмис, Румъния (II–VII век сл.Хр.)

Северно от течението на Дунав били разположени крепостите **Арубиум** и **Диногеция**. Последната заемала важно стратегическо място в отбраната на лимеса при завоя на реката и се споменава само през VI–VI век. У Прокопий не се среща, но археологически в нея е засвидетелстван живот до края на VI-и век, откогато са и последните монетни находки. Диногеция вероятно е пострадала при нашествието на кутригурите през 557–558 год.

Подобни кастели, които се появяват едва през V–VI век и имат само военно значение, били **Грациана**, **Таламониум**, **Флавиана**, **Валентиниана**. Те не са локализирани със сигурност и всички престават да съществуват в края на VI-ти век.

Един от най-значителните градове по Дунава в областта от Дуросторум до делтата на реката бил **Новиодунум**, който се издигнал именно през VI–VI век. Градът имал удобно пристанище и в него станувала част от дунавската флотилия. През IV-и век бил едно от главните тържища в търговския обмен между империята и готите. До града водели важни пътища. Той имал постоянен силен гарнизон и бил изходен пункт за военните действия на империята против варварския свят отвъд Дунава. Градът бил посещаван от императорите Диоклетиан, Валент и Теодосий I. Той се споменава в няколко писмени извора от периода на Късната античност. Добре поддържаната крепост със стени, дебели до 2 м, успешно защитавала града до началото на VII-и век, когато той загинал по времето на големите нашествия на авари и славяни.

Старото тракийско селище и римска военна крепост **Егисос** и през IV–VI век имала важно стратегическо значение. Споменава се у Прокопий, след което изчезват всякакви данни за него.

Крепостта **Салсовия** изчезнала още през V-и век, а вместо нея в този район в изворите се появява името на селището Халмирис, което било много силна крепост, изградена около началото на V-и век. Крепостните ѝ стени с дебелина до 3 м. обхващат площ от 2 970 кв. м. Значението на крепостта нараснало много през VI-и век. Тя се споменава и като място на заточение на църковни дейци. Халмирис успешно се борил с нападащите от север племена и загинал през първата половина на VII-и век.

Почти в делтата на Дунава още в началото на IV-и век била изградена крепостта **Ад Стома**. Тя имала за задача да брани достъпите към реката, които били важни за снабдяването на пограничните дунавски крепости с оръжие и провизии по воден път. Намерените развалини при с. Дунавец показват, че тя била една малка, но силна крепост с размери 49,50 × 46,50 м.

Само през VI-и век се споменава кастелът **Циус**, който бил построен в присъствието на император Валент. Сведения за него дават запазеният строителен надпис и разказът на Темистий, сам очевидец на строежа.

Селището **Ибида** се споменава само у Прокопий и у Теофилакт Симоката като **Либида**. Тук е открита една базилика и е проследена укрепителната система, която очертава Ибида (край днешното с. Слава руса) като една от големите крепости. Силната крепост имала повече от 20 кули и територия от 140 дка.[201]

Укрепеното селище **Салици** (**Ад Салицес**) е известно само от отбелязването му като място, край което през 377 год. станала голяма битка между вестготи и римски войски.

Интересна е съдбата и на крепостта Улметум (до дн. Меджидия), разположена на 35 км. западно от Томи и 35 км източно от Тропеум. Както и други селища във вътрешността, то пострадало сериозно към средата на III-и век Животът в него продължил, но в много по-малки мащаби и със съвсем ново население. Улметум отново пострадал през V-и век и по данни на Прокопий бил съвсем обезлюден. Като се имало предвид неговото стратегическо значение, тук били изпратени войски, които да пропъдят заселилите се в него славяни. Тези военни части изградили крепостта отново и това дало възможност в него пак да се настани население. Запазен е строителният надпис на поделението, което е извършило строежа. Разкопките разкриват бита на обикновено земеделско население от VI-ти век, което живяло в селището само няколко десетилетия. Крепостната стена с размери 136 × 54 и 128 × 97 м успешно защитавала града докъм 600 год., а животът в него окончателно прекъснал в края на VI-и – началото на VII-и век.[202]

Поселищният живот в Добруджа през IV–VI век показва редица особености. Това е една област, която през този период имала важно стратегическо значение, където всичко било насочено към укрепяване на долнодунавския лимес, към поддържане на военните части по брега на реката и на пристанищата по черноморския бряг, към военно строителство във

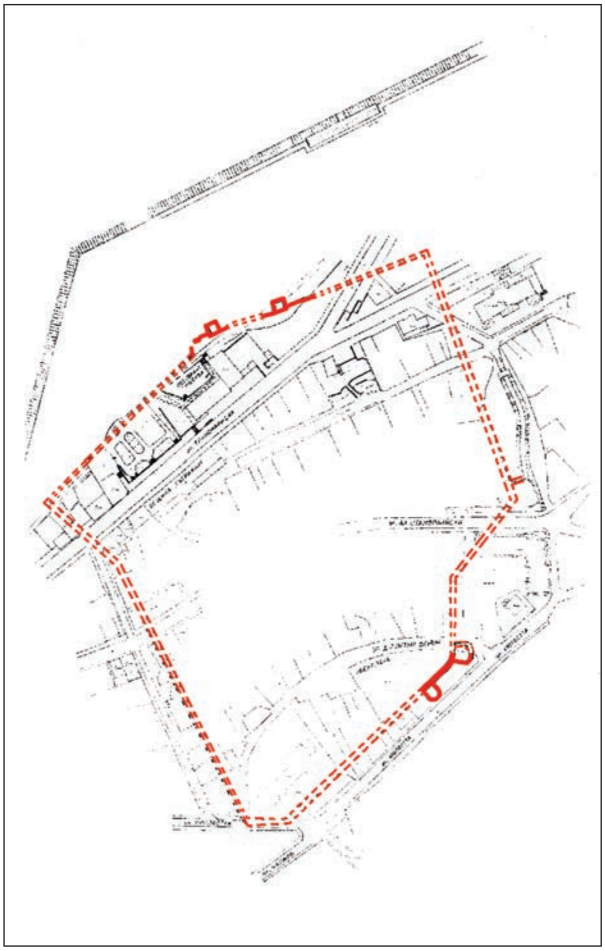

Обр. 278. Дунавският град Трансмариска (дн. Тутракан).

---

[201] **A. Aricescu**. Actes VIe Congres epigraphique. München, 1973, с. 547; Sacidava дн. Muzait; **Proc**. De aedif. IV, 7, 19 – село – Cetatea, южно от Тропеум – седалище на coh. I Cilicum (Castellum Cilicum); **Ibida=Libida=Lîbidum**, Слава руса; **E. Doruțiu–Boilă**. Despre lokalizarea orasului Libidina. – St Cl. 18. 1979, 145–149.

[202] **В. Велков**. Градът в Тракия и Дакия... Цит. съч, 238.

вътрешността. Главна задача на икономиката била изхранването на военните части и на ограниченото население, което в преобладаващата си част също било заето със защитата на областта. В нея имало значителен брой варвари, заселени като федерати.[203] Вносът се състоял само от луксозна керамика и камък за строителни нужди.[204] В повечето градове и селища било силно развито керамичното производство както на битова, така и на строителна керамика.[205] Установено е производство на оръдия на труда.[206] Цялото това местно производство не задоволявало изцяло нуждите на провинцията. През Късната античност често били пренасяни провизии и оръжие с кораби по Дунав. Намаленият икономически потенциал е обясним, като се има предвид, че Добруджа постоянно била изложена на варварски нападения.

След събитията от средата на III-и век и съвземането на областта, първите големи опустошения нанесли вестготите в периода 376–382 год. Те нанесли силен удар на античните производствени отношения, като ликвидирали значението на робския труд и материалната основа на робовладелската върхушка – вилите и извънградските имения. През тези години провинциите Малка Скития и Долна Мизия били освободени от някои данъчни задължения поради невъзможността им да ги изпълнят.

В социално отношение все по-важно място заемали градският плебс, занаятчиите и търговците, които заедно с командирите на военните части постепенно се превърнали в ръководна градска върхушка. Особена роля и място в социалния живот имал и епископът. Християнството бързо навлизало в Малка Скития. Това се вижда както от многобройните епископи, по които тази провинция рязко се отличава от другите тракийски провинции, така и от големия брой на откритите базилики. В Николицел, в североизточната част на провинцията, бяха открити много добре запазени мощи на мъченици.[207] Това християнство било тясно свързано с военното и военизираното население, което в много случаи разчитало единствено на свръхестествена помощ при тежките условия, в които било принудено да живее.

През Късната античност в Скития настъпват и много основни етнически промени. Настаняването на различни етнически групи и племена, загиването на части от старото местно население, непрекъснатите нашествия и последвалите ги опустошения ни изправят пред една много сложна етническа картина, която е в процес на непрекъснати промени. Вече е изключително трудно да се търси някакъв първоначален етнически произход. Самото население се е чувствало само поданик на империята, без да има някакво отношение към по-старото етническо състояние от II–III век. Романизираните слоеве и местното население отдавна се смесили частично, частично изчезнали и доколкото оцелели, те се допримесили с непрекъснатите потоци от варварско население. За това

---

[203] Археологическите разкопки, макар и недостатъчно, разкриват някои страни от производствената дейност в Малка Скития. Следи от занаятчийски работилници са открити в редица селища по стария лимес: **A Rădulescu.** Quelques aspects de l’activite artisanale le long du limes scythique entre les IV^e siecles de n. ere. – Studien zu den Militargerenzen, Roma, II, 1977, 387–392.

[204] **V. Culica**. Plumburi comerciale din cetatea Romano-bizantină de la izvoraele. – Pontica IX, 1976, 115–133; сп. Pontica VIII, 1975, 215–262; **M. Munteanu**, **Gh. Papuc**. La ceramique romaine tardive a décor estampe decouverte a Tomis. – Pontica IX, 1976, 147–154; **Gh. Papuc**. Opaiţe de import la Tomis. – Pontica IX, 1976, 201–205.

[205] За някои публикации на керамични находки срв. **I. Barnea**. Objets ceramiques peu connus: les couvercles de vases de Scythie Mineure. – Dacia, N. S. IX, 1965, 407–417; **C. Iconomu**. Un depozit de lucerne la Constanta. – Pontica III, 1970, 237–254; **A. V. Rădulescu**. Ateliers militaires ceramiques le long du Bas–Danube. – Pontica VI, 1973, 128–135; **Ch. Papuc**. – Pontica VI, 1973, 153–192; **A. Radulescu**. – Pontica VI, 1973, 193–207; **C. Scorpan**. Origini şi linii evolutivel în ceramica Romano-Bizantina (sec. IV–VII) din spaţiu mediterranian şi pontic. – Pontica IX, 1976, 155–184; **C. Scorpan**. Ceramica Romano-Bizantina de la Sacidava – Pontica VIII, 1975, 263–313; **A. Rădulescu**. Amfore Romane şi romano-bizantine din Scythia Minor. – Pontica IX, 1976, 99–114; **C. Iconomu**. Descoperiri de tipare de opaiţe la Tomis. – Pontica IX, 1976, 135–146; **C. Scorpan**. Contribution a la connaisance de certain types ceramiques romano–bizantins (IV^e – VII^e s.) dans l’espace Istro-Pontique. – Dacia, N. S. XXI, 1977, 269–297.

[206] **A. Rădulescu**. Aspecte prividin exploatarea pietrei în Dobrogea Romana. – Pontica, V, 1972, 177–203.

[207] **V. H. Baumann**. Consideraţii preliminare asupra bazilicii crestine din satul Niculiţel. – Pontica, V, 1972, p. 547–564; **E. Barnea**. Le martyrion de Niculitel. – Bulletin d’archéologie SEEurop., Commission d’arheologie III, 1975, 131–143.

Обр. 279. Откритите археологически структури от крайдунавския град Дурусторум (дн. Силистра).

смесване на населението много допринесла и силната християнска църква. Запазените надгробни надписи от IV–VI век, особено многобройни в черноморските градове, не допринасят с нищо за уточняване на етническите отношения, тъй като споменатите в тях покойници носят в преобладаващото си мнозинство обикновени имена от християнския календар. Срещат се обаче и чисто варварски имена, които сочат силната варваризация на обществото. Ако може да се говори за запазени социални прослойки с по-силни антични традиции, то те могат да се открият, макар и в ограничена степен, само в черноморските градове Томи и Калатис. Те винаги имали интензивни връзки със средиземноморския свят и тези контакти продължили до края на античната епоха. Римското влияние, което проникнало в тези градове през II–III век, никога не могло да измести старите връзки и традиции. В тях било по-силно административното и културното влияние на източните римски провинции.

Археологическите разкопки и проучвания на територията на **Малка Скития** показват за **периода IV–VI век една непрекъснато обедняваща култура**. Не са известни паметници със значителна художествена стойност, като се изключат отделни произведения на художествените занаяти, насочени предимно към нуждите на църквата, и то за нейния ръководен елит. Монументалното строителство се изразявало главно в изграждане на силни крепостни стени и строеж на базилики, които били опора в живота на населението и за укрепване на господстващата идеология.

Направените досега проучвания, които не навсякъде са цялостни и завършени, показват, че градският живот и крепостите рухват за един период от няколко десетилетия към края на VI-и и първите десетилетия на VII-и век. На отделни места могат да се проследят останки от много примитивна култура на население от VII-и век, но то няма особено значение за общото развитие на Добруджа. Византия се опитвала да отбранява и запази тази изключително важна за нейната сигурност област. Заета в началото на VII-и век с борби на изток, тя не успяла да спре нашествието на славяните. Те се заселили в една област със значителни културни традиции, която била силно пострадала в борбите за защитата на Балканския полуостров и предната зона, в която била Добруджа. В такава сложна обстановка към края на VII-и век в Добруджа идват българите и полагат основите на българската държава.

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ АНТИЧНИ АВТОРИ

СЪКРАЩЕНИЯ

Amm. Marcel. – *Ammianus Marcellinis*
App. – *Appianus*
Arr. – *Arrianus*
Athen. – *Athenaeus*
Caesar – *Caesar C. Iul.*
Clem. Alex. – *Clemens Alexandrinus*
Curt. Ruf. – *Curtius Rufus*
Dexip. – *Dexippus*
Dio. Cass. – *Dion Cassius*
Dio. Chrys. – *Dion Chrysostomus*
Diod. – *Diodorus*
Diog. Laerd. – *Diogenes Laertius*
Euseb. – *Eusebius*
Eurip. – *Euripides*
Eutrop. – *Eutropius*
Flor. – *Florus*
Front. – *Frontinus*
Hdt. – *Herodotus*
Hec. – *Hecataeus*
Hellan. – *Hellanicus*
Hom. – *Homerus*
Hyg. – *Hyginus*
Iord. – *Iordanes*
Ioseph. Phlav. – *Iosephos Phlavius*
Iust. – *Iustinus*
Luc. – *Lucianus*
Macrob. – *Marcrobius*
Oros. – *Orosius*
Ovid. – *Ovidius*
Paus. – *Pausaius*
Pind. – *Pindarus*
Plat. – *Plato*
Plin. – *Plinius*
Plut. – *Plutarchus*
Polyaen. – *Polyaenus*
Polyb. – *Polybius*
Pomp. Mela. – *Pomponius Mela*
Pomp. Trog. – *Pompeius Trogus*
Porph. Tyr. – *Porphirius Tyrius*
Proc. – *Procopius*
Ps. -Skim. – *Pseudo-Skymnos*
Ptol. – *Ptolemaeus*
Ruf. Fes. – *Rufus Festus*
Sol. – *Solinus*
Soph. – *Sophocles*
Steph. Byz. – *Stephanus Byzantinus*
Stabo. – *Strabo*
Suet. – *Suetonius Turanopullus*
Tac. – *Tacitus*
Theopomp. – *Theopompus*
Thuc. – *Thucydides*
Tit. Liv. – *Titus Livius*
Vale. Max. – *Valerius Maximus*
Vell. Pat. – *Velleus Paterculus*
Xen. – *Xenophontes*

СЪКРАЩЕНИЯ

ЛАТИНИЦА И КИРИЛИЦА

ЛАТИНИЦА

Acta Ant. Hung.	– *Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae,* Budapest
ACMIT	– *Anurul Comisiunii monumentelor istorice, secţia pentru Transilvania,* Cluj–Napoca
Ann. Sof. Univ. Fac. Biol.	– *Annual of University of Sofia, Faculy of Biologiy,* Sofia
Arch. Korresp. (Arch. Korresp. Blattl.)	– *Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte Römerzeit - Frühmittelalter (Mainz).*
Arch. Moldovei	– *Archeologia Moldovei.*
Arch. Rozhledy	– *Archeologické Rozhledý,* Praha
Apulum	– *Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia*
BCH	– *Bulletin de Correspondance Hellénique, Successeur du Bulletin de l'Ecole française d'Athènes, Paris*
BHR	– *Bulgarian Historical Review, Sofia*
BZ	– *Byzantinische Zeitschrift, European Science Foundation ranking A*
Dacia	– *Dacia. Revue d'Archeologie et d'Historie Anciénne,* Bucureşti
École. Médit.	– *Biologie-Ecologie Mediterraneenne*
Godišnjak	– *Godišnjak (Sarajevo) (Naućno društvo Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja).*
IG Bulg.	– *Mihailov G. Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae,* I^2, *1970, II–IV, 1958–1966*
IOSPE	– *Latysev V. Inscriptiones Antique Orae Saptentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae,* Petropoli
Journ. Quatern. Scien.	– *Journal of Quaternary Science (JOS)*
Journ. Archaeol. Scienc.	– *Journal of Archaeological Science*
JRS	– *The Jornal of Roman Studies. Published for the Society for the Promotion of Roman Studies,* Cambridge University Press
Klio	– *Klio. Beiträge zur alten Geschichte*
Materiale	– *Materiale și Cercetări Arheologice (MCA),* Bucureşti
Mar. Geol.	– *Marine Geology,* International Journal of Marine Geology, Geochemistry and Geophysics, Inst. of Earth Sciences, Universiteit Utrecht, Utrecht, Netherlands

Monogr. World Archae.	– *Monographs in World Archaeology*, Madison
Narture	– *The History of the Journal Nature*
Prähist. Zeitschr.	– *Praehistorische Zeitschrift*, Berlin– New York
Phytol. Balcan.	– *Phytologia Balcanica,* Institute of Biodiversity and Ecosystem Research, BAS, Sofia
Pontica	– *Pontica. Muzeul de istorie naţională şi arheologie*, Constanţa
Public. Arch. Inst. North. Greece	– *Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece*
Prähist. Bronzefunde	– *Prähistorische Bronzefunde* (издание на: *Goethe-Universität Frankfurt a. M.*), (C.H.Beck), München
RE	– *Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*
Slov. Archeologia	– *Slovenska Archeólogia*. Časopis Archeologickeho ústavu Slovenskej Akademie vied v Nitre, Bratislava
St. Cl.	– *Studii Clasice* (издание на: Academiei Republicii Socialiste Rmânia), Bucureşti
Stud. Praeh.	– *Studia Praehistorica* (издание на АИМ-БАН, сега НАИМ-БАН), Sofia
Stud. Cerc. Ist. Veche (SCIV–SCIVA)	– *Studii şi cercetări de istorie veche* (от 1974 *Studii şi cercetari de istorie veche şi arheo logie*), Bucureşti (издание на: *Editura Academiei Republicii Socialiste Romãmia)*
Suppl. Pulpudeva	– *Suplementum Pulpudeva*
Riv. Storica dell'Antichita	– *Rivista storica dell'antichità* (издава: *Università di Bologna*), Bologna
Quatern. Scien. Rev. (QSR)	– *Quaternary Science Reviews* (The International Multidisciplinary Research and Review Journal, издава: *University of Wollongong*), Wollongong
Vaget. Hist. Archaeobot.	– *Vegetation History and Archaeobotany (издава:* Niedersächsisches Insitut für historische Küstenforschung, Wilhelmshaven), Wilhelmshaven
Var. Arch. Hung.	– *Varia Archeologica Hungarica,* Budapest (издание на: *Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae*), Budapest
Zeitschr. Archäol.	– *Zeitschrift für Archäologie*

КИРИЛИЦА

Археология	– *Археология* (издание на: АИМ-БАН, днес НАИМ-БАН), София
Арх. Откр. Разк. (АОР)	– *Археологически открития и разкопки* (издание на АИМ-БАН, днес НАИМ-БАН), във времето отделните книги са издавани в различни градове
ВДИ	– Вестник древней истории
Год. Депт. Арх. - НБУ	– *Годишник на департамента по археология – Нов Български университет*, София
Год. Арх. Муз. Пловдив	– *Годишник на археологическия музей в Пловдив*, София
Год. Муз. Североизт. Бълг.	– *Годишник на музеите в Североизточна България*
ГСУ–ФЗФ	– *Годишник на Софийския университет, Факултет по западни филологии*, София
ИАИ (Изв. Арх. Инст.)	– *Известия на Археологическия институт*, София
ИБАИ	– *Известия на Българския археологически институт*, София
Изв. БИД	– *Известия на Българското историческо дружество*, София
Изв. НБКМ	– *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, София
Изв. Нар. Муз. Варна (Изв. НМ–Варна; ИНМВ)	– *Известия на Народния музей – Варна,* Варна
Интердисц. Изсл.	– *Интердисциплинарни изследвания* (издание на: АИМ-БАН, днес НАИМ-БАН), София
Изв. Варн. Арх. Друж. (ИВАД)	– *Известия на Варненското археологическо дружество,* Варна
Ист. Прегл.	– *Исторически преглед*
ИОИМ– Толбухин	– *Известия на Окръжния исторически музей, Толбухин*
Л.	– Ленинград
М.	– Москва
пр.Хр.	– преди Христа (преди год. 0)
Сб. Добруджа	– *Сборник Добруджа* (издание на: РИМ – Добрич и РИМ – Силистра
сл.Хр.	– след Христа (след год. 0)
Сов. Арх. (СА)	– *Советская археология*, Москва
С.	– София
Труд. Инст. Океан.	– *Трудове на Института по океанология*, Варна (БАН)
Цит. съч.	– цитирано съчинение

ПОКАЗАЛЕЦ

НА ЛИЧНИТЕ, ГЕОГРАФСКИТЕ И ЕТНИЧЕСКИ ИМЕНА

А

абанти, трак. племе 150
Абарис, жрец на Аполон 150, 160, 163
Абидос, град 223
Абритус, град 185
авари, обединение от различни племена 333–346, 348, 352–353
Августа Траяна, рим. град 265
Аврелиан (Луций Домиций Аврелиан), рим. император, роден в Сердика, дн. гр. София (270–275 год.) 266, 310, 321
Аврелия Ефтепир 300
Агатирс, прародител на плимето агатиси 187
агатирси, племе 136, 148, 187–188, 191
Агатокъл, син на Лизимах 214–216
Агесос, град 136–137
аграрна колонизация 263, 281
агрианес, племе от горното течение на р. Струма/Стримон 186
Адамклиси, с. в Румъния 195, 240, 254–257, 347
Аджигьол 151–152, 163–164, 180, 184–185, 197, 199–202, 204, 221, 259, 320
Ад Салици (Салици), рим. град 281, 344, 354
Ад Стома, рим. град 281, 286, 353
Аелис, скитски владетел през 2-и век пр.Хр. 229–231
Азболодина 290, 292
Ай-бунар, праисторически меден рудник 76, 81
акинак, къс скитски меч 143, 163, 166–167, 195
Акорнион, рим. посланник 177, 233, 235, 241
Акре 176–177, 240, 272, 322–323, 330, 337, 339, 341, 344, 349
Акроза, скитски владетел през 2-и век пр.Хр. 207, 229–231
Акросандър 224
Аксиопол (Аксиополис), град 240, 254, 278, 281, 284 307, 337–339, 344, 352
Александрово, тракийска гробница 199–200
Александър (Александър Велики – 336–323 год. пр. Хр.), макед. владетел, син на Филип II 173, 197, 206–209, 212, 220, 222–223
Александър I Филелин, макед. владетел (498–454 год. пр.Хр.) 181
Алиобрикс 281, 295
Алпийско-Карпатската планинска верига 101
Алтън тепе 81
Амадок, трак. цар (средата на 4-и век пр.Хр.) 150, 199–200
амадоки, племе 150
Аматок II, трак. цар (359–351 год. пр.Хр.) 199
Амиан Марцелин (330–400 год. сл. Хр.), рим. историк 228, 329, 344, 336–347
Аминта I, макед. владетел (540–498 год. пр. Хр.) 181
Аминта III, макед. владетел (393–370 год. пр. Хр.) 181
Амлайдина 289–290, 292
Амфиарай, мит. 162

Амфиполис, античен град при устието на р. Струма 222–223
Анадол, с. в Бесалабия 222
Анастасий, рим. император 315, 318, 321, 330
Анастасий I (491–518 год. пр. Хр.), виз. импер. 348
Ангисос, селище 136–137
Андрух 202, 208, 239
Анохин 210–211
Антигон (Монофталм), макед. военачалник и владетел (323–281 год. пр. Хр.) 212–213
Антигон Гонат, макед. владетел (277–239 год. пр. Хр.) 220
Антиох (Антиох I Сотир), сирийски владетел (281–261 год. пр. Хр.) 212
Антиох III (Велики), сирийски владетел (223–187 год. пр. Хр.) 230
Антиох II Теос, сирийски владетел (261–246 год. пр. Хр.) 220
Антонин Пий (Тит Аврелий Фулвий Бойоний Арий Антонин Пий), рим. император (138–161 год. пр.Хр.) 275, 292, 294
антроподемони 146
Анхиало 174
Апатурий 234
Апиан (Αππιανος), рим. историк от гръцки произход (100–170 год. сл.Хр.) 220
Апиария 262, 324, 334
Аполодор (Απολλοδορος), историк, писател, архитект от 2-ри век пр. Хр. 159, 168
Аполон, гр. бог 141–142, 150
Аполония, дн. гр. Созопол 139, 174–176, 186–187, 199, 220, 231, 235, 241, 275, 282
Аполония Понтика 231
Аргамум, град 172, 183, 240, 259, 276, 340, 345
Аргедава, град 233, 241
Аргос, мит. 111, 216
Аргот, скитски владетел (5-ти век пр. Хр.) 191
Арджеш, р. 207, 216, 224, 233
Ардис 168
Арес, гр. бог 157
Ариадна, гр. мит. 201
Ариан (Ариан Флавий), познат още като Ариан от Никомедия, гр. историк, политик, философ (95–175 год. сл. Хр.) 206–207, 210, 263
Ариапит, скитски владетел (5-ти век пр.Хр.) 188, 191–192
Аристагор, гражданин на Истрия 173, 234
Аристей, гр. поет 140, 168
Аристотел (Ἀριστοτέλης), древ. гр. философ, учител на Александър Велики (384–322 год. пр.Хр.) 173, 194
Аристофан (Ἀριστοφάνης), гр. драматург, комедиограф (450–385 год. пр.Хр.) 150
Арифарн 212
Аркидаба, селище 233
Арковна 220
Арсенала 115
Артанес, р. 160
Артемида, гр. богиня 150–151, 157, 202
Артемидор, гр. историк и географ (от гр. Ефес), живял ок. 100 год. пр.Хр. 227
Артеск (Артескос), р. Арда 176
Арубиум 281, 284, 353
Арчибалд 206
Асамус, р. Осъм 243
Астиаг, макед. владетел (585–550 год. пр.Хр.) 182
астите, племе 159
Атал, пергамски владетел (241–197 год. пр.Хр.) 154
Атей, скитски владетел (ок. 350–339 год. пр.Хр.) 137, 173, 202–206, 209–210, 230–231
Атеней (Ἀθήναιος), гр. историк (2-и – 3-и век) 159, 205, 224, 265
Атрис, р. 160
Афнитида, област 169
Афродизион (Афродизия), дн. с. Топола 240, 272, 322, 343, 350
Афродита, гр. богиня 164

Б

Бабадаг, праист. и рем. селище 36, 42, 63, 120, 126–128, 130, 144, 172, 259, 290, 340
Бабадаг–Топрайкьой 259, 320
„баби“, каменни надгробни стели 106
базилевс Котела, гетски (средата на 4-ти век пр. Хр.) 205
Балик, укрепено селище 144, 240, 310–311, 339, 350
Балкано-Карпатска металургична провинция 77
Балчик 60, 74, 76, 91, 110, 114, 171–172, 180, 195, 226–228, 233–234, 240, 263, 271, 282, 322
Барбоши (Барбоши–Диногеция) 233, 254–255, 276–277, 281, 286, 316
Бая–Хаманджия, праис. селище 66, 108
Бейдауд 194
Белене, о-с. 180, 202
Белензис 157
Белоградец 107, 142–143, 166–168
Беляковец–Плочите, раннонеолитно селище 54–55
Бендида, гр. богиня 150–151
Беотия, област 214
Береника, съпруга на Лизимах 216
Берое, рим. селище 278, 281, 185, 307, 340, 344, 352
Бесарабия, област 36, 84, 222, 227
беси, тракийско племе 1152, 231, 236, 239, 274, 289, 292–293, 295
Батова, р. 11–12, 34, 346
Бизантион, град 189, 223, 232
Бизоне, дн. гр. Каварна 171, 177, 182, 176–177, 225–227,252, 272, 278, 281, 283, 322, 339, 341, 350
Бирсещи 183
Бистонида 169
Битиния 181
Блатница–Кокоаше, първа фаза на къснонеолитната култура Хаманджия 56, 59
богинята Хестия 161, 195

богове 146, 153, 162–153, 233, 307, 361
богочовек 125, 146–147, 160–161
Бозвелийско, с. 196, 223
Болград 75
Болград–Алдени, енеолитна култура 84–85
Бор, праист. меден рудник в Сърбия 84
Борово, с. 188, 201
Боян–Болинтинеану, праист. култура 58, 66
Боян–Видра, праист. култура 70–72
Боян–Спанцов, праист. култура 73–75, 83–84
брадвата–скиптър 141
Браничево 197–200
бронзова епоха 29, 36, 38, 42-43, 97, 99, 101, 103, 105, 107, 110, 112-119, 121–127
Брут, рим. сенатор, убил Цезар 235
Бръйлица 145
Буг, р. 142, 150, 166, 227
Бугяк 130
Буребиста, гетски владетел (ок. 60–42 год. пр.Хр.) 133, 161–162, 174–175, 177, 184–185, 202, 222, 229, 231–236, 241–242, 280
Бутеридава, ант. град 240, 289–290, 292
Буюкдере 186
Бъйчени 200–201
Българево, с. до Калиакра 172, 230–231, 271–272, 291, 339–340
Бълческу, с. в Румъния 119, 141–142, 172
Бързица 165
Бяла, с. 137, 206

В
Вавилон, гр. в Месопотамия 209
Вадастра, праист. култура 55, 71
Вазово, с. 198
Валент (Флавий Юлий Валент – 364–378 год. сл. Хр.), рим. император 300, 327–329, 331, 349, 353–354
Валентиниана, кастел 329, 345, 353
Валерий Максим, рим. писател и автор на сбирка от исторически анекдоти по времето на император Тиберий (14–37 год. сл.Хр.) 154
Валис 331
Валис Домициана, рим. град 240, 257, 281, 286, 320, 344
Варна, гр. 36, 46–48, 50, 60, 74, 78–82, 93, 106–108, 112–115, 120, 122, 128–130, 138–139, 171, 194, 196, 198–199, 201, 205, 212, 223, 272–273
Варна I, праист. некропол при гр. Варна 64, 74–75, 77–80, 86, 89–91
Варна II, праист. некропол при гр. Варна 74–75, 79, 91
Варна IV, енеолитна култура 99
Варненските езера, ез. до гр. Варна 77, 80, 83, 87–88, 90, 93, 101, 108, 114–115
Великата богиня-майка 141, 146–147, 151–153, 164, 195,218, 282
Венчан, с. 148
Вербичоара, праист. култура 117–118
Верobритиани 290
Веспасиан (Тит Флавий Веспасиан), рим. император (69–79 год.) 290, 248–250, 254, 277
Виа Егнация, гл. римски път, един от най-известните военни пътища, построен от римляните, продължение на Виа Апия (*Via Appia*), път отвъд Адриатическо море, в Гърция 206
Византион, гр. град 173, 175–176, 165, 305
викус, рим. село 240, 263, 268–270, 272, 275–276, 279–280, 283–284, 289–290, 292–295, 298, 328, 344
вили, рим. вили 264, 267, 298, 335, 355
Виминациум 254, 257
Виндикс 301
Винча–Раст, праист. култура в Румъния 71
Вирт 169
Виталиан, виз. военачалник оглавил два бунта срещу централното правителство, обявявайки се за император, син на Патрикъл и внук на Аспар 330–331, 348–349
Водоноска, праист. селище 125
Враца, гр. 125, 151–152, 199–200
Втора Мизия, рим. провинция 306, 310–311, 336
Втора панонска ала 277
Вълчитрънското съкровище, трак. съкровище 140
Върбица, с. 198–199, 209
Върбица I–II, съкровище 141
Върли бряг 81

Г
Гай Антоний Хибрида, рим. военачалник (1-и век пр.Хр.), управител на рим. провинция Македония (около 62/61 год пр.Хр.) 174–175, 232–233, 241–242, 245, 281
Гай Помпей Сабин, рим. политик и сенатор през 1-и век сл.Хр. 236
Гай Помпоний Пий (Помпоний Пий), рим. политик и сенатор през 1-и век сл.Хр., консул през 98 год. 262
Гай Скрибоний Курион, рим. консул през 76 год. пр. Хр. 232, 241
Гай Фонтей Агрипа, римски политик и суперконсул през 58 год. сл.Хр. 262
Гай Юлий Цезар (Цезар) (100–44 год. пр.Хр.) 134, 161, 177, 184, 232, 234–235, 241
Галерий 324
гарнизон /и, военно позразделение 173, 210, 243–244, 249, 253–254, 256, 258, 261–262, 266, 272, 274, 277, 306, 329, 331, 336, 353
Гебелеизис 154, 156–157, 222
Гелон 187
Генукла, крепост 197, 232–233, 241–242, 281
Германия, рим. провинция 134
Гета, едонски владетел (края на 4–5 век пр.Хр.) 152–153
гети, трак. племе 133–135, 145, 147–150, 152, 154–159, 161–163, 165, 169, 175, 179, 183, 186–191,

194, 199–201, 203–204, 206–208, 210, 212, 214–216, 218–220, 223, 226–229, 232, 234–235, 240–242, 244, 274, 281, 292, 297, 331
Гетика, съчинение на Дион Хризостом и име на бъл. нац. програма 134, 162, 165, 167, 170
гето-даки 133–135
Гигес, лидийски владетел (682–652 год. пр. Хр.) 168
глада за метал, криз. етап в праисторията 100
Гликон, в гръцката митология змия бог, култов обект от култа към бог Асклепий в Македония, Южна- и Югоизточна Европа. Описва се като Химера с антилопска глава, човешки коси и уши, змийско тяло и лъвска опашка 268
Глицимерис, морско мекотело с ценна черупка 25, 61, 63, 65, 91–92
Гней Корнелий Лентул, рим. военачалник 244
Големия остров, праист. селище при с. Дуранкулак 42, 66–70, 72–74, 77, 84–88, 91–96, 77, 100, 102, 104, 114, 120, 124, 126–127, 138, 178–182, 193
Голямо Делчево, праист. селище, днес на дъното на яз. Цонево 36, 56, 58, 75, 77, 88, 93, 128–130, 145, 166
Гонимаседзе 221
Гордиан III (Марк Антоний Гордиан Пий), рим. император (238–244 год.) 283
Гордион 170
Градешница, праист. селище в С-з. България 29, 71
Градина 60, 122
град Раколи 139
гражданска война 262
Граматопол 222
Грациана 307, 329, 344–345, 353
гръцка колонизация 171
Гудила (Котела), гет. владетел (4-и век пр.Хр.) 205, 209
Гура Доброджей 119, 141, 145
Гурбънещи 200
Гълиении Веки 206
Гъндърещи 122, 144–145
Гърлица 144–145, 172
Гърлище 11
Гърчиново 196, 201

Д

Дазий, христ. мъченик (средата на 3-и век) 334
даки, трак. племе населявало Трансилвания (дн. Румъния) 134, 162, 229, 235–236, 244, 252, 255, 261–262, 269, 286, 289–290, 295
Дакия 256, 259, 262–263, 266, 278, 285, 305–306
дако–мизи 133–135, 148, 184
Дапикс, гетски владетел (1-ви век пр. Хр.) 236, 242–233
Дарзалас, божество 220
Дарий I, персийски владетел (522–486 год. пр. Хр.) 180, 186, 188–191
Дауния, стела с изображение на човешко жертвоприношение 155
Даусдава, столица на гетите 217
Дебрене–II, рим. крепост–убежище 321, 343
Девня, праист. некропол 74, 77, 79–81, 86–88, 92
Декеней, гетски жрец 161–162, 232
Делдо 236
Делдон, бастарнски вожд (1-и век пр.Хр.) 242
Делос, о-с. 150, 177, 181
Делоските юноши 150
Делфи, светилище 150
Деметра, гр./рим. богиня 159, 164, 301
Деметрий, гр. историк (3-и –2-и век пр.Хр.) 176,–177, 182, 227
Деметрий Полиоркет, цар (306–283 год. пр.Хр.) 212–214
Демостен Дидим, оратор 205
Дервент 106
Детройт 152, 163
Деултум, рим. град 186
Децебал, дакийски владетел (ок. 87–106 год. сл. Хр.) 154, 162, 262
Деций (Цезар Гай Месий Квинт Траян Деций Август), рим. император (249–251 год.) 265
Деча–Мурешулуй 98
Джулюница–Смърдеш, раннонеолитно селище 54
диадохи (наследниците на Александър Велики) 176, 210, 212–213, 215, 219–220
Диана, рим. богиня 301
Диегилис, владетел на кените (3-и век пр.Хр.) 154, 161
Диегис 154
Дикиней, гетски жрец (ок. ср. на 1-и век пр.Хр.) 162, 232
Димум 247
Диногеция, град 176, 197, 254, 240, 278, 281, 286, 307, 331, 332–333, 344, 353
Диогирид 154
Диодор (Сицилийски, гр. историк (1-и век пр.Хр.), Често е наричан „александрийски граматик“ заради работата си в Александрийската библиотека 133, 138, 154, 161, 194, 201, 206, 208, 210, 212–213
Диоклетиан (Гай Аврелий Валерий Диоклетиан), рим. император (284–305 год.) 305–307, 309, 311–312, 318, 324, 353
Диомед 161
Дионис, гр. бог 157, 160, 177, 201, 233
Дионисопол (Дионисополис), град 171, 177, 180–181, 183, 189, 205, 213, 230–231, 233–235, 246, 252, 258, 264, 272, 275, 283, 291, 321, 338, 346, 350
Дион Касий (Δίων Κάσσιος), рим. историк от гр. произход (155–235 год.) 134, 158, 162, 197, 232, 235, 236, 242, 281
Дион Хризостом „Златоуст“ (Δίων Χρυσόστομος), гр. ритор, писател, философ и историк (40–112 год.) 134, 158, 162–163, 174, 232, 234–235
Дирахион 233
Днестър, р. 113, 150, 163, 166, 179, 187–188, 193, 197, 224, 226

Добрина 11, 129, 184–185, 197
Добруджанското плато 14, 19, 34
Долапкулак, праист. селище 73, 77, 84, 87, 96
Долна Мизия, рим. провинция 175, 177, 246, 252–255, 259, 262–263, 266, 269, 271–272, 274–277, 279–281, 287–289, 294, 296–297, 305–306, 308, 310, 329–331, 355
Долно Ряхово 254–255
Домициан (Тит Флавий Домициан), рим. император (81–96 год.) 154, 162, 249, 251, 254, 262, 277
Добрич 11, 18, 271, 286
Дориск, град в Тракия (Турция) 189
Драганово, праист. селище 73–74, 77, 84, 87–88, 96, 144, 172
Драйна де Жос 140–141
Дромихет, гетски владетел (края на 4-и – начало на 3-и век пр.Хр.) 153–154, 189, 194, 204–213
Дуванли 196, 199
Дунав, р. 11, 13, 18–20, 33, 35, 47, 55, 79, 85, 87, 98, 100, 103, 105, 111, 113, 118, 135, 167, 179, 190, 199–200, 202, 222, 241, 243, 246, 249, 254, 261–262, 265, 276, 278, 280–281, 284, 305, 308, 310, 319, 232, 332, 351–353
Дунавският лимес, сев. граница на Римската империя 329, 334
Дунавъцу де Жос 240, 316
Дуранкулак, праис. селище и некропол 18, 15, 24, 36, 41–42, 51, 56, 59, 60–63, 64–70, 72–77, 79–82, 86, 88, 91–96, 100–101, 104, 106–108, 110, 114
Дуранкулашкото езеро 15, 20, 42, 57–59, 61, 68–70, 72–74, 80–88, 90–94, 96, 100, 121–128, 178–182, 203
Дуросторум, рим. град 236, 242, 244, 246, 248–249, 251–252, 254–256, 262–266, 272, 275, 281, 283, 288, 290–291, 306–308, 310, 324, 328, 332–334, 338–339, 353

Е

Евбея, о-с. 138, 176
Евдокс от Книд, гр. географ, астроном и физик (408–355 год. пр.Хр.) 186
Евксинския Понт 263, 275, 310, 322
Евмел, боспорски владетел (310–304 год. пр.Хр.) 176, 211–213
Евсевий (Евсевий Хиероним) 179, 250–251
Евтропий, рим./виз. историк и писател (след средата на 4-и век сл.Хр.) 241
Егеида 142, 189, 209
Егея 20, 29, 34, 115, 121, 138, 149, 155
Егисос, ант. крепост 243, 261, 293, 295, 337–339, 253
Егоспотами 194
едони (едонски) 147, 152, 160
Езерово, праист. селище 108, 112–115, 143, 166, 172
Езерово I, праист. култура 115
Елада, Древна Гърция 136, 164, 171, 206, 214
Еминак 192
Еней от Газа 157
Енисала 122, 130, 144–145, 172, 197, 240, 338–340
Енисала–I 259, 321
Енисала–II 259, 320
Ератостен, гр. математик, географ и астроном, считат го за създател на географията (живял от 276 до 194 год. пр.Хр.) 168, 227
Ергамия 183
Еримантос 136
Ескус, рим. град Улпия Ескус 139, 161–162, 164, 166, 275, 285, 297
Ефес, гр. град в Мала Азия 190, 227
Ефор (Ἔφορος), гр. историк (405–330 год. пр.Хр.) 169

Ж

Желязна епоха 29, 38, 43, 124, 126–130, 144
жертвоприношения 61, 93, 128, 147, 154, 157–158, 181–182, 185
жрец -/и 146, 149, 162–164, 233, 275, 282, 185

З

Залдапа, рим. град 172, 240, 271–272, 278, 281, 285, 306, 330, 334, 339, 342–344, 346, 348
Залмодегикос, гетски владетел (ок. 200 год. пр.Хр.) 224, 226
Залмоксис, гетски бог 151 140, 146–147, 149–151, 154–157, 159–163, 222, 272
Западнопонтийски лимес, рим. граница 267–260
Зараево 196
Заратустра, ирански религиозен реформатор, основоположник на зороастризма (4-и век пр.Хр.) 161
Заргидава, град 233
зверинен стил, скитски стил в орнаментиката 189, 195–196
Зевс, гр. бог 157, 162–163, 207, 224
Зевт (Севт) 162–1163
Зибелмий, владетел на кените (2-и век пр.Хр.) 154 161
Зидарово 81
Зимниче–Пловдив, култура от РБЕ 117–118, 122
Зиракс, гетски владетел (след средата на 1-и век пр. Хр.) 197, 236, 242–243
злато, ценен метал 80, 82, 89, 138, 166, 168, 195, 200, 212, 220
Золтес, гетски владетел (3-и век пр.Хр.) 177, 225–227
Зопирион, макед. военачалник при Александър Велики 204, 208, 210

И

Ибида, ант. селище 240, 278, 290, 300, 320, 339–340, 354
Идоменей, мит. 136
Извореле 142, 184, 196
Изидор, епископ от Севиле (570–636 год. сл. Хр.) 338
източносредиземноморския басейн 135, 138, 151, 164–165, 201
Ийла, сел. от кул. Бабадаг 145
иседони 150, 168

Искос, дн. р. Искър 239

Истрия, рим. град 60, 130, 172, 174, 179, 180, 183–185, 189, 192, 194, 196, 198–199, 204, 210, 213, 219, 221, 223–227, 229, 231–232, 240, 258–260, 340, 348

Истрос, гр. град, виж Истрия 171, 175, 179, 189, 205, 210, 227, 241, 245, 247, 264–265, 269, 273–276, 278, 281–282, 289–290, 292–295, 298–299, 307, 320–322, 328, 330, 332, 338, 344, 347–348

Истър, р. Дунав 134, 149, 160, 183, 185–189, 191, 196–197, 202–204, 206–207, 215, 222, 224, 228, 233, 307

Итоне, град 183

Йонково 142

Йордан, готски историк (VI век) 134, 158, 162–163, 232

Йосиф Флавий, рим. историк и писател. Автор на „*История на юдейската война*“. От там черпим информация за историята на източните римски провинции (37–100 год. сл. Хр.) 158

К

Кабаса, град при Хелеспонта 136–137

Каблешково, праисторическо селище 79–72, 88

Кавар, келтски владетел (3-и век пр.Хр.) 220

Казанлъшката гробница, трак. гробница 216

Каламис, гр. склуптор 241

Калатис, гр./рим. град 171–173, 175–177, 180–183, 185, 200, 202, 210–212, 221, 223, 225, 240–241, 245, 258, 260, 264–265, 269–270, 272, 275–276, 278, 281, 283, 290–291, 297, 299–300, 314, 320–321, 338, 344, 346, 356

Калиакра (нос Калиакра) 14–15, 18–20, 30, 38, 121, 138–139, 148, 158, 171, 176–178, 185, 245–246, 272, 285, 287–289, 330, 337, 339, 341, 349

Калугерица 197

Калхедон, град 186

Камен бряг, с. 16, 148, 240, 291, 317, 322, 341, 349, 350

канаби 247, 263, 270, 283

Канит, скитски врадетел (3-и век пр.Хр.) 229–230

Капидава, рим. град 254–255, 278, 284, 351,

Каракала (Марк Аврелий Север Антонин Август), рим. император (198–217 год.) 264, 273, 275, 281, 283

Караново VI, енеолитна култура 83, 88

Караново IV, къснонеолитна култура 67, 77

Кардесос, град 136–137

Кардия, град 194, 219

Карея , кастел до нос Шабла 313, 322–323

кари, племе 138–139, 160, 171, 181

Кария, област 183, 308, 320–321, 331

Карпати, пл. 27, 83, 98, 135, 165, 188

Карпатската верига 134, 148, 187–188

Карпорум, викус 328

Карсиум, рим. град 240, 254, 266, 277–278, 281, 284, 290, 307, 330, 337, 339, 344, 352

Картаген, град 173

Касандра, мит. 136

Касандър (Κάσσανδρος), макед. владетел (316–297 год. пр. Хр.) 210, 212–213, 222

Касиани (Касиан), викус (дн. Шеремет, в района на гр. Констанца) 290, 292

Касий (Марк), рим. държавник, убил Цезар 235

Касимча 98–98, 129

кастел, крепост 137, 183, 308, 313, 328, 346

Кастелу, рим. град 172, 176–177, 196, 337

Квинционис 240, 276, 290, 292–293, 301

КГК VI (Коджадермен–Гумелница–Караново VI), късно енеолитна култура в България и Румъния 74, 77–77, 88

Киаброс, р. дн. р. Цибрица 242, 262

Кибела, гр. богиня 42, 124, 178–182, 192, 226, 227–228, 263

Киликия, ист. област 136, 143

кимери, племе 143–144, 165–170

кимерийски вожд 143

кимерийско койне 166

Кипсела, град 220

Китен, гр. 101, 105, 113–115

Клавдий (Тиберий Клавдий Цезар Август Германик), рим. император (41–54 год.) 248, 274

Клавдий II Гетски (Марк Аврелий Клавдий), рим. император (268–270 год.) 266

Клавдий Птолемей (83–161 год. сл. Хр.), египетски географ, астроном и астролог, живял в Александрия, неговата книга „*География*“ е най-известното географско съчинение през античността 217, 253, 284, 338–339

Клементианензис 290, 292

климатични промени 23–30

Климент Александрийски (Тит Флавий Клеменс), християнски писател и апологет, представител на Александрийската школа (150–215 год.) 157

Ковчас 186

Когайон 151

Коджадермен–Гумелница, енеолитна култура, виж КГК VI 87–89, 92–93

Козарева могила, праист. селище до гр. Каблешково, Поморийско 71–72, 77, 88, 98

Кокоаше, праист. селище 56, 59

Коларци 253, 271

колонизация 129, 137, 156, 171, 182, 263, 281, 287–288, 295

Колхида/Кулха 143

Константин I (Велики), рим./виз. император (306–337 год.) 312–313, 316, 318–319

Константиниада Дафне 308

Константиниана, селище споменато от Хиерокъл 339, 348

Констанца, гр. в Румъния 17–18, 62, 77, 87, 102, 106, 119, 121, 122, 129, 142, 144–145, 171, 175, 259, 268, 320–321, 344–345, 349

Копривец, едно от най-ранните неолитни селища в Централна Северна България 54

Кора (Персефона), мит. гр. богиня 164

Коринтос, град 136
Корнеман 206
Котела, гетски цар (средата на 4-и век пр.Хр.) 205, 209
Котис, одриски владетел, син на Реметалк (130/140–195 год.) 161, 199–200, 202, 216, 243, 247
Котисон, гетски владетел (1-и век пр.Хр.) 235
Коцофънещи 163, 200
Крагулево 59, 129, 135, 144, 150–151, 183, 185
Крайдунавска Добруджа 35, 64, 67, 74, 85–86, 101–102, 104, 113
Кралево 215
Кранево, с. 139, 172, 180, 240, 310–311
Кратер 208
крепости–убежища 342–343
Крестон, град 147
Криводол–Сълкуца–Бубани (КСБ), късноенеолитна култура в Западна България 83
Крит, о-в. 137–138, 165
кробизи, гетско племе 159–160, 224, 226–227
Кронос, мит. 159
Круни/Дионисополис (виж Дионисополис) 180
Круной 171, 177, 346
Ксантип, баща на Перикъл 154
Кукутени, късноенеолитна култура 76, 84–85, 98–99
кул. Бабадаг, желязна епоха 126–128, 144–145, 130
кул. Варна, късноенеолитна култура 66, 74, 77, 84, 94
кул. Кослоджени, къснобронзова култура 117, 121–122, 124–125, 127–128, 143
кул. Певец, преходен период между енеолита и бронзовата епоха 102
кул. Пшеничево, бронзова епоха 128
кул. Сабатиновка, бронзова епоха 117
кул. Боян, енеолит 55, 66– 67
кул. Езеро, бронзова епоха 47
кул. Езерово, бронзова епоха 105, 113–115
кул. Прекукутени, енеолит 73, 75–76, 84
кул. Сава, енеолит 59, 70–74, 77, 83, 88
кул. Хаманджия, нео./енеолит 38, 42, 50–51, 55–59, 60–64, 66–75, 79–81, 83–84, 86, 88
кул. Цонево, неолитна епоха 56, 53
кул. Чернавода I, протобронз 101–102
кул. Чернавода II–Фолтещи, бронзова епоха 105, 113–115
кул. Чернавода III–Баден–Болераз, ранната бронзова епоха 102–104
кул. група Равна, желязна епоха 38, 129–130
Курций (Руф), рим. историк (1-и век) 208
Кьолмен, с. 199
Кюлевча, с. 99, 197, 379

Л

Ла Адам, пещера в Румъния 47–48
Лампсак, град 223
Лаодок, мит. 150
Лариса, град 136–137, 384
Ласиня, култура в Ср. Европа от преходния период 101
легиони, рим. военно подразделение 236, 243, 252, 253, 255–256, 261–263, 266, 270, 274–275, 277, 279, 283–285, 307, 312–314, 352
ледници 6, 23–24, 45, 47, 50
Лесура 133
Летница 151, 200
Либерий Максим, управител на рим. провинция Долна Мизиа 274
Либида 354
Лигин, р. 207
Лидия, област 143, 168, 179
Лизимах, владетел (323–281 год. пр.Хр.) 173, 178, 185, 198, 201 204, 206–220, 223–224, 387
Лизимахия, град 219–220, 223
Ликия 136
Ликург 161–162
лиманни езера 17
Лиману, праист. селище 41, 60, 62
лимес, граница 209, 249, 255–260, 262, 266, 277–278, 281, 285, 287, 296, 298–299, 301, 307, 316, 322, 324, 327, 329–330, 332–334, 344, 351–355
Лозово 141–142
Луций Помпоний Флак, рим. сенатор през 1-и век 243, 249
Лудогорие, геог. област 11, 19, 33, 87, 214, 386
Лукиан от Самосата (Λουκιανὸς ὁ Σαμοσατεύς), гр. писател, реторик (120–190 год.) 163
Лукул (Марк Теренций Варон), рим. военачалник 174, 174–177, 232, 241, 245
Луций Постумий 216
Люблен, с. 146
льос 13, 19, 24, 39, 46–48, 62

М

Мадара, с. в Шуменско 198
Майданпек 84
Македония, антична държавна единица 168, 175, 194, 206, 208, 212, 230, 232, 235–236
Македония, рим. провинция 239, 241–243, 245–246, 266, 327
Макробий (Амбросий Теодосий Макробий), рим. писател, неоплатонически философ, проконсул на Африка през 410 г. и префект на Италия през 430 г. 208
Максимиан (Марк Аврелий Максимиан), рим. император (286–305 год.) 312
Мала Азия, гео. наименование 113, 117, 137–138, 140, 145, 148, 164–166, 168–169, 171, 179, 181, 190, 195, 198, 201, 212, 217, 219, 239, 282, 288, 295–296, 345
малахит, минерал използван през късния енеолит за производство на украшения 80, 82, 90
Малка Скития, рим. провинция 183, 203, 226–227, 230, 266, 306, 308, 322, 329, 330–333, 345, 355–356
Малкият ледников период 47–49

Малкото кале, селище от бр. епоха 115, 122, 127–128
Малък Преславец, неолитен некропол 56, 172
Малък Чочовен, с. 206
Мамая, гр. в Румъния 259, 340
Мандренското езеро 139
Манлий Вулзон (Гней Манлий Вулзон), рим. политик и консул от 2-и век пр.Хр. 148
Марис, р. 134, 188,
Марица, р. 53–54, 71, 83, 189, 241
Марк Аврелий (Марк Аврелий Антонин), рим. император (161–180 год.) 279, 285, 293–294, 233, 263, 275, 277
Марк Аврелий Север Александър, рим. император (222–235 год.) 269
Марк Арунций Клавдиан 277
Марк Лициний Крас (Марк Крас), рим. военачалник на Октавиан Август 197, 232, 235, 236, 242, 245–246
Марковин, В. И. 140
Марон, мит. 161
Марс, гр. бог 301
Марцианопол, рим. град 244, 251, 253, 262, 264, 266, 278, 281, 297, 306, 310, 324, 328, 334
Масалия, рим. град, дн. Марсилия 173
матукети 133, 150, 183
Махмудия 197, 240, 255
мегарон 68, 93, 95
Мегарски чаши 177–178
Меда (Медона), гетска принцеса, дъщеря на Котела 205, 209
Меджидия, гр. Румъния 12, 42, 59, 62, 85–86, 119, 221, 141–142, 152, 172, 195–196, 354
медна епоха (енеолит) 29, 38, 42, 59, 62, 66, 68, 70–89, 91–92, 95–96, 98–99
Медни рид, пл. 29, 35, 63, 70, 76, 81, 88
Медуза, мит. 218
Мезек, трак. гробница 199
мезолит, период от праисторията 36, 42, 45, 50–51, 55
Мелеагър, макед. военачалник 207
Мenискос 221
Меотида 162, 202
Месамбрия, гр./рим. град 137, 162, 174, 176–177, 186, 220, 222, 224, 231–232, 234, 241, 245, 282
Месия Пудентила 289
Мидийските войни (492–475 год. пр.Хр.) 158
мизи, трак. племе 134, 152, 161, 168, 200, 229, 242
Мизийската платформа 13, 47
Мизия, рим. провинция 162, 175–177, 232, 235–236, 239, 243–249, 252–259, 261–264, 266, 269–272, 274–277, 279–281, 287–289, 294–297, 305, 310–311, 329–331, 334, 336, 355
Микенска Тракия 136, 142, 149, 165
Милет, гр. град 171, 179, 181–182, 223
Милтиад Млади, гр. военачалник (5-и век пр.Хр.) 189
Минос, мит. 162
миргети, гетско племе 134, 150, 183
Митра, рим. богиня 251, 301–302
Митридат VI Евпатор, понтийски владетел (121–63 год. пр.Хр.) 174–176, 231–232, 245
Михай Витязу 145
Михалич 115
Михалково 165
Мнасей Кронос 159
Могиланската могила 151, 199
Мойсей от Йехова, пророк и законодател (13-и век пр.Хр.) 161–162
Монастир 142–143
Мундо, виз. военачалник 331
Мъръшещи 223

Н

Небелензис, гетски бог 157
Невша 143, 166q 171
нелегирана, чиста мед 78, 84, 100, 121
Нептун, гр. бог 301
Нерон (Нерон Клавдий Цезар Август Германик), рим. император (54–68 год.) 274, 281, 288
Нестос, р. Места 189, 206
Николово, с. 198
Никополис ад Иструм, рим. град 244, 250, 252, 262, 265, 297
нипсеи, племе 186, 191
Нове, рим. легионен лагер 248–249, 254, 262–263, 277
Новиодунум, рим. град 171, 254, 273, 276, 278, 281, 284, 295, 307, 328, 330, 338–339, 344, 353
Новус 240, 290, 292
Ноес, р. 160
нос Доложман 179, 340
нос Шабла 12–13, 60, 139, 172, 240, 272, 313, 323
Ноуа–Кослоджени–Сабатиновка, култура от късната бронзова епоха 117, 122

О

Обретеник 198
Овидий (Публий Овидий Назон), рим. поет, заточен в Томи (43 год. пр.Хр. – 18 год. сл.Хр.) 17, 175, 243, 247, 249, 281, 285, 293, 295
Овидиу 259
Овидиу–II 322
Овчарово, енеолитна с.м. 36, 55–56, 75, 77, 89
Овчарово–гората, неолитно селище 56
Овчарово–Платото, праисторическо селище 56, 102
Огуз 200
Одесос, гр./рим. град, дн. гр. Варна 136–137, 171, 173, 176, 180–183, 189, 198, 202, 205, 208–210, 212–213, 210–224, 227, 229–230, 232–233, 235, 240–241, 250–252, 265, 275–276, 278, 282, 299, 306, 308, 330–331, 334, 336
одриси, трак. племе 152, 186, 191–194, 202, 214, 216, 236
Одърци, с. 60, 240, 311, 320, 346
ойкистите 181
Ойобаз, знатен персиец (5-и век пр.Хр.) 158
Октавиан Август (Гай Юлий Цезар Октавиан), рим.

император (27 год. пр.Хр. – 14 год. сл.Хр.) 184, 233, 235–236, 246
Октамасад, скитски владетел (5-и век пр.Хр.) 192
Олбия, град 166, 173–176, 188, 192, 202, 208, 224, 227, 234–235, 241
Омарчево 197
Омир, гр. поет (8-и век пр.Хр.) 150, 168, 183
Оногур 15, 144, 240, 310, 315, 339, 350
Орбел, планина 206
Оргаме, град 43, 128, 130, 179, 183
Ордесос, р. 137, 216
Орозий, римски историк (4–5 век сл.Хр.) 203, 208
Орол, гетски владетел (около 200 год. пр.Хр.) 229
Орфей, мит. 146–147, 150, 156, 160–162, 218, 280
орфизъм, трак. мистицизъм 140, 149, 156
Орфическа Тракия 136
Оский, р. 168
Отрионей, мит. 136

П

Павзаний (Παυσανίας), гр. историк, автор на първия „*пътеводител*“ в историята на човечеството (2-и век сл.Хр.) 150, 159, 210–211, 215, 218–219
Палазу Маре 259, 230
палеоклиматични данни 23
палеолит, период от праисторията 35–361 42, 45–51
Пангей, планина в Северна Гърция до Филипи 151
Пантикапей, столица на Боспорското царство 193
Партенополис, град 295
патриарх Фотий, виден византийски енциклопедист и ритор (858–867; 877–886 год. пр.Хр.) 159, 210
Певка, о-с. 207, 228
Пегас 198, 201, 218
Пела, макед. столица 205, 212, 222–223
Пергам, гр. град 224
Пердика, македонски владетел (454–413 год. пр. Хр.) 194
Перету 152, 200
Перикъл (454–431 год. пр.Хр.) 154, 193
Перинт (Перинтос) 136, 186, 211, 299
Периплус, морска карта от ръкописа „*Периплус на Черно море*“ 263
Пертинакс (Хелвий Пертинакс), управител на рим. провинция Мизия и рим. император през 193 год. 252, 290
Петра, гр./рим. викус 290, 292
Петрошани 183, 196
пещера, истически хабитат и култови места 15–47, 50, 60, 124, 160, 161–162, 178, 182, 199
Пиндар, гр. поет (518–442 год. пр.Хр.) 149
Пир, епирски владетел (297–272 год. пр.Хр.) 216
Пиргово 198
Пиргос, викус 290, 292
Пирет, р., дн. р. Прут 188
Питагор (Πυθαγόρας), др. гр. математик и философ, създател на религиозно-философската школа на питагорейците (6–5 век пр.Хр.) 135, 156, 159, 161
Платеипегии 330, 344
Платон (Πλάτων), гр. философ, математик, автор на философските диалози и основател на „Атинската академия“ (427–347 год. пр.Хр.) 134, 150, 156, 159, 161
Плачидол, могилен некропол 142–143, 166, 172, 240
Плейстарх 213
Плейстор, трак. бог на одрисите 154, 158
Плиний (Гай Плиний Секунд), рим. писател (46–127 г.) 134, 139, 150, 181, 183, 188, 228, 280, 295, 350
Плутарх (Πλούταρχος), гр. писател, биограф (46–127 год.) 205–206, 214
Плутон, рим. бог 301
Поарта Албъ 122
Побит камък, Разградско 119, 140–142
Поенару-Бордеа 223
Полибий (Πολύβιος), гр. историк и военачалник, автор на „*Всеобщата история*“ (наричана само „*История*“) където в 40 книги, се описват събитията в Рим, Гърция, Македония, Мала Азия и други региони в периода от 220 год. пр. Хр. до 146 год. пр.Хр. (200–120 год. пр.Хр.) 216, 220
Полиен, гр. историк от Македония (2-и век) 194, 203–204, 215, 220–221
Полтис, владетел 161
Поляница, енеолитна с.м. до гр. Търговище 36, 54
Поляница–Платото, селище от ранния неолит 54
Помпей (Гней), рим. военачалник и държавник (106–48 год. пр.Хр.) 177, 133–134, 234–135, 241
Помпей (Трог), рим. историк (1-и век) 134, 186, 203, 229
Помпоний (Мела), рим. историк и географ (1-и век) 1339, 181, 188
Понт (Понта), Черно море 134, 137–138, 140, 145–146, 155–156, 166, 168–169, 174, 179, 181, 183, 186, 189, 193–194, 205, 208–210, 213, 215, 220, 228, 234–235, 243, 263, 275, 310, 322–323
Поройна 164, 200–201
Порфирий Тирски, гр. историк (234–305 год.) 139
Посидоний, гр. историк (135–50 год. пр.Хр.) 168
Пояна 183, 206
префект, управител 208, 243, 249, 277, 313
префектура, рим. територална. единица 246, 248–249, 254, 277, 305, 313, 320
преходен период, период от праисторията, преход между енеолита и бронзовата епоха 29, 36, 42, 97–98, 100
Приам, мит. цар на Троя 136
Проб (Марк Аврелий Проб), рим. император (276–282 год.) 260, 308, 321
провинция Скития, рим. провинция 175, 256–259, 272, 305–306, 309–311, 313–316, 323, 330, 334,

337–345, 350
Проконес 168
Прокопий (Προκόπιος), виз. историк от Цезарея (500–ок. 570 год. сл. Хр.) 137, 327–328, 331–333, 337, 339–340, 344–345, 348, 353–354
Пропонтида, дн. Мраморно море 138–139, 146, 154–155, 169, 189, 191, 194, 202, 209, 220
протобронзова епоха, праист. епоха 36, 42, 100–104
Протоварна, култура от енеолита 59, 73–74
Протоген, гражданин на Олбия 224, 227
протоцивилизация 29, 62, 73–74, 100
Прут, р. 75, 163, 179, 185, 187–188, 200–201, 214, 227
Псевдо–Скимнос, гр. писател (1-и век пр.Хр.) 175, 179, 180–182, 225, 227
Псоа, град 212
Птолемей 150, 184, 206–207, 219, 228
Птолемей I Сотер (Πτολεμαῖος Σωτήρ), генерал на Александър Велики и владетел на Египет (323–282 год. пр.Хр.) 211–212
Птолемей IV Филопатор (222–205 год. пр.Хр.) 220
Пятра Фрекъцей 183, 196–197

Р

Равна, с., праист. селище с неклопол 129, 184–185, 197
Радинград, селище от ранния енеолит 36
Радовану 126–127
раннобронзова епоха 38, 42, 44, 96–97, 101, 105
ранножелязна епоха 38, 144
Расова 122, 172, 240
Рациария, рим. град 236, 242, 261–262, 266, 295
Ребула 216
Рез, мит. 161
Резервата (до с. Дриново), праист. селище 122, 125
Ремакс, гетски владетел (2-и век пр.Хр.) 225–227
Реметалк I, одриски владетел (19–12 год пр.Хр.) 233, 245–247
Реметалк II, одриски владетел (12–18 год.) 243, 247
Реметалк III, одриски владетел (38–44 год.) 247
Рим, столица на Римската империя 243–247, 261–262, 266, 288, 296, 305, 330
Римската империя 175–176, 245, 248–249, 253, 260, 263–264, 267–268, 282, 309, 311–312, 314–317, 319, 333, 335–336, 340
ритон, античен съд за пиене 161, 200–201
Родопи, пл. 118, 148, 332
Родос, о-в. в Средиземно море 180, 182, 331
Ролес, гетски владетел (1-и век пр.Хр.) 229, 236, 242, 246
Росен 81
Рояк, с. 142
Рубрий Гал, генерал на Римската империя през 1-и век сл.Хр. 262
Рудна глава, праис. меден рудник в Сърбия 84
Руец, с. 183, 196, 198
Русике 185, 199
Русокастро 186
Ръжево конаре 99

С

Сава, праист. с. м. 36, 60, 70–71, 80, 88, 412
Сава IV, енеолитна култура 59, 73–74, 83, 88
Садала, трак. династ (1-и век пр.Хр.) 216, 224
Сакидава 281
Саламин, о-в. 212
Салмидесос, град 136, 186
Салсовия, рим. селище 286, 307, 324, 340, 344, 353
Салтопиргос 332
Самоводене, с. и неолитно селище 56
Самосата 163
Саргедава 233
Сардес 289–290
Сарди, град 168
Сардиния, о-с. 138
Сариак, скитски владетел (2-и век пр.Хр.) 229–230
Сарматско море 13
Сармицегетуза, столица на даките 162
Сарпедонт, мит. 161
Сатир, гр. историк от Калатис (3-ти–2-ри век пр. Хр.) 205, 212–213
Саток, трак. владетел (424–422 год. пр.Хр.) 216
Сацидава 297, 307
Сборяново, могилен некропол 163, 197–198, 209, 217–219, 223
Светлен, с. 196
Светоний (Гай) 235, 250–251
Свещари, трак. магилен некр. 166, 196, 198, 217–218
Северен Кавказ, обл. 140, 167, 202
Севлиево, гр. 196
Севт, военачалник на Дромихет (3-ти век пр.Хр.) 162–163, 215, 221
Севт I, одриски владетел (422–405 год.) 193–194
Севт III, одриски владетел (323–ок. 280 год. пр.Хр.) 210–214, 216, 219– 220, 222
Севтополис, гр. 152, 197, 210, 214, 220
Сексагинта Приста, рим. гр., дн. гр. Русе 262
Секундини, викус 240, 290, 292–293
Селевк I Никатор (311–281 год. пр. Хр.) 202, 204, 219–220, 223
Селетике 253
Семердере 186
Семерджиево 141–142
Септимий Север (Луций Септимий Север), рим. император (193–211 год. сл.Хр.) 271, 275
Сердика, рим. град, дн. гр. София, родното място на рим. император Аврелиан 242, 333
Серет, р. 75, 179, 185, 187, 200, 227, 281, 286
Сибиоара 142, 166, 172, 259
Силистра, днешното име на рим. гр. Доросторум 11–12, 19, 59, 87, 119, 152–154, 160, 166, 172, 199, 236, 240, 242, 244, 246–248, 251, 255, 262, 272, 275, 279, 280–281, 283–284, 290–291, 294, 297, 310–311, 325–328, 346, 356
Синое 17, 259
Синопа (Синопе) 170, 178
Сирм, трибалски владетел, съвременник на Алек-

сандър Велики 206–208
Ситалк, одриски владетел (ок. 450–424 год. пр.Хр.) 168, 192–194
Сихляну 124, 127
Сицилия, о-в. 138, 212
Скенопезис, викус 290
Скил, скитски владетел (ок. средата на 5-и век) 180, 191–192
скиптър, жезъл 98, 140–141
скирмиади, племе 186, 191
скити, племе 130, 148, 150–151, 157, 163–164, 168, 170, 188–196, 201–211, 218, 223, 227, 232, 239, 295
Скития, рим. провинция 1150, 152, 161, 175, 185, 191, 202–203, 225, 156–259, 266, 272, 305311, 313–316, 318, 320–324, 326–331, 334, 337–345, 350, 355
скитски логос, скитски разказ 188, 192, 194
Скомбрий, дн. пл. Витоша 168
Скорило, дак. владетел (27 год. пр.Хр. – 14 год. сл. Хр.) 236
Скосток, трак. владетел 220
Скудра 189
славини 331–332
слитък 121, 138–139
Смилец 252, 269
Смирна, град 176
Смирнов 188
Смядово 221
Созопол, гр. 29, 59, 77, 88, 98–99, 105, 112, 114, 116, 127–128, 241
Сокол, с. 87, 119–121, 141–142, 172
Сократ (Σωκράτης), гр. философ (470–399 год. пр. Хр.) 160
Сол, рим бог 324
Софокъл (Σοφοκλης), гр. трагик (496–406 год. пр. Хр.) 158–159
Софрониево, с. 196
Спарадок, одриски владетел (470–445 год пр.Хр.) 193
Спаратесас (басилевс Спаратесас, 2-и век пр.Хр.) 219–220
Спаргапит, владетел на аргатирсите (5-и век пр.Хр.) 188, 191
Спартокиди, боспорска династия 193, 213
Спарток I, баспорски цар (438–433/432 год. пр.Хр.) 193
Спарток III, боспорски цар (304–284 год пр.Хр.) 213
Спасово, с. 172, 265, 291
Спондилус, морско мекотело с ценна черупка 35–37, 61–63, 65, 69, 75, 82, 89–93
Стан, с. 143–144, 166, 209
Стана баир 11
Стара планина, дн. име на Хемус 56, 135, 148, 167, 220, 239, 242, 265, 282, 331
Староселец 148
Староселка 197, 199
стели, погребални склуптури 106–110, 210
степи 27, 34–36, 39, 50, 57, 98–102, 105–106, 113, 116, 125, 143, 165, 168, 170, 188, 191, 202
Стефан Византийски, виз. писател (6-и век) 136–137, 139, 148, 150, 160, 183, 186
Страбон (Στράβων), гр. географ (64 год пр.Хр.–21 год. сл. Хр.) 134, 137, 150, 156, 161–165, 168–169, 175,177, 184, 188, 203, 206–207, 215, 227–228, 231–232, 235, 280, 306
Странджа–Сакар, име на научна експедиция 140
Стратонис 240, 259, 278, 282, 186, 320–321
Стримон/Струма, р. 189
Ступин 142, 166, 172
Суворово, селище от късния енеолит във Варненско 36
Суда, виз. автор (9-и век) 150, 159, 163, 216
Сукидава, град 278, 281, 332, 344
Сула (Луций Корнелий Сула Феликс), рим. държавник, военачалник и диктатор (138–78 год. пр. Хр.) 232
Суха река 14, 310, 350
Сухото дере 16
Сълкуца, селище от късния енеолит 99
Съмбата Ноуа 119, 145

Т

Таламониум 307, 344, 353
Тануса (Тануза), скитски владетел (началото на 1-и век пр.Хр.) 226, 229–230
Тариверде 60
Тасос, о-с. 118, 130, 181, 198, 219
Тацит (Публий Корнелий Тацит), рим. историк и политик. В неговите произведения „*Диалог*“ и „*Анали*“ се проследява управлението на тримата римски императори Тиберий, Клавдий и Нерон (55–120 год.) 228
Теар, р. 186
Тей, коснобронзова култура 117
Текедере 186
Текиргьол, праист. селище 12, 17, 60, 62, 73–74, 129, 172
Телица 172, 197
Темоани 183
Теодосий I (Флавий Теодосий), виз. император (379–395 год.) 272, 330, 336, 353
Теодосий II, виз. император (402–450 год.) 336
Теопомп (Θεόπομπος), гр. историк и ретор (4-ти век пр.Хр.) 133, 136–137, 139, 169
Терес, одриски владетел (края на 4-и век – ок. 470 год. пр.Хр.) 191–193, 210, 216, 220, 232
теризи, гетско племе 133, 159–160, 178
Тиберий Плавций Силван (Тиберий Плавций Силван Елиан), рим. патриций и консул (45–74 год.) 261
тилатеи, трак. племе 168
Тиле, келтска столица източно от Хемус 198, 220
Тимогеция 344
Тимогиция 240, , 281, 286, 320

Тимум 272, 322, 329–341
тирагети, гетско племе 150, 183, 227
Тирас 175, 188, 202, 215, 229, 264, 266
Тиризис 171–172, 177–178, 230, 245, 272, 281, 337
тирсени, племе 139
Тит Ливий, един от най-известните рим. историци. Автор е на труда *Ab Urbe Condita* „*От основаването на града*“, описващ основаването и историята на Рим (живял 59 год. пр. Хр.–17 год. сл.Хр.) 148, 230
Томи, гр./рим. град, дн. Констанца 17, 171–173, 175, 180, 182, 185–186, 189, 213, 221, 223, 227, 229–230, 240–241, 243, 258, 165–266, 269, 271, 273–276, 278, 280, 282, 290, 292, 295, 297, 299–300, 306–310, 320–321, 328–330, 334, 338, 344–346, 348–349, 354, 356
Тонзос, р. 186, 241
Топола, с. 106, 172, 240, 270, 272, 290
Тополите, с. 224
торква, масивна огърлица 143, 198, 277
травси, трак. племе 147–148, 159
траки 133–135, 142, 146–147, 157–158, 160, 162–163, 167, 169–170, 173, 186, 190, 192, 194–195, 201, 206–208, 210–212, 215, 218, 220, 225–226, 239–241, 243, 250, 262, 276, 289–290, 292–293, 299–301
Тракийския конник 222, 272–273, 291, 298–302
Тракийския Херсонес 222, 272–273, 291, 298–299, 300–302
Тракийско царство 246, 250, 253
траките-апсинти 154
Тракия 28–29, 36, 43, 56, 59, 67, 76, 88, 97–98, 105, 111, 115–116, 119, 121, 129, 133, 135–142, 145, 147–155, 157, 159–165, 167, 169–170, 173–174, 179, 183–186, 189, 191–192, 195–200, 204, 208–210, 212, 214, 216–221, 229, 232–233, 241, 244–247, 250–253, 257, 259, 264–266, 269–270, 272, 294–295, 299, 305–306, 308, 310, 314, 320, 324–333, 346, 354
Тракия Понтика 136, 138–140, 148
трако-гети 133, 135
трако-даки 133, 188
трако-кимерийска общност 166, 168
Трансилвания, пл. област в Румъния 27, 43, 54, 148, 165–166, 168, 188, 223, 229, 233
Трансмариска, рим. гр., дн. гр. Тутракан 266, 277–278, 308, 324, 340, 354
Траян (Цезар Марк Улпий Нерва), рим. император (98–117 год.) 162, 247, 250–255, 262, 264, 272, 274–275, 277, 281, 283, 285–286, 294–295, 297, 326, 330
Трезмис, рим. муниципиум 243, 253–255, 261, 264, 273, 275–278, 285, 288, 295, 307–308, 338–339, 344, 352–353
Трез Протоме 278, 281, 286
трерите, племе 167–170
трибали, трак. племе 152, 168–169, 200, 203–207, 220, 239, 247
Трибалия 243
тризна, погребение без тяло 51, 65
Триполие, енеолитна култура 85, 98–99, 102
Триптолем, мит. 158–159
Тропеум Траяни, рим. град 240, 252–257, 262, 264, 266, 268, 275, 278, 280–281, 286, 288–289, 295, 297–300, 308, 316, 319–320, 324, 328, 330, 334, 338, 344, 346–348
Трофоний, мит. 162
Троя, трак./гр. град 35–36, 43, 58, 117, 126, 129, 136, 145–146, 192
Троянската война, мит. 126, 138, 169, 194
Тузлата, праист. обект до Констанца 104
Тукидид (Θουκυδίδης), гр. историк, автор на „*История на Пелопонеската война*“ (460–404 год. пр.Хр.) 138, 147, 167–170, 187, 190, 194
Тулча, гр. в Румъния 12, 119, 129–130, 137, 145, 172, 180, 185, 202, 204, 221, 223–224, 240
Турий Гемин 274
Турис (Турис Мукапорис), викус 259, 290, 292, 294, 331

У

Улма Литени 142
Улмени, праист. селище 102–103
Улметум 268, 278, 281, 286, 290, 320, 333, 346, 354
Ултинзиум, викус 290, 292
Улубурун, нос, открит потънал кораб 118, 121
Урдовиза, потънало селище от бронзовата епоха при гр. Китен 101, 112–113, 115, 128
Усатово, праист. никропол в Украйна 102
Усое II–Протосава, праист. култура 67

Ф

Фарсал (Фарсала, Фарсалос), град 233–235, 241, 246
Фериджиле 129, 183
Филимер, готски вожд 162
Филип II (Македонски), макед. владетел (359–336 год. пр. Хр.) 137, 139, 181, 200, 203–207, 209–210, 212
Филип III Аридей, макед. владетел (323–316 год. пр. Хр.) 213, 222–223
Филип V, макед. владетел (221–179 год. пр.Хр.) 230
Филип Арабин (Цезар Марк Юлий Филип), рим. император (244–249 год.) 264
Финален енеолит (финална медна епоха, постоенолит), етап от преходния период 36, 42, 98
Финей, мит 161
Флавиана 278, 281, 307, 344, 353
Флавиите, рим. императорска династия 249, 251
Флавий Сабин, рим. император 248, 274
Флавиус Сервандус 314
Фока I (Флавий Август Фока), виз. император (602–610 год.) 334, 346, 348
Фокору 165
Фригия 143, 170, 330
Фронтин, гр. писател (2-и век) 203–205

Х

Хадриан (Цезар Публий Елий Траян Адриан Ав-

густ), рим. император (117–138 год.) 250–253, 257, 263, 272, 296
Халмирис 278, 281, 286, 329, 337–338, 344, 345, 353
Хаманджия (Бая–Хаманджия), праист. селище 36, 41, 66
Хаманджия IV, праист. култура 73, 79, 83–84, 88, 91
Харасп, скитски владетел (2–1 век пр.Хр.) 229–230
Хармид, диалог от Платон 160
Харнабон, гетски владетел (вер. 4-и век пр.Хр.) 159
Хебризелм, одриски владетел (385–383 год. пр.Хр.) 216
Хеброс (р. Марица) 186, 189, 241
Хезихий, гр. лексикограф от Александрия (5-и век) 159
Хекатей, гр. историк, литоргаф (4-и – първата пол. на 5-и век пр.Хр.) 136–137, 147, 150, 160, 179, 183, 197
Хеланик (Ἑλλάνικος), гр. историк, съвременник на Херодот (5-ти век пр. Хр.) 136, 150, 156, 158, 160–161, 168, 170
Хелеспонта 137, 195
Хелис, столица на гетите 162–163, 197–198, 201, 209, 215, 218–219
Хем 147, 183, 186, 191, 197, 199–200, 203, 205–206, 211, 222, 226
Хемус, дн. Стара планина 145, 179, 198, 202, 206, 212, 220, 224, 234–236, 252, 340
Херайон, одриска резиденция 186
Хераклейтос 230
Хераклея Понтийска 173, 175, 178, 213, 233, 299
Хераклид Лемб, гр. историк 176
Херакъл (Херкулес), мит. 202, 207, 261, 291–292, 298, 301, 307
Херакъл Скит 187
Хермес, гр. бог 152–153, 157, 160, 291
Хермий 230
Херодиан 159
Херодот (Ἡρόδοτος), гр. историк. Той е най-древният историограф. Пише първата книга от исторически характер – „*Историята*“ (484–424 год. пр.Хр.) 14, 133, 135, 144, 147–148, 150, 153–157, 159–162, 168–170, 173, 180, 183, 185–192, 194
херои 146, 166, 201
Херос (виж. Тракийски конник) 146, 161, 270, 299–301
Херсонес, град 158, 176, 189, 190–191, 194, 199
Хигин, гр. митограф (1-и век пр.Хр. – 1-и век сл. Хр.) 159
Хиерокъл, виз. писател 338, 344, 348
Хиероним от Кардия, историк (4-и–3-и век пр. Хр.) 219
Хилвуд, виз. военачалник 331
хипербореите 149–150, 168
Хиперборейски диагонал 151
Хонорий, рим. император (395–423 год.) 307
Хотница–водопада, селище от преходния период 102
Хунядихалом, култура от преходния период 101
Хършова, с. м. 12, 42, 60, 75, 85–86, 102, 122, 172

Ц

Царев брод 165–168
цар-жрец 141, 149, 152–154, 161–162
царят-орфик 146
Целерис, викус 240, 276, 290, 292
Цербатис 181
Церера 159, 288, 301
Циус, кастел 240, 278, 281, 290, 307, 328, 344, 354

Ч

Чамурлия де Жос 41, 59, 68–70, 106, 259
Чапаево, с. 212
Черково, с. 121, 139
Черна, с. 65, 67, 114, 129, 144, 183, 340
Чернавода, праист. селище с некропол 12, 36, 41–42, 60, 64, 67, 70, 77, 85, 104, 196–197
Чиракмана, нос 144
човешки жертвоприношения 128, 154, 257
чукът–брадва 140

Ш

Шабла, гр. 7, 14, 16, 19, 34, 36, 51, 60, 62, 106, 110, 171–172, 240, 273, 294, 296–297, 350

Ю

Югоизточна Европа 6, 18, 38, 52, 59, 71, 78, 80, 96–100, 103, 108, 111–113, 146, 186, 189, 327
Юделник 198
Юлия, дъщеря на Август 235
Юнона (Регина), рим. богиня 292, 301
Юпитер, рим. бог 284, 301, 307
Юпитер Долихен 284
Юстин (Марк Юниан Юстин), рим. историк (3-и век) 331
Юстиниан I Велики, рим. император (527–565 год.) 308, 315, 320–323, 330–331, 333–334, 337–340, 345, 348–349, 352

Я

Яйлата, м. до с. Камен браг 15–16, 148, 322, 341, 349
Яломица, р. 200, 227
Ямна култура, култура от ранната Бронзова епоха 105–113
Янково, с. 183, 197, 199

ЛЕГОНИ И ДР. ВОЕННИ ЕДИНИЦИ

I-а тракийска кохорта 277
I-а лузетанска кохорта 277
I-а германска кохорта 277
I-и италийски легион 252, 256, 263, 277, 284–285, 286
I-и юпитеров легион 307
II-и хераклов легион 307
V-и македонски легион 256, 266, 277, 286
II-а флавиева британска кохорта 277
II-а матиакска кохорта 277
XI-и клавдиев легион 252–253, 255, 263, 277, 283, 285

Резюме

ИСТОРИЯ НА ДОБРУДЖА том 1

Краят на 20-и и началото на 21-и век са белязани от драматично покачване на глобалните температури, което вече причини редица тежки екологически катастрофи – суши и глад в Африка, колосални горски пожари, наводнения, свлачища, урагани, торнада, топене на ледниците, покачване нивото на Световния океан, ерозия и т.нар. Причините за затоплянето на климата са предмет на интензивни научни изследвания в целия свят, които донесоха изненадващи резултати. Стана ясно, че макар от астрономическа гледна точка да се намираме във време, когато температурите и концентрацията на въглероден диоксид и метан в атмосферата би следвало да се понижават (както е било винаги към края на междуледниковите периоди), днес те се повишават. Това се дължи не само на вредните емисии, изпускани в атмосферата от индустрията и колите, но също така и на днешната огромна численост на населението на Земята. Над 7 милиарда малки „човешки печки“ я подгряват, готвят храни, отопляват се, отглеждат милиони глави добитък, обработват и наторяват земята, създават оризища, изсичат горските масиви и пр. и пр.

Сондажите на ледниците в Арктика и Антарктика позволиха да бъде реконструирана праисторията на климата на Земята. Днес знаем, че глобални климатични промени е имало и в древността и те са оставили осезаеми следи върху развитието на древните цивилизации. Време е да престанем да си затваряме очите пред палеоклиматичните явления и да ги включим като важен, реален исторически фактор в археологическите изследвания. На дневен ред стои въпросът получените палеоклиматични данни за следледниковия период да бъдат корелирани с археологически установените явления и да бъде отчетено отражението на палеоклиматичните промени върху конкретната околна среда, в която е живял човекът в древността.

Получените напоследък данни от сондажите *Camp Century*, *GRIP*, *GISP2*, *RENLAND* и *NorthGRIP* на Гренландските ледници са от особено значение за реконструкцията на екологичната обстановка, в която са живели праисторическите общества. Днес те са найточният климатичен календар, с който разполагаме. Получените резултати хвърлят светлина върху развитието на глобалния климат през хилядолетията. Към тези данни се присъединиха и данните от сондажите *VOSTOK* и EPICA на Антарктическите ледници, както и тези от сондажите на дъното на океана от морското дъно на Северния полюс, които разкриват една ясна и отлично датирана картина за развитието на климата със стотици хиляди години назад.

Що се отнася до съществените колебания на нивото на Световния океан, то зависи от глобалните температури и свързаното с тях нарастване или топене на ледниците. Тези колебания са се движили от –130 m под днешното ниво на океана (фази на регресия) до +3,5 м над него (фази на трансгресия и ингресия), което съществено е променяло очертанията на бреговите линии. След като нивото на Черно море е спадало под минус 30 метра, то е губило връзката си със Световния океан и се е превръщало във вътрешно езеро. Тогава днешният шелф е бил обширна суша, върху която са се натрупали дебели пластове навят льос, прорязани от коритата на прареките, а техните тогавашни блатисти делти са се намирали далеч на юг. Към 10 000 год. пр.Хр. настъпва краят на последния ледников период и нивото на Черно море започва бавно да се покачва, като около 7 500 год. пр.Хр. е била възстановена връзката му с Мраморно море, а с това и със Световния океан.

Алпийско-Карпатската планинска верига е основната европейска климатична бариера. Тя е определяща и за климата на Балканския полуостров. На север и на юг от нея климатът най-често е диаметрално противоположен: на горещия и сух Юг отговаря топъл и влажен климат на север и обратно, което ясно личи в изследванията на поленовите диаграми от двата региона.

Добруджа се отнася към климатичната зона на Северозападното Черноморие.

Отворената на север и североизток, безводна Добруджа винаги е била особено чувствителна по отношение на колебанията на климата. Тук съществени застудявания, горещини и продължителни суши лесно са водили до екологични катастрофи, което е намерило пряко отражение и в археологическите извори.

Глобалното повишаване на температурите през следледниковия период първоначално е имало благоприятно отражение върху екологичните системи. С постоянното покачване на температурите този положителен ефект се е премествал от юг на север, следван от пояси с все по-високи температурни стойности, водещи до суши и в крайна сметка – до тежки екологични катастрофи и културни колапси.

За съжаление, доскоро на този съществен фактор не бе обръщано нужното внимание, та резултиращите от екологическите катастрофи археологически цезури често биваха или тотално игнорирани, или погрешно интерпретирани като резултат от „инвазии“. Но и инвазиите си имат причини, а те най-често, в дълбочина, се оказват палеоклиматични.

Някои примери за екологически катастрофи от новата история осветляват мащабите на подобни явления, случили се и през древността.

За Добруджа са от значение две такива изследвания, касаещи извъневропейски степни райони, екологически сходни с Добруджа. Става дума за едно изследване от монголските степи, обхващащо последните 700 години, от което личи взаимовръзката между високите температури, сушите, прашните бури и миграциите на населението.

Други интересни данни черпим от турските архиви. Те се отнасят до сушите, засегнали степите на Анатолия през последните десетилетия на 19-и век. Така например по време на сушата 1873–1874 год. в района на Анкара само за две години са умрели 97 % от овцете и 81 % от козите. От 52 000 население 7 000 са напуснали района, а 20 000 са умрели от глад. Общо в Турция през тези години от глад са загинали над 100 000 души. Тези данни сочат, че запасите от храни на праисторическото население едва ли са могли да стигнат за повече от две сушави години!

Дори през 20-и век сушата 1993–1994 год. довежда България до ръба на кризата и се е наложило внос на жито.

Що се отнася до споменатата суша от 1873–1874 год., то тя очевидно е засегнала и Европа, както сочи хомогенността в пръстените на дървета от Испания и Скандинавия от същото време.

От следледниковия период разполагаме с убедителни данни поне за три тежки екологични кризи. Първата, наречена „**Събитието 8.2**“, се отнася към „**Малкия неолитен ледников период**“ (6500–5900 год. пр. Хр.), когато изчезва топлото течение Гълфстриймѝ, Европа изстива, а на юг температурите се покачват дотолкова, че в Анатолия настъпват дълготрайни суши. Тамошните цветущи неолитни култури загиват, а оцелялото население очевидно се е изтеглило към морските брегове, където е имало влага, питейна вода, риба и паша за животните.

Тогава на Балканския полуостров, на границата между горещия Юг и студения Север, се е оформил втори „Плодороден полумесец“. Тук възниква една специфична, твърде благоприятна в екологическо отношение климатична ниша, защитена от студения Север от Карпатите, южно от които са падали обилни дъждове. Единствено тук климатът е бил умерен и главното – достатъчно влажен, т.е. подходящ за земеделие и животновъдство. Става дума за Тесалия, Македония, Централнобалканската зона до Железните врата, Трансилвания, предпланините на Северна България и др. Това е и причината прииждащото от Анатолия раннонеолитно население да отседне най-напред именно на тези територии, с което е сложено началото на неолитизацията на Европа.

Хладните, отворени на север, Добруджа и Мунтения, както и Тракия не се отнасят към климатично облагодетелстваните територии на полуострова, в резултат на което неолитизацията им закъснява с няколко столетия.

След възстановяването на Гълфстрийма около 6000/5800 год. пр.Хр. климатът на Европа бавно се затопля. В глобален план развитието на температурите е било следното: от 6000 до 5400–5300 год. пр.Хр. те се покачват стремително, така че около 5300 год. пр.Хр. загиват неолитните субалувиални култури от района на Сахара. Между 5300 и 5200 год. пр.Хр. температурите леко спадат, но между 5200 и 4700/4600 гад. пр.Хр. те отново се покачват съществено, което води до екологични катастрофи и културен колапс в южните, медитерански и субмедитерански части на Европа. На Балканския полуостров към 4600 год. пр.Хр. загиват ранноенеолитните култури в Северна Егея, Тесалия, Албания, Македония и по теченията на реките Струма, Места и Вардар. Температурите продължават да се покачват, което около 4200 год. пр.Хр. води до колосална екологическа катастрофа и пълен културен колапс и в североизточната степна и полустепна половина на Балканския полуостров, в т. ч. и в Добруджа. Става дума за кулминацията на следледниковия климатичен максимум, която трае до 3500/3400 год. пр.Хр., когато е отчетено и най-високото ниво на Световния океан (с +3 m). След 3400 год. пр.Хр. започва бавно спадане на глобалните температури и на нивото на океана, което трае до около 2600/2500 год. пр.Хр. Следва нов температурен скок до около 2200/2000 год. пр.Хр., който води до нови кризисни явления на Балканите. Високите температури се задържат с колебания до 1650 год. пр.Хр. (с един кратковременен спад около 1800 год. пр.Хр.). След 1650 год. пр.Хр. се наблюдава колебливо покачване на температурите с кулминация около 1250 год. пр.Хр. и рязко спадане до към 1150 год. пр.Хр. Следва ново бавно покачване, което завършва с температурен скок около 200 год. пр.Хр.

На фона на описаното глобално развитие на температурите, всяка една от локалните екосистеми реагира по свой специфичен начин. Балканите и Средна Европа често демонстрират диаметрално противоположни климатични картини: горещият Юг колабира, а Централна и Северна Европа процъфтяват.

Праисторията на Добруджа (дял трети) е най-продължителният период от историята на този район. Той обхваща времето от появата на човека в Добруджа до началото на гръцката колонизация.

През стотици хиляди години на планетата са се редували ледникови и междуледникови периоди. През ледниковите периоди степите на Добруджа са се простирали далеч на изток върху шелфа, който тогава е бил суша, покрита с льос и прорязана от коритата на прареките. По тава време морето е представлявало затворено вътрешно езеро с ниво 70–100 метра под днешното, а Добруджа е била пустинна льосова област. През късния палеолит тя е била посещавана спорадично от малобройни човешки групи, които са живели в пещерите или в открити обиталища в степта. Оскъдните данни, с които разполагаме, сочат, че къснопалеолитното население се е прехранвало с лов, риболов и събирателство. Сигурни мезолитни находища от Добруджа засега не са познати.

След края на последния ледников период и неолитната революция в Мала Азия към края на VII-ото хил. пр.Хр. на Балканския полуостров прониква малоазийско неолитно население и тук се оформя едно мощно вторично огнище на неолитизация, което дава начало на процеса за цяла Европа.

Поради хладния си климат Добруджа бива неолитизирана много късно, едва към края на VI-ото хилядолетие. Около 5200 год. пр.Хр.

тук отсяда неолитизирано епипалеолитно население, което идва от района на Долния Дунав. То се е занимавало със специализиран лов на диво магаре *Equus hydruntinus*, но вече е познавало и практикувало земеделие и животновъдство. То слага началото на къснонеолитната култура Хаманджия. Тя има четири фази на развитие:

I фаза „Блатница–Кокоаше“ (Blatnica–Cocoaşe) – късен неолит А, с подфази **Ia „Блатница“** и **Ib „Головица“** (Goloviţa);
II фаза „Чернавода А“ (Cernavodă) – късен неолит Б, с подфази IIa „Чернавода А“ и IIb „Крагулево“;
III фаза „Чамурлия де Жос“ (Ceamurlia de jos) – ранна медна епоха, с подфази IIIa „Чамурлия де Жос“ и IIIb „Шабла“;
IV фаза „Дуранкулак VII“ – средна медна епоха, с подфаза **IVa „Сава IV“** и подфаза **IVb „Протоварна“**. Тази последна фаза на културата Хаманджия демонстрира плавното ѝ прерастване в късноенеолитната култура Варна.

Културата Хаманджия се развива динамично и създава не само съществен демографски потенциал, но и забележителни културни ценности. Кулминацията на това развитие се пада на нейната IV-а фаза „Дуранкулак VII“, когато ясно се очертават белезите на най-ранната протоцивилизация на човечеството – късноенеолитната култура Варна.

Последната е добре проучена в некрополите Варна I, Девня и Дуранкулак. Тя е генетично свързана с предхождащите я култури Хаманджия и Сава. Късните им фази убедително демонстрират интеграцията им и постепенния, континюитивен преход отсредната към късната медна епоха. През средната медна епоха интеграционни процеси са характерни за цялата северна част на Балканския полуостров. Те водят до възникването на големи късноенеолитни културни комплекси и блокове.

Тези процеси са обусловени от интензивното развитие на най-ранната металургия и свързаните с нея далечни контакти, продиктувани от необходимостта за снабдяване с мед.

Късноенеолитната култура Варна по северозападното Черноморие бе идентифицирана от мен възоснова на материалите от потъналите крайбрежни „наколни“ селища от Варненските езера. Изследвана е в некрополите Варна I и Девня, в селището Долапкулак до с. Драганово, Добричко, в III–VI хоризонти на селищната могила на „Големия остров“ край Дуранкулак, в потъналото селище от финала на медната епоха в пристанището на Созопол, в селищната могила Чернавода на Дунава, в селището *La Ostrov* до Констанца и др.

Медната епоха е време на огромни по своите мащаби етнокултурни обединения, обхващащи териториите на няколко предхождащи ги култури. В Югоизточна Европа се очертава едно огромно енеолитно комплексно общество. Импулсът, довел до това явление, трябва да се търси във възникването и развитието през V-тото хил. пр. Хр. на най-ранния крупен металургичен комплекс, обозначен от Е. Н. Черних като Балкано-Карпатска металургична провинция. В рамките ѝ има няколко металодобивни и няколко металопреработващи центъра, които произвеждат изделия от нелегирана чиста мед – брадви, тесли, брадви-копачи, длета, шила, игли и украшения. Голяма част от тях са най-ранните тежки метални оръдия на труда, използвани от човека. Те маркират възникването на металургията въобще, което става към края на ранната медна епоха, а именно около 4650 год. пр.Хр. Освен че металните оръдия повишават производителността на труда, често те са служили за оръжия и са имали и функцията на символи на висок социален статус.

Рудодобивът и металургията са най-ранните занаяти в историята на човечеството. Те слагат началото на второто обществено разделение на труда, когато от земеделието се отделят първите самостоятелни занаяти – рударството, металургията и търговията. През втората половина на V хил. районите, контролиращи ключовите търговски транспортни артерии по вода, значително изпреварват останалите територии в своето развитие. По западния бряг на Черно море варненският регион и крайбрежна Добруджа се отнасят именно към тях. Към края на медната епоха тук вече се наблюдава имуществена и социална диференциация на населението и йерархична социална организация, начело на която могат да се разпознаят племенни вождове. От некропола Варна I разполагаме и с погребение на цар (гроб 43), което говори за формирането на най-ранната за ойкумената родово-племенна аристокрация.

През втората половина на V-ото хил. пр.Хр. Добруджа стои в центъра на Балкано-Карпатската металургична провинция. Варненският металургичен център е бил водещ за региона, а вероятно и за цяла Югоизточна Европа, както по обем на продукцията, така и по отношение на леярските технологии, прилагани при обработката на мед и злато. Общото количество на медта в откритите досега медни артефакти само от района на Варна е около 40 кг!

Около Варна се концентрира и най-голямото количество златни находки от ойкумената – общо над 3100 броя с общо тегло над 5.6 кг. Но те произхождат само от ограничен брой гробни комплекси от некропола Варна І. В „гроб“ № 1 (погребение на мъжки идол) златото е 1064 гр., в „гроб“ № 4 (също мъжки идол) – 1520 гр. , в „гроб“ № 36 (депониране) – 780 гр. и в царското погребение № 43 – 1520 гр.! Златни находки са открити и в некрополите от Дуранкулак, Девня и Сава. Златото от западночерноморския ареал е най-ранното обработено злато, използвано от човечеството. Може да се предположи, че в района на Варненските езера е имало златарски работилници, задоволявали нуждите на храмовете и тези на формиращата се висша социална прослойка.

Праисторическият човек от Добруджа е участвал в сложна мрежа за обмен и доставка на суровини, която е покривала големи територии. Нейното функциониране предполага високо ниво на социална организация и наличието на структури за обмен.

Широкото навлизане на медта говори за ускорена метализация на обществото. Основните източници на мед през този период са разположени в източната част на Горнотракийската низина (с доминиращо находище рудникът Айбунар, край Стара Загора), а по западното черноморско крайбрежие – серия рудници в района на Медни рид южно от Бургас и в Странджа. Очевидно последните находища са били под прекия контрол на Варненския металургичен център, докато суровината от Тракия е била импортирана.

Общество е имало пирамидална социална структура, в която доминират мъжете, следвани на едно по-ниско ниво от малък брой привилегировани жени. Именно установената във Варна и Дуранкулак социална стратификация ни даде основание да определим социалнодиференцираното общество на късната медна епоха в Добруджа и по Западното Черноморие като най-ранната протоцивилизация на човечеството.

Що се отнася до патриархалната структура на обществото, то тя е факт, който констатираме още през късния неолит, в самото начало на културата Хаманджия, което навежда на мисълта, че тя е много по-древна, поне субнеолитна, и е донесена в Добруджа от първите носители на тази култура.

Богатият археологически материал, с който днес разполагаме, осветлява пътищата, довели до възникването на споменатото по-горе надрегионално енеолитно комплексно общество, което има недвусмислен местен произход. Това важи и за балканския произход на ранната металургия.

Погребалните обичаи на културата Варна са биритуални. Практикуван е различен начин на погребване на мъжете и жените, който ги отличава коренно от моноритуалните погребални практики на културата Коджадермен–Гумелница. В некрополите Дуранкулак, Варна и Девня мъжете са погребвани в изпънато положение по гръб с глава на север, придружени според ранга и позицията им в обществото от различно, често значително количество погребални дарове – украшения, многобройни съдове за храни и напитки, оръдия от мед, камък и кремък и бойни брадви от еленов рог. Жените са били полагани в свито положение като хокери надясно, рядко наляво, също с глава на север. Те са съпроводени от по-скромни погребални дарове – съдове и украшения предимно от мидата Спондилус.

Керамиката е била правена специално за погребенията. Съдовете са отлично оформени и украсени, но са толкова слабо изпечени, че лесно се разпадат и трудно се консервират. Изправени сме пред типичния случай на т.нар. „погребална керамика“, типична и за синхронните некрополи от целия Североизток на Балканския полуостров.

Характерният за културата Варна погребален ритуал, с малки изключения, не се среща вън от нейния черноморски ареал и отсъства в некрополите на културата Коджадермен–Гумелница.

Съществени различия между културите Варна и Коджадермен–Гумелница се наблюдават и при архитектурата. Разкопките, проведени на „Големия остров“ край Дуранкулак, Добричко, през 1975–2007 год., дадоха възможност да бъде изцяло разкрита една селищна могила, чиито III–VI строителни хоризонти се отнасят към тази култура. Селищата са строени по определен план, с пресичащи се под прав ъгъл улици и продълговати правоъгълни сгради, ориентирани по посоките на света. Стените на постройките имат високи каменни цокли, запазени на места до 80 см височина, надстроявани до покрива с глинобитни стени. В план сградите са трапецовидни или правоъгълни мегарони с преддверие, отворено на юг. Някои от тях са били двуетажни, а покривите – двускатни. Вътрешната архитектура на постройките е стандартна, а в основите са открити следи от строителни жертвоприношения, състоящи се от спондилусови украшения, костни идоли и др. Основната стопанска дейност на обитателите се е извършвала в преддверието на мегарона. На улиците са били изхвърляни всички отпадъци, в резултат на което сградите постепенно са „потъвали" в тях.

Дълбоката социална диференциация, констатирана както в гробовете от Дуранкулак, така и в едновременния некропол Варна I, говорят за йерархична социална структура с наличието на потестарна власт начело с цар (Варна, гроб 43) и племенни вождове (Дуранкулак, гроб 211). Дворцова сграда познаваме от Дуранкулак още от времето на средната медна епоха (VII-ми хоризонт).

Забележителният просперитет във всички области на живота на човека през този период се дължи на няколко взаимносвързани фактора: особено благоприятния климат от времето на климатичния максимум и крайморското положение на ареала, което му позволява да контролира „пътя на медта". Медта е била основният артикул, циркулирал в междуплеменната търговия. През втората половина на V-ото хил. пр.Хр. от нея са били облагодетелствани именно крайморските селища – вносители на необработена мед и износители на готова метална продукция.

В края на V-тото хил. пр. Хр., а именно около 4200 год. пр. Хр. настъпва голяма екологична катастрофа. Цветущата енеолитна селищна система в североизточната част на Балканския полуостров прекъсва своето съществуване. Селища са поголовно опожарени, а гъстата селищна мрежа, наброяваща над 1000 селищни могили, престава да съществува, което говори за дълбок демографски колапс. Металургията, рудодобивът и земеделието също колабират. Изправени сме пред едно от най-големите прекъсвания в развитието на късната праистория на Югоизточна Европа. Тази най-крупната цезура в праисторията на Балканския полуостров трае повече от 1000 години и има за резултат дълбоки промени в цялата етнокултурна структура на тази част от света.

Що се отнася до следващите етапи от праисторията на Добруджа, то новите изследвания показаха, че между края на медната и началото на бронзовата епоха лежи един хилядолетен период на тежка екологична криза, която обхваща времето между 4200 и 3200 год. пр.Хр. Целият Североизток на Балканския полуостров е обезлюден. Деградацията на културата е колосална. Този кризисен период обозначавам като преходен период от медната към Бронзовата епоха с два подетапа: финален енолит и протобронзова епоха (с понятието „Преходен период" в румънската литература е обозначен отрязък от време, който обхваща и ранната бронзова епоха в българските земи).

На днешното ниво на нашите знания, разигралите се в края на V-ото хил. пр.Хр. катастрофални събития вече не могат да бъдат обяснявани със старата и доста примитивна теза на Мария Гимбутас за една ранна вълна от степни номадски народи, залели и унищожили в момента на най-големия им разцвет късноенеолитните култури на Балканския полуостров.

Широката надрегионалност на екологичната катастрофа се разгръща постъпателно във времето и засяга и територии, в които няма данни за присъствие на степни номади, каквито са Егея, поречието на Струма, Албания и др. Това наложи търсенето на истинските причини за културния колапс, които в крайна сметка се оказаха климатични.

В края на V-ото хил. пр.Хр. в кулминацията на следледниковия климатичен максимум температурите са били значително по-високи от днешните и непрекъснато са се покачвали. В кулминацията си (4200–3400 год. пр.Хр.) те имат катастрофални последици за екосистемата южно от Карпатите. В степните и полустепните райони около 4200 год. пр.Хр. настъпват дълготрайни суши и глад, огромни горски пожари унищожават горите, разливите на реките заблатяват низините. Ледниците се топят и Световният океан, в т.ч. и Черно море, надхвърлят днешното си ниво и заливат островите и делтите на реките. Настъпва следледниковата ингресия на моретата (4000–3500 год. пр.Хр.).

Екологичната катастрофа се е разпространявала от юг на север. Около 4600 год. пр.Хр. тя удря Егея, Тесалия и териториите на юг от Родопите, Албания и др., а около 4200–4000 год. пр.Хр. засяга и пространството между Карпатите и Родопите. Селищните системи загиват заедно с населението си. След 4200 год. пр.Хр. Добруджа, Североизточна България, Мунтения и Тракия са напълно обезлюдени.

На Балканския полуостров този колапс трае над 1000 години.

Около 3500 год. пр.Хр. обезлюдената Крайдунавска Добруджа става арена на проникване на номади, идващи от южноруските степи. Става дума за малки групи население, носители на късната фаза на културата Кукутени–Триполие или на сродни племена. Тази инвазия очевидно е изиграла някаква, за съжаление все още неанализирана, роля в по-нататъшното етнокултурно развитие на региона през бронзовата епоха.

Посредством река Дунав въпросните степни племена са имали контакт с носителите на среднодунавския „Хоризонт на шайбовидните дръжки". В резултат от взаимодействието на тези два етнокултурни компонента по Долния Дунав възниква културата Чернавода I (3500–3400 год. пр.Хр.), която заедно с последвалата я култура Чернавода III–Баден–Болераз (3400–3200 год. пр.Хр.) обхваща почти цялата втора половина на IV-ото хил. пр.Хр. Краят на тези две култури маркира и края на преходния период по българската хронологическа схема.

От Добруджа разполагаме и със следи, маркиращи може би присъствие на друго ранно степно население. Става дума за т.нар. „каменни скиптри", изобразяващи стилизирани конски глави. Един такъв скиптър е открит в могила при р. Касимча (Casimcea), друг произхожда от некропола Деча-Мурешулуй (Decea-Mureşului) в Румъния. На една костена лъжичка от Созопол също има такова изображение. От Югоизточна Европа са известни доста подобни находки. Най-източните от тях се намират в Приазовските степи, а най-южните – в Македония. От с. Кюлевча, Шуменско, познаваме такава находка от безмогилен гроб с охра, съдържащ и триполски съд. Стратиграфските данни, доколкото ги има, датират тези скиптри към времето на културите Кукутени А4–Триполие Б1 финал. Следователно те се появяват след 4200 год., т.е. след колапса на цялата къснoенеолитна селищна система в североизточната част на Балканския полуостров, и не могат да са негови причинители.

Началото на ранната бронзова епоха следва да бъде отнесено към времето около 3200/3100 год. пр.Хр., а краят на този период (който се явява и начало на средната бронзова епоха) може да бъде датиран към края на III-ото хил. пр.Хр. От това следва, че ранната бронзова епоха в Добруджа обхваща цяло хилядолетие.

Периодизацията на бронзовата епоха в България има следния вид:

РАННА БРОНЗОВА ЕПОХА – 3200/3100–2200/2000 год. пр.Хр. с три фази:
Ранна бронзова епоха I – 3200/3100–2600 год. пр.Хр.
Ранна бронзова епоха II – 2600–2400 год. пр. Хр.
Ранна бронзова епоха III – 2400–2200/2000 год. пр.Хр.
СРЕДНА БРОНЗОВА ЕПОХА – 2200/2000–1600 год. пр.Хр. (теоретично)
КЪСНА БРОНЗОВА ЕПОХА – 1600 – до средата на 11-и век пр.Хр.

Дендрохронологичните изследвания на дънери от ранната бронзова епоха от потъналите селища край Варна, Китен и Созопол потвърждават горните датировки. През ранната бронзова епоха добруджанският ареал се разпада на три части:

– По бреговете на река Дунав има селища с уседнало земеделско-животновъдно население, носител на **културата Чернавода II–Фолтещи**;
– По протежение на бреговете на Черно море е разпространен южният вариант на **културата Чернавода II–Езерово**, от която са познати редица потънали крайбрежни „наколни" селища.
– Степите са били заети от мобилните носители на **Ямната култура**.

За Ямната култура разполагаме с ограничена информация. Тъй като населението не е уседнало, отсъстват следи от дълготраен селищен живот. Налице е само гъста мрежа от могилни некрополи.

В самия край на IV-ото и началото на III-ото хилядолетия пр.Хр. носителите на Ямната култура се настаняват трайно в Добруджа, Мунтения, Североизточна България и Североизточна Тракия.

От този момент Добруджа става за столетия част от огромния степен ареал на **Ямната комплексна общност**. Територията ѝ обхваща земите от Урал до Приазовските степи и целия Североизток на Балканския полуостров. Носителите на тази култура донасят своята животновъдна, номадска икономика заедно с останалите особености на културата, които в Добруджа се консолидират в неин южен вариант.

Многобройните могилни некрополи са разположени по високите вододелни терени на цяла Добруджа и са концентрирани особено гъсто по протежение на крайбрежието на Черно море на север от Варна. Могилите са ниски, разлати, често с елипсовидна форма и с подчертано изветряне откъм северната им страна. Те образуват групи или са наредени в дълги редици, следвайки билата на вододелите. За съжаление голяма част по-малките могилки са унищожени от дълбоката оран. Голям некропол от 47 могили, се намира северно от с. Ваклино, Добричко. Само 16 от тях личат на повърхността. От Северна Добруджа за подобни некрополи се съобщава край Хаджиен, Дервент и Констанца.

По груба преценка общият брой на могилите от бронзовата епоха само в Южна Добруджа би трябвало да се движи между 4000 и 5000. Само няколко от тях са изследвани. През Първата световна война са проучени две могили в гр. Констанца. Погребенията са с охра без погребални дарове. През 1952–1961 год. е проучена една могила в Чамурлия де Жос с две погребения на деца до 15-годишна възраст. От същата могила произхожда и надгробна стела. В могила между селата Смолница и Ловчанци, Добричко, е било открито хокерно погребение с червена охра, без погребални дарове. През 1979 год. бяха проучени някои могили от могилния некропол край с. Плачидол, южно от Добрич, откъдето произхождат четири каменни стели.

В зависимост от своя размер погребалните могили съдържат от едно до няколко разновременни погребения в ями. Най-ранният гроб се открива вкопан в основния терен, а следващите са вкопани впоследствие в могилния насип, който е бил донасипван при всяко следващо погребение. Изглежда, че могилите са били семейни гробници, които най-често съдържат разновременни погребения.

В едно от погребенията на възрастен индивид от Плачидол, Добричко, бяха открити останки от дървена каруца с 4 масивни колела, изработени от плътна дървена шайба с главина. Тази находка е най-ранното свидетелство за използване на колесен транспорт в праисторическа Добруджа.

На много места на територията на Ямната култура – в Добруджа, Южна Украйна и Молдавия – в насипа на погребалните могили се откриват каменни стели. Върху по-късните от тях личат детайли, нанесени с вдълбани линии. Вероятно стелите са стояли изправени върху могилите, като с течение на времето са се наклонили и свлекли в подножието им. Много от стелите носят в основата си белези от вертикалното поставяне и са оформени с лице и гръб – следователно те са били предназначени да бъдат наблюдавани и от двете страни. Познаваме стели от Бая–Хаманджия, Плачидол, от с. Манастир, от Дуранкулак и от района около Варненските езера. Стелите представляват големи, сравнително равни плочи, дебели 15 до 20 см и високи 1,50–1,70 м, на които е придаден груб антропоморфен силует. Ранните плочи не носят никакви допълнителни детайли, но върху по-късните, посредством плитки врязани линии е загатнато облеклото, лицето, косата (оформена с плитка на гърба) и въоръжението. Стелите са най-ранната изява на монументалната скулптура в Югоизточна Европа.

Въпреки голямото типологическо единство, което Ямната комплексна общност демонстрира в рамките на целия си огромен ареал, едно по-подробно проучване на позицията на погребенията в могилите позволи да бъдат различени девет локални варианта, отразяващи някои особености на погребалния обичай.

Добруджа, Североизточна България и Мунтения попадат в един нов, десети вариант на тази култура, наречен „могилни погребения с периферен принцип на разполагане на вторичните гробни ями“.

Очевидно големите могили са били гробници на водещите семейства от даден род, използвани многократно, като при всяко ново погребение те са били донасипвани с пръст, взета от околния терен.

Дълготрайното присъствие на носителите на Ямната култура в Добруджа, Североизточна България и Мунтения оказва влияние върху етнокултурното развитие на целия Долнодунавски район. Значителните трансформации, които наблюдаваме в погребалния ритуал на редица синхронни европейски култури, не могат да бъдат обяснени без такова влияние. В тази светлина Добруджа заема мястото на югозападен форпост на цялата Ямна комплексна общност.

Погребалните обичаи на носителите на Ямната култура са били възприети от някои нейни западни съседи, например културите Коцофени и Костолац (*Coţofeni, Kostolac*).

И в южна посока, през Балкана, в района на реките Сазлийка и Тунджа в Източна Тракия, също има проучени няколко погребални могили, оставени от носителите на Ямната култура.

Историческата съдба на Ямната култура върху цялата ѝ огромна територия не е еднаква. Най-късните дати на тази култура се отнасят към времето около 2400 год. пр.Хр. В Добруджа тя не доживява до края на ранната бронзова епоха. Нейното прекъсване вероятно се дължи на климатични фактори, тъй като именно от средата на III-ото хил. пр.Хр. започва едно ново глобално покачване на температурите, което за сухите степи на Добруджа е било катастрофално. Сушите очевидно са принудили номадското население да се оттегли поради липса на вода и паша за стадата. Новата екологична криза също е дълготрайна и приключва в Добруджа чак около 1300 год. пр.Хр.

Що се отнася до уседналите земеделски, раннобронзови култури от Крайдунавска Добруджа, Мунтения и Южна Молдавия, то това е ареалът на раннобронзовата култура Чернавода II–Фолтещи, която обхваща втората и третата фази на ранната бронзова епоха.

Дебел културен пласт от тази култура е констатиран на брега на река Дунав, в сектор В на Дялул София край Чернавода. Находки, отнасящи се може би към нея, се срещат и във вътрешността на Добруджа, например при с. Черна, Добричко (за съжаление непубликувани), и като единични находки в най-горния нарушен пласт на „Големия остров“ край Дуранкулак. В района на Балчик, при строеж, е било разрушено погребение, съдържащо материали, характерни за тази култура.

По Черноморския бряг са изследвани редица потънали селища, оставени от носителите на раннобронзовата култура Езерово, която очевидно е южен пандант на културата Чернавода II или обратно. Характерна черта на двете култури е керамиката с богата шнурова украса, очертаваща геометрични мотиви. Към този период във Варненските езера се отнасят залетите „наколни“ селища при Страшимирово, Езерово I и II, Арсенала и др., а в Бургаско – наколните селища в пристанището на Созопол, в залива до крепостта Урдовиза при гр. Китен. От Китен и Созопол разполагаме с дендродати, които сочат два етапа на строителство, отнасящи се към времето около 2800 и около 2600 год. пр.Хр.

Развитието на изброените наколни селища приключва в края на ранната бронзова епоха, т.е. около три столетия след залеза на Ямната култура. В Добруджа третата фаза на ранната бронзова епоха приключва около 2200/2000 год. пр.Хр.

По всичко изглежда, че в края на III-тото хилядолетие настъпва следващата голяма екологична криза. Тя обхваща значителна част от II-ото хилядолетие пр. Хр. Нивото на Черно море отново се е покачило значително, та крайбрежните селища са били залети и напуснати от населението си.

От Добруджа не разполагаме с археологически материали от времето между края на културата Чернавода II–Езерово и началото на късната бронзова епоха. Изправени сме пред нов хилядагодишен културен хиатус (2400/2200–1300 год. пр.Хр.) и ново обезлюдяване на Добруджа.

Това твърде интересно явление не касае само Добруджа. В целия Североизток на Балканския полуостров Ямната култура приключва своето присъствие около 2400 год. пр.Хр., след което там почти липсват археологически материали чак до 13-и век пр.Хр. И от Северна Тракия не разполагаме с надеждна археологическа информация за културата през средната бронзова епоха.

За екологични причини за отсъствието на археологически следи от Средната бронзова епоха говорят палеоботаническите данни, които сочат доминирането на сухоустойчиви степни съобщества.

От 13-и век пр.Хр. нататък в Добруджа отново има присъствие на праисторическо население. То води уседнал живот и е носител на къснобронзовата култура Кослоджени (Coslogeni). Тъй като не разполагаме с нито един проучен добруджански обект от края на средната бронзова епоха, не можем да съдим и за механизмите, довели до формирането на тази култура.

Интересно е, че на този етап върху една огромна територия, включваща Украйна, Молдавия и североизточната част на Балканския полуостров, възниква цяла система от къснобронзови култури с развити селищни мрежи. Появата на тези култури като че ли „от нищото" повдига въпроса за техния генезис. В Южна Украйна на този етап се формира културата Сабатиновка, смятана за пряк наследник на тамошната среднобронзова Срубна култура. Изхождайки от това, откривателят на културата Кослоджени С. Моринц преди време изказа предположението, че тя е продукт на нашествие на носители на въпросната култура Сабатиновка. За Южна Добруджа тази идея не може да бъде възприета.

Ако излезем от тесните рамки на Добруджа и обърнем внимание на общите особености на праисторическото развитие между 13-и и 12-и век пр.Хр. на югоизток от Железните врата до Украйна и в Северозападна Мала Азия, ще забележим една всеобща промяна в характера на културите. Те постепенно губят своите характерни локални белези, които се стопяват в резултат от един широкообхватен интеграционен процес. Тези трансформации съвпадат по време с Втория голям металургичен бум и несъмнено стоят в тясна връзка с него.

В северната половина на Балканския полуостров се формира голямото севернобалканско къснобронзово комплексно общество Зимниче–Пловдив, което е северният съсед на микенското комплексно общество, обхващащо егейския свят. Севернобалканското комплексно общество включва културите Зимниче–Пловдив, Ноуа (*Noua*), Кослоджени, фазите IV и V на културите Тей и Вербичоара (*Tei, Verbicioara*), синхронни с Троя VII b_1.

Върху характера на южната периферия на комплекса Зимниче–Пловдив хвърли напоследък светлина едно интересно откритие от района на Серес в Северна Гърция. Става дума за некропола Феа Петра, където в гробни комплекси – цисти с каменни кожуси върху тях – бяха открити съдове, типични за комплекса Зимниче–Пловдив, заедно с великолепно украсени съдове в стил Вербичоара и с късномикенска рисувана керамика от фазата III C. Този некропол, заедно с находките от Кайменска чука (край Благоевград), могилите при Потами и Екзохи и некрополите на остров Тасос, сочат границата между двете големи културни сфери – микенската и севернобалканската. Оформя се една обширна контактна зона, разположена между Родопите и Егейско море, в която си дават среща и се преплитат компонентите на двете културни общности– егейската и севернобалканската.

На описания исторически фон през късната бронзова епоха Добруджа се развива като част от севернобалканското комплексно общество Зимниче–Пловдив. Консолидирането му може да се свърже с началото на формирането на тракийското койне.

Интересна е ролята на Втория металургичен бум и неговите социални последици, обвързани с въвеждането в масова употреба на истинския бронз, който представлява медна сплав, легирана с калай. Разгръща се широкомащабна търговия с изделията от бронз и суровините за тях – мед и калай. Високоразвитата леярска техника използва сложни каменни калъпи. Морската търговия с метали, бронзови изделия, стъкло, вина, зехтин, маслини, украшения и др. разкъсва затвореността на обществото.

Вторият металургичен бум се отнася към 13–10 век пр.Хр. През този период по течението на река Дунав особено често се откриват, закопани в земята, колективни находки, състоящи се от многобройни бронзови оръдия и оръжия. Част от тях произхождат от трансилванските металургични центрове. От североизточната част на Балканския полуостров днес познаваме над 700 бронзови находки, които се концентрират в рамките на един век.

За къснобронзовото население на Добруджа бронзът е представлявал особено голяма ценност, тъй като металът е бил вносен. Към Егея ни насочват медните слитъци във вид на опъната бича кожа от Разградско, съхранявани във Варненския археологически музей, и слитъкът от с. Черково, Бургаско. Слитъците са стандартна метална форма, циркулирала през късната бронзова епоха. По всяка вероятност те са попаднали в Черно море, натоварени на средиземноморски търговски кораб, който ще да е успял да проникне в Черно море – една не лесна задача за корабоплаването в древността.

Два сърпа от колективната находка от Констанца от своя страна са произведени от специфична „чиста" мед, характерна за Кубанския металургичен център. Те свидетелстват за търговски контакти и с този важен производствен център.

Културата Кослоджени е добре проучена на „Големия остров“ край с. Дуранкулак, Добричко. През 1979–1981 год. бе изследвано селище с мощна укрепителна система, свидетелстващо, че в Дуранкулак се е намирал един от важните центрове на културата Кослоджени.

Възможно е долната хронологична граница на селището да се изтегли до около 1220 год. пр.Хр. Животът там е продължил до края на културата Кослоджени, представен от фазата Сихлияну (*Sihlianu*).

През късната бронзова епоха са отглеждани следните животни: говедо 38 %, свине 19,9 %, кози/овце 19,5 %, коне 5,7 % и кучета 0,6 %. Сред костите на дивите животни правят впечатление черепите на лъвове, които очевидно са се срещали в добруджанските степи. Тъй като месото им не е годно за консумация, то в селището са били донасяни като ловни трофеи само главите и кожите на лъвовете.

В Мунтения най-добри паралели на Дуранкулак дава къснобронзовата керамика от Радовану в Югоизточна Румъния.

Ранната желязна епоха е представена в Добруджа от културата Бабадаг (*Babadag*). Тя възниква около средата на 11-и век пр.Хр. (1050–1040 год. cal.BC), към който етап Б. Хензел отнася и Троя VII b_2. Културата като цяло отговаря на фазите На А2–На В3/С на европейския Халщат и обхваща времето между втората половина на 11-и век и края на 8-и – началото на 7-и век пр.Хр.

По черноморското крайбрежие, южно от нос Емине, културата Бабадаг е представена от нейния южен вариант – културната група Сава. Тази културна група в значителна степен е повлияна от севернотракийската ранножелязна култура Пшеничево или обратно.

Констатирано е прерастване на културата от късната бронзова епоха и културата на ранното желязо в Добруджа. Културата Бабадаг е добре изследвана в северната половина на Добруджа, където вероятно се е намирал и нейният център. Там са проучени многобройни селища, голяма част от които укрепени, като това на нос Оргаме. Познати са и сезонни селища, състоящи се от землянки. В Капидава, Извоареле, Оргаме и др. са проучени и некрополи. Установени са многобройни жертвени ями. Те са широко разпространена практика сред тракийските племена на Балканския полуостров.

Сред бронзовите украшения изпъкват арковидните възлести фибули. Колективни находки от метални изделия са открити в Текиргьол, окр. Констанца, Самбата (*Sambata*), Ноя I и II, в Касимча, в района на Тулча и др.

За съжаление разпологаме с оскъдна информация за живота и културата на местното трако-гетското население, заварено от гръцката колонизация по западния черноморски бряг и в Добруджа. То е носител на културната група Равна, която се отнася към 7–5 век пр.Хр. Този група е част от културния комплекс Фериджиле (*Ferigele*), развиващ се в Дунавската равнина. Познаваме културната група Равна само от некрополи. Селища липсват, от което следва, че трако-гетското и скитското население на Добруджа е било предимно номадско с основен поминък отглеждане на коне и добитък. По-ранните погребения в некрополите тип Равна са с трупополагане, а по-късните са с трупоизгаряне. Гробните комплекси представляват каменни цисти, покрити с каменни кожуси, образуващи малки могилки. Пепелта от трупоизгарянето е била поставяна в урна, покрита с паница или друг съд, и са оградени с камъни. Каменните цисти обаче не са задължителен компонент на погребалния ритуал, нито каменните кожуси, които в отделни случаи липсват.

В североизточната част на Балканския полуостров са проучени многобройни некрополи от този период: Черна и Крагулево, Добричко, Равна, Добрина I и II до Провадия, Проф. Златарски, Варненско, Истрия и Браилица в Румъния.

Водеща керамична форма са високите урни с езически дръжки под търбуха, конусовидните чаши с една дръжка и грубите, ръчно изработени гърнета с релефни ленти под устието. В по-късните погребения има и вносни гръцки съдове. Сред погребалните дарове се срещат различни метални изделия – железни ножчета, трирърби стрели, бронзови фибули, птичеобразни (клюновидни) „скитски“ жезли, къси „скитски“ мечове, железни юзди и др.

Като цяло тези некрополи демонстрират една унифицирана структура на културата, почти на „праисторическо“ ниво, без съществена социална диференциация, но с данни за постоянни контакти с гръцките колонии.

Интересен е фактът, че в някои от некрополите най-ранните погребения са от края на ранножелязната епоха. В по-късните некрополи наблюдаваме развитие в посока елинизация, сходно с развитието на подобни некрополи на остров Тасос, които са раннотракийски.

Очевидно най-ранните гръцки колонисти на черноморското крайбрежие на Добруджа, отседнали в Истрия и Оргаме, са заварили там трако-гетското население, носител на културата Равна. Б. Хензел е на мнение, че въпросните некрополи са принадлежали на местното трако-гетско население на Кробизите. Г. Симион предполага и присъствие на скити.

Какъвто и да е бил съставът на местното добруджанско население през 7–5 векове пр.Хр., факт е, че след основаването на гръцките колонии то не е променило нито погребалните си обичаи и местоположението на некрополите си, нито своята културна и стопанска структура, което говори за коекзистенция между колониите и хинтерланда в условията на взаимно толериране и взаимна полза.

Дял четвърти „**Добруджа през I-ото хил. пр.Хр. Гети**" е разделен на девет глави.

В **първата глава** (4.1.) подробно са разгледани погрешните от културно-исторически и методологически позиции двусъставни етноними „гето-даки", „трако-даки", „трако-мизи" и „дако-мизи", пряко свързани с населението на Карпато-Дунавския басейн (вкл. и Добруджа) в предримската епоха. Достатъчен е примерът с етнонима гети, познат на йонийската логографска школа и особено на Херодот още от края на 6-ти и средата на 5-и век пр.Хр. Всъщност даките за пръв път се споменават в историческата традиция у Гай Юлий Цезар и Страбон, т. е. около и след средата на 1-и век пр.Хр. и епохата на Октавиан Август. В хода на изложението чрез интердисциплинарния анализ (особено извори и езиковедски анализ за археологическите култури) са аргументирани културно-историческите термини „Микенска Тракия", „Орфическа Тракия" и „Тракия Понтика". Извършен е интердисциплинарен анализ на ранните топоними в гетските територии, като „полисите" Кабасос, Кардесос, Агесос и Лариса с тяхната относително точна локализация. Според някои археолози от и след средата на II-ото хил. пр.Хр. Добруджа е била неотменна част от егейско–раннотракийския културен кръг.

Във **втората глава** (4.2.), чрез солидни археологически аргументи, включително и от подводни археологически проучвания и съответните публикации, се подчертават оживените икономически и социално-политически контакти на културите от западния бряг на Понта, включително и Добруджа, с източносредиземноморския свят от и след средата на II-ото хил. пр.Хр. Достатъчен е примерът със медните слитъци с форма на бича кожа, транспортирани от Източното Средиземноморие в Пропонтида (Мраморно море) и Понта (Черно море), вероятно и с тракийски кораби, което добре се свързва с прочутия фрагмент у Диодор за таласократията на траките в епохата след Троянската война.

Внимание е отделено и на т.нар. Хиперборейски диагонал. Проследени са и отделните металургични центрове, които безспорно са задоволявали естетическите изисквания и политико–религиозните представи на все още анонимните гетски династически домове с техните предводители – полулегендарни царе–жреци от епохата на късния бронз. Добър пример за подобно твърдение са и публикуваните и многократно интерпретирани антропоморфни паметници на царе-жреци от края на II-ото хил. до към 6-и век пр.Хр. в гетските земи и съседните региони, включително и степна Евроазия.

Вече може да се смята за добре проучен от археологически и културно-исторически позиции и селищният живот в Североизточна Тракия с център Добруджа. Съществуващите етнокултурни взаимодействия са по-скоро по суша и море с Южна Тракия и Западна Мала Азия, отколкото със степите на североизток, без последните да бъдат сериозно пренебрегвани и подценявани.

В **третата глава** (4.3.) е разгледана специализираната литература, в която, вече от почти четири десетилетия са очертани основните етапи в развитието на общотракийската социална структура и демографското състояние на отделните микрорегиони. Същото може да се каже и за космогоничните представи в Тракия от и след епохата на полулегендарната Троянска война. Важното в случая е, че политико-религиозната същност на тракийското, а в частност и на гетското общество, потвърждава съществуването на една затворена система на представители на аристокрацията, посветена в тайнствата на култа, която е недостъпна за редовите членове на обществото. Може би най-добрият пример са изследванията на археолози и културни историци на един от най-консервативните обичаи – погребалния. Тук със сигурност най-добре проучена е мегалитната архитектура, включително и скалните гробници, примитивни хероони и светилища, свързани с местния соларно-хтоничен култ. Прочее, разпространението на многобройните мегалитни паметници все по-ясно очертава приобщаването на Североизточна Тракия с център Добруджа към Югоизточна и Югозападна Тракия с част от островите в Егея към една широка политико-религиозна общност от и след микенската древност. Нейното единство се потвърждава и от мита за хипербореите от кръга на Аполоновите вярвания, широко разпространен и дори много популярен в елинската писмена традиция около и след 7-и век пр.Хр. Всичко това убедително показва, че гетите са „регистрирани“ в елинската писмена традиция още преди 6-и век пр.Хр. с една стройноизградена политико–религиозна система, която, макар и частично, е отразена в етно-географските сведения на йонийските логографи и особено подробните екскурси на Херодот за Тракия и траките, включително и гетите, записани около средата на 5-и век пр.Хр.

В **четвъртата глава** (4.4.) подробно са анализирани сведенията в писмената традиция и особено Херодот за антроподемона (богочовека) и по-точно за бога Залмоксис/Салмоксис с другото име/прозвище Гебелейзис. Важното в случая е, че анализът на подробната информация у Херодот потвърждава хипотезата за принадлежността на царските династически домове от Североизточна и Югоизточна Тракия към единен политико-религиозен кръг. Подробно са анализирани и интерпретирани сведенията за човешките жертвоприношения при гетите, апсинтите и астите. Възприема се тезата на Д. Попов, че в случая информацията в писмената традиция от Хеланик и Херодот до патриарх Фотий (858–867 год.; 877–886 год.) и лексикона Суда (10-и век) потвърждава соларно-хтоничната характеристика на култа към Залмоксис и същевременно подсказва особената почит към това върховно гетско божество, особено в кръга на аристократическия елит на посветените в сакралните тайнства. Изглежда дори и на Платон, както личи от диалога му „Хармид“, е била известна или поне понятна семантиката на гетската религиозна доктрина, а също така и сигурните етнокултурни и политико-религиозни връзки между Североизточна и Югозападна Тракия. Прочее, подробните екскурси у историка и географа Страбон, творил в златната епоха на Октавиан Август, също потвърждават сигурната връзка между религиозната, законодателната и политическата власт, естествено съсредоточена в ръцете на единствено възможния законен представител – местния цар–жрец, който впоследствие в края на живота си ще поеме пътя към обезсмъртяването/безсмъртието.

В **петата глава** (4.5.) са разгледани богатите и динамични етапи от развитието на раннożeлязната епоха в Североизточна Тракия, които много добре се илюстрират чрез откритите и многократно интерпретирани в специализираната литература съкровища – Бързица, Михалково, Фокору или златната диадема от Царев брод, които подсказват пряка връзка и дори традиционализъм в изкуството и естествено в политико-религиозния живот на Микенска/Орфическа Тракия.

Специално внимание е отделено на продължителната дискусия в специализираната книжнина за наличието на т.нар. трако/гетско-кимерийска общност. След великолепната книга на колегата А. Иванчик дискусията поне засега трябва да се смята за приключена в полза на твърдението, че кимерийците/кимерите нямат нищо общо с историята и културата на Североизточна Тракия през 7–6 век пр.Хр., включително и по западното крайбрежие на Понта/Черно море.

В **шестата глава** (4.6.) е разгледан периодът на гръцката колонизация. Тази част е писана преди повече от 20 години от покойния ми учител проф. В. Велков. В нея е обърнато внимание на особеното място на йонийския Милет, чиито ойкисти са създали Истрос, Томи, Одесос и Дионисополис/Круной, като само Калатис е бил с дорийски произход. Още поважно в случая е, че Тиризис (дн. нос Калиакра) е бил преди елинистическата епоха тракийско селище.

Към тази глава, в **Addendum 1** (4.6.2.), се разгледани накратко най-важните археологически материали и някои обобщаващи монографии и студии за градовете по Западния бряг на Понта от устието на Истрос до източния Хем, които покриват гетската племенна територия в предримската епоха. Съвсем накратко е разгледана и една важна археологическа находка – добре запазен храм, изсечен в скалния масив на „Големия остров“ в Дуранкулак, проучен през 1991–1996 год. от екип, ръководен от Х. Тодорова. По всичко личи, че този храм, най-вероятно посветен на Кибела, е бил в рамките на хòрата на Калатис и е функционирал от края на 4-и до към първата четвърт на 2-и век пр.Хр. Именно през раноелинистическата епоха градът е бил един от най-процъфтяващите центрове на икономическия, политическия и културния живот в предримска Добруджа.

Обзорът завършва с последното методологическо и културно-историческо изследване върху проблемите на гръцката колонизация, снабден с богата библиография, написана от колегата Цецхаладзе (G. Tsetskhladze, Leiden – Boston, 2006).

В **седмата глава** (4.7.) е разгледана Добруджа като безспорен център на Североизточна Тракия, който, около и след средата на 6-и век пр.Хр., навлиза в нов етап на културно-историческо развитие и на военнополитическа консолидация, довела до създаването на солидни държавни обединения, оставили трайни следи в тракийската политическа история. Вече със сигурност може да се потвърди функционирането на няколко центъра на гетския държавнополитически живот в обширните територии на дн. Североизточна България, включително Лудогорието, Добруджа и земите на север от Дунав.

Очевидно не е случайно, че по време на европейския поход на Царя на царете Дарий I срещу скитите (около и след 515 год. пр.Хр.) гетските династи били единствените, които оказали съпротива. Част от гетските ефективи, предимно конници, впоследствие били използвани срещу скитските конни номади според изричната информация на Херодот.

Специално внимание е отделено и на продължителната дискусия в специализираната литература за взаимодействията и взаимовлиянията на сходните скитско и тракийско, в частност гетско изкуство. Постепенно, но достатъчно сигурно се налага мнението, че гетското изкуство, очевидно и поради нуждите на царската идеология, включително и от ахменидската традиция, е било не само оригинално и автономно, но към края на 5-и и 4-и век пр.Хр. е оказвало влияние на скитското.

Към края на 6-и и първите десетилетия на 5-и век пр.Хр. вече излезлият от анонимност одриски династически дом в лицето на първия си известен владетел Терес разширил политическото си влияние на север-североизток от устието на Дунав, което подсказва, че гетските династи са били поставени под някаква форма на военнополитическа зависимост от одрисите. Те обаче останали полуавтономни, тъй като били необходимият местен съюзник срещу евентуалната скитска инвазия на юг от Дунав.

Около 480–470 год. пр.Хр. се датира политическото убийство на скитския владетел Ариапит, станал жертва на заговор, организиран от царя на агатирсите Спаргапит. Тези сложни политически отношения между агатирси, гети, одриси и скити имат своето логично продължение, довело до сключването на мирен договор около 450 год. пр.Хр. между сина и наследника на Терес – Ситалк и скитския цар Октамасад.

Все още анонимният царски дом на гетите бил привлечен за съюзник на могъщия Ситалк за дълго уговаряния и подготвян поход срещу Македония с Халкидика през първите години на Пелопонеската война (есента на 429 год. пр.Хр.). Първо Тукидид, а след него Диодор и накрая късният Йордан изрично отбелязват, че сборната тракийска армия наброявала 150 хиляди (?), като една трета от тях била конница – най-многобройни от тях били одрисите, а след тях – гетите. Очевидно гетските наемници са били високо ценени по време на общоелинския конфликт, та две хиляди от тях са били привлечени в армията на наследника на Ситалк – Севт I, за да вземат участие в обсадата на Кардия, и след прилагане на военна хитрост, т.нар. стратегема, унищожили изпратените в помощ на града отряди от атински хоплити и моряци през 411 год. пр.Хр.

Специално внимание е отделено и на многобройните археологически паметници от края на 6-и и 5-и век пр.Хр., които потвърждават извода за принадлежността на гетските земи с център Добруджа към източносредиземноморския етнокултурен кръг. От друга страна, наличието на силни държавнополитически обединения в Тракия и Гетика обуславят наличието на богата аристократическа прослойка, която е разполагала със злато, сребро и скъпи дарове, за да потвърди и наложи върховната си власт. Именно тогава настъпила епохата на тракийските съкровища от 5-и и 4-и век пр.Хр.

Необходимото внимание е обърнато и на общата картина на селищния живот в Североизточна Тракия – неукрепените селища, некрополите към тях, градища, някои от тях условно наречени с термина „полис“, силно укрепени селища в съответния регион, някои от които са били резиденции на местни династи. Достатъчен е примерът с превземането на две значителни крепости по време на похода на Марк Лициний Крас в 29/28 год. пр.Хр., едната от които била резиденцията Генукла на владетеля Зиракс. Най-добрият пример обаче е столицата – резиденция на големия гетски владетел Дромихайт – Хелис, която някои изследователи локализират в района на Сборяново, Исперихско. Тази резиденция позволява да се реконструира една достатъчно ясна картина на гетския икономически живот, сигурен център на местна династия от последната четвърт на 4-ти до към средата на 3-и век пр.Хр.

В **осмата глава** (4.8.) е разгледана политическа история на ранноелинистическата епоха. Вече може да се смята за достатъчно сигурно, че през 4-и и началото на 3-и век пр.Хр. в земите на дн. Добруджа е функционирал един от значителните центрове на военнополитически живот в европейския югоизток.

В подробности са дискутирани съществуващите хипотези в специализираната литература, свързани с етнокултурните взаимодействия в района, отношенията на гети – трибали и скитското военнополитическо присъствие на юг от Дунав по времето на техния владетел Атей. В сложната дипломатическа и военна ситуация през 340–339 год. пр.Хр. гетските династически домове (особено този в района на делтата на Дунав и този в близост до източния Хемус/Стара планина, предвождан от Котела) играят важна роля, особено след намесата им в неизбежния сблъсък между агресивния македонски владетел Филип II и Атей.

Същото може да се каже и за динамичните военнополитически събития четири години по-късно, когато през пролетта и лятото на 335 год. пр.Хр. синът и наследник на Филип II – Александър III, впоследствие с основание назован Велики, предприел мащабна операция в Югоизточна Европа. След като пресякъл голяма част от Тракия, той достигнал земите на трибали и гети, като дори, макар и за кратко, преминал на север от р. Дунав в района на долните течения на реките Олт – Арджеш. Гетските земи станали арена на активни военни действия по време на назначения от Александър Велики стратег Зопирион, който предприел неуспешен поход на север чак до Олбия и впоследствие загинал някъде в Гетика, по-скоро на север от делтата на Дунав, някъде между 329/328 и 325 год. пр.Хр.

След 323/322 год. пр.Хр., когато Лизимах получава като „наследство“ част от Югоизточна Тракия и част от крайбрежието на Северна Егеида, гетските династи отново вземат участие в конфликтите между диадохите. Така през 313/312 год. пр.Хр. те оказали подкрепа на противопоставилите се на Лизимах западнопонтийски градове начело с Калатис, „подплатена“ и от щедрата финансова и военна подкрепа на големия му противник Антигон Монофталм.

Вероятно около 305/304 год. пр.Хр., когато диадохите официално се провъзгласили за базилевси/царе и по този начин окончателно бил сложен краят на „единната“ империя на Александър III Велики, в земите на север от Източния Хемус също настъпили неизбежни промени. Именно тогава начело на един от гетските династически домове застанал Дромихайт. Неговият военнополитически потенциал очевидно бил внушителен и първата му, макар и несигурна, намеса в поредния конфликт между диадохите е била през пролетта на 301 год. пр.Хр., завършила с поражението и смъртта на най-могъщия от тях – Антигон Монофталм.

Анализът на писмената традиция позволи на специалистите, въпреки и досега съществуващата полемика, да датират войната или двете войни (?!) на Лизимах с Дромихайт през 292 год. пр.Хр. Те завършили катастрофално за диадоха, който дори попаднал в гетски плен. Анализът на писмения, археологическия и нумизматичния материал дава относително верен отговор относно границите на гетската държава при Дромихайт, както и почти сигурните дипломатически и политически контакти с одриския владетел Севт III с цел успешно противодействие срещу силния, особено след 301 год. пр.Хр., Лизимах.

В **деветата глава** (4.9.) е разгледано политическото развитие през 3–2 век пр.Хр. – държавата на Буребиста. Богатият археологически материал от средата и втората половина на 3-и век пр.Хр. потвърждава сигурния исторически извод, че въпреки някои сътресения, гетските династически домове са поддържали активни дипломатически и военнополитически контакти както със съседните „полиси“ по западнопонтийското крайбрежие, така и със скитите. Монетните емисии с името на басилевса Москон в района на Добруджа, с вероятен център Тулча от около средата на 3-и век пр.Хр., и на басилевса Акросандър след втората половина на същия 3-и век пр.Хр. към устието на Дунав или на изток от Днепър също са доказателство за стабилните политически позиции на гетските династи през настъпващия хаос в епохата на епигоните. Най-добрият пример е известието на историка на 3-ти век пр. Хр. Филарх от Атина, който описва богатствата и духовната възвишеност на царя на кробизите Исант. Без съмнение династическият дом на кробизите е имал солидни икономически и политически позиции в земите от двете страни на Източен Хемус дори и при келтското царство на Кавар.

Достатъчно силен е бил и гетският династически дом в непосредствена близост до Истрия. Един добре запазен декрет от града описва сложните икономически и дипломатически отношения с владетеля Залмодегикос около 200 год. пр.Хр.

Друг надпис, също от Истрия, с датировка ок. 180 год. пр.Хр., пресъздава сложните дипломатически и военнополитически отношения на града с архонта Золтес и басилевса Ремакс, с които се ангажирал заслужилият почести жител на града Агатокъл, син на Антифил. Възможно е споменатият Золтес да е бил политически наследник на Залмодегикос, а Ремакс да е контролирал региона по левия бряг на Дунав, на изток до устието на Днестър.

През 2–1 век пр.Хр. етническата картина в Добруджа е доста пъстра, но наличието на скитско население е доловимо само от монетосеченето на техни владетели с неуточнена хронология. Става дума за откритите в Добруджа монети на владетелите Канит, Тануза, Хирасп, Акроза, Сариа и Аелис, сечени в Томи, Одесос, Калатис и Дионисопол. Относително точно може да се датира управлението на Сариак поради надписа от Тиризис, публикуван от М. Лазаров и допълнително коментиран в Корпуса на гръцките надписи, в том V на Г. Михайлов. В него се описват събитията, свързани с привличането на бастарните за съюзници на македонския владетел Филип V с посредничеството на Сариак между 183/182 и 179 год. пр.Хр. Последната година е сигурна, тъй като тогава Филип V е наследен от неговия син и последен владетел на древна Македония Персей (179–168 год. пр.Хр.).

Каквито и да са спорните моменти, свързани с монетосеченето и хронологията на скитските царе в колониите на Добруджа през 2–1 век пр.Хр., те не могат да бъдат използвани като сигурно доказателство за тяхната икономическа и политическа хегемония в района.

В сложната и противоречива политическа обстановка на Балканите преди средата на 1-и век пр.Хр. в североизточната част на Тракия се интронизирал Буребиста, създал силно държавно обединение, с което трябвало да се съобразява и късната Римска република. Съвсем естествено към неговата личност интерес проявили античните историци от Страбон до късния Йордан от средата на 6-и век. Епиграфският материал допълва сведенията за Буребиста. Сред тях особена стойност има декретът в чест на Акорнион, посетил гетската резиденция Аргедава или Саргедава/Заргедава. Локализацията на топонима е практически необозрима и е от Трансилвания и Банат до Северна Добруджа в хòрата на Истрия, откъдето е известен надпис с името на града Аркидава от времето на император Марк Аврелий (161–180 год. сл.Хр.). Според последните проучвания Аргедава е бил близо до Дионисополис. Безспорно Акорнион е бил дипломатическият посредник през лятото на 48 год. пр. Хр. между Буребиста и Помпей Велики, като последният е признал политическата хегемония на гетския владетел от Олбия до Месамбрия преди решителния сблъсък с Гай Юлий Цезар в битката при Фарсала през юни 48 год. пр.Хр. По всичко личи, че войните на Цезар между 48 и 45 год. пр.Хр. са лишили одриския или астейския (?!) царски дом от римска подкрепа, от което се възползвал Буребиста. Краят на управлението на могъщия цар на гетите трябва да се датира между 44 и 42 год. пр. Хр., когато Октавиан и Марк Антоний влизат в решителен конфликт с убийците на Юлий Цезар – Брут и Касий в битката при Филипи (август 42 год. пр.Хр.). Предполага се, че политически наследник на Буребиста бил цар Котисон (Косон по монетни емисии) от тридесетте години на 1-и век пр.Хр.

През 29/28 год. пр.Хр. проконсулът на Македония Марк Лициний Крас имал за съюзник гетския династ Ролес, който резидирал около Дуросторум (Силистра) и участвал в победата над гетския династ Зиракс. Известно е и името на гетския владетел Диком, съюзник на Марк

Антоний преди битката при Акциум през 31 год. пр.Хр., оказала се фатална за тогавашния хегемон на Изтока.

За около дванадесет години бил окончателно завършен процесът на създаване на провинция Мизия с императорски наместник Гай Помпей Сабин, а със сигурност до петнадесет години Добруджа попаднала под траен римски политикоадминистративен контрол.

В дял пети „**Добруджа през периода на римското владичество (I–III век сл.Хр.)** се описва историята на гетите, които упорито са се съпротивлявали на римските завоеватели и били сломени след сурови борби и големи жестокости. На този отпор и някои други факти от подобен характер се дължи и сравнително късното включване на Добруджа в римската провинциална система.

Добруджа е една от последните области на Балканите, които влизат в състава на Римската империя, респективно в римската провинция Долна Мизия. Докогато съществувало самостоятелно тракийското царство, т.е. до 45 год. сл.Хр., тези земи били поставени под неговата защита и контрол. Установяването и стабилизирането на римските административни, икономически и културни форми в тях се осъществило едва в края на I-и и началото на II-и век при управлението на император Траян. По това време било ликвидирано самостоятелното дакийско царство северно от Дунава и била осигурена границата по долното течение на реката и в нейната делта.

През II–III век се създали благоприятни условия за развитието на селищен живот и за по-висока организация на икономиката на тази област. Те били резултат от навлизането на по-развитите робовладелски производствени отношения. Всичко това обусловило процъфтяването на различни форми на градски живот, които през предишния период не били познати в Добруджа. Градските центрове възникнали и се развили в районите, които предлагали най-добри природни и икономически условия, а именно по черноморското крайбрежие, където отдавна вече съществували елинските градове, по течението на р. Дунав и понякога във вътрешността на областта, предимно като кръстопътни средища. Характерна особеност на селищния живот в Добруджа е развитието на извънредно голям брой села, имената на които в много случаи са известни. Техните жители били главно от средите на местното население, което въпреки романизационните процеси запазило етническия си облик.

Броят на чисто римския тип селища – муниципии и колонии, населени предимно с римски граждани, бил ограничен. В Добруджа въобще не била основана колония и покъсно никой от градовете не бил издигнат до този ранг. През II-и и в началото на III-и век били оформени четири муниципии. Позначителен бил броят на ветераните и други преселници, дошли главно от балканските и източните провинции, които в преобладаващата си част станали собственици на средни поземлени владения – една форма на земевладение, която получила широко развитие в Добруджа. Повсеместното разпространение на култа към Тракийския конник и особено големият брой на безписмените вотивни паметници позволяват да съдим, че по-голямата част от местното население принадлежала на тракийския етнос.

Около средата на III-и век, към 238–268 год., Добруджа пострадала сериозно от първите варварски нашествия на Балканите. Опустошени и разрушени били много села и поземлени имения, пострадали и редица градове. Тези нашествия довели до значителни промени в етническите отношения и сложили своя отпечатък върху етническия облик на местното градско и селско население.

В резултат на проведените в общодържавен мащаб административни и политически реформи Добруджа била превърната в самостоятелна провинция под името Скития. Тя станала крайъгълен камък в организацията на защитата на Балканския полуостров и всъщност била част от хинтерланда на Константинопол, новата столица на Източната Римска империя. Река Дунав отново се превърнала в държавна граница и това извънредно много засилило военностратегическото значение на Добруджа. По дунавското крайбрежие възникнали многобройни кастели, а старите градове усилили стените си. Подсилени били и крепостите на черноморските градове, чиито пристанища имали много важни функции за поддържане на връзките на Добруджа с другите центрове на държавата. Укрепва се и се поддържа пътната система.

Християнството прониква сравнително рано в Добруджа. За неговото широко разпространение и силно влияние можем да съдим от многото известни имена на епископи в Скития, от откритите голям брой църковни сгради, от сведенията за местни мъченици, както и от многобройните данни в агиографската литература.

Въпреки силната си и добре организирана отбранителна система Добруджа пострадала много от избухналото през 376–382 год. въстание на вестготите, предизвикано от прекомерната експлоатация на държавните и военните органи. Някои от хунските нашествия също нанесли щети на областта, макар и в по-малка степен. Положението продължило да се влошава и през VI-и век от многобройните нашествия на славяни, прабългари и авари. Тези нахлувания нанесли сериозен удар върху производствените сили, ликвидирали формите на античната култура, довели до съществени промени в етническия облик. Обезлюдени били широки райони, които се заселвали от „варварски“ преселници – карпи, готи, хуни, сармати, а по-късно от славяни и кутригури. Старото население, което отдавна вече не било еднородно, също оредявало. През изтеклите векове в Добруджа освен старото тракийско население отдавна живеели преселници от най-различен етнически произход, привлечени от благоприятните жизнени условия. Голям бил броят и на задължително доведените военни лица, които постепенно влизали в брак с местните жители и оставали като уседнало земеделско население. Този процес водел до загубване на първоначалната етническа принадлежност, а имената в повечето случаи имали традиционно значение. Оформило се едно много смесено провинциално население, типично и за другите балкански тракийски провинции, което непрекъснато се варваризирало, особено през периода V–VI век.

Старата антична култура постепенно изчезвала, но нейните традиции продължавали да съществуват, пречупени през призмата на християнството, т.е. извършвал се един естествен процес, който се наблюдава и в другите балкански земи; изчезвали и се променяли античните форми в областта на икономиката, политиката и културата. Наблюдава се едно непрекъснато обедняване на материалната култура във всички сфери с изключение на паметниците, свързани с християнската църква и култ. Античната традиция се запазила най-добре и най-лесно се проследява в областта на крепостното строителство. Силните крепостни стени, издигнати съобразно изискванията на съвременната фортификационна техника, давали сигурна защита на най-големите градове в Добруджа, като Дуросторум, Трезмис, Тропеум Траяни, Дионисопол, Томи и Истрос. В самия край на VI-и век крепостната система на Томи издържала една продължителна и тежка аварска обсада. Поддържането и укрепването на отбранителната система в Добруджа се диктувало от интересите на Византия, тъй като тази област заемала възлово положение в защитата на империята.

Тази област успяла да издържи ударите на много последователни нападения и животът в редица по-големи селища може да се проследи по археологически данни и монети докъм 40-те години на VII-и век. Първата половина на VII-и век е именно онзи период, през който мощните нашествия на славяни, авари, прабългари и някои други племена сломили защитата на границата и разрушили много селища. В някои от тях животът безвъзвратно изчезва, а в други след известно прекъсване отново се появява, но вече в рамките на новите икономически и обществени условия на българската държава.

В писмената традиция за Добруджа и с точно датирани археологически находки от тези земи VII-и век е отразен много слабо. Сведения за нея се появяват едва към последните две десетилетия на века, когато тук се създава българската държава. Новата държава възниква в една област със следи от големи разрушения на античната материална култура и силни антични традиции, в която оцелялото население било много смесено и варваризирано, а останките от старото антично население били почти изчезнали.

Summary

HISTORY OF DOBRUDZHA Volume 1

The end of 20th and the beginning of 21st c. have been marked by a drastic rise in global temperature, which has already caused several severe ecological disasters – droughts and famine in Africa, major forest fires, floods, landslides, hurricanes, tornados, glacier melting, increasing world sea levels, erosion etc. The causes of climate warming have been a subject of intensive scientific research all over the world, which has led to surprising results. It has emerged that although we are living in a period when the temperatures and the concentration of carbon dioxide and methane in the atmosphere should be decreasing (as it always has towards the end of the interglacial periods), nowadays they are increasing. This is due not only to harmful emissions discharged into the atmosphere by cars and industry, but also to the huge number of the Earth's population. Over 7 billion small *human heaters* warm it, cooking, heating, breeding livestock, cultivating and fertilizing the soil, creating rice–fields, cutting down the forests etc.

Sounding of the Arctic and Antarctic glaciers have enabled the reconstruction of the Earth's climatic prehistory. Today we are aware that global climatic changes also happened in ancient times and they left notable marks on the development of ancient civilizations. It is time to stop neglecting the paleoclimatic phenomena and include them as a major, actual, historical factor in archaeological studies. High on the agenda is the correlation of paleoclimatic data with archaeologically attested events, in order to recognise the effect of the paleoclimatic alterations over the particular environment inhabited in ancient times.

The recently obtained data from soundings of Camp Century, GRIP, GISP2, RENLAND and North GRIP from the Greenland glaciers are of essential importance for the reconstruction of the ecological setting, which prehistoric societies lived in. At present, they are the most accurate climatic calendar we know. The accumulated results throw light upon the development of global climate throughout the millennia. In addition to this information is the data from the VOSTOK and EPICA Antarctic soundings along with those from the ocean bottom at the North Pole. Together they reveal a clear and precisely dated picture of the climatic course through hundreds of thousands of years. Variations of world sea levels are linked to global temperatures and the related glacier melting. These fluctuations vary from –130 m below present ocean level (regression phases) to +3.5 m above present levels (transgression and ingression phases), which has considerably changed the coastal outlines. When the Black Sea level receded –30 m below, it lost the connection with the World ocean and became an inland lake. At that time, the present shelf was a vast land mass, where thick layers of loess drifted, intersected by the rivers, whose marshy deltas were situated far South. Towards 10 000 BC the end of the latest glacial period arrived, and the Black Sea level slowly began to increase. Circa 7500 BC its connection to Sea of Marmara was reestablished and also that to the World ocean. The Alps–Carpathian mountain range is the main European climatic barrier. It also determines climate on the Balkan Peninsula. South and North of it the climate is generally diametrically opposed: the hot and dry South corresponds to the warm and humid Northern climate. This appears very clearly in the pollen diagrams.

Dobrudzha is part of the North–Western Black Sea climatic region. Being exposed to the North and North–East, the arid Dobrudzha has always been particularly sensitive to climatic alterations. Whenever considerable cold spells, heat or long lasting droughts occurred here, they easily led to ecological disaster, which directly affected the archaeological evidence.

Global warming after the glacial period at first had a favourable effect on the ecosystems. With the constant rise in temperatures, this effect moved South–North and was followed by zones of higher and higher temperature rates, bringing droughts and ultimately severe ecological disaster and cultural collapse.

Regretfully, until recently, this crucial factor did not receive the proper attention, and archaeological dearth's resulting from eco–catastrophes were frequently ignored or misinterpreted as *invasion* consequences. However, invasions also have their causes which usually turn out to be in the base of climatic origin.

Some examples of ecological catastrophes from recent history, throw light upon the scale of such events in ancient times. Of significance for Dobrudzha are two studies concerning steppe regions, similar to Dobrudzha, beyond Europe i.e. a study of the Mongolian steppes spanning the past 700 years and showing the connection between higher temperatures, droughts, sandstorms and human migrations.

We find another piece of interesting information in the Turkish archives. It concerns the droughts which affected the steppe–like regions of Anatolia during the last decades of the 19 c. For instance, in only two years during the 1873–1874 drought in the Ankara region 97% of sheep and 81% of goats died. Of 52000 people, 7000 left the region and 20 000 died of starvation. In Turkey as a whole during these two years starvation claimed the lives of more than 100,000 people. These accounts suggest that the food reserves of the prehistoric population would not have been sufficient for more than two season sickles.

Even in the 20th c., the drought of 1993–1994 brought Bulgaria to the brink and created the need for grain imports. The aforementioned drought of 1873–1874 obviously affected Europe as well as the year–ring homogeneity of synchronous Spanish and Scandinavian trees indicates.

We possess conclusive evidence of at least three severe ecological crises during the post–glacial period. The first one called the *Event 8.2* is related to the *Short Neolithic ice age* (6500–5900 cal BC), when the warm Gulf Stream disappeared, Europe got cooler, and in the South the temperatures rose significantly, resulting in long–term droughts. The flourishing local Neolithic cultures perished, and the surviving population evidently withdraw to coastal lands, where enough moisture, drinking water, fish, and grassing were present.

At that time on the Balkan Peninsula, at the border between the hot South and the cold North, a secondary *fertile crescent* formed. A specific and very favourable ecological climatic niche appeared – protected from the Northern cold by the Carpathians, South of which plentiful rain fell. Of course, the climate here was moderate and more importantly humid enough, i. e. suitable for agriculture and stock–breeding. The area concerned covered Thessaly, Macedonia, the Central–Balkan region as far as the Iron Gates on Danube, Transylvania, the foothills of North Bulgaria, etc. Thus the arriving Anatolian Early–Neolithic population initially settled exactly in these territories, which started the Neolithisation of Europe. Being cooler and exposed to the North Dobrudzha, Muntenia and Thrace were not in the climatically favored part of the peninsula, which delayed their neolithisation by several centuries.

After the reappearance of the Gulf Stream around 6000/5800 cal BC the European climate slowly began to warm. From a global perspective the temperature course was as following: from 6 000 to 5400–5300 cal BC, it rose drastically, to such an extent that the Subpluvial Neolithic cultures in the Sahara region died. Between 5 300 and 5200 cal BC temperatures mildly dropped, only to increase substantially between 5 200 and 4700/4600 cal BC, leading to ecological catastrophes and cultural collapse in the Southern, Mediterranean and Submediteranean parts of Europe. In the Balkan Peninsula, towards 4600 cal BC, the Early Copper Age cultures in the Northern Aegean, Thessaly, Albania, Macedonia and along the courses of the Struma, Mesta and Vardar rivers perished. Temperatures continued to increase and eventually, ca. 4200 BC cal BC, caused a colossal ecological catastrophe and total cultural collapse in the North–eastern steppe and semi–steppe part of the Balkan Peninsula, including Dobrudzha. This was the culmination of the post–glacial climatic maximum, which lasted till 3500–3400 cal BC, when the highest level of the world ocean level was reached (+3 m). After 3400 cal. BC a new global temperature decline occurred which lasted till 2600/2500 cal BC. Another temperature peak followed, lasting until ca. 2200/2000 cal BC, which brought a new crisis on the Balkans. The high temperatures continued, with slight variations, until 1650 cal BC (interrupted by a brief decline around 1800 cal BC). After 1650 cal BC, a gradual increase began, culminating around 1250 cal BC, followed by rapid drop ca. 1150 cal. BC. Another slow rise ensued which culminated in a temperature climax ca. 200 cal BC.

Depending on the aforementioned global temperature course, each of the local ecosystems reacted in a specific way. The Balkans and Central Europe usually showed diametrically opposed climatic patterns: the hot South collapsed, while Central and Northern Europe thrived.

The Prehistory of Dobrudzha

The prehistory of Dobrudzha is the longest period of this region's history. It spans from the first evidence of human presence to the beginning of Greek colonization.

Over hundreds of years, there were glacial and interglacial periods succeeding each other. In the glacial periods, Dobrudzha's steppes expanded far to the East on the shelf, which was loess covered land with rivers intersecting it. The Black Sea was an enclosed lake with sea level 70–100 m below the modern level. Dobrudzha was, in effect, a loess covered desert. In the late Palaeolithic it was sporadically visited by small numbers of Palaeolithic groups, who inhabited caves and temporary steppe camps. They provided for themselves by hunting, fishing and gathering. The material traces of their existence are not well researched. No conclusive Mesolithic sites are known.

After the end of the last glacial period and the Neolithic revolution in Asia Minor, towards the end of the 7 millennium BC, a Neolithic population from Anatolia settled on the Balkan Peninsula and formed a major secondary centre of Neolithisation, which marked the beginning of the Neolithic in Europe.

Due to its cool climate, Dobrudzha's Neolithisation began at a later period – towards the end of the 6 millennium. Around 5200 BC, a non–Neolithic, Epipalaeolithic population from the region of the Lower Danube settled there. They specialized in hunting wild donkeys – *Equus Hydruntinus*, but also were already practicing agriculture and stock breeding. This human group marked the onset of the Early Neolithic Hamangia culture. Four phases of development may be observed:

Phase I *Blatnica–Cocoaşe* – Late Neolithic A, with subphases – **Ia** *Blatnica* and **Ib** *Goloviţa*;
Phase II *Cernavodă A* – Late Neolithic B, with subphases – **IIa** *Cernavodă A* and **IIb** *Kragulevo*;
Phase III *Ceamurlia de jos* Early Chalcolithic, with subphases – **IIIa** *Ceamurlia de jos* and **IIIb** *Shabla*;
Phase IV *Durankulak VII* – middle Chalcolithic, with subphases **IVa** *Sava IV* and **IVb** *Protovarna*. This last phase of the Hamangia culture shows the gradual development into the late Chalcolithic Varna culture.

The Hamangia culture underwent a very dynamic development and created not only a serious demographic potential but also a remarkable cultural heritage, the culmination of which was in its 4th Phase – Durankulak VII, when the earliest human proto–civilization – The Late Chalcolithic Varna Culture took form.

This is well researched at the necropoleis of Varna I, Devnya and Durankulak, and linked with its predecessors – the **Hamangia** and **Sava cultures**. Their latest phases conclusively demonstrate the integration and gradual ongoing transition from Middle to late Chalcolithic. In the Middle Chalcolithic the integration processes are typical for the entire Northern part of the Balkan Peninsula. They led to the appearance of large Late Chalcolithic complexes. These processes are determined by the intense development of the earliest metallurgy and the distant connections conditioned by the demand for copper supplies.

I identified the Late **Chalcolithic culture Varna**, in the North–Western Black Sea area on the basis of the sunken coastal pile dwellings from the Varna lakes. It has been researched in the necropoleis Varna I and Devnya, the Durankulak settlement near the village of Draganovo (Dobrich district), in the III–IV horizons of the Big Island Tell near Durankulak, the sunken settlement from the end of the Chalcolithic in Sozopol's harbor, the Cernavodă tell on the bank of the Dunabe, and the La Ostrov settlement near Constanța, etc.

The Chalcolithic was a period of intercultural alliances on a huge scale, expanding throughout the territories of several of the preceding cultures. In South–Eastern Europe a vast complex Chalcolithic society emerged. The impulse that led to this phenomena should be found in the rise and the development of the earliest large metallurgical complex in the 5th millennium BC, described by E. N. Chernich as a **Balkan–Carpathian metallurgical province**. Within its limits there were several metal–production and metal–working centers, which produced articles of unalloyed pure copper–wedges, axes, chisels, awls, needles and decorations. Most of these objects are the earliest heavy metal tools used by man. They highlight the metallurgy emergence in general, which occurred towards the end of the Early Chalcolithic – around 4 650 BC.

Metal tools logically increased the efficiency of labour. They were also used as weapons and as symbols of high social status. Ore output and metallurgy were the earliest crafts in human history. They marked the second division of labour when the first independent crafts such as mining, metallurgy, and commerce became separated from agriculture. During the second half of the 5th millennium BC, the regions controlling the key commercial water transport routes developed quicker than the remaining territories. On the Western Black Sea coastline the Varna region and coastal Dobrudzha belong to this category. Towards the end of the Chalcolithic there was already a property and social differentiation among the population and a hierarchical social pyramid, led by chieftains. In the Varna I necropolis there is also a royal burial (grave 43), which illustrates the formation of the earliest family–tribal system.

In the second half of the 5th millennium BC, Dobrudzha was still at the core of the Balkan–Carpathian metallurgical province. The Varna metallurgical centre was primary for the region, and probably for all of South–Eastern Europe, in terms of both the scale of production and the casting technology applied when processing copper and gold. The amount of copper in the artifacts found in the Varna region alone amounts to circa 40 kilograms.

The most numerous gold finds are concentrated around Varna – 3100 pieces weighing over 6 kilograms. However, these finds originate from a limited number of burial complexes from the Varna I necropolis. In grave No 1 (male burial) the amount of gold is 1065 gr, in grave No 4 (male burial) – 1507 gr, grave No36 (inhumation) – 798 gr, and the royal burial, grave No 43 – 1520 gr Gold finds originate also from the necropoleis of Durankulak, Devnya and Sava.

The gold found in the Western Black Sea region is **the earliest worked gold in human history**.

One may therefore presume that in the area of the Varna lakes there were goldsmith workshops, which met both the requirements of the temples, and those of the people belonging to the newly formed upper social strata.

Prehistoric man from Dobrudzha was part of a complex exchange and delivery network that covered a vast territory. Its existence indicates a high level of social organization and the presence of trade structures.

The widespread presence of copper is a sign of the rapid metallization of the society.

The main sources of copper in this period were situated in the Eastern part of the Upper Thracian Plain (the most important source was the Ay bunar deposit, near Stara Zagora), on the Western Black Sea coast with a series of deposits in the region of Medni Rid, South of Bourgas, and in the Strandzha mountain. Obviously, the latter were under the direct control of the Varna metallurgical centre, while the raw material from Thrace was imported.

The community had a pyramidal patriarchal social structure, followed on a lower level by a small number of privileged women and children. In Varna and Durankulak the established social stratification gives us grounds to determine the Late Chalcolithic community of Dobrudzha and the **Western Black Sea coast as the earliest human protocivilization**.

The **patriarchal structure** of the society developed as early as the Early Neolithic, at the very beginning of the Hamangia culture. This suggests that it is much older, at least subneolithic and was brought to Dobrudzha by the first bearers of this culture. We possess no evidence of a matriarchal structure.

The current abundance of archaeological material illuminates the emergence of the aforementioned multi–regional Chalcolithic **complex society** which is of undisputed local origin. This also applies to the Balkan roots of early metallurgy.

The funerary customs of the Varna culture are bi–ritual. Separate burial rituals were practiced for males and females, which radically distinguishes them from the mono–ritual funerary practices of the Kodzhadermen–Gumelniţa culture. In the necropoleis of Durankulak, Varna and Devnya men were buried in an extended supine position, head orientated North. According to their rank and social status, a different and frequently significant amount of grave goods were placed – jewellery, numerous vessels for food and liquids, tools made of copper, stone and flint, and antler battle axes.

Women were placed in a crouched (foetal–like) position – hocker burials facing right, rarely left, also with head orientated to the North. They are accompanied by simpler grave goods – vessels and adornments, mainly made from Spondylus.

The pottery had been produced especially for the burials. The vessels are perfectly shaped and decorated but being ill–baked easily disintegrate and are hard to conserve. The typical funerary pottery, also characteristic for the synchronous necropoleis of the entire North–Eastern part of the Balkan Peninsula, is concerned. The burial rites typical for the Varna culture are not to be found, with a few exceptions, in the necropoleis of the Kodzhadermen–Gumelniţa culture.

Essential differences between the cultures of Varna and Kodzhadermen–Gumelniţa are also present in the architecture.

The excavations carried out over the entire area of the Big Island near Durankulak, district of Dobrich, between 1975–2007, gave us the opportunity to completely uncover a tell, whose III–VI building layers refer to this culture. The settlements were built in a distinct manner with orthogonal streets and elongated rectangular buildings orientated in the cardinal directions. The walls of the buildings have high stone structures, which are preserved in some places to a height of as much as 80 cm above the ground level. On top of them clay walls reached the roof level. The buildings were trapezoid or rectangular megarons in form with a porch facing South. The inner architecture was standard. Some of the buildings had two stories and the roofs were double–sloped. In the foundations of several structures traces of building sacrifices were found in the form of Spondylus adornments, bone figurines, etc.

The majority of economic activity took place in the porch of the megaron.

The profound social differentiation, established both in the Durankulak graves and in the simultaneous necropolis Varna I (especially grave 43), suggest a hierarchical social structure with an authority headed by a king (Varna, grave 43) and chieftains (Durankulak, grave 212).

A palatial–like building in Durankulak existed as early as the Middle Chalcolithic (VII building layer).

The remarkable prosperity in all fields of human activities during this period was due to several interlinked factors: the particularly favorable climate, and the coastal position of the area which enabled control of the **Copper road**. Copper was the main commodity circulating in commercial activities between the tribes. In the second half of the 5th millennum BC the coastal settlements had an advantage due to their control of the import of copper and the export of finished metal products.

At the end of the 5th millennum BC, circa 4200 BC, an ecological disaster on a great scale took place. The flourishing Chalcolithic settlement system in the North–Eastern part of the Balkan Peninsula ceased to exist. Settlements were incinerated and the thick network of more than 1 000 tells was brought to an end. This suggests a major demographic crash. Metallurgy, mining and agriculture also collapsed. One of the biggest interruptions in late prehistory in South–Eastern Europe is concerned. This great hiatus lasted for more than 1000 years and resulted in profound changes in the entire ethno–cultural system in this part of the world.

Regarding the following stages of Dobrudzha prehistory, the latest research illustrates that between the end of Chalcolithic and the beginning of the Bronze Age there was a millennium of severe ecological crisis spanning from 4 200 to 3 200 BC. The whole North–Eastern Balkan peninsula was deserted, and cultural degradation was colossal. I refer to this stage of crisis as a **transitional period from the Chalcolithic to the Bronze Age with two substages: Final Chalcolithic and Proto–Bronze Age** (NB: *In Romanian literature the term Proto–Bronze Age is used to define a different temporal period, which includes also the Bulgarian Early Bronze Age*).

The present state of research indicates the catastrophic events which occurred at the end of the 5th millennium BC cannot be explained any longer by the old and somewhat primitive theory of Maria Gimbutas of an early wave of steppe–nomadic people that invaded and destroyed the late Chalcolithic culture at the moment at which this culture had reached its zenith.

The ecological catastrophe gradually spread beyond regional limits and affected territories in which we have no evidence of steppe–nomadic presence, such as the Aegean, Strimon valley, Albania etc. This has created the need for a reappraisal of the true causes which triggered the cultural collapse, which ultimately prove to be climatic.

At the end of the 5th millennium BC, at the peak of the post–glacial climatic maximum, temperatures were significantly higher than present, and were constantly rising. At their culmination, around 4200–3400 BC, they had a disastrous effect on the ecosystem South of the Carpathian mountains. In steppe and semi–steppe regions, around 4200 BC, droughts and famine occurred. Huge fires scorched the forests, and river floods turned the plains into swamps. The glaciers melted and the level of the world's oceans, including the Black Sea, rose, immersing both islands and river deltas. The post–glacial ingression of the seas began (4000–3500 BC).

The ecological calamity spread from South to North. Around 4600 BC it affected the Aegean, Thessaly, the area south of the Rhodope mountains, Albania, etc., and by 4200–4000 BC impacted the region south of the Carpathian mountains. The settlement network perished along with its population. After 4200 BC Dobrudzha, North–Eastern Bulgaria, Muntenia and Thrace were completely deserted.

In the Balkan peninsula the collapse lasted for over 1000 years.

Around 3500 BC nomads from the Southern Russian steppes arrived in the depopulated Danubian Dobrudzha. Small population groups are concerned, bearers of the late phase of the Cucuteni–Tripolye culture, or related tribes. This arrival clearly affected the subsequent ethno–cultural development of the region during the Bronze Age, but unfortunately its effects have not yet been researched.

Along the Danube river the aforementioned steppe tribes came into contact with the bearers of the *Scheibenchenkel* complex. As a result of the interaction between these two ethno–cultural components in the lower Danube region, the Cernavodă I culture (3500–3400 BC) appeared. With its successor – the Cernavodă III–Baden–Boleraz (3400–3200 BC) culture, they span almost the whole second half of the 4th millennium BC. The end of these two cultures marks the conclusion of the Transitional period in the Bulgarian chronological system.

In Dobrudzha we have traces indicating the presence of another early steppe population – the so called *stone scepters* depicting stylized horse heads. One of these scepters has been found in a tumulus near the Casimcea river, and another originates from the Decea Mureşului necropolis. The same depiction is found on a bone spoon from Sozopol. In South–Eastern Europe there are a significant number of similar finds. The most eastern and southern finds come respectively from the Azovian steppes and Macedonia. From a non–tumulus ochre grave near Kulevcha village (Shumen district) a comparable object was found along with a Tripolie vessel. Stratigraphic data dates these scepters to the time of the Cucuteni A4 – Tripolie B1 final. Therefore they appear after 4200 BC, following the collapse of the Late Chalcolithic settlement network, so they could not have been the cause of it.

The beginning of the Early Bronze Age should be determined around 3200/3100 BC and the end (which also coincides with the beginning of the Middle Bronze Age) towards the end of the 3rd millennium BC.

The periodization of the Bulgarian Bronze Age is as follows:

Early Bronze Age – 3200/3100–2200/2100 BC with 3 phases:
Early Bronze Age I – 3200/3100–2600 BC
Early Bronze Age II – 2600–2400 BC
Early Bronze Age III – 2400–2200/2,000 BC.
Middle Bronze Age – 2200/2000–1600 BC
Late Bronze Age – 1600 – the middle of 11th century BC

Dendrochronological research on Early Bronze Age tree trunks originating from Varna, Kiten and Sozopol confirms the above chronology. In the Early Bronze Age phase I the area of Dobrudzha may be divided into 3 parts:

- On the banks of the Danube there were settlements with a permanent population practicing agriculture and stock breeding – bearers of the **Cernavodă II–Folteşti culture**.
- Characteristic for the Black sea coastline is its Southern variation – the **Cernavodă II–Ezerovo culture**, of which a number of coastal pile–dwellings are known.
- The Steppes were occupied by nomadic groups of the **Yamna culture (Pit grave culture)**.

We possess a limited amount of information about the Yamna culture. The population was not settled, so no traces of lasting activities have been found. Only a dense tumulus network is present.

At the very end of the 4th and the beginning of the 3rd millennium BC the bearers of the Yamna culture settled permanently in Dobrudzha, Muntenia, North–Eastern Bulgaria and Thrace.

From this time Dobrudzha became part of **the steppe Yamnaya complex** society which is of for centuries. Its territory included the lands from the Ural to Azovian steppes and the whole North–East of the Balkan peninsula. The representatives of this culture brought their stock–breeding, nomadic economy along with the remaining features of the culture. In Dobrudzha they united to form its Southern variant.

The numerous tumulus necropoleis are situated on high terrains across Dobrudzha, with particularly high concentrations along the Black Sea coast, North of Varna. The tumuli are low, frequently with an ellipsoid form, and bear marks of wind erosion on the Northern side. They tend to form groups or are situated in long lines, following the terrain. Unfortunately a large number of the smaller tumuli have been destroyed by ploughing. A large necropolis consisting of 47 tumuli is located north of Vaklino village (Dobrich district). Only 16 of them can still be seen on the surface. There is information about similar necropoleis near Hadzhien, Dervent, Constantsa etc.

The number of Bronze Age tumuli in Southern Dobrudzha alone is estimated roughly between 4000 and 5000.

Only a few of them have been researched. During WWI two tumuli in Constantsa were excavated. The burials contained ochre and no grave goods. Between 1952–1961 a tumulus at Chamurlia de Jos was researched. It contained two children's burials – aged less than 15 years old. A grave stele originates from the same place. In a tumulus between the villages of Smolnitsa and Lovchantsi (Dobrich district) a hocker burial with red ochre and no grave goods has also been found. In 1979 a number of tumuli at the necropolis near Plachidol village, southern of Dobrich, were researched. Four stone steles were discovered.

Depending on their size, the tumuli may contain single or multiple pit burials. The original burial is to be found dug into the terrain and the subsequent ones dug into the mounds, on which more earth was piled after each burial. It looks like the tumuli were family tombs. Usually they contain burials which are not synchronous.

In a burial of a mature individual from Plachidol, the remains of a wooden wagon were found with 4 large wheels produced of monolithic wooden disks. This artifact is the earliest proof of wheeled transport in prehistoric Dobrudzha. The wagon and the wheel were invented in Central Europe. In many places on the territory of the Pit Grave culture – Dobrudzha, Southern Ukraine and Moldavia, stone steles have been found. On the later ones there are visible details applied as carved lines. The steles were probably erected on top of the tumuli and later tilted over and fell to the foot of the mound. Many of the steles bear marks of vertical setting at the base and have their front and back sides shaped as if they were to be observed from both sides. Such steles are known from Baia–Hamangia, Plachidol, Manastir, Durankulak and from the area of the Varna lakes. They represent large, smoothed slabs, 15–20 cm thick and 1,50–1,70 m high, which have been worked into a rough anthropomorphic outline. The early slabs do not bear any additional details, but on the later ones clothing, faces, plaited hairstyles and weaponry are depicted by means of shallow incised lines. Steles are the earliest form of monumental sculpture in South–Eastern Europe.

Despite the wide typological uniformity which is demonstrated by the Yamnaya culture complex society within the range of its vast area, a more detailed research of the burial position in the tumuli allowed nine local varieties to be differentiated, reflecting some of the burial customs. Dobrudzha, North–Eastern Bulgaria and Muntenia belong to another, tenth variant of this culture – mound burials with peripheral positioning of the secondary burial pits. Obviously the large tumuli were tombs belonging to the leading families of each clan and were used repeatedly as after every subsequent burial they were piled up with soil from the surrounding terrain.

The long lasting presence of the Pit Grave culture bearers in Dobrudzha, North–Eastern Bulgaria and Muntenia had an effect on the ethno–cultural development of the entire lower Danube region. The significant transformation we observe in the burial rites of numerous synchronous European cultures cannot be explained without such an influence.

In this light, Dobrudzha occupies the place of a South–Eastern outpost in the entire Yamnaya culture complex society.

The funerary customs of the bearers of the Pit Grave culture were adopted by some of its Western neighbours – the Coţofeni and Kostolac cultures for example.

To the South across the Balkan mountains, in the valleys of the Sazliyka and Tundzha rivers, there are tumuli belonging to the Pit Grave culture population. The fate of the Pit Grave culture is not identical in every part of its wide territory. The latest phases of its existence date to circa 2400 BC. In Dobrudzha it does not reach the end of the Early Bronze Age. The reasons for its interruption were probably climatic as towards the middle of the 3rd millennium BC a new phase of global warming began, which was devastating for the dry Dobrudzha steppes. Evidently, the droughts forced the nomadic population to migrate due to the lack of water and grazing for the flocks. This new ecological crisis was also long–lasting and in Dobrudzha ended around 1300 BC.

With regard to settled farming, Early Bronze Age cultures on the Danube in Dobrudzha, Muntenia and Southern Moldavia belong to the Early Bronze Age culture Cernavodă II–Folteşti which spanned the second and third phase of the Early Bronze Age.

A thick habitation layer of this culture is present on the banks of Danube at B sector of Dialul Sofia near Cernavodă. Some finds that could be attributed to this culture are also to be found in the interior of Dobrudzha, for example, near Cherna, Dobrich district (unpublished) and some single finds from the upper, disturbed layer on the Big Island near Durankulak. In the region of Balchik a burial containing materials typical for this culture was destroyed during building activity.

There are some Early Bronze Age settlements on the Black Sea coastline. Several submerged settlements of the Ezerovo culture have been researched, obviously it is a southern branch of the Cernavodă II culture, or vice versa. A characteristic feature of these two cultures is pottery with geometric *cord* decoration. Other settlements related to this period from the region of the Varna lakes are the submerged pile–dwellings from Strashimirovo, Ezerovo I and II, Arsenala and in the Bourgas district – the pile–dwellings in Sozopol's harbor, the bay at Urdoviza near Kiten, etc. The sites at Kiten and Sozopol have been dated, and indicate two building stages corresponding to the period circa 2800 BC and 2600 BC. The development of these settlements ends at the final of the Early Bronze Age, i.e. about three centuries after the decline of the Pit Grave culture. In Dobrudzha, the III phase of The Early Bronze Age ends around 2200/2000 BC.

It appears that at the end of the 3rd millennium BC the next major ecological crisis began, and lasted for a significant part of the 2nd millennium. The level of the Black sea rose considerably, and the coastal pile–dwellings were flooded and deserted by their inhabitants. No archaeological data are present from Dobrudzha from the period between the end of Cernavodă II–Ezerovo culture and the beginning of the Late Bronze Age. A new millennial cultural hiatus (2400/2200–1300 cal BC) and once more – a depopulation of Dobrudzha, is indicated.

This very interesting phenomenon is not limited to Dobrudzha, but covers the entire North–east of the Balkan Peninsula, the Pit Grave culture disappears after 2400 BC, and subsequently almost no archaeological evidence is present until the 13th century BC.

The ecological causes for the absence of archaeological data from the Middle Bronze Age are supported by the paleo–botanical data, which suggests the prevalence of drought–resistant steppe organisms.

From the 12th century BC onwards, a settled prehistoric population is again present in Dobrudzha, which is the bearer of the Late Bronze Age culture Coslogeni. As no data pertaining to a Dobrudzha site from the end of the Middle Bronze Age is at our disposal, we cannot judge the mechanisms which led to the formation of this culture. It is interesting to note that during this period on a vast area including Ukraine, Moldavia and the North–Eastern part of the Balkan Peninsula, a whole system of Late Bronze Age cultures develops. The appearance of these cultures *from scratch* raises the question of their genesis. At this stage the Sabatinovka culture formed in Southern Ukraine, which is considered a direct successor to the local Middle Bronze Age Scrubna culture. Proceeding from this assumption, the discoverer of the Coslogeni culture – S. Morintz, expressed some time ago the opinion that it was a result of an invasion by the bearers of the aforementioned Sabatinovka culture. This idea cannot be adopted for Southern Dobrudzha.

Beyond the framework of Dobrudzha the common prehistoric development characteristics between the 13th and 12th c. BC Southeast of the Iron Gates to Ukraine and Sorthwestern Asia Minor should be noted. In this huge area we witness a universal transformation in the cultures‘ nature. They gradually lose their local features, which fade as a result of a long–term integration process. These transformations coincide with the second large metallurgical boom, and are undoubtedly linked to it.

In the Northern half of the Balkan Peninsula the large North Balkan, Late Bronze Age Zimnicea–Plovdiv complex society forms, which is the northern neighbor of the Mycenaean complex society, which spread over the Aegean. The North–Balkan complex society includes the Zimnicae–Plovdiv, Noua, Coslogeni, Tei III and IV and Verbiciora cultures, synchronous with Troy VII b1. An interesting discovery recently threw some light on the nature of the Southern Zimnicae–Plovdiv periphery. At the Fea Petra (*Φαιά Πέτρα*) necropolis a cyst grave complex with typical Zimnicae–Plovdiv pottery was found, along with magnificently decorated Verbicoara and Late–Mycenaean phase III C style vessels. This necropolis, along with the finds from Kaymenska Chuka (Blagoevgrad district), the tumuli near Potami and Exohi and the necropolis of Thasos, suggest the presence of a vast contact region on the border between the two large cultural realms – The Mycenaean and the North Balkan. Positioned between the Rhodopes and the Aegean Sea, it represents contact and blending of these two cultural communities’ components.

In the described historical background Late Bronze Age Dobrudzha evolves as part of the North Balkan complex community – Zimnicea–Plovdiv. Its consolidation may be linked to the initial formation of the Thracian koine, whose territory is documented in later historical stages.

The Second metallurgy boom and its related social consequences provoke interest. An industry emerged linked to large–scale introduction of tin alloyed bronze. Widespread commerce emerges based on the trading of bronze and the required raw materials – copper and tin. The elaborate casting technology utilized complex stone moulds. The marine trade of metals, bronze articles, glass, wines, olives and olive oil, adornments etc., broke up the closed societies. The second metallurgical boom pertains to the 13th–10th c. BC. From this period along the Danube river hoards consisting of numerous bronze tools and weapons have been found. Part of them originate from the Transylvanian metallurgical centres. From the North–Eastern part of the Balkan Peninsula we have knowledge of over 700 bronze finds, which are concentrated within one century. For the Late Bronze Age population of Dobrudzha, bronze was of particularly high value because of its imported origin.

The copper ingots cast in the shape of an ox hide from Razgrad district (stored in Varna museum of Archaeology) and the one from Cherkovo directs us towards the Aegean. Ingots are a common metal form in trade during the Late Bronze Age. In all probability they reached the

Dobrudhza on a Mediterranean trading ship which successfully reached the Black Sea – not an easy task of navigation in ancient times.

Two sickles from the Constanţa hoard, on the other hand, are produced from unalloyed copper – typical for the Kuban metallurgical center. They are evidence of commercial activities with this major production center.

The Coslogeni Culture is well studied on the Big Island near Durankulak village (Dobrich, district). In the period 1979–1981 a settlement with extensive fortifications was researched. Obviously Durankulak was one of the major centres of the Coslogeni culture.

It is possible for the lower limit of the settlement's existence to be extended to around 1,220 BC. Life continued till the end of the Coslogeni culture, represented by the phase Sihlianu.

The following animals were bred during the Late Bronze Age: cattle 38%, pigs 19.9 %, sheep/goat 19.5%, horses 5.7% and dogs – 0.6%. Among the bones of the wild animals lion skulls are the most remarkable. They apparently were to be found on Dobrudzha's steppes. As their meat is inedible, only skulls and furs were brought to the villages as trophies.

In Muntenia the closest parallels to Durankulak is the Late Bronze Age pottery from Radovanu (South–Eastern Romania).

The Early Iron Age in Dobrudzha is represented by the Babadag culture. It appears around the middle of the 11th c. BC (1050–1040 cal BC), of which period B. Henzel also refers to Troy VII b_2. This culture corresponds to phases A2–Ha B3/C of the European Hallstatt and spans the period between the second half of the 11th c. and the end of the 8th – the beginning of 7th c. BC.

On the Black Sea coast, South of cape Emine, the Babadag culture appears in its southern variety – the Sava cultural community. This cultural group was significantly influenced by the North–Eastern Early Iron Age Pshenichevo culture or vice versa.

The transformation of Late Bronze Age into Early Iron Age culture is to be observed in Dobrudzha. The Babadag culture has been well studied in the Northern half of Dobrudzha, which probably was its centre. Numerous settlements have been researched, a great number of which were fortified e.g. that at Orgame Cape. Some seasonal villages are known, consisting of dugout houses. At Capidava, Izvoarele, Orgame, etc. necropoleis have also been researched. Numerous sacrificial pits are present – a custom widespread among the Thracian tribes of the Balkan Peninsula.

Among the bronze adornments, the arched knot fibulae stands out. Hoards of metal articles were found in Techirghiol (Constantsa district), Sambata Noua I–II, in Casimcea – region of Tulcea, etc.

Unfortunately, we do not possess enough information about the lifestyle and culture of the local Thraco–Getae population found at the period of Greek colonization on the Western coast of the Pontus and in Dobrudzha. It belongs to the Ravna cultural group which refers to the 7th–5th c. BC. This community was part of the Ferigele cultural complex situated in the Danubian Plain. Our only evidence for the Ravna culture comes from necropoleis. Settlements are missing which indicates that the Thraco–Getic and Scythian population was mainly nomadic, the breeding of horses and cattle being their primary occupation. The earlier burials from the Ravna necropoleis are inhumations and the later are cremations. The grave complexes represent stone cysts, covered by stone slabs, which form small mounds. The ashes from the cremation were placed into urns, covered by a plate or another vessel and surrounded by stones. The stone cysts were not a compulsory element of the burial custom, nor were the stone slabs, which are missing in some cases.

In the North–Eastern part of the Balkan Peninsula, numerous necropoleis from this period have been studied: Cherna and Kragulerovo (Dobrich district), Ravna, Dobrina I–II near Provadia, Prof. Zlatarski (Varna district), Istria, Brailita, etc.

The main vessel shape is the high profile urn with handles below the body, conical cups with one handle and crude handmade pots decorated with relief bands under the rim. In the later burials there are some imported Greek vessels. Among the grave goods a variety of metal articles are present, such as iron knifes. Three–edged arrows, bronze fibulae, bird–shaped, beak–like *Scythian* scepters, short *Scythian* swords, iron bridles, etc. In general these necropoleis demonstrate a unified cultural structure, almost at prehistoric level, without substantial social hierarchy, but illustrating contact with the Greek Colonies. An interesting fact is that in some of the necropoleis the earliest burials are from the end of the Early Iron

Age. In the later burials we witness a process of Hyalinisation identical to similar early Thracian necropoleis from Thasos.

Evidently the earliest Greek colonists of the Black Sea coast of Dobrudzha settling in Istria and Orgame, encountered a Thraco–Getae population, who were bearers of the Ravna culture. B. Henzel's opinion is that the aforementioned necropoleis belong to the Krobyzoi tribe, while G. Simons suggests a Scythian presence. Whatever the structure of the local Dobrudzha population during the 7th–5th c. BC, it is obvious that after the foundation of the Greek colonies, it's burial rites did not change, nor did the position of the necropoleis or its cultural and economic structure. All this suggests coexistence between the colonies and the hinterland, in conditions of mutual tolerance and benefit.

Dobrudzha in 1st millennia BC. Getae

4.1. Ethnonymic and ethnic picture

In this paragraph are examined the dual–composed ethnonyms *Getae–Dacian*, *Thraco–Dacian*, *Thraco–Moesi*, and *Daco–Moesi*, incorrect from a cultural–historical and methodological point of view and directly related to the Carpathian–Danube basin population (including Dobrudzha), during the Pre–Roman Age. A sufficient example is the Getae ethnonym, known to the Ionian logographs school, particularly to Herodotus, from the end of 6th and the middle of 5th c. BC. In fact, Dacians are mentioned for the first time in written tradition in Gaius Julius Caesar and Strabo, i.e. around the middle of 1st c. BC, and the time of Octavian Augustus. In the course of the exposition, using interdisciplinary analysis (in particular, historical sources and lingual analysis of the archaeological cultures), are grounded the cultural–historical terms *Mycenaean Thrace*, *Orphic Thrace*, *Thracia Pontika*. An interdisciplinary analysis is done, concerning the early toponyms in Getae territory like the *polies* Kabasos, Kardesos, Agesos and Larisa along with their relatively accurate localization. According to some archaeologists from the middle of 2nd millennium BC onward, Dobrudzha has been inalienable part of Aegean–Early Thracian cultural range.

4.2. North–Eastern Thrace and the East–Mediterranean world

Using some solid archaeological arguments, including such from underwater archaeology, and the respective publications, we outline the busy economic and social–political contacts of the Western coast Pontic cultures, including Dobrudzha with the Eastern Mediterranean, from middle of 2nd millennium BC onwards. Sufficient examples are the ingots, transported from the Eastern Mediterranean to the Propontis (Sea of Marmara) and the Pontus (Black Sea), probably also using Thracian ships which correspond well with the famous Diodoros fragment concerning the Thracian Thalassocracy in the time after the Trojan war. The so called Hyperborean diagonal also has been taken notice of. Individual metallurgy centres are also traced. They undoubtedly were meeting the aesthetic requirements and the political–religious ideas of the yet anonymous Getae dynastic houses along with their leaders – semi–legendary priest–kings from the time of the Late Bronze Age. Suitable examples for this statement are the published and many times interpreted anthropomorphic monuments of priest–kings, belonging to the period – end of 2nd millenium BC – 6th c. BC., found in Getae land and neighboring regions, including the Eurasian steppes. At the present time we consider the settlement network in North–Eastern Thrace, with Dobrudzha in central place, well researched. The local culture is predominant, and no conclusive evidence of foreign migrations is present, including such from the steppes. The existing ethno–cultural interactions are rather conducted with Southern Thrace and Western Asia Minor, by land or sea, than with the steppes in North–Eastern direction, as the latter were not ignored.

4.3. Social structure

For over four decades, in the specialised literature are outlined the main stages in the development of the Thracian social structure and demographics of the individual micro–regions. This is also valid for the cosmogony concepts in Thrace at and after the time of the notorious/ semi–legendary Trojan War. The important thing in this instance is that the political–religious nature of the Thracian, in particular – the Getae society, confirms the existence of a closed system of aristocracy members, initiated in the occult mysteries – inaccessible for the regular society members. Perhaps the most suitable example is the study conducted by archaeologist and culture historians on the one of the most conservative ritual – the burial one. Undoubtedly, one of the most thoroughly researched subjects is the megalithic architecture, including the rock–tombs, primitive heroons and sanctuaries, linked to the local solar–chthonic cult. Therefore, the occurrence of numerous megalithic monuments, clearly traces out the incorporation of North–Eastern Thrace, with Dobrudzha as its centre, to South–Eastern and South–Western Thrace, along with part of the Aegean islands, to form a vast political–religious communion onwards the Mycenaean Age. Its unity is confirmed by the myth of the Hyperboreans, belonging to the range of Apollo cults, widely spread, even very popular, in Greek written tradition around and after 7th c. BC. All that suggest that the Getae were registered in Greek tradition before 6th c. BC as an orderly structured political–religious system which, even though not entirely, is reflected in the ethno–geographic records of the Ionian logographs, especially the detailed excursuses of Herodotus about Thrace, Thracians, including the Getae, written around the middle of 5th c. BC.

4.4. **Zalmoxis cult**

In this paragraph are thoroughly analyzed the records in written tradition, especially Herodotus', concerning the antropodaemon (semi–god) and specifically the god Zalmoxis known also as Gebeleizis. The essential in this case is that the detailed information analysis of Herodotus' reports, confirms the hypothesis about the belonging of the royal dynastic houses in North–Eastern and South–Eastern Thrace to a single, unified, political–religious sphere. Elaborately analysed and interpreted are the records of human sacrifices among the Getae, Apsintians and Asti. I accept the thesis of D. Popov that in this case, the written information ranging in time from Hellanicus and Herodotus to Patriarch Photius (858–867; 877–886) and the Suda lexicon (10th AD c.) supports the solar–chthonic nature of the Zalmoxis cult and in the same time suggests special worship of this supreme Getae deity, particularly in the range of the aristocracy, initiated in the sacred mysteries. It seems that even Plato comprehended to a certain point, the semantics of the political–religious relations between North–Eastern and South–Western Thrace. Besides that, the detailed excursuses of the historian/geographer Strabo, created in the Golden Age of Octavian Augustus, also confirm the strong link between religious, legislative and political authority, concentrated in the hands of the one possible, legitimate choice – the local priest–king. The same who will subsequently, assume the way to immortality.

4.5. **History and culture, 8th–7th c. BC**

The rich and dynamic development stages of the Early Iron Age in North–Eastern Thrace are well represented by the well–known treasures, repeatedly interpreted in the specialized literature – Barzitsa, Mihalkovo, Fokuru or the golden diadem from Tsarev brod. All of them suggest a direct link, even a tradition in art and, of course, in the political–religious life of Mycenaean/Orphic Thrace.

Special attention is paid on the prolonged discussion in specialized literature, about the presence of the so called Thraco–Getae–Cimmerian community. Following the magnificent book of A. Ivanchuk the discussion, at least for now, should be considered concluded in favour of the statement that the Cimmerians have no relation to the history and culture of North–eastern Thrace in 7th–6th c. BC, including the Western coast of Pontus.

4.6. **Greek colonisation**

This paragraph is written more than 20 years ago by my deceased teacher – V. Velkov. Notice is taken of the special place of Ionian Miletus, whose oikists founded Istros, Tomis, Odessos, Dionysopolis/Krunoy, while only Callatis was of Dorian origin. More important in this case is that Tirisis (cape Kaliakra) was Thracian settlement before the Hellenistic Age.

In **Addendum 1** (4.6.2) are briefly examined the most important archaeological data and some collective monographs and studies about the cities on the Western Pontic coast from Istros Delta to the East Haemus montains which cover the Getae tribal territory in Pre–Roman Age. Shortly discussed is a major archaeological find – a well preserved sanctuary, cut into the rock massif of the Big Island at Durankulak, studied in 1991–1996 by the equip of H. Todorova. It is evident that this shrine, most probably dedicated to Cybele, was in the range of Callatis's chora, and was functioning from the end 4th c. to the first quarter of 2nd c. BC. Exactly during the Early Hellenistic Age, the city was one of the most flourishing centres of economic, political and cultural life in pre–Roman Thrace. The synopsis ends with the latest methodological and cultural–historical research on the problems concerning the Greek colonization, provided with extensive bibliography, written be the colleague G. Tsetskhladze, published in Leiden – Boston, 2006.

4.7. **Cultural and state–political centers from the middle of 6th c. to the middle of 4th c. BC.**

Dobrudzha, undoubtedly one of the centres of North–Eastern Thrace, around and after the middle of 6th c. BC, enters both a new stage of cultural–historical development and military–political consolidation, led to the formation of strong national alliances, which leaved deep mark in Thracian political history. The functioning of several centres of Getae state–political life is now confirmed with confidence, in the vast territories of what's today North–Eastern Bulgaria, including the Ludogorie region, Dobrudzha and the land North of Danube. It is obviously not an accident, that exactly during the European campaign of The King of Kings – Darius I against the Scythians around 515 BC, the Getae dynasts were the only one to put up resistance. Part of the Getae effective troops, most of them horsemen, subsequently were thrown against the Scythian horse nomads, according to the explicit information by Herodotus. Special notice is taken of the prolonged discussion in specialized literature about the interactions in the similar Scythian, Thracian, in particular the Getae art. Gradually, but firmly enough, the opinion is established that Getae art, apparently also influenced by the requirements of the royal ideology, along with the Achaemenid tradition, was not only ingenious and autonomous, but even impacted the Scythian art towards the end of 5th end 4th c. BC.

At the end of 6th and the first decades of 5th c. BC, the Odryssae dynastic house emerged into light through its first known ruler – Teres, who expanded its political influence to North and North–East of Danube delta, which suggests that the Getae dynasts were brought into some form of political subjection by the Odryssae. However, they remained semi–autonomous, since they served the function of needful local ally against possible Scythian invasion south of Danube.

Around 480–470 BC is placed the political assassination of the Scythian ruler – Ariapeithes, who fall victim of a plot, organized by the Agathyrsi ruler – Spargapeithes. These complex political relations between Agathyrsi, Getae, Odryssae and Scythians had their reasonable prolongation, which, around 450 BC, led to a peace treaty, concluded by Sitalces (son and heir of Teres) and the Scythian king Octamasadas.

The yet anonymous Getae royal house was drawn as ally to the mighty Sitalces for the prolonged preparation of the campaign against Macedonia with Chalcidice, during the first years of the Peloponnesian war (the autumn of 429 BC). For the first time Thucydides, after him Diodorus and Jordanes, noted that the assembled Thracian army numbers 150 thousand (?), one third of them cavalry – as most numerous were the Odryssae, followed by the Getae. Apparently the Getae mercenaries were highly valued at the time of the Hellenistic conflict, as 2000 of them were enlisted in the army of Sitalces's successor – Seuthes I, so they could take part in the siege of Cardia. After the appliance of military trick – strategema, they destroyed the Athenian hoplites and sailors, sent to help the city in 411 BC.

Particular attention is dedicated to the abundant archaeological monuments from the end of 6th and 5th c. BC which support the thesis of Getae lands' affiliation to the East–Mediterranean ethno–cultural sphere. On the other side, the presence of strong state–political alliances in Thrace and Getica, favor the existence of rich, aristocratic social stratum, which disposed gold, silver and expensive gifts in order to establish and impose their supreme power. Exactly at that time, came the era of the Thracian treasures from 5th and 4th c. BC.

The necessary notes are taken on the general situation of the settlements in North–Eastern Thrace – unfortified settlements and the belonging necropoleis, fortifications (some of them conventionally called *polis*), heavy fortified settlements which in some cases were used as residences by the local dynasts. A sufficient example is the seizure of two significant fortresses, at the time of Mark Licinius Crassus' campaign in 29/28 BC, one of which was the Genucla residence – property of the ruler Zyraks(?). However, the best illustration of that is the capital–residence of the Great Getae ruler Dromichaetes – Helis, which some researchers localise in the area of Sboryanovo, Isperih district. This residence grants the chance to reconstruct a plain picture of Getae economical life, certainly being a local dynasty centre from the end of 4th – the middle of 3rd c. BC.

4.8. **Political history of the Early Hellenistic Age. Dromichaetes**

It is certainly enough now, that during the 4th and the beginning of 3rd c. BC, one of the major military–religious centres of European South–East was functioning in today's Dobrudzha.

The existing hypothesis in specialised literature linked to the ethno–cultural interactions in the region, relations between Getae–Triballi and Scythian military–political presence South of Danube at the time of their ruler– Ateas, are object of detailed discussion. In this complex diplomatic and military–political situation, in 340–339 BC, the Getae dynastic houses (especially these in the area of Danube delta and in proximity of Eastern Haemus – leaded by Cothelas) play major part, especially after their intervention in the inevitable clash between the aggressive Macedonian ruler Philip II and Ateas.

The same is also valid for the dynamic military–political events four years later, when in the spring of 335 BC, the son and heir of Philip II – Alexander III, later named The Great, launched a massive campaign in South–eastern Europe. After going across large part of Thrace, he reached the lands of Triballi and Getae, even, although for a brief period, passed across the Danube in the region of lower streams of Olt and Arges rivers. Getae lands became arena of intense military activities at the time of Alexander's general – Zopyrion who embarked on a unsuccessful campaign far North near Olbia and subsequently perished somewhere in Getica, around 329–328 BC.

After 323/322 BC, when Lysimachus *inherited* parts of South–Eastern Thrace and North Aegean's coast, Getae dynast took part again in the conflicts between the Diadochi. So in 313/312 BC they lent support to the Western Pontic cities, ahead with Callatis who opposed Lysimachus, taking advantage of the generous financial and military support of his great rival – Antigonus Monophthalmus .

Probably around 305/304 BC, when the Diadochi officially proclaimed themselves basileis/kings and in this way definitely put an end to united empire of Alexander III the Great, some inevitable changes came in the lands north of Eastern Haemus. Precisely at that time, Dromichaetes headed one of Getae dynastic houses. Evidently, he had an impressive military–political potential and his initial intervention in the conflicts between the Diadochi was in the spring of 301 BC, which ended with the defeat and death of the mightiest among them – Antigonus Monophthalmus.

The analysis of written tradition enabled the specialists to date the war (or the two wars) of Lysimachus and Dromichaetes in 292 BC, although there is still a debate on the subject. It ended disastrous for the Diadoch who even was taken into captivity by the Getae. The analysis of written, archaeological and numismatic data gives relatively exact answer about the borders of Getae state during Dromichaetes reign along with the certain diplomatic and political contacts with the Odryssae rule Seuthes III, aiming at successful opposition against Lysimachus – notably powerful after 301 BC.

4.9. **Political development in 3rd–2nd c. BC. Burebista's state**

The abundant archaeological data from the middle and the second half of 3rd c. BC, confirms that despite some cataclysms, Getae dynastic houses maintained active diplomatic and military–political contacts both with the West–Pontic poleis and the Scythians. The coin issues from Dobrudzha region with presumable centre Tulcea, bearing the name of the basileus Moskon, struck around the middle of 3rd c. BC and those of the basileus Akrosandros from the Danube delta – after the second half of 3rd c. BC, are also an evidence for the well–founded political positions of the Getae dynasts in the upcoming chaos of Epigones' age. Most suitable example is the journal of the 3rd c. BC historian – Phylarchus of Athens who described the wealth and spiritual elevation of the Krobyzoi king – Isant (?). Undoubtedly, the dynastic house of the Krobyzoi had substantial economic and political ground in the both sides of Eastern Haemus, even during the Celtic kingdom of Kavaros. The Getae dynastic house near Histria was also of sufficient strength. A well–preserved decree originating from the town, describes the complex economic and diplomatic relations with the ruler Zalmodegikos around 200 BC.

Another script, again from Histria, dated around 180 BC, recreates the city's complex diplomatic and military–political connections – committed to the honorary citizen Agathocles, son of Antifilos with the Archon Zoltes and the basileus Remax. It is possible that, the above–mentioned Zoltes was political inheritor of Zalmodegikos, and Remax had control over the left bank of Danube, far east up to Dniester's mouth.

During 2nd–1st c. BC, the ethnic situation in Dobrudzha is very divers. Scythian ethnic presence is noticeable only from its coin issues, which are of undefined chronology. The coins found in Dobrudzha belong to the rulers Kanites, Tanuza(?), Charaspes, Akrosa, Sarias and Aelis struck in Tomis, Odessos, Callatis and Dioniysopolis. Sariakos' reign could be dated relatively accurate, because of the Tirizis inscription, published by M. Lazarov and additionally debated in the Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae, Vol. V of G. Mihailov. The events related to the drawn of the Bastarnae in 183–182 and 179 BC, as allies of the Macedonian king Philip V, with Sariakos' mediation are described there. The recent date is certain, as Philip V was then inherited by his son, the last ruler of ancient Macedonia – Perseus (179–168 BC).

Whatever are the controversial moments, related to the coinage and chronology of the Scythian kings in Dobrudzha's land during 2nd–1st c. BC, they are not to be used as a certain prove of their economic and political dominance in this region.

In this complex and contradictory situation in the Balkans, before the middle of 1st c. BC, Burebista enthroned himself in the North–Eastern part of Thrace, creating a strong state alliance which the Late Roman Republic should has been taken into consideration and attract the attention of many ancient writers from Strabo to Jordanes in the late 6th c AD. The epigraphic material adds to the knowledge about Burebista. Among them, of a particular value, is the decree in honor of Akornion who visited the Getae residence Argedava. The localization of the toponym is practically boundless, ranging from Transylvania and Banat to Northern Dobrudzha in Histria's chora, from where an inscription originates, during the time of emperor Marcus Aurelius, bearing the name of the town of Arcidava. In regard the latest researches, Argedava was closer to Dionysopolis. Undoubtedly, in the summer of 48 BC, Akornion was a diplomatic negotiator between Burebista and Pompey the Great, as the roman recognized the political hegemony of the Getae ruler form Olbia to Mesembria, before the decisive clash with Gaius Julius Caesar in the battle of Pharsalus – June 48 BC. Obviously, Caesar wars between 48 and 45 BC, deprived the Odryssian or the Astean(?!) royal house of Roman support, of which Burebista took advantage. The end of the mighty Getae king's reign should be put between 44 and 42 BC, when Octavian and Marcus Anthonius entered the crucial conflict with the assassins of Julius Caesar – Brutus and Cassius, in the battle of Philippi (August 42 BC). Presumably, the political inheritor of Burebista was king Kotyson(?) (or Koson, considering the coin issues), during the thirties of 1st c. BC.

In 29/28 BC, Macedonia proconsul – Marcus Licinius Crassus, had for an ally, the Getae dynast Rholes, residing around Durostorum (Silistra) and had taken part in the victory over the Getae dynast Zyrax. Also known is the name of the Getae ruler Dykom(?), an ally of Marcus Anthonius before the battle of Actium in 31 BC, which eventually turned out fatal for the Hegemon of the East.

Around 12 AD, the process of creating the Moesia province, with Gaius Pompey Sabinus as imperial deputy, was finally completed (with certainty towards 15 AD). Dobrudzha got into long–lasting Roman, political–administrative control.

Dobrudzha during Roman rule (1st–3rd AD)

In Part VI is described the history of the Getae, which were defiantly resisting the Roman conquerors and eventually were crushed after severe fights and excessive cruelties. Due to the resistance and some other factors of similar nature, is the relatively late incorporation of Dobrudzha in the system Roman provinces.

Dobrudzha is one of the last regions on the Balkans, which joined the territory of the Roman Empire, respectively the Roman province Moesia Inferior. As long as an independent Thracian kingdom existed, i. e. 45 AD, these lands were under its protection and control. The establishment and consolidation of the Roman administrative, economic and cultural characteristics are accomplished there, only in the end of 1st and the beginning of 2nd AD c. during the rule of emperor Trajan. At this time, the sovereign Dacian kingdom north of Danube was eliminated and the border on the lower river course and its delta was secured.

During 2nd–3rd c. AD favourable conditions were created for settlement development and more complex organization of the economy in this region. They resulted from the appearance of the more advanced slave–holding productive relations. All that conditioned the flourishing of different urban forms, which were unknown in Dobrudzha in the preceding period. The town centres appeared and developed in these regions, that possessed the best environmental and economic conditions, namely – the Black Sea coast, where the Greek cities already existed from far back, the course of Danube and occasionally in the inferior – mainly as crossroad centres. Representative feature of the settlement activity in Dobrudzha is the growth of numerous villages and in many cases their names are also known. Their inhabitants originated mainly from circles among the local population, which despite of the Romanisation processes, preserved its ethnical aspect.

The number of the settlements which were purely roman – municipia and colonies were limited. In Dobrudzha, no colony was founded at all, and none of the cities were promoted to this rank. In 2nd c. AD and the beginning of 3rd c. AD, four major municipia were formed. Of significant number were the veterans and other settlers, who came mostly from the Balkan and Eastern provinces, and predominately became landowners of middle–sized estates – a form of landowning that became widely spread in Dobrudzha. The general occurrence of the Thracian horseman cult and the particularly high number of non–inscribed votive monuments, suggests that the main part of the population belonged to the Thracian ethic group.

Around the middle of the 3rd c. AD, ca. 238–268, Dobrudzha suffered seriously from the first barbarian invasions on the Balkans. Many villages and estates were ravaged and destroyed, several cities also were affected. These raids brought consistent changes in the ethnic relation and put a mark on the ethic shape of the local urban and rural population.

In result, of the conducted administrative and political reforms on a state scale, Dobrudzha was transformed into a separated province, bearing the name Scythia. It became corner–stone in the organization of Balkan Peninsula's defence and in fact, was part of Constantinople's hinterland – the new capital of the Eastern Roman Empire. Danube once again became state frontier, thus increased the military–strategic importance of Dobrudzha. On Danube's bank emerged numerous forts and old city walls were reinforced. The fortresses of the Black Sea cities were strengthened, whose ports had very important functions of supporting the contacts between Dobrudzha and the other state centres. The road system also was repaired and maintained.

Christianity penetrated in Dobrudzha at a relatively early phase. For its diffusion and influence could be judged by the numerous bishop names from Scythia, big number of churches, accounts of local martyrs and as well from the abundant information in hagiography.

Despite of its strong and well–organized defensive system, Dobrudzha suffered a great deal from the Visigoth outbreak in 376–382 AD, provoked by excessive public and military exploitation. Some of the Hunnic raids also caused damages to the region, although in lesser scale. In 4th c. AD the situation continued to aggravate as multiple invasions followed – by Slavs, Bulgarians and Avars. These raids inflicted serious blow on the productive capacity, liquidated the manifestation of Antiquity and led to substantial alterations in ethnic aspect. Large areas were deserted, and later inhabited again by *barbaric* settlers – Karps, Goths, Huns, Sarmatians and later by Slavs and Kutrigurs. The previous population which had not been homogenous for a long time, thinned out. During the past centuries in Dobrudzha, along the local Thracian people, immigrants of a various ethnic origin lived there from far back, attracted by the favourable living conditions. The number of the compulsory brought military force was also significant. Gradually they were marrying among the local people and settled as agricultural population. This process led the original ethnic belonging to fade and names bore, at most cases, traditional value. A very heterogeneous provincial population formed, typical trait for the other Balkan, Thracian provinces, which has continuously barbarised, especially during the period 5th–6th c. AD.

The preceding Antiquity culture was gradually disappearing, but its legacy continued to exist, refracted in the light of Christianity, i. e., a natural process occurred. The same was also valid for the rest of the Balkans – the Antiquity forms in the economics, politics and culture were constantly vanishing and shifting. A permanent decline of the material culture was present in all spheres, but the monuments linked to the Christian church and cult. The Antiquity tradition has preserved itself at most and is easiest to retrace in the field of fortification structure. The massive castle walls, erected according the requirements of contemporary fortification techniques, were reliable defence for the major cities in Dobrudzha like Durostorum, Trezmis, Tropaeum Traiani, Dionysopolis, Tomis and Istros. At the very end of 6th c. AD, the fortification system of Tomis stood a long–lasting, heavy Avar siege. The maintenance and strengthening of Dobrudzha's defence system was determined by the Byzantium, as this region was a key point in the empire's defence.

This Area managed to survive the blows of many consecutive assaults and archaeological data and coins shows that several bigger settlements are inhabited till the fourties of 7th c. AD. The first half of 7th c. AD is exactly the period when massive invasions of Slavs, Avars, Bulgarians and some other tribes broke down the border defence and destroyed many settlements. In some places life irretrievably vanished, as in others, it reappeared after brief interruption, but this time in the reality of new economic and social conditions of the Bulgarian state.

Written tradition and precisely dated archaeological finds are scarce for 7th c. AD Dobrudzha. Any accounts, appear not until the last two decades of the century, when the Bulgarian state was established. The new state arose in an area where the great destruction of the Antiquity material culture and the strong ancient traditions clearly appeared, the surviving residents were mixed and barbarized and the remains of the former Antiquity population – nearly vanished.

ПРЕДГОВОР 5

Дял I

ПРИРОДО–ГЕОГРАФСКИ УСЛОВИЯ В ДОБРУДЖА (*Радка Давидова*) 9

Дял II

ПАЛЕОКЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ В СЛЕДЛЕДНИКОВИЯ ПЕРИОД (*Хенриета Тодорова*) 21

Дял III

ДОБРУДЖА ПРЕЗ ПРАИСТОРИЧЕСКАТА ЕПОХА (Хенриета Тодорова) 31

3.1. Културно-историческото място на Добруджа през праисторията. Палеогеография, относителна и абсолютна хронология на нейната праистория, методи на проучване. 33
3.2. Първите хора. Ледници, льос и ловци на пещерни мечки. 45
3.3. Краят на ледниците. 50
3.4. Първите земеделци, животновъди и строители. Новокаменна епоха (неолит). 52
  3.4.1. Обща характеристика на новокаменната епоха. 52
  3.4.2. Проблемът за произхода на културата Хаманджия. 56
  3.4.3. Началото на земеделието и животновъдството в Добруджа. Култура Хаманджия, фази I и II, късен неолит А и Б. 59
3.5. Металите навлизат в живота на човека. Ранна медна епоха. 68
3.6. Начало на протоцивилизацията. Средна медна епоха. 73
3.7. Добруджа и най-ранната протоцивилизация Варна. Късна медна епоха. 77
3.8. Голямата екокатастрофа на IV-ото хил. пр.Хр. Преходен период от медната към бронзовата епоа. 97
  3.8.1. Екологичната катастрофа на четвъртото хилядолетие. 97
  3.8.2. Краят на ранната металургия. Финална медна епоха. 98
  3.8.3. Нови технологии, ново население, ново начало. Протобронзова епоха. 100
3.9. Погребални могили и крайбрежни селища през ранната бронзова епоха. 105
3.10. Размах на металургията на калаения бронз. Късна бронзова епоха. 117
3.11. Трако-гетските племена излизат на историческата сцена. 128

Дял IV

ДОБРУДЖА ПРЕЗ I-ОТО ХИЛ. ПР.ХР. ГЕТИ (*Кирил Йорданов*) 131

4.1. Етнонимическа и етническа картина. 131
4.2. Североизточна Тракия и източносредиземноморският свят. 138
4.3. Социална структура. 146
4.4. Култът към Залмоксис. 156
4.5. История и култура през 8–7 в. пр.Хр. 165
4.6. Гръцка колонизация. 171
  4.6.1. Гръцка колонизация (Велизар Велков). 171
  4.6.2. ADDENDUM 1 (Кирил Йорданов). 179
4.7. Центрове на културен и държавнополитически живот от средата на 6-и до средата на 4-и в. пр.Хр. 183
4.8. Политическа история през раннаелинистическата епоха. Дромихет. 202

4.9. Политическо развитие през 3–2 век пр.Хр. Държавата на Буребиста. 222

Дял V

ДОБРУДЖА ПРЕЗ ПЕРИОДА НА РИМСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО (I–III В. СЛ.ХР.) (*Велизар Велков*) 237

5.1. Завладяването на Добруджа от Рим и включването ѝ в провинция Мизия. 239
  5.1.1. Завладяването на Добруджа от Рим и включването ѝ в провинция Мизия. 239
  5.1.2. ADDENDUM 2 (*Сергей Торбатов*) Добруджа в административната и военна структура на Римската империя през епохата на Принципата. 245
  5.2.1. Политическа история (I–III век). 261
  5.2.1. Политическа история (I–II век). 261
  5.2.2. ADDENDUM 3 (*Сергей Торбатов*) Развитие на селищната структура в Добруджа през епохата на Принципата. 267 270
5.3. Административна уредба. Военна организация. Пътна система. 274
5.4. Градове и градски живот. Социални отношения. 280
5.5. Селото. Поземлени отношения. 288
5.6. Население. Етнически отношения. 295
5.7. Религия. 299

Дял VI

ДОБРУДЖА ПРЕЗ ПЕРИОДА НА КЪСНАТА АНТИЧНОСТ (IV–VI В. СЛ.ХР.) (*Велизар Велков*) 303

6.1. Създаване на провинция Скития. Административна и военна организация. 305
  6.1.1. Създаване на провинция Скития. Административна и военна организация. 305
  6.1.2. ADDENDUM 4 (*Сергей Торбатов*) Добруджа в административната и военна структура на Римската империя през Късната античност. 309
6.2. Политическа история (IV–VI в. сл. Хр.). 324
  6.2.1. Политическа история (IV–VI в. сл. Хр.). 324
  6.2.2. ADDENDUM 5 (*Сергей Торбаов*) Развитие на селищната структура в Добруджа през Късната античност. 335
6.3. Градове и градски живот. 344

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ АНТИЧНИ АВТОРИ 357

СЪКРАЩЕНИЯ (ЛАТИНИЦА И КИРИЛИЦА) 358

ПОКАЗАЛЕЦ (ЛИЧНИ, ГЕОГРАФСКИ И ЕТНИЧЕСКИ ИМЕНА) (*Иван Вайсов*) 360

РЕЗЮМЕ на български 373

РЕЗЮМЕ на английски 391

Table of contents

Eng.

FOREWORD 5

Part I

LANDSCAPE AND GEOGRAPHY OF DOBRUDZHA 9
(*Radka Davidova*)

Part II

PALEOCLIMATIC CHANGES IN THE POSTGLACIAL PERIOD 21
(*Henrieta Todorova*)

Part III

DOBRUDZHA DURING PREHISTORIC AGE 31
(*Henrieta Todorova*)

3.1. The cultural-historic position of Dobrudzha during the Prehistory. 33
3.2. The first humans. Glaciers, loess and cave bear hunters. 45
3.3. End of the glaciers. 50
3.4. The first farmers and breedersi. Stone Age (Neolithic) 52
  3.4.1. General characteristics of the Neolithic Age. 52
  3.4.2. The problem of the origin of culture Hamangia. 56
  3.4.3. Of agriculture and livestock in Dobrudzha. Hamangia culture, phases I and II, Late Neolithic A and B. 59
3.5. The coming of the metals. Early Copper Age 68
3.6. The rise of the proto-civilization. Middle Copper Age. 73
3.7. Dobrudzha and the earliest proto-civilization of Varna. Late Copper Age. 77
3.8. The Great ecocatastrophe of the IV mill. BC. Transition from Copper Age to Bronze Age. 97
  3.8.1. The great ecological catastrophe of the IV mill. BC. Transition from Copper Age to Bronze Age. 97
  3.8.2. The end of early metallurgy. Final Copper Age. 98
  3.8.3. New technologies, new population, new beginning. Proto-bronze Age. 100
3.9. Tumuli and coastal settlements during the Early Bronze Age. 105
3.10. Spread of tin-bronze metallurgy. Late Bronze Age. 117
3.11. Thraco-Getae tribes emerge into light. 128

Part IV

DOBRUDZHA DURING THE I MILL. BC. GETAE 131
(*Cyril Yordanov*)

4.1. Ethnonyms and ethnicities. 131
4.2. North-eastern Thrace and the Eastern-Mediterranean world. 138
4.3. Social structure. 146
4.4. Zalmoxis cult. 156
4.5. History and culture during 8–7 c. BC. 165
4.6. The Greek colonisation. 171
  4.6.1. The Greek colonization (*Velisar Velkov*). 171
  4.6.2. ADDENDUM 1 (*Cyril Yordanov*). 179
4.7. Centres of cultural and state–political life from the middle of 6 to the middle of 4 c. BC. 183
4.8. Political history during the Early Hellenistic age. Dromichaetes. 202
4.9. Political development during 3–2 c. BC. The state of Burebista. 222

Part V

DOBRUDZHA UNDER ROMAN RULE (I–III c. AD) 237
(*Velisar Velkov*)

5.1. The conquest of Dobrudzha by the Romans and its incorporation in the Province of Moesia. 239
  5.1.1. The conquest of Dobrudzha by the Romans and its incorporation in the Province of Moesia. 239
  5.1.2. ADDENDUM 2 (*Sergey Torbatov*) Dobrudzha in the administrative and military system of the Roman Empire during the Principate. 245
5.2. Political history (I–III c. BC.). 261
  5.2.1. Political history (I–III c. BC.). 261
  5.2.2. ADDENDUM 3 (*Sergey Torbatov*) Development of the settlement system in Dobrudzha during the Principate. 267
5.3. Administrative organisation. Military organisation. Road system. 274
5.4. Cities and urban living. Social relations. 280
5.5. The village. Land ownership. 288
5.6. Population. Ethnic relations. 295
5.7. Religion. 299

Part VI

DOBRUDZHA DURING THE LATE ANTIQUITY (IV–VI c. AD) 303
(*Velisar Velkov*)

6.1. Creation of Scythia province. Administrative and military organisation. 305
  6.1.1. Creation of Scythia province. Administrative and military organisation. 305
  6.1.2. ADDENDUM 4 (*Sergey Torbatov*) Dobrudzha in the administrative and military organisation of the Roman Empire during the Late Antiquity. 309
6.2. Political history (IV–VI c. AD). 324
  6.2.1. Political history (IV–VI c. AD). 324
  6.2.2. ADDENDUM 5 (*Sergey Torbatov*) Development of the settlement's structure in Dobrudzha during the Late Antiquity. 335
6.3. Cities and urban living. 344

LIST OF ANCIENT AUTHORS 357

ABBREVIATIONS 358
(LATIN AND CYRILLIC)

INDEX 360
(PERSONAL, ETHNIC AND GEOGRAPHICAL NAMES) (*Ivan Vajsov*)

SUMMARY (BG) 373

SUMMARY (Eng.) 391

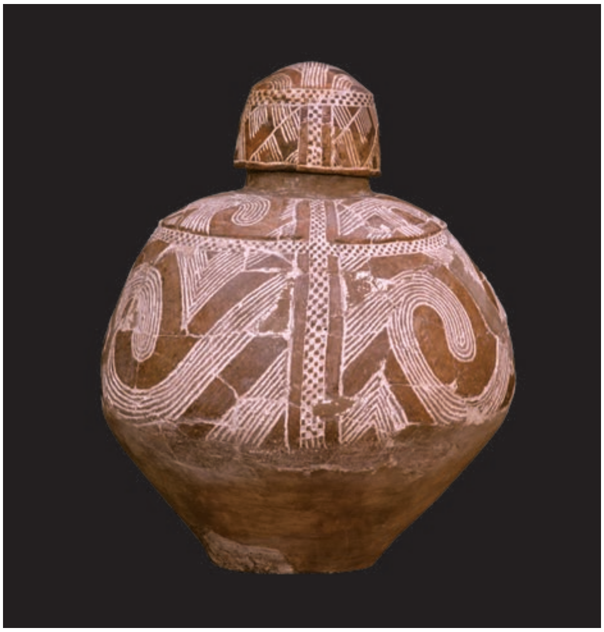

Обр. 280. Вазовиден – антропоморфен съд с капак от с. м. Сава до гр. Дългопол, Варненско. Музеят в гр. Дългопол.

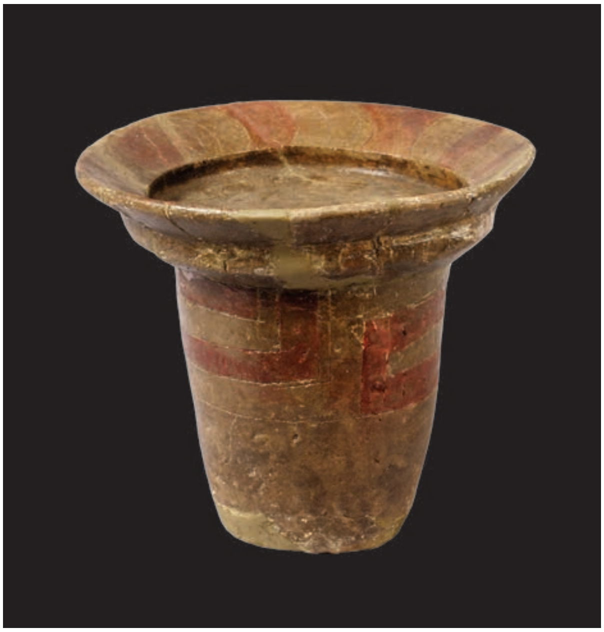

Обр. 281. Керамичен съд – фруктиера от некропола при с. Дуранкулак. РИМ–Добрич.

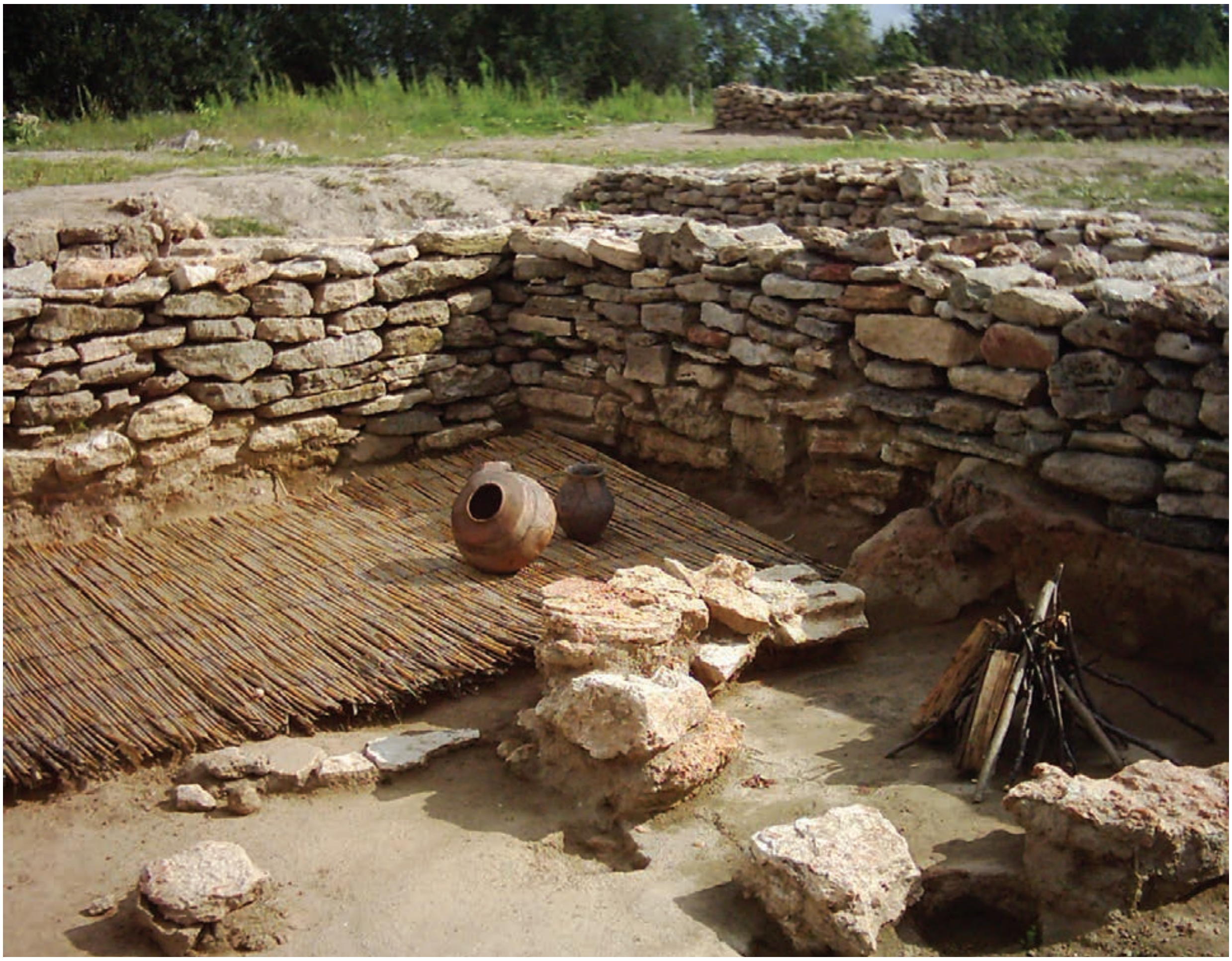

Обр. 282. Екпозиционен модул на с. м. „Големия остров“ при с. Дуранкулак. Реконструкция на пространството около енеолитната пещ в приземния етаж в сграда № 8 от VII-и хоризонт. Съдовете, стените, огнището и подовото ниво са автентични.